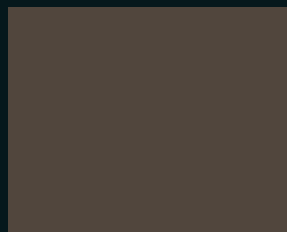
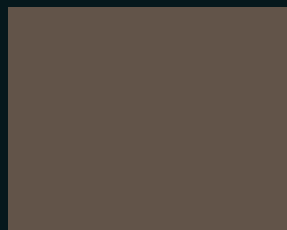
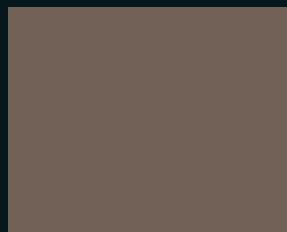

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM
CSÍKSZEREDAI KAR

KÖZTES TEREK

SZERKESZTETTE:
LAJOS KATALIN – TAPODI ZSUZSA

Scientia
Kiadó
2019

KÖZTES TEREK

2019. április 26–27., Csíkszereda

Szerkesztette:

LAJOS KATALIN

TAPODI ZSUZSA

SAPIENTIA ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYEGYETEM
CSÍKSZEREDAI KAR
HUMÁNTUDOMÁNYOK TANSZÉK

KÖZTES TEREK

2019. április 26–27., Csíkszereda

Szerkesztette:

LAJOS KATALIN
TAPODI ZSUZSA

| Scientia Kiadó |
| Kolozsvár · 2019 |

Lektorok:

Farkas Aliz (Csíkszereda)

Murádin János Kristóf (Kolozsvár)

Pieldner Judit (Csíkszereda)

Tamás Dénes (Csíkszereda)

Tódor Erika Mária (Csíkszereda)

Borítóterv:

Tipotéka Kft.

A szakmai felelősséget teljes mértékben a szerkesztők, illetve a szerzők vállalják.

Első kiadás: 2019

© Scientia 2019

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Köztes terek : 2019. április 26–27., Csíkszereda / szerkesztette: Lajos Katalin,

Tapodi Zsuzsa. - Cluj-Napoca : Scientia, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-975-029-2

I. Tapodi, Zsuzsa (ed.)

II. Lajos, Katalin (ed.)

008

TARTALOM

Előszó	11
KÖZTES TEREK AZ IRODALOMBAN	13
Thomka Beáta: Megtartó és nyomasztó örökségek térközében	15
Ajtay-Horváth Magda: A kivándorlóhajó mint a köztes lét szimbóluma	27
Egyed Emese – Láng Orsolya: Lélek a testtől <i>Saturn-kórosok – virtuális valóság</i>	45
Arany Zsuzsanna: Kosztolányi Dezső irodalompolitikája a revíziós törekvések időszakában	59
Sipos Erika: Kosztolányi és Heidegger „dialógusa” a költői, valamint a filozófiai létértelmezés játéktérében	69
Tóth Csilla: Narratív struktúra és identitás Illyés Gyula <i>Puszták népe</i> (1936) című művében	79
V. Szabó László: Köztes (kultur)terek Márai Sándor <i>Egy polgár vallomásai</i> című önéletrajzi regényében	93
Bandi Irén: Az emlékezéstől az elbeszélésig. Nádas Péter <i>Világoló részletek</i> című művének köztes terei	105
Csiszár Gábor: Faludy és a szirének: egy visszautasítás története	115
Nemes Krisztina: Emlékezettérkép, irodalmi haza	123
Horváth Krisztina: Kettős állampolgárság – hibrid identitás Nina Yargekov <i>Double nationalité</i> című regényében	135
Ladányi István: A folyóirat tere: az átjárás, az összenyitás és a folytonosság textuális és vizuális alakzatai az <i>Új Symposion</i> folyóiratban	145
Ispánovics Csapó Julianna: Az akác motívuma Fehér Ferenc költészetében ..	161
Lódi Gabriella: A Monarchia árnyékában. A történelmi emlékezet köztes terei a kortárs vajdasági magyar novellákban (Tolnai Ottó, Szathmári István és Lovas Ildikó szövegeiről)	171
Szilveszter László Szilárd: A kulturális emlékezet és szakrális jelenlét köztes terei Lászlóffy Aladár költészetében	179
Tekei Erika: Népmeseszövegek spontán és irányított változ(tat)ása – mediális határátlépések és köztessegek	195
Bíró Béla: A kölcsönösség terei	213
Lajos Katalin: Otthon az idegenben – köztes terek az utazási irodalomban ..	223
Marcin Grad: A valóság és a propaganda között. Lengyelország képe Ruffy Péter <i>Varsói hajnal</i> című útleírásában	239

A TUDÁSTRANSZFER KÖZTES TEREI. 257

- Orbán Gyöngyi: Etűd az irodalom oktatásához. Dialogikus olvasás a „beszélgető kultúra” folytonosságáért 259
- Dani Erzsébet: A magyar és román irodalmi örökségek találkozási pontjai – egy olvasásszociológiai és befogadáselméleti kutatás vázlata 269
- Bartha Krisztina: A kiváltságos hozzáférés tulajdonításának fejlődése kétnyelvű óvodásoknál 285
- Karmacs Zoltán: Kárpátaljai gasztrofesztiválok nyelvi tájképe 299
- Pupp Réka: A magyar mondattan néhány tanítási nehézsége 317
- Zopus András: A többalakú névszótövek a magyar mint idegen nyelv oktatásában. A többalakú főnevek toldalékolási problémái 329

KÖZTES TEREK A TÖRTÉNELEMBEN. 339

- Csata Adél: A *Magyar Athenastól* az *Új Magyar Athenasig*. Benkó József és Szathmári Pap Mihály pótlásai mint köztes terek. 341
- Szabó Csaba: Egy határrendezés visszhangja: zuglegetetésből nemzetközi botrány. Bezálogolás Solyomtáron 357
- Erdős Márton: A tudományos próza mint a történelmi emlékezet új köztes tere. Úragondolás és nemzeti kibeszélés lehetőségei a második világháborús magyar történelemről (1938–1944) 375

A MŰFORDÍTÁS KÖZTES TEREI, KULTÚRÁK DIALÓGUSA 383

- Lilyana Lesnichkova: A műfordítás elmélet és gyakorlat között. Gondolatok egy műfordítói pályázat kapcsán. 385
- András Ferenc: A hűség, a szépség és az élet. *A műfordítás köztes terei*. 399
- Sárosi-Márdirosz Krisztina: A tolmács határhelyzetben. Egy tolmács tapasztalatai Daoud Hari *The Translator* című regénye alapján. 405
- Somodi Júlia: A pragmatika és a fordítástudomány köztes terei (a japán–magyar nyelvpár viszonylatában). 419

Abstracts . . . . . 437**Rezumate . . . . . 455****Szerzőink. 475**

TABLE OF CONTENTS

Foreword	11
SPACES IN BETWEEN IN LITERATURE	13
Beáta Thomka: In the Intermediary Spaces of Preserving and Oppressing Heritages	15
Magda Ajtay-Horváth: The Immigrant Ship as the Symbol of Intermediate Existence	27
Emese Egyed – Orsolya Láng: The Whole World Is (Not) Ours. An Artistic Planetarium	45
Zsuzsanna Arany: Dezső Kosztolányi's Politics of Literature in the Period of Revisionism	59
Erika Sipos: Kosztolányi and Heidegger's "Dialogue" around the Poetic and Philosophical Ontology	69
Csilla Tóth: Identity Crisis and Narrative Forms in Interwar Hungarian Literature. Narrative Structure and Identity in Gyula Illyés's <i>Puszták népe</i>	79
László V. Szabó: Cultural Spaces in between in Sándor Márai's Confessions of a Bourgeois	93
Irén Bandi: From Memory to Narration. Intermediate Spaces in the Memoirs of Péter Nádas.	105
Gábor Csiszár: György Faludy and the Sirens – The Story of a Rebuff	115
Krisztina Nemes: Remembrance Map, a Literary Homeland.	123
Krisztina Horváth: Double Nationality – Hybrid Identity in Nina Yargekov's Novel <i>Double Nationalité</i>	135
István Ladányi: The Space of the Periodical: Textual and Visual Formations of Transition, Connection, and Continuity in the Periodical <i>Új Symposion</i>	145
Julianna Ispánovics Csapó: The Acacia Motif in Ferenc Fehér's Poetry	161
Gabriella Lódi: In the Shadow of the Monarchy. Spaces between of Historical Memory in Contemporary Hungarian Short Story from Vojvodina.	171
László Szilárd Szilveszter: Intermediate Spaces of Cultural Memory and Sacrality in Aladár Lászlóffy's Poetry	179
Erika Tekei: Spontaneous and Directed Changes in Folktales – Medial Border Crossings and Intermediate States	195
Béla Bíró: The Spaces of Reciprocity	213

Katalin Lajos: Home Abroad – Spaces in between in Travel Writing	223
Marcin Grad: Between Reality and Propaganda. Poland in the Eyes of Hungarian Writers and Journalists (1945–1960).	239
SPACES IN BETWEEN IN KNOWLEDGE TRANSFER	257
Gyöngyi Orbán: An Etude on Teaching Literature. Dialogical Reading for the Continuity of “Conversational Culture”	259
Erzsébet Dani: Meeting Points of Hungarian and Romanian Literary Heritage. Outlines of a Sociology-of-Reading and Reader-Response- Theory Research Project	269
Krisztina Bartha: The Development of Privileged Access Attribution in Bilingual Preschoolers	285
Zoltán Karmacs: Landscape of the Transcarpathian Gastrofestivals	299
Réka Pupp: The Difficulty of Teaching the Hungarian Syntax	317
András Zopus: The Problems of Suffixation of Pluriform Nouns	329
SPACES IN BETWEEN IN HISTORY	339
Adél Csata: From the Hungarian Athenas to the New Hungarian Athenas. Additions by József Benkő and Mihály Szathmári Pap as Intermediate Spaces.	341
Csaba Szabó: The Echo of a Border Revision. From Illegal Pasture to International Conflict. Pledging the Sólyomtár Mountains	357
Márton Erdős: The Scientific Prose as a New Interspace of Historical Memory. National Talking and Rethinking the Possibilities of the Second World War Hungarian History (1938–1944)	375
SPACES IN BETWEEN IN LITERARY TRANSLATION, CULTURAL DIALOGUES	383
Lilyana Lesnichkova: The Translation between Theory and Practice. (Reflections on One Literary Translation Competition)	385
Ferenc András: Intermediate Spaces of Translation.	399
Krisztina Sárosi-Márdirosz: Interpreters in Danger Zones – The Challenges of the Profession Based on Daoud Hari’s Book Entitled <i>The Translator</i>	405
Júlia Somodi: Spaces Spaces in Between Pragmatics and Translation Studies (with Special Regard to Translations from Japanese to Hungarian).	419
Abstracts	437
Rezumate	455
List of Authors.	437

CUPRINS

Prefață	11
SPAȚII INTERMEDIARE ÎN LITERATURĂ	13
Beáta Thomka: Spațiul intermediar al unor moșteniri conservante și apăsătoare	15
Magda Ajtay-Horváth: Nava de emigranți ca spațiul simbolic intermediar . . .	27
Emese Egyed – Orsolya Láng: Saturnopații – realitatea virtuală	45
Zsuzsanna Arany: Politica literară a lui Dezső Kosztolányi în perioada revizionismului	59
Erika Sipos: Dialogul lui Heidegger și Kosztolányi despre arta jocului morții proprii	69
Csilla Tóth: Criză de identitate și forme narative în literatura maghiară interbelică	79
László V. Szabó: Spații intermediare culturale în opera <i>Confesiunile unui burghez</i> de Sándor Márai	93
Irén Bandi: De la amintire până la narațiune. Spații intermediare în romanul „Detalii luminescente” de Péter Nádas	105
Gábor Csiszár: György Faludy și sirenele – istoria unui refuz	115
Krisztina Nemes: Harta memoriei, o patrie literară	123
Krisztina Horváth: Dublă naționalitate – Identitate hibridă în romanul <i>Double Nationalité</i> de Nina Yargekov	135
István Ladányi: Spațiul revistei: interconexiuni, deschideri și formele continuității textuale și vizuale în revista „Noul Symposion”	145
Julianna Ispánovics Csapó: Motivul salciei în poezia lui Ferenc Fehér	161
Gabriella Lódi: În umbra Monarhiei. Spațiile intermediare ale memoriei istorice în nuvelele maghiare contemporane din Voivodina	171
László Szilárd Szilveszter: Spațiile intermediare ale memoriei culturale și prezenței sacralului în poezia lui Aladár Lászlóffy	179
Erika Tekei: Modificarea spontană și direcționată a textelor poveștilor și basmelor populare – depășirea limitelor și statutul intermediar în mass-media	195
Béla Bíró: Spațiile de reciprocitate	213
Katalin Lajos: Acasă în străinătate – spații intermediare în literatura de călătorie	223
Marcin Grad: Între realitate și propagandă. Polonia în interpretarea scriitorilor și jurnaliștilor maghiari (1945–1960).	239

SPAȚII INTERMEDIARE ALE TRANSFERULUI DE CUNOȘTINȚE 257

Gyöngyi Orbán: Citirea dialogată în sprijinul unei „culturi ale discuției. disputei?” Studiu de predarea literaturii	259
Erzsébet Dani: Puncte de întâlnire ale tradiției literare române și maghiare – o schiță a unei cercetări de sociologie a cititului și a receptării	269
Krisztina Bartha: Dezvoltarea accesului privilegiat la preșcolari bilingvi	285
Zoltán Karmacs: Peisajul lingvistic al festivalurilor din Transcarpatia	299
Réka Pupp: Dificultăți de predare a sintaxei maghiare	317
András Zopus: Clasificarea numelor cu mai multe forme în predarea limbii maghiare ca limbă străină. Problematika terminațiilor atașate substantivelor cu mai multe forme	329

SPAȚII INTERMEDIARE ÎN ISTORIE 339

Adél Csata: De la Athenasul Maghiar până la Noul Athenas Maghiar. Completările lui József Benkő și ale lui Mihály Szathmári Pap ca spații intermediare	341
Csaba Szabó: Ecoul unei revizuirii de graniță. De la pășunat ilegal la conflict internațional. Cazul amanetării de la Muntele Solintaru.	357
Márton Erdős: Proza științifică – un nou interspațiu al memoriei istorice. Oportunități de regândire și reinterpretare națională a istoriei maghiare din timpul celui de-al Doilea Război Mondial (1938-1944)	375

SPAȚII INTERMEDIARE ALE TRADUCERII, DIALOGUL CULTURILOR . . . 383

Lilyana Lesnichkova: Traducerea literară între teorie și practică (Reflecții asupra unui concurs de traducere literară).	385
Ferenc András: Spațiile intermediare ale traducerii literare	399
Krisztina Sárosi-Márdirosz Interpretul în situații limită. Experiențele unui interpret pe baza romanului autobiografic al lui Daoud Hari intitulat <i>Translatorul</i>	405
Júlia Somodi: Spațiile intermediare ale pragmaticii și traductologiei (din perspectiva binomului japonez-maghiar)	419

Abstracts . . . . . 437**Rezumate . . . . . 455****Szerzőink. 475**

ELŐSZÓ

A Sapientia EMTE Csíkszeredai Kara Humántudományok Tanszékének Kultúrákközi Kölcsönhatások Kutatóközpontja és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság szervezésében 2019. április 26–27-én került sor a *Köztes terek / Spații intermediare / Spaces In Between* című háromnyelvű nemzetközi konferenciára, amelyen 8 országból 140 előadó vett részt. A rendezvény a kutatóközpont által szervezett korábbi konferenciák központi témáit – *határátlépések, idegenképek, többnyelvűség, reprezentációk* – vitte tovább, ezúttal a *köztes terek*re összpontosítva.

Az interdiszciplináris konferencia előadásai irodalmi, nyelvészeti, fordítás- és médiatudományi, történelmi, szociológiai és más kultúratudományi szakterületek nézőpontját alkalmazva közelítették meg a kérdéskört. A nyelvi határjelenségeken túl szóba kerültek az átmenetek, a kultúrák közötti átjárhatóság kérdései; az identitásképzés folyamatai, az emlékezet köztes terei, a peremkultúrák, a kisebbségi identitás; a köztesség alakzatai a kortárs irodalomban; a befogadás, megértés, a dialogikus köztesség; a metaleptikus határátlépések fikció és realitás között; a magas irodalom és populáris irodalom köztes terei; köztes térkonfigurációk: határterületek, heterotópiák, nem-helyek; a művészeti ágak közötti átjárások; a köztes tér a transznacionális migráció folyamataiban; a tanárképzés átmeneteinek kihívásai. Marc Augé, Homi Bhabha, Alain Badiou, Roland Barthes, Michel Foucault, Gérard Genette, Hayden White, Raymond Williams és más teoretikusok neve sűrűn hangzott el a két nap előadásaiiban. A távlatkeresés és dimenzióváltás, az anamorfózis, a hajó heterotópiája, a populáris műfajok, a videojátékok, a többnyelvű hallgatók, a plakátok, a rítusok szerepe, a narratív emlékezet, a magány és félelem köztes terei, modernség és hagyomány, metalepszis, kortárs történelemelméletek, előítéletek, hibriditás, nyelvi tájkép, kiállítótér, textuális és vizuális tér, multimedialitás, propaganda, emlékezhelyek – és még sorolhatnánk a prezentációk kulcsszavait annak érzékeltetésére, hogy mennyire színes tudományos palettára nyílt rálátás. A tudományos előadások 29 előszavas szekcióban hangzottak el, a virtuálisok pedig a konferencia internetes platformján váltak elérhetőkké. A magyar nyelvűek alapján szerkesztett szövegek közül 33 került ebbe a konferenciakötetbe.

Ezekben a köztesség létünket meghatározó tapasztalata igen változatos módokon reflektálódik, és különféle alakzatai figyelhetők meg számos kortárs irodalmi, nyelvi, társadalmi és mediális jelenségben. Amint a konferencia felhívásában is megfogalmaztuk, a jelen globális és digitális kultúrájában végbemenő jelenségek tükrében a köztesség gondolata nem a bináris logikát erősíti, a pólusokat nem szétválasztottságukban tételezi, hanem elsősorban az átjárásokban, átfedésekben, kereszteződési és találkozási pontokban, egyidejűségeken, konvergenciákban érdekelt. Az interkulturalitás vonatkozásában a *köztes tér* tapasztalata

nem a saját és a más szembeállításában, hanem éppen a sajátban a más, a másban a saját felismerése révén nyilvánul meg. A posztkolonializmus kontextusában a *harmadik tér* (Homi Bhabha) azt a teret jelenti, ahol a koloniális szembenállások viszonyrendszere átrendeződik, a jelentések és minőségek kétértelművé válnak, a *hibridizáció* formái olyan megosztott szociokulturális tereket eredményeznek, amelyekben árnyalódnak az együttélés és közvetítés lehetőségei.

A társadalmi identitásképzés viszonylagossága és pluralitása, a köztesség irodalmi művekben megformált alakzatai, a nyelvi kontaktus módozatai, a médiumok szimbiózisa azt tanúsítják, hogy a köztesség a kultúra alaptapasztalata, amely sokrétű, komplex rendszereket és mintázatokat hoz létre a saját és a más, élet és művészet, valóság és fikció egymásba nyíló, köztes tereiben.

Kötetünket haszonnal olvashatják a nyelv és irodalom, kommunikáció szakos hallgatókon túl mindazok, akiket érdekelnek a kultúránkat meghatározó jelenségek értelmezései. Lectori salutem!

A szerkesztők

KÖZTES TEREK AZ IRODALOMBAN

MEGTARTÓ ÉS NYOMASZTÓ ÖRÖKSÉGEK TÉRKÖZÉBEN

„Egy író nem hagyja magát korlátozni hovatarozása által; gazdagítja, átlép rajta, átalakítja, megfertőzi. Ezzel új identitást teremt magának, sőt úgyszólván új írói szubjektivitást, de ezenkívül hozzájárul a nyelv és kultúra egy új, hibrid területének kialakításához is. Ez minden íróra vonatkozik, aki érdemes erre a névre, különösen jól látható azonban az olyan szerzőknél, akik több kultúrát és/vagy nyelvet sajátítottak el, amelyeknek egyaránt örökösei.” (Iveković 2002)

1.

A köztesség a kultúra alaptapasztalata. Ezt a gondolatot ragadnám ki a 2019-es csíkszeredai konferencia felhívásából, minthogy a szervezők megvitatásra ajánlott állítása alátámasztja személyes meggyőződésemet. Nemzeti kisebbségi eredetem, valamint a többnyelvű családi és társadalmi közeg, amelyből származom, természetes adottságként kínálta fel számomra a többes hovatarozás tapasztalatát. E körülmény magától értetődően szemléletalakító, beállítottságot és fogékonyságot meghatározó tényező. Az ízlést, érdeklődést befolyásoló mozzanatok szüntelenül támpontokat, értelmezésmódokat keresnek, amelyek nélkül reflektálatlan lenne saját egzisztenciális szituációnk és értelmiségi magatartásunk. Igen korai nyitott kérdéseim közé tartozott az, hogy vajon csak a kisebbségek, az elszármazottak, kitelepítettek, kivándorlók, a régi és újabb peregrinusok létélményét jellemzi-e valamilyen köztességtudat. Az irodalmár kíváncsiságával tájékozódva folyamatosan árnyalódtak és bővülnek bennem a válaszlehetőségek. Az elméleti támpontok egyikét a nemrég elhunyt komparatista, Pascal Casanova *világirodalmi tér* fogalma és koncepciója kínálta fel.

A témán töprengve egy másik láthatár is megnyílt előttem. A köztesség bonyolult jelensége és változatai látószögéből egy különös szövegcorpuszt és videoanyagot tanulmányoztam át. Kortárs klasszikusok életművéből kiindulva összegző, pályájukat, művészi alapállásukat, ars poeticájukat sűrítő beszédeikre összpontosítottam. A négy kontinens különféle nyelvű, 20. századi íróit emberi és alkotói tapasztalataik összefoglalására kérték fel a Nobel-díj átvétele alkalmából.¹ Valamennyien betűvetőkként és nem rétorokként álltak a világ nyilvánosságára. Többben hangsúlyozták azt, hogy a szónoki pozíció szokatlan számukra.

---

1 Az írók Nobel-beszédei: <https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-nobel-prizes-in-literature/>

Az íróasztal, a könyvtárszoba és a befelé fordulás némaságához s nem az orátori pulpitusok ünnepi alkalmaihoz szoktak. A jeles alkotók hányattatások, kiszolgáltatottságok, vívódások történetét tárták a közönség elé. Üldöztetés, gyarmati sors, haláltábor, száműzetés, politikai megbélyegzés, meg nem értés, elutasítás, számkivettetés, emigráció és a befogadás mint életmentés. Nem akad közöttük senki, akit a 20. század történelme és az ezredforduló ne állított volna megpróbáltatások elé. A rendszerint anyanyelven elhangzott, különféle vallomásos beszéd, írói hitvallás alapján egyetemesnek tűnik a köztesség létállapota. Jóval általánosabbnak, mint amire saját helyzetünkéből kiindulva gondolnánk. A most felidézni kívánt emberi és művészi tapasztalatok tágíthatják a szemhatárt a konferencia izgatógazságtentenciális és szakmai kérdéseivel kapcsolatban.

„Az én hazám csakugyan kis ország a világok között”, mondja Ivo Andrić az 1961-es stockholmi beszédében. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején Boszniában született, horvát és szerb származású író Jugoszláviára utal. Ma már sem az egyik, sem a másik országalakulat térképét nem találjuk meg a földrajzi atlaszokban. A valamikori Bosznia és Jugoszlávia örökségét csupán egy távozóban levő nemzedék kulturális emlékezete őrzi még egy ideig. *A történetről és a mesélésről* (*O priči i pričanju*) című, német nyelven megtartott előadásából idézek: „Saját történetét mindenki belső szükséglete szerint meséli el az öröklött és szerzett hajlam, felfogásmód és kifejezési képességeinek mércéi szerint; mindenki erkölcsi felelősséget vállal azért, amit elbeszél, és hagyni kell, hogy mindenki szabadon beszélhessen.” Andrić életének valamikori helyszínein szobrait ledöntötték, a bosnyákok kiátkozták emlékét, a horvátok félig szerb származása miatt már meg sem említik. Hazájának törzsi harcai és szemcsékre bomlott mozaikja ma még parányibbnak tűnik az ideológiák, hatalmak mérhetetlen nagy világainak térképén.

A térbeli különbségeknél azonban még nyomasztóbb a kis népek kulturális hátránya és alig formálódott irodalmaik – különösképpen az általam érintett írók fő műfaja, a regény – hagyománytalansága a nagy tradíciójú literatúrákkal szemben. Ez Andrić és Gabriel García Márquez közös gondja, aki 1982-ben Latin-Amerika *magányáról* beszélt (Márquez 2011. 24. 25.). Hanghordozását a keserű, szellemes perlekedés alakítja, midőn „a tiszteletre méltó Európához” intézi szavait. Közönsége a hódítók által írott történelem elszenvedőjének kíméletlen számvetését hallgatja. „Annak az országnak, amelyet az összes latin-amerikai menekült és emigrációba kényszerült ember alkotna, nagyobb lenne a lakossága, mint Norvégiának.”; „a történelmünk során elszenvedett mérhetetlen erőszak és fájdalom az évszázadokon át elkövetett számtalan törvénytelenségből és sanyargatásból fakadt, nem pedig az otthonunktól háromezer mérföldre kiagyalt mese”; „mintha más sors nem is volna lehetséges, csak az, hogy a világ két nagy gazdájának kénye-kedve szerint éljünk. Ilyen nagy a mi magányunk, barátaim.”

A latin-amerikai életmű alapkérdései egyetemes problémák. Ezt hangsúlyozza Salman Rushdie is 2014-ben, a Márquez halálakor írott megemlékezésében (Rushdie 2014). A diktátorokban, ezredesekben, tábornokokban, püspökökben saját in-

diai és pakisztáni mullahjaira, a dél-ázsiai spanyol megfelelőire ismer: „az ő világa az én világom volt”, írja. A latin-amerikai képzelőerő a keleti „varázsmesék” párja, noha a benne foglalt közösségi felelősségtudatnak és realizmusnak a Távol-Keleten talán nincs is megfelelője. A kolumbiai mesemondó, Andrićhoz hasonlóan, bizakodva zárja beszédét. Mintha a két félteke e régi nemzedékeiben egyazon lelkiület működne: „jogunk van azt is hinni, még nincs túl késő ahhoz, hogy elkezdjünk megalkotni egy ellenkező előjelű utópiát. Egy új és elsöprő erejű utópiát az életről, amelyben senki sem határozhatja el mások sorsát, sőt haláluk módját is, amelyben a szeretet igazi, a boldogság lehetséges, és amelyben a száz év magányra ítélt nemzetségeknek végre és mindörökre adatik még egy esély ezen a világon” (Márquez 2011). Andrić a négy évszázados török fennhatóság tudós kutatója² és boszniai krónikása, Márquez a spanyol gyarmati uralom alól felszabadult Karib-térség imaginációjának őrzője. Az egyik régió jelenkorát a polgárháború, a másik történetét mindmáig a hódításokat felváltó diktatúrák és forradalmak alakítják. A *Száz év magány* írója felperli Európa gyalázatos szerepét, ahogyan azt Kertész Imre két évtized múlva, ugyanazon a helyen, a maga visszafogott módján ugyancsak szóvá teszi.

Günter Grass 1999-es előadásának középpontjában a két világháború közé szorított modern kori német történelem áll. A *„Fortsetzung folgt...”* (*Folytatása következik*) című beszéd az ismert Adorno-tétellel ellentétben éppen az Auschwitz botránya utáni megszólalás és kiállás kötelességét tekinti az utókor feladatának. Az elbeszélés a túlélés biztosítója és műformája. Közösségi elkötelezettségének egyik forrása saját kasuba származása, a német nemzeti eszmével szemben megőrzött kisebbségi öntudat. „Én is menekült családból származom”, mondja. Az író Grass szerint annak a bizonyosságnak a felismerése vezeti könyvről könyvre, hogy otthonát visszavonhatatlanul elveszítette. Ezért kell elbeszélni az elpusztult Danzig várost, nem visszavonni vagy visszaszerezni, hanem felidézni, újra felépíteni azt. A veszteségek, mondja, minden író megszállott történetmondásának melegágyai. Grass elveszített Gdańskjához hasonlóan Salman Rushdie, az indiai száműzött számára az elveszített Bombay marad mindennek centruma: „forrás és hulladéklerakó, biztos pont és a világ középpontja”. Rushdie-t a kiátkozás tette világvándorrá, hogy Indiát elhagyva pályája a keleti és a nyugati civilizációs hagyomány közötti félúton alakuljon tovább. Mindketten a 20. században felszabdalt országokban éltek le életük jó részét. Grass élettörténetének színtere a Kelet–Nyugat ellentét, a két hatalmi rendszer és ideológia német ütközőzónája.

Gao Xingjian,³ az első kínai Nobel-díjast, Mao kulturális forradalma idején munkatáborba kényszerítették, majd 1988-ban Európába menekült. Poétikáját a szökés irodalmának nevezi:

2 Grazban 1924-ben megvédett doktori értekezésének címe: *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft* (A szellemi élet fejlődése a török uralom hatása alatt Boszniában). In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Godina I, sveska 1. Belgrád, 1982. június.

3 Nevének ejtőmódja Kao Hszing-Csien a pinyin átírás szerint.

Ez önmagunk spirituális megmentésének irodalma, a társadalom fojtó hatása elleni védekezés. (...) Az általam művelt „hideg irodalom” kívül áll mindenen. Felette áll a szokványosnak, az iskoláknak, az elveknek, a pártoknak és természetesen a nemzeteknek. Nem országokat, hanem embereket köt össze. Menekül a megszokottól, a divatoktól, a korszakoktól és a helyektől. (Xingjian 2004)

2000-ben *Az irodalom esete* című kínai nyelvű előadásában kifejtte:

Az irodalom csak az egyén hangja lehet, és ez mindig így volt. Amint az irodalmat a nemzet dicsőítésének, egy faj zászlajának, egy politikai párt, osztály vagy csoport hangcsövének tekintik, akkor a propaganda hatalmas és mindenre kiterjedő eszközévé válik. Ekkor azonban az irodalom elveszíti valódi lényegét, megszűnik irodalom lenni, és a hatalom, az érdek szolgájává válik. (...) Az ideológia és a hatalom egyesülése és valódi erővé válása az irodalom és az egyén megsemmisítését jelenti. (Xingjian 2000)

A kínai hagyományos kultúra ellen irányuló és a forradalom nevében zajló támadás a könyvek nyilvános betiltásához vezetett, amit könyvégetések követtek. Számptalan író kivégeztek, bebörtönöztek, száműztek vagy kemény munkával büntettek az elmúlt száz év során. Mindez jóval szélsőséesebb volt annál, mint amit a kínai történelem bármely császári dinasztiája idején elkövettek. Az irodalom Xingjian szerint ugyanúgy túllép az ideológián, a nemzeti határokon és a faji tudatosságon, mint ahogy az egyén létezése is lényegében felülmúlja ezt vagy azt az -izmust. „Az irodalom az emberi létezés egyetemes dilemmáira figyel” (Xingjian 2000). Meggyőződését drámái, grafikai művei és *Lélek-hegy* című nagyregénye is alátámasztja.

V. S. Naipault származása arra predestinálta, hogy a nyelvek, kontinensek, civilizációs hagyományok között mozogjon. A transzkontinentális kultúra jeles képviselője 2001-es Nobel-beszédében a *Két világ* (*Two Worlds*) szembenállásából bontakoztatta ki személyes történetét és poétikájának célkitűzéseit. Első pillantásra úgy tűnik, mintha Márquezhoz hasonlóan a Kelet és a Nyugat közötti áthidalhatatlan különbségekre utalna. A nepáli eredetű hindu család Közép-Amerikában született tagja azonban a két világ említésekor az otthon biztonságával szemben álló külső környezet idegenségére utal. Az indiai bevándorlók a kisemizett warrahoon nyelvű indián, bennszülött törzs helyén, Chauhan vidékén telepedtek meg a Paria-öbölben. A házból kilépve gyermekkorában az őslakosok, a behurcolt afrikaiak, spanyolok, kínaiak, franciák, angolok vegyes népessége vette körül. A hindu tradíció ápolásával csak a nagyszülői házban találkozhatott, az indiai muzulmán hagyományról pedig keveset tudott. „Hindi nyelvre sosem tanítottak (...), az angol nyelv behatolásával pedig megkezdődött saját nyelvünk elvesztése.” Az otthon sziget módjára vette körül, a küszöbön túl pedig az átte-

kinthetetlenül sokrétű, idegen világ várt rá. Az eszmélkedés fokozatosan megalapozta benne a másság, a különbözőség tudatát.

Amikor íróvá váltam, a gyerekként engem övező sötétség területei lettek a témáim. A Föld; az őslakosok; az Új Világ; a gyarmat; a történelem; India; a muzulmán világ, amelyhez nekem is közöm volt; Afrika; és aztán Anglia, ahol írni kezdtem. Így értem a kijelentést, hogy a könyveim sorozatának összegzése én magam vagyok. (...)

A háttértem egyszerre rendkívül egyszerű és rendkívül zavaros. Trinidadban születtem. Egy kis szigeten Venezuela nagy Orinoco folyójának torkolatában. Tehát Trinidad nem szigorúan Dél-Amerikában, hanem szigorúan a Karib-térségben van. A gyarmati Új Világ ültetvény lakossága születésem idején, 1932-ben körülbelül 400 ezer főt számlált. Ebből mintegy 150 000 indián, hindu és muszlim volt, szinte mind a Gangesz síkságairól származó paraszti eredetű. Ez volt az én nagyon kis közösségem. Az indiai migráció nagy része 1880 utáni.” (Naipaul 2018)

Az alapélmény tehát az otthoni és a külső világ kettősségének öröksége, s a kettő között beérő öntudat. Naipaul opusában azonban jóval bonyolultabb a félmúlt és a jelenkor civilizációját feszítő ellentétek élménye és panorámája. Rada Iveković szerint Naipaulnak

az írással kellett megteremtenie saját hibrid identitásának tudatát, helyét a kultúrák között, és ezt a köztes helyzetet a saját javára fordítani. (...) Miközben újra megtalálja saját identitását, teljesen „orientális” utat jár be azzal, hogy ugyanakkor felosztja az énjét, mert felszámolja a határt a belső és a külső, a centrum és a periféria, az én és a másik között, és bekebelezi a kettő közti határvonalat – egy vonalat, amely nem elválaszt, hanem összeköt. Naipaul csak akkor találta meg a közepet, amikor rájött, hogy nincsen közép. (...) Az ő harmadik világa kínzó emlékezés a talajvesztettségre, a kizökkenésre, majd az íráshoz való fáradtságos közeledésre, ami először azonosulásra, majd az azonosulás elutasítására készítette, hogy végül elérkezzen a „Rejtély” letisztult lelki nyugalomához. Valójában lehetetlen megérkezni, és éppen ez a rejtély: a mindig elhalasztott megérkezés. (Iveković 2002)

Az értő Naipaul-kommentár írója, Rada Iveković hindológus maga is emigráns, a horvát nacionalista ideológia exjugoszláv elüldöztötte. Annak az öt zágrábi értelmiségi asszonynak egyike, akiknek munkásságát a kilencvenes évek elején sajtóhadjárat tette lehetetlenné. A radikális társadalomkritikát gyakorló „horvát boszorkányok”: Vesna Kesić, Jelena Lovrć, nemzedéktársaim, Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, valamint Rada Iveković orientalista filozófus, a Sorbonne volt professzora, a párizsi Collège International de Philosophie igazgatója.

Naipaul után, 2002-ben Kertész Imre állt a svéd pódiumra, hogy megtartsa „*Heuréka!*” című előadását (Kertész 2008). Megvan! – de mi volt meg, kérdezi az író, majd így válaszol:

1955 egy szép tavaszi napján váratlanul arra a gondolatra jutottam, hogy egyetlen valóság létezik csupán, ez a valóság pedig én magam vagyok, az én életem, ez a törekeny és bizonytalan időre szóló ajándék, amelyet idegen, ismeretlen erők kisajátítottak, államosítottak, meghatározták és megpecsételték, s amelyet az úgynevezett történelemtől, ettől a szörnyűséges Molochtól vissza kell vennem, mert egyedül az enyém, s ekként kell gazdálkodnom vele. (Kertész 2008)

A megvilágosító erejű felismerés eredménye a mű. A *Sorstalanság* az elpusztításra ítélt fiatalember történetének regényfikciója:

nem kell közvetlen témául választani a Holocaustot ahhoz, hogy felfigyeljünk a megtöretett hangra, amely Európa modern művészetét évtizedek óta uralja. Tovább megyek: nem is ismerek jó, hiteles művészetet, amelyen ne érződne e törés, mintha egy lidércnyomásos éjszaka után az ember megverten és tanácstalanul nézne szét a világban. (...) A Holocaustban én az emberi állapotot ismertem fel, a nagy kaland végállomását, ahová kétezer éves etikai és morális kultúrája után az európai ember eljutott.

A nagy felismerések mélyén, még ha meghaladhatatlan tragédiákon alapulnak is, mindig ott rejlik a legnagyobb európai érték, a szabadság mozzanata, amely valami többlettel, valami gazdagsággal árasztja el életünket, ráébredve létezésünk való tényére és az érte való felelősségünkre. (Kertész 2008)

Orhan Pamuk *Apám bőröndje* (*Babamın bavulu*) című 2006-os előadásának két tengelyét emelném ki (Pamuk 2006). Az egyik a nemzeti kultúra, a török irodalom hátránya a nyugatival szemben, a másik pedig a saját képességekkel, alkalmassággal, műveltséggel összefüggő kételyek sora. A személyes dilemmákat nála egy jelképes tárgy, az apai írott örökséget tartalmazó bőrönd ajándéka váltja ki. A művelt apa könyvtára, hosszú időn át vezetett feljegyzései, maga a bőrönd meghaladja az elsődleges jelentések szintjét, és a szellemi hagyaték, a tradíció szimbólumaként kezd működni. Vajon ebben az összefüggésben megállja-e a helyét az, aki minderről a Nobel-díj átvételekor beszél? E kérdések nem függetlenek az említett szorongástól, amit a saját nemzeti kultúra és a gazdag hagyományú, nagy irodalmak közötti szakadékkal kapcsolatban érez Pamuk. Az irodalom sosem csak nemzeti kérdés, vallja.

Ha a saját helyemről van szó a világban – az életben, ahogyan az irodalomban is –, alapérzésem az, hogy „nem vagyok a centrumban”. A világ köz-

pontjában a miénknél gazdagabb és látványosabb élet folyt, én a többi isztambuli és törökországi lakossal együtt kívül voltam ezen. (...) Mi, törökök, kívül rekedtünk a nyugati irodalmakon. Erről tanúskodott apám könyvtára is. Létezett a mi helyi világunk, aminek sok részletét szeretem és mindig szeretni fogom, valamint a könyvek és könyvtárak Isztambulban, ám léteztek a nyugati világ könyvei is, amik a miénkre nem is hasonlítottak, s ez fájdalommal töltött el bennünket, ám reményt is adott. Mintha az írás és az olvasás kilépés lenne az egyik világból, és vigasz keresése a másságban, a másik szokatlan és csodás állapotaiban. (...) Nem csupán az olvasás, az írás is mintha Nyugatra távozás lett volna a mi életünkéből. (Pamuk 2006)

Saját világa tehát a helyi, a nemzeti örökség és a nyugati tapasztalat együtteséből teljesedett ki. Ha műveinek és politikai hányattatásainak fényében tekintünk alapélményére, a peremen maradtságra, egyértelművé válik az, hogy a kultúrák közötti szituáció mégsem feltétlenül hátrány. Vitán felül álló ugyanis az, hogy Pamuk a két örökség birtokában lényegében mindkét irodalmi tradíció számára értéktöbbletet teremtett.

2.

Pascal Casanova⁴ elméleti elgondolásának középpontjában az alkotók érintett dilemmáinak sajátos irodalmi vonatkozásai állnak. Közülük kevesen vitatnák el azt, hogy „a nemzeti irodalmak nem a nemzeti identitás kiadásai, hanem mindig a nemzetek közötti (letagadott) versengésben és irodalmi küzdelmekben alakulnak ki” (Casanova 1995. 64.). Éppen ez annak a nyomasztó érzésnek a forrása, amit Andrić, Márquez, Pamuk, Gao Xingjian saját nemzeti regényirodalmuk és a nagy műfaji példaképek közötti különbséggel magyaráz. Fontos azonban megjegyezni, hogy a szerzők közül többen gazdag szóbeli hagyományú irodalmak képviselői. A török, a bosnyák, a latin-amerikai népek mitológiája vagy mesei, mondai tradíciója kiváló epikai alapzat, ami nyomot hagy 20. századi regényeiken és megtermékenyíti a műfajt.

Casanova az irodalomszemléletet uraló külső és belső szempontok, a történeti és csak a szövegre korlátozódó módszerek gyakorlatát megpróbálja egy jóval dinamikusabb elképzeléssel korrigálni. Szerinte

létezik az irodalom és a világ között egy közvetítő tér: egy velük párhuzamos terület, amely viszonylag független a politikai tartománytól, következésképpen kifejezetten irodalmi természetű kérdések, viták és elgondolá-

4 Az alábbiakban idézett mondatok forrása: Pascale Casanova: Az irodalom mint világ. Kurdi Mária ford. *Literatura*, XLIV. 2018. 2. 107–124. A tanulmány eredeti megjelenési adatai: Pascale Casanova: Literature as a World. *New Left Review*, 2005. január–február, 31. 71–90.

sok helyévé válik. Ebben a térben mindenfajta politikai, szociális, nemzeti, nemi vagy etnikai vonatkozás megváltozik, felhígul, deformálódik, vagy átalakul az irodalom logikájának megfelelően és irodalmi formákat ölt. E hipotézisből kiindulva, miközben megpróbálunk minden elméleti és gyakorlati következményt elgondolni, olyan kritikai vonalon tudunk elindulni, amely egyaránt belső és külső. Más szóval, ez a fajta kritika egyesítené nézeteinket a poétikai formák fejlődéséről vagy a regény esztétikájáról, és mindezek kapcsolatáról a politikai, gazdasági és társadalmi világgal – beleértve azt is, hogy tájékoztatna minket arról, hogy egy igen hosszú (valójában történelmi) folyamat során miként szűnik meg ez a költődés ennek a térnek a legautonómabb régióiban. Az irodalom tehát egy másik világ, amelynek részei és határai viszonylag függetlenek a politikai és nyelvi meghatározóktól. És saját törvényei, saját történelme, saját lázadásai és forradalmi vannak; piac, ahol nem piaci értékekkel kereskednek egy nem-közgazdasági gazdaságban; s amit esztétikai idővonalon mérnek, amint azt látni fogjuk. Ez a Betűk Világa többnyire láthatatlanul működik, kivéve e világ nagy centrumaitól legtávolabb eső és forrásaiból legkevésbé részesülő helyeket, ahol az írók másoknál tisztábban látják a benne működő erőszak és hatalomgyakorlás formáit. Nevezzük ezt a köztes teret „világirodalmi tér”-nek. (Casanova 1995)

Casanova tehát egy közvetítő tér létezését feltételezi az irodalmi folyamatokat, írói sorsokat, opusokat befolyásoló külső tényezők és a művek, a regények nyelvi és kulturális különbözőségek által meghatározott sajátos létmódja – keletkezése, hatása, befogadása – között.

Ez a fogalmi eszköz nem maga a „világirodalom” – értve ezen egy irodalmi korpuszt, amely világméretűvé vált, s amelynek dokumentálása és tulajdonképpen a létezése továbbra is problematikus –, ám mégis egy *tér*: egymással összefüggő pozíciók sora, amelyet a kapcsolódási pontok segítségével lehet gondolatilag megragadni és leírni. Nem a világméretű irodalom elemzésének modalitásai forognak kockán, hanem az irodalom *világként* való elgondolásának fogalmi eszköze. (...) A mechanizmusok, amelyek révén ez az irodalmi univerzum működik, éppen ellentétei annak, amit általában „irodalmi globalizáción” értünk. (Casanova 1995)

Noha a díjjal kapcsolatban, amelynek kitüntettjeivel fentebb foglalkoztam, viták zajlanak, egyetértek Casanovával abban, hogy a 20/21. századi szerzők java részét nem méltatlanul emelték ki saját nemzeti kultúrájából és tették megismerhetővé a világ számára.

A Nobel-díj manapság egyike a kisszámú, valóban nemzetközi irodalmi elismeréseknek, és különleges laboratórium annak kijelölésére és definiálására, hogy

mi az egyetemes az irodalomban (Espmark 1986). Évente kiváltott visszhangja, a felkeltett várakozások, a felkavart hiedelmek mind megerősítik egy olyan irodalmi világ létezését, amely virtuálisan az egész bolygót átfogja az ünneplés egyediségével. Ez utóbbi egyszerre autonóm – politikai, nyelvi, nemzeti, nacionalista vagy pénzügyi kritériumoknak nem vagy legalábbis nem közvetlenül alárendelt – és globális. Ebben az értelemben a Nobel-díj kitűnő, objektív mutatója a világirodalmi tér létezésének (Casanova 1995).⁵

Amit az idézett írók magukról, poétikájukról elmondtak, hiteles megérzékítése annak, amiről Casanova és a térségünket kutató jelenkori komparatisták értekeznek, közöttük John Neubauer is. Saját vidékeink jól ismert történelmi körülményeivel kapcsolatban ezt írja:

A külső és belső fenyegetettségnek köszönhetően a régió irodalmának jó része száműzetésben és emigrációban íródott. A folytonosan változó etnikai és országhatárok következtében létrejövő belső migráció nem csak egyéni szenvedéstörténetek sorát okozta, de ami még szomorúbb, korábban virágzó többnemzetiségű irodalmak és kultúrák hanyatlását is. A kitelepítések – hogy ne is említsük most az „etnikai tisztogatásokat” – eredménye a provincializmus, az egynyelvűségben és a monokulturalizmusban megnyilvánuló kulturális elszegényedés lett. Ez a témája a *Híd a Drínán* című Ivo Andrić-regénynek (1945), melyért szerzője 1961-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat. Azóta nyolcan részesültek még Nobel-díjban a régióból, de sokat elmond, hogy közülük hatan – Isaac Bashevis Singer (1978), Czesław Miłosz (1980), Eli Wiesel (1986), Günter Grass (1990), Kertész Imre (2002) és Herta Müller (2009) – kénytelenek voltak elhagyni korábban virágzó, több kultúra együttélését biztosító hazájukat. (Neubauer 2014. 531.)

3.

A konferencia egyik vitaindító gondolatának értelmezésében nemzetközi ismertségű 20/21. századi regényírók értekező szövegeire támaszkodtam. Az írói ars poeticák és a személyes egzisztenciális helyzetek megítélésének van néhány különösen hangsúlyos tényezője. E szembeállítások különféleképpen árnyalják a kultúra alaptapasztalatának tekintett köztességet. Változatai a származás térbeli, családi, társadalmi, nyelvi és kulturális meghatározóiból következő kettősségek. A családtól örökölt nyelv vagy nyelvek, valamint a szerzett nyelvi kompetenciák egyaránt a hovatartozás-tudat alakítói. Hasonló a jelentősége a történelmi és

5 A közelmúltban a díj odaítélése az osztrák Elfriede Jelineknek – aki radikálisan pesszimista, politikai és feminista kritikai beállítottságú, erőszakos és kísérleti prózai művek és színdarabok sebhová nem sorolható szerzője – szintén példája a svéd zsűri teljes függetlenségének döntéseiben és „irodalompolitikája” érvényesítésében.

politikai folyamatoknak, amik rajtunk kívül álló erőként alakítják vagy éppen veszélyeztetik az egyének, nemzedékek és közösségek sorsát. Az általuk kiváltott állapotok, az előidézett válságok, megpróbáltatások közvetlenül és közvetetten befolyásolják a nézetek, az önszemlélet és a művészi orientáció alakulását. Az erkölcs, ízlés, művészi beállítottság alapján kialakuló identitásformák külső hatások és egyéni döntések, választások eredményei. A vállalt azonosságmodellek alapján csatlakozunk a nemzeti és a szellemi közösségekhez, művészi csoportosulásokhoz, irányzatokhoz.

Az írói hitvallásokban feltűnő a civilizációs különbségek és hátrányok hatásának jelentősége. A nyugati, a keleti és a valamikori gyarmati társadalmak között mindmáig fennálló és érzékelhető szakadék sok vonatkozásban meghaladhatatlannak mutatkozik. A vizsgált magatartások jellemzője az alkotói hivatással járó feltétel nélküli felelősségvállalás, a hatalommal való kiegyezés lehetőségének elvetése és az alkotói szabadság igénye. A meghurcoltatások több írónál sajátosan módosítják az irodalom rendeltetését érintő felfogást. „Az identitás kérdésében napjainkban nyomasztó fölényt szerzett a csoportos identifikáció: az ember identitását manapság társadalmi csoportok határozzák meg, és/vagy ismerik el (Coeetsee, <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre28/21coet.htm>).

Az elköteleződés centrumát azonban mind kevésbé a nép, nemzet, közösség, hanem maga az irodalom képviseli. Az írás – a társadalmi funkció helyett – az egyéni egzisztencia síkján, a továbbadásban, a fennmaradásban nyeri el megmentő, értelmet adó jelentőségét. A kultúrák közötti nyitottság jegyében működő alkotók az emberi létezés egyetemes dilemmaíra keresik saját nemzeti nyelvükön, saját művészeti és történelmi tapasztalataik alapján a válaszokat. Ezzel az alapállással válnak a *világirodalmi tér* alakítóivá.

Szakirodalom

Az írók Nobel-beszédei. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-nobel-prizes-in-literature/>

ANDRIĆ, Ivo

1961 *A történetről és a mesélésről (O priči i pričanju)*. In: *Az írók Nobel-beszédei*.

1982 *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft [A szellemi élet fejlődése a török uralom hatása alatt Boszniában]*. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Godina I, sveska 1. Belgrád.

CASANOVA, Pascale

1999 *La République mondiale des lettres*. Paris, Seuil.

2005 Pascale Casanova: Literature as a World. *New Left Review* 2005. január-február, 31. 71–190.

- 2018 Az irodalom mint világ. Kurdi Mária ford. *Literatura* XLIV. 2018. 2. 107–124.
- COETZEE, J. M.
Rushdie mórjának utolsó sóhaja. Eörsi Sarolta ford. *Magyar Lettre*. URL: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre28/21coet.htm>
- ESPMARK, Kjell
1986 *Le Prix Nobel. Histoire intérieure d'une consécration littéraire*. Paris, Balland.
- XINGJIAN, Gao
2004 Pour les vrais écrivains, en Chine, rien n'a changé. *L'Express* 2004. 03. 15. URL: http://www.lexpress.fr/culture/livre/pour-les-vrais-ecrivains-en-chine-rien-n-a-change_819457.html
- GARCÍA-MÁRQUEZ, Gabriel
2011 Latin-Amerika magánya. In: Márquez, Gabriel García: *Nem azért jöttem, hogy beszédet mondjak*. Székács Vera ford. Budapest, Magvető, 18–25.
- GRASS, Günter
1999 „Fortsetzung folgt...” [Folytatása következik]. In: *Az írók Nobel-beszédei*
- IVEKOVIĆ, Rada
2002 V. S. Naipaul, a hibrid. Karádi Éva ford. *Magyar Lettre* 2002. 44.
- KERTÉSZ Imre
2008 „Heuréka!” *Stockholmi beszéd*. In: Kertész Imre: *Európa nyomasztó öröksége*. Hafner Zoltán szerk. Budapest, Magvető, 371–389.
- NEUBAUER, John
2014 A globalizáció otthon és a szomszédoknál kezdődik (Megjegyzések a *Közép-kelet-európai irodalmi kultúrák története* című munkához). Sári B. László ford. *Helikon. Komparatistikai kutatások az ezredfordulón*. 2014. 4. URL: <http://real-j.mtak.hu/1926/28/Helikon2014.4.pdf>
- NAIPAUL, V. S.
2001 *Naipaul's Nobel prize speech: Two Worlds*. URL: <https://english.manoramaonline.com/news/world/2018/08/12/vs-naipaul-nobel-prize-speech.html>
- PAMUK, Orhan
2006 *Apám bőrröndje (Babamın bavulu)*. URL: https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/pamuk-lecture_en.pdf
- RUSHDIE, Salman
2014 “His world was mine”. *Telegraph* 2014. 04. 25. URL: <http://www.telegraph.co.uk/culture/books/10787739/Salman-Rushdie-on-Gabriel-Garcia-Marquez-His-world-was-mine.html> [2014. április 26.]

A KIVÁNDORLÓHAJÓ MINT A KÖZTES LÉT SZIMBÓLUMA

Hivogatja a síp,
Nyomor eldobolja:
Úgy elfogy a magyar,
Mintha nem lett volna.
(Ady Endre: *Ülj törvényt, Werbőczy*)

1. Bevezetés: a szak- és szépirodalom összhangja

Dolgozatomban a kivándorlás témája bemutatásának módszertanaként a tudományközi megközelítést alkalmazom, hiszen a téma ezt a megközelítést természetesen módon kínálja. A kivándorlás okai és következményei gazdasági, szociális-társadalmi, politikai, statisztikai, sőt nyelvészeti szempontból is vizsgálhatóak. Valamennyi felsorolt tudományterület irodalommal szublimálódik Oravecz Imre *Kaliforniai fiúrj* (2012) című regényében, amelyben a korábban keletkezett, kivándorlásról szóló művekhez képest fókusz- és léptékváltást tapasztalhatunk. Korábban Ady, Gárdonyi, Mikszáth, Móricz, Babits, Tamási Áron, József Attila, Dutka Ákos műveiben is találkozhattunk a kivándorlás témájával vagy az arra történő utalással, de valamennyiben a téma magyar nézőpontból jelenik meg és gyakran csak melléktémaként (Molnár 2015. 279–294.). Még Zilahy Lajos *A lélek kialszik* című, 1932-ben kiadott regénye, és Dutka Ákos *A nagy kaland* című (1959) műve sem hasonlítható össze az Oravecz-regény monumentalitásával és anyaggazdagságával, noha mindkét szerző személyes tapasztalatok alapján ismerte az amerikai valóságot, Dutka látogatóként járt Amerikában, Zilahy pedig emigránsként.

A tudományos kutatásokat összegző művek következtetései egybehangzanak a szépirodalmi művekben kibontakozó tapasztalatokkal, s ezért termékenynek bizonyul a szaktudományos és irodalmi nézőpont párhuzamos, összevető szemlélete. Különösképpen hasznosnak bizonyulnak Puskás Julianna munkái: az 1982-ben kiadott *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1920* 600 oldalas monumentális monográfiája, vagy ugyanannak a szerzőnek az *Overseas Migration from East-Central and Southern Europe 1880–1940* című, az Akadémiai Kiadó által a *Studia Historica*-ban megjelentetett műve, vagy a *Ties that Bind, Ties that Divide 100 Years of Hungarian Experience in the United States*, mely az Ellis Island Series sorozatában látott napvilágot 2000-ben és felkeltette a nemzetközi szakma figyelmét, illetve Rác István *A paraszti migráció és poli-*

tikai megítélése Magyarországon 1849–1914 között című összegző műve, mely 1980-ban jelent meg az Akadémiai Kiadónál. A témával behatóan foglalkozik még Frank Tibor, Tezla Albert, Szili Ferenc, Fejős Zoltán, Várdy Béla, Vida Kornél és sokan mások. Az amerikai–magyar kétnyelvűség jelenségeit Kontra Miklós kutatja, kutatásainak eredményét a *Magyar Nyelvőrben* (*Az amerikai – magyar kétnyelvűség kutatásának áttekintése – 1906–1982*) és a *Magyar Nyelv* (*Az amerikai újságok nyelve a sztenderd magyarral összevetve*) szaklapokban publikálta. Pálvölgyi Balázs a magyar kivándorlási politika kezdeteit kutatta és a kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás kapcsolatát vizsgálta abban a tanulmányában, amelyet a *Jogtörténeti Szemle* 2010/12. számában publikált.

1.1. Szak- és szépirodalom határán: Tonelli Sándor szociográfiája

Különösen olvasmányos és első kézből való Tonelli Sándor író és publicista beszámolója, mely 1929-ben jelent meg *Ultonia. Egy kivándorló hajó története* címmel, s amely egy 1907-es hajóút élményeit örökíti meg dokumentálás céljából szövegben és fényképekkel. Tonelli, érezve a hivatalosan közzétett információk torz voltát, vállalkozott arra, hogy a Cunard Line Ultonia nevű gőzösén, fényképészsegédnek kiadva magát, a fedélközi utasok között megtegye a 23 napot és 2 órát tartó utat Fiumétól New Yorkig. Beszámolója ma is izgalmas, forrásértékű olvasmány. Utazásának célját a szerző a következőképpen fogalmazta meg: „Megkísérlettem, hogy képet adjak egy kivándorló hajóról, amely közel ezerháromszáz embert vitt ki magával Amerikába. Kerestem közöttük a típusokat, akiket általánosítani lehet és az egyéniségeket, akik kiemelkednek társai tömegéből. Megpróbáltam, hogy összefoglaló keretet adjak a kivándorló Magyarországnak” (Tonelli 1929. 167.).

A hajó a nagy utazások, a kalandok, a felfedezések, azaz a helyváltoztatás legfontosabb és szinte kizárólagos eszköze volt évezredekken keresztül. Nem véletlenül vált komplex archetípussá az emberiség kultúrájában, számos metaforikus jelentést ötvözve. A hajó az életen történő átjutás szimbóluma is, anyaméh és bölcső, de koporsó is ugyanakkor; a politikai szerveződés és az állam szimbóluma, de az egyházé is, gondoljunk csak a templom hajójára. A kivándorlóhajó, az előbbi jelentéseken túl, a hazától való eltávolodás és az ismeretlenséghez történő közelítés szimbóluma, a nagy emberi vállalkozásé, mely fizikailag is elszakíthatja vagy összekötheti az óhaza lakóit az újhazától.

A hajón a soknemzetiségű magyar társadalom képeződik le, ugyan nem teljes keresztmetszetében, hiszen az Ultonián⁶ első osztály nem is létezett, s másod-

6 Az Ultonia 1896-ban épült Glasgowban, a Swan és Hunter hajógyártó cég terméke. A második búr háború (1880–1881) idején lovakat szállított Dél-Afrikába az angol hadsereg számára, majd később alakították át személyszállító hajóvá. A Cunard Hajótársaság (Cunard Line Steamship Co.) legjövendelmesebb hajója volt, mivel maximális kapacitása 2000 fő volt, zömmel fedélközi helyekkel.

osztály is csak nagyon korlátozottan. A sokszínűséget a különböző területekről származó parasztság és iparosréteg jelenti, akik a hajón is földrajzi származásuk és nemzetiségük szerint foglaltak helyet és alakítottak ki a fekvőhelyek között „utcákat”, a települések utcáinak analógiájára. Az utcákat nevekké látták el, egy-egy ott utazó, a tömegből kiváló, hangadó személy után: Bódis János utcája, Deutsch zsidó utcája, ribások utcája, azok után a bosnyákok után, akik mindig örömmujongással, „riba, riba” felkiáltással üdvözölték a tengerből kiugró delfineket. Az Ultonián utazó magyarok közül legtöbbször a Felső-Tisza menti megyékből: Zemplénből, Szabolcsból, Borsodból és Hevesből származtak. Kevesebb számban voltak délvidéki svábok, akik a legmódosabb réteget képviselték, és horvátok.

Tonelli érzékletesen fogalmaz, kedveli a hasonlatokat, a részletező leírásokat általánosító összeggel zárja: „A hajó oldalfalai közé bepréselt kis világ, az emberi társadalmak kicsinyített képe a végtelen vizek közepén” (Tonelli 1929. 63.). Másutt az utasok egymástól való különbözőségét és egységét a konglomerátum metaforájával érzékelteti: „kis csoportok, akik nem olvadnak össze, de mégis összekapcsolja őket a kötőanyag” (Tonelli 1929. 63.).

A hajó metaforikus jelentéseire is tudatosan épít Tonelli, amikor a hajó – állam analógiát alkalmazza:

Egy ilyen kivándorló hajót, amely ezernél több embert visz magával, talán nem is faluhoz, hanem a tengeren úszó kis államhoz lehetne hasonlítani. A parancsnok és a tisztek a kormányzat, a matrózok és a hajó egyéb alkalmazottjai az állami közegek, az utasok pedig az állam lakossága. Az első osztály az arisztokrácia, a második osztály a polgárság vagy középosztály, a fedélköz pedig a köznép. Társadalmi összetétel szempontjából az Ultonia hiányos volt, mert nem volt igazi arisztokráciája. Egyébként azonban, minden olyan szervezet megvolt rajta, amely szükséges egy állam igazgatáshoz: közélet, egészségügy, rendőrség, pénzügy, ital jövedék és posta. Csak a közoktatás és a honvédelem hiányoztak. (Tonelli 1929. 26.)

Valamennyi funkcionális egység fontos szerepet töltött be a hajóút során: a hajókórházban az utazás ideje alatt egy utas meghalt, egy pedig megszületett. A halottat az angol matrózok hagyománya szerint „temették el” az óceánba. A temetés jó alkalom volt arra, hogy az utazókat emberi mivoltuk törekénységével szembesítse: „a tengeren a fájdalom pillanatnyilag erősebb, intenzívebb, de az emberek gyorsabban felejtenek. Talán a végtelenség teszi ezt, hiszen azzal szemben oly csekély az ember élete” (Tonelli 1929. 123.). Az elmúlást természetesen ellenpontoszza a szlovák nemzetiségű Drenyák családba tizenharmadik gyermekként születő gyermek, akit szintén az angol tengerész-hagyományok szerint, a kapitány keresztapasága mellett kereszteltek meg a hajó neve után Ultoniára.

A rendfenntartó erőknél a közbiztonság fenntartásában és a különböző konfliktusok nyomán kialakult helyzetek rendezésében van szerepük. A hajón

tiltottak voltak a pénzben történő kártyajátékok, melyek rendszerint verekedésbe torkolltak. A nagy létszámú utazók hosszan tartó összezártága gyakran olyan feszültséghez vezetett, mely nemzetiségi konfliktusokat eredményezett: volt a hajón „meggyőződéses antiszemita” is, aki a hajótömlőben végezte. A hajó a szárazföldi világ korrupcióját is sajátosan újratelemelte: a mutatványos pénzt csalt ki az emberektől, a pincérek saját zsebre dolgoztak a jobb elhelyezkedésű fekvőhelyek kiosztásával és a jobb minőségű koszt biztosításával, amit a tisztai konyháról loptak el, vagy éppenséggel információk kiadásával ellenszolgáltatás fejében.

A kivándorlóhajó társadalma a nemzetiségi különbségek mellett társadalmi különbségeket is markánsan képvisel. A kivándorlók, különösen a paraszti sorból származóak, nem nyílnak meg egykönnyen, általában bizalmatlanok az idegenekkel, különösen azokkal szemben, akik nem saját társadalmi osztályukból valók; ugyanakkor hiszékenyek és könnyen kiszolgáltatottá válnak az olyanokkal szemben, akik megtalálják a hangot velük.

Tonelli beszámol arról is, hogy az utazóközönség körében kevés a könyv, s feljegyzi azoknak a könyveknek, újságoknak a címét és szerzőit, amelyekkel utastársai körében találkozott. A biblián és a Légrády-féle *Kivándorlók könyvé*⁷ kívül egy-egy kalendárium, egy Jókai-regény, Kossuth iratainak népies kiadása, egy fotográfiai kézikönyv és néhány ponyva bukkan fel (Tonelli 1929. 77–78.).

A beszámoló legértékesebb része a fedélzeten történő eszmecsere leírása, amikor a régebbi amerikások mesélik tapasztalataikat az első alkalommal kiutazó „zöldfülűeknek”: értelmeznek, filozofálnak, méretegetnek, szentenciákat fogalmaznak meg. Valamennyien azért vállalták az ipari munkát a bányákban és az olvasztókemencék mellett, hogy földet vehessenek, „mert hát a föld csak a legszebb foglalkozás a világon”. Nagyon ritkán előfordulnak világlátás céljából utazó emberek is, de a kivándorlók zömét a földéhség motiválta. Ez a következtetés egybeesik Rácz István megállapításaival (Rácz 1980), aki a kivándorlást szaktudományos (gazdasági) szempontok szerint kutatta.

A nappali beszélgetések hangulatától különböznek a lámpaoltást követő, esti beszélgetések:

Mikor az est fekete fátyol módjára leereszkedik s a homályban elmosódnak a dolgok körvonalai és beleolvadnak a sötétségbe, mintha megváltoznék a lényegük is. Megszűnik a nappal biztossága, imbolyognak az árnyak, szállnak a vágyak, sejtések, misztikus hangulatok ébrednek és úrrá válnak a lelkeken. Az emberek csak külsőleg ugyanazok, de énjük megváltozik, szinte beleolvad a sötétség lelkébe. (Tonelli 1929. 167.)

A lámpaoltás után elmondott mesékben, ahol az arc láthatatlan s a hang azonosíthatatlan, ösztönös félelmek ébrednek, tengeri szörnyek elevenednek meg,

7 A Légrády cég által kiadott *Kivándorlók könyve*, mely hasznos tanáccsal látja el a magyar kivándorlókat, akik ezek példányát a hajójegy megvásárlása után vehették meg.

amelyek egy hajót is képesek összeroppantani, kilyukasztani és elsüllyeszteni. A tehetséges mesemondók estéről estére, közkívánatra variálnak tündérmeséket és valós történeteket, melyeket más utastársak mindig megtoldanak egy „nálunk is volt egy ember” kezdetű történettel. Valamennyi narratíva a közösség és a közösségi normáktól eltérő magatartás vagy szemlélet összeütközéséről szól.

A nappali és zömmel az újvilági tapasztalatokról szóló racionális történetek ellenpólusai a népi mesevilágot idéző, az irracionálisba gyökerező és döntően az elhagyott szülőföld élményeit idéző beszélgetéseknek. A tudati kettősség a nappali és az éjszakai narratívák közötti különbözőségben ragadható meg szemléletesen. Egyrészt jelen van az otthonról hozott élményvilág, melyet a sajátos helyzet felnagyít, s melyre különös érzékenységgel rezonálnak a lelkek, s az éjszakai történetekben tör fel a jövőtől való félelem. Másrészt pedig a nappal elhangzott fedélzeti történetekben valósul meg a tapasztalatátadás, az újvilágra való elméleti felkészülés, ekkor fogalmazódnak meg a kivándorlókban a vágyak és remények, amelyek természetesen bizonytalanok.

A hajóút tehát a nagy tapasztalások és próbatételek köztes területe, a múlttól és az ahhoz kötődő életformától és identitástól való elszakadás kezdete és egy újfajta életmódra történő felkészülés terepe.

Ennek az ambivalenciának a szimbolikus momentumai azok, amikor népi hangszerek muzsikájára táncra perdül egy-egy hagyományos ruhába öltözött csoport. Két ilyen táncjelenet leírásával is találkozunk, egyik közvetlenül a hajó indulása után történik, a másik pedig a New Yorkba érkezés pillanataiban:

„A vizsgálat után az egyik oláh előszedte a pikuláját és fújni kezdte. A társai a parancsnoki híd alatt pikulaszóra táncoltak. Egészen furcsa hangulat volt: zúzmaralepte angol hajón, bundába öltözött táncoló mócok. A többiek körülállták őket és kezükkel verték, lábukkal dobogták a taktust” (Tonelli 1929. 187.). A tánc funkciója sokrétű: egyrészt alkalmas az újtól való félelem keltette feszültség levezetésére, másrészt pedig önerősítő hatású, hiszen a táncban mint közös tevékenységben az együvé tartozás, a közös hagyomány biztonsága, a csoportidentitás is kifejeződik – mindaz, amire egy jó ideig a bevándorlóknak szüksége lesz, s mindaz, amit a bevándorlók fokozatosan elfelejtenek az asszimiláció folyamatában.

2. Kaliforniai fürj, a kivándorlás nagyregénye

Oravecz Imre nagylélegzetű regénye, a *Kaliforniai fürj*, a monumentális ön-életrajzi trilógiának, *A rög gyermekeinek* második kötete, irodalomtörténeti és kultúrtörténeti szempontból egyaránt hiánypótló mű, hiszen a második világháború után a kivándorlás és visszavándorlás nem volt „ildomos” téma, noha több millió ember számára átélt és megszenvedett valóságot jelentett, melynek negatív vagy pozitív következményei érzékelhetőek voltak az egyes családok és közösségek életében.

A *Kaliforniai fűrj* ott folytatódik, ahol az előző kötet, az *Ondrok gödre* című Oravecz-regény befejeződik. Árvai István és Anna, a szajlai gazdálkodó család két gyermekével, Imruskával és a csecsemő Bözsikével megérkeznek az újvilág kikötőjébe: Ellis Islandra. A 19. század utolsó éveiben a magyar hatóságok még nem szabályozták a kivándorlás kötelező útvonalát Fiumén, a magyar kikötőn keresztül, a Cunard Line szolgáltatásainak igénybevételével, így az Árvai család „a Hapag német–amerikai hajótársaság Fürst Bismack nevű óceánjáró hajóján kilencnapos út után, egy szeptemberi reggelen futott be a New York-i kikötőbe” (Oravecz 2017. 7.).⁸

Oravecz regénye családrege és tényregény is egyszerre, melynek a szociológiai-történelmi valóságtartalma a kivándorlásról szóló magyar és amerikai szakirodalommal pontról pontra igazolható. Olyan szépirodalmi mű, mely alapján az Amerikába történő kivándorlás jellemzőivel, indítékaival, folyamatával, a magyar bevándorlók beilleszkedési nehézségeivel, majd az asszimiláció egyes jellemző lépcsőfokával, az asszimiláció ellentmondásaival hiteles módon ismer-teti meg az olvasót. A forrásértékű írás alapos kutatómunkát és személyes érin-tettséget is feltételezett. Mindezt még akkor is bizonyosan érzi az olvasó, ha nem tudja, hogy Oravecz nagyszüleinek életét írja meg a regényben, akiknek egyik gyermeke, mégpedig Oravecz apja visszatelepül az óhazába.⁹ Így tehát számára félig-meddig őseinek földje Amerika, ráadásul ő maga is ösztöndíjasként több-ször és hosszabb időt töltött Amerikában, bevallottan az emigráció szándékával is, melyből végül soha nem lett letelepedés. Minderről egy interjúbán így vall: „Már negyven éve járok az Egyesült Államokba, 1973-ban, ha végleg kint ma-radok, nem írom meg azt, amit azóta megírtam... Ha valaki elveszíti a hazáját, úgy értem azt a közeget, amelyben felnőtt, eszmélkedett, mindegy, hol van és milyen az a közeg, az örökké fájni fog, viszont ezt a fájdalmat el kell viselni.”¹⁰ Majd később hozzáteszi: „a haza mitikus fogalom a magyar irodalomban”. A haza és az új haza kettősségének talaján bontakozik ki az a folyamat, mely a regény

8 Történeti források szerint 1903-ban az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerződést kötött az angol Cunard Line Steamship céggel, amely egy közvetlen, kéthetente közlekedő járatot állított be Fiume és New York között. Ez a szerződés, melyben a magyar fél évente 30 000–35 000 főre tett ígéretet, Németország és Hollandia kikötőiből, leginkább Hamburg-ból és Brémából Fiumé felé irányította hatóságilag a kivándorlók útvonalát. A Fiuméből in-duló hajókat nevezte a korabeli köznyelv „állami hajóknak”. A szerződés rosszul érintette az északnémet hajótársaságok kartelljét, ami a Cunard Line legerősebb konkurense volt, de nem kedvezett a kivándorlóknak sem, hiszen míg Hamburgon keresztül 9 nap alatt lehetett átszelni az Atlanti-óceánt, Fiuméből a hajóút hivatalosan 19 napos volt, de Tonelli Sándor könyvéből tudjuk, hogy a hajók rendszeresen késtek, és az út valójában, mint pl. az Ultonia hajó esetében, 23 napig tartott. Ráadásul Fiumé szárazföldi megközelítése is körülménye-sebb volt, mint Hamburgé, több időt vett igénybe és így költségesebb is volt. Ezzel szemben a kivándorlás, amelyet Tonelli népmozgalomként emleget, e szerződés következtében nem a külföldi, hanem részben a hazai hajózási cégeknek termelte a hasznot.

9 Ennek a visszatelepülésnek a történetéről (kudarcsról) szól az Oravecz-trilógia harmadik kötete, a 2018-ban megjelent *Ókontri*.

10 „A létezés játékszerei vagyunk”. Interjú a 75 éves Oravecz Imrével. <https://mindennapkonyv.hu/interju/kerdes-es-valasz/a-letezes-jatekszerei-vagyunk-interju-a-75-eves-oravecz-imrevel>

főhőseit a hazától fokozatosan távolítja és az új hazához egyre szorosabban köti. A regény hősei, István és Anna még az Amerikában eltöltött harminc év után is dilemmáznak a hazamenni vagy maradni kérdésén, hiszen ők is, mint a legtöbb bevándorló, csupán vendégmunkásként érkeznek. Puskás Julianna munkáiból és más forrásokból tudjuk, hogy a magyar kivándorlók esetében nem annyira a taszítóerő (push-factor), hanem a vonzerő (a pull factor) képezte a kivándorlás rugóját, konkrétan a földéhség. Legtöbb magyar kivándorló azért ment Amerikába, hogy tőkét gyűjtsön újabb földek megvásárlásához, tehát ideiglenes szándékkal utazott az Újvilágba. Éppen a szándék ideiglenessége miatt sokan nem is kezdtek el angolul tanulni. Az Oravecz-regény hőse, István viszont ingyenes angoltanfolyamra jár, az angol nyelvű helyi lapok és térképek segítségével követi a világ eseményeit. A magyar kivándoroltak 30-40%-a valóban vissza is vándorolt, illetve több alkalommal tette meg az oda-vissza utat. A Tonelli-féle dokumentum alapján az Ultonia 1907-ben például 1279 fedélközi utast szállított oda és csupán 200-at vissza, viszont többen voltak olyanok, akik régi amerikásként már többedik alkalommal látogattak haza. A hajójegy megvásárlásához is tőke kellett, ami a teljesen nincsteleneket megfosztotta az utazás lehetőségétől. Tonelli beszámolójából tudjuk, hogy az Ultoniára, mely lomha hajó volt, egy fedélközi hajójegy ára 90 korona volt, ami nagyon olcsónak számított, míg korábban, más hajótársaságok más járatain ez az összeg 200 koronára is rúghatott, ami egy parasztember éves jövedelmét jelentette. A kivándorlás anyagi fedezetét vagy tőke, vagy uzsorára felvett hitel, vagy a már kint dolgozó családtag, rokon, ismerős jelenthette, amely a láncmigráció jelenségét eredményezte. Az Oravecz-regényben valamennyi finanszírozásra találunk példát.

2.1. A kivándorlók földrajzi megoszlása és társadalmi kötődése

1880 és 1924 között 25,8 millió bevándorló érkezett Amerikába, 1900 és 1920 között a bevándorlóknak 44%-a Dél- és Kelet-Európából. Ezeknek a bevándorlóknak egyike a *Kaliforniai fűrj* hőse, Árvai István is, aki az autokrata apjától történő függetlenedés és vagyona gyarapítása reményében vág neki feleségével és két gyerekével az útnak a 19. század utolsó előtti évében, megválva a Rimaszombat gazdasági vonzásába tartozó szülőfalujától, Szajlától.¹¹

Oravecz hőse, Árvai István már a kivándorlás előtt „felkészült Amerikából”, leginkább a már kint dolgozó Paja bácsi leveleiből. Szakirodalmi források is (mint

11 A kivándorlás a Felvidéken az 1860-as évektől kezdett tömegessé válni Sáros, Zemplén, Abaúj vármegyékben, majd folyamatosan terjedt Borsod, Gömör és Ung megyékbe, illetve a Bodroghözbe is. A Felvidéken voltak olyan falvak, amelyek teljesen elnéptelenedtek a kivándorlás következtében. Puskás Julianna adatai alapján (Puskás 1980. 71.) a Magyarországról az Egyesült Államokba vándoroltak száma 1871 és 1913 között 1 300 000–1 350 000-re becsülhető. Nemzetiségek szerinti megoszlásuk a következő: szlovák: 26,8%, magyar: 26,3%, horvát-szlóven: 16,6%, német: 15%, román: 6,9%, zsidó: 3,7%, szerb: 3,4%, rutén: 2,1%, illetve egyéb.

például Szili Ferenc *Vidd el a levelem szép magyar hazámba!* című levélgyűjteménye 2001) a tájékoztatás egyik fontos módjának az Amerikából hazairt leveleket tartja. Árvai István még nem ismerhette azokat az ismertető kiadványokat, amelyeket a magyar állam és a Cunard magyar–amerikai hajózási társaság később, 1910-től adott ki annak érdekében, hogy tájékoztassa a kivándorlókat azért, hogy „elkerüljék a sok csalót és csábítót, akik a külföldi városok kikötőiben a kivándorlókra leselkednek és őket mindenféle hamissággal kifosztják” (Légrády é. n. 4.).¹²

Árvai István, hasonlóan a 20. századi kivándorlók döntő többségéhez, a nehéziparban, mégpedig a kohóiparban helyezkedett el olvasztárként az ohioi Toledóban. A paraszti létformát iparira cserélte, ami önmagában is nagy traumát jelentett, hiszen a természetközeli életmódot egy szigorú szabályok szerint működő, a fizikumot maximálisan igénybe vevő, nehéz munkakörülményekkel cserélte fel, s mindezt annak reményében, hogy otthon függetlenül és nagyobb földön tudjon majd gazdálkodni. A magyar parasztemberek ipari munkásokká válva Ohio vasöntödéiben és szénbányáiban, a legnehezebb és a legveszélyesebb munkát végezték. Noha kezdetben „burdos házakban”, friss bevándorlók számára kialakított szállást és kosztot biztosító panziókban (az angol boarding house magyarítása), majd a munkásnegyedek magyar fertályáiban (Little Hungary) laktak, a külvilággal való érintkezést nem kerülhették el. Az idegengyűlölet, melyet az amerikaiak egzisztenciális félelmei tápláltak, azonban Amerikában is jelen van, Oravecz hőseit egy alkalommal amerikai suhancok molesztálják, saját hazájába küldik vissza, majd kővel megdobálják, gyerekeit a „hunky” demolesztáló gúnynévvel csúfolják. Tizennyolc évvel később, az első világháború alatt szintén nagy gyűlöletkampány kereszttűzébe kerültek az ellenséget képviselő németek, osztrákok és magyarok. „Mi történt Amerikával, a szabadság és egyenlőség országával? – kérdezték egymást. (...) (Oravecz 2017. 500.) Tovább tűrtek, lapítottak hát (...)” (Oravecz 2017. 501.).

A magyar munkásemberek legtöbbször a kocsmázás és a nyilvános vizezés miatt kerültek összetűzésbe a hatóságokkal, és gyakran fizettek büntetést a nyilvános vizezés szokása miatt. A vasöntödében a szalonna fogyasztásával és süté-

12 A kiadvány felsorolja azokat a betegségeket és körülményeket, amelyekkel a migráns nem nyert bebocsátást az Újvilágba. Ilyen körülmény volt a gyengeelméjűség, a terhesség, a prostitúció, a többnejűség, a házasságon kívüli születés vagy a bűnözés. Egészségügyi szempontból kizáró ok volt a trachoma, a tüdőbaj és más fertőző betegségek, melyeket általában már az indulásnál kiszűrtek a hajótársaságok. (A szemvizsgálat a legfontosabb orvosi vizsgálat volt, Tonelli beszámolójából tudjuk, hogy az indulástól az Amerikába történő bebocsátási eljárás végéig összesen négy alkalommal végeztek a bevándorlókon szemvizsgálatot.) A fuvarozást végző hajózási cégnek azért állt érdekében egészséges embereket szállítani, mivel abban az esetben, ha az utas egészségügyi okokra történő hivatkozással nem nyert bebocsátást Amerikába, vagy nem tudta felmutatni a fejenkénti előírt összeget (ez 1907-ben 25 dollár volt), akkor a fuvarozó hajótárság saját költségén volt köteles az utasokat visszaszállítani az európai kikötőbe. A felvilágosító kiadványokhoz csak azok juthattak hozzá, akik már jegyet váltottak az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt.-nél a Fiuméből induló transzatlanti járat valamelyikére. Tonelli megjegyzi, hogy volt olyan utas, aki a Légrády cég kiadásában megjelent *Kivándorlók zsebkönyvét* kívülről tudta.

sével (Hungarian turkey), melyre engedélyt kaptak az ebédszünetekben, vonták magukra az amerikaiak figyelmét.

Az embert próbáló ipari munkavégzés folyamán a föld utáni vágy többször föltör Árvaiiban. Ilyenkor kimegy a város határába és szemügyre veszi a gabonaföldet, amely misztikus erővel hat rá, s megsimogatja a még lábán álló búzát, beleszippant a határ szülőföldet idéző levegőjébe. Álom formájában azonban, társító tényezőként (push-factor) megelevenedik az otthoni légkör, a családi összehang hiánya, a primitív viszonyok, melyek miatt, többek között, az amerikai vendégmunka mellett döntött. Az asszony honvágya az illatok utáni vágyban, a fiatalságra való emlékezés formájában tör fel időről időre.

2.2. A halogatott hazatérés

Zilahy Lajos *A lélek kialszik* című regényének hőse, Pekry Sándor egy könnyű pénzszerzés után így elmélkedik:

A pénz egészen megrészegett. (...) Ha akartam volna, másnap hajóra ülhettem volna. De csodálatosképpen semmi nem volt távolabb tőlem, mint a hazamenés gondolata. Most menjek haza, amikor a siker bódító, forró szele megcsapott? Most, amikor megkóstoltam a könnyű pénzszerzés lehetőségét? (...) Kezdem megérteni, hogy az emberek miért ragadnak Amerikában. Ha pénzük nincs, nem tudnak hazamenni, ha pedig pénzhez jutnak, újra szerencsét akarnak próbálni. (Zilahi 1985. 135.)

Az Árvai család, valahányszor felveti a visszatérés gondolatát, mindig számba veszi a gyarapodás ütemét és a spórolt vagyon értékét. „Istvánék számolták a hónapokat, az éveket, a lassan gyűlő pénzt. A tükörbe is bele-belenéztek olykor, és mások arcán is észrevették a barázdák mélyülését, de az idő múlását a gyerekek növekedése jelezte számukra legmegbízhatóbban” (Oravecz 2017. 110.). Kezdetben úgy ítélték meg, hogy még nem gyarapodtak eléggé. A gyarapodás ütemét folyamatosan lassította az újabb és újabb gyermek születése: az otthonról hozott két gyermek mellé még négy gyermek születik, és a hat gyermekből kettő meghalt. Az idő múlásával egyre jobban távolodik az óhaza, ami az Amerikában született gyerekek számára csupán egy emlékekben élő mitikus fogalom.

2.3. A nyelvvesztés fokozatai

Paradox módon az első gyermeknek, Imruskának az amerikai magyar iskolában¹³ szerzett tapasztalata jelentette az első lépést a magyarságtól való elide-

13 Az Amerikában fenntartott magyar iskolákhoz néhány tényszerű megjegyzést fűznék. 1903. január 12-én egy tárcaközi értekezleten foglalkozott a magyar kormány az „Amerikában élő magyarság nemzeti gondozásával”, ahol Klebelsberg Kúnó miniszterelnöki segédtitkári mi-

genedéshez. A magyar plébános által vezetett iskola, a módosítás nélkül átvett magyarországi tananyag, a magyar ünnepek hazafias megünneplése és főként Paulovics atya rendszeres körműsei ellentétben álltak az iskolán kívüli világ tapasztalataival, kettősséget eredményezve a gyermekek tudatában.

Zsenge kiskorukban hozták ki őket Magyarországról, és nem voltak róla emlékeik, vagy ha mégis megtapadt valami bennük, az idővel elhomályosult, esetleg teljesen feledésbe merült. Vagy – és ilyenek is számosan akadtak – egyenesen itt születtek Toledóban, a magyar negyedben, és Amerikát tekintették hazájuknak. A másik, az óhazát csak szülei elbeszéléséből ismerték. Az távoli, elvont, bizonytalan valami volt, és legjobb esetben is csak otthon létezett, a lakásban, a házban, az udvaron. Mihelyt kiléptek az utcára, elmentek valahová, nyomban eltűnt, megszűnt...” (Oravecz 2017. 120.)

Végül az apa, miután a fiú hiányos angolnyelv-tudása miatt nem a kívánt árut vásárolta meg az ír boltosnál, eldönti, hogy amerikai iskolába írattja a gyermeket, ahol Jamesként és Jimként szólították, hiszen az Imre nem angol név. A névcsera az első szimbolikus állomása a nyelvcsere és a kulturális asszimiláció folyamatának. Az asszimiláció másik fontos pillanata a gyermek stigmatizálása a hunky (hülye magyar) gúnynévvel, melyre így reagál: „Imruska tehát, nehéz szívvel ugyan, lenyelte a sértést. És ezt tette azután is mindig, ha valaki hunkynak nevezte az iskolában, az utcán, bárhol. A végén úgy belejött, olyan rutinra tett szert az elviselésében, hogy egy arcizma sem rándult többé” (Oravecz 2017. 195.).

A fordulópont sem várat sokáig, Imruska–Jim identitásváltásában, aki egy alkalommal, a húga bosszantására a „te buta, te, te hunky” szitokszóval válaszol.

Magyar magyarnak ilyet nem mondhat! Elég baj, hogy az amerikaiak mondják ránk. Nahát! Megáll az eszem. Mi ütött beléd? Milyen magyar vagy te?

– Semmilyen – felelte Imruska kihívóan.

– Hogyhogy?

– Úgy, hogy én nem vagyok magyar. Magyar voltam, de elegendő lett belőle, aztán most már nem vagyok az.

– Nem? Ne mondd! Hát akkor mi vagy?

– Amerikai! (Oravecz 2017. 197.)

---

nőségben jelentést tett az amerikai magyarokról, majd Nuber Sándor chicagói császári és királyi konzul ismertette az amerikai magyarok szociális helyzetét, az egyházi és önszervező egyletek, valamint a magyar iskolák működését. Az ülés határozatot hozott arra vonatkozóan, hogy „minden életképes magyar hitközségben rendes magyar iskolát kell szervezni”, és ezért képesítéssel rendelkező magyar tanítókat kell küldeni Amerikába. Ezt követően az országgyűlés „az anyaország határain kívül élő magyarság nemzeti gondozására” „az évek hosszabb sorára” megfelelő anyagi fedezetet biztosított és különített el a miniszterelnökség költségvetésében.

Az óházában maradt családtagokkal a levelezés is nehézkesen működött a parasztemberek között, így lassan „kikopnak az otthoni dolgokból”, nem tudták követni az otthoni történeteket. A kapcsolatot az otthon maradtakkal jellemzően az Árvai családban is az asszony tartotta, aki jobban ráért a levélíráásra, kevésbé volt köze az angol nyelvű külvilághoz, mint a családfőnek. Az asszonyok fő szerepe az óházával való kapcsolattartásban egybehangzik a szakirodalom megállapításaival. Husley-Darvas Éva *A bevándorló nők mint a kontinuitás fenntartói Delray amerikai közösségeiben* című írása szintén e jelenség általános voltáról győző meg.¹⁴

Oravecz regényében a szereplők egymás között a szajlai parasztság beszélt nyelvét használják: a házastársak magázódnak, a kend névmást használják, pl. „*Kendé az elsőbbség, kend a rangidős – háritotta el Mátyás*” (Oravecz 2017. 128.); népnyelvi szavakat ékelnek be beszédükbe, pl. „De el ne *koncsorogjatok*, mint múltkor”. A bevándorlók nem tudtak angolul, éppen ezért az új fogalmak angol megfelelőjét a magyar nyelvérzékhez idomítva ejtették ki. Ilyen szavak voltak például a *burdos ház* (panzió), a *bigbász* (nagyfőnök) a *dinnerpéil* (dinner pail, azaz a vödör, amelyben a munkások az ételmüket vitték a munkahelyre), a *frémház* (vázás ház), a *káré* (autó), a *pléz* (hely), *mainapléz* (bánya, az a hely, ahol bányásznak), a *szalón* (söröző), a *szócser* (katona) stb. Az idegen neveket gyakran torzították el úgy, hogy azok nem csupán magyarosan hatottak, hanem jelentéssel is bírtak. Így lesz a Castle Gardenből, a manhatteni bevándorlókat 1855-től 1890. április 18-ig fogadó állomás nevéből Kecegárda, Tonelli Sándor leírásában pedig az angol Cunard Line neve Gúnár Lina. A népetimologizálás nem csupán a magyarokra volt jellemző, minden nép a saját nyelvéhez idomította a gyakran használt új szavakat.

A második generáció tagjai viszont, akik amerikai iskolába jártak, folyékonyan beszéltek angolul, a legkisebb akcentus nélkül.

2.4. Az asszimiláció dilemmái

Szakirodalmi munkák alapján többfajta asszimilációs modell ismeretes a klasszikus asszimilációs modelltől a faji vagy etnikailag hátrányos modellen vagy a szegmentált modellen át az asszimiláció megkérdőjelezéséig.

Árvaiék asszimilációja az 1920-as években a chicagói szociológiai iskola képviselői (Milton Gordon, Richard Alba, Victor Nee) által leírt klasszikus modellt példázzák (straight-line convergence), amely anglokonformista, azaz a középosztálybéli angol, fehér, protestáns értékekhez való igazodást jelenti; irányultságában egyenes vonalú, összetételében strukturális asszimilációt és a befogadó társada-

14 A levelezés működésére vonatkozóan Tonelli Sándor írásából kaphatunk érdekes információt. A hajóút ideje alatt is működött a posta, valahányszor kikötött a hajó (Nápolyban, Palermo-ban, Spanyolországban), a kikötőkből levelet lehetett küldeni, sőt közvetlenül a New York-i kikötés után is.

lommal való etnikai azonosulást példázza. Az asszimilációs folyamat végét a befogadó társadalom bevándorló iránti előítéletének teljes megszűnése jelenti, azaz a bevándorló és befogadó közötti értékkonfliktus megszűnését és a bevándorlónak a befogadó társadalommal való feltétel nélküli azonosulását, amely természetesen a nyelvcserével jár együtt. A klasszikus modell tehát az olvasztótégely-modell, mely először a felvilágosodás kori Michel Guillaume-Jean De Crèvecoeur (1735–1813) *Egy Amerikai farmer levelei* (Letters from an American farmer) című esszégyűjteményének III. levelében (Mi az amerikai? – What Is an American?) jelenik meg a nemzetekből álló nemzet fogalmaként („We are a nation of nations”). E modell szerint az amerikaiság egy olyan új minőséget képvisel, melyben a bevándorlók különböző jellemzői, ekkor még döntően az európai fehér lakosság tulajdonságai feloldódnak, egy homogén amerikaiságot hozva létre.

A szakirodalom azonban azt is hangsúlyozza, hogy az asszimiláció (integráció, inkorporáció) a bevándorló képviselte humántóktól is függ, azaz minél magasabb a bevándorló iskolázottsága, annál könnyebben küzdi le a gazdasági mobilitást gátló akadályokat, s ezáltal zökkenőmentesebb a befogadó kultúrába történő asszimilációja.

Oravecz hősei társadalmi hovatartozásuk szerint egyszerű parasztemberek, viszont írástudók, intelligensek, képesek az őket körülvevő világ jelenségeinek helyes értelmezésére, a szerzett tapasztalatok állandó mérlegelésére. Ragaszkodásuk az óhazához megkérdőjelezhetetlen, családjukban az asszimiláció az unokák generációjában válik teljessé.

Imruska, aki még Magyarországon születik, először az apa segítségével tanulja az angol nyelvet, aki otthon is angolul beszél a fiával, hogy segítse a nyelvtanulást, viszont ugyanakkor „Little Hungary” feliratot ragaszt fia szobájának ajtajára:

(A fiú) azonnal ráállt, és azontúl valóban csak angolul beszéltek egymással. Angolul angoloztak, angolul tárgyalták meg az iskolai eseményeket, angolul érintkeztek az ebédlőasztalnál, a műhelyben, az udvaron, a kertben, az utcán, vendégségben, vásárlás, kirándulás közben, mindig, mindenhol, minden beszédhelyzetben, olyankor is, ha társaság volt náluk, és a jelenlevők valamelyike csak magyarul értett. Még Magyarországról is ezen a nyelven cseréltek eszmét. Mert az rendszeresen szóba került, Magyarország. Istvánnak gondja volt rá, hogy ne sikkadjon el, ne merüljön feledésbe a haza. (Oravecz 2017. 160.)

Imruska–James az amerikai iskolában kitűnő tanuló lesz, geológia szakot végez az egyetemen, és a kőolajlelőhelyek felkutatásával foglalkozik Kaliforniában, majd feleségül vesz egy amerikai tanítónőt, és a harmincas években autóval látogatja meg szüleit, akik az unokákkal már csak angolul beszélhetnek. A második generáció tehát megvalósítja az új hazába történő teljes integrációt.

Az asszimiláció sebességét a témával foglalkozó szakirodalom is minimum másfél generációnyi időtartamra becsüli, ami pontosan egybeesik az Oravecz-regényben leírtakkal.

2.5. Bevándorlók a polgárosodás útján

Az amerikai gazdasági helyzet romlásának következményei a munkástársadalom alsó rétegét érintik leghamarabb. 1907-ben egy kisebbfajta gazdasági válság idején Árvai István nem várja meg azt, hogy elveszítse állását, hanem egy újsághirdetés nyomán elhatározza, hogy a dél-kaliforniai olajfúrásoknál keres új állást. A kontinenst átszelve, több napos vonatutazás után érkezik meg a család Santa Paulába, a kaliforniai olajmezők szomszédságába, ahol Árvainak hetente, majd, miután a „bejicklijét motorbejicklire” cserélte, naponta kell ingáznia a város és az olajfúrás helyszíne között. Árvaiék polgárosodásának és modernizálódásának első stációja a használt „beicigli” megvásárlása, amelyet István a munka utáni sörrel való lemondással spórol össze nyolc hónapon keresztül, a felesége tudta nélkül.

Santa Paulában a család polgári szokások szerint kezd élni, melynek látható jelei a hétféle családi kirándulások a közeli gyógyvizű fürdőre, Sulphur Creekbe, ahol Anna először vesz magára fürdőruhát, közben elhagyja a kendő viseletét és levágatja a haját. A katolikus misét itt már nem a magyar pap celebrálja, mint az ohioi magyar fertályban, hanem a mexikói Hernandez atya.

A kontinens keleti partjáról a nyugatira történő költözés a fizikai teret is megnövelte Amerika és az óhaza között, és tovább halványította a visszaköltözés reményét. A fizikai távolodás fokozatos életvitel- és mentalitásváltással járt együtt. Újabb fordulóponthoz vezetett a meghonosodásban a bérelt ház saját házra történő cseréje, azaz a saját tulajdonú ingatlanvásárlás, mely nagyobb életteret jelentett udvarával és műhelyével együtt. A tulajdon, a vagyon, noha megszerzése a pénz értékállósága miatt történik, végül mégiscsak az Amerikához való kötődést erősíti.

Santa Paulában történik az a tragédia, ami a családot még szorosabban az új hazához köti: egy úszóverseny alkalmával váratlanul meghal Árvaiék második gyermeke, Bözsike, aki még Magyarországon született ugyan, de Amerikában vált ígéretes sportolóvá. Amikor a hazamenetel kérdése újra felvetődik, a gyermek sírjához való ragaszkodás újabb érv a továbbmaradás mellett. Az idő múlásával az otthoni viszonyok is változtak, szülők, testvérek haltak meg, s az első világháború utáni békediktátum is az új hazába történő végleges letelepedést erősítette: sok bevándorlónak még a szülőföldje is idegen országba került, így végképp nem volt célszerű az ismeretlenségbe visszamenni. Fülek, Losonc, Rimaszombat, ahova a szajlaiak vásárolni jártak: idegen országé lettek. A menni vagy maradni dilemmája olykor abszurd párbeszédekben jelenik meg, hiszen a szülőföld vonzása és taszítása egyforma erőként feszül egymásnak:

- Akkor maradunk – mondta.
- Most kérdezed vagy megállapítod? – kérdezte István.
- Kérdezem.
- Minek kérdezed, ha tudod?
- Hát hogy nem gondoltad-e meg magad mégis. (Oravecz 2017. 597.)

A számos ok közül a legfőbb okot, amely végleg az új hazához kötötte a családot, a gyerekek jelentették, akik Amerikában szocializálódtak, ezért legalább olyan idegennek éreznék magukat Magyarországon, mint az emigránsok az Amerikába történő érkezésük után. „A gyerekeknek Magyarország egy távoli, idegen ország” (Oravecz 2017. 598.).

„Régen nem beszéltek már hazamenésről. Kerülték a tárgyat. Úgy tettek, mintha végleg lekerült volna a napirendről. Vagy mintha megfeledeztek volna róla. Holott gondoltak rá időről-időre, titkon, külön-külön, mintha idegenek lennének egymásnak, a hazatérés pedig magánügy, amellyel nem illik a másikat terhelni.” (Oravecz 2017. 581.)

Voltak azonban olyanok, akik hazafias buzgalomból a háború alatt visszamentek, pedig „a pénz, amelyet eddig félretettek, alig volt több, mint amennyibe a vonat- és hajójegyek kerültek” (Oravecz 2017. 503.).

Árvainak a földhöz és a földműveléshez mindvégig megmarad a bensőséges kapcsolata, s az ipari munkát a földért hozott áldozatnak tekintették. A Wheeler-kanyonban megpillantott zabnak Árvai „nem bír ellenállni. Már régen nem látott zabot. Úgy találta, hogy a gabonafélék közül annak van a legpuhább tapintása. Nemcsak, hogy nem szúr, de kifejezetten lágy. Semmi érdesség a kalászon, még érett állapotban sem. Még cséplés után is simogat, még a szalmája, a pelyvája is” (Oravecz 2017. 492.). Másutt egy közönséges akác, ennek a gyermekkorában annyira jelentéktelennek tartott fának láttán érzékenyül el a hős, s ez indítja meg benne az emlékek áradatát, majd a gyöttrő honvágyat:

„És élete hátralevő éveiben senkit és semmit ne lásson viszont abból, ami ott van vagy volt, ami neki fontos és kedves?

Nem, az nem lehet! Az olyan volna, mintha ő annak, mindennek meghalna!” (Oravecz 2017. 589.)

3. A *Kaliforniai fürj* műfaji sajátosságai

A posztmodern próza korában a hömpölygő öspróza-folyamával hívja fel magára a figyelmet az Oravecz-szöveg. A szerző nem alkalmaz váltakozó idősíkokat, nézőpontváltásokat, nem épít az intertextualitásra, az implicit, szimbolikus jelentésekre, mindvégig fegyelmezetten az Amerikába bevándorolt parasztból lett ipari munkás szemével láttatja a világot, még akkor is, amikor hosszú szakmai leírásokat ad az öntödei munkafolyamatról az ohioi Toledóban, a kaliforni-

ai kőolajkeresés geológiai vonatkozásairól vagy éppen a kőolajfúrások műszaki problémáiról értekezik hosszú oldalakon keresztül. Egyes kritikusok szerint a műszaki leírások és a természeti környezet precíz és hosszadalmas bemutatása terjengőssé teszik a művet, ugyanakkor ez a részletgazdagság jelenti Oravecz szemléletmódjának és stílusának legmarkánsabb jellemzőjét. A számtalan, boszszantóan triviális eseménysor gyakran egy háziasszony „hokedli-perspektíváját” juttatja eszünkbe, de hamarosan rá kell jönnünk, hogy tulajdonképpen ez a perspektíva jellemzi a kivándorlók gondolkodásmódját, az új világra való rácsodálkozását. Az elmondottakra íme egy példa:

Alighogy elindult a gyorsvonat, Bözsike felsírt, Imruskának pedig pisilnie kellett. István elkísérte a fiát a vécére, ahol az megjed, mert nagy, sziszegő zajjal ürült a vízöblítő. Jómaga elismerően csettintett a nyelvvel, mikor működésbe hozta. (Oravecz 2017. 12.) (...) Sokáig állt a vonat. Sokan szálltak fel-le. A cifra öltözetű család is elhagyta a kocsit, de olyan hangoskodás, kiabálás kíséretében, hogy minden alvó felébredt, így Bözsike is, és megint tisztába kellett tenni. (Oravecz 2017. 13.) (...) A kocsiban kigyúltak a mennyezeti lámpák. Többször füttyült a mozdony, és a vonat lassított. (Oravecz 2017. 17.)

A regény nemcsak a hétköznapi események fentebb idézett aprólékos leírásában bővelkedik, hanem az ipari munkafolyamatok szakmai mélységű leírásában is, illetve az aprólékos természetleírásokban. Útikönyvszerű pontossággal követhetjük Imruska bolyongásait a kanyonok világában vagy István különböző állomáshelyeit, a pontos túravezetői leírások lenyűgöznek és utazásra csábítanak.

A regény objektív és részletező leírása egyetlen témában, Árvai István gyermekeihez fűződő bensőséges apai szeretetének a leírásában vált líraivá. Árvai István megöregszik, gyermekei felnőnek, s ő rezignáltan kérdezi: „De hova tűnik a gyermeki szeretet? Elmúlik, mint a szerelem? (...) Az meg kell maradjon, arra szükség van. És talán meg is marad, és újból hasznosul, mikor a gyerekekből szülő lesz, és továbbadja avval, hogy ő is szereti a gyermekét” (Oravecz 2017. 571.).

Oravecz szerkesztésmódjára jellemző, hogy egy-egy jelentéktelen történetet olyan részletességgel mond el, hogy mindvégig azt a képzetet kelti az olvasóban: a részletek valamelyikének fontos szerepe lesz az elbeszélte történet végkifejletében. Éppen a jelentéktelennek, a mindennapinak a leírása tartja fenn mindvégig az olvasó figyelmét. Ilyen például Imruska eltévedésének a leírása is, vagy Jancsika csörgőkígyókkal történő kalandja, vagy Anna magányos sétája a hegyoldalon a családi kirándulás alkalmával. A részletező leírás önmagában azért képes a feszültség fokozására, mert az valamilyen szokatlan végkifejlet elvárását ébreszti az olvasóban. De végül a részletezés keltette feszültség nem torkollik csattanóba, azaz az elvárttal ellentétben nem történik semmi különös: Imruska megtalálja a hazavezető utat, Jancsikát nem marják meg a csörgőkígyók, Anna visszamegy a

családjához, anélkül, hogy bármi változás érzékelhetővé lenne önmaga vagy a külvilág számára. Az olvasó ütős csattanót várna a feszültség feloldására, ezzel szemben a csattanó elmarad, a hatás viszont nem, mert bár nem az elvárt szerencsétlen kifejtet következik be az elmesélt történet nyomán, a hatás egy jóérzésű megkönnyebbülés formájában válik érzékelhetővé. Ez az antiklimaxot alkalmazó technika az egyre fokozottabb ingerekre éhes modern olvasóban éppen a csattanó hiányával vált ki hatást.

A mindennapok jelentéktelenségének a megragadása, a szakmai jellegű részletezés és a csattanóhiányos történetek mellett az országismereti tudás mozaikszerű képei is jelen vannak a regényben. Úgy érezzük, hogy a szerző minden tudását élénk akarja tárni Amerikáról: íróként, családtagként, utazóként, apaként, Amerikát kiválóan ismerő szakértőként.

Az 59. fejezet egy mini-országismereti összefoglaló a húszas évek Amerikájának gazdaságáról, benne a tőzsde összeomlásáról, az autóipar fontosságáról, a kor ikonikus szerzőiről, a gazdasági és közélet szereplőiről, az amerikai mindennapokról.

A 643 oldalnyi regény folyamán Oravecz szinte egyetlen szimbólumot alkalmaz: a címadó kaliforniai fürj szimbólumát, melynek ambivalens „bússzerű” hangja az elsőgenerációs emigráns paradox léhelyzetének, kettős kötődésének a metaforája. „Furcsa hangjuk volt, panaszos és örvendező, nyugtató és nyugtalanító egyszerre” (Oravecz 2017. 364.). A szimbolikus jelentést a kaliforniai fürj motívumának ötszöri előfordulása is erősíti. A fürjek felbukkanása és hangja azonos funkciót képvisel minden alkalommal: az otthonhoz fűződő nosztalgikus merengést indítja el a hősből. A megsérült fürjfióka hazavitele például egy hasonló gyermekkori emléket idéz, finom ellentétokkal. Másutt egy, a többtől elütő fehér fürj idéz fel egy fehér fecskéhez fűződő szajlai babonát, mely szerint az albínó egyed szerencsétlenséget hoz. A fehér fürj megjelenése Árvai István életének újabb fordulópontjához köthető, hiszen akkor ismerkedik meg azzal az idős horvát tanyatulajdonossal, akinek a gazdaságát majd megvásárolja, hogy végre legyen hol gazdálkodnia nyugdíjas éveit alatt. Ezáltal teljesül álma, lesz saját földje, gazdasága, igaz, nem Szajlán, az eredeti tervei szerint, hanem Amerikában. Az albínó ugyanakkor a szülőföld babonáját sem cáfolja meg, hiszen, ambivalens módon, nemcsak Árvai gazdálkodáshoz való visszatalálását jelzi, hanem István anyjának a halálát is.

„Mikor aznap délután visszafelé jött otthonról (...) s megint hallotta a hangjukat. (...) ugyanúgy kántáltak, ugyanolyan szívajdítóan panaszkodtak. Úgy hangzott a hangjuk, mintha búslakodnának, mintha elvesztettek volna valamit, valami fontosat, értékeset, és azt keresnék. És közben vigasztalnák, biztatnák egymást, hogy meglesz, meglesz.” (Oravecz 2017. 365.)

4. Összegzés

Az Amerikába történő kivándorlás szakirodalomban megtalálható tényeit és jelenségeit párhuzamba állítva Oravecz Imre *Kaliforniai fürj* című regényével megállapítható, hogy a szépirodalmi mű eseményei és jelenségei híven tükrözik a be- és kivándorlástörténettel foglalkozó szakirodalmat, azaz történelmileg is hitelesek. Éppen ezért Tonelli Sándor beszámolója és Oravecz Imre regénye alkalmasak arra, hogy a magyar bevándorlással és az asszimiláció fokozataival oldottabb formában ismertesse meg az olvasókat. Műfajttörténeti szempontból az Oravecz-regény Illyés Gyula szociográfiai regényének hagyományát követi, Tonelli beszámolója Beke György riportregényeivel mutat rokonságot. A többszemponútú vizsgálati módszer produktívnak bizonyul a magyar–amerikai kapcsolatok, az irodalom és a kivándorlás szociológiájának együttes tanulmányozása során egyaránt.

Felhasznált szépirodalmi források

ORAVECZ Imre

2017 *A rög gyermekei II. Kaliforniai fürj*. Budapest, Magvető. (Első kiadás 2012).

TONELLI Sándor

1929 *Ultonia. Egy kivándorló hajó története*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

ZILAHY Lajos

1985 *A lélek kialszik*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. (Első kiadás 1932).

Szakirodalom

GLAZER, Nathan

1993 *Is Assimilation Dead?* URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0002716293530001009>

ALBA, Richard-NEE, Victor

1997 Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigrants. *International Migration Review* 11. 826–874. URL: https://www.researchgate.net/publication/235932330_Rethinking_Assimilation_Theory_For_A_New_Era_of_Immigration

HUSEBY-DARVAS Éva

1991 A bevándorló nők mint a kontinuitás fenntartói Delray amerikai közösségeiben. *Etnographia* 102. 3–4. 279–309.

LÉGRÁDY

é. n. *Kivándorlók zsebkönyve. Írta egy kivándorló.* Budapest, Pátria.

MOLNÁR Eszter

2015 „Itt élned, halnod kell?” A történeti hűség problémája s a „kitántorgás” irodalmi toposzának átrajzolása Oravecz Imre „kivándorlásregényeiben”. In: Bene Sándor – Dobos István (szerk.): *Válság és kultúra. A doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Budapest, 2013. aug. 22–23.* Budapest, Magyarságtudományi Társaság, 279–294.

PUSKÁS Julianna

1982 *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

RÁCZ István

1980 *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914.* Agrártörténeti tanulmányok 8. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZILI Ferenc

2001 *Vidd el a levelem szép magyar hazámba! Somogyi kivándorlók „amerikás” levelei 1900–1950.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület.

VIDA Kornél

2013 https://lib.pte.hu/sites/ptebtkscan/mellekletek/2013_apr_kivandorlas/2013_14_kivandorlas_04.pdf
ahea.net/sitefiles/file/journals/201310/IndexOCT30version.pdf

LÉLEK A TESTTŐL SATURN-KÓROSOK – VIRTUÁLIS VALÓSÁG

Közöttiség? Átjárás?

A vágy, hogy olyan térben és időben találjuk magunk, amelynek a létezéséről nincs konkrét tudásunk. Vagy azt a teret és idősíkot látni magunk nélkül, ami-
ben a létezésünk megszokott. Mások életét kipróbálni, más testben újjászületni
a mostani tudatunkkal, vagy ebben az adott testben módosult tudattal élni: az
ember sosem fért a bőrében. *Sic itur ad astra*. A párhuzamos univerzumok vagy
alternatív valóságok képzeletünkben együtt léteznek a miénkkel (vagyis azzal
az egységgel, amelyet mi, szubjektumok, kollektív konszenzusos egyetértésben
„világ”-nak nevezünk). Az emberiség történetével egyidős, különböző dimenzi-
ók és létsíkok közötti átjárás kapukon, létrákon, különböző eszközökkel, varázss-
zerek és kalauzok segítségével jöhet létre. A visszatéréssel az utazó beteljesíti
küldetését, ha viszont elvét valamit vagy nem követi a vezető utasításait, elbukik
és ott marad a túlvilágon.

A *mutabor* latin jelentése: át fogok alakíttatni. Mutálás: hangváltozás, mu-
táció: az örökítő anyag spontán megváltozása, amelynek során új genetikai tulaj-
donság keletkezik. A varázsszó Bethlen Ferenc kortársának, Wilhelm Hauffnak
Haszid kalifáról szóló meséjében (Hauff 1962. 11.) szerepel és a varázssporral
együtt hat: használóik bármivé átváltozhatnak, a jelszó elfelejtése viszont a visz-
szatérést teszi lehetetlenné. A digitális világban egy elfelejtett jelszó akár a rend-
szer összeomlásával is járhat. Kivet magából vagy be sem ereszt az a világ, amely
azelőtt még menedéket kínált. Ugyanolyan radikálisan szakad meg a kapcsolat,
mintha a gépet kihúznánk a konnektorból. Megszűnik, holott soha nem is létezett.

Drámakísérlet

Bethlen Ferenc (1800–1875) erdélyi földbirtokos nemes 1834–35-ben írt,
kéziratban maradt darabja *A Saturnus kórosok*.¹ A Pesti Magyar Színház társu-
lata 1838-ban előadásra kérte, kézbe végül mégsem kapta a művet,² amelyek

---

1 Lelőhelye: Kolozsvári Egyetemi könyvtár, Különgyűjtemények, Ms 1251. Az idézetekben megtartottuk az eredeti írásmódot: Saturn, Saturnus, Náci stb.

2 A kérdésről bővebben: Egyed 2019.

műfaját a következőképpen határozta meg az író: bűbájos komoly bohózat dalokkal. A műfaji besorolás szokatlan, de pontos, annyit máris kijelenthetünk, hogy olvasója (virtuális nézője) folyamatosan a képzelet és valóság közötti értelmező mezőn: izgalmas bizonytalanságban érezheti magát. A magyar nyelvű színjátszás több ízben anyagi áldozatot is vállaló támogatója volt a színmű szerzője; a pesti magyar színtársulat egyes tagjai (Szerdahelyi József, Szentpétery Zsigmond) korábban Kolozsvárt működtek, talán nem is volt számukra ismeretlen a komikus és fantasztikus helyzeteket teremtő, az emlékezetes színészi alakításokat lehetővé tevő darab.

Cselekményét röviden ismertetnünk kell a következőkben, hogy érthetők legyenek utalásaink, értelmezési javaslataink.

Tanulmányait befejezve két ifjú hazatér birtokos apja, Csutak házába. Testvérek. Jakab jogtudósnak tanult, Ignác (Náczi) kitanulta a szabómesterséget. Udvargattak ugyan a szomszéd özvegyasszony leányainak, Julának és Rózának rövid hazalátogatásaikkor, de sem a családalapításhoz, sem a polgári élet elkezdéséhez nincsen kedvük. Az eső elől fedél alá húzódnak, a szomszéd lányok által kínált újborból jócskán kóstolnak, a csillagokat fürkészik vágyakozva és szidják a földet, ahol, és a kort, amelyben élniük adatott. Játékosan válogatnak vágyaik tárgya, igazi életük lehetséges helyszíneként a bolygók közül; és a Jupitert, a Vénuszt elvetve a „gyűrűs” Szaturnuszra esik a választásuk. Abban a pillanatban a viharos széllel Manó (utaztató szellemlény) fölkapja őket és a Szaturnuszra repíti, amely kietlen tájnak, furcsa rendszerű országnak bizonyul. Ott az anyagi kényelemnek (mint amilyen a lakás- és étkezési kultúra), iparnak, kereskedelemnek, művészetnek nyoma sincs, a személyi szabadság – a gyülekezési, a szólás-, sőt gondolat- és érzelmi szabadság, az információhoz való szabad hozzáférés – ismeretlen fogalom, nők nincsenek az országban, a társadalom csak uralkodóra és – különböző rangú – szolgákra oszlik. A tiltás mindenre kiterjed, a büntetésnek sokféle formája ismert, az egyik a múzeumba, a „meredt alakok” tárházába való száműzés. Könyvet birtokolni nem szabad. A földinél a szaturnuszt fejlettebbnek tartják vezetői, racionalizmusuk kérlelhetetlen. Itt a múlt is a múzeumban látható, az emberiség földi történelmének híres személyiségei Nagy Sándor, Romulus, Attila, Napóleon, Julius Caesar, Amurath és – hogy erdélyi is legyen – a botanikus Benkő József „meredt alakja” formájában.

Míg a fiatal emberek egyre kevesebbet mulatnak, és egyre többet riadoznak a Szaturnuszon, a Földön csaknem három napon³ át hiába költögetik őket (a földi lét tapasztalati világában maradt testi valójukat) apjuk, a beléjük szerelmes leányok és segítők, a béreslegények. (A néző tudja, hogy egyszerre két dimenzióban is jelen vannak a fiatal emberek, a színpadi szereplők nem.) Végül azzal a búcsú-intellemmel, hogy ne felfele vágyakozzanak, hanem fordítsák figyelmüket a földi szenvedések orvoslására, abban leljék fel boldogságukat, Manó visszaröpíti Jaka-

3 Itt tudatosan bennünk a hármas egység szabályának új (Bethlen Ferenc-féle) értelmezése.

bot és Nácit földi hazájukba, kijelentve, hogy nem saját óhajításuk, hanem földi ismerőseik értük való szerető imái következménye, hogy hazatérhettek (s így életben maradtak). A realitás világa szereplői (apa, özvegyasszony, leányok, béresek) a mélyen alvó legények furcsa viselkedését, mintegy révületben kimondott szava-it, viselkedését egyre riadtabban észlelik, végül a felébredést, a kiinduló állapotba való visszatérést láthatjuk, és kilátásban van a „minden jó, ha jó a vége”. A sajátos peregrináció véget ért, kezdődhet a földi (felelősségteljes, felnőtt) életszakasz.

(Megtévesztő) térbeliség

A Szaturnusz bolygója: egy atmoszféra nélküli hipertér. Amit a dráma szereplői ezen a bolygón éreznek, az csak a földi test halvány emlékezte: éhség, fá-
zás, viszketés, zsibbadás. A bolygó nem a Föld ellentéte, nem ellenpólus, hanem totális kifordítás, szimulákrum. Úgy tesz, mintha valódi lenne, a valódiság jeleit produkálja. Társadalmi rend, szabályok látszatát kelti. Nem tagad, hanem állít, de olyasmit, ami nincs. Elhiteti magáról, hogy parancssorokkal működő rendszer, pedig csak a saját maga által generált kódokat tudja olvasni.

A dráma szerinti Szaturnuszon (1834–35) ugyanolyan mutánsok uralkodnak, mint a *Mátrix* című filmben⁴ (1999) az embereket kizsigerelő mesterséges intelligenciák (MI). Smith ügynök szenvtelen karaktere legyőzhetetlenséget sugall, amit alátámaszt az is, hogy bárkiben testet tud ölteni. Mivel mesterséges intelligencia, tehát programozott robot, ugyanazt jelképezi, mint amit Bethlen Ferenc darabjában Azor, Bufti, Pumili, Pamflax, vagyis a szaturnusziak, akiket ideológiai konstrukciók határoznak meg. Nekik sincs saját testük, hanem a földiekébe költöznek bele a mentális utazás erejéig. És előadnak egy misztériumjátékot kölcsönvett testekkel, a fiúk okulására.

Érdekes ezt összevetni azzal, amit Walter Benjamin ír a szaturnuszi karakterről *A német szomorújáték eredetében*: a Szaturnusz befolyása az embereket apatikussá, döntésképtelenné teszi és lelassítja. „A Szaturnusz jegyében született jellem valódi mozdulata az, ha lefelé fordítja a tekintetét, ha a sarokba mered. Még jobb, ha lepillanthat jegyzetfüzetébe. Vagy ha fejét egy könyvborító fala mögé dugja” (Benjamin 1980. 435.).

A „Szaturnusz-kór” tehát nem más, mint álmodozó önfejlőség.

Bethlen Ferenc a kába szót használja az értelmetlen álmodozás jelzésére. A kába viselkedés – a tapasztalat, sőt a tudás ellenében – valóságos bűnnek tűnik, kivonulásnak az értelmes lét dimenzióiból.

Erre vonatkoznak a Bethlen-darab emblematisz versszövegei: Berzsenyi-től *A reggel*, Vörösmartytól *A tűnődő*; a kellékek felsorolásakor megjelenik ezek

4 *Mátrix (The Matrix)*, 1999, amerikai–ausztrál sci-fi, írta és rendezte Lana és Lilly Wachowski.

mellett „egy kis kalendárium” is. Az is, mert könyv, életveszélyesnek bizonyul a Szaturnusz totalitarizmusában.

Ez olvasható a Berzsenyi-versben:

A rablelkek örök setétségben
Bolyongnak a denevérekkel:
Nem nézhetnek a dicső napfénybe
Örök éjhez szokott szemekkel.

A nagy lélek önként az aetherben
Héjaztatja szabad szárnyait,
Nem tartja itt fojtva porkötélben
Az égi tűz nemes lángjait.

Berzsenyi: *A reggel* (1994. 45–46.)

A Vörösmarty-költemény az ideális lélekidőt a kora ifjúságban jelöli meg, érzékeltetésére a sima víztükörben tükröződő felhőtlen ég, ellentéte kifejezésére a megzavarodott víz, a vihar, a két világot összekötő könnyek képeivel él:

Víg, derült volt akkoron még
A magasban szép egem,
Itt is a víz tükörében
Víg derült volt az nekem.

Most setét, ha föltekintek,
Mert borúltak szemeim;
Itt is a víz tükörében
Megzavarják könnyeim.⁵

Vörösmarty: *A tűnődő*

Az ideális és a tapasztalati lesújtó ellentéte a romantikus világértelmezés ismert aspektusa. A Szaturnusz-dráma azonban vágy és (nem eléggé ismert) valóság, (vonzó) látszat és (morális) lényeg ellentétére összpontosít. Először föld és csillag (Szaturnusz), majd (Manó intelme által) szemlélődés és cselekvés (pontosabban emberbaráti cselekedetekkel teljes élet) különbségére.

Ne fel! – Ne fel! – A duzs fényes Kastélyába! (...)
Le! Le! A koldusnak roskadt kunyhójába!
Le! A nyomoréknak szenvedő ágyába!
Le! A kenyértelen Anya gyermekéhez,

5 Vörösmarty Mihály: *A tűnődő*. In: Vörösmarty é. n.

Le! a' szerencsétlen ezernyi ezerhez!
Ott ön sorsotokkal majd meg tanulhattok
Elégedve élni
S csillagba nem vágytok!

A darab égi és földi terei sajátos viszonyát vizsgálva a színháztudományi tér-képzetek definíciói közül most Patrice Pavis-ét érvényesítjük, aki szerint ugyan a térfajták nem választhatók szét élesen, de a megértés érdekében több típusukat is megkülönböztethetjük. Ezek közül az elsőt Pavis dramatikus térnek nevezi. Ez a szövegben említett elvont tér, amelyet az olvasó vagy a néző a képzeletében épít fel (a fikció műveletei révén).

Bethlen Ferenc természetrajzi és filozófiai ismeretet a képzelet munkájával elegyítő darabjának teoretikus előzményét többek között Fontenelle *A világok sokaságáról* (*Entretiens sur la pluralité des mondes*) című munkájában jelölhetjük meg. Könyve bevezetőjében Fontenelle a következőképpen indokolja műfaj- és stílusválasztását, voltaképpen a tudományos és a fiktív-megjelenítő megközelítés keverését: „Minthogy nem valami légből kapott rendszert szándékoztam felállítani, valóságos természettani érveléseket használtam fel, amennyire ez szükséges volt. Szerencsénkre azonban ebben a tárgyban a természettani eszmék maguk is derűsek, és miközben kielégítik az eszt, tetszetős látványt nyújtanak a képzeletnek” (Fontenelle 1979. 8.).

A drámai struktúra térbeliesülése révén képet alkotunk magunknak a darab univerzumáról – mégpedig a szereplők és a köztük levő viszonyok, alanyi és tárgyi aspektusok – konfliktusok révén. Lotman és Ubersfeld munkái alapján Pavis a kép sajátos altípusait nevezi meg a szereplők vagy a fikciók között, a vágy és tárgy között. (Az erdélyi színpadi mű esetében a vágy tárgya titokzatos (szabadság, önmegvalósítás, „boldogság”, kimondva: Szaturnusz.) Pavis azt állítja, hogy két dramatikus tér közötti konfliktus alany és tárgy paradigmáinak szintagmatikus összekapcsolása. Ennek megvalósulásához nincsen szükség rendezésre: az olvasás elegendő arra, hogy az olvasóban létrejöjjön a dramatikus univerzum képe (és valóban, csak olvasás alapján, megrendezés nélkül is érvényesül a drámai terek összekapcsolódása). Pavis ennek a képzeletbeli felépítésnek két szükséges útját látja: a szövegbeli utasításokat és a dialógusokban megvalósuló jelentésvonatkozásokat („szóbeli díszletek”). Véleménye szerint minden egyes nézőnek saját (szubjektív) képe van a dramatikus térről – a rendező egy lehetséges konkrét teret választ.

A dramatikus tér a fikció tere. Ez folyamatosan szembekerül a konkrétan érzékelhető színpadi térrel, az észlelésben összekeverednek, ez adja a színházi illúziót; amikor a kettő között nem teszünk különbséget (a színpadra szánt műben: a szaturnuszi történetek is valószerűek). A dramaturgiai koncepció az elsődleges, vagyis az emberi konfliktusok eszmei tartalma; ez határozza meg a színpadi cselekvést. Másrészt Pavis a színházi terek tipológiájában a – grafikus, hangeffektusszerű vagy retorizált – szövegteret is megnevezi (a hat tértípus közül

az ötödikként), ez pedig a szöveg (replika, utasítás, szövegismétlések) bemutatása a közönségnek (Pavis 2002. 118–119.). Ilyesmit Bethlen Ferenc drámájában is azonosíthatunk, célszerű utasításai színpadismeretről vallanak.

Köztes terekről Patrice Pavis nem beszél.

Illúzió? Virtualitás?

A virtuálisvalóság-játékok, hasonlóan egy barokk színpadképhez, metafizikus tájat ábrázolnak, amelynek álomszerű tereiben az emberek „rövidke, árnyékszerű léttel” bírnak. Benjamin szerint az allegória az egyetlen és roppant szórakozás, amely a melankolikus embernek kínálkozik. A szimulátor-játékokban a fő cél nem a harc (sokszor ellenfelek sincsenek), hanem az, hogy megfelelően irányítsuk az alánk rendelt világot. A VR-headset túlzott használata eltompítja az ember érzékszerveit és memóriáját, a játék közben megélt élmények intenzitása gyorsan elszűrkül, mert minden „előemésztett” – és ezzel meg is érkeztünk a melankóliához, vagyis a Sztornusz-kórhoz. Ha úgy tetszik, az elméletibb Jakab és a manuálisabb Ignác egy olyan „multiplayer”, vagyis többszereplős, valós idejű szerepjátékot tesztel, amelyben ki kell szűrniük az anomáliákat. A Szturnusz társadalma tele van rendszerhibával és vírussal – ezeket kell felismerniük és egy javított verzióban kiküszöbölniük. Ez még csak a teszt, még nem élesben megy a játszma.

A virtuális valóságot népszerűsítő szövegek konklúziója az, hogy az ember a technikának köszönhetően a való életben sokkal talpraesettebbé válik. A varázsszó a félelmektől való megváltás ígérete, az álmok valóra válása, a felfokozott szabadságélmény kínálata és az adrenalin. Mivel az ego-világban minden elementáris felismerés a test eseménye, a virtuális valóság is bevonja a testet a tudat játékába. Olyan öntudatukról leválasztott testeket hoz létre, amilyenekké a megrészegetett fiúk válnak Bethlen drámájában. Invazív terminológiájában kiforgatja a fogalmakat: felkínálja a szabadságot, miközben egyre leplezetlenebbül hatol be a személyes szférába.

A *Pokémon Go* nevű sokszereplős online játék például a kiterjesztett valóságban működik, vagyis egy köztes tér-időben a valóság és a virtualitás határmezsgyéjén. Létező földrajzi koordinátákon kell eljutni azokhoz az állomásokhoz, ahol elérhetőek az okostelefonnal látható lények. Az emberek fának mennek, birtokot háborítanak a szabad szemmel nem látható trófeák megszerzése érdekében. Nem ugyanaz ez, mint a tudatsíkok közötti megfelelések Bethlen színművében? A cseled által csiklandozott orr a Szturnuszon viszket gazdájának. Persze ugyanezen az elven működnek azok a fájdalomszabályozó módszerek is, amelyeket az orvostudomány alkalmaz. A beteg figyelmét sikeresen terelik el a fájdalomról egy hívásokkal teli, színes virtuális világgal. A seblázzal kezelt betegeknek jeges tájat vetítenek: a *SnowWorld* névre hallgató, háromdimenziós és viszonylag egyszerű játék virtuális hőcsata pingvinekkel, hóemberekkel és mamutokkal. Érdekes ezzel

a 21. századi, a pszichés fájdalmat kontrolláló eljárással összevetni a 19. századi színmű testi érzetekre vonatkozó megjegyzéseit. „Ti itt a vak engedelmesség fagyos labdáján vagytok”, mondja Jakabnak és Náczinak (Ignácnak) a Szaturnusz egyik lakója, „a’ hideget és sanyar életmódot alig hetekig álhattátok ki, s ti is nemsoká több honfitársatokkal együtt a ritkaságok gyűjteményébe fogtok jutni”.

A képzelet utazása

Jakab és Ignác többször panaszkodik gyötrő hidegre, a fagytól elzsibbadt végtagjaira. Manó, a fellegen járó kocsis alva repíti őket a Szaturnuszba, az ottaniak első dolga pedig az, hogy megállapítsák róluk, élők-e vagy holtak. „Mélyen alusznak”, szól a diagnózis. Jakabot és Nácit abban a helyzetben teleportálták, ahogy a földön maradtak. Alvó testük duplikátumát (vagy szimulákrumát) hiába költögetik odalent a hozzátartozók, csak gyanítják – az újbor kényszerét érezve és az üres korszokat tekintve –, hogy a fiatal emberek jól felöntöttek a garatra.

„A’ ki hagymában van, annak a’ teste olyan forró, mint a’ tűz – ezek hidegek, mint a’ jég – ezek egészen elvannak alélva – én most is csak azt mondom, hogy egész világletekben nem jó meg az eszköz!”⁶

A hagymáz a Magyar etimológiai szótárban 'lázás önkívületi állapot', illetve 'gonosz szellem okozta betegség'. Akárcsak a részegség, a virtuális tér első megtapasztalása szédülést, fejfájást, hányingert okozhat. Az agy ugyanis mérgezőként kezeli azt az ellentmondást, ami a test egy helyben maradása és a látvány gyors ritmusú változása egyidejűleg. A *Mátrix*ban a nagybetűs Igazsággal való szembeállítás, vagyis az újjászületés fizikai fájdalommal jár együtt. Neo, az öntudatlan kiválasztott abban a hitben élt, hogy saját maga rendelkezik élete fölött – miközben a mátrix, vagyis a szimuláció részese volt, öntudatlan villanytelepként szolgálva a gépeket. Az ebből való kiszakadás, az öntudatra ébredés halálközeli állapotba juttatja a testet, csakúgy, mint a Nigredo⁷ állapota az alkímiában – ez a megtisztulást megelőző széthullás. Jakab és Náci visszaszületése a testbe (*reanimatio*) szintén egy mélyebb tudás birtokában, immár a *vita nuova* jegyében történik.

Jakab (*elmerülten állott, most felretten*): Júlia! Mit hallék? Áh! Mily különös érzet futtya el idegeimet! Varázserővel hat lényemre e’ név! Te vagy, ó Júlia – te! Ki szüntelen körüllettem lebegsz! (*tébolyogva*) De – hiában vágyom fagyos karjaimat utánnad nyújtani ki! Nem lehet! Ó nem tudok! A’ dér kiszívja csontjaim velejét – nincs – ó nincs irgalom!, majd: Jakab

6 A Szaturnusz-kórosok.

7 Az alkímia fémszimboliztikájához kapcsolhatóan az ólom megjelölője a Szaturnusz, az alkímiai műveletkörök sorában az első a Melanosis Nigredo. „A Nigredo a hominális primordialitást célozza meg, az Albedo az univerzális primordialitást, a Rubedo pedig a transzcendentális primordialitást. Az egyes fokozatokban megvalósított állapotok magasan az emberi állapotok fölött vannak (László 2001. 8.).

(szemeit meredten egy helyre függesztve): Júlia! Ő az én védangyalom! Rosa is itt? *(szemeit kezével fedve)*: Siessünk szégyennel mindketten elvonulni! Nem! Ő nem lehetünk méltók hozzátok, anyagi lények!

A szerelemmel beúszik a harmadik dimenzió, pont úgy, ahogy a *Mátrix*-ban. Miután az „offline” alvó Neót „online” megölik (a székében meghal), Trinity följe hajol, és megvallja neki, hogy szereti. A halott fölött elrebegett vallomás és az ezt megpecsételő csók az, ami életre hívja a mindkét síkon elbukott hőst. Olyan dimenziót villant fel, amely eddig ismeretlen volt a főhős életében. Ott még nem halt meg. A szeretett lény neve olyan „Mutabor”, aminek emlékezetünkbe idéződése visszaránt abba a honba, ahonnan elindultunk. A legotthonosabb hangzás tehát a legerősebb reflexpont a kóborló tudat számára. A bútorok szintjére lealacsonyított szolgálk és az energiaforrássá degradált emberek (lásd a Szaturnusz-kórosok drámát) csak egy olyan rendszerben létezhetnek, ahol mind a gondolkodás, mind az érzés üldözött. Agrippa 15. századi okkult filozófiájában külön fejezetet szentel a tulajdonnevek erejének. A forma alatt ott sejti a dolog lelkét, ezért a dolog éppoly könnyen felismerhető a neve, mint saját, élethű képmása által (Agrippa 1990. 84.). Egy másik fejezetben említést tesz arról is, hogy a heves képzelgés és érzelmek beindítják a vegetatív idegrendszert, és nedvekkel hozzák mozgásba az öntudatlan testet. Így történhet meg például az alvájárás. „A léleknek oly nagy a hatalma a test fölött, hogy amerre a képzelet és az álom fordul, arra viszi és vezeti a lélek a testet magát is” (Agrippa 1990. 77.).

A *Mátrix* világában a hívás telefonkészülékek közvetítésével jön létre: az úrhajón alvó testekbe a programozó hívásán keresztül tér vissza a lélek, mielőtt véglegesen elnyelődne a digitális űrben. A 19. századi drámában hiába élesztetik a magukon kívülre került fiatalembereket, három napig tart abszenciájuk. Egy darabig mozdulatlan a testük, mint a legmélyebb álomban, aztán a külső impulzusokra reagál, de tudati szinten még mindig a másik dimenzióban van. Végül a személyes emlék előhívása a test és lélek egységét hívja létre. Együtt tapasztalják meg a másik létsíkot, és egymással is kommunikálnak. Rajtuk kívül senki nem látja azt, amit ők látnak, és – noha fennhangon beszélnek – senki nem érti az összefüggéseket. A testvérek egymás tanúi lesznek ebben a tapasztalatban. Bethlen Ferenc úgy hiteti el a nézővel a virtuális valóság létezését, hogy kétszeres csavart visz az identitáscserébe: Jakab és Náczi a tudatukba beúszó két női névre hevesen ölelgetni kezdi a Szaturnuszon Azort és Buftit, akik a Földön („Szabad vidék”) az egyik szolgának és az apának felelnek meg. Azt hiszik, hogy akiket ölelnek, a lányok, „akiket” feleségül akarnak venni, miközben ők a képzelt világ lényei, akiket földi emberek testesítenek meg. Teljes a káosz, vagyis ebben a pillanatban áll helyre a rend. Mint egy Möbius-hurokban: a feje tetejére állt világ újra visszafordul.

Játékká szervezett tudás

A Szaturnuszra jutó földi szereplők fáznak. A bolygók tulajdonságairól már sokat tudott az emberiség a 19. század elejére, a Szaturnusz gyűrűiből ötöt már ismertek is ekkor (egyébként a szerző rendszeresen olvasta a *Tudományos Gyűjtemény* című pesti kiadványt, előfizetője volt). A Szaturnuszra vonatkozó (filozófiai) kutatásokat ókori és középkori szerzők műveiből is ismerhette Bethlen Ferenc; olyan bolygót mutat a szövegkincs, amely pozitív, később negatív jelentéstartal-mú. Agrippa von Nettesheim például a 16. században az egyes helyeket a bolygók hatáskörébe utalja; a Szaturnusz alá rendeli például valamennyi visszataszító, sötét, föld alatti, szent és síri helyet, a temetőket, sírhantokat, elhagyatott, időtől roskadozó házakat, más homályos és rémes helyeket, és általában a barlangokat, üregeket és kutakat, továbbá a halastavakat, a mocsarakat, lápokat és hasonlókat (Agrippa 1990. 57.). Fontenelle a világok sokaságáról szóló beszélgetéseiben (*Entretiens sur la pluralité des mondes 1686*),⁸ mintegy folytatva Agrippa von Nettesheim gondolatmenetét, a következőket közli dialogikus formában tudós és egy tudni vágyó hölgy közti beszélgetéssé alakítva a tudáselemeket (*Negyedik este. Beszélgetés a Venus, a Merkur, a Mars, a Jupiter és a Saturnus tulajdonságairól*):

Bárhogyan legyen is, a Saturnus lakói még a gyűrűjük dacára is elég szerencsétlenek. Fényt ugyan kapnak tőle, de milyen fény az, a Naptól ennyire távol! Nekik maga a Nap is, amit százszor kisebbnek látnak, mint mi, csak egy kis halvány, fehér csillag – nem sok fényt és meleget ad. Ha áttelepítené őket a Föld leghidegebb országaiba, Grönlandba vagy a Lappföldre, kövér izzadságcseppek csorognának róluk, és lihegnének a hőségtől. Ha van egyáltalán vizük, az inkább hasonlít valami csiszolt kőhöz vagy márványhoz, mint vízhez; az alkohol, ami nálunk sohasem fagy meg, a Saturnuson olyan kemény lenne, mint a gyémánt. (Fontenelle 1979. 111.) Olyan képet fest nekem a Saturnusról, hogy megdermedek tőle. Mesélhet-ne inkább a Merkúrról, hogy egy kicsit felmelegedjek.

– A Saturnus-lakók nem túl okosak, legalábbis minden jel erre mutat, viszont annál flegmatikusabbak. A nevetést hírből sem ismerik, és egy napba telik, amíg válaszolnak a legegyszerűbb kérdésekre. Uticai Catót is léhának és dévajnak találják.

– Valami eszembe jutott – szólt közbe a márkinő. – Minden Merkúr-lakó élénk, minden Saturnus-lakó lassú. Köztünk vannak élénkek is, lassúk is. Ennek vajon nem az az oka, hogy a Föld a többi világhoz képest középen helyezkedik el, és így bennünk mind a két véglet megtalálható? Egyesek olyanok, mint a Merkúr-lakók, mások meg a Saturnus-lakókhoz hasonlóak. Mi, földi lények a más bolygókon található összes fajta keveréke vagyunk.

8 Bethlen Ferenc azonban lehet, hogy a későbbi edíciót olvasta: Bernard Le Bouyer de Fontenelle: *Entretiens sur la pluralité des mondes*. Leroy, 1800.

– Tetszik ez a gondolat – vettem át a szót –, valóban olyan furcsa keverék vagyunk, mintha különböző világokból lennénk összeszedve. Ha így vesszük, elég kényelmes itt az élet, hiszen itt megtalálható az összes többi világ kicsiben.” (Fontenelle 1979. 112.)

A reális élethelyzetek és a fantáziakísérlet dramatikus szembesítése filozofikus és természettudományi olvasmányok alapján történik. A bűbájosság, amelyet a műfajmeghatározás megállapít, a képzelet szabadsága, így tudományos-fantasztikus szövegnek is tekinthetjük a művet.

A *Saturn-kórosok* Manója, aki teljesíti Jakab és Ignác kívánságát, megfelel a *Mátrix* Morpheusának, de *A gólyakalifa* gonosz Mizra varázslójának is. Ő a vezető, aki azért létezik, hogy felnyissa a kiválasztottak szemét, hogy egyéni létezésük tapasztalatával szembesítse őket. Egyfajta dealer, aki a káprázat segítségével leplezi le a valóságot.

Az alkimisták beavatásához, a lélek átszellemítéséhez a közvetítő, azaz a köztes lény mellett elengedhetetlen egy köztes elem, amelyet *quinta essentia*nak neveznek. A jelképe leggyakrabban a bor, a *vinum philosophorum*, mivel az alkimisták szerint a bor magában hordozza mind a két rész tulajdonságait: folyadék lévén testes, anyagi jellegű, míg alkoholként a szellemet (*spiritus*) képviseli. Bethlen Ferenc színművében ez is adott, míg Hauff meséjében varázsport szippant a kalifa és a nagyvezír. A *Mátrix*ban Morpheus két pirulát ajánl fel Neónak: ha a pirosat veszi be, akkor megismeri a fájdalmas igazságot, ha a kéket, akkor visszatér a szimulált valóságba, amelyről azt hiszi, hogy az élete. Neo természetesen a pirosat veszi be, mert ő a kiválasztott.

A 2018-ban piacra dobott virtuálisvalóság-szemüveg, az Oculus Quest headset egy ultraszéles látószögű szenzorral tapogatja le a felhasználó környezetét, egy pontfelhőalapú térképet építve az adott szobáról. Ezzel a szemüveg nem csak elének vetít egy nem létező teret, hanem belefolyik az életünkbe, leigazza személyes tereinket, pontos térképet készít életterünkről, és elraktározza a bemért, valóságos koordinátákat. Promóciós közleményéből:

míg az Oculus Go szemüveg csak három szabadságfokot kínált, azaz legfeljebb az egy helyben álló vagy ülő felhasználó fejmozgását tudta követni – a Quest feloldja ezt a korlátot, és mozgás közben is pontosan követi majd a felhasználót. (...) Az eszközzel bejárható játéktér méretének nincs korlátja, de a felhasználó felállíthat magának korlátokat a virtuális térben, hogy biztos ne essen át játék közben a kanapén. (...) A siker jelentős részben múlhat azon, mennyit tudnak az eszközzel egyhuzamban játszani a felhasználók. (...) A felhasználók nem csak tarthatják a kapcsolatot az ismerősökkel, de akár játékokat is vásárolhatnak, amelyeket távolról telepíthetnek PC-jükre.

Kérdés, hogy önmagunkat megvakító Oidipuszokként eljutunk-e valaha a tisztánlátásig. A retinánkat egyre közelebből ostromló hipnotikus hatások és a valóságból kitörni vágyó lélek összefogásaként eltávolodunk saját felelősségeinktől, saját döntéseinktől, saját tévedéseinktől és a saját hibáinkból levont saját tanulságoktól. A virtuális valóság, mint minden disztópia, uniformizál. Mert az individuum nehezen irányítható.

Jakab és Náczi számára még ott van a kérdezés lehetősége, amivel annak ellenére is élnek, hogy az utópisztikus államforma szabályai tiltják. „De ki áll nekünk jót arról, hogy ide hátrább nem jut valamelyiknek eszébe, hogy belőlem is ajtószarkot csináljon?”, tapint a lényegre Náczi, amikor látja, hogy a Szaturnuszon emberek élnek bútor funkcióban vagy tértagoló elemekként. A két földi utazó mindvégig öntudatánál van a másik dimenzióban és a látottakra reflektál. Földi tapasztalataik birtokában könnyen válhatnak lázadóvá az idegen tartományban. Van viszonyítási alapjuk.

A virtuálisvalóság-játékok éppen a reflexióra nem hagynak időt, a tézis – antitézis – szintézis folyamatára, és a kritikai álláspontot teszik inadekváttá. A Google térkép-alkalmazás 2018-ban kiterjesztett valóságbővítményt kapott: ha útközben elbizonytalanodnánk, elég okostelefonunk kameráját az útra szegezni, és a kijelzőn megjelenik a helyes irány. Képzeljük el Dantét, amint az emberélet útjának felén egy készülék segítségével két lépésből kijut a sötétlő erdőből. Hol van akkor az eltévelyedés édes rémülete? A véletlen felfedezések ajándéka? És hol van Vergilius, a bölcs kalauz, az ember-társ?

Fontenelle Vergiliusra (pontosabban a *Georgica* metaforikájára) hivatkozott, a plurális világokról írott munkája bevezetőjében „a tárgy szárazságát gyakori és sokszor nagyon tetszetős kitérőkkel ellensúlyozza” (Fontenelle 1979. 10.). Az erdélyi drámaszerző az intelemszerző földműves (apa), iparos és jogász (értelmiségi) fiú, sőt – olvasni sem áttaló – hölgyek és kevésbé tehetős munkásemberek (a drama béreslegényei) harmonikus együtt munkálkodását láttatja az erény bolygóközi ideáalterében. Erre is vonatkoznak a színmű versszövegei: a horatiusi *Sermones*-idézet például⁹ az emberek javíthatatlan elégedetlenségéről:

Qui fit Maecenas, ut nemo, quam sibi sortem,
seu ratio dederit, seu sors obiecerit, illa contentus vivat.¹⁰

9 „Beatus ille, qui procul negotiis,
ut prisca gens mortalium,
paterna rura bobus exercet suis,
solutus omni faenore;” (Horatius: *Epodes* II. 1–8.)
10 Horatius: *Sermones* Liber I. Sermo I. 1–2.

Végül

Mind a virtuálisvalóság-játékok, mind a fentebb említett művek közös kérdése: miért menekül a hiányérzettől szenvedő egyén egy még nagyobb hiányba? A végtelen megismerése már önmagában paradoxon, az ember megismerési vágya azonban határtalan. A földrajzi felfedezések korán túl az ember sokszor könnyebben jut el egyik kontinensről a másikra, mint országhatáron belül egyik faluból a másikba. A tudomány a géntérképig és a kvantumfizikáig bontotta vissza az anyag struktúráját, és az ún. „könnyű” problémák különféle számítástechnikai és neurológiai modellek segítségével megmagyarázhatók. De a szubjektivitás érzésére, a játékos kedv, a fájdalom, az élvezet, a kék szín, a rózsaszín szubjektív tapasztalására nincs tudományos magyarázat. Hogyan lesz az észlelésből szándék és szabad akarat? A „nehéz” kérdések végtelenül egyszerűen hangzanak: Mik vagyunk? Honnan jöttünk? Hová megyünk? Magától egyetlen programozott számítógép sem fog szabad idejében ezeken töprengeni. Varázstalanított világunkban is szükségük van az embereknek a varázslatra, ezt bizonyítja a hiperrealitás egyre nagyobb teret hódító birodalma is. De akinek nincs „valakije”, akinek a neve hívószóként hat, és amelynek hallatán visszaváltozhat saját életének szereplőjévé, abból előbb-utóbb – hogy Bethlen Ferenc ötletét általánosítsuk – meredt alak lesz a Szaturnuszon.

Szakirodalom

AGRIPPA VON NETTESHEIM, Cornelius

1990 *Titkos bölcsélet. De occulta philosophia*. Fordította és az előszót írta: Magyar László András. Budapest, Holnap kiadó. (Második kiadás)

BALOGH Ferenc (szerk.)

2001 *Rosarium philosophorum, A filozófusok rózsakertje*. Ford. Virág László. Budapest, Arcticus Kiadó.

BENJAMIN, Walter

1980 *A német szomorújáték eredete*. Ford.: Rajnai László. In: W. Benjamin: *Angelus Novus*. Vál.: Radnóti Sándor. Budapest, Magyar Helikon.

BETHLEN Ferenc

A Saturnus-kórosok. Kézirat. Kolozsvári Egyetemi könyvtár, Különgyűjtemények, Ms 1251.

EGYED Emese

2019 *La maladie saturnienne, le censure des sentiments (1843-38)*. In: Katalin Czibula, Júlia Demeter, Márta Zsuzsanna Pintér (eds.): *Theory and Practice in 17th -19th Century Theatre. Sources, Influences, Textes in Latin And The Vernacular, Ways Towards Professional Stage*. Eger, Líceum Kiadó, 195–205.

FONTENELLE, Bernard le Bovier de

1979 *Beszélgetések a világok sokaságáról*. Fordította Lakatos Mária. Budapest, Magyar Helikon.

HAUFF, Wilhelm

1962 A gólyakalifa története. Ford.: Szinnai Tivadar. In: *Hauff legszebb meséi*. Budapest, Móra Ferenc–Ifjúsági Könyvkiadó.

HLÁCS Ferenc

2018 *Bemutakozott az Oculus új, önálló VR-szemüvege*. HWSW, 2018. 09. 27. URL: <https://www.hwsz.hu/hirek/59434/oculus-rift-go-quest-headset-facebook-vr.html> [2019. 05. 28.]

HORATIUS, Quintus Flaccus

SERMONVM Q. HORATI FLACCI LIBER PRIMVS. URL: <http://www.thelatinlibrary.com/horace/serm1.shtml> [2019. 07. 21.]

LÁSZLÓ András

2001 Néhány bevezető megjegyzés az alkímia fogalmi ismeretéhez. In: *Rosarium philosophoum, A filozófusok rózsakertje*. Budapest, Arcticus Kiadó.

OROSZ László (szöveggondozó, utószó)

1994 *Berzsenyi Dániel művei*. Budapest, Századvég Kiadó.

PAVIS, Patrice

2002 *Dictionnaire du théâtre*. Préface de Anne Ubersfeld, Paris, Armand Colin (Édition revue et corrigée).

VÖRÖSMARTY Mihály

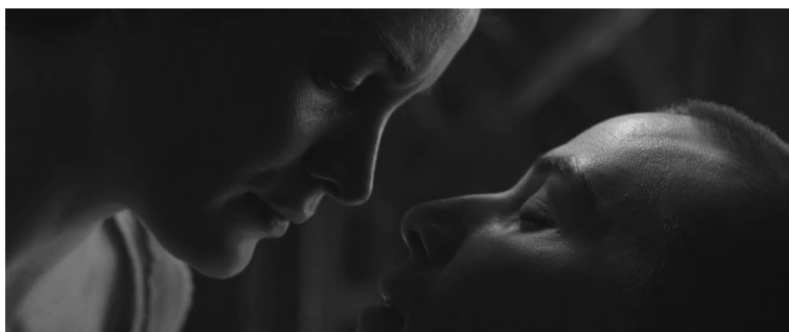
é.n. *Összes versei*. Kisebb költemények 1818–1833. URL: <http://mek.oszk.hu/01100/01122/html/vers0105.htm>. [2019. 06. 02.]

Film

Mátrix (The Matrix), 1999, amerikai–ausztrál sci-fi, írta és rendezte Lana és Lilly Wachowski

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ IRODALOMPOLITIKÁJA A REVÍZIÓS TÖREKVÉSEK IDŐSZAKÁBAN

A trianoni békeszerződést követően Kosztolányi Dezső pályafutását erősen befolyásolja előbb az irredentizmus, majd a revizionizmus, amit mind írásai, mind közéleti szerepvállalásai igazolnak. Bár szépirodalmi szövegeket is említhetünk – köztük például színpadi jeleneteit (*Patália*, *Lucifer a katedrán*) –, ezúttal főként publicisztikai működésére, műfordítói választásaira, valamint kultúr-diplomáciai működésére összpontosítok.

Közismert, hogy a párizsi béketárgyalások időszakában Kosztolányi az *Új Nemzedék* című nemzeti radikális napilap főmunkatársa volt, s annak *Pardon* rovatát szerkesztette, valamint többedmagával írta. A glosszák között számos olyan, az írónak tulajdonítható szöveget találunk, mely a trianoni békediktátum elleni tiltakozást fogalmazza meg, valamint az előbb megszállt, majd elcsatolt területekről az anyaországba menekülők (köztük sok vagonlakó) súlyos helyzetének leírását adja (Arany 2019). Az író ebben az időszakban szerkeszti a *Vérző Magyarország* című kötetet is, mely ugyancsak az irredenta politikai programhoz köthető.

Kosztolányi a politikai helyzet konszolidálódásával, 1921 őszétől otthagyja az *Új Nemzedéket*, s a *Pesti Hírlap* munkatársa lesz. Ahogyan a nagypolitikában változások következnek be, s az irredenta időszakot követően megjelenik a Bethlen-korszak revizionizmusa, az író is úgy alakítja kultúrpolitikai programját, s áll ki különböző revizionista kezdeményezések mellett, valamint tesz ő maga is lépéseket. Fontos megemlítenünk, hogy a trianoni békeszerződés revíziójával kapcsolatban megosztottság mutatkozott a politikai életben, bár azt mindenki tudta, hogy az elgondolásokat nem fogják támogatni a nagyhatalmak, csak újabb háborús konfliktushelyzet esetén.

A Kosztolányi Dezsőt foglalkoztató *Pesti Hírlap* szerkesztősége is élénken részt vett a revíziós mozgalmakban, amit nem pusztán az újság hasábjain megjelent politikai cikkek irányvonala mutat, hanem azok a különkiadványok és évfordulós lapszámok is, melyek a revíziós propaganda részét képezték. Kosztolányinak már a napilapban való első szereplése is a revízióhoz köthető. A *Kis naplóm* című rovat rövid cikkében az 1921 októberében megrendezett velencei konferenciára utal,¹ amikor „az osztrák és a magyar kormány képviselői olasz közvetítéssel igye-

---

1 „Most a »halott várostól« várjuk az életet. Egy magyar végigsétál a Canale Grande mellett, a »Rabszolgák partján«, megáll a »Sóhajok hídján«, és Sopron felé sóhajt.” (Costo. [Kosztolányi] 1921a. 5.)

keztek megoldani a Burgenland hovatartozásával kapcsolatos kérdéseket” (Csíky 2003. 280.). Egy héttel később az író újra szól a kérdésről, egyrészt allegorikusan célozva Magyarország hadereje repülőszolgálatának megszüntetésére, másrészt az integrális revízió iránti igényre (Costo. [Kosztolányi] 1921b. 5.).

1929 tavaszán Légrády Ottó följajánlásának köszönhetően a *Pesti Hírlap* pályázatot írt ki, miszerint az antant országában folytatandó revíziós propagandával kapcsolatos ötleteket várnak. Az egy darab ezer és tíz darab száz pengős pályadíjra közel kétezren jelentkeztek szerte a világból. A bírálóbizottságban Harsányi Zsolt, Hegedüs Lóránt, Lenkey Gusztáv és a kiadvány más munkatársai mellett Kosztolányi is tisztséget vállalt ([Szerző nélkül] 1929. 3.).

1927. június 21-én szintén a *Pesti Hírlap* hasábjain látott napvilágot az a londoni távirat, mely a *Daily Mail* másnapi számának Lord Rothermere által írt, *Hungary's Place under the Sun – Safety for Central Europe (Magyarország helye a nap alatt – Közép-Európa biztonsága)* című cikkét harangozta be ([Szerző nélkül] 1927. 2.). Tanulmányában Lord Rothermere kifejtette, hogy a Közép-Európa térképét átrajzoló békeszerződések közül a trianoni volt a legmeggondolatlanabb, mert a nemzetiségi viszonyokat nemhogy egyszerűsítette, de még bonyolultabbá tette (Bencsik 2002. 48.). A szöveg utalt Magyarország és a kisantant között fennálló feszültségekre és az elcsatolt területeken tapasztalható visszaélésekre, valamint arra, hogy a magyarok „megvédték Európát” Kun Béláéktól és a kommunizmus „fekélyétől”. A Lord végül leszögezte: Nagy-Britannia érdekei szintén a közép-európai helyzet rendezését kívánják.

Az angol sajtómágnás föllépésekor alakult meg a Magyar Revíziós Liga, melynek elnökévé Herczeg Ferencet választották. A szervezet célja a Csonka-Magyarországgal közvetlen határos, többségében magyarlakta területek visszaszerzése volt. Feladataik között szerepelt a külföldi sajtófigyelés és -kampány, magyarbarát szervezetek létrehozása Európában. A propagandamunka itthon is folyt: gyűléseket szerveztek, küldöttségeket hívtak, illetve kiadványokat jelentettek meg, nem utolsósorban a *Pesti Hírlappal* karöltve (Buzinkay 2016. 366.).

A Herczeggel baráti kapcsolatot ápoló – noha a Liga működésétől távol maradó – Kosztolányi 1927-es londoni útja alkalmával nyilatkozatot kért Lord Rothermere-től, melyet a *Pesti Hírlap* közölt. Az újságmágnással ekkor még nem találkozott személyesen – csak 1931 őszén került sor egy komolyabb beszélgetésre –, hanem helyette a lap londoni tudósítója, Léderer Lajos készítette az interjút. Kosztolányi tehát „»csak« a cikk végső formába öntésében” vett részt (Bíró-Balogh 2014. 117.), bár a szöveg az ő szíglájával látott napvilágot. A szöveg második felében Rothermere Beneš cseh külügyminiszterhez intézett nyílt levele olvasható, melyben az angol újságmágnás az igazságtalanságokat kéri számon a politikuson, valamint arra is figyelmezteti, hogy Nagy-Britannia és Franciaország segítsége nélkül nem jöhetett volna létre Csehszlovákia. Azt, hogy Kosztolányi kapcsolatba került az angol újságmágnással, az interjú mellett a *Vérző Magyarország* második kiadása (1928) is bizonyítja, melyben szerepelt annak egyik írása.

Közvetve, de Kosztolányi és a Rothermere-akció kapcsolatának tárgyalásához tartozik Endresz György és Magyar Sándor sportteljesítménye is. 1927-re föllendült az óceánrepülés nemzetközi versenye: összesen 21 gép vágott neki a Csendes-óceánnak, s a pilóták közül elsőként Charles Lindbergh ért célba. Magyar és Endresz amerikai magyarok támogatásával tudott fölkészülni és 1931-ben a tengerentúlról Budapestre indulni. A repülőgép oldalán a „Justice for Hungary” („Igazságot Magyarországnak”) jelmondat volt olvasható, a vállalkozás tehát komoly propagandacéllal bírt. Sikeres repülés esetén Lord Rothermere tízezer dolláros díjat ajánlott föl, melyet Bethlen István miniszterelnök nyújtott át a pilótáknak. A történet szépséghibája, hogy útközben elfogyott az üzemanyag, így a repülőgép Bicskén hajtott végre kényszerleszállást (Bencsik 2002. 151–155.). Kosztolányi figyelemmel kísérte Endresz és Magyar akcióját, és több cikkben is hírt adott róla: a két pilótáról portrékat közölt a *Pesti Hírlap* hasábjain, közös teljesítményükről pedig tárcát írt az *Új Idők*nek.

Magyarország revíziós törekvése – Zeidler Miklóst idézve – „az 1920-as években a nagyhatalmak részéről kézzelfogható támogatás vagy ígéret helyett inkább csak szép szavakat kapott (brit és német részről), vagy (a franciáktól) még azt sem. A Szovjetunióval tervbe vett kapcsolatfelvétel 1924-ben a fajvédők, a legitimisták és a merevebb konzervatív képviselők, valamint személyesen Horthy Miklós kormányzó ellenállásán bukott meg. Nem kísérte nagyobb szerencse a kiszemelt kis államokkal való kapcsolatfelvételt sem” (Zeidler 2009. 482.). Amikor azonban az ország Jugoszláviával igyekezett kapcsolatait megerősíteni, váratlanul Mussolini ajánlott szövetséget.

Olaszországnak ugyanis „partnerekre volt szüksége balkáni terjeszkedési politikája számára. A Jugoszlávia elleni olasz–magyar érdekközösség hívta életre 1927. április 5-én Benito Mussolini és Bethlen István által aláírt barátsági, békéltetési és választottbírósi szerződést, amely megállapította, hogy a két ország között »állandó béke és örök barátság fog fennállni«” (Zeidler 2009. 482.). Az eredetileg szocialistaként indult Mussolini által vezetett Olaszország gazdaságilag rendkívül sikeresnek mutatkozott, maga az államfő pedig Európa egyik ünnevelt alakjává vált. A háborús pusztítások után új világot hirdető Duce föllépése és kultusza a válságjelenségekre adott reakcióként értelmezhető. Mussolini média-jelenlétéhez a magánéletének epizódjairól szóló tudósítások is hozzátartoztak mind az olasz, mind a nemzetközi sajtóban. Kosztolányi 1924-es riportja ebbe a sorba illeszkedik, hiszen a cikkben a Duce bizalmas embereit szólaltatja meg, valamint kedvenc háziállatáról, Itália nevű nőtényoroszlánjáról ír.

Mussolini népszerűségét nem pusztán a sajtó növelte, hanem a róla szóló életrajzok is. Az első hivatalos biográfia Margherita Sarfattié, a Duce velencei származású szeretőjéé volt, aki „kivételes egyéniségként” ábrázolta az olasz államfőt. A munka először angolul jelent meg 1925-ben (*The Life of Benito Mussolini*), s csak a következő évben látott napvilágot olaszul, *Dux* címmel (Sarfatti 1925 és 1926). „Ez a könyv, amely Olaszországban beépült a tananyagba is –

amint azt Turbucz Dávid közli –, 17 kiadást ért meg és 18 nyelvre fordították le” (Turbucz 2012. 3.). Miután 1927-től Magyarországon már nemcsak a kordivat, de a politikai érdekek is Mussolini népszerűsítését diktálták – akit ekkor még a nyugati nagyhatalmak is komolyan támogattak –, Sarfatti életrajza 1927-ben és 1930-ban napvilágot látott magyarul is, Kosztolányi Dezső fordításában (Sarfatti 1927). Ebben az időben – Zágonyi Ervin szavaival élve – „nemcsak a hivatalos Magyarország, hanem valószínűleg nem egy becsületes értelmiségi s talán a magyar olvasóközönség/nagyközönség nem elhanyagolható része is, legalábbis a sajtó rendszeres híradásaiból ma is követhetően/visszakövetkeztethetően, még vérmes reményekkel tekint(het)ett feléje, s az olasz–magyar barátság letéteményesének vélhette” Mussolinin (Zágonyi é. n.).

Kosztolányi talán az angol változathoz dolgozott, ám akad olyan föltételezés is, miszerint a szöveg magyarra ültetése *A véres költő* olasz tolmácsolójának, Antonio Widmarnak munkája, s az író csak a végső formába öntésnél működött közre.² Bár az állítás igazolására nem állnak rendelkezésre egyértelmű források, cáfolatát sem adhatjuk egyfelől Widmar olasz érdekeltsége, másfelől Mussolini-hoz való kötődése miatt: több cikke például a *Popolo d'Italia*-ban, tehát a Duce lapjában látott napvilágot. Szintén Kosztolányi részbeni távolmaradását jelzi, hogy a magyar kiadás bevezetőjét a fiumei születésű Zambra Alajos (Luigi) írta – ami az idegen nyelvű kiadásokban is szereplő Mussolini-előszót megelőzően olvasható –, aki 1920 és 1924 között az olasz követség sajtóreferense és a Budapesti Tudományegyetem olasz nyelv és irodalom tanszékének tanára volt, valamint kapcsolatban állt Widmarral (Fried 2006. 322.).

Kosztolányi levelezésében nem találhatók információk a Mussolini-életrajz fordítására vonatkozóan. „Elbeszélő műveiben legfőljebb elvétve tett utalást az olasz fasizmusra”, a *Pesti Hírlap*-ban és a *Bács megyei Napló*-ban név nélkül megjelent kis színesekben azonban olvashatók anekdoták és megjegyzések az olasz államfő alakjáról, sőt *Mussolini, a szónok* című szösszenetében még biográfusát is idézi ([Kosztolányi] 1928. 24.). Mindennek ellenére nem állíthatjuk, hogy Kosztolányira hatott volna a tekintélyelvű vezérkultusz, sőt többször párhuzamot vont a kommunizmus és a fasizmus között. Kosztolányi gyorsírásos naplójának egyik tréfás bejegyzése ugyancsak arra utal, hogy Mussolini – s a hozzá hasonló diktátorok – ténykedését távolságtartó ironiával szemlélte: „Benito Mussolini – Bénító; Ford – gázló (gázoló)” (Kosztolányi 1998. 836.). A Mussolini-életrajz lefordítása tehát sokkal inkább tekinthető a revizionista politikában való részvétel gesztusának, mintsem az olasz fasizmussal való szimpatizálásnak.

Kosztolányi más műfordításokkal is igyekezett a revizionizmus ügyét szolgálni, immár a kisantant országai felé téve meg a megfelelő kultúrdiplomáciai lépéseket:

2 „Tagadhatatlan tény, hogy a *Mussolini élete* című könyvet Kosztolányi fordította magyarra. Bár az is lehet, hogy a fordítást csak felügyelte, és valójában egy Vidmar Antal (Antonio Widmar) nevű, fiumei születésű, kétnyelvű, a korban ismert szerző fordította le a könyvet. De ez nem bizonyítható.” (Danyi 2010)

1924. február 16-án Karel Čapek *R. U. R. (Rossum's Universal Robots – Rossum Univerzális Robotjai)* című utópisztikus színművét a Vígszínházban az ő átültetésében játszották. A darabot 1922 őszén a Magyar Színház és a Nemzeti Színház is műsorra akarta tűzni, de a kísérlet – Zágonyi Ervint idézve – „a Trianon után oly sebzett, érzékeny magyarságtudat ellenállásán hiúsult meg. Végre 1923-24 fordulóján megtörni látszott a jég: magyar kormányküldöttség vesz részt a cseh nemzeti ünnepen, a két ország a művészet nyelvén próbál közeledni egymáshoz” (Zágonyi 1994. 14.). A cseh drámaíró művét – mely Európában és Amerikában egyaránt nagyszámú közönséget vonzott – végül Roboz Imrének sikerült Budapesten színre vinnie.

Kosztolányi a *Prágai Magyar Hírlap*nak adott interjújában a színpadi mű időszzerűségéről és politikumáról egyaránt szót ejtett:

Kijelenti, hogy a darab nyomról nyomra levetíti a világtörténeti mozzanatokat, melyek a mai boldogtalan világot rágják: a vak önzés és a véres kommunizmus csődjét és a szeretet megváltó, ujrateremtő munkáját. (...) irodalmilag a darabot eredetinek, ujnak és izgalmasnak tartja, politikailag pedig iránymutatónak a szélsőségek közepette, mert a pénz és a forradalom jelszavával szemben az evangélium ígéjével oldja meg az ellentéteket ([Szerző nélkül] 1924a. 4.).

A politikai felhang miatt a drámát mindenütt vegyes érzelmekkel fogadták: Prágában szélső szocialista és kommunista tüntetések voltak, Budapesten egyetemi hallgatók fütyültek a bemutatón a drámaíró származása miatt („Cseh szindarabot nem türünk Magyarországon!”), Csehszlovákiának a trianoni békeszerződésben betöltött szerepére reflektálva. ([Szerző nélkül] 1924b. 12.)

Čapek nem volt jelen a bemutatón, Kosztolányival személyesen csak 1930 augusztusában találkoztak a PEN Club hágai kongresszusán. „Čapek a következő évben kiadott útirajzkötetében (...) mások mellett gyengéd-ironikus jellemzést ad Kosztolányiról is. (...) »Azért mosolyog, hogy mutassa: nem haragszik hivatalainkra, amiért nem adtak neki tartózkodási engedélyt területünkön«” (Zágonyi 1990. 8.). A magyar író 1928 tavaszára tervezett felvidéki felolvasóköрутját ugyanis a csehszlovák hatóságok koholt vádak alapján betiltották. De nemcsak a tervezett kulturális esemény, hanem az író személye ellen is komoly kampány folyt: több napilap ugyanis irredenta propagandaként állította be a felolvasóköрут célját ([Szerző nélkül] 1928. 9.). Az incidenst követően Kosztolányi kifejtette:

Részint azt lobbantották szememre, hogy én, aki remetemódra élek budai házamban (...) és politikával egyáltalában nem foglalkozom, a felsőház elnökének „titkos” levelét viszem, részint azt vetették ellenem, hogy voltaképpen Kohnnak hívnak, részint pedig, hogy egy antiszemita társaság tagja voltam. (...) Aki egy másik népet a maga egészében sérteget vagy lenéz, az tökkelütött. (Szombathy 1928. 8.)

Az állami hivatalok egymásra hárították a felelősséget, így nem véletlen, hogy az eset sokak számára a kulturális határzár fönntartását jelentette ([Szerző nélkül] 1928. 9.).

Az író revizionista működésével hozható kapcsolatba *A magyar nyelv helye a földgolyón* című, 1930-ban megjelent nyílt levél is, melyben anyanyelvünk védelméért szállt síkra, cáfolva Paul Jules Antoine Meillet nagyhatalmi politikától sem mentes, magyar kultúrát becsmérő téziseit (Balassa 1930. 190–195.; Kosztolányi 1931a. 96–98.; Kosztolányi 1931b. 121–135.). A Collège de France tanára ugyanis olyan könyvet jelentetett meg, melyben a civilizációs erő fogalma alapján osztályozta a kontinens nyelveit, súlyosan lebecsülve a magyarság szellemi, lelki és anyanyelvi közösségét. Munkájának első kiadásában, 1918-ban még – Józán Ildikót idézve – „a háborúban álló Európa nyelvi helyzetét vázolta, és benne a jelen állapotának bemutatása természetszerűleg társult a jövőre vonatkozó reflexióval. (...) a tíz évvel későbbi kiadás nem igényelt gyökeres átdolgozást, Meillet koncepcióját az új történeti helyzet sokkal inkább alátámasztotta, mint elbizonytalanította” (Józán 2017. 112.).³ A kötet politikai célzata tehát egyértelműen a trianoni békeszerződéshez köthető, sőt „Az új Európa nyelvei az 1920-ban kötött békeszerződés tudományos igazolásának igényével készült” (Szegedy-Maszák 2010. 528.).

Kosztolányi bizonyíthatóan a későbbi kiadást olvasta,⁴ az 1918-as megjelenés föltehetően a történelmi események miatt kerülhette el figyelmét. A második kiadásról azonban több fórum is hírt adott: 1929 áprilisában Rab Gusztáv írt róla, 1930-ban pedig Fincziczky István ([Rab?] 1929. 36.; Fincziczky 1930a. 223–225., 1930b. 402–404.). Az író mindkét ismertetőt olvashatta, mielőtt megírta a nyílt levelet, melyben az összehasonlító nyelvtudomány és általános nyelvészet francia művelőjének racionalizmusával állítja szembe a nyelvészeti relativizmust. Míg Meillet az ész mindenhatóságában hisz, a magyar író a „rendszeretelenség rendszerét” és az élet irracionálisát hirdeti. A technikai és főként nyelvi globalizációs törekvések ellenében a soknyelvűségre szavaz, az Európára erőszakolt észszerűség visszasságainak leleplezésére pedig a háború példáját hozza.

Abban, ahogy Meillet rangsorolja a civilizációkat és a nyelveket, s a népek szabad elhatározásából történő, anyanyelvéről való voltaképpeni önfeladásáról beszél, Kosztolányi a békés jelszavak mögött meghúzódó, kíméletlen nagyhatalmi politikának a tudomány általi igazolását látja. Érvelésében a trianoni békeszerződés következtében elszakított területek helyzetére is utal.⁵ Kosztolányi szerint

3 Tesnière munkája önálló címmel rendelkezett: *Statistique des langues de l'Europe (Európa nyelveinek statisztikája)*.

4 „Könyvének új, második kiadásában (288 oldalon) az európai nyelvek áttekintését nyújtja, amint azok a háború után elhelyeződtek és kialakultak.” (Kosztolányi 81.; lásd még Meillet 1928.)

5 „Mít jelent ez? Se többet, se kevesebbet, mint azt, hogy a nagy halak előbb-utóbb be fogják kapni és föl fogják falni a kis halakat, nem rosszindulatból, hanem szelíden és szinte békésen, az emberi műveltség nevében, a haladás nagyobb dicsőségére, úgyhogy a kis halak a maguk jól fölfogott érdekében csak hálások lesznek majd a nagy halaknak, melyek illetéknéppen megmentették őket szenvedésüktől és részeltették a civilizáció kéjeiben.” (Kosztolányi 1930a. 83.)

minden nyelv és kultúra egyenlő, s ezzel az egyenlőséggel a francia forradalom, illetve a szabadkőművesség jelszavait állítja párhuzamba, mint a Meillet által tagadott elvet: „Szabadság, egyenlőség, testvériség», még a pokolban is, még a nyelvészetben is. Nincs, nem volt, nem lehet »barbár« nyelv. Ön az ész istennőjét ülteti trónra s egyben megtagadja a hármasság jelszót” (Kosztolányi 1930a. 86.).

Kosztolányinak a Magyar PEN Club elnökeként végzett tevékenységét ugyancsak meghatározta a revizionizmus. Az író 1930 decemberében lett a szervezet elnöke. Megválasztása mellett szólt nyelvismerete, európai kapcsolathálózata, illetve kellő diplomáciai érzéke, a magyar irodalom érdekeinek többszöri külföldi képviselése. Már székfoglaló beszédében hitet tett a magyar és az európai értékek mellett, elhatárolva magát mind a jobboldali nacionalizmustól, mind a baloldali internacionalizmustól. Az európaiság eszméjén túl azonban revizionista politikai alapállásának is hangot adott:

Minden tettemben ez a szép kettősség fog vezérelni: kifelé egy csonka ország nem-csonka lelkét mutatni, befelé pedig – minthogy egymást szükségtelen meggyőzni igazunkról – visszasugároztatni a bátor, szabad európaiságot, azt a tudatot, hogy csak a legnagyobb követelményeket támaszthatjuk önmagunkkal szemben, s csak annyiban érték a munkánk, amennyiben a világ versenyében is érték. (Kosztolányi [1930b])

1931 novemberében Németország érintésével Londonba utazott, ahol immár személyesen találkozott Lord Rothermere-rel. A gazdasági világválságot, Anglia kelet-európai politikáját, a revízió ügyét, valamint a magyar irodalom helyzetét egyaránt taglaló beszélgetésükről Kosztolányi hosszú cikket közölt a *Pesti Hírlap* hasábjain. Amikor az író az irodalomról kérdezte interjúalanyát, Rothermere a magyar írók helyzete felől érdeklődött. Mire Kosztolányi bármit is válaszolt volna, a mágnes 1000-1000 font jutalmat ajánlott föl a Magyar PEN Club számára az 1931-es, illetve 1932-es év legjobbnak ítélt magyar irodalmi művek díjazására. A díjazottak személye felől az elnök hamarabb határozott, mint ahogy följánlotta volna a döntés lehetőségét a Magyar PEN Club vezetősége számára. A választmányi ülésen nem is nagyon került szóba más javaslat, Kosztolányi meghallgatását követően Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond egyenlő arányú megjutalmazása mellett voksoltak. Tudjuk, hogy az ezt követő belső feszültségek révén Kosztolányinak le kellett mondania az elnökségről, ám mindez kultúrdiplomáciai érdekeit nem kisebbíti.

A kisantanttal való kulturális kapcsolatteremtés mellett Kosztolányi revizionista működéséhez hozzátartozott a határon innen és túl élő magyar írók és művészek közötti kulturális párbeszéd szorgalmazása is. Ebbéli működésének volt jelentős állomása az az 1934-es felolvasóköriút, amikor a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság meghívására Erdélybe látogatott. Marosvásárhelyre Dsida Jenő kíséretében érkezett, s többek között Molter Károly vendégszeretetét élvezte, aki-

nek lakásában – a híres Bolyai-házban – találkozott a város szellemi életének képviselőivel is.

1935 karácsonyán adott interjújában, már halálos betegségével küzdve, Kosztolányi még mindig a kultúrák közeledését hirdette, mely revizionista alapállásának fő eleme volt: „Igen fontosnak tartok minden kulturközeledést. (...) Európai írók vagyunk és kötelességünk egymás irodalmának kérdéseire felfigyelnünk...” (Széffeddi 1935. 6.).

Szakirodalom

ARANY Zsuzsanna

2017 *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, Osiris.

2019 *Pardon... Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919–1921*. Budapest, Osiris.

BALASSA József

1930 Francia tudós a magyar nyelvről. *Magyar Nyelvőr* szept.–okt. 190–195.

BENCsik Gábor

2002 *Igazságot Magyarországnak. Lord Rothermere és a magyar revízió*. Budapest, Magyar Mercurius.

BÍRÓ-BALOGH Tamás

2014 *Mint aki a sínek közé esett. Kosztolányi Dezső életrajzához*. Budapest, Equinter.

BUZINKAY Géza

2016 *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer Kft.

COSTO. [KOSZTOLÁNYI Dezső]

1921a Kis naplóm. *Pesti Hírlap* okt. 11. 5.

1921b Kis naplóm. *Pesti Hírlap* okt. 19. 5.

CSÍKY Balázs

2003 Trianon kérdésköre Kosztolányi Dezső életművében. *Sic Itur ad Astra* 2–3. 271–292.

DANYI Gábor

2010 Kosztolányi öröksége. Beszélgetés Szegedy-Maszák Mihállyal. *Bookfenc*, aug. 19. URL: http://bookfenc.blog.hu/2010/08/19/kosztolanyi_oroksege_beszeltetes_szegedy_maszak_mihallyal_1 [2017. jún. 20.]

FINCZICZKY István

1930a A. Meillet: Les langues dans l'Europe Nouvelle. *Magyar Nyelv* 5–6. 223–225.

1930b Kosztolányi Dezső: A magyar nyelv helye a földgolyón. *Magyar Nyelv* 9–10. 402–404.

FRIED Ilona

2006 *Modern olasz irodalom és színház. Problémák és művek*. Budapest, Bölcsész Konzorcium.

JÓZAN Ildikó

2017 Fordítás, történet. Tanár urat idézem. *Kalligram* júl.–aug. 112–115.

[KOSZTOLÁNYI Dezső]

1928 Tere-fere. Mussolini, a szónok. *Bácsmegyei Napló* szept. 23. 24.

KOSZTOLÁNYI Dezső

1930a A magyar nyelv helye a földgolyón. Nyílt levél Antoine Meillet úrhoz, a Collège de France tanárjához. *Nyugat* júl. 16. 81.

1930b Elnöki székfoglaló a PEN Clubban. MTAKK, Ms4613/91.

1931a A világ nyelvei. *A Pesti Hírlap Karácsonyi Albuma*, 96–98.

1931b Défense d'une langue nationale. *Revue Mondiale* jan. 15. 121–135.

1998 *Levelek–Naplók*. Szerk. Réz Pál. Budapest, Osiris.

MEILLET, Antoine

1928 *Les langues dans l'Europe Nouvelle*. Párizs, Payot.

[RAB Gusztáv?]

1929 „A magyar irodalomnak nincs presztízse”. „Magyarországon kívül a magyar nyelv univerzálisan ismeretlen”. Különös megállapítások egy francia tudományos munkában. *Pesti Napló* ápr. 7. 36.

SARFATTI, Margherita Grassini

1925 *The Life of Benito Mussolini*. London, Thornton Butterworth.

1926 *Dux*. Milano, Mondadori.

1927 *Mussolini élete*. Ford. Kosztolányi Dezső. Bev. Zambra Alajos. Előszó Mussolini, Benito. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály

2010 *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram.

[SZERZŐ NÉLKÜL]

1924a Kosztolányi Dezső a R. U. R.-ról. *Prágai Magyar Hírlap* febr. 13. 4.

[SZERZŐ NÉLKÜL]

1924b Tüntetés a Vigszinházban. *Pesti Hírlap* febr. 17. 14.

[SZERZŐ NÉLKÜL]

1924c De meg ne írja, Szerkesztő ur! *Ma Este* márc. 7. 12.

[SZERZŐ NÉLKÜL]

1927 Lord Rothermere a trianoni békéről. „Magyarország helye a napon”. Közép-Európa biztonsága. A békeszerződés megváltoztatását az ésszerűség parancsolja. Magyarország méltó Anglia bizalmára. *Pesti Hírlap* jún. 21. 2.

[SZERZŐ NÉLKÜL]

1928 A cseh–magyar szellemi közlekedés első munkása Szlovénzskón nem tarthat irodalmi előadást. Kosztolányi Dezsőtől még a csehszlovák vizum kiadását is megtagadták. A nagy magyar költőt is meglepte a betiltás. »Politikával sem itthon, sem egybűt nem foglalkozom«. *Prágai Magyar Hírlap* márc. 11. 9.

[SZERZŐ NÉLKÜL]

1929 A Pesti Hírlap revíziós propagandapályázatának eredménye. A bíráló-bizottság kijelölte a pályadíjak nyerteseit. *Pesti Hírlap* márc. 17. 3.

SZÉFEDDIN Sefket Bey

1935 Tizenkét nagynevű magyar író nyilatkozata az erdélyi irodalomról, az erdélyi irodalom jelenéről, jövőjéről és értékeiről. A román–magyar kultur-közeledés a magyarországi írók véleményének tükrében. *Keleti Újság* dec. 25. 6.

SZOMBATHY Viktor

1928 Kosztolányi Dezső a szépnek s az emberinek akart hirdetője lenni körútján s nem a napipolitikának. Vasárnap délután Kosztolányiéknál. *Prágai Magyar Hírlap* márc. 25. 8.

TURBUCZ Dávid

2012 *Mussolini vezérkultusza*. Budapest, Grotius.

ZÁGONYI Ervin

1990 Kosztolányi ismeretlen levélfogalmazványa Karel Čapeknek. *Magyar Nemzet* febr. 10. 8.

1994 A kommunizmus csődjé, a szeretet munkája és a költő. Kosztolányi Dezső R. U. R.-fordítása. *Magyar Nemzet* febr. 16. 14.

[é. n.] Morzsák a műfordító Kosztolányi asztaláról. Byron, Wilde, Nietzsche és – Mussolini. Kézirat.

ZEIDLER Miklós

2009 Revíziós tervek és irredenta kultusz. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest, Osiris, 474–505.

KOSZTOLÁNYI ÉS HEIDEGGER „DIALÓGUSA” A KÖLTŐI, VALAMINT A FILOZÓFIAI LÉTÉRTELMEZÉS JÁTÉKTERÉBEN

Kutatásom célkitűzését három – egymással összefüggő – szempont szerint lehet kijelölni: ontológiai, poétikai és hermeneutikai. Ennek a három irányvonalnak az összekapcsolása arra a hipotézisre épül, hogy egyfelől Kosztolányi verseit jobban fogjuk érteni, ha a heideggeri fundamentálonológia felől olvassuk azokat, másrészt pedig Kosztolányi „költői szava” is a segítségünkre lehet Heidegger halálkonceptiójának megértésében, amennyiben a racionális tudáson túlmenően egy olyan hangoltságra is szert teszünk általa, amely képes az értelmezést önértelmezéssé módosítani. Az ontológiai és a poétikai tendenciák egymásba játszásának területét pedig a gadameri hermeneutika fogja biztosítani.

Jelen tanulmány törekvése arra irányul, hogy hermeneutikai perspektívából elemezze Kosztolányi Dezső *Mint aki a sínek közé esett...* kezdetű versét, rávilágítva az ontológiai és a poétikai vonatkozások egymásba játszására.

Mivel ez a költemény Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panaszai* című ciklusának kötetindító verse, fontosnak tartom, hogy a verselemzést megelőzően elkülönítsem a kötet főhőségnek, valamint lírai énjének szerepköreit. A ciklus főhőse ugyanis egy kisgyermek, viszont az egyes szám első személyben megfogalmazott gondolatokról sem tudjuk elhinni, hogy az egy gyermek szájából hangzanak el, hiszen a kötet nyelvezete egy-két kifejezést leszámítva (pl. „doktor bácsi”) nem a gyermeki beszédmódra jellemző. Az egyes szám első személyben használt választékos nyelvezet arra enged következtetni, hogy a lírai én egy felnőtt, aki nemcsak visszaálmódja szorongással teli gyermekkorát, hanem átfogó létértelmezésre is kísérletet tesz.

Ennek igazolására olvassuk most el a ciklus alaphangját megadó kötetindító verset:

Mint aki a sínek közé esett...
És általérzi tűnő életét,
míg zúgva kattog a forró kerék,
cikázva lobban sok-sok ferde kép,
és lát, ahogy nem látott sose még:
Mint aki a sínek közé esett...
a végtelent, a távol életet

búcsúztatom, mert messze mese lett,
 mint aki a sínek közé esett:
 Mint aki a sínek közé esett -
 vad panoráma, rémes élvezet -
 sínek között és kerekek között,
 a bús idő robog fejem fölött,
 és a halál távolba mennydörög,
 Egy percre megfogom, ami örök,
 Lepkéket, álmot, rémest, édeset.
 Mint aki a sínek közé esett.

Ha a heideggeri fundamentálonológia felől olvassuk a verset, már az első sor kapcsán megállapíthatunk egy figyelemre méltó hasonlóságot, amely Heidegger *belevettség* gondolata és Kosztolányi sínek közé esett ember ábrázolása között fedezhető fel.

Heidegger a *Lét és idő* ötödik fejezetében végzi el a „benne-lét” tematikus analízisét, amelyben a *belevettség* kifejezésből kiindulva a kiszolgáltatottság fakticitásához jut el. Heidegger értelmezésében az ember kiszolgáltatottsága, paradox módon, éppen kitüntettségében rejlik, ami itt arra utal, hogy az ember ontológiai értelemben van, vagyis a létmegértés módján létező (vö. Heidegger 1989. 101.). Annak ellenére azonban, hogy eleve rendelkezünk egy átlagos és homályos létmegértéssel, Heidegger azt vallja, hogy tulajdonképpen nem tudjuk, mit is jelent a „lét” fogalma. Ez teszi szükségessé a létre vonatkozó kérdés kidolgozását. Erre pedig csakis a létmegértéssel bíró kitüntetett létező képes, aki a létkérdés vonatkozásában egyszerre kérdező és kikérdezett is. Hisz ha a megkérdezett a lét, és ha a lét a létező léte, ebből az következik, hogy a lét kérdésének kikérdezettje éppen mi magunk vagyunk.

A mű bevezetőjében tehát Heidegger elveti azt a filozófiatörténeti dogmát, amely szerint a lét értelmére irányuló kérdést felesleges feltenni. Heidegger szerint ugyanis egyáltalán nem arról van szó, hogy a létre vonatkozó kérdés üres, általános, magától értetődő és definiálhatatlan, hanem abban látja a problémát, hogy magát a kérdést tették fel helytelenül. A kérdés kidolgozásának nehézségét pedig annak tulajdonítja, hogy a kérdezett és a kérdező ugyanaz.

A kérdés helyes megfogalmazása tehát szükségessé teszi az ember mibenlétének vizsgálatát, amit Heidegger a Dasein-analízisben végez el. Heidegger az embert jelenvalólétnek (Da – jelen/itt, sein – lét) nevezi, ami azt fejezi ki, hogy nem csak egyszerően előfordul a többi létező között, hanem úgy van, hogy a kérdészés létlehetőségével rendelkezve létében létviszonya van e léthez, ami jelenvalóként mutatkozik meg számára.

Az időre utaló „jelenvaló”-ság kifejezés az ember vonatkozásában azt jelenti, hogy a létmegértés horizontja az idő, hisz a jelenvalólét egzisztenciálonológiai szerkezete az időbeliségen alapul. „(...) amiből a jelenvalólét valami létet – ki-

fejtetlenül ugyan – megért és értelmez, nem más, mint az idő (Heidegger 1989. 108.). Sőt, Heidegger egy bravúros módosításjavaslattal áll elő, és a Mi az idő? kérdés helyébe a Ki az idő? kérdést ajánlja: „A jelenvalólét nem az időben van, hanem maga az idő” (Heidegger 1992. 41.). A heideggeri filozófia értelmében ugyanis az autentikus emberi lét, vagyis a jelenvalólét (Dasein) maga az idő abban az értelemben, hogy a meghaláshoz előrefutván s onnan visszatérően képes saját jövője lenni. Ekként válik jelenvalóvá a saját halál problémaköre, ami nem egy lineáris idő még nem létesült „most”-ja – mondja Heidegger –, hanem a halálnak kitett extatikus időben jelenné vált jövő.

Amint az előbbiekben már jeleztem, Kosztolányi verse sem csupán a múltat tematizálja, hanem úgy álmodja vissza a gyermekkort, hogy ugyanakkor a halálhoz előrefutva az emberi tudat legmélyebb rétegeit is feltárja azzal a céllal, hogy átfogó létértelmezésre tegyen kísérletet.

A múlt, a jelen és a jövő egységbe szerveződése tehát a versben is megfigyelhető, hisz a sínek közé esett ember jelen idejű lélekábrázolásába a múlt és a jövő is bevonódik. Sőt, az időnek a külső és belső aspektusára is felfigyelhetünk. Értelmezésem szerint ugyanis az ember *feje fölött kattogó kerék* metaforájában megjelenik egy külső óraidő. Az embertől teljesen függetlenül azonos ritmusban ketyegő-kattogó óraidő a későbbiekben átértelmeződik, és a megszemélyesítésnek köszönhetően egy pillanatra belsővé, *bús idővé* válik, majd újra fejünk fölé emelkedik és elrobog fölöttünk. Az idő tehát a maga komplexitásában van jelen a versben: a külső-belső idő vibrálásával egy időben a kisgyermek a maga jelenvalóságában átérzi az elmúltat, miközben a távolban mennydörgő halállal is szembesül.

Kosztolányihoz hasonlóan Heidegger is azt hangsúlyozza, hogy az elmúló és eljövendő mostok megfordíthatatlan egymásutánjaként megmutatkozó vulgáris időképzetnek megvan ugyan a maga természetes jogosultsága, hisz az akárki értelmében használt ember (das Man) mindennapi létmódjához tartozik, aki ott-honos tevése-vevése közben az óraidőt használja, és most már nem-ről, valamint most még nem-ről beszél (vö. Heidegger 1989. 81. par.). Viszont ez a vulgáris időmegértés, amely az idő alapfenoménjának a mostot tekinti, elfedi az eksztatikus horizontális időbeliséget, ami elsődlegesen a jövőből jön létre (vö. Heidegger 1989. 675.). A létmegértéssel bíró kitüntetett létező ugyanis, akit Heidegger jelenvalólétnek (Da – jelen/itt, sein – lét) nevez, a halálnak kitett extatikus időben nem egy időpontban van valóságosan, miközben születésének és halálának nem-valósága venné körül. Egzisztenciálisan értve a születést nem és sohasem valami elmúlt a már-nem-kéznéllevő értelmében, éppúgy, ahogyan a halált sem a még nem kéznéllevő, de eljövendő hátralevőség jellemzi.

Ha ebből a perspektívából újraolvassuk a verset, úgy gondolom, Heidegger Dasein – das Man kettősségéhez hasonlóan Kosztolányi emberének felépítésében is felismerhetővé válik ez a két réteg: az elfedő jelleggel bíró felnőtt felismeri a mélyréteget alkotó gyermeki énjét, aki nem a vonaton utazva halad végig a múlt-

jelen-jövő által kirajzolódó lineáris idővonalon, hanem születés és halál közötti jelenvalóságként egzisztál, s emiatt úgy látja a világot, ahogy a felnőttek már elfelejtették látni.

Végezetül Gadamer művészetfelfogása alapján azt a kérdést szeretném körbejárni, hogy a szorongás alapdiszpozíciója, ami Kosztolányi szegény kisgyermekének világát leginkább jellemzi, és ami ugyanakkor Heidegger Dasein-analízisében is kitüntetett szerephez jut, hogyan tud érzékelhetővé válni Kosztolányi költői szava által.

Ennek a kérdésnek a vizsgálatában a szókratészi dialektika lesz a segítségünkre, amely a kérdések által felszínre hozott igazság születésénél „bábáskodó” vitamódszerként működik. A kérdést az előzetes tapasztalatok tarthatatlanságának felismeréséből előidéződő lökésnént élük meg Szókratész vitapartnerai, amely inkább elszenvedés, mint tevékenység – mondja Gadamer –, hisz ha „A kérdés feltolul, immár nem lehet kitérni előle, s kitartani a megszokott vélemény mellett” (Gadamer 1984. 256.).

Hermeneutikai nézőpontból tehát a tudat tökéletessége nem a módszer magabiztosságában, hanem a tapasztalásra való készségben rejlik. Vagyis nem a dolog feletti rendelkezést biztosítja, hanem megnyitja egy és ugyanazon dolog másként is látható jellegét. Hisz csakis a tényleges kérdések révén megingatott dogmák által adódik lehetőség arra, hogy az igazságot a világra segítsük. A dogmák által elfedett igazság ugyanis a kérdés által válik el-nem-rejtetté. Ez pedig azt feltételezi, hogy tegyük fogékonnyá/nyitottá magunkat az új, a váratlan iránt.

Gadamer értelmezésében ugyanis a hermeneutika tulajdonképpen a beszélgetés filozófiája, amely úgy működik, hogy hagyjuk a te-t mondani valamit. A dialógusok elemzéséből származó tanulságok ezért olyan alapot jelentenek, amelyre építve a gadameri hermeneutika nézőpontjából a műalkotás létmódja is megvilágíthatóvá válik, hiszen a platóni dialógusokhoz hasonlóan, amelyek a valódi kérdések által bevonnak bennünket egy sajátos gondolati térbe, a műalkotásoknál való „elidőzés” is feltöri mindennapi megszokottságaink körét – vallja Gadamer –, s így általa „kikérdezetté” válunk. A műalkotás, a dialógusokban működő kérdés általi megszólítottsághoz hasonlóan, képes megszólítani bennünket és mondani tud számunkra valamit. Az ekként létrejövő dialógusban pedig nem mi „kérdézzük” ki a művet, hanem mi válunk kikérdezetté.

A műalkotás a giccsel ellentétben azért tudja magára vonni a figyelmünket és elidőzésre készíteni, mivel nem igazolja elvárásainkat, és ez a megütközés kiszakít a hétköznapi világszemléletünk magától érthetőségéből, és ezáltal bekerülünk a művészet játékába. A néző/a befogadó ugyanis nem csupán megfigyelő, hanem rá is érvényes, hogy „arra gondol”, ami megmutatkozik számára, s e belső részvétel által játék részévé válik (vö. Gadamer 1994. 40.).

A játékba vontság azonban nem jelenti az igazságigénnyről való lemondást. A műalkotás megértése viszont mint igazságkeresés az episztemológiai igazságfogalomhoz képest egy új igazságfogalom bevezetését teszi szükségessé. Ezt az

igazságfogalmat jelöli az alétheia ősi eredetű görög szó, amely az „a” tagadószócskából és az „elrejtett” jelentésével bíró „létheia” szavak összetételéből képződik, és nem elrejtettet/felfedettet jelent. A mű ugyanis olyan működés, ami az ott feltűnőt úgy engedi kitűnni, hogy azt nem emészti el egy rögzített értelemben és nem rögzíti tárgyként. Ez a heideggeri értelemben használt igazság „működésbe lépése”, amely a felfedés és az elrejtés vitájában áll.

Az embernek tehát első lépésben fel kell ismernie, hogy tudása ingatag talajon áll. Ez a belátás tanítja meg arra, hogy meghallja a mű felől jövő kérdést, és hagyja magát a mű által kikérdezetté válni.

Vegyük például a kötetindító vers következő sorait:

a bús idő robog fejem fölött,
és a halál távolba mennydörög,
egy percre megfogom, ami örök,

Miközben az idő elrobog a fejem fölött, sőt a halál figyelmeztető dörgéseit is hallom, azzal kecsegtet a költemény, hogy egy percre megfoghatom, ami örök.

Ezek a sorok a következő kérdéseket vetik fel bennem:

1. Mit jelent az örökkévalóság a véges emberi létező számára?
2. Milyen viszonyban áll az örökkévalóság az idővel?
3. Mi az idő?

Nem kell tehát beletörődnünk abba, hogy nem értjük, miként foghatjuk meg egy percre azt, ami örök, hanem hagynunk kell feltolulni a kérdéseket, hisz csak így van esélyünk megérteni a verset, azaz rátalálni az alétheia (el nem rejtettség) értelemben használt igazságra.

Nem számíthatunk ugyan arra, hogy kérdéseinkre a vers lezáró jellegű válaszokkal fog szolgálni, viszont ha hagyjuk magunkat a feltoluló kérdések által bevonódni a dialógusba, és odahallgatunk arra, amit a vers mond, sok érdekes dologra fény derülhet. Ezért textuálisan is érdemesnek bizonyul elidőzni magánál a versnél, hogy a vers felől is igazoljuk a filozófiai fogalmiság használatát.

A gyermek iránt részvétet érző elbeszélő a vers kezdő soraiban még egyes szám harmadik személyű igealakokat használ, viszont a hetedik sorban megjelenő egyes szám első személyű igealak (búcsúztatom) révén azonosul főhősével. Ennek következtében a szereplőre sajátos megvalósulásának lehetünk tanúi: a szerző beleéli magát a vidéki, a szabadkai kisgyermek helyzetébe. A költő annak a kis embernek a szerepét ölti magára, aki olyannak hiszi a világot, amilyennek azt a pillanatnyi benyomás (impresszió) mutatja. Az elbeszélői szólam összszemosódása a szereplői szólammal egyrészt a modernsége jellemző töredezett személyiséget jeleníti meg, továbbá a nézőpontváltások kibillentik az olvasót is az elfoglalt kényelmes pozícióból. Az olvasó biztonságos pozíciójának felszámolását tovább erősíti a szereplői tudat előtérbe kerülése, ami annak lehetőségét is felvillantja, hogy a főhős kapja meg az aktív szerepet: ő lesz az, aki magába

kebelezi az elbeszélőt és hozzá hasonlóan az olvasót is. Ekként lesz a befogadóból befogadott, a vers által meghirdetett gadameri értelemben használt játék résztvevője.

A versfüzér egyértelmű főszereplője tehát a gyermek, aki ebben a kontextusban magába foglalja a költőt, az elbeszélőt és az olvasót is. Az én olvasatomban azonban az idő is főszerephez jut ebben a versben, és a megszemélyesítésnek köszönhetően a töredezett személyiség részévé válik. Az idő ebben a kitüntetett szerepben átszövi a verset és csapongó időszerkezetet eredményez: a végtelen múlt és az örök jövő között vergődik. A mesévé lett élet (egyszer volt: kezdet) mitikus ideje átnyúlik az örökkévalóságig. A két véglet állandóságával szemben azonban ebben a versben minden fut, minden mozog: az élet metaforájaként értelmezhető robogó vonat kerekeinek zakatoló monotoniját érzékelteti a kezdő sor ötszöri, refrénszerű ismétlése, amit tovább erősít a sor létrehozásában részt vevő 22 betű összetétele is, amiből 14 (2s, 3i, 3k, 2a, 3t) részt vesz a vonat hangját utánzó „sikataka” képzésében is.

A halhatatlan és a halandó idősíkjainak egybemosását sejthetjük tehát meg ebben a kötetindító versben, amit végül a főmondat tételezen is megfogalmaz: *egy percre megfogom, ami örök*. Hogy ez miként lehetséges, arra a kötetzáró versben kapunk választ, amikor a költő kilép a halhatatlanság szféráját jelentő történetből, szembenéz saját halandóságával és felismeri: csak a megteremtett figura élete örök.

Az idő ugyanakkor díszletként: a kattogó kerekek metaforájában előhívott gépies idő képzetében is megjelenik a versben. A kerekek zúgó kattogása által érzékelhetővé vált idő például a hérakleitoszi „minden folyik” időképzethez hasonlóan lineáris pályát ír le, azonban a folytonosságot felaprózó kattogás által ez az idő is arra hivatott, hogy a modern kort átható töredezettséget érzékeltesse. Továbbá az életút felrajzolására alkalmas sínekkel együtt képes megjeleníteni a vonatot is, ami az élet metaforájaként elrobog fejük fölött. A modern kor által megvetett, vonaton üldögélő passzív átlagemberekkel szemben, Kosztolányi kisgyermeké „alulmarad”... Pontosabban a sínek közé esett főhős fentről lefele történő elmozdulása válik érzékelhetővé. Viszont ha Tolsztoj regényhőisére, Iván Iljicsre gondolunk, aki élete végén látja be, hogy sikertörténete személyiségének fokozatos kiüresedését vont maga után, azaz a hiteles/autentikus lét elvesztésével járt együtt, akkor megállapíthatjuk, hogy sokszor a fenn van lent és a lent van fenn.

A versfüzér legelső darabjáról továbbá megállapíthatjuk azt is, hogy volta-képpen nem egyéb, mint egy részletező hasonlat, s a vers végén szereplő hasonlított fejezi ki az egész ciklus célkitűzését: impresszionista látásmódnak megfelelően megragadni mindazt, ami „örök”. A halál iszonytató közelségében az emlékezés szépségeket-érzéseket-hangulatokat emel ki a múltból, ezeket dobja a tudat a felszínre. Ekként jelenik meg a gyermeki világ értékítélete: a lepkék, az álmok, a rémes/édes érzések az értékek, a fontos dolgok. Ebben a halálhoz mért lét kitüntetett pillanatában lát az ember úgy, „ahogy nem látott sose még”, vallja Kosztolányi, aki a gyermekkort olyan teljességnek, gazdagságnak fogja fel,

amelyhez képest a felnőttkor lelki elszegényedést, fokozatos beszűkülést jelent.

A hasonlóan kívül a retorizált beszéd jellemvonásai közül használja még a költő a feszültségnövelő hatással bíró fokozást, valamint az ismétlést is. A meléndelő kötőszavak/írásjelek segítségével a fokozás által késlelteti Kosztolányi a főmondat (a hasonlított) megfogalmazását, miközben a kezdő mondat ismételtetésével hangsúlyozza azt a határhelyzetet, amelyben a főhőst rögtön a történet elején találjuk. Ennek a versfűzérnek az epikus fonálából ugyanis hiányzik az otthonos alaphelyzet megteremtése. Kosztolányi in medias res technikával indít, vagyis a feszültség nem a kezdeti nyugalomhoz képest történő elmozdulással keletkezik, hanem a versfűzér első momentumában megjelenik, és ez azonnali várakozást idéz elő a befogadóban: Mi fog történni? Az olvasó részéről elvárt aktív közreműködést sürgeti Kosztolányi ezzel a módszerrel: nem mesél, hanem a határhelyzet megteremtése által rögtön az első mondat felébreszti az olvasóban a sínek közé esett gyermek iránti aggodalmat, és ennek következtében az olvasó képtelen megőrizni kényelmes passzivitását. Ugyanakkor a lírai én zaklatott belső lelkiállapotára való ráhangolódást segíti az időmértékes verselésű jambikus sorok rövid és hosszú szótagjainak váltakozása is. A vers főmondatában megfogalmazott abszurditás („egy percre megfogom, ami örök”) ugyanakkor azt is előre jelzi, hogy a modern irodalom központi problémája: az idő lesz ennek a versfűzérnek is a témája, pontosabban az emlékezet nyelvi megragadhatósága.

A versben az idő láthatóvá, hallhatóvá, vagyis átérezhetővé válik. Az az idő, ami a *das Man* számára eltűnik a használatban, ekként válik el nem rejtetté, felfedetté/jelennelavóvá a maga komplexitásában. Az idő fogalmának nem csak egy töredéke, hanem az idő mint olyan, a maga teljességében felszínre került, sőt túl is mutat önmagán, abban a „percben”, amikor Heidegger *Dasein*jával szemben Kosztolányi kisgyermekének sikerül egy percre megfogni azt, ami örök.

Az én értelmezésében tehát elsősorban az idő kerül felmutatásra ebben a versben. Ugyanakkor Gadamer nyomán hangsúlyoznunk kell azt is a műalkotás igazságaként megmutatkozó el nem rejtettségről, hogy az az újrafelismerés mozzanatában érhető tetten. Ez azt jelenti, hogy valamit nem ismételtelen látunk, hanem akként ismerünk fel, ami. Ennek a kijelentésnek a megértésében segít Gadamer szimbólum-fogalma, amely szintén a ráutalás és az elrejtés egymás elleni játékán alapul (Gadamer 1994. 55.).

A szimbólum fogalmának eredeti jelentéséhez visszanyúlva Gadamer abból indul ki, hogy az emlékeztető cserépdarab (*tessera hospitalis*) értelmében használt technikai kifejezés már magán viseli azt a lényeges tulajdonságot, amit majd a hermeneutikai esztétika területén hasznosítani lehet.

Az egész töredékének értelmében használt cserépdarab célja ugyanis abban áll, hogy az összeillesztés által létrejövő teljességben segítsen a régi, igaz barát újrafelismerésében. Ennek a gondolatnak a mentén fogalmazza meg Gadamer a művészet jelentőségét, ami a léttöredék jelentésében használt szimbólum által azt ígéri, hogy valami neki megfelelő teljessé egészít ki (vö. Gadamer 1994. 52.).

Ez a gondolat vezet tovább a művészi szép tapasztalatához, ami egy lehetséges ép rend felidézése – mondja Gadamer, majd azonnal figyelmeztet, hogy a mű műként, nem pedig egy üzenet közvetítőjeként szól hozzánk, s ennyiben le kell mondanunk arról, hogy fogalmilag megragadható értelemorientációt várjunk el tőle (vö. Gadamer 1994. 53.).

A műalkotásról tehát most már tudjuk, hogy nem pusztán értelemhordozó, s ennyiben a műalkotás megértéséhez és értelmezéséhez sem bizonyul elegendőnek az ismeretelméleti perspektíva, hanem szükség van az ontológiai horizontra is. A műalkotással való találkozás ugyanis Gadamer sokatmondó kifejezésével élve „létben való gyarapodást” (Zuwachs an Sein) (vö. Gadamer 1994. 56.) hoz magával. Ebből a perspektívából továbbgondolva pedig a műalkotás magját képező szimbólum fogalmáról elmondhatjuk, hogy nem merül ki a valamire utalás funkciójában, hanem jelenlevővé is teszi magát a reprezentáltat (vö. Gadamer 1994. 55–56.). Hasonlóan a megszentelt kenyérhez és borhoz, amelyek nem csak utalnak, hanem jelenvalóvá is teszik Jézus testét és véré, mindazt, amire a műalkotásban utalás történik, valódibb mivoltában van benne jelen (vö. Gadamer 1994. 56.).

Gadamer tehát elutasítja azokat a hagyományos utánzáselméleteket, amelyek azon az állásponton vannak, hogy a művészet valami olyasmit ábrázol, ami más módon a valóság részeként is jelen van. Ennek értelmében a művészet célkitűzése nem a valami már ismert utánzásában rejlik, hisz a műalkotás lényege abban van, hogy amit ábrázol, az az ábrázolás révén érzéki teljességében válik jelenvalóvá (vö. Gadamer 1994. 56.).

A műben felfedett igazság jelenvalóvá válása továbbá azt is sugallja, hogy az esztétikai lét létmódja az abszolút jelen. Ez azt jelenti, hogy a művel való találkozás kiszakít bennünket az órával mért lineáris időszerkezetű hétköznapi világból, amelyben belevetettként élünk. Ezt nevezi Gadamer az ünnep idejének, ami felfüggeszti az otthonos tevé-vevést, valamint a heideggeri értelemben használt „fecsegést”, és megállásra, elidőzésre, valamint elcsendesedésre készítet. A mű hatása alá kerülve ugyanis azt tapasztaljuk, hogy elakad a szavunk. Hisz a művet csakis az odahallgatásban elidőzve közelíthetjük meg, úgy, hogy engedjük magunkat bevonódni a játékba. A passzív szemlélővel szemben az ünnep csak azoknak mutatja meg az igazságot, akik részt vesznek benne.

Fel kell készülnünk tehát arra, hogy a versek olvasásával bekövetkező kitüntetett nyelvi tapasztalat ki fog mozdítani otthonos világunk magától érthetőségéből. Ez a kiszakadás pedig, ami az első versben bemutatott *sínek közé esettség* állapotával adja meg a kötet alaphangját, szorongással fog eltölteni bennünket.

Szakirodalom

BACSÓ Béla (szerk.)

1991 *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó.

GADAMER, Hans-Georg

1994 *A szép aktualitása*. Budapest, T-TWINS Kiadó.

1984 *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat Kiadó.

HEIDEGGER, Martin

1988 *A műalkotás eredete*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

1992 *Az idő fogalma*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

1989 *Lét és idő*. Budapest, Gondolat Kiadó.

1994 *„Költőien lakozik az ember...”* Budapest–Szeged, T Twins Kiadó–Pompeji.

KOSZTOLÁNYI Dezső

2014 *A szegény kisgyermek panaszai*. Budapest, Pesti Kalligram.

1977 *Gondolatok a nyelvről*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

1990 *Nyelv és lélek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

PLATÓN

2000 *Összes művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

NARRATÍV STRUKTÚRA ÉS IDENTITÁS ILLYÉS GYULA *PUSZTÁK NÉPE* (1936) CÍMŰ MŰVÉBEN

A két világháború közti magyar prózairodalom kevésbé vizsgált kérdése a modern próza egyik sajátossága, a narrátor szerepének átalakulása. A korszak epikájának kiemelkedő darabjaiban különböző változatait láthatjuk ennek a jelenségnek. Illyés prózai munkája Márai *Egy polgár vallomásai* első kötetével (1934) együtt a két világháború közti magyar irodalom kiemelkedő darabja, mindkettő a képviselési irodalom modern megnyilvánulásának tekinthető. Míg Márai műve a válságba került polgári identitásmodell megerősítése, addig Illyés egy társadalmi-kulturális értelemben nem létező néma identitásnak ad hangot. Míg Márai művének modernsége az elbeszélői hang polifóniájából fakadt (Tóth 2015. 265.), addig Illyés műve az odaértett szerzőre mint a mű poétikai hatásainak forrására irányítja a figyelmet. A magyar irodalom sajátosságának, domináns funkcióhipotézisének tudható be,¹ hogy a modern próza e megkülönböztető jegye, a narrátor háttérbe szorulása a képviselési irodalom hagyományához kapcsolódó művekben is megjelenik.

A korszak irodalmi életének új vonása, hogy a *Nyugat* indulásakor egységes magyar irodalom felbomlott, a nemzeti irodalom a különböző társadalmi rétegek képviselési irodalmaként élt tovább: „a poétikai formák mögül életformák bújnak elő” (Kerecsényi 1935. 283.). A megosztottságot jól mutatják az irodalmi viták: a kettészakadt irodalom vagy a *Nyugat* első és második nemzedékének vitája. A második nemzedék által képviselt új irodalom küldetéses irodalom, ám nem propaganda; az esztétikum nyitott, a l’art pour l’art elvének kizárólagosságát elutasító fogalmán alapul, mely magába foglalja a közvetett politikai állásfoglalás lehetőségét is. A harmincas években megjelenő régejirodalmak közül a polgári és a népi irodalom kibontakozása a legjelentősebb. A korszak kiemelkedő szépprózai munkái Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* első kötete (1934/35) és Illyés Gyula *Puszták népe* (1936) című művei.

Az irodalmi folyamatok a nemzet fogalmának Trianon utáni újraértelmezésének kényszerével álltak összefüggésben: az államalkotó nemzet, államnemzet fogalma érvénytelenné vált, a politikai-társadalmi küzdelmek az etnikai vagy kulturális alapon szerveződő nemzetfogalom mentén bontakoztak ki. Az identi-

---

1 A funkció a befogadás előfeltétele, az olvasók tulajdonítják a szövegnek, mely lehet explicit és implicit. Az irodalmi korszakoknak, az egyes irodalmaknak is lehetnek domináns funkcióhipotézisei. Bővebben: Tóth Csilla 2014a. 179.

tásmodellek irodalmi megjelenítése része az identitásért folytatott küzdelemnek, melynek tétje a nemzet fogalmának kiszélesítése, átértelmezése. Az identitás szociálpszichológiai fogalma és a komplex kommunikációs folyamatként felfogott irodalom² között élénk cserekapcsolatot tételezhetünk. Az identitás kulturális és társas termék, az identitásmodelleket a kultúra hordozza; személyes és csoportidentitásként egyaránt társadalmi problémákhoz kapcsolódik. Az identitás alakulásában, akár csoport- vagy egyénekről van szó, nagy szerepe van az identitásmodelleknek. Pataki Ferenc feltételezi a modellszerű identitásminták létezését, melyek a magas irodalomtól kezdve a folklórig mindenhol megtalálhatók:

Alapos okkal feltehető, hogy a társadalom mindenkori kultúrájában nem csupán egyes, elkülönült identitáselemek (szerepminták, csoportképzetek, szociális kategóriák stb.) léteznek úgyszólván egymás mellett, hanem integrált, koherens, modellszerű *identitásminták* is. E mintákat nem a magános egyén alkotja; azok a kollektív tapasztalás, a kollektív identitásalkotás és mintaszелеkció termékei, s mint ilyenek a társadalom szellemi életének, kulturális objektivációinak szerves részét alkotják. (Pataki 2001. 129.)

A narratívák különböző formái különösen alkalmasak az identitásmodellek megformálására, hordozására: „A *nemzeti irodalom* szemlélhető úgy is, mint egy különös és változatos... *mintakészlet*” (Pataki 2001. 129.).

„Szemléletemben, életmódomban, lelki magatartásomban polgár vagyok, s mindenütt hamarabb otthon érzem magam, mint polgárok között” – ezzel az önmeghatározással zárul az *Egy polgár vallomásai* első kötete (Márai 1934. 261.). Bár a polgári identitás a két világháború között fenyegetett identitásként volt jelen, mely megerősítést és modellszerű megjelenítést igényelt, mégis társadalmi-kulturális értelemben létező és vállalható identitásmodell volt, ahogyan ezt a fenti idézet is tanúsítja.

Mi a helyzet egy olyan mű esetében, ahol az ábrázolás tárgyául választott társadalmi réteg nem rendelkezik vállalható és kulturális mintákban/szociális reprezentációkban tárolt identitásmintával? Márai művének szembeűnő jellegzetessége az elbeszélői hangba beépült idézőjeles közlések, a csoportidentitást felépítő szociális reprezentációk jelenléte,³ melyből az elbeszélői hang polifóniája fakad. Milyen narratív struktúrával találkozhatunk egy „néma”,⁴ azaz kul-

2 Az így felfogott irodalom „komplex interakció, ami magába foglalja az alkotót és újra-alkotókat (olvasókat, az irodalom újra-közvetítésében részt vevő színházásokat és filmeseket); terjesztők, kritikusok, a kommunikáció együttese, mely egymással konfliktusban álló hiteket és hagyományokat jelent arról, hogy mit is értünk irodalom alatt.” Korthals 2009. 407. Ford. Tóth Csilla.

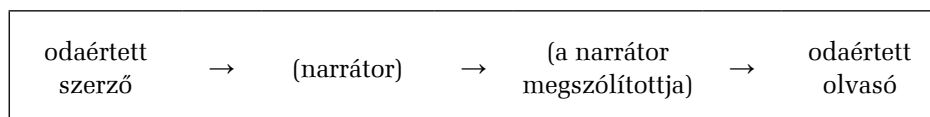
3 Sergei Moscovici szociálpszichológiai elméletének központi fogalmát vettem alapul, mely szerint a szociális reprezentációk „aktuális eseményekből, tapasztalatokból és olyan »objektív« tudásból indulnak ki, amellyel a csoportnak szembe kell néznie, hogy megalkothassa és irányíthassa saját világát”. Moscovici 2002. 274. Fordította Dorn Krisztina.

4 Lengyel András a *Puszták népe* legfőbb érdemének az ún. „néma tradíció” képviselését tartja. Vö. Lengyel 2003. 61.

turális hanggal nem rendelkező identitás esetében? Hogyan alakul át a narrátor szerepe egy teljesen új, szabálytalan műfajban, az irodalmi szociográfiában?

A narrátor mint kompozíciós elem

A narratív kommunikáció általánosan ismert modellje Chatmantól származik. A háromszintes modell szerint a történeti szerző és a tényleges olvasó között zajlik a valóságos kommunikációs aktus, ez az első szint. A szövegen belül fiktív kommunikáció résztvevői az odaértett szerző és az odaértett olvasó, ez a második szint. A szövegen belüli következő szint a cselekvés szintje, ahol a kommunikáció a narrátor és címzettje között zajlik.⁵

valóságos   valóságos
szerző → → olvasó

1. ábra

A narratológiában jelenleg is konszenzust élvező álláspont szerint a narrátor a narratív transzmisszió ágense, a narratív kijelentés forrása.⁶ A kulturális-kontextuális narratológia leggyakoribb témája az odaértett szerző volt. A fogalom körül folytatott viták legfontosabb eredménye, hogy az odaértett szerzőt nem tekinthetjük szövegen belüli ágensnek, mivel nem kizárólagosan a szöveg produktuma; sokkal inkább történeti-kulturális képződmény, melyet az olvasók és a professzionális olvasók hoznak létre a műről, a mű keletkezési kontextusáról, a korszakról és a történeti szerzőről elérhető legteljesebb ismeretek alapján. Az odaértett szerző tehát nem textuális entitás.⁷

A narrátor szerepének vizsgálata a retorikai narratológia egyik fontos kutatási területe. Phelan retorikai modelljében a narrátort a narratíva egyik lehetséges kompozíciós elemének tekinti, és a Chatman-féle kommunikációs modell leváltását kezdeményezi. E szerint a narratív kijelentés forrása nem a narrátor, hanem az odaértett szerző, akit a szövegen kívüli kommunikáció szintjére helyez. A narratív kommunikáció a valóságban az odaértett szerző és a tényleges olvasó és a

⁵ A diagram forrása: Chatman 1978. 151.

⁶ Lásd pl. a *The Living handbook of Narratology* meghatározását: „In the literal sense, the term »narrator« designates the inner textual (textually encoded) highest level speech-position from which the current narrative discourse as a whole originates and from which references to the entities, actions and events that this discourse is about are being made.” Margolin 2012.

⁷ A vitákról és a konszenzusról bővebben: Tóth 2010. 274–276. Az odaértett szerzőről szóló újabb vitákról: Tóth 2014. 259–269.

szerzői közönség között zajlik. Az odaértett szerző a történeti szerző megalkotott variánsa, aki egy bizonyos módon ír.⁸ Phelan egy dialógusregényt vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy nem az erősen korlátozott szerepű narrátor, hanem az odaértett szerző felelős a dialógusok egymás mellé helyezéséért, minden kompozíciós döntés tőle ered.⁹ A téma aktualitását jelzi, hogy Phelan a narratíva retorikai modelljét újra felajánlja az elbeszélő művek értelmezésére. Az epikai művekben (regényekben) két alapvető kommunikációs csatorna van jelen: a szerző-narrátor-közönség (elbeszélés), szerző-szereplő-szereplő-közönség (szereplők közti dialógusok) közötti, és egy harmadik, a narratív struktúra egésze, melyen keresztül az odaértett szerző kommunikál a közönségével, átlépve a narrátoron és a szereplőkön (Phelan 2011. 66.). Az epikai művet a különböző kommunikációs csatornák közötti, végtelen variációkban megjelenő egymásra hatások sorozataként fogja fel (Phelan 2018. 4.). Ennek értelmében a narrátor szövegszerűen kódolt, konstruált eszköz, egyike azoknak a változóknak, melyeket az odaértett szerző, „aki végső soron beszél” (Phelan 2018. 10.) felhasználhat valamilyen intenció érdekében. A narratív kommunikáció diagramjában az odaértett szerző/tényleges szerző az adó, ő az, aki a különféle eszközök felhasználásával „beszél”, a vevő pedig a tényleges és az odaértett olvasó (más szóval szerzői közönség). A kommunikáció különféle eszközök igénybevételével zajlik, melyek között a narrátor csak az egyik a lehetséges elemek sorában, a paratextus, a műfaj, a hang, a tér, a szereplők, a dialógusok stb. között (Phelan 2018. 7.). A narrátor jelenléte nem mindig elengedhetetlenül szükséges feltétele az elbeszélésnek, hiszen a szereplők közti dialógus is betöltheti ezt a funkciót, ahogyan ez a dialógusregényekben elő is fordul.

Az odaértett szerző és a narrátor a *Puszták népe*ben

A retorikai narratológia az irodalmi művet szándékos kommunikációs aktusnak fogja fel (Phelan–Rabinowitz 2012b. 3.), ahol a kommunikáció több csatornán keresztül zajlik. A mű értelmezése azonban nem azonos a szerzői intenció kutatásával (Phelan–Rabinowitz 2012b. 3.). Ez a közelítésmód különösen alkalmas a *Puszták népe* értelmezésére, hiszen a hatáskeltés szerzői szándéka nyilvánvaló, szövegszerűen és extratextuálisan egyaránt definiált. A cél a pusztai cselédség, „egy népréteg lelkületének az ábrázolása” (Illyés 1980. 28.), ahogyan a műben és a szerzővel folytatott rádiós beszélgetésben megjelenik.¹⁰

8 Phelan és Rabinowitz Booth fogalmát veszi alapul. Lásd: Phelan és Rabinowitz 2012a. 29–33.

9 George V. Higgins: *The Friends of Eddie Coyle* (1970) című krimijének 30 fejezete 30 színből áll, melyeket túlnyomórészt dialógusok alkotnak. A történet, valamint a bűnüldözés és a bűnözés kapcsolatrendszere a párbeszédekből rajzolódik ki. Jól látható a dialógusregény sajátossága, hogy a narráció feladata a dialógusokra hárul.

10 „Az író itt maga beszél, első személyben és tényeket mond el. De mégsem magáról; családjáról is csak látszólagosan. Egy népréteg ábrázolására vállalkozott, amikor belefogott hajdan a

A mű megkülönböztető jegye a műfaji meghatározatlanság, ez a kérdés a mű minden jelentős szakirodalmában említésre kerül (Kulcsár Szabó 1987; Németh G. 1987; Szegedy-Maszák 1982; Tamás 1989; Tüskés 2003). A hagyományos műfaji keretek összemosódása az irodalmi szociográfia sajátossága és a mű modernségének, kísérleti jellegének a bizonyítéka. „Irodalmi korszakok mindig szabálytalan művekkel jelentkeznek” – írta Illyés Szabó Zoltánra és az irodalmi szociográfia beköszöntére emlékezve (Illyés 1974. 330. Idézi Borbándi 1983. 212.).

Egyetérthetünk Tverdota György megállapításával, aki szerint Illyés „a népi irodalmat a legkevésbé sem szánta a modernség ellenlábasának, hanem a modernség egyik megnyilvánulási lehetőségének tartotta” (Tverdota 2003. 48.). A mű esztétikai hatásstruktúrája, modernsége az odaértett szerző és a narrátor a szerzői közönséggel folytatott kommunikációjából, eltérő szerepükből és összetett viszonyukból fakad. A rövid elemzés a művészi hatás egy fontos összetevőjét vizsgálja: mi a szerepe a szövegben a narrátornak és az odaértett szerzőnek, hogy bemutassa a narrátor szerepének alárendelődését.

Annak ellenére, hogy az önéletrajzi és szociográfiai elemekből álló szöveget látszólag az önéletrajzi szubjektumot képviselő narrátor visszaemlékezései fogják össze, mégsem mondható önéletírásnak. A mű csak addig követi nyomon az elbeszélt én, a pusztán lakó feltörekvő család fiának sorsát, ameddig pusztainak tekinthető, ameddig része a közösségnek. Addig, amíg egy szegyetlenes élmény nem teszi nyilvánvalóvá számára, hogy meg kell tagadnia pusztai identitását (az utolsó fejezet iskolai jelenete). A műfaj meghatározásában érdemes Borbándi Gyula megállapításánál maradni: a *Puszták népe* műfaja irodalmi szociográfia, olyan szabálytalan műfaj, mely egyesíti a szépirodalmat, a publicisztikát és a társadalomleírást (Borbándi 1983. 212–213.), „egyfelől pontos társadalomrajz, másfelől magasrendű művészet” (Borbándi 1983. 212.).¹¹ A felvonultatott különféle irodalmi műfajok (vallomás, önéletrajz, életkép, emlékezés, útirajz) és a különböző tudásformák szövegtípusainak egyik fontos célja: a pusztai cselédséget elhelyezni a kultúrában. Ez azért szükséges, mert a pusztai cselédség a nemzetből kizárt, kultúra alatti, elszigetelt társadalmi réteg: „sokáig nem is tekintettem a nemzethez tartozónak” (Illyés 1980. 10. Budapest, 1936.). Tanulmányozása ezért egyet jelent a primitív, távoli vidékeken élő „közép-afrikai törzs” leírásával (Illyés 1980. 7.).

A *Puszták népe* kompozíciós elve a szembesítés, mely a szöveg esztétikai és etikai elve egyszerre. A mű remek példája Phelan fent vázolt, újszerű narrátorfel fogásának: a narrátor nem tekinthető olyan fölérendelt narratív ágensnek, akitől a narratív kijelentés ered. Illyés művében a narrátor szerepe strukturális szempontból alárendelt; az önéletrajzi emlékezés a szöveg hatásstruktúrájának csak egyik, ha mégoly impresszív eleme is. A szembesítés feladatát az odaértett szerző

munkájába.” Somlyó Zsuzsa két rádióbeszélgetése Illyés Gyulával. Elhangzott 1961. június 17-én és 1962. szeptember 14-én. A *puszták népéről* és a folytatásról. Somlyó 1986. 181.

11 Borbándi 1983. 212. Tüskés Tibor meghatározása is egybeesik ezzel: „szabálytalan mű” (Tüskés 2003. 153.).

irányítja, de a narratív kommunikáció mindegyik tényezője részt vesz benne, a narrátor, a narrátor megszólítottja és a szerzői közönség egyaránt.

A szöveg magas szintű megformáltsága abban is megmutatkozik, hogy a szembesítés gesztusa a narrátort is jellemzi. Az elbeszélő figurája túllép az önéletrajz hagyományos szubjektumszemléletén: nemcsak egyszerűen szembesíti saját magát korábbi önmagával, az elbeszélt énnel, ahol az időbeli távolságból fakad a nagyobb tudás. A mű ábrázolja is a szembesülés folyamatát. Ez a sokszor jelen időben ábrázolt folyamat kiemelt jelentőségű az identitás alakulásában, hiszen az egyénnek a csoport identitását alkotó tartalmas identitáselemekkel¹² kell szembesülnie (elfogadni vagy elvetni) ahhoz, hogy saját, személyes identitását megalkothassa. Az identitásmintákat a kultúra hordozza, a modern identitás személyes teljesítmény, erőfeszítés eredménye. A pusztai cselédség esetében azonban különös, ellentmondásos folyamatról van szó, hiszen a csoportidentitás alapját képező szolga státus lényegi vonása éppen a gyökértelensége, az identitás nullfoka: „A pusztaitól, ha azt akarták tudni, hová való, nem azt kérdezték, hol lakik, még kevésbé, hogy hol született, hanem hogy kit szolgál” (Illyés 1980. 19.). A pusztai nép abban is különbözött a többi társadalmi rétegtől, hogy gyökértelensége miatt nem rendelkezett identitással: „Pusztainak lenni egy kicsit szégyen volt, a talajtalanságot, a földönfutást, a hazátlanságot jelentette, ahogyan az is” (Illyés 1980. 19.). A pusztainak tehát azzal kell szembesülnie, hogy nem rendelkezik társadalmi-kulturális értelemben érvényes, értékes identitással, identitásmintákkal. A pusztaiak nem tudják saját identitásukat megalkotni, mert ez az identitás nem képvisel értéket, sőt szégyellt és megvetett, társadalmilag vállalhatatlan identitás. Maga a szolga státus („A puszták népe... szolganép”) (Illyés 1980. 11.), a szolgaság az identitás legfőbb akadálya, hiszen kizárja az individuális lényként való létezést. [A pusztai] „Ha nem tagadná meg múltját, sose válhatna oly kis egyéniséggé, aminővé a társadalomban egy levélhordónak is alakulnia kell; örökké pusztai szolga maradna” (Illyés 1980. 226.). A szabadok társadalmába való felemelkedés, a kitörés szükségszerű feltétele a pusztaiság megtagadása: „A puszták népét mindenki megtagadta, ez az első vám, amelyet fizetni kell annak, aki kilép a pusztai világból” (Illyés 1980. 226.).

A társadalmi értelemben nem létező, néma identitás státusza miatt kiemelkedő szerep jut a műben a pusztai származására (pusztai vagyok) ráeszmélő szubjektum mentális folyamataiban a kultúrával való találkozásnak. Az elbeszélő csak a kultúrával való megismerkedés által alkothatja meg saját identitását, így teheti értékesé és így helyezheti el önmagát a többi identitás minta között. A fotó a valóságról alkotott kép kedvelt metaforája a korszakban, a valóság szimbolikus képének feleltethető meg. A tájról, a szülőföldről valóságos kép (fénykép) csak a kultúrával való találkozás után alkotható meg: „De a dombok, erdők és buja

12 Pataki Ferenc Erikson nyomán javaslatot tett az identitás tartalmas elemeinek kategorizálására. Ezek a következők: antropológiai, pozicionális vagy szerep- és csoportidentitás-elemek, társadalmi és minősítési műveletek és beszédaktusok révén előállított, valamint ideologikus és embléma jellegű identitáselemek. In: Pataki 2001. 127.

folyóvölgyek ott maradtak kint a természetben, nem rögzödtek belém, vagy ha éltek is bennem, még semmit sem mondtak. Akkor ismertem meg őket, amikor történeteket hallottam, s aztán olvastam róluk. Mint az előhívóba mártott fényképlemezek, úgy világosodtak, árnyalódtak és színeződtek lelkemben a tájak egy-egy elképesztő juhászhozstett, betyárlegenda vagy történelmi tény vérpezsdítő hatása alatt” (Illyés 1980. 23.). Az egyéni és a csoportidentitás alakulása kultúrához kötött folyamatának szimbolikus kezdetét ábrázolja a fenti idézet folytatása: „Emlékszem, hogy kezdődött. Egy tavaszi reggel a küszöbön kuporodva, mohón és gyanútlanul olvastam egy testes könyvet... Hirtelen forró bizsergés öntött el, kifejezhetetlen boldog kéj, nemcsak lelki, de testi is. A vér arcomba ömlött; föl kellett állnom. Azt olvastam, hogy Petőfi, Petőfi Sándor évekig itt élt Sárszentlőrincen, itt járt gimnáziumba.” Ezután idézet következik a régi kalendáriumból, majd a megvilágosodás, a pusztá felemeltetésének pillanata: „Egy pillanat alatt megváltozott előttem Sárszentlőrinc, ragyogni kezdett, aranypor szállt rá. (...) nincs olyan isteni csoda, amely csodálatosabbá, azonnali látásra érdemesebbé tette volna a falvat” (Illyés 1980. 23.). Röviddel ezután az elbeszélő én arról értesül, hogy Petőfi egy közeli faluban írta *A négyökrös szekér* és *A magyar nemes* című verseit, itt zajlott a Rákóczi-szabadságharc kölesdi csatája: „Versből ismertem ezt is” (Illyés 1980. 25.). A pusztai identitás a kultúra által emelkedhet be a többi identitásminta közé, az identitásalkotás a kultúra szövegeivel való találkozás útján lehetséges. A narrátor visszaemlékezése, a felismerés pillanata azért tekinthető myse en abyme-nak, mert a többszörös színekdoché (szülőföld=nép, vers, irodalmi mű=kultúra) révén az odaértett szerző a mű megírásával a pusztai cselédség identitásának megalkotását végzi el, és ezzel beemeli a kultúrába. A narrátor nemcsak saját identitásalakulásának folyamatát tárja fel, hanem megszólaltat egy társadalmi-kulturális értelemben néma identitást.

Az elbeszélő végig iróniával, humorral tekint az elbeszélő énre, de ebben is nagy szerepe van a kulturális mintáknak. Az önreflexív képek közös sajátossága és a humor forrása a különböző kulturális szerepek és a pusztai lét össze nem illése, ami groteszk hatást kelt. Így például a gyermek elsősorban juhász fia, azaz „királyfi” (Illyés 1980. 77.), a család vallási ellentéteivel szembesülve kis térítő, ellenreformátor („mint küzdelemre kész Szent György tértem vissza Rácegresre”) (Illyés 1980. 52.), író („megtanultam olvasni. Sőt elég hamar írni is, hamarosan híres író lettem.”) (Illyés 1980. 172.), kamaszkorában már etnográfus (az istállóknak „a szokásokat »tanulmányoztam«”) (Illyés 1980. 206.), sőt, felvilágosult ateista, amikor figyelmezteti a vallását egyébként nem tartó református nagyapját a nagypénteki böjt észszerűtlenségére („Ha nem tartja a vallást, miért tartja épp ezt az egy napot, nagyapa? Hol itt a rendszer? – fuvolázta belőlem a sátán”) (Illyés 1980. 221.).

Hogyan lehet elkülöníteni a narrátor és az odaértett szerző szerepét a műben? Legegyszerűbb, ha Genette alapkérdésével kezdjük: Ki beszél? Ez alapján ugyanis világosan beazonosítható a narrátor hangja és a tőle különböző hangok is. A narrátor feladata kettős: egyfelől a klasszikus önéletrajzi visszatekintés, a pusztán

töltött idő, a gyermekkor elbeszélése, másfelől a kultúra szövegeinek a beiktatása, közreadása. Az elbeszélés és az értelmezés feladata szorosan összefonódik: a személyes identitás megalkotása elválaszthatatlan a csoportidentitástól. Fokozottan érvényes ez a *Puszták népe* narrátorára, aki úgy beszél el identitásalakulásának történetét, hogy közben a pusztai cselédség csoportazonosságát is megalkotja. Ebben kiemelkedő szerepet játszanak az önéletrajzi emlékeztől elkülönülő részek.

Az önéletírás a legkülönbözőbb szövegtípusokkal, így például a jogi-hivatalos (cselédkönyv, törvénytörvény, bérlevél, munkaszerződés, a részes aratók javadalmazása), tudományos (népszámlálási adatok, statisztikai adatok, történetírás, az etnográfia interjúi, leírásai), irodalmi (anekdoták, népdalok, népvisek) szövegekkel váltakozik, melyek különböző hangokat jelentenek. A laza önéletrajzi keret¹³ végig megmarad, ha a biográfiát meg is szakítják a heterogén szövegtípusok, a kronologikus rend érzékelhető marad. A narrátor azonban végig úgy beszél a szerzői közönséghez, hogy hangja, szólama csak a beiktatott különböző szövegtípusokhoz (hangokhoz) képest, azokkal együtt értelmezhető. A beillesztett szövegek, melyek a mű szociográfiai jellegét adják, sajátos, újfajta eszközöknek tekinthetők, melyeket az odaértett szerző szándékai megvalósítása érdekében használ fel. A narratív kommunikáció diagramjában így a narrátor és a beiktatott szövegek egy szintre kerülnek, eszközök, melyek egymáshoz való viszonyából fakad a szöveg dinamikája. A narrátort azért tekinthetjük az odaértett szerző alá rendelt ágensnek, mert ugyan közreadja a beidézett szövegeket, de maga a szövegek összegyűjtése, kiválasztása és elrendezése az odaértett szerző feladata. Ezek a funkciók a klasszikus értelemben vett rétor feladatai, amelyek keresztezik az elbeszélő hagyományos feladatait (elbeszélés, értékelés, értelmezés). A narrátor értelmező feladatkörét csak az odaértett szerzőnek alárendelt ágensként töltheti be, maga a szövegek értelmezésének feladata a szerzői közönségre hárul.

A szöveg dinamikája nagyrészt a narrátor elbeszélése és az odaértett szerző által kiválasztott szövegeknek az egymásra hatásából fakad, ami szintén a szembeállítás részét képezi. A szövegek egymás mellé helyezésének egyik megdöbbentő és hatásos példája a részes aratók szállásának a leírása. Míg a narrátor tényszerű megállapításokra szorítkozik („Az idő fölengedett, a gulyát a téli istállókból kivetkék a nyári szállásra. A hatalmas istállókból kihányták az almot és a ganéjt.”) (Illyés 1980. 200.), addig a parasztköltő beillesztett verse állítja fel a kontrasztot („Hol volt a nyáron a munkások tanyája / Most ott telel az uraság csordája”), és mondja ki az erkölcsi ítéletet is („Nagy a műveltség, fejlődik a kultúra. / De hát nem illik hozzá a munkások nyomora.”) (Illyés 1980. 201., 202.).

A narrátor alapvető funkciója az elbeszélés, amely a szereplők, tények és események mentén zajlik (Phelan–Rabinowitz 2012. 33.). Illyés művében az önéletrajzi emlékezés laza keretet teremt, melyhez egy meghatározott történetvilág kapcsolódik. Az elbeszélő felépíti és benépesíti ezt a történetvilágot, leírások se-

13 Dobos István a történetelvűséget fellazító önéletírásként értelmezi Illyés művét. Vö. Dobos 2003. 141.

gítségével mutatja be a cselédek életét, táplálkozását, munkarendjét, a cselédlakásokat stb. Nemcsak az elsődleges elbeszélő beszél el történeteket, hanem másod-, illetve harmadlagos (stb.) elbeszélőkre bízta a pusztaiakról szóló történetek elmesélését, felidézi ezeket a hangokat. Szerepük a tárgy kívülről láttatása, így pl. a cseléd lányok szexuális szokásairól szóló anekdoták a 12. fejezetben.

A narrátor másik feladata az önéletrajzi elbeszéléstől elkülönülő heterogén szövegtípusok közreadása, beiktatása. Az odaértett szerző ezeken keresztül végzi el a szembesítés feladatát úgy, hogy a közbeiktatott szövegek mindig új megvilágításba helyezik a történetvilágot, új és új nézőpontokat kínálnak a narrátor által elbeszéltek értelmezésére. Ezek a szövegek a kultúra szövegei, külső rálátást nyújtanak az elbeszéltekre. Az odaértett szerző így megsokszorozódó nézőpontokból, kívülről láttatja a történetvilágot, olyan szövegeken keresztül, melyek különböző tudásformákat képviselnek. Folytatva a részes aratókról szóló rész példáját, láthattuk, hogy a szállás leírásánál maga a narrátor csupán két-három mondatra szorítkozik, ezt követi egy rövid emlékezés, milyen izgalommal várták vissza az aratókat, majd az odaértett szerző által gyűjtött és kiválasztott vers (N. Kovács István verses röplapja Döbröközről), politikai propaganda a szállások megalázó nyomorúságáról. Majd a szállás tárgyilagos leírásának narratori közlése következik, mint a történetvilág egy részlete: az istállóban nincs mosdóhely és nem lehet jól szellőztetni. A narrátor értelmező szerepében megállapítja a törvény által előírtak és a valóság kontrasztját, de a hitelességet az odaértett szerző által felgyűjtött és kiválasztott szöveg, a Munkaszerződés 7. bekezdése biztosítja. A narrátor tovább folytatja a szerződés és a valóságos élet egybevetését, a nemek elkülönítésének kérdésében. A hatalom demagógiája az uradalmi gazdatiszt hangjának beidézésével szólal meg: „Örültem volna, ha a háború alatt mindennap ilyen helyen hálhattam volna...” Egyetlen helyes ellenvetés az lehet, hogy ezek a munkások otthon még így sem laknak. »Boldogok, hogy ilyen is van.« Ez igaz” (Illyés 1980. 203.). A rövid részletben különböző hangokat hallhattunk, a narrátor, a parasztköltő, a munkaszerződés, a gazdatiszt hangját. Láthattuk, hogy a narrátor árnyaltabb funkciói (Dobos 2003. 141.), a tényközlés, a visszaemlékezés és az értékelés csak az odaértett szerző által beillesztett szövegeken keresztül valósulhatnak meg. A különböző szövegtípusok, a különböző forrású hangok kölcsönösen megvilágítják egymást, de a következtetés levonása már az értelmezés eredménye.

A narratív kommunikáció diagramjának másik oldalán a tényleges olvasó és a szerzői közönség áll. A tényleges olvasó a történelemből, társadalomtudományokból, irodalmi művekből megszerezhető műveltséggel kapcsolódhat a szerzői közönséghez, ahhoz a csoporthoz, melynek az odaértett szerző rekonstruálható szándéka szerint szánta a művet (Phelan–Rabinowitz 2012. 140.). Ez a csoport a korban elsősorban a művelt középosztály, a falukutatók iránt érdeklődő értelmiség volt. A harmincas évek új jelensége, hogy a falukutatók gyűjtőmedencéje lett a hagyományos politikában fellépni nem tudó értelmiségi csoportoknak. Ez a réteg képezte azt a nyilvánosságot, mely már politikai tettként értékelte a társa-

dalomkutatókat.¹⁴ A falukutató irodalmat a tudományos művekkel szemben széles körben olvasták, ezért volt alkalmas társadalmi nyomás előidézésére, mely politikai változásokat sürgethetett (Borbándi 1983. 213.).

A szembesítés nemcsak az odaértett szerző által felidézett hangok, azaz a különböző szövegtípusok és a narrátor hangja, hanem a narrátor és a szerzői közönség tudása között is zajlik. A narrátor harmadik lényeges feladatát, az értékelést közvetett módon, szembesítéseken keresztül végzi: lényeges feladata a valóság és a parasztságról alkotott szociális reprezentációk szembeállítás, a valóság és az odaértett olvasók tudásának kontrasztba állítása. Az ellentét megjelenhet például az éneklő aratók közkeletű képének („Természetesen nem daloltak. Főleg aratás közben nem. Aki nótázó kaszást emleget, az hazudik.”) (Borbándi 1983. 211.), vagy a magas irodalomból ismert szociális reprezentációk cáfolatában („Pusztá magyarul nemcsak azt a regényesen szabad, tengervégtelenség legelőt jelenti, amelyen Petőfi méneseinek körme dobog: a dunántúli magyar nyelven ezt egyáltalán nem jelenti, abból az egyszerű okból, mert ott ilyenek nincsenek.”) (Illyés 1980. 7.), illetve a velük való intertextuális párbeszédben („Ahol a Balatonból csordogáló Sióhoz hirtelen társul szegődik északról a Sárvíz... én ott vagyok honn, az az én világom.”) (Illyés 1980. 20.). Így a szerzői közönség szembesül saját tudásának hiányosságával, és módosulni kényszerül a pusztai cselédségről alkotott képén.

A korabeli kritika nagyon pontosan érzékelt az odaértett szerző intencióját és a valódi célközönséget is: „Ez a könyv nem azoknak készült, akiről szól” (Kodolányi 1936. 452.). A kritikusok sorra felvetik a földbirtokosok, a középosztály és az értelmiség felelősségét („Hát lehetséges, hogy az a társadalmi osztály, mely »államalkotónak« nevezi magát – és joggal! – nem látja, nem érti, és nem ismeri a tulajdon szolgáinak életét?”) (Kodolányi 1936. 451.). Babits, Kodolányi, Móricz, Németh László és a szociológus Braun Róbert kritikái (Babits 1936; Braun 1936; Kodolányi 1936; Móricz 1936; Németh 1936) mind kiemelik a pusztai cselédség elzártságából fakadó információhiányt. A pusztai cselédség életanyaga: „Nehezen hozzáférhető élet” (Móricz 1936. 9.). A mű explicit domináns funkcióhipotézise¹⁵ kirajzolható a kritikákból, a recepció nyilvános aktusaiból: egy elzárt, képviselet híján lévő társadalmi réteg bemutatása és képviseletének megteremtése.

Az odaértett szerző kiemelkedő jelentőséggel bír a szövegek összegyűjtése, kiválasztása, elrendezése és a szerkesztés terén. Mint a példából látható, a szöveg a narrátor önéletrajzi visszaemlékezése és az egymás mellé helyezett heterogén szövegek viszonyai által hozza létre a mezőgazdasági cselédek életének, helyzetének valóságos képét, amit a szerzői közönség alkot meg az egymást értelmező szövegekből. A kép kialakítását értelmező narrátori közlések segítik, így alakul ki az olvasói válasz, melynek létrehozására a szerzői szándék irányult. A narrátor

14 Némethi 1985. 22., 12. Némethi Dénes marxista kritikája elmarasztalóan említi ezt a tényt, szembeállítja Jászai Oszkár felfogásával. A valóságban inkább egy újfajta irodalomfogalom megjelenéséről van szó.

15 Bővebben a fogalomról: Tóth 2014a. 172.

szövegbe kódolt megszólítottjához, egyben a szerzői közönséghez szól az ajánlás: „Mi az orvosság? Az az olvasóra tartozik annyira, mint az íróra, hisz ő is tudja már azt, amit az író tud. Akik a »megoldás« nélkül a könyvet csonkának érzik, és folytatást várnak – folytatást várok azoktól én is. Nekik ajánlom munkámat” (Illyés 1980. 249.). A narrátor elhatárolja egymástól az irodalmi tettet, azaz a művet és a politikai tettet, a cselekvést, de hangsúlyozza a feltárás és a megismerés erkölcsi felelősségét. A *Puszták népe* tehát tényleges megvalósulása a második nemzedék által vallott új, közvetetten politizáló irodalomfogalmának.

A narrátorhoz köthető önéletrajzi visszaemlékezés csak egy forrás, egy eszköz a különböző szövegtípusok között, mely ugyan keretet ad a műnek, de értelmét csak a kompozíció egészében nyeri el. A különböző szövegek különböző nézőpontokat képviselnek: ahogyan a személyes identitás megalkotása is csak a másik tükreben lehetséges, úgy egy társadalmi réteg identitásának megalkotása is csak mások tükreben végezhető el. A mű a szó szoros értelmében képviseleti irodalom, egy népréteg helyett és érte emel szót, hiszen „képviselőjük, pártjuk, lapjuk, még ismerősük sincsen, aki a nevükben szót emelhetne” (Illyés 1980. 13.). Ám úgy végzi el a dunántúli mezőgazdasági cselédség identitásának megalkotását, hogy nem hallgatja el: a felemelkedés, a kitörés identitásproblémákat, személyiségzavarokat, belső meghasonlást okoz: „A második nemzedék tántorgott, és vakultan pislogott a felső fényen, berúgott az erős, szabad levegőtől, s rövidesen elvesztette lába alól a talajt” (Illyés 1980. 238.). A *Puszták népe* megalkotja ugyan a pusztai cselédség identitásmodelljét, mivel szerzője felismeri, hogy ez nélkülözhetetlen a nemzet újraértelmezését célzó társadalmi-kulturális küzdelmekben, ám paradox módon egy vállalhatatlan identitásmodellel szembesíti az olvasót.

Szakirodalom

BABITS Mihály

1936 *Puszták népe. Nyugat* I. 409–411.

BORBÁNDI Gyula

1983 *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. New York, Püski.

BRAUN Róbert

1936 *A magyar falvak és puszták népe. Századunk*, 268–271.

CHATMAN, Seymour

1978 *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca and London, Cornell University Press.

DOBOS István

2003 *Az idegenség retorikája. A Puszták népe újraolvasása*. In: Görömbei András (szerk.): *Csak az igazat. Tanulmányok Illyés Gyula születésének centenáriumán*. Budapest, Kortárs, 139–149.

ILLYÉS Gyula

1974 Az Ajtónyitó. *Új Látóhatár* 25. 5. 329–330.

1980 *Puszták népe*. Budapest, Móra. (Nyugat, Budapest, 1936)

KERECSENYI Dezső

1935 Arisztokrata és polgári írók. *Magyar Szemle* 9. 3. 283.

KODOLÁNYI János:

1936 *Puszták népe*. *Illyés Gyula könyve*. Válasz 3. 7–8.

KORTHALS ALTES, Liesbeth

2009 The End of Literature as a Basis for Renewed Disciplinarity In: Winko, Simon–Jannidis, Fotis–Lauer, Gerhard (hg.): *Grenzen der Literatur. Zu Begriff und Phänomen des Literarischen*. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 403–421.

KULCSÁR SZABÓ Ernő

1987 Az epikai tárgyiasság új alakzatai. Illyés Gyula: *Puszták népe*. In: Uő: *Műalkotás – Szöveg – Hatás*. Budapest, Magvető, 94–118.

LENGYEL András

2003 A „korszerűtlen” Illyés. In: Görömbei András (szerk.): *Csak az igazat. Tanulmányok Illyés Gyula születésének centenáriumán*. Budapest, Kortárs, 53–63.

MÁRAI Sándor

1934 *Egy polgár vallomásai. I.* Budapest, Pantheon.

MARGOLIN, Uri

2012 Narrator. In: Hühn, Peter–Pier John–Schmid, Wolf–Schöbert, Jürgen–Meister, Jan Christoph: *The Living Handbook of Narratology*. Hamburg, URL: www.lhn.uni-hamburg.de/node/44.html

MÓRICZ Zsigmond

1936 A helyzet képe tisztul. *Magyarország* 1936. júl. 26. 170. sz. 9.

MOSCOVICI, Sergei

2002 A szociális reprezentációk elmélete. In: Uő: *Társadalomlélektan*. Budapest, Osiris, 226–288.

NÉMEDI Dénes

1985 *A népi szociográfia, 1930–1938*. Budapest, Gondolat.

NÉMETH László

1936 Emberek a nemzet alatt. *Tanú* 5. 1–2. 66–73.

NÉMETH G. Béla

1987 Erkölcsei autonómia– művészi autonómia. A Puszták népe műfaji kérdéseiről. In: Uő: *Hosszmetszetek és keresztmetszetek*. Budapest, Szépirodalmi, 339–349.

PATAKI Ferenc

2001 Identitás – személyiség – társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. In: Uő: *Élettörténet és identitás*. Budapest, Osiris, 108–159.

PHELAN, James

2011 Rhetorics, Ethics, and Narrative Communication: Or, from Story and Discourse to Authors, Resources, and Audiences. *Soundings* 94. 1–2. 55–75.

2018 Authors, Resources, Audiences: Toward a Rhetorical Poetics of Narrative. *Style* 52. 1–2. 1–34.

PHELAN, James–RABINOWITZ, Peter

2012a Authors, Narrators, Narration. In: Herman, David–Phelan, James–Rabinowitz, Peter–Richardson, Brian–Warhol, Robyn (eds.): *Narrative Theory: Core Concepts and Current Debates*. Columbus, Ohio State University Press, 29–38.

2012b Narrative as Rhetoric. In: Herman, David–Phelan, James–Rabinowitz, Peter–Richardson, Brian–Warhol, Robyn (eds.): *Narrative Theory: Core Concepts and Current Debates*. Columbus, Ohio State University Press, 3–7.

2012c Reception and the Reader. In: Herman, David–Phelan, James–Rabinowitz, Peter–Richardson, Brian–Warhol, Robyn (eds.): *Narrative Theory: Core Concepts and Current Debates*. Columbus, Ohio State University Press, 139–143.

SOMLYÓ Zsuzsa

1986 Somlyó Zsuzsa két rádióbeszélgetése Illyés Gyulával. Elhangzott 1961. június 17-én és 1962. szeptember 14-én. A puszták népéről és a folytatásról. In: Földes Anna (szerk.): *A költő felel. Beszélgetések Illyés Gyulával*. Budapest, Szépirodalmi, 180–184.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály

1982 Többértelműség a Puszták népében. *Alföld* 28. 11. 53–61.

TAMÁS Attila

1989 *Illyés Gyula*. Budapest, Akadémiai.

TÜSKÉS Tibor

2003 Az újraolvasott Puszták népe. In: Görömbei András (szerk.): *Csak az igazat. Tanulmányok Illyés Gyula születésének centenáriumán*. Budapest, Kortárs, 150–161.

TÓTH Csilla

2010 A kontextus kihívása: a kontextuális narratológia lehetőségei és problémái. *Literatúra* 36. 3. 269–279.

2014a Kontextuális-kulturális narratológia és funkció történet. *Helikon* 49. 2. 155–181.

2014b A szerző feltámadása, Az odaértett szerző vitájának újabb hulláma: a *Style* 2011/1. száma. *Helikon* 49. 2. 259–269.

2015 A polgári identitás regénye. Az identitás kérdései Márai Sándor Egy polgár vallomásai első kötetében. *Literatúra* 41. 3. 256–276.

TVERDOTA György

2003 Illyés Gyula irodalomszemlélete a harmincas években. In: Görömbei András (szerk.): *Csak az igazat. Tanulmányok Illyés Gyula születésének centenáriumán*. Budapest, Kortárs, 40–52.

KÖZTES (KULTÚR)TEREK MÁRAI SÁNDOR *EGY POLGÁR VALLOMÁSAI* CÍMŰ ÖNÉLETRAJZI REGÉNYÉBEN

Márai önéletrajzi fejlődésregényének egyik feltűnő sajátossága és érdekessége, hogy különféle kultúrák együtt vannak jelen benne, az elbeszélő gyerek- és ifjúkorának leírásában éppúgy, mint bizonyos külföldi színhelyeken, színterekben (pl. Németországban). A regényben megrajzolt különféle kultúrterek a különböző nyelvek és kultúrák (pl. a magyar, a német vagy a francia) átfedését, „keveredését” mutatják, ami által a regényben több helyen is egy „harmadik tér” létrejötte figyelhető meg a narratív folyamat során. Ezzel párhuzamosan olyan köztes terek is felsejlenek a szövegben, ahol elmosódnak a kultúrák közti határok, illetve átmenetek jönnek létre közöttük.

Homi K. Bhabha „harmadik tér” fogalma (Bhabha 1998) eredendően a (poszt)kolonializmus kontextusában tűnt fel, hogy azóta nagy karriert fusson be különféle kultúra- és irodalomtudományi diskurzusokban és elemzésekben. Bhabha koncepciója Wolfgang Welsch inter- vagy transzkulturális szempontjával (Welsch 2000) annyiban korrelál, amennyiben mindketten megkérdőjelezik a nemzeti vagy kulturális homogenitás klasszikus (herderi) koncepcióját, és a kulturális keveredés, heterogenitás álláspontját fogalmazzák meg. Utóbbi Bhabha esetében a kulturális hibriditás fogalmának is megfeleltethető, ami egy kulturális keveredés folyamatát, ill. állapotát hivatott metaforikusan megnevezni, s amelyet Bhabha egyaránt alkalmaz a Nyugatra, valamint a gyarmatosított kultúrterekre. A gyarmatosító és gyarmatosított kultúrák érintkezése feloldja azok homogenitását, keveredésük kulturális hibridizációt eredményez, amely egyfelől mint a gyarmatosított kultúra egyfajta ellenállása, ha úgy tetszik, „bosszúja” a domináns kultúrával szemben, másfelől egy új minőség megjelenése, mely már nem azonosítható sem a „tisztta” gyarmatosító, sem az eredendő, gyarmatosításnak kitett kultúrával. A harmadik térben, ahol a két kultúra találkozik, elmosódnak a nyelvi, társadalmi, kulturális határok, s egy újfajta kultúrtér jön létre, amelyben a két kultúra elemei elegyednek, kicserélődnek, úgyszólván feloldódnak egy harmadik kultúrdimenzióban. A harmadik tér voltaképpen tehát egy olyan kultúraként határozható meg, amelynek nyelvi, társadalmi, tudati elemei nem azonosak a „keveredett” eredendő, „homogén” kultúra elemeivel (már feltéve, hogy az érintkezésük előtt egyáltalán homogének voltak), sem ezek összegével, hanem egy harmadik minőséget alkotnak. Vagyis itt is érvényes az arisztotelészi metafizika

egyik alaptétele, miszerint az egész több, mint a részek összege. Vagy egy színlelési hasonlattal: a narancssárga több, illetve lényegében *más*, mint a sárga és a vörös keveréke.

A kultúrtér (vagy kulturális tér, *cultural space*, *Kulturraum*) fogalmáról e helyütt először is szögezzük le, hogy nem egyszerűen egy olyan fizikai teret értünk alatta, ahol valamilyen kulturális esemény, pl. egy kiállítás zajlik (mert olykor épp ilyen értelemben is szokás használni, pl. a publicisztikai nyelvben), hanem egy tágabb, földrajzi-topográfiai teret, amelyben mint adott tér- és idődimenzióban egy vagy több kultúra van jelen, hat egymásra, befolyásolja egymást, keveredik. Különböző, földrajzilag többé-kevésbé körülhatárolható, kisebb-nagyobb területi egységek, régiók tartozhatnak ide, melyek határa nem feltétlenül esik egybe a politikai határokkal, sőt, jellemzően éppenséggel nem esnek egybe velük. Idetartozhat akár egy kontinensnyi terület, mint Ausztrália vagy Dél-Amerika, de kisebb régiók is, mint a Kárpát-medence, vagy ezen belül Erdély, a Felvidék, a Bánát stb. A mai kultúrtér-kutatás (német *Kulturraumforschung*), eltérően a múlt század húszas-harmincas évekbeli kezdeti, ideologizált felfogásától, a kultúrteret mint egészet tartja szem előtt, annak struktúráját, többé-kevésbé diffúz, nyelvi, társadalmi, felekezeti, tradicionális stb. térbeli elrendeződéseit, benső dinamikáját. Nem annyira centrális terekre, helyszínekre koncentrálnak, hogy aztán ezek alá rendelje a „perifériát”, hanem olyan dinamikus kultúrterekre, melyek külső határa elmosódhat, miközben belül jellemző kulturális mozgásokat, kölcsönhatásokat, változásokat mutat. Maguknak a kultúrtereknek is több dimenziójuk van, amelyek a nyelvek, hagyományok, szokások stb. szintjén differenciálhatók. A kultúrtérkutatás fontos célkitűzése olyan kultúrterek észszerű körvonalazása, melyek különféle kultúrelemek közös, koherens egységét mutatják és felismerhető jellemzőkkel bírnak. Eme „körvonalazás” aztán olyan koncentrikus köröket eredményezhet, amelyekben egy kisebb kultúrtér egy nagyobb kultúrtéren belül foglalhat helyet (Wiegels 2006. 32–33.).

A kultúrterek nyilvánvalóan nem a gyarmatosítás történetével jöttek létre, területileg nem kötődnek szükségképpen a kolóniákhoz. A Bhabha, Welsch és mások által leírt jelenségek, illetve meghatározott fogalmak ugyanakkor alkalmazhatók más kultúrterekre, például Európára, ezen belül Kelet-Közép-Európára vagy a Kárpát-medencére is. Az irodalomtudomány készséggel vette át és gondolta tovább az említett fogalmakat, alkotott ezek nyomán újakat, illetve (főként) alkalmazta azokat különféle (nem kizárólag „koloniális”) irodalmi szövegekre. Abból a feltevésből kiindulva, miszerint a kultúra úgy is meghatározható, mint szöveg (*Kultur als Text*), létrejött az irodalomtudomány mint kultúratudomány szemlélete (Bachmann-Medick 2004). Az irodalmi szöveg ezáltal mint különféle kulturális jelenségek, tartalmak s nem utolsósorban (a *spatial turn* nyomán az irodalomtudományban¹) kultúrterek leírása, tükre, (szimbolikus-metaforikus)

1 A *spatial turn* fogalmához a kultúrtudományokban lásd Döring–Tristan 2008.

kifejeződése nyert új értelmet. Ezzel párhuzamosan az utóbbi évek, évtizedek (főleg német nyelvű) szakirodalmában szemlátomást elszaporodtak az olyan szakkifejezések, mint az interkulturális irodalom, interkulturális író, interkulturális regény, ill. mű stb. Olyan irodalmi szövegekre alkalmazzák őket, amelyben „interkulturális találkozások” zajlanak, vagyis ahol a narratív tér egynél több kultúrát fog át. Ez olykor a kultúrák, nyelvek, identitások „keveredésével”, ún. hibridizációjával is együtt jár. Az ilyen és hasonló kifejezések különösen a globalizáció és migráció legutóbbi évtizedeiben létrejött szövegek értelmezésére bizonyultak alkalmasnak olyan szerzők esetében, akik többes vagy „hibrid” identitással rendelkeznek, mint pl. a németországi török (Németországban élő, németül író, de török származású) írók.

Hamar kiderült azonban az is, hogy a kultúrák közeledése, keveredése, a nyelvek és kultúrák közötti határok átlépése (német *Entgrenzung*) korántsem új keletű (irodalmi) jelenség, hanem gyakorlatilag minden korban találhatunk példát rá: elég csak Goethe *Itáliai utazására* vagy *Kelet-nyugati dívánjára*, vagy éppen Márai Sándor önéletrajzi regényére, az *Egy polgár vallomásaira* gondolnunk. Azt inter- és transzkulturalitás narratívák elterjedésével tehát olyan szövegek is előtérbe kerülhettek, amelyek nem egy jelenkori globalizációs vagy migrációs helyzetben keletkeztek, de amelyekre ezek a narratívák mégiscsak alkalmazhatók. A nyelvek, kultúrák kölcsönhatása, keveredése ugyanis korántsem új vagy modern folyamat, hiszen végbement például már a Római Birodalomban, a középkori Európában, de később is, példának okáért az Osztrák–Magyar Monarchiában, amelyben Márai is (jelesül a felvidéki Kassán) született, s amelyben gyerek- és serdülőkorát töltötte. Önéletrajzi regénye többek között éppen ennek az időszaknak is emléket állít, a tekintélyes, kétemeletes kassai bérháznak, melyben felnőtt, s amelynek építész „teleragasztotta gipszcifraságokkal az ablakok alját, s általában beleépített mindent, amit a századvégi építész becsvágya ilyen vadonatúj bérházra ráaggathatott”.² S bár e ház lakói „féltékeny, sanda óvatossággal befele éltek”, mégiscsak volt közöttük kontaktus, különféle nyelveken folytatott, mindennapi diskurzus. A nyelvek itt olykor keverték, mint például az ortodox zsidó házlakók esetében, akik „titokzatosan keverték a német, jiddis és magyar szavakat” (PV 13.). Hivatalos nyelvnek a magyar számított, de a cselédek, akárcsak a környékbeli parasztok, „valamilyen különös, felemás tót-magyar keveréket beszéltek”, sőt, „otthon, a családban még a bevándorolt magyarok is inkább cipsertájszólású németet beszéltek. Mindebben kevés volt a szándék. A város hangulata magyar volt, de papucsban, ingujjban, vacsora után az urak is németre fordították a szót” (PV 16–17.). A ház és környéke, a város, de akár az egész Felvidék is olyan kultúrtérként körvonalazódik a regényben, amelyben különféle nyelvek, etnikumok, nemzetek élnek egymás mellett, hatnak egymásra, akiknek nyelve és identitása elegendik, miközben sokféleségében mégis egy

2 Márai 1990. 7. A továbbiakban „PV”.

„hibrid” szellemi egységet alkot, ekkoriban még benső konfliktusok nélkül. Összekötő elemei nem egy, hanem több nyelv (magyar, német, szlovák, míg idegen nyelvként az angol nyelv jelenik meg példaként³), a közös (polgári) szokások, hagyományok, habitusok, a műveltség (pl. az olvasás) igénye.⁴ Jól megfér egymás mellett a magyar, a német és a szlovák nyelv, a magyar és a német napilap. Márai egy harmonikus kultúrteret rajzol meg, egy szinte idilli emlékezeti teret, amelyben gyakorlatilag nyoma sincs a későbbi időkből ismert etnikai-nemzeti konfliktusoknak. Teszi ezt azonban minden idealizálás nélkül, tárgyilagosan, a kultúrtörténetből is ismert tények alapján.

A kultúrtér a regényben egyszersmind emlékezeti tér is,⁵ amely többretegű, térben és időben is összetett narratív szerkezetű. A kassai ház emlékezeti teréhez egyéb emlékek is adódnak, miáltal az emlékezeti tér megsokszorozódik és újabb és újabb kultúrterekre terjed ki. A regényben leírt kultúrtér topográfiai értelemben fokozatosan, mintegy koncentrikus köröket leírva kitágul, magába foglalva előbb a Monarchia egyéb színtereit (Bécs, Budapest), hogy aztán „elérje” Németországot, majd Európa egyéb országait, végül Európán kívüli helyszíneket is, majd – Márai életútját követve – visszatérjen az elbeszélés jelenének színteréhez, Budapestre. A regényben az emlékezeti és kultúrterek egész szövedéke bomlik ki. Bécs emlékezeti tere elevenedik meg például a nagyapához kötődő emlék révén, akit 1828-ban mint óbudai „consiliariust” fogadott a Monarchia fővárosában maga Ferenc császár, vagy éppen egy, a Theresianumban tett látogatás emléke kapcsán a „rendkívül gazdag” Mátyás nagybácsinál (az akkori nevelőintézetben, ill. akadémián, ahol a nagybácsi jogot tanított), aki „»európai hírű« jogász és pedagógus” volt és „»minden nyelven« beszélt”. Kassa, Bécs vagy Pest mint emlékezeti terek fontos állomásokat képeznek Márai fejlődésregényében, illetve

3 Az angol nyelv korabeli státuszára jellemző a következő leírás: „Járt egy angol folyóirat is a házba, a *Nature* című természettudományi újság, de ezt csak ritkán forgattuk, mert az angol nyelvvel valamennyien hadilábon álltunk a családban, bár esztendőkön át beállított, minden héten háromszor az öreg, iszákos angol nyelvmester, akit néha megleptünk ebéd után, amint apámmal kettesben, az úri szoba kényelmes karosszékeiben, angolóra ürügye alatt békésen szunyókáltak.” (PV 39.)

4 „Túlzás nélkül mondhatom, hogy a mi vidékünkön a századvégi polgárság számára a könyv igazán szükséglet volt, napi kenyér. Nem múlt el nap a középosztálybeli, értelmes ember számára, hogy az esti órákban, elvalvás előtt, az ágyban néhány oldalt ne olvasott volna valamilyen új vagy egyszerűen csak kedves emléktű könyvből.” (PV 39.)

5 A német *Erinnerungsraum* („az emlékezés tere”), aminek Assmann (2003) külön könyvet is szentelt, elvileg „emléktérnek” is fordítható magyarra, e fogalom azonban nyelvünkben inkább olyan fizikai terekre használatos, melyekhez bizonyos (történelmi) emlékek kapcsolódnak, s amelyekre megfelelő emléktárgyak utalnak, pl. egy épület vagy emlékmű egy adott várostéren stb. Narratológiai szempontból az emlékezeti tér tűnik adekvát fogalomnak: olyan narratológiai térről van szó, amelyben kibontakozik az emlékezés folyamata. Maga Assmann a kulturális emlékezet formáit látja az emlékezeti terekben, melyeket különféle szövegekben lel meg, illetve azokkal illusztrál. Rámutat, hogy az emlékezeti terek perspektiválhatók és instrumentalizálhatók. Egy adott regényben az emlékezeti terek a narratíva részei, illetve a regénypoétika alkotóelemei. Márai regényében önéletrajzi színezetet kapnak mint az írói önértelmezés narratív (re)konstrukciói.

az elbeszélő életpályáján, miközben néhol szemantikai ellentéteket is képeznek. Ez látszik például egy korai, budapesti látogatás leírásában, amelyet az ifjú Márai mint idegen, nagyvárosi, a szülővárosától merőben eltérő kultúrteret élt meg:

Pest sistergett, mészfelhőktől porzott, minden utcasarkán épült; a nagy, boldog, gazdag birodalom fővárosának mutatós homlokzatát építették akkoriban, lázas sietséggel, túlságos méretekben. Olyan üzletszaga volt ennek a nagy sürgés-forgásnak; Pesten mindig a mi apró és finom városunkra kellett gondolnom, a reneszánsz homlokzatú házakra, a boltíves szobákra, s lesütöttem szemem zavaromban és szégyenemben a Körút terpeszkedő, sivár bérházai előtt. (...) Pesten vidéki maradtam, első perctől makacson vidékinek éreztem magam, tudatosan és sértődött-gőgösen; ez az érzés ma is meglep néha e városban.” (PV 162–163.)

A regény kultúrterei és azok sajátos mnemotechnikai leírása egy interkulturális narratíva részeit képezik, amennyiben nem csupán egy „tisztán” magyar, ill. magyar nyelvű közegben körvonalazódnak, hanem más, leginkább német és francia kultúr-, ill. – látens módon – nyelvi térben is. A nyelvi hibridizációt Márai *manifest módon* ugyan viszonylag ritkán alkalmazza,⁶ de *látens módon* az idegen nyelvek gyakran jelen vannak a regényben, amikor az elbeszélő idegen nyelvű diskurzusokról számol be, pl. ama párizsi szilveszter éjszakáról, amikor súlyosan beteg feleségét (Lolát) előbb egy francia, majd egy orosz orvos látogatja meg. A diskurzus tehát e jelenetben eredetileg minden bizonnyal franciául zajlott, mígnem az orvos, látván, hogy „egy »métèque«, egy idegen halódik a diáknyegyed egyik hotelszobájában” (PV 299.), közömbösen továbbállt. A drámai élmény felidézése ugyanakkor alkalmat nyújt az elbeszélőnek kitérni az emigráns orosz orvosok sorsára, akiktől a franciák megkövetelték, hogy „nosztrifikáltassák a Sorbonne-on a diplomájukat” (PV 299.). Egy francia kultúrtérben „járunk” tehát ekkor, de ez sem mondható homogénnek, hiszen a korabeli migráció következtében már ekkor több nemzet élt együtt Franciaországban. E kultúrtér ugyanakkor nem esik egybe teljes mértékben Párizs, illetve Franciaország földrajzi-fizikai terével, hanem mintegy „szétszórva” jelen van ott is, ahol Márai a francia kultúrához való viszonyán reflektál, kezdve az egykor Párizsban élt, franciául kitűnően beszélő Zsili néniről szóló emlékekkel, aki megtanította az ifjú Márait „szeretni a franciákat”, illetve „szándék nélkül, öntudatlanul” vezette el őt „a latin világosság felé” (PV 101.), a francia irodalom nagyjaihoz való meghatározó viszonyán keresztül a Franciaországról írt riportokig.

6 A helyenkénti manifest nyelvi hibridizációra szolgálhatnak például az egyes német szavak (pl. *Pflichtgefühl*) vagy kifejezések, pl. a fent felidézett jelenet során, melyben Ferenc császár így szól Márai nagyapjához: „ja, ja, mondotta, auch Sie haben gute Zeignisse [helyesen Zeugnisse] bei mir.” (PV 22.)

7 Mallarméről írja például, hogy „legkedvesebb mesterem, a legtisztább és legnemesebb költők egyike” (PV 286.).

Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy egy adott kultúrtér több, mint pusztán földrajzi-fizikai tér, hiszen van egy emlék-, tudás- vagy műveltségkomponense is, kulturális reminiscenciák és reflexiók, de preferenciák, sztereotípiák is alkotják, melyek a valósággal ütközve önvizsgálatra, újraértelmezésre készíthetnek. Így fordulhatott elő pl. az, hogy a Franciaországba érkező Máraiban feszültség támadt az emlékekben őrzött francia kultúra és a valós élmények, benyomások között. Egy adott kultúrtér nem okvetlenül homogén, illetve kiderülhet róla, hogy további kultúrterekre vagy kultúrdimenziókra is oszlik. Erre lehet példa a kassai szülőház mellett (melyben pl. kétféle zsidócsoporthoz különül el, eltérő kulturális, illetve szociális terek mentén) az a felismerés, miszerint Németországban „két haza élt egymás mellett: az, ami látszott, szivarüzletekkel, felhőkarcolókkal és pénzváltókkal, s egy másik, nem kevésbé valóságos, csak nehezebben érzékelhető, a költők hazája” (PV 287.). Utóbbihoz sorolja Márai pl. Goethét és Thomas Mann-t (PV 290.), akiknek hatása a saját életművére kiemelkedőnek mondható.⁸

A német kultúrtér szerepe ugyanakkor több szempontból is figyelemre méltó a regényben. Hiszen egyfelől már önmagában is érdekes és interkulturális szempontból releváns, amikor egy adott nyelvű kultúra egy másik nyelv szövegmediúmában van jelen (többé-kevésbé manifeszt vagy látens módon), másfelől arra is rámutat, hogy a nyelvi terek nem szükségképpen esnek egybe a kultúrterekkel, hiszen a német nyelv tere (*deutschsprachiger Sprachraum*) Márai korában is túlnyúlt Németország határain, a Monarchiában is hivatalos nyelv lévén. Márai már gyerekkorában is művelte a német nyelvet, később, Németországban, újságcikkeket publikált németül. Gyerekkori otthona egy sajátos, kulturális köztes tér volt, amelyben a magyar és a német nyelv egyaránt képviseltette magát különféle könyvek és folyóiratok formájában. A német nyelvű kötetek főleg az édesanyja könyvespolcain sorakoztak, pl. Rudolf Herzog és Gustav Freytag regényei vagy Goethe és – főleg – Schiller művei:

Goethét a polgári könyvtárak nem kedvelték. Úgy vélekedtek, hogy „vizenyős, klasszikus”. Schiller már inkább hozzátartozott a könyvtárhoz, különösen a *Haramiák* és az *Ármány és szerelem* kötetei, no meg *A harang* egyik díszes kiadása. Schillerben valahogy a liberalizmus előfutárját látták, a forradalmárt. Goethe volt a „merev forma”, a „klasszikus maradiság”, az unalom. Nem hiszem, hogy a századvégi polgár sok egyebet olvasott volna Goethétől, mint a *Hermann und Dorothea* néhány énekét az iskolában s később *A vándor éji dalá-t*. (PV 36.)

A német nyelvvel való korai megismerkedés aztán azt is elősegítette, hogy Márai Németországban, ahol újságírói tanulmányokat folytatott és újságíróként és tudósítónak is tevékenykedett, a nyelvismeret és a kulturális azonosság folytán

8 E hatásokról lásd V. Szabó. 2014.

végig otthon érezte magát. A németországi kultúrtér nyelvi, topográfiai (egyetemi tanulmányok Lipcsében), utazások (Berlin, Frankfurt, Weimar stb.), illetve személyi relációk (német újságíró- és költőbarátok, ismeretségek) szintjén is megragadható. Németország ugyanakkor annyiban tekinthető köztes kulturális makrotérnek a regényben, amennyiben mind földrajzilag, mind kulturálisan a Monarchia és Franciaország között helyezkedett el. Egyfajta „hibrid” térnek⁹ is tűnik, amennyiben egyfelől a német nyelv és irodalom korai megismerése folytán egyfajta közép-európai otthonosság érzését sugallja, másfelől mégiscsak már a nyugati civilizáció része, amelyet Márai már e regényben is, Spengler nyomán, egy hanyatlás-narratívával ír le. Németország tehát a regényben éppúgy egy makrokulturális „hibrid” tér része, mint Kassa: ti. Közép-Európáé. E hibrid kultúra jellemzői a nyelvek egymásmellettisége, illetve keveredése, egy sajátos polgári világ a maga sajátos életvitelével, habitusával és stílusával, beleértve a mindennapokat, a társas életet, a művelődést, a lakáskultúrát. A regény emléktéréből előlépő „szalon” mint díszes, részint giccses helyiség például szimbolikusan is összefoglalja eme közép-európai kultúrtér jellemzőit a maga tárgyaival, szokás- és viszonyulásrendszerével egyetemben, egyszersmind elkülönítve azt a Nyugat szalonkultúrájától:

A „szalon”-t, a lakás legfölsőlegesebb szobáját, évszámra nem használták, mert a nyugati, a „szalon”-értelemben vett társas életet akkoriban nem ismerte a vidéki polgárság, a látogatók a fehér asztal körül gyűltek össze s ott „tisztiztek” vacsora után, néha hajnalig is. Mégis a „szalon”-t nagy gonddal rendezték be. Mahagónifából készült garnitúra állott itt, gyöngyház berakásokkal, óriási tükör, nagy, feketelakkos asztal, ezüst névjegytartóval, színültig tetézve előkelő ismerősök és alkalmi látogatók teljes címet és rangot hirdető névjegyeivel, albummal, óriási tengeri kagylókkal, egy üvegdobozban anyám esküvőjén viselt mirtuszkoszorújával. Egy állványon bronz habléány kelt ki a hamutartóhullámból és fáklyát tartott a kezében, ki tudja, mi célból... Akadt itt még életnagyságú, bronzba öntött dakszlikutyaszobor is, a család egyik eldőglött kedvencének hű másolata s még több „tárgy” ezüstből, márványból és bronzból, s megvésett kődarab az elpusztult Messinából.¹⁰ (PV 34.)

A közép-európai „stílusegyvelegre” utalnak továbbá a biedermeier bútorok, az „ónémet ebédlő”, az „enteriőr, a keret, melyben egy polgári nemzedék élt és nevelkedett”, a „viktoriánus idők kispolgári ízléstelenségének közép-európai ér-

9 A hibrid tér fogalma legkülönbözőbb diszciplínák diskurzusaiban is felbukkan az építészettől a pedagógiáig. Földrajzi-kulturális szempontból olyan heterogén tereket érthetünk alatta, amelyben a kultúrák „keveredése”, a kultúrák közti átmenet, különböző kultúrterek átfedése figyelhető meg – narratológiai szempontból pedig olyan narratív tereket, amelyek e jelenségeket képezik le a szövegtérben.

10 Utalás az 1908. december 28-i messinai földrengésre, melynek során a szicíliai város 91 templomából 87 dőlt romba és százezer ember veszítette életét.

telmezése” (PV 35.) egyaránt. Mindez persze megfelelt a korízlésnek, a „világ hatalmasai” által diktált ízlésvilágnak, mely egy sajátos magyar polgári sznobizmus vagy divatkövetés formáját nyerte el a Márai-házban mint egy viszonylag tehetősebb kassai polgári lakásban. Ezen egyszerre ódon és korszerű lakás ugyanúgy, mint a közép-európai kultúra, illetve a közép-európai identitás része nyer értelmet a regényben, mint Lipcse, ahová a fiatal Márai tanulni ment, vagy mint egész Németország, mint a „német föld”, mely „különös biztonságérzettel” töltötte el:

Németország ismerős volt... Ismerős volt abban a pillanatban, mikor (...) megérkeztem Leipzigbe, ahol újságírást kellett volna tanulnom az egyetemen. A bölcsészeti kar patronátusa alatt működött az *Institut für Zeitungskunde*, hová családom beíratott... Első pillanattól, mikor német földre tettem lábamat, eláradt bennem a különös biztonságérzet, hogy nagy bajom itt már nem történhet; az emberek itt is ugyanolyanok, mint máshol, reménytelenül idegenek szenvedélyeikben, rögeszméikben, ízlésükben és vérmérsékletükben, de mindezen túl van valamilyen éghajlati közösség az elhagyott otthon és a nagy, titokzatos németiség között – ő, bizonyosan nem „vérség”, „fajiság” s más efféle jelszavak önkényesen hirdetett, divatos közössége, hanem titokzatosabb és egyszerűbb rokonság. Később, mikor másféle éghajlatban éltem, s nevelés, fejlődés, tapasztalás elidegenítettek, mikor politika és világnézet a másik partra kergettek, sokat és kínlódva tépelődtem ezen a megtagadhatatlan rokonságon, magyaráztam származással, eredettel, de ha őszinte akartam lenni, nem találtam mást, mint a föltevést, hogy egy württembergi német diák ugyanazzal az érzékbensőséggel reagál egy Goethe-sorra, mint ahogy visszhangzottam én vagy osztálytársaim a kassai és pesti iskolákban. (PV 195.)

Nyilvánvaló, hogy az „éghajlati közösség az elhagyott otthon és a nagy, titokzatos németiség között” nem pusztán földrajzi értelemben szemantizálódik a fenti sorokban: egy közös kultúrtérről van szó, melyben a magyarság és németiség osztozik, nem csak mint sorsközösség, s még kevésbé mint a harmincas évektől egyre inkább ideológiai fennhangú „vérségi” kapcsolat, hanem mint egyazon közép-európai kultúrtér eleven részei. Márai ugyan eléggé sejtelmesen fogalmaz, amikor a „nagy, titokzatos németiséghez” fűződő „titokzatosabb és egyszerűbb rokonságról” beszél, mégis aligha kétséges, hogy nem valami faji közösségre, hanem sokkal inkább (a középkorba visszanyúló) közös kulturális gyökerekre, ha úgy tetszik: kulturális rokonságra¹¹ céloz magyarok és németek között – olyas-

11 A „kulturális rokonság” nem ritka a német (*kulturelle Verwandtschaft*) tudományos és még kevésbé a nem tudományos szóhasználatban (a magyar nyelvű kontextusok leginkább a finn-ugor népek rokonságára utalnak vele), de a fogalomnak nincs igazából kidolgozott elmélete. Mindenesetre Lee már 1986-ban használja a közös „faji, nyelvi, irodalmi, vallási és tudományos” összetevők vonatkozásában (Lee 1986. 19.). A fogalom általunk fent használt kontextusból azonban ki kell vennünk a „faji” és a nyelvi összetevőket, előbbi ideológiai félreért-

mire, amiről a mai globalizált és anglicizált/amerikanizált világban mind mi, magyarok, mind a németek hajlamosak megfeledkezni. Mert miközben németek és magyarok is immár szívesen tekintenek szájtátva Amerikára és életstílusára, elfeledik, hogy a két kultúrnemzetet, a németet és a magyart ezer kulturális gyökérszál köti össze a közép-európai föld mély talajában. (Az irodalomtörténet is számos példával szolgál erre.) Az összefonódó kulturális gyökerek, a közös kultúrtér felismerése rejlik a (fiktív) „würtembergi német diák” példázata vagy egy „Goethe-sorra” adott azonos reakció gondolata mögött. Persze a kulturális emlékezet formái változnak, és ma már alighanem másként tekint egy magyar olvasó egy Goethe-sorra, mint Márai Sándor száz évvel ezelőtt, amikor a kassai iskolában még kívülről kellett megtanulnia a *Hermann és Dorothea* sorait.

Az *Egy polgár vallomásainak* írója mindenesetre egy olyan közép-európai kultúrtér krónikása, amelyben a német és a magyar kultúra számára rokonságot mutat, ahol számára nem léteztek nyelvi akadályok, s amely az otthonosság érzésével töltötte el akkor is, ha Kassán volt, akkor is, ha Budapesten, és akkor is, ha Lipcsében vagy Frankfurtban. A regényben eme kultúrtérrel a Nyugat kultúr-szemantikája áll szemben, illetve képez egy világosan körvonalazható ellentétet, „nyugati” kultúrteret. A minden otthonosságtól mentes Nyugatot mint egyfajta idegen kultúrtér Franciaország jelenti a regényben, mely Márai életrajzának s ennél fogva életrajzi regényének is fontos állomása. Az aacheni határállomás, ahová az elbeszélő és felesége érkezik „a Nyugatra induló rozoga vegyesvonaton”, ebben a kontextusban két, egymástól élesen elkülönülő kultúrtér, Közép- és Nyugat-Európa határának jelképévé válik. Egyszerre zár le egy életszakaszt, s képezi le egy kulturális határ átlépését: „Eltűnt Németország, idegen nyelvet beszéltek körülöttünk az éjszakában s az »igazi« Európa küszöbén botorkáltunk, ahol Isten tudja, miféle nagyszerű testi és lelki élmények vára koztak reánk...” (PV 289–290.). E határon, illetve az itt kezdődő „nyugati” kultúrtérben a korábban (nyugati értelemben vett) európaiságnak felfogott eszme immár avítnak, túlhaladottnak, nevetségesnek tűnik:

Ó, milyen kis négerek voltunk ott a belga–német határon! Milyen „európai” volt szemünkben, a büdös-avas, toprongyos vasúti kocs, a nagy hasú, ezüstmonogramos, pecsétfoltos kabátban szuszogó belga jegyellenőr, a vaksi, szortyogó gázlámpa a kupé mennyezetén, a vasúti jegy, mely olyan „egészen más” volt, olyan „európai” volt, mindenképpen más, mint az otthoni vasúti jegyek, melyekkel Kassáról Poprádfelkára lehetett utazni... Nyilván „európai” volt számunkra a lószőr is, mely kilógott a kupé rongyos üléséből, a vacak, hamuszürke francia csokoládé is, melyet útra valóul vettünk az állomáson, s a nyár végi eső „európai” szénfüst savanyú szagát sajtolta be a fülkébe, ahol mindenestől, szorongásunk és elfogódott-

---

hetősége, utóbbit éppen a német és a magyar nyelv eltérő származása miatt. Ugyanakkor a felsorolás, éppen a Márai regényében taglaltak miatt, sok egyéb elemmel is kiegészíthető.

ságunk mellett is, mi magunk is rendkívül „európaiaknak” éreztük magunkat. (PV 189–190.)

Az itt elbeszélte kultúrtér a „Nyugat” értékjelzőjét kapja, amelyről hamarosan kiderül, hogy megtapasztalni más, mint távolról szemlélteni vagy a nyugati (francia) kultúra nagyjait olvasni. A „polgár” fogalma is új definíciót kap, minthogy

(...) polgárnak lenni, a szó nyugati értelmében más, mint polgárnak lenni odahaza; nemcsak a négy szoba teszi meg a gőzfűtés, a cselédek, Goethe összes művei a könyvszekrényben, meg a finom úri társalgás, s Ovidius és Tacitus műveinek ismerete, mindez egy kultúra érintkezési felületeinek horzsolópontjain függött csak össze lazán azzal a másikkal, valódi polgáriassággal, amelynek látogatására indultunk most. Zavartan éreztük, nagyon finom idegekkel, hogy polgárnak lenni nem egészen ugyanaz Nantes-ban, mint Kassán – s mi odafent, a mi „nagy urbanitású” felvidéki városainkban, valahogy kínos-lelkiismeretes voltunk polgárok, úgy iparkodtunk, mint az eminens diákok, valósággal szorgalmi feladatokat végeztünk polgáriasságból, ernyedetlenül civilizálódtunk. Nantes-ban valószínűleg éppen csak éltek az emberek egy életformán belül, különösebb osztály-becs-vágý nélkül. (PV 191.)

A franciaországi életrajzi beszámolóval a regény kultúrnarratívája egy újabb kulturális makroteret nyit meg, melyet a „Nyugat” jelentéstartalma határoz meg. Ugyanakkor a „Nyugat” szemantikája is kétfelé oszlik: egyik része mint kulturális tartalom, mint „nyugati műveltség” még átívelheti a földrajzi határokat, hiszen úgyszólván csak szellemi síkon létezik, másrészt azonban mint hagyományos és természetes életforma mutatkozik meg, ily módon megegyezve a földrajzi térrel (pl. Franciaországgal). Márai kultúrnarratívája tehát e ponton a közép-európai kulturális makrotérből a nyugati makrotérbe vezet át, amely egyszersmind perspektívaváltást is jelent abban az értelemben, hogy a közép-európai makrotér, melyet a fenti idézetben a „nagy urbanitású” felvidéki városok rajzolnak meg, immár kevésbé tűnik alkalmasnak a polgár fogalmának meghatározására, s egyfajta szemantikai módosulást szenved el a „nyugati” polgár fogalmához képest. Ha például korábban a polgári „osztályöntudat” pozitív konnotációval bírt, az a „Nyugat” kultúrterében immár mint pusztán lelkiismeretes iparkodás, szorgos „polgáriasság” lepleződik le. Másfelől azonban előfordul az is, hogy a nyugati polgárfogalom kap negatív melléklöngét, pl. amikor Márai kijelenti: „A franciák tragikusan megadták magukat a pénznek; feltétel nélkül, minden szándékkal, kényre-kegyre” (PV 344.). Vagyis az eltérő kulturális terek mint szemantikai kontextusok a mű centrális „polgárság” fogalmának jelentését is módosítják vagy árnyalják.

A mű narratívája azonban, mint tudjuk, nem ér véget a „nyugati” kultúrtérben. A fiatal író kénytelen rájönni, hogy „örök idegen maradtam Párizsban” (PV

344–345.), vagyis integrációja a nyugati kultúrába, legalábbis ekkor még, nem valósult meg. Az elbeszélés fonala visszakanyarodik a közép-európai, ill. magyar kultúrtérbe, a budai otthonba, az írás jelenébe. E narratív körív a „nyugati” kultúrtér tapasztalatának tükrében, a „spengleri” záróakkord még drámaibbnak tűnik, mint pusztán magyar kontextusban: arra döbbsent rá ugyanis, hogy a kulturális hanyatlás folyamata nemcsak Közép-Európában, hanem az egész kontinensen elkezdődött. A közös kultúrtér és a kulturális rokonság (Németország) vagy épenséggel idegenség (Franciaország) narratívája tehát a regény végén átfordul egy olyan „összeurópai” narratívába, mely az egész kontinens aggasztó jövőjét vázolja fel. E hanyatlás-narratíva azonban, mely Márai naplóiából is rekonstruálható, már egy másik történet, éppen ezért egy további tanulmány tárgyát képezheti.

Szakirodalom

ASSMANN, Aleida

2003 *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses* [Emlékezeti terek: A kulturális emlékezet formái és változásai]. München, C.H. Beck.

BACHMANN-MEDICK, Doris

2004 Kultur als Text? Literatur- und Kulturwissenschaften jenseits des Textmodells. [Kultúra mint szöveg? Az irodalom- és kultúrtudományok a szövegmodelleken túl]. In: Nünning, Ansgar–Sommer, Roy (Hg.): *Kulturwissenschaftliche Literaturwissenschaft. Disziplinäre Ansätze – Theoretische Positionen – Transdisziplinäre Perspektiven*. Tübingen, Gunter Narr, 147–160.

BHABHA, Homi

1998 The Third space. Interview. [A harmadik tér. Interjú]. In: Jonathan Rutherford (ed.): *Identity: Community, Culture, Difference*. London, Lawrence & Wishart.

DÖRING, Jörg–THIELMANN, Tristan (Hg.)

2008 *Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften* [A tér paradigmája a kultúr- és társadalomtudományokban]. Bielefeld, transcript.

LEE, Jin-Koo

1986 *Die Konsonanz in der Dissonanz: das Fernostbild in den westdeutschen Qualitätszeitungen 1970–1983*. [Összhang a disszonanciában: a minőségi nyugati folyóiratok Távol-Keletről alkotott képe 1970–1983 között]. Münster, na.

MÁRAI Sándor

1990 *Egy polgár vallomásai I–II*. Budapest, Akadémiai.

V. SZABÓ, László

2014 „Deutschland kam mir bekannt vor.“ Interkulturelles Erzählen bei Sándor Márai [„Németország ismerős volt...” Márai Sándor interkulturális narratívái]. In: Rácz, Gabriella–Schenk, Klaus (Hg.): *Erzählen und Erzähltheorie zwischen den Kulturen*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 172–182.

WELSCH, Wolfgang

2000 Transkulturalität. Zwischen Globalisierung und Partikularisierung. [Transzkulturalitás a globalizáció és partikularizáció között]. In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 26, 327–351.

WIEGELS, Rainer

2006 Kulturraum und Kulturlandschaft [Kultúrtér és kultúrtáj]. In: Cancik, Hubert et al. (szerk.): *Zentralität und Religion. Zur Formierung urbaner Zentren im Imperium Romanum*. Tübingen, Mohr Siebeck, 32–46.

AZ EMLÉKEZÉSTŐL AZ ELBESZÉLÉSIG. NÁDAS PÉTER *VILÁGLÓ RÉSZLETEK* CÍMŰ MŰVÉNEK KÖZTES TEREI

Az alábbiakban Nádas Péter *Világoló részletek* című művén belül szeretném vizsgálni azokat az átmeneteket, átmeneti sávokat, amelyeket az elbeszélő én különböző világpercepciói között vélek felfedezni.¹ Milyen határokat lép át az elbeszélő a különböző valóságsszintekhez köthető tudatmozgása során? Milyen utakat jár be az emlékező tudat? És hogyan jut el az elbeszélő az emlékezéstől az elbeszélésig?

Úgy tűnik, hogy e több mint ezer oldalas prózai mű szerzője fontosnak tartja már a legelején pontos eligazítást adni arról, hogy hová, milyen térbe kívánja az olvasót bevezetni. Úgy tűnik legalábbis, mintha a szerző a mű alcímében pontosan megmagyarázná, hogy tulajdonképpen milyen részletekre és minek a részleteire utal a főcím, mi az a tágabb kontextus, amihez képest egyáltalán részletekről beszélhetünk. Az alcím magyarázata szerint egy elbeszélő életéből találunk itt emléklapokat. Eszerint a szerző itt nem egy összefüggő élettörténet feltárására vagy elbeszélésére tesz ígéretet, hanem csak bizonyos, az emlékezet számára hozzáférhető részletek előhívására. Az alcímben jelzett szerzői intenció azonban el is bizonytalanítja a biztos tájékozódási pontokat kereső olvasót. A szerző ugyanis itt nem *egy elbeszélő által elbeszélt vagy elbeszélhető történet terére*, hanem *egy elbeszélő életére, életterére utal*. De az is zavarba ejtő, hogy miként értelmezzük az *emléklap*, *emléklapok* megnevezést egy elbeszélő életére és ugyanakkor egy prózai műre vonatkoztatva. Ha nem értettük félre ezeket az utalásokat, akkor arra gondolhatunk: a szerzőnek az lehet a feltett szándéka, hogy a megélhető élet tapasztalati tereit és az elbeszélés virtuális tereit közvetlenül egybenyissa, és azt feltételezze, hogy *az elbeszélői lét* egy olyan kitüntetett állapot, mely ezt a két dimenziót nem eltávolítja, hanem éppen összeköti egymással. Számomra legalábbis azt sejteti, hogy a szerző itt nem egyszerűen *valamit valahol valamikor* akar megmutatni, érzékelhetővé tenni, vagyis nem egy reális élettér vagy egy virtuális világ körvonalait akarja felvázolni, hanem inkább magának az *elbeszélői létállapotnak* a különböző dimenzióit akarja megnyitni és bejárni. Azt hiszem, ez az értelmezés további magyarázatra szorul. Megítélésem szerint az elbeszélői tudat valóságértelmezői és fiktív valóságokat teremtő kompetenciája Nádas életművének egyik fontos és többszörösen reflektált kérdése.

---

1 A tanulmány korábbi változata megjelent az Újvidéki Egyetem folyóiratának 2019-es számában.

Az *Emlékiratok könyve* című regényében például a saját élettörténetként elbeszélte történet és a fiktív elbeszélés közötti viszony kérdését Nádas egy fiktív történet keretében tematizálta. A regényben párhuzamosan olvasható három történet ugyanannak a névtelen elbeszélőnek az elbeszélése: az egyik egy fiktív történet, a másik kettőben pedig az elbeszélő saját életeseményeivel közvetlenül foglalkozik. Az elbeszélő identitása e regényben ebből a három történetből rajzolódik ki: a vallomás, az emlékezés és a fantázia lényegében az önismeret különböző eszközeiként szolgálnak. A névtelen elbeszélő történeteinek a regényen belül van egy külső viszonyítási pontjuk is – ez az egyik szereplő és ugyanakkor az implicit szerkesztő által elbeszélte, közbeékelte történet –, a szerző így élesen rávilágít a regényen belüli *reális* és *fiktív* terek közötti összefüggésekre.

Amint az előzőekben áttekintettük, a *Világló részletek* című műve esetében a szerző már az alcímbe is jelzi, hogy az *elbeszélői léttel*, az *elbeszélő lehetséges élettereivel* kapcsolatos kérdések itt is fókuszban állnak, és azt is sejteni engedi, hogy itt nem a fantázia, nem a képzelet által bejárható utak, hanem az emlékező tudat lehetőségei foglalkoztatják.

Nádasnál a saját emlékképek közvetlen feldolgozásának és elbeszélésének is van előzménye. *Saját halál* című írásában az elbeszélő én részben azokat a képeket hívja elő, melyeket tudatának valamely tartománya a klinikai halál állapotában rögzített és a felélesztés után is megőrzött. Az elbeszélő én egy önmagát és környezetét öntudatlanul is megfigyelő én tapasztalataira támaszkodik. Az a saját testélmény és a világnak az a sajátos percepciója, amit e megfigyelő én a klinikai halál állapotában, illetve azt megelőzően és azt követően látott, tapasztalt az emlékezés folyamatában emlékként hozzáférhető és az elbeszélő én számára megközelíthető. A *Saját halál* című írás egyes szám első személyű elbeszélője az elbeszélés szituációjában hozza felszínre azokat a rejtett tudattartalmakat, melyek az elbeszélés szituációjához képest korábbi és az életét döntő módon befolyásoló eseményekhez köthetők.

Ha a *Világló részletek* című mű szövegét és e szöveg konstrukciós elveit vizsgáljuk, szerintem könnyen beláthatjuk, hogy a Nádas Péter nevű egyes szám első személyű elbeszélőt itt is hasonló kérdések foglalkoztatják: milyen emlékképeket képes előhívni saját tudatából, az előhívott emlékképek miként érintkeznek más emlékekkel, s ezek az asszociációs láncolatok az elbeszélő jelenbeli tudásának horizontjában miként értelmezhetők. Az elbeszélő véleményem szerint itt a tudat természetes kognitív funkcióira támaszkodik: a szabad asszociációkra való képességet itt az emlékezés szolgálatába állítja, egyfajta mnemotechnikaként alkalmazza, s ezt a „nyersanyagot” ötvözi a racionalitás képességével, illetve a racionális tudás tárgyszerű anyagával. Itt a saját életét valamiképpen élő és a saját világképét valamiképpen alakító én múltba vesző élményei és tapasztalatai válnak az elbeszélő jelenbeli megfigyelésének tárgyává.

A megfigyelt, a megfigyelő és az elbeszélő én hármasságára építő szöveg-szervezési technika sem újszerű eljárás Nádas prózájában. Az *Évkönyv* című

esszéregényében a tudat személyes tapasztalatainak, illetve bizonyos kollektív tudattartalmaknak a felszínre hozása hasonló analízis eredménye. Ebben a fiktív világok illúziójával ugyancsak szakító esszéregényben az elbeszélő egy közvetlen *tudatanalízisre* vállalkozik. Ennek a tudatanalízisnek egyrészt a saját személyes tudatának a felszíni és a megfigyelő számára még elérhető mélyrétegei képezik a tárgyát, másrészt a kollektív memória valamely szegmensének a megközelítése, értelmezése. A *megfigyelő én* látókörébe olyan közösségi történetek, olyan kollektív emlékek is belekerülnek, melyek kívül esnek a szubjektum személyes tapasztalati körén. Az egyik fejezetben például az elbeszélő a személyes szabadság és közösségi jog kérdéseit a római polgárháborúig vezeti vissza, és Livius történetírását követve gondolja újra. Vagyis a *megismerő én* személyes életerének aktuális tapasztalatai mögött az elbeszélő képes egy tágabb tapasztalati teret is megnyitni. Mintha a *megismerő én* személyes kérdéseire nemcsak a személyes tapasztalat vagy személyes emlékek felől, hanem valamiféle közösségi tapasztalat, már korábban megszerzett közös emberi tudás felől is érkezhetnek válaszok. Nádas *én-elbeszélője* már ebben az 1989-es évhez köthető memoárban sem csupán a szubjektumként definiált én önmaga köré záruló világának a feltárására tesz kísérletet, hanem ennél többre: az önmagán kívüli világ megismerésére. Ehhez itt egyfelől adott az évkönyv klasszikus műfaja, mely alkalmas keret a személyes és aktuális életesemények rögzítésére, másfelől pedig egy korábbi elbeszélés, melyet a kulturális memória őriz. A személyes tapasztalattól és személyes emlékektől ezekig a kollektív emlékekig vezet el az elbeszélő.

Azt hiszem, nem túlzás, ha arra a megállapításra jutunk, hogy Nádas művei már a 80-as évek óta következetesen és megkerülhetetlenül felvetik azt az alapvető ismeretelméleti kérdést, hogy miként jut el a megismerésre törekvő ember *a létezésről a létig, az egyénitől a közös tapasztalati térig*. Ugyanakkor Nádas regényei azt a kérdést is következetesen felvetik, hogy az elbeszélő hogyan tudja integrálni a megismerés számára közvetlenül adott világ tapasztalatát, illetve a lehetőségként, a szabad teremtés és önteremtés lehetőségeként elgondolt ötleteket, terveket, fantáziákat, vagyis azt a kérdést, hogy *az elbeszélés mint köztes tér* miként ötvözi az *adott világ tapasztalatát és a lehetséges elképzeléseket, a lehetőségekként elgondolt élethelyzeteket*. Értelmezésem szerint az elbeszélő én tudatmozgása és e mozgás változásának iránya a *Világló részletek* című mű esetében is releváns szervező elv, mely meghatározza a szöveg textúrájának felszíni mintázatát és szerkezetének alakulását. Hogyan?

A több mint ezer oldalnyi szöveg két nagy részre tagolódik. A két nagy szövegtömb két külön kötetet tesz ki, és a két külön kötetnyi szöveg formailag csak a bekezdések szintjén tagolódik további alegységekre. Mintha az elbeszélés folyamának nem is lennének kívülről szabályozott vagy szabályozható nyugvópontjai, és az elbeszélő én valóban valamilyen belső szempontokat követne. Ha viszont az olvasó az elbeszélő én belső nézőpontjának nyomvonalát követi (márpedig nincs is más választása), akkor kiderül, hogy a szöveg szerkezete nagyon is

fragmentált – miként ezt a cím is már előre jelzi. Ez az elbeszélő ugyanis arra tesz kísérletet, hogy felidézze azt a kognitív folyamatot, amely révén életének első tizennégy évében a világot valahogyan és valamilyennek megismerte. De az elbeszélő az utólagos reflexió folyamatát is tudatosan nyomon követi: az emlékező tudat valahonnan emlékezik, egy határozott tudáshorizont felől közelít. A szabad asszociációk láncolatában felbukkanó emlékképek később szerzett felismerésekhez, belátásokhoz vagy kimondott kutatómunka során szerzett információkhoz kapcsolódnak. Az elbeszélő lényegében annak a történetnek a folyamatát tárja fel előttünk, hogy a felidézett emlékképek miként idéznek fel újabb emlékeket, s az emlékképek láncolata miként egészül ki a mások elbeszéléseinek emlékével, illetve mindezt hogyan és mivé alakítja az értelmező tudat. Az elbeszélő a saját tudatműködését figyeli és rögzíti. Csakhogy ennek a folyamatnak az anyaga maga a nyelv, ki kell mondani a szavakat és össze kell kötni őket ahhoz, hogy összeálljon egy emlékkép. És a nyelv mágneses ereje segít ezt összekapcsolni egy másik emlékképpel. Az értelmezés közege ismét csak a nyelv. Vagyis az emlékezés folyamata és az értelmezés fázisai nem függetlenek az elbeszélés folyamatától, hiszen azon belül működnek. Az elbeszélés folyamata integrálja az emlékezés önkéntelen és spontán folyamatait, de nem merül ki ebben. Az elbeszélő magára az elbeszélésre, az elbeszélés folyamatára is reflektál, többszörös kitérő után is visszatér az elkezdett történethez, visszakapcsol a kiindulóponthoz, továbbszövi az elkezdett történetet, majd újra és újra megszakítja további asszociációkkal és további magyarázatokkal. Az elbeszélés folyamatában az analógián alapuló tudatműködés kiegészül egyrészt a reflexív tudatműködéssel, másrészt a racionális összefüggéseket kereső tudat logikájával. Az emlékezés folyamatán belül pedig *szimultán képek és lineáris történetek* egyaránt felidéződnek.

Nézzük először az első rész példáját. Mindkét résznek önálló címe is van. Az első rész címe: *Amikor szerdán*. A cím az elbeszélő születésének napjára utal, és az elbeszélő ebben a kötetben valóban beszámol születésének konkrét körülményeiről is aszerint, ahogyan gyerekkorában anyjától, majd később magától a szülészorstól értesült ezekről a részletekről. A saját születését felidéző történet részleteivel párhuzamosan az elbeszélő egy másik történetet is felidéz, a holokauszt történetének azon eseményeit, melyek éppen ezen a napon estek meg. Ezeknek az eseményeknek a rekonstruálásához történelmi dokumentumokat használ. Konkrétan hivatkozik például az amerikai holokausztkutató Christopher R. Browning forráskutatásaira, Anne Frank és Viktor Klemperer naplójára, a korabeli magyar sajtóra, hadi közleményekre, kormányrendeletekre, jegyzőkönyvekre, helyszíni fényképekre. A születés személyes története és a tömeggyilkosságok története így közös lapra kerül.

(...) azon az októberi szerdán, abban a korai órában, amikor anyámnak a Pozsonyi úton megjöttek az első fájásai, egy német különítmény, a hamburgi 101. tartalékos rendőrszázlój alj épp azon volt, hogy a világ hallga-

tólagos egyetértésével felszámolja a mozoczi gettót. Ami egészen konkrét formában azt jelentette, hogy születésem napján Hoffmann százados parancsának engedelmeskedve 1259 korábban listára vett embert hajtottak ki a városcából a közeli kőfejtőbe. Ott a nőket és a gyerekeket elválasztották a férfiaktól ezen a szerdán. Anyaszült meztelenre kellett levetkezniük ezen a szerdán. Olyan meztelenre, ahogy anyám a budapesti Szabolcs utcában, a nagy hírű nőorvos, Hirschler Imre segítségével a Zsidó Kórház szülészeten a világra tolt. (...) Anyám egy szál könnyű selyemruhában vilamosozott be a kórházba, ahogy később elmesélte. Úgy mondták, hogy hernyóselyem. (Nádas 2017. I. 376–377.)

A párhuzamosan elbeszélte születés- és holokausztörténetbe más történetek és emlékképek is beékelődnek. Például az elbeszélő kamaszkori emlékei, melyek ugyanahhoz a környékhez kapcsolódnak, ahol a szülészeti épülete van, vagy az ellenállási mozgalom története, melyben a szülei is aktívan részt vettek. Szüleinek az ellenállási mozgalomban végzett tevékenységét ugyancsak a gyerekkorában hallott és az emlékezetében megőrzött történetek alapján rekonstruálja.

Főleg anyám elbeszélésére, apám néhány mondatára és gesztusára, azaz az emlékezetemre hagyatkozom. Az írásbeli források az emlékezetemnél sem kevésbé megbízhatatlanok. Anyám többször visszatért a témára, szinte mániákusan tért vissza rá, minduntalan újabb részlettel szolgált, amit az elmém ugyan alig volt képes befogadni, mégis készségesen elraktározott. (Nádas 2017. I. 387.)

Az elbeszélő születésével kapcsolatos történetnek a holokauszt felidézett eseményein kívül van egy másik ellenpontja is: az anyja halálának története. Ezt a történetet az elbeszélő már a 11-12 éves fiú emlékei alapján meséli el.

Még haldoklásában is másként láttam anyának az anyánkat. Gyenge volt, besárgult, a haja a besugárzásoktól kihullt, teste felfúvódott és vizenyősen feldagadt, de nagy nevetgélések közepette azt mondogatta, hogy ő igazán elvan. Ennyire még soha nem kényeztették el, mindennap friss hálóinget adnak neki. Nevetése azért megmaradt. Csak valami finomságot, például gondosan hámozott luftballont szeretne enni. (Nádas 2017. 403–404.)

A saját születésének részleteit az elbeszélő az anyja elbeszélése alapján tudja elmesélni, az anyja halálának előzményeit pedig a saját gyerekkor emlékei alapján.

Az elbeszélő a kötet elején a saját tudatában felidézhető emlékképek nyomain indul el. Felidézi például egy égő ház és egy leomló fal képét. Ehhez a látványhoz a zuhanás élménye társul. Többször visszatér ehhez a képhez, és

próbálja beilleszteni azoknak az eseményeknek a sorába, melyeket a családtagjai elbeszéléseiből ismer. Az utólagos rekonstrukció alapján úgy véli, hogy ez a legrégebbi személyes emléke, és Budapest ostromához kapcsolódik, mégpedig ahhoz a pillanathoz, amikor a házukat bombatalálat érte, és a leomló fal őt és az őt védelmező anyját is maga alá temette. Ugyanezt az eseményt a nagynénje is elmesélte neki, és így a saját tudatában rögzült és megőrzött életesemény emléket össze tudja vetni a nagynénje elbeszélésével. Hasonlóképpen az uborkaevés emléket utólag azokhoz az eseményekhez tudja illeszteni, melyek a bácskai meneküléssel kapcsolatosak, és melyeket ugyancsak a családi történetekből ismer. A nagyapjával folytatott közös játékok emlékéhez nemcsak képek, hanem érzetek is társulnak, s ezek a nagyapához fűződő első emlékképek és érzetek szintén a tágabb családtörténet felé vezetnek.

Miközben az elbeszélő a saját gyerekkori tapasztalatait rekonstruálja, újraértelmezi, elrendezi, egy családtörténet bontakozik ki. A kötet címe sem véletlen. Hiszen éppen ebből a perspektívából, az elbeszélő meghatározott szemszögéből rajzolódik ki a szüleivel és nagyszüleivel közös gyerekkor története, a szülei tőle független élettörténete, a nagyszülők, nagybácsik, nagynénik és dédszülők életének bizonyos epizódjai. Az elbeszélő én ebben a kötetben saját gyerekkori tudatának észleléseivel, képként, történetként vagy másfajta tudásként elraktározott és emlékként őrzött tapasztalati tudásához próbál hozzáférni. Identitástörténetét saját öntudatának és világalkotó képességének a működési folyamatoként ragadja meg, rakja össze és alkotja meg az elbeszélés folyamatában. A megismerő gyerek számára a külvilág nyitott tér. A családi viszonyokról, kapcsolatokról nem is leválasztható a saját alakuló én- és világképe. Az elbeszélő tehát a maga retrospektív technikájával egyrészt felidézi ennek a nevelődési folyamatnak a konkrét fázisait mint *világító részleteket, de ezek nem egy lineáris élettörténetbe vagy egy koherensen elbeszélt családtörténetbe épülnek bele. Ezek a részletek az emlékező és az elbeszélő én tudatfolyamának az elemei lesznek, maradnak.*

A második rész címe: *Marcellina feláldozása*. Ennek a címnek kulturális konnotációi vannak. Maga az elbeszélő is elmeséli azt a megrázó élményét, amikor hatévesen először látta Beethoven *Fidelio* című operájának előadását. Az opera szereplőinek álságos viselkedése, ahogyan becsapják és félrevezetik egymást, mélységesen felháborította. Külön felháborítónak tartotta, hogy Leonora megtévesztő játszmájához még mentségül is szolgál a férje kiszabadítása, hogy megfelelő indokkal az egyik ember becsaphatja a másikat. Nem tartotta hihetőnek, hogy Marcellina ilyen könnyen felül a látszatnak, és habozás nélkül elhagyja Jaquinót, akit tegnap még szeretett. Nem tartotta elfogadhatónak, hogy az emberek ilyen könnyen elárulják egymást, és azt sem, hogy ezek az egymás ellen elkövetett konkrét és személyes árulások, megtévesztő játszmák valamilyen felsőbbnek vagy fontosabbnak tartott szempontból még helyeselhetőek is. A gyerek ösztönös ellenérzéseit és tiltakozását megerősíti a felnőtt értelmezése: miért tartja valóban tévútnak azt a kulturális modellt, mely a személyesség és a személyes

emberi viszonyok felől értelmezhetetlen fantazmagóriákra épít, a közjó nevében megfogalmazott erkölcsi szentenciákra, kitalációkra, látszatra.

Mi változik meg ebben a kötetben az előzőhöz képest? Ebben a részben az elbeszélő személyes emlékei jórészt annak a fiúnak a világtapasztalatával kapcsolatosak, aki megtapasztalja a látszat és a látszat mögötti valóság közötti különbséget. A szülei, a nagynénje és felnőtt családtagjai viselkedése mögött próbálja megérteni azt, amit elfednek, elhallgatnak vagy eltitkolnak. Az elbeszélő pontosan felidézi az első olyan esetet, amikor gyerekként rádöbben arra, hogy az unokatestvére és nagynénje rágalmozásával szemben nem tudja megvédeni a saját igazát a szülei előtt. Hogy a látszat ellene szól, de nem a látszat az igazság. A látszat által elfedett igazság megértésének igénye igazi fordulópontnak számít ennek a kisfiúnak a nevelődéstörténetében.

Vagy mindent jól látnak, jól értenek, s akkor a jóság lenne az álca, ez is felmerült. A felnőttek nem arcot, hanem maszkot hordanak. De nem azért viselik, hogy jók lehessenek, hogy jók legyünk, hanem azért viselik, hogy jól megfontolt és jól kiszámított gonoszságunk ne lehessen személyes boldogságunk akadálya. A gonoszság édenében kell a gonoszság ellen védekeznünk. Nem is lett volna ellene kifogásom. Az örök béke érdekében viseljünk háborút. Ha nagy leszek, akkor majd én is ezt teszem. De addig mit kezdjek a viselkedési szabályok szigorával és a bombasztikus erkölcsi retorikával, ha egyszer a szavak miatt nem értem, hogy mit kéne megértenem. (Nádas 2017. II. 204.)

Ezzel a dilemmával való szembesülését az elbeszélő gyerekkori tapasztalataihoz köti, majd későbbi, felnőttkori tapasztalatai felől is megerősíti e dilemma jelentőségét.

Ötven évnek kellett eltelnie, a világégésekről és a szisztematikus emberirtásokról szóló irodalmat soronként, valamennyi lábjegyzetével együtt kellett átböngészniem hozzá, hogy legalább Vrbával és Levivel együtt lelassak a szakadékba, amely az európai teológia, az európai humanizmus, az európai felvilágosodás és a mindenkori európai realitás között mozog. (Nádas 2017. II. 206.)

A gyerek valóságra eszmélésének története az egyik fontos szál, amit az elbeszélő itt nyomon követ. Egyfelől a szülei elvárásait és a szülei szempontjait próbálja megérteni. De ugyanakkor az iskolában is ki kell ismernie magát a szerepjátékok és hatalmi játszmák viszonyai között, ha meg akarja védeni magát az osztálytársai erőszakos támadásaival szemben. A szülei elvárásai és a konkrét élethelyzet realitása az iskolás fiú tapasztalata szerint nincsenek összhangban egymással. Hogyan maradhatna jó és elfogadó anélkül, hogy ne válna az osztálytársai erőszakos tá-

madásainak áldozatává? Vagyis az elbeszélő egyrészt saját nevelődésének fázisait, ennek a folyamatnak az emlékezetében megőrzött nyomait tárja fel.

A fiú önmagára eszmélésének történetével párhuzamosan nyomon követhetjük a szülők pályafutásának, politikai meggyőződésének és magánéletének alakulását is a negyvenes évek végétől az ötvenes évek első feléig, egészen halálukig. Ez a történet bizonyos pontokon ugyancsak az elbeszélő személyes emlékeire támaszkodik. De a személyes emlékeket későbbi forráskutatások egészítik ki. Az elbeszélő nemcsak a gyerek nézőpontjából szeretné szülei élettörténetét rekonstruálni, hanem azon reális és dokumentált tények ismeretében, melyek a gyerek számára nem voltak hozzáférhetőek vagy érthetőek. Szülei szakmai és politikai pályafutásának történetét levéltári dokumentumokra támaszkodva pontosítja. A szülők tragédiája – anyja betegsége és halála, apja összeomlása és öngyilkossága – a gyermek szeme előtt zajlik, és ennek a családi összeomlásnak a története az elbeszélő személyes emléktárában fellelhető. Azonban a szülei tragédiája mögött rejlő okokat, magyarázatokat a felnőtt értelme tudja megtalálni és megadni.

(...) ideáikat és utópiájukat csak úgy tudták átmenteni a következő hétre, ha ezen a héten még mindig személyes hibának látták a rendszerhibát, és mindenre találtak gyorsan egy bűnbakot. A tabu alatt tartott, később törvénytelenységnek elkeresztelt sorozatgyilkosságaik és tömeggyilkosságaik csak kevesek ínyére voltak, ez igaz, de mégis úgy hallgattak ezekről, mintha saját maguk követték volna el. Nem erről beszéltek, illetve mindig csak képletesen beszéltek erről. Volt miért hallgatniuk. A jogállam ellen elkövetett puccsal az embertelenség történetének új fejezetét nyitották meg, és ezt a fejezetet írták tovább a terrorral. Maradéktalanul, ez volt a szlogenjük, tévedhetetlen pártjuk utasításait maradéktalanul kell végrehajtani.” (Nádas 2017. II. 422.)

Szülei tragikus története a magyarországi és részben európai baloldali mozgalmak történetébe ágyazódik, és szembesíti a kommunista értelmiségi körök alapvető tévedéseivel, csúsztatásaival. Az elbeszélő nem a szülei jó szándékát, önzetlen segítőkészségét, a közösség iránti lojalitását és önfeláldozását kérdőjelezi meg. Megítélése szerint a szülei nem voltak képesek átlátni a kommunista ideológia alapvető tévedéseit, valóságos lehetőségként fogadták el és tették magukévá azokat a szempontokat, melyeket a társadalmi gyakorlatban csak hatalmi eszközökkel lehetett alkalmazni. Ezért a politikai értelemben vett naivitásukért és vakságukért komoly árat kellett fizetniük, éppen azért, mert a mindennapi tapasztalataik ellenében is komolyan vették elveiket, nem voltak képesek belátni ideológiai tévedéseiket. Az elbeszélő azt is belátja, hogy szülei saját társadalmi osztályuk hagyományaival, saját polgári kiváltságaikkal mentek szembe, amikor fiatalon bekapcsolódtak az illegális kommunista párt munkájába, és magukévá tették a kommunista nézeteket. A valóságként felfogott látszat olyan csapda, melybe az

elbeszélő értelmezése szerint a szülei, nagynénje és hithű elvtársaik egyaránt belesétáltak. „Színjátékot mutattak be neki, s ő valóságként fogadta el” (Nádas 2017. II. 83.). Az illegális kommunista mozgalom és a fasizmus elleni mozgalom történetének körvonalai nemcsak az elbeszélő szüleinek élettörténetéből rajzolódik ki, hanem a tágabb családtörténetből és a családi hagyaték dokumentumaiból.

Nádas úgy ír családtörténetet, hogy a saját tudatmozgását követi, és azt is leképezi. Nem külső szempontokat követ, nem valamilyen külsődleges formai szabályokhoz igazodik, és nem veszi figyelembe az események kronológiai rendjét sem. Azokból a korai emlékképekből indul ki, melyeket a saját tudatában fel tud idézni, s később is a saját emlékei nyomvonalát követi. Ezeket az emlékképeket és az emlékezetében őrzött történeteket integrálja a később szerzett tudás keretébe, kiegészíti a mások által elbeszélte történetekkel, illetve a saját forráskutatási eredményeivel. Úgy ír családtörténetet, ahogy az ő tudata őrzi és dolgozza fel a családi történeteket. Ezért beszélhet *emléklapokról* és ezért beszélhet *egy elbeszélő életéről*. Ezt az elbeszélőt nemcsak a saját szubjektív világa foglalkoztatja, hanem mindaz, amit egy elbeszélő képes lehet hitelesen elbeszélni. A felidézett gyerekkor ablakot nyit az egész család történetére. Az így elbeszélte családi történetek pedig ablakként nyílnak azokra a történelmi korokra, korszakokra, melyben az egyes családtagok éltek és tevékenykedtek. A szülők, nagynénik és nagybácsik élettörténete összefonódik az illegális kommunista mozgalommal, az ellenállási mozgalmakkal, a második világháború utáni politikai mozgalmakkal, a Rákosi-rendszerrel. A dédapja és dédapja öccsének élettörténete pedig a magyar polgári demokráciáért és az egyenjogúságért folytatott jogi és politikai küzdelmekkel. Az anyai nagyszülei élettörténete a pesti zsidó kispolgárok életformáját tükrözi. Anyai nagynénje ízlése és lakásának berendezése a modern magyar képző- és iparművészethez igazodik. Anyai nagyapja kitart szociáldemokrata meggyőződése mellett, ügyvéd nagybátyja pedig következetesen a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia jogrendjét képviseli az egypártrendszer diktatúrájával szemben. Az eszmélő gyerek nem egy-, hanem többféle modellt lát maga előtt, és láthatja, ha gyerekként még nem is érti pontosan, szülei életének tragédiáját. A családtörténet mellett egy gyerek nevelődéstörténete is ez a könyv: mit és hogyan ért meg a világból, mit fogad el, milyen döntéseket hoz. A valamikori gyerek és az elbeszélő igénye, szándéka lényegében nem különbözik: megérteni azt a világot, melyben él, megérteni a látszat és a valóság közötti különbséget, megérteni a sokarcú látszat mögötti valóságot. A látszatok mögötti valóság kérdése foglalkoztatja már a hatéves gyereket is. A sokféle látszattól eltakart igazság kérdése foglalkoztatja az elbeszélőt is. Szerinte ez nemcsak filozófiai vagy teológiai kérdés, hanem a mindenkori elbeszélő szakmai kérdése is. Az elbeszélés folyamán olyan úton indul el, mely ebbe az irányba vezet: megpróbál a családi, társadalmi és kulturális konvenciók mögé nézni. És ebbe a köztes térbe vezeti be az olvasót. A *Világló részletek* elbeszélője az elbeszélés köztes terében az önmegértés és a világ megértésének lehetőségeit mérlegeli.

Szakirodalom

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz.

BALASSA Péter

1997 *Nádas Péter*. Pozsony, Kalligram.

BAZSÁNYI Sándor

2018 *Nádas Péter. A Bibliától a Világó részletekig. 1962–2017*. Pécs, Jelenkor.

HEIDEGGER, Martin

2001 *Lét és idő*. Budapest, Osiris.

NÁDAS Péter

1986 *Emlékiratok könyve*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

1989 *Évkönyv*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

2004 *Saját halál*. Pécs, Jelenkor.

2005 *Párhuzamos történetek*. Pécs, Jelenkor.

2011 *Fantasztikus utazáson*. Pécs, Jelenkor.

2017 *Világó részletek I–II*. Budapest, Jelenkor Kiadó.

TENGELYI László

1998 *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest, Atlantisz.

2017 *Óstények és világvázlat*. Budapest, Atlantisz.

FALUDY ÉS A SZIRÉNEK: EGY VISSZAUTASÍTÁS TÖRTÉNETE

Faludy György pályája során végig aktívan politizált. Huszonévesen belépett a szociáldemokrata pártba, munkáskórus számára fordított forradalmi dalokat, és a dolgozó asszonyokhoz írt – azóta sem publikált – verset. A második világháború alatt az amerikai Szabad Magyar Mozgalom titkára és lapszerkesztője volt. Hazatérte után a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alkalmazta, többek között a *Népszava* irodalmi rovatát szerkesztette. Éppen 72 éve, 1947. április 26-án éjszaka pedig ledöntötte a Prohászka-szobrot. Nyilvánosan Mao Ce-tung-fordítást és Rajk bandáját elítélő verset publikált, szűkebb környezetben a sztálinizmust elítélő verseiből olvasott fel. Az ötvenes években a recski munkatábor ikonikus alakja, 56-ban az Írószövetségben volt aktív.

1956 decemberében Nyugatra emigrált, ahol az irodalmi élet egyik központi figurájává és szervezőjévé vált. Ezt mutatja az érkezését követő egy esztendőben latin-amerikai és észak-európai előadókörutakra való felkérése is. És amikor 1957-ben megindult a legfontosabb emigráns irodalmi lap, az *Irodalmi Ujság*, ennek felelős szerkesztője is Faludy lett. A fennmaradt szerkesztőségi levelezés alapján valójában politikai kérdésekben Ignótus Pálé volt a döntés joga, azonban ezen túl minden, „ami nem kifejezetten politika”, Faludy hatásköre volt. A lap támogatója a Congress for Cultural Freedom hidegháborús szervezet volt, amelyről hamar kiderült, hogy anyagi kiadásait a CIA finanszírozta.

A pénzhiány, az emigráns magyarok közötti irigység, valamint hazai bomlasztó tevékenység hatására 1962 januárjától Faludy felhagyott az *Irodalmi Ujság* szerkesztésével, és éveken át nem is jelent meg írása a lapban. Ugyanakkor továbbra is közölt publicisztikákat Kéthly Anna emigráns *Népszavájában*, melyekben olykor habzó szájjal, hatvansoros mondatban szidta Kádár Jánost (Faludy 1962).

Az aktív politikai szerepvállalás állambiztonsági megfigyeléshez, Faludyról írt újabb titkosszolgálati dossziék létrejöttéhez vezetett. Magyarországon sajtókampányba kezdtek elítélésére (pl. Rónai 1957; *Villon vagy Faludy?* 1957). Negyed évszázadon át politikai megbélyegzések uralták hazai recepcióját, így a *Ki kicsoda* ekként intézte el: „hidegháborús propagandát szolgál” (Hermann 1981).

A nyolcvanas évek elejére azonban a kádári irodalompolitika gesztusokat tett az emigráns magyar irodalom számára. 1981-ben a Magvető *Vándorének* címmel megjelentette a „Nyugat-európai és tengeren túli magyar költők” antológiáját, 1982-ben *A magyar irodalom története 1945–1975* sorozat – vagyis a Sóska –

„A határon túli magyar irodalom” alcímmel jelentetett meg kötetet. (A hatvanas évek akadémiai irodalomtörténetére a papírborító színéről ragadt rá a „Spenót” becenév. A nyolcvanas évekbeli folytatás, a háború utáni irodalmat bemutató kötetek sárgásabb zöldje a „Sóska” megnevezést provokálta az újabb sorozatra.) Mindkettő emigráns irodalmat bemutató vállalkozás az MTA Irodalomtörténeti Intézetének kutatóihoz, leginkább Béládi Miklóshoz kapcsolódik, aki a kötetek szerkesztője, ez utóbbi társírója is volt.

Ugyanakkor ezeket a köztes tereket mereven elkülönítették a hazai irodalom színtereitől. 1982-ben két irodalmi folyóirat, a *Vigilia* és a *Mozgó Világ* is Faludy-verseket mert közölni – hamarosan mindkettő szerkesztőségét leváltották.

Előadásomban azt mutatom be, hogy „a 20. század magyar Odüsszeuszának” nevezett Faludy György miként és hogyan hárította el a csábító szirénhangokat.

A „nyugati magyar irodalmat” bemutató antológia ötletével a Magvető már 1964-ben előállt, ekkor azonban ezt Köpeczi Béla fölöslegesnek tartva visszautasította (Cseh–Kalmár–Pór 1999. 48. és 50.). Csak tizenkét évre rá állt össze az akarat és a *Vándorének* antológiában szereplő költők névsora, melyről már 1976. szeptember 8-án megbeszélést tartottak a Magyarok Világszövetségében. Ekkor még, mint ez a másnapi, MSZMP-nek küldött beszámolóból kiderül, Faludy – Hátár Győzővel, Máraival és Cs. Szabóval – azon költők listáján szerepelt, akiknek a felkérését vitatták: részint ellenséges tevékenységük, részint a lehetséges visszautasítás miatt (Cseh–Kalmár–Pór 1999. 260–261.).

Az irodalompolitika malmai lassan öröltek, s végül Béládi Miklós szerkesztő négy évvel később, 1980 augusztusában kereste meg Faludyt, hogy a nyugati költészetet bemutató, készülő antológiájában szerepeltetné. Tizenkét verset választott a Faludy-életműből, egy feleségét sirató szonettet, hét Erichet írt, 66–67-es szerelmes szonettet, három ezután született hosszabb versét, az Amerikát tetemre hívó *New York felé* és *Levél Philadelphia polgármesteréhez* címűeket, illetve a családi múltjával leszámoló *Apámhoz*. A '65–71-es versek sorából kilóg a 12., a *Magyar tájak* epigrammaciklus, melyet Faludy 47-esnek datált (Béládi 1980).

Ács Vera az Artisjus Szerzői Jogvédő Hivataltól kétszer, 1981. január 5-én és február 26-án is levelet írt, a költő több címére is elküldve, megismételve ajánlatukat. A gálánsnak tűnő honorárium – az 5000 példányban megjelenő kötetben való szereplésért soronként, azaz 1127-szer 20 forint, ami összesen 22 540 Ft – hátulütője, mint két évtizeddel később Faludy visszaemlékezett (Faludy-Kovács 2017), tényleg az volt, hogy csak magyarországi tartózkodással volt elkölthető – igaz, Magyarországon korábban többször megforduló fia is felhasználhatta volna (Ács 1981).

Faludy az ajánlat visszautasítását sokszor megírta (pl. Faludy-Kovács 2017). Hogy egy nem publikált forrást idézzek: Ács Vera felkérőlevelére ezt írta az utókor számára: „Azt feleltem: tekintve ho [sic!] két legerősebb, Amerika ellenes versemet akarják felvenni, ebbe szívesen beleegyezem, ha 2 Szovjet ellenes versemet is felveszik” (Ács 1981).

A válogatás tényleg nem reprezentatív, jellemző, hogy Béládihoz csak 1981 júniusának végén, a kötet megjelenése után jutott el Faludy ekkori életműkiadása, így versei jelentős részét nem is ismerte (Béládi 1981). A költő visszaautasítását a szerkesztő is jogosnak tartotta: „az általam készített versválogatás, finoman szólva, féloldalas lett: nem adott áttekintést a teljes 45 utáni anyagból és a politikai célzatúak közül csak egy szempontból emelt ki néhány darabot (az amerikai, nyugati életformára vonatkozókból)”. Ugyanakkor újra kiemelte, hogy a kötetből „nagyon hiányoznak a Faludy-versek” (Béládi 1981).

A tendenciózus válogatás mellett a kétezres években Faludy már úgy emlékezett vissza, hogy elvi okok, a nyugati magyar irodalom anyaországból való elkülönítése is vezették: „ily megkülönböztetést, ha Budapestről jön, eltérni nem vagyok hajlandó. Egy magyar irodalom van, ehhez tartozom” (Faludy-Kovács 2017). Ennek legkorábbi valós nyoma azonban csak egy 1987-es cikke az *Irodalmi Újságban*, ahol szemléletes példákkal bizonygatja *A határon túli magyar irodalom* cím tarthatatlanságát. Azzal, hogy Páskándi 1974-ben áttelepült Budapestre, megszűnt erdélyi írónak lenni, s másik kötetbe kell fölvenni? „Az amerikai irodalom megáll a maga lábán, a felvidéki, erdélyi vagy jugoszláv magyar irodalom nem. Egy magyar irodalmunk van, nem öt” (Faludy 1987).

Faludy nem a hazai megjelenést utasította el, ahogy ezt például Márai tette következetesen. Nehéz is lett volna, hiszen korábban mind ő, mind a kiadója próbálkozott magyarországi publikálásával. Neki csak a köztes terekbe szorítás karanténja nem tetszett.

Itthoni publikálásra már 1964-ben gondolt. Ekkor már felhagyott a harcossan politizáló lap szerkesztésével, állása nem volt, felesége elhunyt, míg *Karoton* című, ekkor elkészülő történelmi regénye, bár utólag nyílt politikai allegóriának tartotta, első pillantásra semleges témájú, az ókeresztény egyházon belüli szektaharcokról szól. Több hazai irodalmárt megkeresett, így a Magvető kiadó korábbi igazgatójával, Hegedűs Gézával is felvette a kapcsolatot, hogy elképzelhető-e a magyarországi kiadás (Hegedűs 1964). Ezt annyira biztosra vette, hogy rokonainak és barátainak is elújságolta. „Uj könyvem, a »...És a császárnak, ami az Istené« magyarul is meg fog jelenni a Magvető kiadónál, angolból fordítva” (Faludy 1964b). „Magyarul a Magvető akarja kiadni, Pesten. Nekem ez ellen nem lehet kifogásom: egy szó változtatás nélkül hozzák” (Faludy 1964a).

Bár ebből végül semmi nem lett – ahogy a tervezett német, olasz, francia, svájci, holland, dán, svéd, norvég és finn kiadásból és megfilmesítésből sem –, Faludy a következő évtizedben újra hazai megjelenést tervezett. 1971 nyarán Jónás Györggyel kezdett el kanadai kortárs költőket fordítani. „(...)a nyár folyamán összeállítunk egy ilyen kis antológiát és egy pesti kiadóval (a Magvetővel) kiadatjuk, – a honoráriumot úgy kötöm ki, hogy azt pesti tartózkodásod alatt bármikor felvehessed és az országban elkölthessed” – írta édesanyjának (Faludy 1971). Vagyis ekkor még a devizakiviteli tilalmat is elfogadta volna.

Egy évvel a hazai megkeresés előtt, 1979-ben pedig frissen szerződött New York-i kiadója, Püski Sándor írt levelet Kardos Györgynek, a Magvető igazgatójának, hogy Faludy verseit hazai kiadásra ajánlja. Akár úgy, hogy a politikai verseket teljesen kihagynák, akár „a keleti és nyugati világot bírálókból arányosan válogatva”, akár a teljes kiadást választva, a szükséges cenzurális törlésekbe beleegyezve. Faludy a megkapott levélmásolatra ráírta: „KORAI, MÉLTÁNYTALAN AJÁNLKOZÁS telefonáltam vissza Püskinek, Meglátod, nem is felelnek!” (Püski 1979).

Faludynak sikerült Fáy Ferencet is megnyernie az elutasításnak (Faludy-Kovács 2017). Utólag pedig Méray Tibor is egyetértett vele. Amikor 1982-ben Faludyt a magyarországi irodalmi folyóiratok közlésre kérték fel, Párizsból ekéént kételkedett szándékukban: „Gondolom, mindent úgy akarnak majd csinálni, hogy »politikamentes« költőt faragnak Belőled a hazai olvasók előtt, – ahogy ezt a Vándorének-ben mindenkivel csinálták” (Méray 1982).

A közteshely-teremtés másik fóruma az 1982-ben megjelent *Magyar Irodalom Története 1945–1975*, a Sóska negyedik, időrendben második kötete. A monografikus forma előnye, hogy az ebben való szereplést az érintett írók nem tilthatták le, így a nyugati magyar irodalomban Faludy vagy Márai is szerepelhetett.

Faludy a kötetet 1986-ban alaposan végigolvasta (Faludy 1987), s 46 helyen jelzéssel, aláhúzással, glosszával látta el (Faludy 1986). Jelölései alapján egyes esetekben a könyvet mintha a szerkesztők szándékának megfelelően referenciaműként használta volna, így Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Páskándi Géza és Szilágyi Domokos esetén. Az irodalomjegyzékekből is választott magának elolvasandó művet, Bori Imre esszékötetét (134.). Gyakoribbak azonban kritikai megjegyzései. Alaposan és kérlelhetetlenül gyűjtötte a szerkesztési és nyomdahibákat. Aláhúzással és felkiáltójellel nyugtázza az évszázad elszedését (79.), kiszúrta a két Ignótus-mutatóbeli összekeverését (325. és 454.), a Gallicus-rádiójegyzetek Márainak tulajdonítását (379.). Bírálta a szerkesztői megoldásokat, nyelvhasználatot. Így kevesellte Váradi Zsuzsa és Horváth Béla futólagos említését (260., 357.). A 217. oldalon bekarikázta a katarzis szót, s mellé írta: „kedvenc szó”, egy lappal később az életmű-ismertetések felépítésére tett megjegyzést: „a végén mindenkit megdicsérnek” (219.). A Horváth Imréről írt egyik szóvirághoz odaírta: „sarlatán” (203.). Nyelvművelőként még az ukrán hivatalos nyelvhasználatba is belekötött (Kárpánton túli vagy Kárpátonnineni Terület, 159.; Uzshorod, 169.).

Legnagyobb hevülettel értelemszerűen a saját magáról szóló két oldalnak ugrott neki. Így amikor első emigrációjának költészetében „a reménytelenség hangjait” emelik ki, lehülyézte az író: „a hülye szerző már azt sem tudja, hogy 1940-ben úgy tűnt minden gondolkodó embernek, hogy Hitler megnyeri a háborút” (405.). Talált életrajzi tévedést („visszautasítottam a rehabilitációt”), vitázott politikai megbélyegzéseivel („régii hazájáról festett torz színekben játszó képet”). Ez utóbbira s Faludy bírálatának igazára szép példa a Sóska következő megállapítása: „számára minden rossz, ami volt, minden törekvés mely a szocializmus

megteremtésére irányult, eleve elhibázott volt”. A költő itt joggal veti ellen szociáldemokrata pártmúltját (406.).

A Sóska névtelenségbe, pontosabban alkotói trojka (Béládi–Pomogáts–Rónay László) mögé húzódó szerzője legalaposabban Faludy *Fehérek egerek* versét elemzi; „valóságos karkai látomás”-nak nevezi, Camus *Pestisével* rokonítja a „furcsa történet”-et, mely az elszaporodó egerek kiirtásáról, az ideiglenes túlélő hálájáról szól (406.). Az e sorok hatására az amúgy sose kijegecesedő Faludy-kánon egyik központi elemévé váló vers értelmezését Faludy mindig támadta. „Erről szó sincs a versben”, írta a tulajdonában álló Sóska-kötetbe. „Valóban fehér egerekről van szó, amiket Ignotusné bizott a nyakamra.” „Egy év múlva vagy 200-an voltak már, 2 ketrechen. Itt arról írok, mi lett az *egyik* ketreccel” (Faludy 1986). „Ebben nincs semmi szimbolikus. (...) Amit a versről az *Irodalomtörténet* negyedik kötetében Béládi ír (Akadémia, 1982), annak se füle, se farka”, fejtette ki Szokolczay Lajosnak (Faludy 1980).

Faludy a Sóska megjelenése után évekkel is maró bírálattal írt a kötetről, magánlevelekben és prózájában egyaránt. Sajnos egyelőre azonosíthatatlan, mely pályatársának írt levelére érkezett 1987-ben részletes válasz.

Béládi egész egyszerűen hazudott, amikor azt írta (Magy. Irod. Tört IV., 1982) (ugyan nem biztos hogy ő írta, mert a fejezetet Béládi, Pomogáts és Rónay neve jegyzi, de Béládi a kötet szerkesztője, s így: felelős), hogy „rég hazájáról festett torz színekben játszó képet”, mert – úgy igaz, ahogy írod – aki csak egy kicsit is ismer Téged, s ismeri verseidet, tudja, hogy Te Magyarországról (és nem is „rég” hazádról, mert legalábbis úgy érzem, ma is hazádnak tudod – én is) mindig igazat mondtál és írtál, s ha „kép torz színekben játszott” az akkor volt és azért, mert a valóság volt pokoli, torz, nyomorodott és bizzar. (...) „Amiben nem értek Veled egyet, az az, hogy én egyáltalán nem érzem valamiféle Béládi-kultusz itteni kialakulását. (Ismeretlen 1987)

Ez utóbbiban az ismeretlen tulajdonképpen tévedett: a következő évben az *Alföld*-ben egy csokor cikk tisztelgett Béládi emléke előtt, az egyik Esterházy Péter tollából.

Az *Irodalmi Ujság* 1987 elején hozta le Faludy heves kirohanását a kötettel szemben. Rögtön személyeskedéssel kezdte. „Béládi Miklósról és nyolc társáról – a kilencedik, Pomogáts Béla kivételével – addig jó szót még soha, senkitől nem hallottam. A legendyhebb informátorom is lelketlen provinciális opportunistának bélyegezte Béládit” (Faludy 1987). Ezek után nem meglepő a konklúzió: a mű teli van „dilettáns és provinciális sületlenségek”-kel, alapkoncepciója, a határon túli irodalom leválasztása pedig, mint láttuk, Faludy szerint tarthatatlan.

Hazatérése – és Zalán Tibor nyilvános szemrehányása (Zalán 1988) – után finomabban, de haláláig szórta dörgedelmeit. Az Eric Johnsonnal közösen írt *Jegyzetek az esőerdőből* kötet 1988-as angol változatában a Sóska-ra vonatkozó részlet

nem szerepel, csak az 1991-es, kibővített magyar kiadásban. „Még a könyv címét sem olvasták el” – nyugtázza aforisztikusan a *Pokolbeli víg napjaim* egymondatos bírálatát (Faludy–Johnson 1991). Igaz, itt már nem említi a nyolc esztendeje halott Béládit, hanem a valójában a Spenótot szerkesztő Szabolcsi Miklósnak tulajdonítja a kötetet (96.). Bár a 2003-as újrakiadáshoz Faludy a könyvet újraolvasta, több hibát javított benne, ez a tévedés nem tűnt fel neki. Szabolcsi a kötetnek sem írója, sem szerkesztője nem volt, a sorozat szerkesztőbizottságának is csak egyik tagja.

A tüske annyira megmaradt, hogy élete utolsó évében, szinte vakon diktált memoárjában is felidézte, egyre jobban kifacsarva. „A megbékélés azzal kezdődött a nyolcvanas években, hogy egy budapesti egyetemi tanár a *My Happy Day*-semet »szomorú vallomáskának« nevezte” (Faludy 2006). Az MTA irodalomtörténeti intézetében dolgozó Béládi és Pomogáts Béla nem volt Pesten egyetemi oktató, Rónay László csak 1991-ben lett az. Szemben az 1964-től az ELTE-n oktató Szabolcsi Miklós professzorral.

Vele már 1986-ban összekötötte Béládit. Ekkor a valójában Béládi által nem is szerkesztett *Hét évszázad magyar költői* antológiára panaszkodott, hogy az „Romániai magyar költők”, „Jugoszláviai magyar költők” és „Kárpátukrajnai magyar költő” címek alatt tagolja a Faludy szerint egységes magyar irodalmat. Méray ismét egyetértő hallgatóság volt: „a szerkesztőkből csak lábjegyzet marad (maximum) a magyar irodalomban” (Méray 1986).

Béládi mellett a *Vándorének* antológiát megjelentető Szépirodalmi Kiadóval sem békélt meg. Harmadik feleségének, Gelléri Andor Endre korábbi múzsájának, Erényi-Kálmán Lilynek ekként írt 1988-as hazatérése előtt. „Hallom, ugyancsak a nagykövet telefonja útján – hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó programjában szerepel, hogy »Faludy György válogatott művei« a közeljövőben kiadásra kerülnek. A magyar linkócsiság! A programban benn van, de a szerző nem tud róla. Mintha az én beleegyezésem (és kéziratom) nem kéne hozzá!” (Faludy 1988).

Faludy hosszú életpályája során többször szorult be köztes terekbe vagy élt szándékosan az ezekben való publikálás lehetőségével. Pályakezdőként, a *Nyugat* visszautasítása miatt is, az irodalmi félperiférián kezdett publikálni (*Független Szemle*, *Porond*, *Keresztmetszetek*, napilapok szépirodalmi rovatai), majd az erdélyi *Korunk* hasábjait választotta a szabadabb cenzorális viszonyokért. Második emigrációjában és hazatérése után is gyakran kisebb, hozzá személyes kapcsolatokkal kötődő, őt tisztelettel közelítő sajtótermékeket választott (legjobb példa a torontói *Menora*, de több vidéki, induló lap is a rendszerváltás után), míg komoly folyóiratoknak nem volt hajlandó esztendőig írást küldeni (*Irodalmi Ujság*, *Élet és Irodalom*). Ugyanakkor azt, hogy politikai okból szorítsák karanténszerű köztes terekbe, nevét kihasználva szándéka ellen propagandacélokat szolgáljon, szabad országban élve a nyolcvanas években már nem fogadta el, küzdött ellene, s az őt akár jó szándékból is felhasználó irodalmárok, valamint a velük akár csak kapcsolatba hozható szaktársaik ellen haláláig lázadozott.

Szakirodalom

ÁCS Vera

1981 *Levél Faludy Györgynek*. Budapest, 1981. jan. 5. Faludy ráírt jegyzetével. OSZK Fond 377.

BÉLÁDI Miklós

1980 *Levél Faludy Györgynek*. Budapest, 1980. aug. 7., OSZK Fond 377.

1981 *Levél Faludy Györgynek*. Budapest, 1980. aug. 31., OSZK Fond 377.

CSEH Gergő–KALMÁR Melinda–PÓR Edit (szerk.)

1999 *Zárt, bizalmas, számozott*. II. Budapest, Osiris.

FALUDY György

1962 Az üldöző erkölcsé. *Népszava*, London 90. 2. (febr. 1.) 1.

1964a *Levél [Gábori Györgynek]*, [London, 1964. júl. 15. előtt], a Faludy család tulajdonában, Portsmouth.

1964b *Levél [Scheiber] Magdának és Lászlónak*, London, 1964. szept. 23., a Faludy család tulajdonában, Portsmouth.

1971 *Levél Leimdörfer Erzsébetnek, [Paku] Valériának és Faludy Andrásnak*, Toronto, [1971] nyár, a Faludy család tulajdonában, Portsmouth.

1980 Kötetbe írt kéziratos jegyzet, in: uő: *Összegyűjtött versei*, New York, Püski Kiadó, 1980, 372–373. oldalán, Szakolczay Lajos tulajdonában.

1986 Kötetbe írt kéziratos jegyzetek, in: Béládi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975*. IV. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

1987 Államosított irodalomtörténet. *Irodalmi Ujság* 38. 1. 17.

1988 *Levél Erényi Lilynek*. Toronto, 1988. febr., OSZK Fond 377.

2006 *A Pokol tornácán*. Pécs, Alexandra, 254–255.

FALUDY György–JOHNSON, Eric

1991 *Jegyzetek az esőerdőből*. Budapest, Magyar Világ Kiadó, 407.

FALUDY-KOVÁCS Fanny

2017 *Pokolbeli víg óráink*. Pécs, Alexandra, 101–102.

HEGEDŰS Géza

1964 *Levél Faludy Györgynek*. Budapest, 1964. dec. 1., OSZK Fond 377.

HERMANN Péter (szerk.)

1981 *Ki kicsoda*. Budapest, Kossuth Kiadó, 191.

MÉRAY Tibor

1982 *Levél Faludy Györgynek*. Párizs, 1982. máj. 18., OSZK Fond 377.

1986 *Levél Faludy Györgynek*. Párizs, 1986. dec. 24., OSZK Fond 377.

PÜSKI Sándor

1979 *Levél Kardos Györgynek*. New York, 1979. júl. 3. Faludy György ráírt megjegyzésével. OSZK Fond 377.

RÓNAI Mihály András

1957 A pepita gyilkos. *Népszabadság* 2. 77. (márc. 31.) 14.

XXX

1957 Villon vagy Faludy? *Népszabadság* 2. 139. (jún. 14.) 4.

1987 *Levél Faludy Györgynek*. [h. n.], 1987. jan. 21., OSZK Fond 377.

ZALÁN Tibor

1988 Kallódó noteszlapok egy meg nem írt irodalomtörténethez. *Alföld* 39. 3. 33.

EMLÉKEZETTÉRKÉP, IRODALMI HAZA

Tanulmányom témája egy irodalmi formában felrajzolt emlékezettérkép, egy emlékezetregény, amelynek lapjain megelevenedik a francói modernizációs politika által az 1970-es években Spanyolország térképéről letörölt város, a régi-Mequinensa. Földrajzi térképünk alapján megállapíthatjuk, hogy ez az egykori lignitbányász-folyami hajós kikötőváros az Ebro partján állt, stratégiaileg fontos helyen, az Ebro és a Segre összefolyásánál. Ha pedig nyelvi, etnikai, politikai és történelmi térképeken is megvizsgáljuk elhelyezkedését, azt mondhatjuk, hogy Aragónia és Katalónia között, a *Franjának* nevezett határsávban helyezkedett el, s szerepelt már az ókori Római Birodalom térképén is. A vizigót királyságok korát követte a megközelítőleg 500 évig tartó berber uralom, melynek IV. Ramon Berenguer király aragón-katalán seregei vetettek véget 1149-ben. Mequinensa mór korszakának kutatója, Pere Balaña úgy véli, hogy a moriszkó lakosság a maradás mellett döntött (Balaña 1994), a betelepülés során pedig Katalóniából érkeztek új lakosok. Mivel azonban a várost az aragón nemesség csapatai foglalták el, Saragossa városi jogát kapta (Estruga 2010. 90–103.). A feudális szerződések és birtokadományozások során a terület az Aragón királysághoz került, lakói azonban máig szinte 100%-ban katalánul beszélnek (Moret 1998; Espluga 2005).

Ennek a térképről letörölt városnak azért lehetnek még ma is lakosai, mert amikor 1957-ben megszületett a diktatórikus döntés, mely a város helyén egy hatalmas víztározót kívánt létesíteni a krónikus energiaháánnyal küszködő spanyol ipar akkori legnagyobb vízierőműve számára (Marcuello 2007), a lakosság összefogott és ellenállt. Bár lakhelyüket nem sikerült megmenteniük, de tizenhárom évi kemény harc árán elérték, hogy megmaradt a közösség, mert a vízierőmű vállalat által fizetett kártérítésből pár kilométerrel távolabb, ugyanazoknak a kopár hegyeknek az árnyékában, a Segre partján felépíthették az új-Mequinensát. Ez a hetvenes évek elejének típusházaiból álló, geometriai pontossággal kirajzolt település ma is létezik, de nevén és az átköltözők jellegzetes nyugat-katalán dialektusán kívül semmiben nem emlékeztet a régi városra, melynek girbegurba, szűk sikátorai, mór stílusú piactere s a várhegy oldalára felfutó meredek utcái örökre eltűntek.

A tér legfontosabb eleme azonban az idő. „Nem elegendő csak nézni, emlékezni kell rá, az időt a legnehezebb látni.” E szavak, egy kortárs spanyol szerző (Mayorga 2009) szavai a helyekben rejlő emlékezet titkaira, erejére hívják fel a figyelmet. A város, mint életünk burka és identitásunk őrzője, fontos helyet foglal el a mediterráneumban igen népszerű Konstantinos Kavafis költészetében is, aki így fogalmaz: „Bárhová mégy, a város veled megy. Mert a város valójában te

vagy.” A tér és az ember között fennálló szoros összefüggéssel a modern társadalomtudomány több ága, a térpoétika és a térszociológia is foglalkozik.

Ugyanezt az emlékezet–tér–identitás közötti szoros kapcsolatot fejezik ki a mequinensaiak visszaemlékezései (Cubero–Estruga 2016) a régi város lerombolására. A műkedvelő helytörténészek által összeállított kis kötetben a megszólalók a következőképp fogalmaznak (néhány példát idézek): „életünk egy darabját vették el tőlünk (...) elszakítottak bennünket a múltunktól.” „(...) elvágta a köldökzsinórt, mely a múltunkhoz köt bennünket”.¹ „Mintha megint száműzetésbe kellett volna mennünk, mint a háború idején (...) szorongás, tehetetlenség, kétségbeesés (...) a városunk olyan volt nekünk, mint egy családtag, s látni a halálát, ahogy napról napra pusztulnak el a házai, melyek annyi emléket őriznek.”² „Felkavaró érzés. Hogy a város, ahol születél, apránként eltűnik (...) s vele az emlékeid, a kamaszkorod. Még ma is, ha otthon beszélünk valakiről, de nem jövik rá, hogy ki az, azt kérdezem, hol lakott a régi városban?”³ „(...) ha a pozitív oldalát akarom nézni, akkor azt mondhatjuk, hogy a házak lerombolása és annak fájdalma az új-Mequinensa lakóinak közös emléke, mely összeköt bennünket.”⁴

Ennek a régi várost őrző közösségi emlékezetnek akadt egy különleges krónikása is, Jesús Moncada (1941–2005), a kortárs katalán irodalom egyik legjelentősebb alkotója. Neve egyet jelent az általa teremtetett irodalmi mítosszal, szülővárosának, a víztározó mélyére süllyesztett régi Mequinensának mitikus krónikájával. Az író fő műve az először 1988-ban megjelent, azóta számtalan kiadást megért és tizenhét nyelvre – köztük magyarra is – lefordított regény, a *Camí de sirga* [*A folyók városa*].⁵ Moncada nem csak a pusztulás fájdalmát, a mequinensai kollektív emlékezet e leglényegesebb összekötő elemét akarta megírni, hogy – mint fogalmaz – „a könyv ne legyen elviselhetetlen rémálom”. *A folyók városa* megmutatja a város egészét az idő egészében, ameddig a közösség élő emlékezeti hagyománya visszanyúlik, egy sajátos *intrahistoria* mind etimológiai, mind pedig unamunói értelemben.

Mikor a már sikeres írórt arról faggatták, hogy miért nem választott otthona, Barcelona, a világhírű katalán főváros regényeinek színhelye, Moncada azt válaszolta, hogy csak arról tud és akar írni, amit nagyon jól ismer, és kivitelezhetetlen vállalkozásnak tartja, hogy olyan városról beszéljen, amelynek csak az utolsó 24 évét ismeri.⁶ Mequinensában kamaszkorától fogva jegyezte fel magának az öreg

1 Cubero–Estruga 2016. 57. Ricardo Orús Rodes visszaemlékezése.

2 Uo. 66–7. Marieta Roca (del Moliner) visszaemlékezése.

3 Uo. 105. Rafael Navarro Candel visszaemlékezése.

4 Uo. 132. Geri Nicolau Ordoñez visszaemlékezése.

5 Jesús Moncada: *Camí de sirga*. Barcelona, La Magrana. 1899. (Magyar fordítás: *A folyók városa*, Budapest, Ibisz Kiadó, 2004; második kiadás: l'Harmattan Kiadó, 2013 (Ford. Nemes Krisztina).

6 MCSL Moncada Családi Levéltár rövidítése. Ennek anyagát a család bocsátotta rendelkezésemre barcelonai kutatásaim idején (2012, 2013, 2015). A több mint 700 cikket felölelő digitalizált gyűjtemény kronológiai sorrendben tartalmazta a kivágott cikkeket, több esetben hiányos jelzettel. Ezeket a MCSL jelölés után ugyanúgy jelölöm, ahogyan a levéltár összeállí-

hajósok, bányászok történeteit, melyekre a kávéházban, a tömegkommunikáció előtti kor általános hírfórumán tett szert.⁷ Moncada rendelkezett a mesélők, történetmondók, a közösségi emlékezet fenntartóinak mágikus képességével, s a régi történetmondók örökösének⁸ tartotta magát, aki beleszületett ebbe a történetmondói hagyományba, s úgy érezte, hogy csakis a város hagyományában benne-létezés eredményezhet olyan tudást, amely képesíti az írásra. Amikor felkérték, hogy vegyen részt a város történeti monográfiájának megírásában, visszautasította, mert úgy látta, hogy a városról való tudása és az előadásmódja is elfogadhatatlan lenne a történészek számára, ő pedig nem akart egy másik grémium szabályai alapján alkotni. R. G. Collingwood oxfordi történész és filozófiaprofesszor meghatározásában a történész elsősorban történetmondó, s történeti érzéke az a képesség, amely segítségére van abban, hogy az események tömegéből értelmezhető történetet tud alkotni (White 1997. 73.).

Arisztotelész a tudást Platónhoz hasonlóan az erkölcsi lét lényegi mozzanatának tartja, és megkülönbözteti egymástól a phronésziszt (erkölcsi tudás) és az episztémét (elméleti tudás). „Az erkölcsi tudás, ahogyan azt Arisztotelész leírja (...) nem tárgyi tudás (...), melyet csupán megállapít, hanem az, amit megismer, őt magát közvetlenül érinti. Valami olyasmi, amit tennie kell (...) nem olyan ismeret, mint a tudományoké” (Gadamer 1984. 222.). Moncada véleménye szerint egy író minden regényében a saját – s az övéi – önéletrajzát írja meg, csak nem kronológiai sorrendben.⁹ Ez pedig lehetetlenné teszi a „sine ira et studio” történetírói maximájának megvalósítását, hiszen az író bevallottan elkötelezett övéi iránt. Erről így vall egy interjúban:

Megdöböntő, hogy milyen súlya van egy közösséghez tartozásnak, amikor elmúlt eseményeket kell szemügyre venni és értékelni. (...) Én, mint a mequinensai valóság részét képező személy, úgy tekintek magamra, mint aki beletartozik a város kollektív személyébe, amely minden regényemben megjelenik (...) én is azt érzem, amit a mequinensaiak, az őket érintő események kapcsán a *Camí de sirgá*ban csakúgy, mint az *Estremida memòria*ban.¹⁰

tója: évszám-hónap-nap, *sajtótermék neve*, cikk címe, szerző, így a gyűjteményben könnyen visszakereshető. Ha a jelzet hiányos, feltüntetem. Itt: MCSL kronológiai jelzet nélküli cikkek, No hago novela rural, Rosa Ma Piñol.

- 7 A Moncada Családi Levéltárban több olyan, Moncada által kézírással, majd később számítógéppel rögzített dokumentumot találtam, amelyekben az író tényyszerű, szociográfiai, történelmi vagy néprajzi érdeklődését tükröző megfigyeléseit örökíti meg. Ezeket még a hagyaték rendezése és a Barcelonai Autonóm Egyetem Humán Tudományok Könyvtárába helyezése előtt vizsgáltam, ezért az általam ismert formában és klasszifikáció szerint utalok rá.
- 8 MCSL 1989-10-22 *El Día de Aragón – Imán* – Sólo soy un contador de historias, Anton Castor; 1997-10-01 *Regió7* – Sempre he estat un narrador nat – Drama i ironia, Josep Gras.
- 9 MCSL 1994-01-02 *El Periódico* – Mequinenza ya no existe y no volverá a existir, Miguel Á. „Az írás az te magad vagy, s az emlékeid mindig megjelennek az írásaidban (...). Beleírod a saját világnézetedet, életszemléletedet, azt a világot, amelyet megélned adatott.”
- 10 MCSL 1997-10-01 *Regió7* – „Sempre he estat un narrador nat” – Drama i ironia, Josep Gras.

A regényírás Moncada esetében irodalmi emlékmunka terápia is, ezért a Mequinensa-mítoszra – az író szülővárosát megelevenítő regényeiből és novelláiból álló életműre – úgy tekintek, mint egy irodalmi formában megírt tanúvallomásra és mint a történelem lehetséges forrására. Az irodalmi narratív formáknak ugyan nem inherens része a referencialításra törekvés, ám Paul Ricoeur számára a tanú kulcsfigura a történelemben, hiszen ő a hitelesítő kapocs a jelen és a múlt közt, akinek emlékezete maga a történelem tárgya (Ricoeur 2000. 214.). Jesús Moncada, a szülővárosa eltűnését megörökítő író egy ilyen kitüntetett tanú, akinek írói ethoszát *A folyók városa* című regény elején találjuk, amikor a város lerombolása kapcsán így ír: „Lehetséges, hogy az utcák, a terek, a házak s a két folyó ontották magukból kétségbeesetten az emlékeket, hogy valaki összegyűjtse őket az elkerülhetetlenül bekövetkező leromboltatás és szétszórattatás előtt. Akárhogy is, az emlékezés még sosem volt olyan pontos, mint akkor” (Moncada 2013. 33.). Vajon mit olvashatunk ki a regényként is kiváló műből, ha úgy tekintünk rá, mint az emlékezés felelősségét felvállaló író sajátos tanúvallomására?

A regényben ábrázolt történelempép sajátosságainak vizsgálatához több forrás is segítségemre volt: Mequinensa két történeti monográfiája (Marcuello 2007; Estruga dir. 2010), spanyol és katalán társadalom- és kultúrtörténeti munkák, ma élő mequinensaiakkal készített interjúk, helytörténeti kiadványok, valamint a Moncada Családi Levéltár anyaga. Tény, emlékezet és fikció összevetése alapján megállapítottam, hogy a történeti monográfiák történész szerzői a levéltári adatok hiányossága miatt több helyen is támaszkodnak a szóban hagyományozott közösségi emlékezetre és annak az először 1988-ban megjelent regényben található irodalmi változatára. Andrés Coso, a 2010-es monográfia (Estruga 2010) egyik szerzője *A folyók városából* származó idézeteket használ a régi-Mequinensa utolsó éveiben zajló drámai események érzékeltetéséhez, értelmezéséhez, J. R. Marcuello, a korábbi monográfia (Marcuello 2007) szerzője pedig egyenesen az írónak ajánlja munkáját: „Jesús Moncadának, s rajta keresztül minden mequinensainak, akik voltak, vannak és lesznek”. Mindebből arra következtetek, hogy a város irodalmi krónikáját minden helytörténész és történész vállalkozás előtt megalkotó író műve megkerülhetetlen autoritássá vált, s nem csak a történészek által formált képet alakította, hanem hatást gyakorolt a kisvárosi és a tágabb katalán olvasóközönség identitásképző folyamataira is. Ezt az állítást egyetlen gondolatmenet, *A folyók városa* című regényben kirajzolt köztársasági emlékezet vonala mentén szeretném bemutatni.

A polgárháború utáni Spanyolországban az 1939-től berendezkedő Franco-rezsim *damnatio memoriae*-vel sújtotta a legyőzöttek emlékezetét. A köztársaságpártiak nem temethették el a halottaikat, nem kaptak munkát, és egészen a hatvanas évekig szigorú és kegyetlen politikai megtorlás és elnyomás áldozatai voltak (Aróstegui 2006; Bernecker 2007). Franco halálával, 1975-től megkezdő-

---

A MCSL-ban található cikkek többsége katalán vagy spanyol nyelvű, ezekből, ha szó szerint idézek, azt általam készített fordításban közlöm (NK.).

dött a demokratikus átmenet, ez a folyamat azonban máig nem jutott el odáig, hogy a családok rehabilitálhassák a spanyol köztársaság törvényes rendje védelmében elesett vagy kivégzett hozzátartozóikat (Escudero 2013). A politikai változások által lehetővé tett megszólalás nehézségét jól érzékeltetik a barcelonai író, Manuel Vázquez Montalbán sorai: „(...) fiatalok és öregek koptatták régi rettegésüket, ami bennük rekedt azon a napon, amelyen a diktátor meghalt. Agyukban, szívükben öröm, de a szájuk néma” (Montalbán 1985. 150.). A vesztesek kezdetben azért hallgattak, mert életükbe kerülhetett volna saját igazságuk hangoztatása, később meg azért, mert beléjük ivódott a félelem. A győztesek pedig anynyira hozzászoktak saját igazságuk egyedülvalóságához, hogy ma sem kívánják megingatni belévetett hitüket, ezért a köztársaságpárti emlékezet örökösei ellen leggyakrabban hangoztatott vád az, hogy „fel akarják szaggatni a sebeket”, melyek az ő véleményük szerint már megnyugtatónan behegedtek. Mivel a diktatúra ellenőrzése alatt tartotta az egyházat, az oktatást és a sajtót, ezért a fennállásának negyven esztendeje alatt sulykolt egyoldalú történelemkép máig hatóan alakítja a közvélekedést, az úgynevezett szociológiai francóizmus (Preston 2015) formájában. Az irodalom már az 1960-as évektől, jóval a cenzúra megszűnése előtt is teret adott különböző gondolati árnyalatok kifejezésének, a spanyol rendszerváltás pedig széles teret biztosított a vesztesek emlékezetkultúrája számára.

A Franco-diktatúra a többnemzetiségű Spanyolországban csak a katolikus spanyol identitást ismerte el, tiltotta és büntette a „kisnemzeti” emlékezet minden nyelvi vagy kulturális megnyilvánulását. A demokratikus átmenet idején, 1982–1984-ben a katalán történésztársadalom az *Avenç* folyóirat hasábjain vitát indított arról, hogy a kisnemzeti építkezési lehetőség vajon nem áll-e ellentétben a történész objektivitást feltételező és részrehajlást nem tűrő etikájával (Barceló–de Riquer–Ucelay Da Cal 1983; Barceló et alii 1984; López 2000). A kérdés felmerülése jelzi egyrészt a történészek munkájának társadalmi felelősségét, másrészt pedig azt, hogy a történetírás olyan közösséglelektani és ideológiai funkcióval is rendelkezik, amely a közösség narratív identitásának megerősítését szolgálja. A történészvita megállapította, hogy nem léteznek nemzetek referenciapontok és szimbólumok nélkül, s hogy a spanyol történelem mítoszai (reconquista, katolikus királyok, Amerika meghódítása) mélyen gyökeret vertek a köztudatban, míg a katalán mítosz elemei (Guifré el Pelòs, Jaume I el Conqueridor, 1714. szeptember 11.) még meg sem honosodtak. Ezért az objektivitásra törekvés, a mítoszoktól mint tudománytalan képződményektől való megszabadulás mást jelent egy már létező, és megint mást egy még kiépítendő nemzeti identitás számára.

A Mequinensa-mítosz első regénye, *A folyók városa* emlékezeti tere a régi város, a regény idejét pedig az író a város elpusztításának első napjába, 1970. április 12-ébe horgonyozza. A vízierőmű-vállalat a lakosság demoralizálásával igyekezett felgyorsítani az erőmű üzembe helyezését, ezért azonnal lerombolta a házat, melynek tulajdonosaival megegyezésre jutott a kiköltözésről. A mequinensaiak ezért állandó porfelhőben és romok között éltek, amelyek eltakarításá-

ról a vállalat látványosan nem gondoskodott.¹¹ Ebbe a pontba, a város felszámolásának keserű végnapjaiba tér vissza csillagtúra módjára a cselekmény, innen indulnak ki az egyenként leomló házak emlékeinek fonala mentén, százévnyi távolságba tett kirándulások. Ez a *flash-back* technika arra szolgál, hogy összekösse az idő szárait és megteremtse azt a helyet, ahol egyszerre létezik a jelen és a múlt, s ezáltal mélyen átérezhetővé válik a veszteség súlya. A regényben ábrázolt emlékezet egy csöppet sem *sine ira et studio*, személyekhez kötődik és felvállalja az érintettséget. S ezen kívül megmutatja töredékes és rétegzett voltát is, amikor ugyanazokat az utcákat, tereket két különböző szereplő emlékeiben villantja fel. A rombolás idején a gazdag bányatulajdonos cselédje lenéz az ablakból, s arra emlékszik, mennyire félt, amikor fiatal lányként kisurrant a házból, hogy elvigye úrnője üzenetét a szeretőjének, mert az utcán nagy felfordulást, verekedést talált. Ugyanezen az utcán ballag a legendás, öreg kormányos, a regény egyik főszereplője, s mint Moncada írja, „nem vette észre, hogy Carmela (a cselédlány) emlékein bandukol keresztül, amelyek a városnak éppen arra a pontjára vetültek, ahol 1925-ben a csendőrosztog megrohamozta a tüntetőket” (Moncada 2013. 109.). Az író így érzékelteti, hogy a tapasztalattér különbségei mentén ugyanabban a városban az emlékezetnek különböző „országai” élnek, s a regénybeli város emlékezet tekintetében valójában két város, melynek lakói különböző emlékezeti hagyományokat ápolnak.

A két legfontosabb regényhelyszín, a Kormánykerék Kaszinó – az urak törzshelye – és a Móló Kávéház – a hajósok, bányászok és mesteremberek találkozóhelye – szintén az elkülönülő emlékezetbirodalmak érzékeltetésére szolgál. Az író társadalmi hovatartozását jelzi, hogy a kávéház 114-szer, a kaszinó pedig 33-szor jelenik meg a regényben, s a pozitív emberi, erkölcsi példát adó főszereplők mind a Móló Kávéház törzsközönségéhez tartoznak. A kávéházi történetekben megjelenő történelmi események (tetuáni csata 1860, tragikus hét 1909, bevezették az öszvérrel vontatást a folyón, I. világháború ideje, bányászsztrájk, bányászvezető meggyilkolása 1920-as évek, a köztársaság kikiáltása 1931. ápr. 14., polgárháború 1936–39, Franco-diktatúra 1939–75) a spanyol társadalomfejlődés kóros jelenségei s azok emblematisztikus eseményei. A hozzájuk fűzött kommentárok kirajzolják a spanyolországi hosszú 19. század problémáinak, változásainak kisvárosi és alulnézeti vetületét.

A regénybeli kisváros plebejus történetének központi alakja a szénmedence 20-as évekbeli sztrájkja idején meggyilkolt munkásvezető, akinek alakja a Moncada-hagyatékban talált, mequinensai öregekkel készített interjúkban is felbukkan. Mequinensában nem Moncada volt az egyetlen, aki meg akarta írni az ő, bányászcsaládokban szájról szájra hagyományozódó történetét.¹² Moncada a

11 Lásd Nemes 2018. Mellékletek. Képek, térképek, 12. Az érem másik oldala.

12 Hèctor Moret költő, nyelvész szintén mequinensai bányászcsaládból származik, ezt a történetet a családi legendáriumból ismerte, s meg is szeretne volna írni. Ő árulta el nekem, hogy a bányászvezető, akit Blancónak hívtak, valójában asztúriai volt. Andrés Coso mequinen-

Blanco-legendát a kor társadalmi, politikai kontextusába helyezve értelmezte, és felnagyította a bányászokat betűvetésre tanító és szakszervezeti összefogásra biztató munkásvezető alakját, akit a polgármester orvul eltetett láb alól, hogy megakadályozza a munkások felvilágosítását és szervezkedését. A balesetnek álcázott gyilkosságról a korszakban nyilván semmilyen adat nem kerülhetett be a városka levéltárába, Mequinensa közössége azonban mártírként tisztelte Blancót. A 2010-ben keletkezett Mequinensa történeti monográfia a húszas évekbeli bányászsztrájk kérdésében csak annyit közöl, hogy a korszakban nincsenek adatok munkaügyi konfliktusról vagy sztrájkokról a szénmedencében. Lehetségesnek tartom, hogy a történeti feldolgozás az adatok hiánya ellenére azért reflektál egyáltalán a sztrájk kérdésére, mert az 1988-ban megjelent regény, a város első „krónikája”, amelyre a monográfia szerzője több helyen hivatkozik, ezt a sztrájkot kulcseseményként tárgyalja. Igaz, levéltári adatokkal nem tudja alátámasztani, de a kollektív emlékezetben fennmaradt emléke azt valószínűsíti, hogy valóban volt sztrájk, ha pontos idejét hiteles történeti dokumentumok híján nem is tudjuk megállapítani. Az archívumokban egyáltalán nem szereplő sztrájknak és az ekkor bekövetkezett politikai gyilkosságnak a regényvalóságban igen fontos szerepe van. Moncada ebből kiindulva építette fel a város plebejus emlékezetének mítoszáit, amely megmutatja a spanyol politikai élet jellegzetességeit: a hatalmas társadalmi szakadékot, a politikai erőszakot, vidéki nyomort, a közrendi problémaként kezelt politikai konfliktusokat, a tudás és műveltség hiányát az alsóbb néposztályok körében, a szegények feláldozását a birodalmi ábrándok oltárán, egyház és hatalom szövetségét, a politikába be nem engedett tömeg lefojtott dühét, a technikai elmaradottságot, a szociális igazságtalanságokat, a fegyveres erők túlhatalmát, a két Spanyolország kibékíthetetlen ellentétét, és azonosulási lehetőséget kínált a kisvárosi munkás közösség számára. Az, hogy Moncada, a város irodalmi krónikása feldolgozta és nem kitalálta a legendát, a mai mequinensaiak történetei és a Moncada Családi Levéltárban talált, Patriciet-interjú is bizonyítja, valamint az, hogy a történeti monográfia (Estruga 2010) e korszakot feldolgozó történész szerzője, David Tormo Benavent a történeti adatok hiányát pótlendő, a város kollektív emlékezetére hivatkozva említést tesz róla. A regény recepciója, a rengeteg utalás arra, hogy az olvasóközönség és a kritika történelemkönyvként tekint a regényre,¹³ azt mutatja, hogy ennek a regénybeli történelemképnek nagy közösség- és emlékezetsszervező ereje volt a szélesebb katalán kollektív emlékezetben is. Ezt bizonyítja a regény sikere is: 125 ezer eladott példány. Azzal, hogy az író kitüntetett helyet biztosított regényében a történelemkönyvek lapjain nem szereplő munkásvezető családi legendárból ismert alakjának, történetmondói autoritása révén történelmi tény

sai származású helytörténész magánleveleiben szintén elmesélte a Blanco-történetet, mint a családjukban továbböröklődő, fontos legendát. MCSL Entrevista amb l'oncle Joaquim del Patriciet [Interjú Joaquim Patriciet bácsival]. Ebben szintén a Blanco név szerepel. A regényben Arnau Terrernek hívják, és barcelonai.

13 MCSL 1988-03-24 *El País* – Vida perdurable. Camí de sirga, Dolors Oller.

alkotott. A regény további részében az ok-okozati összefüggések láncába foglalt mártír alak a polgárháború halottainak kérdésében tesz szert nagy jelentőségre. Ha a felejtést az emlékező tevékenység egyik feladatának tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy az elfelejtett, eltírt dolgok legalább annyira részét képezik a közösségek történetének, mint a megörökítettek, s Moncada regénye erre is jó példa. A polgárháború és a megtorlások áldozatainak kérdésében Spanyolországban máig folyik a „számháború”, melyet a regény így érzékeltet: „a városka templomának homlokzatán márványtáblát helyeztek el annak a tucatnyi lakosnak a nevével, akik Franco oldalán harcolva estek el a polgárháborúban, s a birodalmi beszédekkel, zászlókkal és hazafias zenével ünnepelt avató másnapján a városháza kapuján megjelent egy lista, rajta vagy nyolcvan névvel, a köztársaság párti halottakéval” (Moncada 2013. 243–244.). A regény irodalmi igazságot szolgáltat, megtöri a francói emlékezetpolitika által a baloldali munkásvárosra kényszerített csendet, és megemlékezik az elgyászolatlan köztársaság párti halottakról, akiknek emlékezetét megőrizte a közösség, amelyhez tartoztak. A helytörténeti monográfia (2010) szintén megörökíti ezt a táblaavatást, a köztársaság oldalán elesett halottak számáról azonban nem közöl becsléseket, arra hivatkozva, hogy a veszteségek megállapításához további kutatások szükségesek (Estruga dir. 299–300.). A regény tehát körülbelül 80 főre becsüli a köztársasági halottak számát, ugyanakkor kiemeli, hogy Mequinensában „csak kettő” jobboldali halott volt. Ezek egyike a munkásvezetőt meggyilkoltató, a munkásokat rabszolgaszámba vevő, korrupt polgármester, akit elérte a nép bosszúja, a másik pedig a városka plébánosa, a képzetű és a krisztusi elveknek hátat fordító, hatalmat kiszolgáló egyház képviselője. Említésük a regényben olyannyira nem hangsúlyos, hogy az az érzésünk, maga az író is szívesen megfedkezne róluk. Az identitásképző közösségi emlékezet – csakúgy, mint az egyéni – arra építkezik, ami szép, becsületes, tiszta és példaértékű. Egy gyilkosság, még ha a regény szerint jogos erkölcsi alapja volt is, nem lehet az. Jelzésértékű, hogy a 298 oldalas emlékezetregényben mindössze két félmondatnyi terjedelem jut e köztársaságiak által okozott két halálnak:

Így fizetett meg (a munkásvezető) meggyilkolásáért. A környék településeit vérbe borító események közepette itt ez volt az egyetlen gyilkosság, no meg a plébánosé, akinek pedig megengedték, hogy elhagyja a várost, sőt még civil ruhát is adtak neki, ő mégis visszatért, és a jelenléte meg az esztelen megjegyzései tarthatatlan helyzetbe hozták a burzsoák kivégzését követelő idegen csapatok előtt. (Moncada 2013. 159.)

A város idős plébánosának a halálát ugyanolyan gyakorlatias, szikár szenvtelenséggel közli a regény, mint ahogyan az általam e témában megkérdezett mequinensaiak nyilatkoztak róla.¹⁴ A családi levéltárban található, öregekkel készített

14 Hèctor Moret költő és nyelvész, Moncada jó barátja, Rosa-Maria Moncada, az író húga és Andrés Coso a vízierőmű vállalat egykori dolgozója, helytörténész.

interjúk egyike sem tartalmaz utalást a pap halálára, s Moncada sem áldoz rá többet, mint fél mondatot. Mivel más adattal nem rendelkezünk, s a helytörténeti monográfia adatai is a szóbeli hagyományozásra támaszkodnak és ugyanezt a verziót támogatják, mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy a történész szerző véleménye, miszerint a 83 éves, öreg plébános kivégzése „súlyos morális teherként nehezedik majd a város kollektív emlékezetére” (Estruga dir. 285.), a regény által egyáltalán nem igazolódik. Az író közli az eseményt, mert megtörtént, de nem fűz hozzá semmiféle érzelmi viszonyulást, szép emléket, katarzisa vagy bocsánat elnyerésére törekvő mondatot vagy stilisztikai eszköz általi jelzést. Ha a regényre úgy tekintünk, mint Mequinensa száz évének emléktérképére, azt mondhatjuk, hogy a papnak egyetlen tűszúrásnyi nyoma maradt, a halálára szánt fél mondat, mely igazolja és felmenti a várost az abban való bűnrészesség vádjá alól.

A polgárháború halottaival kapcsolatban a regény és a monográfia összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy számuk mindkét oldalon bizonytalan, de a köztársaságpártiaké nagyságrendekkel meghaladja a nemzeti oldalon elesettekéét. A regény nem szolgál megdönthetetlen bizonyítékokkal a számok tekintetében, de felhívja a figyelmet a megoldatlan kérdésre s a felszín csendje alatt továbbhagyományozódó emlékezet fontosságára. A *folyók városa* a köztársaságpárti emlékezet vonalát őrzi egy addig ismeretlen, franjai, kisvárosi, folyami hajós és bányász miliőben. Moncada azt a történelmet írta meg, amelyről nem beszéltek, mert a „nem Spanyolország” története volt, s egy nagyközönség számára érthetetlen nyugat-katalán dialektusban hagyományozódott, így kimaradt a kor minden szocializációs és indoktrinációs sémájából. Az ő hőseiről, az egyszerű, vidéki munkásemberekről és mártírjaikról, illetve az elsüllyesztett szülővárosról nem szóltak sem történelmi, sem irodalmi művek. De ez a megtörtént dolgok káoszából kimetszett irodalmi Mequinensa az író tehetsége révén sokkal szélesebb kört érintett és referenciaponttá vált a vízerőmű-építkezések, a vidék elnéptelenedése, Mequinensa helytörténete vagy a katalán irodalmi nyelv kapcsán, sőt a regény sikere nyomán Aragónia is¹⁵ fontos intellektuális képviselőjeként tekint az íróra. A Moncada által narratív egységbe foglalt Ebro-parti történelem tartalmazza az író által végzett néprajzi, szociográfiai, nyelvészeti és történeti kutatómunka eredményeit. Egyes települések, nyelvi hovatarozástól függetlenül érdemként tekintenek arra, hogy szerepelnek a Moncada-regények lapjain, s ezáltal irodalmi vonatkozást, vagyis kitüntetettséget nyernek (Serrano 2015). Az író halálakor Antoni Sabaté Ibars a Katalán Kulturális Minisztérium nevében kondoleált az író édesanyjának, s kifejezte szomorúságát minden ebrói identitással bíró ember nevében, akik számára az irodalmi érdemeken és díjakon túl óriási érzelmi jelentőséggel bír a Jézus Moncada által megelevenített univerzum, mely

15 MCSL Digitalizált adatok, Kronológiai jelzet nélküli adatok. Discurso de la Consejera de la Cultura del Gobierno de Aragón, Eva Almunia en la entrega del Premio de las Letras Aragonesas 2004. [Eva Almunia aragón kultuszminiszter beszéde, amelyet a 2004-ben Jézus Moncadának ítelt Aragón Irodalmi Nagydíj átadásakor mondott.]

világításuk alapjává vált, ezért Ebro-parti emberként elsőként kell elismerniük és megköszönniük a Jesús Moncada által nekik adott szavakat és történeteket.¹⁶

Az emlékezetnek ez a városa csakis a kivételes írói tehetségnek köszönhetően született meg, de sikerét nemcsak irodalmi értékének köszönheti, hanem annak is, hogy irodalmi hazát teremtett egy kollektív emlékezetnek, amelynek örökösei nagyobb közösséget alkotnak, mint a regénybeli kisváros. Az író akkor mesélte el övéi sorsát, amikor szükség volt olyan koherens történetre, amely felépíti, értelmezi és mitikus jelentőséggel ruházza fel a történelem elszenvedőinek történetét.

Szakirodalom

ARÓSTEGUI, Julio

2006 Traumas colectivos y memorias generacionales. In: François Godicheau, Julio Aróstegui Sánchez (dir.): *Guerra civil, mito y memoria*. Madrid, Marcial Pons, Ediciones de Historia, 57–95.

BALANNA i Abadía, Pere

1994 *Les arrels islàmiques de Mequinensa*. Barcelona, Rafael Dalmau, Editor.

BARCELÓ Miquel–RIQUER de, Borja–UCELAY DA CAL, Enrique

1981 Sobre la historiografia catalana. *Avenç* 50.

BARCELÓ, Miquel–CASASSAS, Jordi–GARRABOU, Ramon–IZARD, Miquel–RIQUER DE, Borja–SERRA, Eva–TERMES, Josep–UCELAY DA CAL, Enrique

1984 Debat sobre la tasca del'historiador avui. *Avenç* 67. gener 70–76. URL: <https://app.box.com/s/cqz2xjt63y4rhp93gpif> [2017. október. 11.]

BERNECKER, Walter L.

2007 „Luchas de memorias” en la España del siglo XX. In: Josefina Cuesta (dir.): *Memorias históricas de España*. Madrid, Fundación Largo Caballero, 38–58.

CUBERO, Carlos–ESTRUGA, Batiste

2016 *Mequinensa „Lo Poble”*. *El triste final de un pasado, la esperanza de un futuro 1956–73*. Zaragoza, Diputación de Zaragoza.

ESCUADERO, Alday, Rafael

2013 Los tribunales españoles ante la memoria histórica: el caso de Miguel Hernández. *Hispania Nova: Revista de historia contemporánea*, ISSN-e 1138-7319, N.º. 11. URL: <http://hispanianova.rediris.es/11/ensayos/11e001.pdf> [2015. január 7.]

16 MCSL 3. Baráti levelek, olvasói gratulációk, vélemények, felkérések, meghívók, köszönetek, 2005. november 4-i levél, írta Antoni Sabaté Ibars director del Serveis Territorials Generalitat de Catalunya Departament de Cultura.

ESPLUGA, Josep

2005 *Planeta Franja, El trencaclosques del català a l'Aragó*. Lleida, Pagès editors.

ESTRUGA, Jordi (dir.)

2010 *Mequinenza a través de la historia [Mequinenza a történelemben]*. Mequinenza, Ayuntamiento de Mequinenza.

GADAMER, Hans-Georg

1984 *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat Kiadó.

LÓPEZ Facal, Ramón

2000 La nación ocultada. In: Pérez Garzón–Juan Sisinio (dir.): *La gestión de la memoria, La Historia de España al servicio del poder*. Barcelona, Crítica, 111–161.

MARCUELLO Calvín, José Ramón

2007 *Siempre Mequinenza*. Mequinenza, Ayuntamiento de Mequinenza.

MAYORGA, Juan

2009 *El cartógrafo*. URL: <http://muestrateatro.com/archivos/22Cartografo.pdf> [2017. december. 7.]

MARGARIT, Joan

2010 *Pregó a la Mercé de Barcelona 2010*. URL: <http://www.vilaweb.cat/media/continguts/000/015/162/162.pdf> [2017. július. 21.]. Kavafis versét, a *La ciutat* címűt fordította Carles Riba 1910-ben. *La ciutat, on tu vagis anirà*. URL: https://www.researchgate.net/publication/283487014_Nuestro_Kavafis_El_nostre_Kavafis_63 [2017. július 21.]

MONCADA, Jesús

2013 *A folyók városa*. Budapest, l'Harmattan (Első kiadás *Camí de sirga*. Barcelona, La Magrana, 1988).

MONTALBÁN, Manuel Vázquez

1985 *A menedzser magányossága*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.

MORET, Hèctor

1998 *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a Aragó*, Associació Cultural del Matarranya, Institut d'estudis del Baix Cinca.

NEMES, Krisztina

2018 *Történelem és emlékezet a Mequinenza mítoszban*. URL: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/9860/1/NemesKrisztina_PhD_Mequinenza_mitosz_.pdf

NORA, Pierre (szerk.)

2010 *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág Kiadó.

RICOEUR, Paul

2000 *La mémoire, l'histoire, l'oublié*. Paris, Éditions du Seuil.

SERRANO, Dolader, Alberto

2015 „Caspé literario: Memoria Estremecida, de Jesús Moncada”, *El Agitador*, 2015-06-10. URL: www.bajoaragonesa.org/elagitador/caspe-literario-memoria-estremecida-de-jesus-moncada/ [2017. november 24.]

PRESTON, Paul

URL: <http://www.radical.es/info/8286/pervive-el-franquismo-sociologico-paul-preston> [2019. január 30.]

WHITE, Hayden

1997 *A történelem terhe*. Budapest, Osiris.

Források:

Moncada Családi Levéltár digitalizált és kéziratos anyaga, mely ma az Univerzitat Autònoma de Barcelona (UAB) Humán Tudományok Könyvtárában található.

KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG – HIBRID IDENTITÁS NINA YARGEKOV *DOUBLE NATIONALITÉ* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Nina Yargekov regényét a magyar közönség és a magyar nyelvű kritika már fordításban való megjelenését megelőzően felfedezte Magyarországon és a határon túl is, Romániában, Szerbiában, Szlovákiában. Nina Yargekov ugyanis magyar származású szerző. A ráismerési nárcizmus ezúttal is funkcionál: nagyobb eséllyel talál magyar fordítóra, kiadóra, kritikusra a magyar származású frankofón szerző, különösen ha magyar vonatkozású téma jelenik meg művében. Thomka Beáta az újvidéki BTK *Hungarológiai Közlemények* 2018/3. számában szentelt tanulmányt a regénynek (Thomka 2018).

Nem tekinthető azonban úgynevezett „nyelvváltó” szerzőnek, mint a mai frankofón irodalomban oly sokan, akik a franciát választják az irodalmi kifejezés nyelvének, pedig a francia tanult, sőt gyakran felnőttkorban tanult nyelvük. Ma már bőséges szakirodalma van a nyelvváltásból eredő poétikai sajátosságoknak vagy a nyelvváltó szerzők posztúrájának. De Nina Yargekov Franciaországban született, és ha nem is anyanyelve, de mindenképpen első nyelve a francia, magyar származású szülei fiatal természettudósokként a hetvenes években turista-útlevéllal és egy öreg Ladával utaztak Franciaországba és kértek menekült státuszt, amit akkor gond nélkül meg is kaptak. Az önírás fikcióba helyezésével egy elég szokványos disszidenstörténet kerekedik elénk: az egyetemi oktatókból odakint laboránsok lesznek, akik Nyugaton megkeresett devizájukat hosszú otthoni nyaralásokra költik, ahol sok alkohol és néhány rokon és jó barát, illetve némi honi öntudat segítségével feledik egzisztenciális frusztráltságukat. Még mielőtt azt hihetnénk, hogy egy újabb identitásregényt tartunk a kezünkben, szeretnénk leszögezni, hogy az identitáskeresés és a kettős identitás tükröképben való ütköztetése nem a regény egyetlen erénye, és nem is nyer végül túl nagy jelentőséget: ez a kettős identitás, a magyar nyelvet jól ismerő, de a magyarban mégiscsak vendégként mozgó szerzőtől a nyelvi lelemény, a csúsztatott szemantikai játék kerete lesz inkább, kerete a rácsodálkozásnak, az evidenciák kimozdításának.

Ahogy Thomka Beáta írja: „Nina Yargekov prózája a mai közvélekedést befolyásoló szövegek éles bírálata, amit kettős kötődésének mindkét forrásvidékére kiterjeszt” (Thomka 2018. 7.).

A regény kerettörténete szerint a narrátor-főszereplő egy ellentmondásos jeleket küldő térben tér magához mély álmából. Az incipit, „Valami nem stimmel

a Galeries Lafayette-ben”,¹⁷ egy, a kulturális antropológia számára nem-helyként beazonosítható térbe vezet minket. A nem-helyek Marc Augé tipológiájában nem rendelkeznek az antropológiai hely hármasságával (Augé 1992. 121.). Az antropológiai értelemben vett *hely* ismérvei a következők:

- identitásképző,
- közösségi,
- történeti.

A repülőterek már-már klisészerű példái a nem-helyeknek, a regény ökonómiájában nem igényelnek túlzott magyarázatot, és a kortárs francia regényben meglehetősen gyakoriak a repülőtér- vagy pályaudvar-leírások. Más kérdés, hogy az említett nagyáruház is tekinthető antropológiai nem-helynek, díszes szecessziós kupolája, az árucikkek fényűző és meghatározott rendben történő kihelyezése mégis adhatna némi fogódzót az emlékezetkiesésben szenvedő elmének. De itt nincs üvegkupola, és a parfümök mellett kolbászok sorakoznak: mert ez bizony egy repülőtér. Ehhez hasonló tárgyi megfigyeléseken alapszik a narrátor első felismerése: női táskájában két útlevelet, két lakáskulcs stb. jelzi számára, hogy két állam polgára tehát, Franciaországi és Jazígiái, egy furcsa kelet-európai kis országé, melynek fővárosa Yassag, ahonnan a bőröndcédula tanúsága szerint a főhős épp érkezőben van, lakói pedig a jazígiak. Az identitáskeresés helyenként egészen fordultatos, és közben elmerülünk olyan aktuális társadalmi témákban, mint a két Európa értelmiségének létbizonytalansága, a szabadúszó fordítók kiszolgáltatottsága, az egyedülálló nők sérülékenysége vagy a rogyadozó egészségügy. Közben Yargekov legveszélyesebb fegyvere a nevetés és a szatíra, a humor forrása pedig leggyakrabban a nyelvi játékon alapuló félreértés, a szó szerinti fordításból eredő abszurdum.

A posztmetafikció tanúságirodalma már nem realista eszközökkel él: a kortárs jelenábrázolás a létezőt oly módon derealizálja, helyezi fikcióba, hogy a valóság bizonyos elemeit felhasználja, másokat kiélez, túlhangsúlyoz. A regényszerkezet előre meghatározott programot követ: az első, Franciaországban játszódó részben a „Hogyan lehet valaki perzsa?” mintájára a rácsodálkozás, az ismert valóságnak a szimulált tudatlanság által történő felfedezése lehetővé teszi az evidenciák megkérdőjelezését, a jelentések kimozdítását, akárcsak a *Perzsa levelekben* vagy Montesquieu regényének mai feldolgozásában, Chahdortt Djavann *Comment peut-on être français* [Hogyan lehet valaki francia?] című regényében, melyben az Iránból menekült fiatal Roxanne huszonöt, Montesquieu-nak címzett levélben szól Párizsba való száműzetéséről, a felnőttfejjel megtanulandó idegen nyelvvel vívott harcáról és persze a megszabadulásról. A regény második fele pedig kifordítja, tükrözi a nézőpontot, a feltett kérdés immár így szól: hogyan lehet valaki lutrenzsó? A bináris felosztás ezen túlmenően a szembeállított kultúrák antikvitástól ismert oppozícióit aknázza ki, melynek egyik első modern

17 A fordítások a tanulmány szerzőjétől valók.

megfogalmazását Denis de Rougemont *L'aventure occidentale de l'homme* [Az ember nyugati kalandja] című esszéjében találjuk (Rougemont 1957. 26.). A keleti és nyugati kultúra szembeállítását, úgy tűnik, kiemelt figyelmet kap a kortárs frankofón regényben, például Mathias Énard Goncourt-díjas *Iránytű* című regénye kapcsán említhetnénk Denis de Rougemont e művét (1. ábra).

Szembetűnő, hogy ez az első megközelítés szinte kizárólag a Keletnek kedvez: a pozitív gondolati pólus mindig a keleti, és Rougemont szerint ez az eszméletörténetben egészen a poitiers-i csatáig (nem szó szerinti értelemben, hiszen történeti szempontból magának a csatának valószínűleg kevés jelentősége van), azaz a Karoling birodalmi törekvésekben megnyilvánuló első európai eszmélésig megfigyelhető. Ekkortól kezdve a pozitív gondolati pólus évszázadokra megfordul, és Európa a nyugati civilizáció védőbástyájaként jelenik meg kollektív képzeletünkben.

Kelet	Nyugat
A napkelte	A napnyugta
Reggel	Este
Fent	Lent
Jobb	Bal
Végtelen kifinomultság	Áthatolhatatlan homály
Fény	Sötétség
A megvilágosodás angyala	Az elvakult hatalomvágy és haszonelvűség démona
A végső cél: a lélek	Megfeledkezés a lelkiségről
A beavatás	Test és anyag
Bölcsesség	Rendezetlen cselekvés, szenvedély
Megújulás	Hanyatlás
A megvilágosodás által felszabadított megismerés	Az anyagi kötelékek által elhomályosított, tévelygő megismerés
Az eredendő hon	A száműzetés helye

1. sz. ábra. *Kelet és Nyugat ellentétpárja Denis de Rougemont összefoglalásában*

Ezt az oppozíciós rendszert parodizálja Nina Yargekov, amikor a regényben a főhősnő egzisztenciális dilemmája eldöntéséhez állít fel mérleget (Yargekov 2016).

	Francia	Jazíg
Hétköznapi körülmények	Kicsi lakás, piszkos utcák, drágaság	Olimpiai uszoda, olcsó opera, csodás gyümölcsök
Ismerkedési helyek	Ügyfélszolgálati várótermek, sztrájkok és tüntetések	Történelmi megemlékezések, félkatonai felvonulások
Férjhezmenési esélyek	Férfiak számára szokatlanok a 185 centis nők	Korlátozott választék az alacsony lélekszám miatt
Művészi hajlam esetén	Könnyebben elérhető nemzetközi karrier	Alkotásra hajlamosító szenvedő lélek
Társadalmi egészségügyi kockázat	Szív- és érrendszeri megbetegedések és cukorbetegség kockázata	Geopolitikai üldözési mánia, alkoholizmus, öngyilkossági hajlam
Biztonság	±3400 halott az utakon	Nem fenyeget háború vagy merénylet, mert senki sem tudja, hol van

A regény hősnőjének többszörösen bizonytalan egzisztenciája a létbizonytalanság különböző fokozataival szembesül. Szabadúszó „dupla A” fordítóként ugyan nincsenek filléres anyagi gondjai, de már munkája is számtalan alkalmat teremt a társadalom peremén élőkkel való szembesítésre. A nyelvi közvetítői munka szétszabdaltsága időben és térben nem teszi lehetővé, hogy a „szakma” képviselői valamiféle korporatista érdekképviselőbe tömörüljenek, nem tudnak egymással találkozni sem, hiszen folyamatosan úton vannak.

Szó sincs mélyszegénységről, de a fordító társadalmi értelemben mégis létbizonytalanságban él és kiszolgáltatott. Guillaume Leblanc a prekaritás első számú ismérveként a láthatatlanságot jelöli meg: „le statut social de la précarité peut être premièrement identifié par l’inexistence” [a prekaritás társadalmi státuszának első ismérve a láthatatlanság], és ha még ez a meghatározás nem is tűnik számunkra kielégítőnek, a definíció további passzusa különös módon mintha magukról a fordítókról, a nyelvi közvetítés olykor láthatatlan munkásairól szólna:

A létbizonytalanságban élők nem a társadalmon kívül élnek. Nem ki-rekesztettek, de az őket lebegésben, fél lábbal kint, fél lábbal bent tartó társadalom megfosztja őket önmaguktól, így hozva létre a kapitalizmus korlátlan virágzásához szükséges tartalékos seregeit. Az önmagunktól való megfosztottság kicsúcsosodása a kitaszítottak arcnélkülisége és hangnélkülisége. (...) Álláspontom szerint a prekaritás ellentéte a kitaszítottak hangja. (Le Blanc 2007. 20.)

A tolmácsnak pedig nincs hangja, nincs saját hangja. A regényből vett példában a francia rendőrség hivatalos tolmácsot vesz igénybe egy prostitúciós bűn-

ügyben végzendő házkutatás és az azt követő kihallgatás során. Az epizód több kritikai megjegyzésre is alkalmat teremt: a tolmács először is felfigyel rá, hogy a rendőrségi művelet során mindenkin golyóálló mellény van, csak rajta nincs. Majd hogy a kapitányságon, a kerítéssel vádolt, előállított nőtől elkobozzák minden női kiegészítőjét, sárga csillámos felragasztott műkörmeit és még a hajgumiját is. Végül pedig a kihallgatás menetében, a tolmácsolás technikája szerint a tolmács a gyanúsított fülébe súgja a nyomozó kérdéseit, jazíg nyelven, de a válaszok tolmácsolása során saját hangjával kénytelen elnyomni a nő hangját. Ám a legfeltűnőbb, hogy a tolmács maga nem is rendelkezik saját hanggal, szinte csak átfolynak rajta a többiek megszólalásai.

A prekaritás kutatói számára a szegénység hiánya még nem jelenti a nyomorúságos életkörülményektől való megmenekülést. Le Blanc szerint az „új kitaszítottak közé kell számítanunk azokat is, akik dolgoznak ugyan, de mégsem biztosítottak például a lakhatási körülményeik” (Le Blanc 2007. 104.).

A létezés fundamentumai között találjuk a következőket: a lakhatás, az egészségügyi ellátáshoz való jog, a testi és lelki épséghez való jog. Ha ezek közül egy is hiányzik, akkor is prekaritásról beszélhetünk, ha az alanynak egyébként van munkája, és látszólag hétköznapi, a többség által akár normálisnak tekinthető életet él (Le Blanc 2007. 105.).

A regény a satíra hangnemében tárja fel a magyar egészségügy bugyrait, de az összehasonlítás egyébként kitér a francia társadalombiztosítás visszasságaira is. A narrátor főszereplő egyre elviselhetetlenebb fejfájásoktól szenved, mintha csak a sok felfedezés szét akarná robbantani a koponyáját, és barátnője tanácsára felkeres egy neves ideggyógyászt. Ismeri az árlistát, és amikor pénzjegykiadó automatát keres a rendelőben, az asszistens keményen ledorongolja: ez itt egy közegészségügyi intézmény, tudvalévő, hogy a rendelés ingyenes. A vizsgálat végén azonban a minden kelet-európai számára jól ismert helyzet mégis kínozássá válik:

Karbateszi a kezét. Nézed őt. Rád néz. Felső ajkad harapdálod. Lazítasz az állkapcsodon. Keresed, hol a bibi. És akkor csingiling, leesik a tantusz, megfejtet az üzenetét. Akarja, persze, hogy akarja a harmincezer forintot. Nia megmondta előre, harmincezer forintot kell fizetni, nem mondta, hogy a rendelésért, valójában ez az ár, de borítékban, bele kell csúsztatni egy borítékba, kenőpénz. A torkod összeszorul, gyorsul a szívverésed, szentséges fakeszt, ez itt egy orvosi megvesztegetési kísérlet, patológiás bizalmi visszaélés, segítség, rendőrség, csendőrség, vészhelyzet van, megpróbálnak megkenni, megrontani, jogi tisztességedet meggyalázzák, de nyugi, nem is téged próbálnak lefizetni, őt kell anyagilag érdekeltté tenni, hogy foglalkozzon az esetteddel. Felháborodsz, kizárt dolog, és akkor mi lesz a szegényekkel, ingyen van vagy nincs ingyen, és aki nem engedheti meg magának, dögöljön meg az árokban, hát nem, hát nem, hát nem, ha fizetnél, e méltánytalan rendszer cinkosává válnál. (Yargekov 2016. 647.)

A lázadás a magánszféra keretein belül maradó *egyéni* lázadás, nem egészen ideológiamentes, de a hétköznapi szféra keretein belül marad, annak a hétköznapi napnak a keretein belül, amit a prekaritás a leginkább fenyeget. Persze sokat kockáztat, aki nem csúsztatja a borítékot, hiszen legközelebb pórul járhat, még akkor is, ha ez a szankció kiszámíthatatlan, a következmény előre nem látható, de épp ez a fenyegető kiszámíthatatlanság az, ami merészséget követel a szembe-szegülőtől, mert az egészségügyi kapacitás korlátozott és a várólisták hosszúak. A lutringiai helyzet sem irigylésre méltó: hasonló helyzetbe kerülhet az, aki nem tudja megfizetni a kölcsönös magán-egészségbiztosítást, mert a visszatérítés bo-nyolult és időigényes procedúrákon keresztül vezet.

A hétköznapi kitaszítottság ráadásul nem gendersemleges: a harmincas éveik közepén járó hajadon narrátor hiába dédelget halovány férjhezmenési terveket, Franciaországban és Magyarországon, Lutringiában és Jazígiában egyaránt a fér- fi nemet előnyben részesítő társadalmi közegben mozog. Nem is beszélhetünk valódi házassági tervekről, inkább csak amolyan ösztönös vágyakozásról, hiszen elrettentésül ott van például a gyerekkori jó barát nő nem túl kecsegtető családi életének látványa. A szóba jöhető férfiak egyébként gyakran nőknek bizonyul- nak, ami nem akadályozza őket az ismerkedésben, csak éppen, mondjuk, reggel teszik fel a karikagyűrűjüket, és így tovább.

Ezen túlmenően a regényen végigvonul a *care* koncepciója, a gondoskodás- etikának például Carol Gilligan által megfogalmazott felfogása (Gilligan 1982). „Egy vitákra nyitott, szavazategyenlőségen alapuló demokratikus társadalomban és kultúrában a *care* egyfajta feminista etikát képvisel, egy, a patriarchalizmustól és a patriarchalizmussal járó bajoktól, rasszizmustól, szexizmustól, homofóbiá- tól és egyéb intoleranciáktól, valamint a gondoskodás hiányától megszabadított demokráciához vezető etikát. A *care* feminista etikája egy újfajta hangot jelent, mert ez egy olyan hang, amely már nem a patriarchátus normáit és értékeit hirde- ti, ez egy olyan hang, amit már nem a nemek közötti kettősség és hierarchia ve- zérel, hanem ami demokratikus értékeket és normákat hirdet (Gilligan 2009. 77.).

Persze feministának lenni lehetséges egyetlen ország állampolgáraként is. Nina Yargekov hősnőjének sehova tartozása, illetve egyszerre két országra egya- ránt vendégként való rácsodálkozása mintha egyszersmind a társadalmi felada- tok nemek közötti megosztására is rányitná a szemét. Mint az Európai Unió min- den államában, Magyarországon és Franciaországban is készülnek időmérleg- vizsgálatok, ezekben Magyarország nem szerepel valami fényesen, de a *Kettős állampolgárság* hősnőjének látószögéből különösen élesen rajzolódik ki a kelet- európai társadalmak nemi szerepeinek viszonylagos időhátránya.

A *care* etikájának kutatói arra is felhívják a figyelmet, hogy a gondoskodásra fordított idő statisztikailag nem mindig nyomon követhető, például nem minden gondoskodásra fordított idő jegyezhető fel időnaplóban. Iza Legaretta Joan Tron- to gondolatai nyomán azt hangsúlyozza, hogy a gondoskodás nem csupán anyagi értelemben vett munka, hanem immateriális értelemben is, mert ez az elfoglalt-

ság, helyesebben foglalatosság egyben szellemi lekötöttség, rendelkezésre állás, odafigyelés, figyelem, tervezés, szervezés: „Az időmérleg-vizsgálatok által mért idő nem öleli fel a gondoskodásra és a házimunkára fordított idő teljes vetületét” (Legarreta 2009).

Különösebb ideológiai vagy politikai állásfoglalás nélkül (bár a regény, ahogyan azt Thomka Beáta is megállapítja, nem riad vissza a kemény aktuálpolitizálástól sem) az elbeszélő számos alkalommal megfigyel és leír szereplőket gondoskodó tevékenység közben, azaz miközben náluk sebezhetőbbekről gondoskodik. A regény ebben is kortárs gondoskodásetikai elméleteket juttat eszünkbe: Joan Tronto a már korábban említett Carol Gilligan nyomán úgy véli, hogy a *care* fogalma ki kell hogy terjedjen minden gondoskodásra, nemcsak személyekről, hanem más, nem emberi élőlényekről való gondoskodásra is. Tronto azt is kifejti, hogy ez a fajta láthatatlan munka, illetve a gondoskodásra fordított idő nem egyszerűen a gondoskodó és a gondozott kapcsolatát jelenti, hanem végső soron hálózatosodik (Tronto 1993).

A *Kettős állampolgárság* narrátor szereplője látszólag légüres térben mozog, gyökértelenül, valódi családi vagy társas kapcsolatok nélkül. Azonban a kötődés végül is hordozható pótlékokkal ugyan, de valamilyen módon mégis megvalósul. Hol egy plüssjáték, interneten rendelt fétis helyettesíti az érzelmi gyökereket (Kis vakond), hol egy cserepes bazsalikom, amit Budapestre is magával hurcol Párizsból, hosszú időt töltve a vele való foglalatossággal: ásványvízzel locsolgatja, leveleit olajokkal kenegeti, és amikor végül Budapestről, sőt Európából is távozik, a repülőtérré menet a Városligetben elülteti.

A regényben a gondoskodás közben ábrázolt személyek nők. Mint például Dóri, a főhős-narrátor gyerekkori barátnője, afféle tesztalany, az a másik én, akivé ő lehetett volna, ha szülei nem távoznak Nyugatra a hetvenes években, de ezek a kapcsolatfelvételek ritkán gyümölcsözőek, mert minden alkalommal megzavarják őket Dóri családanyai kötelezettségei.

A sebezhetőkről való gondoskodás számos egyéb figurációjával találkozhatunk. Közöttük talán a legrokonszenvesebb Ilonka, a narrátor pesti nagymamáját otthonában ápoló erdélyi asszony. Valakinek azonban – ahogyan Guillaume Le Blanc, Judith Butler vagy Sandra Laugier és Patricia Paperman is hangsúlyozzák – a gondoskodókról is gondoskodni kell. A láthatatlan munka elismerésének egyik előfeltétele, hogy a gondoskodásra ne csak mint érzelmi megnyilvánulásra tekintsünk, hanem ismerjük el a gondoskodó ellátások gyakorlóinak kemény és szaktudást igénylő munkáját is, ahelyett, hogy ezen kétségkívül elnöiesedett szakmákra mint valami női érzékenység megnyilvánulásaira gondolnánk.

A gondoskodásetika képviselői felhívják a figyelmet arra is, hogy a *care* női nemhez való kötődése valójában a nő feletti férfidominancia történelmi terméke. A nő nem által uralt magántér és a férfiak által uralt közösségi tér mint az egyik nemnek a másik felett való uralkodásának eredménye vezet tehát ahhoz, hogy a házon kívül végzett munka fogalmi kiterjesztéséből kiszorul a gondoskodás,

mintha ezek a munkakörök a háztartási munka térbeli kiterjesztései volnának csupán (Le Blanc 2007. 277.).

„A *care* etikájának egyik legnagyobb érdeme, hogy a *care* természetét megváltoztatta azzal, hogy a női princípiumtól függetlenítette, másrészt azzal, hogy hozzájárult az eddig lenézett és semmibe vett *care* önálló, teljes értékű munkaként való társadalmi elismeréséhez” (Le Blanc 2007. 278.).

Nina Yargekov regényében a nagymamát ápoló erdélyi asszony alávetett státuszához hozzájárul még etnikai kisebbséghez való tartozása, ami kevésbé problematikus otthon, Romániában, mint az anyaországban, ahol lerománozzák (a regény szatirikus nyelvezete bőséggel kínálja magyar szószerkezetek franciául humorosnak ható tükörfordításait, mint *mère-patrie*, *petite patrie chérie* (anyaország, édes kis hazánk), és ettől is szinte lehetetlen ezt a regényt magyarra fordítani.

A következő szemelvényben a narrátor megdöbbenve tapasztalja, hogy unokatestvére, a nagymama másik unokája Ilonkát zsebbe fizeti. Vitát kezdeményez, a szópárbaj rövid, de heves:

Te: Péter, kedves Péter és mi van a társadalombiztosítással, a nyugdíjhoz a szolgálati évekkel, ötvenhat éves, nem most kellene feketén dolgoznia, mi lesz vele később? És ha baleset éri, leesik a létráról vagy megcsúszik a kövön, megvágja magát mosogatás közben, megsérül, maradandó károsodást szenved, a besorolása háztartási baleset lesz, gondol-e egyáltalán a dolog hátrányos munkajogi következményeire? Az ellenfél jobbgyenessel visszaüt: Ó, elég volt a régi lemezből, kívülről fújja már a társadalmi ellátásokról szóló nótát, semmit sem értesz, túl sokáig éltél Lutringiában, mintha az egészségbiztosítási pénztár tényleg a lakosság egészségügyi ellátását szolgálná, ébresztő, ez itt Magyarország, az újraelosztás csak duma, a pénz egyik zsebből a másikba és csiribú-csiribá, az országot irányító szervezett bűnözőknél köt ki, ha azt gondolod, hogy Lutringia maga a Kánaán, az állami gondviselés, szíved joga, élvezd ki, de tartogasd a széplelkűségedet amoda, ami itt van, az itt van és ez más, és különben is milyen jogn kotyogsz bele? (Yargekov 2016. 533.)

A főhős narrátor gyakran keveredik látszólag heves vitákba, valóságos retorikai párbajokba, amelyek során két ideológia száll szembe egymással. Ezen erisztikus, gyakran belső párbeszédnek alkalmat teremtenek a két identitásból fakadó ellentétek ütköztetésére, valójában az érvek és ellenérvek több szempontból való tüzetes megvizsgálására, és végső soron az antagonizmusok feloldása helyett a megkövesedett álláspontok leleplezésére és kölcsönös kizárására. Létezik azonban egy pont, ahol az ellentétek kioldása által keletkező semlegesség maga kerül felfüggesztésre: a rendkívüli állapot és az erőszakmentesség alapelve. A fikcióban két valóság, az algériai háború és a lezárt Keleti pályaudvar látványának egymásban való tükrözése felfüggeszti még az identitáskeresés dilemmáit is, marad a kép, az irodalom.

Az identitáskeresés végül is, ha úgy vesszük, kudarcba fullad, legalábbis antropológiai értelemben: egyik országhoz sem jelent kötődést. A két haza egyaránt nem-hely marad, erre mi sem jobb példa, mint a regényt keretező ismétlődő repülőtéri jelenet. Marc Augé korábban már említett kultúrantropológiai felfogásában az antropológiai értelemben vett hely ismérvei közül a saját hely azt jelenti, hogy egy test elfoglalja a tér egy adott részét, és ez sajátja. De a hely egyben azt a rendet is jelenti, amely alapján „az elemek az egyidejű fennállás viszonyaiba rendeződnek” (Augé 2012. 35.), és ez kizárja, hogy két dolog egyszerre ugyanazt a teret foglalja el, és elismeri, hogy egy hely minden eleme más elem vagy más elemek mellett van jelen, a saját hely egyben a többi elemhez képest konfigurálódva létező. A történeti jelleg pedig e viszonyok stabilitására utal: egy hely attól a pillanattól tekinthető antropológiai helynek, „amikor az identitás és a viszonyok összekapcsolódása révén szert tesz a stabilitás minimumára” (Augé 2012. 35.). Történeti, de nem *történelmi*. „Az antropológiai hely számukra pontosan annyiban tekinthető történetinek, amennyiben sikerült a történettudomány figyelmét elkerülnie” (Augé 2012. 35.). Épp ezért érdemes még itt kihangsúlyozni a saját hely és a „történelmi emlékhely” – ahogyan Pierre Nora nevezi, „az emlékezet helyei” – közötti különbséget, mert ebben már alapvetően saját különbözőségünket ragadjuk meg, azt, ami már nem vagyunk.

Így Rkvva, a *Double nationalité* hősnője kicsit mindvégig turistaként fedezi fel két hazája történelmi helyeit. A felismerés, hogy nézőpontjai között nem muszáj választania, felszabadító erővel bír, de a nézőpont, az empátia nem ugyanaz, mint az identitás. Mivel a felfedezés időhöz is kötött, nem mondhatjuk, hogy nincsenek a regényben „pillanatok”, amikor a narrátor számára saját helyek is lehetségesek, akár egy játszótér. Európa, mint az a tér, ahol nem kell választani, persze lehetséges. Erre utalhat, hogy a narrátor Kanadába készülve végül ismét a párizsi repülőtéren találja magát. De az idő nagyobb részében a *Kettős állampolgárság* hősnője által bejárt terek „nem-helyek” maradnak, mert hiányzik belőlük az antropológizáltság valamely ismérve.

Szakirodalom

AUGÉ, Marc

1992 *Non-lieux*. Paris, Éditions du Seuil.

2012 *Nem-helyek* (ford. Fáber Ágoston). Budapest, Műcsarnok.

DAMAMME, Aurélie–PAPERMAN, Patricia

2009 Temps du care et organisation sociale du travail en famille. *Temporalités* [En ligne], 9., október 7.

URL: <http://temporalites.revues.org/index1036.html>

GILLIGAN, Carol

1982 *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press.

2009 Le care, éthique féminine ou éthique féministe? *Multitudes* 2. 37–38. 76–78. DOI: 10.3917/mult.037.0076.

URL: <https://www.cairn.info/revue-multitudes-2009-2-page-76.htm>

LAUGIER, Sandra

2009 L'éthique comme politique de l'ordinaire. *Multitudes* 37–38., Politique du care

LE BLANC, Guillaume

2007 *Vies ordinaires, vies précaires*. Paris, Éditions du Seuil.

LEGARRETA, Iza Matxalen

2009 Le temps donné dans le travail domestique et de care. *Multitudes* 2. 37–38. 106–112. DOI: 10.3917/mult.037.0106. URL: <https://www.cairn.info/revue-multitudes-2009-2-page-106.htm>

MOLINIER, Pascale–LAUGIER, Sandra–PAPERMAN, Patricia

2009 *Qu'est-ce que le care? Souci des autres, sensibilité, responsabilité*. Paris, Petite Bibliothèque Payot.

ROUGEMONT, Denis de

1957 *L'Aventure occidentale de l'Homme*. Paris, Albin Michel.

THOMKA Beáta

2018 „Széttartó egybetartás”. Nina Yargekov regényéről. *Hungarológiai Közlemények* 19. 3. 1–10.

TRONTO, Joan

1993 *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. Routledge.

YARGEKOV, Nina

2016 *Double Nationalité*. Paris, P.O.L.

VIART, Dominique

2005 Les „fictions critiques” de la littérature contemporaine. *Spirale: arts • lettres • sciences humaines* 201. 10–11.

A FOLYÓIRAT TERE: AZ ÁTJÁRÁS, AZ ÖSSZENYITÁS ÉS A FOLYTONOSSÁG TEXTUÁLIS ÉS VIZUÁLIS ALAKZATAI AZ *ÚJ SYMPOSION* FOLYÓIRATBAN

A folyóirat mint kommunikációs tér magában hordozza saját hagyománya és elsajátítandó megújulása, a körülhatárolt meglévő és a körvonalazatlan létesülő együttes jelenlétét. Az újvidéki *Új Symposion* folyóirat a nevében is a folyamatos-ságot jelzi: a beszélgetés megújuló fenntartását.¹

Az *Új Symposion* vajdasági (jugoszláviai) magyar folyóiratként 1965-től 1992-ig jelent meg, eközben több törésen, betiltáson, átalakuláson, szerkesztőség-váltáson és leváltáson esett át, de ebben a majd' három évtizedben, a töréseken, megszakításokon túllépve fennmaradt folyamatos működése. A hőskora, a „nagy történet” megalapozója az első nemzedék időszaka, amely időszak voltaképpen már a folyóirattá alakulást megelőzően, 1961 végén elkezdődött, amikor az *Ifjú-ság* hetilap mellékleteként elindítják a *Symposiont*, és 1971-ig tart, amikor egy betiltás, főszerkesztői felfüggesztett börtön után egy felfiatalított szerkesztőséggel működik tovább, hogy aztán 1980-tól a harmadik nemzedék vigye tovább, 1983-as leváltásáig. Újabb „fiatalítás” után 1989-ig részleges bojkott közepette működik a lap, majd '89-ben, már a jugoszláviai hatalmi rendszer omladozása nyomán alakul egy új, szélesebb bázisú szerkesztőség, '91-től pedig a délszláv háborús háttér, több szerkesztő elmenekülése, elvándorlása határozza meg a lap életét.

Jelen dolgozat elsősorban az első nemzedék működésére fókuszál, az 1965 és 1971 közti időszakra, azokra az évfolyamokra, amelyeket a neoavantgárd tendenciák, a modernség megújulásnarratívája határoztak meg. A konferencia téma-fölvetésére reagálva az *Új Symposion* és szerzői kapcsán kézenfekvő lenne a kultúrákötés köztes tereivel foglalkozni, a délszláv és a magyar, valamint a saját, szűkebb regionális irodalmi, kulturális és társadalmi közegben való jelenlét, az ezekbe való beágyazódás jellemzőivel, pontosabban az ezek között a folyamatosan alakuló kulturális közegek közötti folyamatos és alakító közlekedés alakzataival, példáival. Azzal, ahogy a folyóirat nem kész közegek között közvetít valami

---

1 A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH támogatásával, *A kánonképződés folyamatai komparatív megközelítésben: közép-európai és kelet-közép-európai kánonok a modernség kontextusaiban* című, 125791. nyilvántartási számú NN_17 pályázat keretében készült.

készet, hanem tartósan megújulóan a köztesség állapotában van, mint ahogy a kultúrák is folyamatos alakulásban vannak. A folyóirat működésének ezekkel a jellemzőivel számos átfogó tanulmány, monográfia, illetve részkutatás foglalkozott (Thomka 2004, 2009; Szerbhorváth 2005; Virág 2007; Ladányi 2015, 2016, 2018; Bozsik–Ladányi 2017; Losonczi 2018). Jelen dolgozat azt kívánja körüljárni, hogy a folyóirat meghatározó alkotóira jellemző neoavantgárd kísérleti szövegvilág, az esztétikai, gondolati keresések, a nemzeti kulturális határokon való átjárások gyakorlata, a saját kisebbségi kultúráján túli kulturális praxisokban való részvétel igénye hogyan reflektálódott a folyóirat arculatának alakításában, a vizuális és a textuális dimenziók viszonyában, a számokon belüli és a számokon átvélő, a befejezetlenséget, a köztesség állapotait fenntartó szövegek közötti viszonyokban, a domináló dialogikus műfajokban – a folyóirat-szerkesztés eljárásaiban, amelyek az egyes számokon belül és az egymást követő számok sorában is olyan tereket képeztek meg, amelyeket a kapcsolódások, a közlekedés, az összenyitás, a folytonosság jelei határoztak meg.

A folyóirat-tördelési jellemzők, a képzőművészeti alkotások és a szövegek együttműködése, a dialogikus műfajok dominanciája (esszé, kritika, folyóirat-szemle, vitacikk, glossza), a folytatásos regények egymást érő sora, a kultúrák közötti átjárásnak a műfordításokon, ismertetéseken, kritikákon és tanulmányokon túlmutató, a másik kultúrában való részvételt kialakító gyakorlata, a folyóirat szellemiségének képviselője, provokáló jelenléte a nyilvánosság más tereiben (folyóirat-bemutatókon, vitaesteken, performance-okon, találkozók stb.) magát a folyóiratot a szövegeken és az egyes számokon, a nyomtatott produktumokon túlmutató komplex formációvá tették.

A folyóirat vizuális arculatának meghatározó jelentőségével Thomka Beáta, Virág Zoltán, Dánél Mónika, Novák Anikó is foglalkoztak. Dánél Mónika „a kép és a szöveg megnyíló terei”-ről értekezik, a kép és a szöveg összenyíló tereinek jelentésképző potenciáljáról (Dánél 2016). Thomka Beáta a verbális és a képi nyelv egyenrangúságát hangsúlyozza, illetve a tördelési és vizuális innovativitás kapcsán „az ellenkultúra és konvencióellenesség jegyei”-t emeli ki (Thomka 2009. 131.). Ugyancsak ő állapította meg, hogy ha kiragadnánk egy folyóiratszámot a hatvanas évek végéről, a legszembeötlőbb tulajdonsága „a két nyelv együttese, a verbális és képi különös egyenrangúsága lenne” (Thomka 2009. 130.). Novák Anikó ezen túlmenően az *Új Symposion* által létrehozott hagyomány továbbéléséről beszél „a vizualitás és a textualitás egymáshoz való viszonya” tekintetében, vagyis az *Új Symposion* hatásának tulajdonítja az utódlapok, a Szabadkán szerkesztett *Symposion* posztkulturális folyóirat kifejezetten a vizuális művészetekre koncentrálni jellegét vagy a veszprémi szerkesztésű *Ex Symposion* nyitottságát a vizuális kultúrára, de más vajdasági orgánusok, mint a *DNS* folyóirat „posztalfabetikus” karakterét, a *Jelfolyam* online művészeti folyóirat vagy a *kARTon* folyóirat működését is összekapcsolja ezzel a hagyománnyal (Novák 2017). Virág Zoltán az *Új Symposion*nak a délszláv kulturális környezetre való nyitottsága

mellett hangsúlyozza annak „a képzőművészet, a zeneművészet, a táncművészet, a színházművészet és a filmművészet iránti elkötelezettség”-ét (Virág 2007. 537.), továbbá hogy a folyóirat

tematikus variabilitásával, fellazított tördelésével, a Benes Józsefnek, Maurits Ferencnek, Szombathy Bálintnak köszönhető leleményes formatervezésével, mívés kivitelezésével, merész illusztráltságával több évtizeden át kitartóan vonultatta fel az irodalmi és művészeti produktumok tömegét, miközben a kritika, a szépirodalom, a média, a vizuális művészetek, a zene, a képregény és más tömegműfajok támaszpontjává, kommunikációs bázisává, a nyelvek és a kultúrák átjárhatóságának mixtum compositumává erősödött. (Virág 2007. 542.)

A folyóirat olyan kiadvány, amelynek a lényegéhez tartozik a folytonosság, hogy az egyes műalkotásokkal szemben maga a folyóirat nem „fejeződik be”, *soha nem kész*. Mire az egyik szám megjelenik, már készülöben vannak a következők, mire az egyik évfolyamot bekötik, már készülnek a következő számai. Az *Új Symposion* nagyon tudatosan élt a médiumnak ezzel a sajátosságával. Nem egyes, külön alkotó írók befejezett műalkotásai közlésének a fóruma volt, hanem a kezdeményezéseké és a reakcióké, a publikált művek közötti tudatos egybejárásoké, amelyben a megjelent szövegek igen jelentős része reagált a folyóiraton kívüli vagy a folyóiraton belüli publikációs előzményekre, és váltott ki magában a folyóiratban vagy azon kívül folytatást. Ez különösen markánsan jellemezte az első nemzedék által szerkesztett hat évfolyamot, illetve számos vonatkozásban a harmadik nemzedék szerkesztési gyakorlatát, valamint a vizuális kísérletek tekintetében az 1983-as, politikai természetű beavatkozás nyomán végrehajtott szerkesztőségváltást követő időszakot is.

Tördelés

A folyamatosan fenntartott beszédre, a vég nélküli átmenetekre, a tartós köztességre vonatkozó igény megmutatkozik olyan tördelési megoldásokban, mint az egyes számokon belül a szövegek oldalankénti tagolásának a feloldása a folyamatosan szedett szövegekkel (1. kép, 1. szám, 12–13. oldalpár), vagyis hogy az egyes új szövegek az induló időszakban jellemzően nem kapnak új oldalt, ellenben erősen megformált címmezőkkel dolgoznak az oldalak belső terében, ezekkel a vizuális foltokként funkcionáló címmezőkkel választva el a szövegeket (2. kép, 1. szám, 16–17. oldalpár). A tördeléssel való kísérletezés közben akár olyan rendhagyó megoldásokat is alkalmaznak, mint a 8. szám háromszoros címadása, vagyis hogy ugyanannak a több oldalon közölt szövegnek az új oldalakon újra feltüntetik a teljes címét (3. kép, a 8. szám 8–9. és 10–11. oldalának oldalpárjai).

Alkalmanként, de nem bevett gyakorlatként élnek azzal a sajátos magazinós megoldással is, hogy egyes tartalmakat kiemelnek a címlapra, mint az első évfolyam 9–10. számában, ahol a címoldalon együtt indítanak el három szöveget (eltérő tipográfiájú címekkel különítve el őket egymástól), amely szövegek aztán más rendben folytatódnak a belívben (4. kép). A címoldalt követően, a 2–3. oldalon nem valamelyik kiemelt szöveg folytatódik, hanem ezektől független kritikák következnek. Ezzel a megoldással az így publikált kritikák hangsúlyos helyet kapnak, jelezve, hogy a folyóirat mennyire nagy jelentőséget tulajdonít a műfajnak. Ahogy más műfajoknak sincs állandó helye a folyóiratban, úgy a kritikák helye is folyamatosan mozog, nem követik azt a bevett folyóirat-szerkesztési gyakorlatot, hogy a szépirodalmi szövegek és az elméleti vagy más, reflexív jellegű szövegek után, a lap végén kapjanak helyet. A címlapon indított Végel László-szöveg aztán a szám 4. oldalán folytatódik, Utsi Csaba írása a 6. oldalon, Bori Imre Kassák-tanulmányának folytatása pedig a 26.-on, a szám utolsó előtti szövegeként kerül be a lapba.

Ez a típusú kiemelés ugyanakkor nem lesz rendszeres a folyóiratban. Jellemző, hogy mindaz, amit a lap szerkesztői a kéziratok elrendezésében, tördelésében és tipografizálásában egy-egy számban kitalálnak, nem válik sablonná, így egyedi vagy ritka megoldásként fölértékelődik, az adott szám jellemzője lesz. Az egyes, több lapszámon keresztül folytatódó szövegek, mint például a folytatásos regények vagy Bori Imre több részben közölt avantgárd-történeti tanulmányai címének tipografizálása is számról számra változik, az adott szám tervezési jellemzőinek megfelelően. A fenti, magazinosnak nevezett címoldali kiemelés például néhány szám után, a 13.-ban visszatér ugyan, de ekkor éppenséggel három kritikát indítanak el a címlapon, Brasnyó Istvánnak Herceg János elbeszéléseiről, Bányai Jánosnak Nikola Milošević szerb író, irodalomtudós, filozófus egyik szerb nyelvű monográfiájáról, továbbá Gerold Lászlónak Ács Károly szerb fordításban megjelent verseskötetéről szóló írását. Ezek a kritikák ezúttal a következő oldalon folytatódnak, és a szám élén ezeket a kiemelt kritikákat továbbiak követik, vagyis ez a 13. szám egészében kritikákkal indít, még inkább kiemelve ezt a reflexív, dialogikus műfajt. Ezeket követik Bányai János és Utsi Csaba esszéi, majd Végel László *Színvázlatok a gesztusokról* című esszésorozatának a soron következő darabja. A Végel-esszét még Bori Imre újabb Kassák-tanulmánya követi, és csak a szám második felében, a hangsúlyosan reflexív, dialogikus szövegek után jelennek meg a primer szépirodalmi szövegek.

Önmagában a címlapok sora is a változatos lapszerkezetet jelzi, és a bevett minták, sablonok hiányát. Az előző példával, illetve a részletesebben bemutatott 13. számmal szemben a 14–15. szám címlapja, a lapra végképp nem jellemző módon egy képzőművészeti alkotás (Paul Jenkins festményének fekete-fehér fotója) mellett a Symposion-könyvekre utaló hirdetést, illetve a tartalomjegyzéket és az impresszumot hozza. A 16. szám címoldala Maurits Ferenc-grafikákból áll, a 17. szám címoldalát Weöres Sándor versei töltik ki (5. kép), a 18. számban pe-

dig Bosnyák István *Vallomás a vallomásról* című esszéje indul a címlapon, amely a *Symposion*-történet egyik korai, meghatározó eseményéhez, az első főszerkesztő Bosnyák István lemondásához és „kivonulásához” kapcsolódik. A címlapon indított szöveg az ezt feldolgozó *Laskói esték* című kötetének előszava.

Az első nemzedék által szerkesztett folyóiratszámok egyedi tervezésűek, a folyóirat arculata az azonos, 34x24 cm-es lapméreten, 30x20 cm-es laptükrön belül rendkívül dinamikusan alakul, egyedi tipográfiai megoldásokkal, számról számra megújuló címtervezéssel, a szövegtér és a képtér összenyitásával, szoros együttműködésével. Sajátos köztes folyóirattér jön létre például a szerkesztők mentorának számító, az újvidéki magyar tanszéket alapító Sinkó Ervin halálakor (1967. március 26.) a már kész folyóiratszám címlapja fölé helyezett Sinkó Ervin-borítóval és azon a Sinkó Ervin-munkaév bejelentésével (23. szám, 1967. március). A váratlan helyzet spontán, ámde színvonalasan kreatív megoldására jellemző, hogy az így létrehozott rendhagyó külső borító további oldalai már nem Sinkóhoz kötődnek, ugyanakkor korántsem töltelékszövegek: a borítóbelsőn Tolnai Ottó antologikus verse az akkor elhunyt Kodály Zoltánra emlékezik, a hátsó belsőn Tolnai Ottó és Bosnyák István egy-egy szövege áll, a hátsó külső borítón pedig egy Ács József-grafika, amely összekapcsolja ezt a külső borítót a belső borítóval és a lapszámmal, amelynek képanyagát és meghatározó szövegeit Ács József vajdasági magyar képzőművész munkásságának szentelik.

A Sinkó Ervin-emlékszám (29–30., 1967. szeptember-október) Tolnai Ottó Brăncuși-nak *A hallgatás asztala* című szoborkompozíciójáról szóló szövegével indít. Ennek a témakörnek is nagy teret szentelt Dánél Mónika a már idézett tanulmányában, a Brăncuși-félgömbök és az *Új Symposion*-emléma vonatkozásában. Önmagában is eruditívan elemzi a szoborkompozíciót, s megképezhető jelentéseit aktivizálja a folyóirat kommunikációs terének megközelítésében, kép és szöveg egymásba nyíló, egymást kiegészítő, s ugyanakkor a részlegesség, a végtelen befejezetlenség jelentéseit fenntartó tereinek értelmezésében (Dánél 2016). Értelmezését továbbvive arra a lehetséges összefüggésre hívnám fel a figyelmet, hogy ez a szám milyen sok üres térrel, széles margókkal, vizuális csendekkel dolgozik: mintha *A hallgatás asztalának* csendjeit kívánná a lapszám arculatában újrafogalmazni. Ebben a felfogásban jut további jelentésekhez Tolnai Ottó *Balaton* című hosszúverse a széles margókkal négy egymást követő oldalon (4–5–6–7., lásd a 6. képet), amely versszöveg egyébként szintén használja Brăncuși félgömbjeit, de jól előkészítve leképezi a tihanyi Belső-tó O-formáját is, amely betűjel oly nagy jelentőségű Tolnai költészetében az Ottó név két o-jával, két nullájával, továbbá ez a vers gyászolja el a szintén akkor meghalt avantgárd példákat, a szabad vers apostolait, Kassákot és Füst Milánt is. A vers az O-k és Brăncuși kettévágott gömbje mellett színre lépteti Egry Józsefet is, a Balaton festőjét, aki műanyag csövecskéből hatalmas szappanbuborékokat fúj, és fölengedi őket az égre:

valami tömörülés
 ki fulladt bele
 két típus továbbmerészkedett matracán
 fordítsátok feléjük tévéiteket
 hadd nézzék a TÁNCDAL-FESZTIVÁLT
 a Tó Korlátjára könyökölve
 itt vannak mind a kertek gipsztörpéi
 Egry csak a kulisszák ügyében jött
 de meglestem
 rövidke műanyagcsövet mártogatott orvosságosüvegcséibe
 életében hegynyi szivárványszín pilulán rága át magát
 s égboltnyi szappanbuborékot fújt
 mindannyiatoknak látni kellett volna ahogy
 a nagy gömböt még egy pillanatig műanyagcsövecskéje végén mérlegelte
 egyensúlyozta
 majd sóhajtott
 s a csövecskétől elvált a Gömb
 ó jajjj
 én nem temetni jöttem a Tóra

Itt tehát a Brâncuși-féle szoborkompozíció, *A hallgatás asztala* a szám vizuális arculatának alakításában is visszatükröződik, illetve a *Balaton* című Tolnai-vers motívumai is a hallgatásra, a kiüresedésre és ezekkel részben összefüggésben a gyász motívumkörére erősítenek rá, érzékeny párhuzamot hozva létre a Brâncuși-féle súlyos, kettévágott kőgömbök és az Egry-féle szappanbuborék motívuma között.

A tudatosan megképzett üres terekre jó példa még a számból a 26–27. oldal-pár a bekeretezett bélyegzőlenyomattal vagy a 31. oldalon a szintén bekeretezett afroamerikai motívum. Mindkét esetben az illusztrációk kis méretezése és a körük rajzolt keret képezi meg az üres tereket (7. kép).

Számokon átívelő szövegek, témák

A spontaneitás és a tervezés izgalmas játéka a folyóiratban az egyes kiemelten fontosnak tartott szövegek fölvezetése, folytatásos publikálása, kommentálása, megvitatása. Ezek oldják az egyes számok önálló identitását, befejezettségét, erősítik a folyóirat létezmódjának folyamatos jellegét. Egymással átfedésben több szöveg fut párhuzamosan folytatásokban a folyóiratban, egyik még be sem fejeződik, máris elkezdődik egy újabb. Az első számtól követik egymást a folytatásos regények. Tolnai Ottó külön értekezik az első számban a regénytől megkülönböztetett folytatásos regény jelentőségéről az *Érzelmes tolvajok* címmel in-

dított folytatásos regénye *Prológusában*. (Lásd erről Bányai 2003b. 29–30.; Dánél 2016. 44–45., 54–55.; Ladányi 2017.) Bori Imre az első évfolyamtól kezdve itt közli folytatásokban avantgárdtörténeti tanulmányait.

A folyóirat mediális adottságainak tervezett használata, illetve a médium sajátosságaiból adódó további lehetőségekkel való játék figyelhető meg Végel László *Egy makró emlékiratai* című jugoszláviai magyar beatregénye prezentációjában. A regény körül komoly viták folytak a folyóirat szerkesztőségében és azon kívül is, voltak, akik rajongtak érte, mások elmarasztalták, pl. igénytelennek tekintett nyelvhasználatáért (lásd erről például: Utasi 1974). A regényt először a 4. szám harangozza be azzal, hogy itt közlik az epilógusát, minden különösebb magyarázat vagy bevezető szöveg nélkül. Aztán egy kihagyott szám után a 6–7. számban kezdik el folytatásokban publikálni a regényt, és ebben hozzák Végel László *Színvázlatok a gesztusokról* című, *Cselekvő ember vagyok* alcímű írását, majd a következőben a *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* című esszéjét lázadásról és konformizmusról, aztán a 9–10. számban (a 4. regényfolytatással együtt) a *Jegyzetek az új amerikai regényhősökről – Színvázlatok a gesztusokról* című esszét a *Fogó a rozsban* címmel említett Salinger-regény hősről, majd a 13. számban az esszé folytatását, a *Kishittük, árulók és csavargók – Színvázlatok a gesztusokról* című szöveget Antun Šoljan horvát író *Kratki izlet* (Rövid kirándulás) és *Izdajice* (Árulók) című, úgyszintén beatregénynek tekinthető regényeinek hőseiről. Ezek a Végel-esszék paratextuális viszonyt alakítanak ki a folytatásos regénnyel, és egyértelműen bevonják a regény befogadási folyamatába a hivatkozott szépirodalmi műveket is. Ezeket a folyóirat terének alakítása szempontjából fontos kérdéseket is érinti az egyébként *Symposion*-szerkesztő Bányai János tanulmánya Végel László regényírásáról, amelyben a Végel-esszék és a folytatásokban íródó regény összefüggéseivel is foglalkozik. A *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* című Végel-esszét az *Új Symposion* folyóirat története szempontjából is jelzésértékűnek tekinti, kapcsolatba hozza „az ideológia és a politika terepén is zajló polémiá”-val, összefüggésbe hozva Tolnai Ottó *Az angyalok lázadása* című, a 8. szám címlapján megjelenő versével, valamint *Érzelmes tolvajok* című folytatásos regényével, továbbá ugyancsak a 8. szám hátsó borítóján Kassák kalapos fényképének és Kassák Csuka Zoltán 1922-ben indított avantgárd folyóiratát, az *Utat* üdvözlő levelének közlésével (Bányai 2003a. 7–8.). Bányai tanulmányának ez a része visszatérően szerkesztői vallomásként is figyelemre méltó, és éppen azt a folyóiratteret érzékelteti, amely jóval tágasabb és szerkezetében sokkal inkább hálózatosan szerveződő, semhogy kiegyenlíthető lenne a megjelent szövegek sorával.

Még tart a regény publikálása, amikor a 11. számban megjelenik Krajczár Gyula írása Végel László regényéről és Somogyi Tóth Sándornak a Magvetőnél publikált *Próféta voltál szívem* című kisregényéről, fölhíva a figyelmet a kallódó nemzedékeknek a művekben megfogalmazott életérzései közötti több párhuzamra. A számban egyébként ezt az írást közvetlenül követi Végel regényének negyedik folytatása.

A regényről a folyóiratban és a folyóiraton kívül folyó vitákba döntő módon szól bele Weöres Sándornak a regény nyelvéért, „döglött mondataiért” lelkesedő levele, amelyet Bányai „a vajdasági magyar irodalom kultikus dokumentumá”-nak nevez (Elek 2003). Ezt a folyóirat 23. számában közlik, amelynek Ács József képzőművészeti világához igazított (a sokkal későbbi számítógépes betűtorzításokat előlegező) címtervezése a levél hangsúlyos kiemelését is lehetővé teszi (8. kép).

Kép és szöveg köztes terei

Kép és szöveg egymásba nyíló tereire és ezek jelentésalakító következményeire számos példát hoz Dánél Mónika idézett tanulmánya (Dánél 2016), amelyek sora jóformán tetszés szerint bővíthető. Számos példával szolgál többek között Tolnai Ottó és Maurits Ferenc együttműködése. Maurits interjúbán adott vallomása szerint Tolnai a lap grafikai arculatának alakításában is részt vett, Papp Miklós, Baráth Ferenc és Maurits grafikus tervezőmunkája mellett (Rajslí 2017. 19.). Ez az együttműködés olyan közös munkákat eredményez, mint Tolnai Ottó kézirásos betűkkel tipografizált verseinek és Maurits Ferenc kollázsainak közös keretbe foglalt megjelenése a 2. szám 18–19. oldalán, illetve hasonló együttműködésük a 3. szám 16. oldalán. Szintén egyedi tervezésű a 14–15. szám 13. oldalán Tolnai Ottó verseinek megjelenítése, amelynek összetett antropomorfizációs arculatlétesítését Dánél Mónika is elemzi (Dánél 2016. 61.), felhíva a figyelmet a szerzői név és az ettől eltávolított verscím közé épített vizuális jelegyüttes függőleges olvashatóságára. (A 14–15. szám grafikai szerkesztője Baráth Ferenc.)

A 3. szám 21. oldalán Karlheinz Stockhausen *Mi a zene* című szövegének tipografizálása is túllép a tipográfiai szabályszerűségeken, például a két sorba szedett kialakítása nyomán a második sorba írt „zene” szó Z-je lesz nagy kezdőbetűs, az egész szöveg elrendezése, bekezdésenkénti keretezése az egyes szövegrészek sorrendjének variabilitását sugallja, az „itt céltudatosan átléptük a határt” szövegrész pedig valóban átlép egy hangsúlyos léniát stb. A zenéről szóló elméleti szövegnek így erős vizuális üzenete is lesz.

A szerzői nevek és címek tipografizálása külön hosszas elemzéseket indokolna. Ezek közül kiemelkednek az olyan publikációk, ahol a grafikai tervezés hozzájárul egyes szövegek összekapcsolásához. Így például a 3. szám 6. oldalán négy költő, Domonkos István, Ladik Katalin, Tolnai Ottó és Raffai Ferenc egy-egy versét közelíti egymáshoz, kapcsolja közös térbe a tervezés, ily módon is hangsúlyozva a folyóirat szerzőire jellemző közös fellépést – a folyóiratban és a symposionisták más reprezentációs területein is. Ugyancsak hangsúlyos Tolnai Ottónak és Fehér Kálmánnak a 8. szám címlapján publikált ikerverse, *Az angyalok lázadása* és az *Ikervers a panaszokhoz*. Ezeknél a közös publikációknál az egyes művek egyedi azonossága nem sérül, ugyanakkor együtt kialakítanak egy olyan köztes teret, amely egyiknek sem kizárólagos sajátja, amelyben az egyes szövegek erő-

sebb visszhangra számíthatnak. Nemcsak a számról számra változó, ugyanakkor a publikációs egységeken belül összefüggően alakított címtipográfia, hanem a felhasznált képzőművészeti anyagok is hozzájárulnak a számok arculatának alakításához. A jobb-rosszabb minőségű reprodukciók mellett ebben jelentős szerepe van a folyóirat számára készült grafikáknak, elsősorban Maurits Ferenc és Baráth Ferenc tervezőszerkesztők alkotásainak, amelyek ugyanúgy folyamatosan megjelennek az újabb és újabb számokban, mint a folyóirat szerzői köréhez tartozó szövegszerzők szövegei, a közös fellépés, *symposionos* önreprezentáció részeként.

Dialogikus műfajok, társadalmi aktivitások

A kritika, az esszé és a glossza az *Új Symposion* domináns, rendkívül tudatosan kultivált műfajai. Ezeket az egyébként is reflexív, dialogikus megszólalási szituációkhoz köthető műfajokat a *symposionisták* tudatosan állítják előtérbe, a közösségi kultúraformálás meghatározó beszédmódjaiként tekintve rájuk.

Az *Iffúság* hetilapban indított melléklet, az 1961. december 21-én megjelent *Symposion* első anyaga is Tolnai Ottó *Első esszé* című írása volt, amelyben „kétségtelenül legértékesebb műfaj”-ként határozza meg. A folyóirat meghatározó szerkesztői, Tolnai Ottó, Bányai János, Bosnyák István, Végel László, Fehér Kálmán kivétel nélkül művelik az irodalmi vagy társadalmi kérdésekre reflektáló változatait.

Az irodalomkritika a nemzedéki önidentifikáció jellemző eszköze már a mellékletként megjelenő *Symposionban* is, amelynek révén kifejtik értékrendjüket és bejelentik igényüket a vajdasági magyar irodalom radikális átformálására, és ezt a programjukat az irodalomkritika révén valóban érvényesítik – mind a vajdasági magyar irodalmi művek szigorú, ugyanakkor értelmező jellegű bírálataival, mind a délszláv térség fontos műveire reflektáló, azokat a vajdasági magyar kulturális diskurzusba beemelő vagy az egyetemes magyar irodalom számukra fontos műveit értelmező-elsajátító recenziókkal. Az 1968. novemberi, 43. szám tematikus blokkban foglalkozik az irodalomkritika helyzetével, amit aztán az ezt követő néhány számban további hozzászólások követnek.

Ezeknél a műfajoknál a folyóiratban megjelent szöveg és a folyóiraton kívüli műalkotások, jelenségek között közös értelemadó jelentéstér jön létre. A folyóirat glosszarovata pedig irodalmi, kulturális és főképp társadalmi jelenségeket, viszásságokat szemlél és kommentál. Az első nemzedék idején *Centrifugális sarok* címmel működik ez a rovat, a második nemzedék óvatosabb szerkesztési gyakorlatában kivezetődik a lapból, hogy aztán a harmadik szerkesztői nemzedék 1980-tól 1983-as betiltásáig igen intenzíven működtesse – *Centripetális farok* címmel.

Sajátosan nyitott, köztes kommunikációs teret hoznak létre a folyóirat-be-mutatók, vitaestek, performance-ok, amelyek különösen a folyóirat első, valamint harmadik nemzedéke időszakában jellemzők. Ezeken a folyóirat kilép a nyomtatott térből, és más művészeti ágak vagy a társadalmi cselekvések világá-

ban is aktivizálódik. A performance műfaja különösen Ladik Katalin művészeti tevékenységére jellemző. *Ufó party* című performance-ának irodalmi-képzőművészeti vetülete ugyanilyen című képzőművészeti kiállításával a folyóirat 35. számának középső oldalpárján (18–19.) is teret kap, egybenyitva az egyszeri eseményt a folyóirat publikációs terével.

Ugyancsak a társadalmi cselekvés, a hippik ellenkultúrája, illetve a beatkultúra világához kapcsolódik az 1968. áprilisi megjelenésű 36. szám, címlapján Mike Sweeny *Költészet a protest után – modern song* című esszéjével, illetve a címlap alatti kollázssal, a belívben a legismertebb beatdalok, a Beatles, a Simon and Garfunkel, a Rolling Stones vagy a Doors emblemikus szövegeinek fordításaival, valamint a korszak közismert beatikonjainak (John Lennon, George Harrison, Ringo Star, Paul McCartney, Mick Jagger, a Jefferson Airplane, illetve a beatnemzedék egyik példaképe, Maharishi jógi) fotóival. A 37–38. szám hozza Tolnai Ottó *Hippynovelláit*, a 39–40. a jugoszláviai diáktüntetésekkel foglalkozik. Ezekben a művészeti közéleti aktivitásokban nemcsak a korabeli kortárs beatzene válik aktívává az irodalmi szövegben, hanem ennek az ellenkultúrának a társadalmi elkötelezettségei is visszhangoznak a folyóirat irodalmi szövegeiben, társadalomkritikai írásaiban.

A folyóirat terének lezártságát oldják a mellékletek is, illetve a *Symposion*-könyvek sorozata. Ezek a folyóirathoz való tartozásnak a jelzései, a mellékletek a számokba fűzve, a könyvsorozat pedig a megnevezéssel, továbbá az azonos szerkesztői-szerzői körrel kapcsolódnak a folyóirathoz, ugyanakkor el is különülnek tőle, sajátos köztes alakzatot hozva így létre, kiemelt publikációként megkülönböztetett figyelmet generálva. Ilyen az 51–52. szám *Osztriga-kérdés* című melléklete vagy az 54. szám verses posztere, az 55. szám Benes József-posztere, a 61. szám Ginsberg-, illetve Páskándi Géza-verset kiemelten publikáló, poszterszerű melléklete. Ez utóbbi eljárt az előlap és hátlap eldöntetlenségével, aminek mindkét oldalon a másik oldalra mutató nyilakkal ad hangsúlyt, az épp láthatóról a nem láthatóra irányítva a figyelmet. A nyilak megjelennek egyébként a szám belívében is, az egyes szövegekre irányulóan. A 68. szám poszterként is használható borítója, a szabadkai Bosch+Bosch csoport konkrét művészeti alkotásaival már a hetvenes évek, illetve a harmadik nemzedék időszakában többé-kevésbé rendszeressé váló képzőművészeti poszterek, mellékletek folyóirat-tervezési időszakát előlegezi, amikor a leválasztható ragasztott borító poszterként is kínálja magát.

Az *Új Symposion* szerkesztési gyakorlatában tehát az egyes írások, valamint az egyes vizuális alkotások egy számon belül is további írásokkal és vizuális alkotásokkal hoznak létre kapcsolatokat, továbbá egyes szövegeknek és vizuális anyagoknak a későbbi számokba történő különböző jellegű továbbvitelére, megidézésére, aktivizálására is számos példát találhatunk. Egy-egy szöveg vagy egy-egy lapszám nem különálló egységként viselkedik, hanem a folyamatos működésben tartott lap és a különféle művészeti ágakban is érdekelt neoavantgárd mozgalom aktivizálódásra kész részeként.

Szakirodalom

BÁNYAI János

2003a Az esszé: útban az elbeszélés felé – A metlikai tölgyfáktól Wittgens-
tein szövőszékéig, és tovább. In: Uő: *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*. Újvidék, Forum, 5–13.

2003b Diszkontinuitás és versbeszéd. Az Új Symposion homályos útja az
avantgárdtól a neoavantgárd és posztmodern felé. In: Uő: *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*. Újvidék, Forum, 27–44.

BOZSIK Péter–LADÁNYI István (szerk.)

2017 *Ex Symposion* 98.

DÁNÉL Mónika

2016 A hiány plasztikus helye. Kép és szöveg megnyíló terei az Új Sym-
posionban. In: Uő: *Nyelv-karnevál. Magyar neoavantgárd alkotások poétiká-
ja*. Budapest, Kijárat Kiadó, 44–53.

ELEK Tibor

2003 A „határon túli magyar irodalom” integrációjának kérdései – Bányai
János, Bertha Zoltán, Elek Tibor, Kántor Lajos, Szakolczay Lajos, Tózsér
Árpád kerekasztal-beszélgetése. Elhangzott a Károlyi Palota Kulturális Köz-
pontban 2001. március 13-án. A beszélgetést vezette és a szöveget gondozta:
Elek Tibor. In: *Vízumköteles irodalom? Internetes konferencia az UngParty
honlapján*. 2003. URL: <http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/kerekasz.htm>
[2019. június 18.]

LADÁNYI István

2015 Az „új” paradoxona: avantgárd önmeghatározások. Az Új Symposion
délszláv, magyar és világirodalmi tájékozódásai az első nemzedék indulása-
kor (1965–1968). *Tiszatáj* 10. 71–77.

2016 Térképzetek, térképzések, deterritorializáció az Új Symposion folyóirat
első szerkesztői nemzedékénél (1965–1971). *Partitúra* 1. 37–46.

2017 A folytatásos regény műfaji sajátosságai és jelentősége az Új Symposion
folyóirat első szerkesztői nemzedékénél. Tolnai Ottó: *Érzelmes tolvajok*, Vé-
gel László: *Egy makró emlékiratai*, Gobby Fehér Gyula: *Néhány szó a novi
sad-i kenyérről*. In: Szávai Dorottya–Z. Varga Zoltán (szerk.): *Műfaj és kom-
paratisztika*. Budapest, Gondolat Kiadó, 415–426.

2018 Az újvidéki Új Symposion folyóirat első szerkesztői nemzedékének
policentrikus irodalom- és kultúrafelfogása. *Irodalmi Szemle* 2018. október,
45–54.

LOSONCZ Alpár

2018 *A hatalom(nélküliség) horizontja. Hommage à Új Symposion*. Újvidék,
Forum.

MIKOLA Gyöngyi

2012 A Symposion képi fordulata. *Symposion–Híd* 62. 12. 4–13.

NOVÁK Anikó

2017 A vizualitás és textualitás viszonya a vajdasági magyar folyóiratokban. *Hungarológiai Közlemények* 3. 110–119.

RAJSLI Emese

2017 Aztán csak csinálom, és nem tudok leállni. Rajsli Emese pétervárad-i beszélgetése Böndör Pállal és Maurits Ferencsel. *Ex Symposion* 98. 18–25.

SZERBHORVÁTH György

2005 *Vajdasági lakoma. Az Új Symposion történetéről*. Pozsony, Kalligram.

THOMKA Beáta

1994 *Tolnai Ottó*. Pozsony, Kalligram.

2009 Symposion-kollázs. In: *Déli témák. Kultúrák között*. Zenta, zEtna, 119–139.

UTASI Csaba

1974 Hínárban. In: *Uő: Tíz év után. Esszék, kritikák, tanulmányok*. Újvidék, Forum, 198–210.

VIRÁG Zoltán

2007 A margó vándorai. In: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története III*. Budapest, Balassi Kiadó, 536–548.

Illusztrációk

1. kép. Az *Új Symposion* 1. számának 12–13. oldala

2. kép. Az Új Symposion 1. számának 16–17. oldala

[illegible]

feher kálmán

**létünk
legfontosabb
imperatívusza
a béke**

[illegible][illegible][illegible]

f e h é r k á l m á n

**létünk
legfontosabb
imperatívusa
a béke**

[illegible][illegible]

gerold lászló
széliegyzetek

[illegible]

önmagunkról

[illegible]

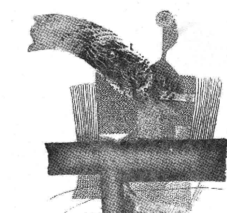
veres péte
olvasónaplómbó

[illegible][illegible][illegible]

10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532

fehérvárnán
 kitűnk legfontosabb imperatívusza
 a béke

ivan supek
 utoisó forradalom
 című könyvének
 kancsán

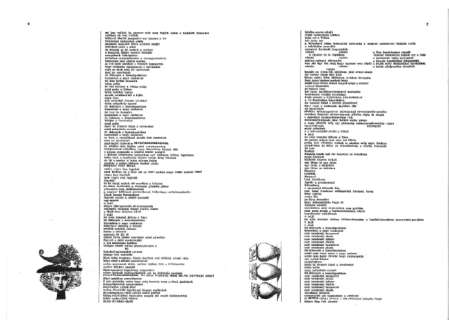
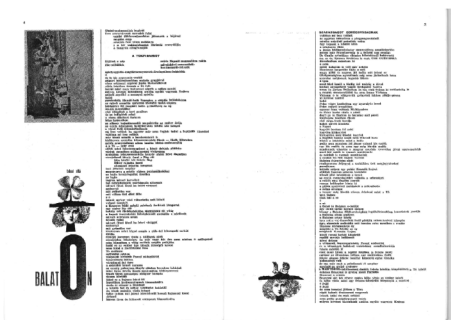
[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

4. kép. A 9–10. szám címlapja

5. kép. A 17. szám címlapja, Weöres Sándor verseivel

6. kép. A 29–30. szám 4–5. és 6–7. oldala, Tolnai Ottó Balaton című versével

AZ AKÁC MOTÍVUMA FEHÉR FERENC KÖLTÉSZETÉBEN

1. Az akác meghonosítása Magyarországon

1710-ben ültettek először akácfát Magyarországon, Erdődy gróf pozsonyi kertjében. Az új növény Pozsonyból és a nyugati határszél felől a francia stílusú kastélykertekkel érkezik magyar földre (Rapaics 1940). Erdőnek először Héderváron, Viczay gróf birtokán telepítették. Az angolkertet létrehozó szabadkőműves magyar főúr a gazdasági modernizáció híve és az akácfa egyik magyarországi meghonosítója (Galavics 2006). A katonai kincstár 1750-ben Komárom-Herkály erőd körül 290 hektár akácerdőt telepített hadászati célból. „A 290 hektáros telepítés nagy érdeklődést váltott ki az akácfa iránt. (...) Nemcsak központilag szorgalmazták az ültetését, hanem földbirtokosok és honoráciorok – köztük Tessedik Sámuel – is példamutatón terjesztették” (Ortutay 1977–1982). 1768-ban Békés vármegye egyetlen akácfája árválkodott még a szarvasi parókia kertjében. A magyar felvilágosodás egyik nagy alakja, Tessedik Sámuel (1742–1820) mezőgazdász, pedagógus, evangélikus lelkész honosítja meg Szarvason és környékén egyebek közt az akácfát, gazdaságában mezővédő erdősávot alkalmaz. Halála után öt akácfa veszi körül sírját „némi tiszteletadással” (Fabiny 1980. 76.). A polihisztor Tessedik Sámuel működése egybeesik Mária Terézia erdővédelmi rendeleteivel. Mivel az erdőket a szükségesnél nagyobb mértékben pusztítják, a királynő 1769 decemberében közrebocsátja az Országos Erdőrendtartást az erdők megóvása és telepítése érdekében. Az erdők rendezése során erdőtérképek készülnek, és megjelennek az első erdőgazdálkodási tervek. „A rendtartás kiemelt figyelmet fordít a folyamatosan csökkenő erdőségekre, ezért »minden ház lakosa« számára előírja, hogy az erdőtelepítésre alkalmas, művelés alatt nem álló mezőgazdasági művelésre használható területeket be kell fásítani” (Kocsis 2013. 193.).

A 18. század második felében kezdődik meg az Alföldön a futóhomok megkötését is célzó nagyobb ütemű erdőgyarapítás. A fűzfa és a nyárfa mellett a legelterjedtebb fa az akác – „a jövevény” hamarosan annyira hozzátartozik a magyar táj képéhez, hogy Kerner Antal József, a neves botanikus a magyar Alföld jellemző fáját *magyarfának* nevezi el (Rácz 2010), akár Herman Ottó, aki szintén *magyar fa*-ként emlegeti az akácot (Javaslat 2014). Az akác tömeges elterjedésének első időszaka Magyarországon a szabadságharc utánra, 1865 és 1895 közé tehető. A magyar Alföld fásításának a fő fafajtájává lett (Bartha–Szmorad–Tímár 2014).

Az 1807. évi vonatkozó törvénycikkely továbbra is a futóhomok megkötését, továbbterjedésének meggátolását szorgalmazza, akárcsak az 1879. évi erdőtörvény, amely szintén fontos feladatnak tartja a kopárfásítást, a síkvidéki kopár felületek, a lecsupaszított hegy- és dombvidékek, a vízmosások talajának fásítással történő megkötését.

A 20. századi fásítási törekvések 1923-tól, az alföldfásítási törvény¹ rendelkezései nyomán erősödnek föl. A mezőgazdasági művelésre alkalmatlan, terméketlen földterületeken másfél évtized alatt 38 000 hektár akácost létesítenek. Az 1920–1938 közötti időszakban a kopár felületeket 75%-ban akáccal fásítják (Keresztesi 1965). Az 1935. évi erdőtörvény is a fenti törekvéseket támogatja. Az akácfa a második világháború előtti uradalmak és parasztgazdaságok kedvenc fájává lesz.

Az 1923. évi alföldfásítási törvény igazán jó eredményekkel a Duna–Tisza közén és a Nyírségben járt. Az akác sikertörténete ez, nem úgy, mint az ország más tájain:

A néhány holdas kisparasztok szívesen fásították tanyájuk környékét, mezségjüket az állam által ingyen juttatott facsemetével, suhánggal, mert a telepítésnek hamar hasznát látták. A tiszántúli kötött talajokon a többnyire helytelen fafajmegválasztás és a szakszerűtlen agrotechnika miatt sikertelenné vált fásítások elkedvetlenítették a fásításra kötelezetteket. Így a nagykunsgái emberek jó része abban az időben fagyülőlő maradt. (Keresztesi 1965. 537.).

Az 50–60-as évek „akáctörténete” heterogén. Jórészt az új növényfajta sikertörténete, másrészt napjaink akácellenességét előlegezi:

Az 1946-tól 1955-ig terjedő időszakban 11 500 hektár akácállományt telepítettek. Ez utóbbi telepítések 50%-a az alföldi homokvidékeken történt. Az akác ilyen nagy mértékű előretörése még abban az időszakban vitatottá vált, az erdész szakmát is erősen megosztotta. A vita következményeképpen a szakemberek már az 1950-es évek közepén az akácosok területének radikális csökkentését irányozták elő(!) (...) Az 1950–60-as években előirányzott területcsökkenés azonban nem következett be. (Bartha–Szmod–Tímár 2014. 3.)

Nem következett be, mert a korabeli ellenvélemények nem magát az akácot kívánták kiirtani, hanem a szakszerűtlen, hozzá nem értő szövetkezeti vagy éppen erdőgazdálkodási telepítésekből eredő fajtaromlást szerették volna viszszafordítani. A „jövevényfa” honossá lett, és „a magyar Alföldet új szépséggel, a virágzó erdővel tette gazdagabbá” (Keresztesi 1965. 435–436.). A pionír akácból Magyarországon erdőalkotó főfajt hoztak létre (Keresztesi 1989).

1 Nemcsak erdők telepítéséről rendelkezik, hanem fasorok, fapászták, facsoportok telepítéséről is.

2. Vajdasági akáctörténet

A mai Vajdaság legdélibb része, a Temesi Bánság a 18–19. században igen változatos arculattal bírt. A Dél-Alföld legnagyobb mocsárvidéke és homoksi-vataga, az Al-Duna hatalmas árterülete tette változatossá a tájat. A Temes és a Karas folyó hátságára épült Delibláti homokpuszta homoktengerének legmagasabb pontja 251 m, magasabb, mint a Gellért-hegy. Az egykori Temes megyei (Károlyfalva, Gerebenc, Dunadombó, Deliblát és Homokos között elterülő) „Magyar Szaharában” a futóhomok gerincei, szélbarázdái, dűnéi uralták a tájat (Paládi-Kovács 2014). 1788-ban II. József a Delibláti homokvidék fásítását is elrendeli (Borovszky [1914]). A királyi kamara birtokába került terület (katonai végvidék) fásításának első tervezete 1815-ben készül el Franz Bachoven erdőfőtanácsos jóvoltából (Kalapis 2002), amit három év múlva hagynak jóvá, és hatvan esztendő t látnak elő a megvalósításra. 1844 és 1871 között

mintegy 500 hold erdőt telepítettek, s már akáccal is kísérleteztek. Az 1872–1877 közötti néhány évben a magyar pénzügyminisztérium 818 hold futóhomokot erdősített be, főként akácot, nyárfát és fekete fenyőt használva a telepítéshez. 1878–1898 között még eredményesebben haladt a homok megkötése. Húsz év folyamán több mint 5200 holdat fásítottak be az orsovai és a lugosi magyar királyi erdőgazdaság szakmai irányításával. Végül a kincstári birtokkezelőség 1899–1914 közötti periódusában a 9200 holdat is meghaladta az új ültetvények területe. (Paládi-Kovács 2014. 4.)

A homokkötés megfelelő, helyi módjának „feltalálója”, a fásítási program irányítója Mátyus József főerdész (1868–1898), majd 1898-tól Ajtay Jenő erdősz-mérnök, aki egyik cikkében a következőket írja a munkálatokról:

Titáni munka és az elemekkel való elkeseredett harcz volt a futóhomok megkötése. Naponként 600–800 kézinapszámot és 150–200 fuvarnapszámot kellett néha alkalmazni, hogy a nyílt futóhomokterületből egy évre előirányzott részt megköthessük és befásíthassuk. A szél és az időjárás egyéb viszontagságain kívül a különböző községekből összecsiszított munkások között a rend és szükséges mérvű fegyelem fentartása leírhatatlan nehézségekkel járt. (Ajtay 1912. 35.)

A két erdősz majd 12 000 hektárnyi erdővel gazdagította Temes megyét (Kalapis 2002).

A delibláti fásítás sikere ösztönzően hatott Szeged, Szabadka és Pest városára is (Bartha 2000). 1896-ban, egy felvidéki, majd egy somogyi erdőgazdaságban betöltött hivatalból érkezik Szabadkára Kallivoda Andor (1866–1936), egy fiatal, Besztercebányán végzett erdőmérnök. A szabadkai városi erdő gondnokaként

Bács-Bodrog vármegye második legnagyobb, 13 247 holdas erdejére felügyel. Munkájának fontos része a homokfásítás, az akáctelepítés. Szabadkai évei alatt, 1915-ig a meglévő 1800 hold akácos mellé 4154 hold új erdőt telepített csemeterültetéssel. Szabadkai gyakorlatával az akáctenyésztés egyik országos szaktekin-télye lett (Kalapis 2003).

A fásítás hőskorában „beállított” arányok a vajdasági erdők mai fajtaszerke-zetére is rányomják bélyegüket. Napjaink erdeiben is dominál az akác a nyár mel-lett. A Fruška gora (Tarc-al-hegység) és a verseci tájörzetek erdős területein egya-ránt a lombhullató fajták dominálnak, a tölgy, a hár, a fehér akác, a szil és a juhar. A bánáti területeken a szélerózió enyhítése céljából akácosokat telepítettek, míg a folyók árterében nyárfa erdősávok húzódnak (Kovács Sárkány–Kovács 2017).

3. Az akác beépülése a vajdasági magyar kultúrába, irodalomba

Gróf Teleki Pál Bácska-képében „akác sorokkal kirajzolt dűlők” (Teleki 2004) tűnnek elő, Bánát-rajzában pedig „a deliblati homokon nyáron is zöld a szőlő és az akác” (Teleki 2004).

Az akácmotívum megjelenése és beépülése a vajdasági magyar kultúrába, irodalomba az idegen növény térhódításával, meghonosodásával egyidejűleg történik. Napjainkban számon tartott első szövegszerű előfordulása (Ispánovics Csapó 2011) egy vershely. A „ter'bély Ákászoknak / Víz mosta szép töve” (Magos 1834) egy színházi zsebkönyv lapjain megelevenedő idill, szerelmi légyott hely-színe. Irodalmi akáctörténetünk Papp Dániel, Kosztolányi Dezső és a modern-ség szövegeihez köthető megállói (Ispánovics Csapó 2018) közül kiemelkedik Szenteleky (Sztankovits) Kornél (1893–1933) programteremtő akác-szimbolíkája. A pécsi születésű zombori gimnazista Pesten szerez orvosi oklevelet. 1920-ban érkezik a vajdasági Ószivácra, ahol orvosként, irodalom- és kultúraszervezőként működik. Tevékenysége nem véletlenszerű. Kiss Gusztáv könnyen félreérthető írása nyomán (Kiss 1999) Szentelekyt a szabadkai *Alkotás (Stvaranje)* szabad-kőműves páholy holdudvarába is sorolhatnánk. A sziváci orvosíró 1925-ben az 1898-ban alakult zombori Jövendő páholy testvériségébe fogadják be (Bori 1994). Szabadkőműves páholytagként a szervezet eszmei útmutatása nyomán alkot. Életművének meghatározó jelképe a szabadkőműves-szimbólum, az *ákác(!)*.² A programadó folyóirat, a *Kalangya* beköszönő (szerkesztői) cikkének akác-fája a mai napig meghatározza irodalmi, irodalomtörténeti gondolkodásunkat:

2 A szabadkőművesek jelképe a palesztin akác, a mimózafélék családjába tartozó pusztai aká-cia/ákácia. A halhatatlanság fája a (vajdasági) magyar kultúrában, irodalomban egybemosó-dik, majd átadja helyét egy másik, hasonló, Amerikából érkező idegen növénynek, a fehér, „hamis” akácnak (Ispánovics Csapó 2018).

A *Vajdasági Írás* kimúlása óta ugyanis irodalmunk értékekkel szaporodott, virágosabb, lombosabb lett az alföldi akác, már nemcsak az idegen vesz észre bennünket, hanem az akácillatra felfigyelnek az ifjú, ígéretes lelkek, meg a bölcsen emlékezők, sőt az is lehet, hogy a százlancos gazda, a nyájas mosolyú városi ügyvéd is meg fogja állapítani a növekedést és a lombosodást (...) Élnei akarunk. Fejlődni akarunk. Lombosodni akarunk. Kultúrát akarunk teremteni, és fogunk is teremteni (...). (Szenteleky 1932. 1.)

A kultúrateremtés nehéz vállalkozás a trianoni döntés után leszakadt Bácskában. Szenteleky Kornél versbeli akácai „a bácskai kisvilág szimbólumai” is (Toldi 2011. 66.). Nem véletlenül szegények, türelmesek, csendesek, árvák és tarlottak. Fejsze pusztítja, szél rázza őket, de a közösség ereje megtart, fölemel: „lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május, / s a sok akácillat összeborul sírva!” (*Ákácok az őszben*). Szenteleky *Ákácok alatt* (1933) című kétkötetes novellaantológiájának bevezető tanulmányában fejti ki Hippolyte Taine francia filozófus nyomán a „helyi színek” elméletét, irodalmi programtervét, melynek legfőbb elhivatottsága a táj formálta vajdasági (bácskai, bánáti) ember életkérdéseinek, szellemiségének, világszemléletének megörökítése. Annak a lelkületnek a megörökítése, amely közeli rokona a lassan beépülő, lassan meghonosodó új növénynek, új tájalelemnek: „mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, a homokos területen szőlő, az országutak mellett nyiszlett eperfák, a csatornák és a folyók mentén szegényes, szomorú akácok” (Szenteleky 1933. 5.).

4. Az akác motívuma Fehér Ferenc költészetében

Az 1945 utáni vajdasági magyar irodalom „akácos” költője Fehér Ferenc (1928–1989). Költészetének értékeire még a hetvenes évek elején Nagy László hívja föl a figyelmet, Tolnai Ottó, Tőzsér Árpád, Batta György, Kányádi Sándor, Király László és Farkas Árpád mellé sorolja (Tüskés 1990). Bori Imre az Illyés-féle népies költészet nyomvonalába sorolja az opust (Bori 1999), s Fehér verseinek értelmezéséhez alapvetőnek tartja a gyermekkor, az életrajz ismeretét (Bori 1978). „Ember–költő–mű ritka összhangja az övé; fedik, magyarázzák egymást, szinte együtt léteznek...” – írja Kovács Kálmán (Kovács 1966. 1079.). A „vállalt világ költője” (Harkai 1995) az emlékezés szociografikus elemeiből, tényvilágából³ teremti meg szuverén, organikusan építkező költői életművét, amely „modell érvényű személyiségalkotó folyamatként”, a cselédből lett értelmiségi önazonosság-kereséseként is értelmezhető (Görömbei 2001. 19.), másrészt a bácskai életérzés,

3 *Erdőtlen erdő* című válogatott verseinek kötetét Bori Imre úgy állította össze, hogy az egyes versek együtt olvashatóak a költő munkanaplóival, jegyzeteivel, az azonos témáról írt publicisztikai cikkeivel, rávilágítva így a költői látásmódra, az alkotói folyamatra, a tárgyi elemek versbe emelésére.

a *Pannon nirvána* lelkiségét „rajzolta rá a magyar költészet és a magyar nemzeti önismeret térképére” (Görömbei 2001. 18.).

Fehér Ferenc lírai bácskai topográfiájának, szerelmes földrajzának meghatározó, jellegzetes motívuma a fehér akác. A magyar fa. A magyar nép fája. Mindenekelőtt tájépitő elem. Tölgyfák, fűzek, nyárfák, eperfák környezetében jelenik meg, a vajdasági tájalkotók egyike. Akácfák a határban, amikor a „nyáresték porba vonták / s akácok alatt marhacsordát / ringattak” (*Üzenet a Szajna-partra*, Fehér 1978. 133.). Akácok topolyai utcák („Most még csal bennünket az utca, / kintről akácok integetnek”. *A kutyám és én*, Fehér 1978. 28.), akácfák Újvidéken („Vén bútor figyel reám, / cikázik ósdi ajtaján / az utcai akácok árnya” (*Őszi kép*, Fehér 1978. 36.).

Bácska Fehér Ferenc költészetében nem földrajzi fogalom, „hanem érzelmi glóbuszának egy misztikus pontja, ahol a maga költői életdrámája játszódik le” (Bori 1978. 45.). A topolyai és szabadkai keltezésű versek gyermekkor-émlékeztének anyafigurája egy sápadt arcú, szenvedő Mária-alak („Szép lelkét szétosztja, / szép szívét kifosztja – leggazdagabb mégis / az én anyám.” *Anyám*, Fehér 1978. 8.), máskor foltvarró asszony, „fonnyadt fűz” (*A fiú panasza*, Fehér 1978. 23.) a mindennapok nyomorának, „csendéletének” a közegében („edényhalmaz, zsíros ronggyal”, *Szegények vasárnap délutánja*, Fehér 1978. 16.; „ázott csirke módján / trasnyog rossz papucsában az ól körül” (*Sár*, Fehér 1978. 13.). Olykor azonban Mária megszépül, éteri, misztikus magasságokba emelkedik: „Este édesanyám rozsdás pléhkrisztusnak / panaszkolta sorsát kifelé menet, / s a csöndnek gyónt, melyre a bús, nagy / nap-ostya úgy hullt, mint utolsó kenet. / S hulltak a dűlőn kis akáclevelek, / mint megannyi tétova, lágy lehelet...” (*Egy kiskirály kunyhójából I.*, Fehér 1978. 78.). Az anya látszólagos ellenpólusa a szálfatermetű apa, akihez a cselédsors kilátástalansága kötődik. Kulcsszavai: robot, klumpa, őszi sár, eső, batyu, kenyér, szalonna, köhögés, káromkodás. „Apám és én. Két rongyos állat.” – szólal meg érettségi másnapján a versbeszélő a „robotos senkik” közegében (*Utam*, Fehér 1978. 21.), a menni vagy maradni felelősségével a háttérben („Mennék, s béna kezem ottfagy a kilincsen.” *A fiú panasza*, Fehér 1978. 23.). A versbeszélő otthonosság-érzését nemcsak az anya- és apafigura habitusa teremti meg. Az akác az otthonosság fája. A cselédtanyán „Hívott a kert és túl a nagy-nagy, furcsa, / akáccal szegzett, girbegörbe utca” (*Egy kiskirály kunyhójából I.*, Fehér 1978. 86.). A szabadkai miliőben „Akácok susognak az ablak alatt” (*Este a József Attila utcában*, Fehér 1978. 16.), miközben egy rádió, egy gőzkazán és a kaszárnyában felhangzó takarodó hangjai szüremlenek be a nyitott ajtón. A városból vidékre (Topolyára) történő vissza-visszatérések, hazaérkezések tanúi a rozsdás drótkerítésre hajló ringó akáccsemeték (*Július*, Fehér 1978).

A gyermekkor akácmotívuma gyakori szövegszervezője Fehér Ferenc versuni-verzumának. „Testvéreim, a fák” közül „karjaira emelt a ringató akác” (*Fák*, Fehér 1995. 76.), s így megváltozik a versbeszélő perspektívája, jobbra fordul a világban elfoglalt helye („fönt egy akác hegyén, ahogy lenéztem, / és a temetőig láttam egészen”. *Egy kiskirály kunyhójából I.*, Fehér 1978. 86.). Hódmezővásárhelyen

születik az a vers, amelyben egy alföldi város kora reggeli parkjában egy magányos vadgalamb panaszos jajongása, hívó hangja, földöntúli bűgása „a repedezett háncsú akácfák magasába” hatol, majd „zsongító, szelíd könnyörgéssé gyöngül”, s az akácok koronái közül a gyermekkor diákkori hajnalait idézi (*Tavaszi napló*, Fehér 1995. 119.). A gyermekkor akácfái a kamasz fiú környezetében bontanak virágot („s a nyolcadikban, akácvirágzás idején, / bezúgtam a tiszai hajózásból”, *Tisza-parti vallomások*, Fehér 1978. 187.). A bácskai településeket bejáró költőt az akác kiváltotta szín- és illatélmény vezérli vissza az elvesztett, letűnt világba („A gombosi fákról akácpor / szitáló esője hullt rám / s űzött elhagyott anyámhoz” (*Számadás*, Fehér 1978. 60.). A nagyvárosból (Újvidékről) visszatekintő versbeszélő életideje (Ács József festményeinek késztetései nyomán Fehér 1995. 14.) télbe fordul: „*Dajkáim száraz akácok, / bölcsőm e hófúttá utca*” (*Fagyott inget himbál a szél*, Fehér 1978. 68.). Máskor a nyár heve gyötri (*Sárga akáccsoport fonnyadt fönn a lankán, / s mégis felém zúgott, szent volt, hívó Bakony...*”, *Betyár-völgy*, Fehér 1995. 25.), mert a régi fiúcska és a gyermekkor nincs már.

A „tűnt gyermekarcok egyszervolt vadnarancsa” temetők korhadt kerítésénél leskelődik, s az akácfa alakot vált, síremlék, keresztfa, halálszimbólum lesz belőle („Akác és márvány. Mindet egy kéz faragta”. *Akác és márvány*, Fehér 1995. 90.). A Fehér-vers komplex akácmotívuma zárhatná a fenti emlékezetköröket. Az elmúlás és az újjászületés jelképisége bontakozik ki egyetlen verssorból: „Sárgaföldben lányhaj akácgyökér-kóca” (*Pannon nirvána*, Fehér 1995. 101.). Élet és halál kettőssége, egyensúlya adhat reményt a pusztulás ellenében. A népi kultúra életet adó, halottat öltöztető, elsirató asszonyalakjaihoz kapcsolódik a futóhomokot is megkötő megmaradás-szimbólum, az akácgyökér.

„Az egész életem úgy kezdődött s alakult, hogy a táj s az égalj jelentették azt, amit másnak az utazások vagy a szellemi élmények” – írja egyik szövegében Fehér Ferenc (Fehér 1970. 123.). A tájba vetett ember („Egy öreg akác a dűlőn”. *Mókuskám virágai*, Fehér 1970. 31.) alakja szorosan kötődik Szenteleky Kornél irodalmi programjához. „Nézd a couleur csapzott akácát” (Fehér 1995. 127.) – szólal meg a *Szenteleky* című vers beszélője. Szenteleky Kornél szikár alakjának az árnyékában, irodalmi programjának akácszimbolikájához kapcsolódva borul össze a két Újvidékről vidékre vonatkozó íróember (Németh István és Fehér Ferenc): „»Te volnál hát?!« Két akáclomb összehajlott / fölötted, sűgva, ahogy ösz-szenéztünk. / Csak ők látták, hogy egyetlen kézfogással / mint mérjük össze test-vér szívverésünk” (*Látogatóban*, Fehér 1978. 27.). A versek beszélői sorstársak, kultúra- és irodalomteremtők, identitásépítők, akár Szenteleky Kornél *Ákácok az őszben* című versében az „összeboruló akácillatok”.

Dakos Szabó szerint az akác „sok esetben csak díszletként, versszaképítő elemként van jelen” (Dakos Szabó 2012) Fehér verseiben. Ezzel a megállapítással nehéz egyetérteni, hiszen szinte minden esetben gondosan megválasztott kontextusban tűnnek föl az egyes előfordulások, s egy aránylag pontosan körülírható jelentésmezőt hoznak létre.

Fehér Ferenc költészetének ezredfordulós újraolvasása (Görömbei 2001) veti föl a kérdést, van-e helye szövegeinek az irodalmi kánonban, s ha igen, mi az, ami aktuálissá, értékessé teszi a mai ember számára. A versek valóságismereti, gondolati, érzelmi és formáló elemeiből megképződő esztétikum, a tárgyiasság, személyesség és artisztikum szerves egysége (Görömbei 2001) mellett számunkra mindenekelőtt az akácképzet többrétegű beépítése, irodalmi, kulturális beemelése miatt érvényes szövegtér továbbra is Fehér Ferenc költészete. A versvilágában „megkapaszkodó” idegen növény motívuma a (vajdasági) magyar kultúrában, irodalomban az akácfa meghonosodásával párhuzamosan rögzül, válik hazai, magyar fává. Fehér Ferenc költészetének sokrétű akácszimbolikája a köztes lét meghaladásaként értelmezhető.

Kiadások

- Fehér Ferenc 1970. *Hazavezérő csillagok*. Újvidék, Forum Könyvkiadó
 Fehér Ferenc 1978. *Madarak folyója*. Harminc év verseiből. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
 Fehér Ferenc 1989. *Akác és márvány*. Újvidék, Forum Könyvkiadó
 Fehér Ferenc 1995. *Erdőtlen erdő*. Válogatott versek és kommentárok. Újvidék, Forum Könyvkiadó

Szakirodalom

AJTAY Jenő

1912 A delibláti kincstári homokpuszta ismertetése. *Erdészeti Lapok* 1. 25–42.

BARTHA Dénes

2000 Erdőterület csökkenések, fafajváltozások a Kárpát-medencében. In: Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem*, 11–24. Budapest, Osiris Kiadó.

BARTHA D.–SZMORAD F.–TÍMÁR G.

2014 *A fehér akác (Robinia Pseudoacacia L.) hazai helyzetének elemzése*.
 URL: http://www.okologia.mta.hu/sites/default/files/BARTHA_es_mtsai_Akac_attekintes_2014_vegleges.pdf. [2017. október 20.]

BORI Imre

1994 *Szenteleky Kornél*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.

1978 *Fehér Ferenc*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.

1999 Fehér Ferenc. In: Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 154.

BOROVSKY Samu (szerk.)

[1914]. Temes megye. In: *Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest.

DAKOS SZABÓ Szilvia

2012 Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában. *Híd* 4. 94–108. URL: <http://www.hid.rs/hid/2012/hid-2012-04.pdf>

FABINY T.

1980 Arcképvázlat Ruzsicskay Györgyről. *Diakonia* 1. 76–82.

GALAVICS G.

2006 Egy elfeledett angolkert – Rovnye Trencsén megyében. *Ars Hungarica* 1–2. 119–166.

GÖRÖMBEI András

2001 Fehér Ferenc verseinek újraolvasása. *Hungarológiai Közlemények* 4. 15–26.

HARKAI VASS Éva

1995 A vállalt világ költője. *Híd* 851–854.

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

2011 *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar.

2018 Az akác a vajdasági (irodalmi) kultúrában. In: Spăriosu, Laura–Ivanic, Ivana–Petković, Violeta (ed.): *Interkult 2017 – Volume 1. Selected Papers from the Third International Conference Interculturalism in Education*. Novi Sad, Pedagogical Institute of Vojvodina, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, 145–166.

XXX

2014 *Javaslat a „magyar akác” Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvételéhez*. Budapest, 1–16. URL: https://elelmszerlanc.kormany.hu/download/b/0a/a0000/Magyar%20ak%C3%A1c_javaslat.pdf. [2017. október 12.]

KALAPIS Zoltán

2002 *Életrajzi kalauz I.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.

2003 *Életrajzi kalauz II.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.

KERESZTESI B. (szerk.)

1965 *Akáctermesztés Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

1989 Az akác a mezőgazdaság fafaja. *Erdészeti lapok* 10. 435–436.

KISS Gusztáv

1999 Gondolatok a szabadkőművesség és a szabadkai polgárság kapcsolatáról. *Üzenet* 9–12. URL: <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/16/kiss.html> [2018. január. 11.]

KOCSIS G.

2013 Összefoglaló az erdővédelem kialakulásának történetéről. *Themis* 6. 189–201.

KOVÁCS Kálmán

1966 Fehér Ferenc költészete. *Híd* 10–11. 1079–1091.

KOVÁCS SÁRKÁNY Hajnalka–KOVÁCS Vilmos

2017 Vajdaság mezőgazdasági jellemzői, 73–95. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. Szabadka, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete.

MAGOSS József

1834 *Magány virága a Magyar hon hív fiainak s tisztelt népeinek mély üdvözlettel ajánlja*. Ujvidék.

ORTUTAY Gy. (főszerk.)

1977–1982 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó. URL: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-113.html>. [2017. november 19.]

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2014 Tájépítés és nemzetiség a Dél-Bánságban (1880–1914). *Híd* 6. 111–124.

RAPAICS Raymund

1940 *Magyar Kertek*. A kertművészet Magyarországon. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

RÁCZ János

2010 *Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

SZENTELEKY Kornél

1932 Köszöntjük az olvasót. *Kalangya* 1. 1–64.

1933 Ákácok alatt. In: Szenteleky Kornél (szerk.): *Ákácok alatt* I. Szubotica, Jugoszláviai Magyar Könyvtár, 5–12.

TELEKI Pál

2004 Bácska. In: Bori Imre: *Ezredéve itt. Délvidéki olvasókönyv*. Újvidék, Forum Könyvkiadó. URL: <http://www.forumliber.rs/pdf/books/Bori%20Imre%20EZREDEVE%20ITT.pdf>

2004 Bánát-Bánság. In: Bori Imre: *Ezredéve itt. Délvidéki olvasókönyv*. Újvidék, Forum Könyvkiadó. URL: <http://www.forumliber.rs/pdf/books/Bori%20Imre%20EZREDEVE%20ITT.pdf>

TOLDI Éva

2011 Természetírás – természetolvasás. Természetélmény és létvers a vajdasági magyar irodalomban. *Hungarológiai Közlemények* 4. 65–74. URL: http://epa.oszk.hu/02400/02401/00041/pdf/EPA02401_Hungarologiai_kozlemenyek_2011_04_065-074.pdf

TÜSKÉS Tibor

1990 „Szól majd a költő, ha lesz még kinek---„. Fehér Ferenc: Akác és márvány. *Tiszatáj* 9. 77–80. URL: http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/14444/1/tiszataj_1990_009_077-080.pdf

A MONARCHIA ÁRNYÉKÁBAN. A TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET KÖZTES TEREI A KORTÁRS VAJDASÁGI MAGYAR NOVELLÁKBAN (TOLNAI OTTÓ, SZATHMÁRI ISTVÁN ÉS LOVAS ILDIKÓ SZÖVEGEIRŐL)

Irodalmi táj avagy hagyomány, örökség az Osztrák–Magyar Monarchia, pontosabban milyen táj, illetőleg milyen értelemben örökség? Hamvas Béla *Karnevalja* kapcsán teszi fel a kérdést Kelemen Zoltán *Táj vagy örökség* című tanulmányában. A továbbiakban kifejti, hogy feltehetőleg olyan szellemi-lelki tájról van szó, amely egyszerre földrajzi is és történelmi is, határai égtájak és évszámok alapján világosan kijelölhetőek. „A táj behatol az egzisztenciába – és megfordítva: az egyén, a szubjektum formálja a tájat” (Kelemen 1994).

A Monarchia mint egész irodalmi megjelenésének első és leginkább kézzelfogható szintje a közös vizuális élményvilág: „Közép-Európa mint egyfajta osztrák múzeumi tulajdon” (Konstantinovic 2001). Valamiféle stílusegység is jellemezte a Monarchia országait – írja Kende Péter –, amint erről a máig fennmaradt bírószági paloták, iskolaépületek, vasútállomások és kaszárnyák – már pusztá színnél fogva is – tanúskodnak (Kende 1999). A Monarchia felbomlása után e tárgyi emlékek szimbolizálódtak, és önmagukon túlmutatva egy értékteljesebbnek vagy legalább élhetőnek ítélt életformára is emlékeztettek. Ez a kedélyesség, az az „élhető” régió-mozzanat mindmáig a térség egyik metaforája maradt, mellyel a magyar irodalomban Esterházy Péter számolt le (Gángó 2009).

A következőkben tárgyalt szerzők novelláiban a bácskai, vajdasági, ugyanakkor európai polgár valósága mellett – a közép-európai régió kontextusában – a Monarchia-irodalom hagyománya is bekapcsolható. A Kelemen Zoltán által idézett tanulmányban Carl Gustav Jung *Föld és lélek* című esszéjének legérdekesebb gondolatait idézi ennek a problémakörnek a kapcsán, táj és szellemiség szempontjából a legérdekesebbeket:

Annak a ténynek a következtében, hogy őseink szellemének még birtokában vagyunk, azaz hogy számunkra mindent a történelem közvetít, tudattalanunkkal ugyan kontaktusban vagyunk és történelmi determináltságunkban elfogultak. (...) A tudattalannal való kontaktus a Földünkhöz bilincsel, és rendkívül nehézkes mozgásúvá tesz bennünket (...) aki azon-

ban hű marad a földhöz, az megmarad, annak tartama van. Eltávolodás a tudattalantól és ezzel a történeti meghatározottságtól, egyértelmű a gyökértelenséggel. (Kelemen 1994)

Az emlékezés avagy a múlthoz való viszony és a kulturális folytonosság, hagyományteremtés összefüggésbe hozható a novellák olvasásakor. Folyamatosságot teremtő, folytonos összekötő kapocs itt az irodalom (azaz a novellák) a tegnapi és a ma között. A kultúrának ez az aspektusa a mitikus és történeti elbeszélések alapja. Az emlékek helyszínekhez kapcsolódnak, a városok, falvak, utcái, terei – összeköti őket a közös történelmi múlt, kulturális hagyomány és emlékezet, amely a kommunikatív emlékezet időbeli határán túli eseményekre és tapasztalatokra vonatkozó emlékek összessége.

1. Palicsfürdői emlékenyomok (Tolnai Ottó novellái)

„A város nyomaiba »vésődött« (személytelen) jelentéseket kezelő poétikának – nemcsak kommentált – kommentálandó tárgya, hanem közege (magába foglalója) is a város” – írja tanulmányában Eisemann György (2010). Meghatározása szerint „a város a modern irodalom egyik legjellegzetesebb toposza. Helyszíne különösképp figyelmeztet önnön megalkotottságára, »művi« létrehozásában való emberi részvételre – szemben a természet »szervesnek« képzelhető esendőségével. Ezért a város a létmódját emberi rekvizitumokban szemlélő szubjektum környezete lehet” (Eisemann 2010).

Tolnai Ottó prózájában a helyekhez, helyszínekhez kapcsolódó emlékek mellett a kommunikatív emlékezet is közrejátszik, amely nemzedéken belül és nemzedékek között átadott személyes emlékek összessége, időbeli korlátait az egyszerre élő generációk száma jelöli ki, vagyis 3-4 generáció, tehát a mindenkorit jelentől számítva 80-100 év.

A hely emlékezete mellett ott van a magánmitológia, a családi történetek, valamint a tárgyak, a családi ereklje, a vett vagy szerzett régiség – mindennek története van, de a történet mögött ott van az egész táj(egység), a régió emlékezete, történelme.

Varga István szerint

a megélt valóságanyag képekben rögződik nála az emlékezés lemezén, azzal, hogy a szerző képes ezeket a képeket alkalomadtán tudatosan előhívni, sőt: a képek önálló életet élnek és mintegy akaratlanul felbukkannak és spontán a felszínre törnek. Ez a fabuláló beszédmód jellemző novelláira is, mely fabula csak alkalom arra, hogy beinduljon az emlékezés, azaz az emlékezés gépezete, azzal a céllal, hogy az új fabulát feldolgozza, ami újabb emlékeket idéz fel. (Varga 2009)

Az emlékek helyszínekhez kapcsolódnak, minden történet(foszlány), emlék-darab újabb helyeket idéz fel, melyek kulcsfontosságúak az elbeszélésfolyamatban. Az író számára Palicsfürdő a világ egyik centrális pontja. Több ilyen pont is van könyveiben, a Vértó, a Kosztolányi utca. Ezek a helyszínek az anekdoták helyszínei. Novellái ugyanis valójában anekdoták óriási gyűjteménye. Történeteiben Tolnai Ottó – a családi és térségi – múlt elemeinek bevonását gyakorlatilag csak a századforduló világáig végzi el. Ez a „múltrekonstrukció” a nagyszülők generációjáig nyúlik vissza, mint ahogy az egymást váltó istengenerációk túlságosan nagyszámúak a mitológiákban – s ez az időbeli mélység meglepő módon kronológiailag megfeleltethető az irodalmi tradíció választott ősképeknek, a Kosztolányi- és Csáth-figurák megjelenítésének is. Magának a tájnak, a vállalt szűkebb térség irodalmi tradíciójának az újrafogalmazásával kapcsolódik össze. Szilágyi Márton szerint „a családtörténet és Bácska történelmének újrakonstrukciójával föltárja a tradíciók várható rendjét. A személyes múlt és a személyes táj művekbe menekítése ilyenformán ugyanazon törekvés két módusza: az idő dimenziója mellett a tér is a veszteség hordozója, vagyis az író egy több értelemben is elveszett világot kísérel meg esztétikailag megformálni” (Szilágyi 2004).

A *pompeji szerelmesek* című kötetben több valóságos és virtuális szöveg (és ezek története) áll diskurzusban, rövidtörténetek, novellák, elbeszélések, töredékek, mely szövegek létrejöttének autentikus terét, „kisvilágát” a fürdőváros lent a maga különleges helyeivel, mint amilyen az író-elbeszélő Homokvárnak nevezett lakása, a Vértó környéke, a határzóna, a Tőzegtó.

A Palicsfürdőhöz kapcsolódó kistörténeteknek ugyanakkor az exjugoszláv térkiterjedés képezi a hátterét, ahonnan az európai térségre nyílik kilátás, megy Amerikára, de sajátos módon ott is (Clevelandben és Párizsban is) „kis-Pannon töredékekre” lel.

Geokulturális értelemben a Tisza-mente, az észak- és közép-bácskaiáság földrajzi helyzete adja meg a „világra vetülő” tekintet perspektíváját, míg időkiterjedése a 20. századot öleli fel: eseményei a jelölt század paradigmatis eseményeivel (pl. háborúk, határmódosulások, holokauszt, szocializmus, jugoszlávság, Milosevic-korszak stb.) azonosak (Bence 2008).

A *pompeji szerelmesekben* az olvasó a szövegre ráhagyatkozva önfeledten kószál Budapesten és Szegeden, Belgrádban és Újvidéken vagy Szabadkán, de mindenképp a Palicsi-tó környékén. „Eseményszálak, sztorik, anekdoták, helyszínek és szereplők járkálnak ki és be a különböző történetekbe, miközben a fiktív és referenciális szereplők közötti határok lényegtelennek válnak” – írja kritikájában Zanin Éva (2009). De miféle világ is ez, amelyről a történetek szólnak? Mindenképp a Vajdaság: kisváros és falu egyszerre, nyomorúságos és törekvő polgárok miliője, a száraz, szikes, sós homok és a tenger ígérete, csupa falubólondja és csupa félértelmiségi, a hihetetlen, mulatságos anekdoták világa és a leírhatatlan unalomé, nyelvek kavargása és egyenrangúsága.

2. A Város mitológiája (Szathmári István novellái)

Szathmári István novellaírói korszakának első ciklusa az elvágódás-utazás jegyében formálódik, majd az alkotói alapállás a kilencvenes években gyökeresen megváltozik. Mintha már bizonyos értelemben a mozdulatlanság állapotából figyelné az élet tér- és idősíkjait, holott maga is elhagyni kényszerül szülőhelyét, Szabadkát. Részvétellel figyeli a háború kiváltotta posztmodern népvándorlást, a hazavágódás traumája nehezedik rá – olvashatjuk Szombathy Bálint recenziójában. Szathmári novelláiban megjelenik a szűkebb pátria, az elveszett szülőváros, Szabadka számos, mitológiai fontosságú részlete, valamint a szülőknek, a rokonoknak, a barátoknak és az ismerősöknek a világa azokkal az író számára becses élményekkel, melyeket lényegében a mindennapokból merít és amelyek általa, szenzibilitásából következően emelkednek az élet különös minőségeivé, közösségi értékeivé (Szombathy 2001).

Szathmári István prózájának központi kategóriája, az úton-lét, az utazástörténetek a modern próza kontextusában „a folyton máshol lenni akarás” szinonimái. „A másság akarása ezekben a szövegekben már nem pusztán az elvágódásnak, hanem a Szabadka–Budapest között utazó vajdasági magyar író életérzésének válik kifejezőjévé. A másság megtapasztalásának alakzatait Szathmári explicit utalásokkal, implicite pedig a hasonlat segítségével hozza létre, amelyet Tolnai Ottó költői módszere nyomán állít és fejleszt tovább” – írja róla tanulmányában Piszár Ágnes. Szathmári István prózájának másságát a hasonlat alkalmazásának segítségével éri el, mely során az utazás mint hasonlat működik. „Szathmári hasonlataiban az utazás kiindulópontja, a reális világ és az utazás végpontja, egy vágyott világ kerül egymással kapcsolatba jelentősen kiszélesítve a prózaírás kereteit. A másság a létezés vágyott dimenzióiba vezet el bennünket” (Piszár 2001). Szathmári István szívesen él Tolnai-hasonlatokkal: tenger, a só, a kék szín gyakori emlegetése a vajdasági irodalom nagy korszakát idézi (Piszár 2001).

Szathmári „másságát cipelő elbeszélője” Budapest–Szabadka, Szabadka–Budapest között utazik. A két világ közötti benyomásai, élményei folytonosan összehasonlításra kerülnek az elbeszélő tudatában (Piszár 2001).

A villamos és más történetek (2000) című kötet novelláiban Szathmári István a régi szabadkai villamosnak állít emléket. A villamossíneket, vagyis azok nyomait követve járja be a várost. Felbukkannak a gyerekkori emlékek, a már nem létező megálló helyén egy-egy emlékfoszlányt felvéve, megtalálva és továbbszöve utazhat Szathmári novelláiban az olvasó, akit „szembesít a ténnyel, hogy tudatunknak számos olyan rétege van, amely nem ragadható ki az élmény eredeti alapkörnyezetéből. Ez eredményezi a novellák »dokumentumszerűségét«, szellemiességét. Az alapkörnyezet modellje Szathmárinál egyértelműen Szabadka, maga a Város, továbbá a család, az ősök árnyéka, a pincebolt környéke, a táj, Palics, a kék váza” (Hózsá 2009). Az utazás „megállóí” a Gombkötő utca, a Peliván, a Jadran mozi, a korcsolyapálya, a vasútállomás, a Triglav cukrászda. Novellái-

ban a várost járja körül villamossal, gyalogszerrel, végigrobogva vagy sétálgatva, de állandóan keresve valamit.

A *Kurdok a városban* (2004) című kötet novelláiban a város, amellyel az egyén azonosulni szeretne, behatárolt tér, belakhatóságához a rácsképzet kapcsolódik. „A város nélkül és a város miatt nem megy semmi. A lehetőségek megrekednek, itt minden csak kezdődik. A város fogva tart. A városhatárok egymásba csúsznak” – írja Hózsza Éva (Hózsza 2009).

A mitikus szabadkai villamossal, régi motívumával (amelyet Szathmári fedezett fel) párbeszédet folytat a szövegek közt mozgó író-én, a *Kurdok a városban* kötet novelláiban pedig a város magánmitológiája alakul ki. Mitologizálódott a Triglav cukrászda, Mirko szabadkai könyvesboltja, a jegénye, a galagonya... A novellákban a hely mitizálásával egyidejűleg a Város „a megállt idő, a valahonnan valahová való eljutás lehetetlenségének emlékműve” lesz – idézi Lovas Ildikót tanulmányában Bence Erika (2007).

Szathmári István novelláinak élményanyaga többnyire a mindennapi életet élő kisember szenvedéseiből, örömeiből származik. A bárkivel előforduló élet-helyzeteket a szerző drámai elevenséggel ábrázolja, értelmezési tartományuk túlnő az ábrázolt, szűkebb szférán. „Az az élménykör, amely Szathmári István prózáját formálja, az otthontalanság érzetének kialakulásával, a létvesztés tapasztalatával azonos” – írja Bence Erika (2007).

3. Via del Corso (Lovas Ildikó novellái)

Lovas Ildikó, e sajátos „Szabadka-próza” művelőjeként ismert alkotójának írásait más táji hagyomány, más ízlésvilág jellemzi, mint közeli és távoli elődeit a vajdasági magyar irodalomban. Egyedi írások az övéi: az ún. bácskai hagyomány tárgyi világa (Szabadka és környéke) a vajdasági irodalom színes prózaörökségével feldúsítva.

Lovas Ildikó így fogalmaz: „Nekem Szabadka a dolgom.” Ez a város: a megállt idő, a valahonnan valahová eljutás lehetetlenségének emlékműve (Bence 2007. 96.). Különleges „szimbiózis” ez, lehet szeretni és gyűlölni, megunni és újra felfedezni a várost, közönyös azonban semmiképpen sem maradhat az író. Novelláiban – akárcsak Végel László városesszéiben – emlékművet állít a város különböző helyszíneinek, épületeinek, utcáknak, tereknek:

A sarok mögött elhelyezkedő épületeknek sajátos hangulatuk volt. Már az utcában, de nem kiteve a többi épület terhének. Még rövidebbek az árnyékok, nem fáradnak el az utcába betérők. Az ismeretlenek, idegenek várakozással teli pillantással mérik végig az előttük álló házsort, méricskélük a távolságot, majd szemügyre veszik a legközelebbi épületet, a sarok mögött közvetlenül elhelyezkedőt. Talán ez az oka annak, hogy a legtöbb

városban a sarok mögött található a leghíresebb vagy leghírhedtebb kocsmá, kávéház, találkozóhely... (Lovas 2001. 211.)

Lovas Ildikó novelláiban „belakja” a város minden szegletét, és mintegy a kórtörténetét is megírja, onnantól kezdve, „amikor a homokon épülni kezdett a város, de nem homokból, ahogyan azt büszkén emlegetik vagy kétszáz éve az örökös dicsekvők” (Lovas 2001. 212.), egészen addig, hogy azt boncolgatja, mi csoda érzelmek és indulatok feszülnek a homok és por fedte világban.

Alföldi városunkat por és homok veszi körül. A város köré telepített erdők, gyümölcsösök és szőlőskertek megátolják ugyan, hogy a homok és por betemesse a várost, de azt már semmi sem tudja megakadályozni, hogy ez a finom, szemcsés anyag ne kerüljön az ember szervezetébe. Tüdejüket sípolóvá, szemüket könnytől ázóvá teszi, lelküket meg betemeti. A porral betemetett lelkek ismertetőjele a bárgyúság, érdektelenség, az újtól való idegenkedés és a gyakori osztálytalálkozók. Azonban a porral betemetett lélek depresszióra és látomásokra hajlamos, érzékeny és vibráló. Ezekből az ellentétekből áll össze a szabadkai ember lelke, amelyek közt egyensúly soha nem lehet, csak periódusok vannak: hol a bárgyúság periódusa, a szabadság fokmérőjének zsugorodása, a valóságos város. Amikor a bácskai por felkavarodik és hullámokat vet a szabadkaiak lelkében, csodálatos látomások válnak valósággá (utóbb persze kiderül, hogy csak látszatvalóság gyönyörűséges kulisszái) – épületek, parkok, festmények, szövegek formájában – a bárgyúság periódusának – vallja Lovas Ildikó. (Erdélyi 2000. 54.)

Lovas Ildikó krónikása ennek a városnak, melynek „többszörösen rétegzett kultúrájú városmúltja egyszerre nosztalgikusan és archaikusan tartja fogva krónikását. A megjelenített történeti idő a huszadik század teljes ívén áthúzódik: a „boldog békeidőktől”, Kosztolányi és Csáth városától egészen a jugoszláviai forradalomig. A „mintha” város az átmenetiség állapotában jelenik meg a novellákban. Állnak az épületek, szinte minden megvan, csak épp a név, a funkció változott: a tér kulisszává, a város pedig villamostalanítottá vált...” (Nagy 2002). Lovas Ildikó a „múlttá válni nem akaró időről” szóló történeteit írja meg, a városban, amelyre a Monarchia árnyéka vetül és amely „lényü(n)kből kiirthatatlan (Bence 2007. 107.).

Fried István szerint „a Közép-Európa, Monarchia-, Dunatáj-szöveg (a régió megnevezés többnyire időről időre változó politikai állásfoglalás is) (...) a kulturális emlékezetben szellemi-tárgyi közösséget idéz fel” (Fried 2000). Végel László városesszéiről írt értekezésében Bányai János a következőket állapítja meg: azoknak írta, akik „az épületekben, a terekben, az árnyas és a magas oldalakon a város szellemét keresik (...) emlékeket és történeteket, a különbözőzés és idegenség, egyben a szabadság jeleit” (Bányai 2003. 14.).

Ugyanezen jeleket keresik Tolnai Ottó, Szathmári István és Lovas Ildikó novellái is. A város mitológiáját a Monarchia árnyékában, a helyszíneket, a felidézett múltat, amely arra készteti az író, hogy „járja végig azt a lejtővel egyenértékű utat, amely a gazdagnak és értékesnek értelmezett »régi« helyébe lépő sivár és disszonáns »új« létrejöttéhez vezet” (Bence 2007. 130.).

Kiadások, források

LOVAS Ildikó

2001 *Via del Corso*. Budapest, Orpheusz Könyvek.

SZATHMÁRI István

2000 *A villamos és más történetek*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.

2004 *Kurdok a városban*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.

TOLNAI Ottó

2007 *A pompeji szerelmesek*. Pécs, Szignatúra Könyvek.

Szakirodalom

BÁNYAI János

2003 Egykor és most: minden együtt. In: Bányai János: *Egyre kevesebb talán*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.

BENCE Erika

2007 *A kert árnyéka*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.

EISEMANN György

2010 A város mint emlék és fikció. Városi térváltozatok. *Korunk* 2.

ERDÉLYI Erzsébet

2000 „Nekem Szabadka a dolgom”. Beszélgetés Lovas Ildikóval. *Tiszatáj* 4.

FRIED István

2000 *Kelet-közép-európai választútjaim*. URL: www.europaiutas.hu/2000/02/20

GÁNGÓ Gábor

2009 *Az Osztrák–Magyar Monarchia az irodalomban*. MTA.

HÓZSA Éva

2004 *Idevonzott irodalom. Sískeresés. Szathmári István rövidprózájáról*. URL: www.zetna.org.yu/01/01/2009.

KELEMEN Zoltán

1994 Táj vagy örökség? *Tiszatáj* 9. 63–67.

KONSTANTINOVIC, Radomir

2001 *A vidék filozófiája*. Újvidék, Forum–Kijarat.

NAGY Boglárka

2002 Egy szabadkai öltöztető üzenete. *Élet és Irodalom* augusztus 18.

PISZÁR Ágnes

2004 *Az utazás alakzatai. Szathmári István: Kurdok a városban.* URL: www.zetna.org.yu/zek/konyvek/06/09/2009.

SZILÁGYI Márton

2004 Bácskai porban és azúrban. In: *Tolnai-symposion. Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről.* Budapest, Kijárat Kiadó.

SZOMBATHY Bálint

2001 Hazatalálni. Alapfogalmak Szathmári István Kurdok a városban című kötete kapcsán. *Új Forrás* 5.

VARGA István

2009 *A valóság változatai három új vajdasági könyvben.* URL: www.zetna.org.yu/zek/konyvek.

ZANIN Éva

2009 *Semmis dolgok lexikona.* URL: www.revizoronline.hu/05/05/2009.

A KULTURÁLIS EMLÉKEZET ÉS SZAKRÁLIS JELENLÉT KÖZTES TEREI LÁSZLÓFFY ALADÁR KÖLTÉSZETÉBEN

„Tekintetem sokmillió éves, mint
az élet első látó pillantása”

(Önarckép)

Lászlóffy Aladár első kötete a 60-as évek elején, 1962-ben jelenik meg *Hangok a tereken* címmel, mely a költő 1954-től a 60-as évek elejéig keletkezett alkotásait tartalmazza. A Kántor Lajos és Láng Gusztáv által írt, 1971-es kiadású irodalomtörténeti összefoglaló Lászlóffy Aladárnak a korszak proletkult verseihez képest szokatlan hangú debütálását a következőképpen mutatja be: „Első verseivel az 50-es évek közepén jelentkezett, a közlésért azonban keményen meg kellett küzdenie az akkori versszerkesztőkkel: legtöbb versét borzsnak minősítették, nehezményezték »kozmi-kusságát«, melyet a valóságábrázolással állítottak szembe, hiányolták a műveiből és magatartásából a »költői alázat«-ot. A vádak nem voltak teljesen alaptalanok; Lászlóffy valóban nem alázatosan kopogtatott a szerkesztőségi ajtókon, tudatosan fordult szembe közvetlen elődei s néhány évvel idősebb kortársai »lírai realizmusával«; egy kisszerű valóságtükrözéssel” (Kántor–Láng 1971. 121–122.).

Lászlóffy Aladár első verseskötetében a transzvilvanizmus nem az Erdély-központúság eszméjében vagy a magyar történelem eseményeiben, hanem az egymásra utaltság, a közös emberiséghez való tartozás tapasztalatában, illetve a világtörténelem egységes működésében, teleologikus szemléletében él tovább. Jellemző erre a költői attitűdre a mindenség József Attila-i, Szabó Lőrinc-i, Weöres Sándor-i átölelésének vágya (vö. Széles 2007), az a fajta szubjektív – de a világ egészével azonosulni akaró – közvetlen hang, mely egyrészt a népdalok, a népi szerelmi líra metaforikájával, a népballadák tragikumával tekint én és valóság viszonyára, másrészt azonban – Lászlóffy esetében – egy mélységesen keresztényi emberszemléletet érvényesít. A cselekvésre teremtett, de véges földi léttel és korlátozott erőforrásokkal rendelkező individuum fájdalma, a természet örök körforgásában feloldódni képes, annak részeként önmagára találó tiszta emberi öntudat könnyedsége, illetve az életre mint a legnagyobb csodára ráeszmélő transzcendens gondolatiság egyszerre jelenik meg a *Hangok a tereken* kötet több versében, például *Az Űr*, a *Legszebb szerelmivers* vagy az *Érzékenyen élni* szövegében is:

Hogy tudnék én soká / mindenné feszülni? / boglárkaként nyílni, / sárkányokat szülni?... // Érzem: így elszórva / mily gyöngé az élet. / S ha csak állat lennék / hogy fájna, ha félek... // ha csak virágoknak / állnék üveg-lában... / ha csak álom lennék – / hogy vergődnék árván... (...) Gyökerek eldugnak, / csillagok keresnek – / hozzám vezet útjuk, / az is, hogy leesnek. (...) S amíg emberünk él, / többé soha semmi / nem süllyedhet vissza / egyszerűen – lenni. (*Érzékenyen élni*)

Az álom és öntudat örömébe való belefeledkezés érzése, az egyszerit, a mulandót örökkévalósággá formáló, a mindenséget érzékelni, a pusztulás sorsszerűségéből feloldozni képes emberlét, valamint az emberéleten keresztül a teremtés és a versben ki nem mondott, de immanensen jelen lévő Teremtő dicsérete visszhangzik tovább a végtelenbe ezekből a költeményekből:

De megkérdezik gyanútlanul tőled:
„Mit látsz ott, hol én semmit se látok?” –
Érezd hamar: az emberek barátok!

Ilyenkor mondd: a többi csillag messze!
S felfuvalkodó szíved ne eressze,
hogy többnek, jobbnak érezzed magad
(*Az Űr*)

Bertha Zoltán szerint Lászlóffy Aladár lírájában: „Az összetéveszthetetlenül eredeti és szuverén költői hangnak az egyik alapsajátossága, hogy sugallatosan teremkeny feszültségbe és összefüggésbe tudja hozni a pátosz nélküli, szemlélődő és meditatív gondolatiság atmoszféráját a megrendülés, a spirituális nyitódás, a katarikus távlatvégtelenítés eredendő és teremtett hangulatával” (Bertha 2012. 98.).

A második Lászlóffy-kötet 1965-ben jelent meg *Színhelyek* címmel. A kötet nyitóverse, *A kőfaragók*, bár műfaji szempontból beilleszthető a mozgalmi aktivizmus körébe, mégis szokatlan képpel indít, a középkori templómépítő mesteremberek munkájának dicséretével. A kommunizmus jövőszemlélete, a szocializmus diadala itt mintegy háttérbe szorítva, a mindennapi dolgos hétköznapiak rég elfeledett szereplőinek, művész mestereinek bemutatásán keresztül érvényesül – áthidalhatatlan térbeli, időbeli távolságra a sztahanovista munkaverseny és a szocialista munkamorál ábrázolásának korabeli sablonjaitól. A kötelező antiklerikális attitűd helyett pedig a készülő műalkotás esztétikai szépségének, az alkotómunka folyamatának, a művészi alázatnak a bemutatása – talán korántsem véletlenül – Isten és a keresztény múlt dicsőségének hirdetőjévé válik:

Véső táncol Mária arcán. Szent György arcán,
ötven-hatvan kőműveskanál, ácskalapács is hallatszik.

Épül a dóm.
 A mesterek kék kötényét por lepi.
 Izzad a kőfaragó és felnéz:
 itt van a tér.
 A homlokzatok háromszáz év csipkés hangulatával,
 áhítattal nézik a most emelkedőt.

S bár az alkotómunka effajta szolgálatjellegének vállalása a szocialista realizmus művészeti koncepciójától sem idegen, az a technéközpontú, a 20. század második felének iparosított társadalmában, a tömegtermelési láz korszakában szinte végérvényesen háttérbe szorulni látszó kézműves szemlélet, ami *A kőfaragók* kezdő soraiban megjelenik, sokkal inkább rokonítható a második világháború előtti magyar líra vallásos témájú szövegeivel,¹ mint a 60-as évek erdélyi költészetének jellemző ideológiai-poétikai tendenciáival.

„A történelem Lászlóffy számára nem példatár, nem metaforák és hasonlatok kincsesbányája, hanem az emberi tapasztalat valósága” – állapítja meg Kántor Lajos és Láng Gusztáv (Kántor–Láng 1971. 123.). Az erdélyi és a magyar múlt itt összefonódik az európai kultúra, a kereszténység történetével, a helyiben, nemzetiben, európaiban jeleníti meg az egész emberiség összetartozását, egylényegűségét. Így, ebben a végtelen örömben és testvéri közösségben a műalkotás valósággá, a valóság pedig műalkotássá válik:

A forró napsugarakban páráll: porlik,
 döng a talaj. Mert épít az ember.
 Véső táncol MÁRIA arcán, SZENT GYÖRGY arcán,
 Ötven-hatvan kőműveskanál, ácskalapács is hallszik.
 Izzad a kőfaragó és felnéz:
 asszony, kék-feketében gyermek a karján,
 átjön a téren, hozza az ételt –

A jelenkorban is folyamatosan építkező ember gépek által segített munkája nélkülözi ezt a személyességet, s bár funkcionalitásukat tekintve az új „csarnokok”, „viaduktok”, „gátak” legalább olyan hasznosak, mint a középkori templomok, egyben lélektől fosztottabbak is – talán éppen az individuum és műalkotás, közösség és az általa belakott tér közötti közvetlen viszony hiánya folytán:

Cementgyárak öntik a port, mely
 sziklák helyett áll az alapon,
 tartja a csarnokokat, viaduktok ívét, gátat.

1 Például Babits Mihály 1927-es keltezésű *Psychoanalysis Christiana* című költeményével: „Hallottunk ájtatos, régi faragókat, / kik mindent egyforma türelemmel róttak, / nem törődve, ki mit lát belőle s mit nem, / tudva, hogy mindent lát gazdájuk: az Isten.”

ötszáz-hatszáz kőműveskanál, ácskalapács peng.
 Diesel-mozdony dörmög a telep belső vasutain.
 s túl a palánkon topog a csőben, a csapban
 a víz meg a gőz meg a gáz, vezetékben a villany.

Az időtálló értékek mellett itt már jelen van a pillanatnyi, a mulandó, a mindennapi élet salakja, a kultúra pusztulása, a funkcionalitás koreszméjének győzelme a maradandóval, az egyedivel szemben. Nem más ez, mint a nyers erő, a sietség, a gépi gyorsaság, a tömegtermelés művészet-, illetve emberellenességének tapasztalata, mely – a finom ironia ellenére is – a mindennapok igényeihez mért modernizáció, a materialista valóság diadalát hirdeti a személyes tér, a szakrális létszemlélet fölött:

Estig a huszadik század egyik városa itt
 ismét eltaposott húsz egykori telket
 léckerítéssel, drótos tyúkudvarral,
 árnyékszékkel, ócska lavórral a konyhaszéken.

Hasonlóan az első kötet szövegeihez, a *Színhelyek* is határozottan állást foglal mindazokban a kérdésekben, amelyek a korszak jellemző poétikai beszédformáit uralják, például a két világháború közötti erdélyi lírához fűződő viszonyulás kapcsán. Lászlóffyánál itt is jellemzően előjönnek az egyéni líra sajátos színei, hangjai, szereplői, például az univerzálissá növesztett, az emberiséggel, sőt az egész élő és élettelen világgal dialógust folytatni akaró individuum alakja. A *Tengerképek* ciklus *Visszhangok (A tenger hosszan, évezredekig nézve)* című darabja ilyen őszinte vallomás a mindenséggé táguló, megsokszorozódó identitásról, akárcsak a kötetcímet adó *Színhelyek* vagy a Fodor Sándornak ajánlott *Önarckép*: „Nézek rád hosszan, rezdületlenül. / Tekintetem sokmillió éves, mint az élet első látó pillantása, / tekintetem sokszázezer éves, mint az emberszabású nézés, / a történelem pedig nem megtört, hanem megedzett.”

Lászlóffy Aladár harmadik kötete két évvel a *Színhelyek* után, 1967-ben jelenik meg *Képeskönyv a vonalakról* címmel. Ebben a kötetben a történelmi képek és a különböző történelmi eseményekre való utalások, allúziók sokkal közvetlenebb módon kötődnek egy-egy konkrét eseményhez, helyszínhez (*Emlékezés az országra; Glória és alleluja; A rotterdami bírák stb.*). Az *Emlékezés az országra* című költemény az erdélyi magyarként megélt tragédiákat, a háború rettenetét és kegyetlenkedéseit az egyetemes emberi sors dimenziójából szemléli. Az értékvesztés szomorúsága itt a ki nem teljesedett élet, a meg nem élt lehetőségek, az erőszakos halál által félbeszakított névtelen individuum sorsának tragédiájában, a személyes fájdalom átélésében, a másik, az ismeretlen embertárs halálához fűződő viszonyban, az áldozatvállalásban jelenik meg:

Az Aranyosban rongyos zubbony úszik,
a kövek között sodorja az ár,
egy gázlónál, mint súlyos sebesültek,
már tántorogva szinte térdre áll.

Valaki benne hált még tegnap éjjel!...
Tele volt sírral minden kis berek.
Mint változatot – elvitték világuk
az akkor félbemaradt emberek.

Mi lettem volna – kérdi őrhelyem –,
... Az ismeretlen zubbonyt felveszem
és elesem a szentmihályi réten.

Lászlóffy harmadik kötetében a történelmi hagyomány és a jelen közötti párbeszéd nem annyira a múlt dicsőséges pillanatainak, világfordító eseményeinek optimista bemutatása által jön létre, hanem a háború, az üldöztetések vagy a mindenkori hatalomnak való kiszolgáltatottság korszakonkénti vissza-visszatérő láttatásában, mintegy az emberiségre önmaga által mért fátumként. A személyes hang vagy a tudatos anakronizmusok ezekben a költeményekben a több évszázados időbeli távolság ellenére is aktuálissá teszik az elbeszélte emberi történeteket:

Mentsétek meg az embert, azt az embert,
aki egy reneszánsz éjszakán bujkálva
követte el a szentségtörést.
(*Egy reneszánsz éjszakán*)

„Merész kép- és gondolattársításokkal maivá avatja az érméken, kancsókon, történészek feljegyzéseiben megőrzött pillanatokat, évezredes hőstetteket kapcsol lírai könnyedséggel Európa jelenéhez, történelmi-művészettörténeti nagyságokat állít közénk, hogy emberségünket közvetlen közről érzékeljük, s rádöbbenjünk saját életünk, vívódásaink, küszködésünk rokon voltára, vagy örök-időszerű erkölcsi értékek méltó költői keretét alkotja meg” – jelzi a harmadik Lászlóffy-kötet kapcsán a pár évvel később megjelent, már többször idézett irodalomtörténeti összefoglaló (Kántor-Láng 1971. 125.).

Ami pedig a 70-es évek kommunista Romániájának irodalomelemzései számára még nem engedtetett meg, az ma talán már egyértelműen kijelenthető: bizony jelen van ezekben a költeményekben a diktatúra miatt kényszerű belső emigrációban élő „menekülő ember” archetípusa, aki sem jogokkal, sem tulajdonnal nem rendelkezik, még saját szavai, élete fölött sem. Az allegorikus beszéd itt akár a korabeli értelmiségi lét személyes tapasztalataként, a 60-as évek végének erdélyi helyzetrajzjaként is értelmezhető:

Látjátok, ordít a csendben, hangtalanul:
 orrába illatokat, szájába ízeket adnak,
 szőnyegek, könyvek, sült, párna, álom
 határolja, hogy szem előtt legyen,
 mindig irhát és köpenyt húznak rá,
 hogy legyen mit nyakon csípjén a hóhér.

A múlt alakjaival (*Diogénész, Seneca*), illetve az európai kulturális hagyomány jelentős korszakaival (*barokk, reneszánsz*) folytatott párbeszédkísérlet, majd a civilizáció mögötti primitív ősök világán keresztül egészen az „éntelen vidékig” visszhangzó emberi kiáltás egyben a jelennel folyó dialógus tragikus kudarcát is érzékelteti. Hiszen az individuum hangja csak lefele hatolhat az időben, a korábbi Lászlóffy-kötetek verseivel ellentétben itt szó sincs arról, hogy a hangmozgás tere horizontálisan – vagyis a 20. századi jelen felé – vagy felfele, azaz a jövő irányába is nyitott lenne. A tragikum, kiábrándultság és ironikus önreflexió *A rotterdami bírák; Egy reneszánsz éjszakán* vagy a *Monológ* szövege mellett a *Képeskönyv a vonalakról* című kötet több költeményét is jellemzi (*Telsztár; Érzékenység; Orfeusz; Nap*).

Lászlóffy Aladárnak a 70-es években négy verseskötete jelenik meg: a *Szövetségek* 1970-ben, a *hetvenes évek* 1971-ben; a *következő ütközet* 1974-ben és a *hétfejű üzenet* 1976-ban. Szerkezeti szempontból mindegyik kötet egymástól szigorúan elkülönített ciklusokra tagolódik: a kötött formájú, hagyományos költemények mellett alineáris tördelésű szabadverset és hosszabb lélegzetű, esszéisztikus, narratív mozzanatokkal telített prózaverset is tartalmaz. A jelenkor eseményeit az emberiség több ezer éves történetének dimenziójából szemlélő lírai attitűd ezekben a versekben azonban távol áll attól az apokaliptikus hangulattól, víziószerű ábrázolástól, amely például Lászlóffy kortársa, Szilágyi Domokos költészetére jellemző. A történelmi utalások által teremtett kapcsolódási pontok, illetve az emberiség egészével való azonosulás gesztusai általában nem vonnak maguk után semmiféle súlyosan tragikus végkövetkeztetést a világ, Európa vagy az erdélyi magyarság jövőjét illetően; a kultúra, a társadalom és a különböző tudományok fejlődésébe vetett hit – az ironikus alaphangoltság ellenére is – egyfajta teleologikus axiómaként, töretlenül érvényesül a korabeli Lászlóffy-versekben.

Az 1970-es *Szövetségek* négy, mottóval jelzett ciklusra tagolódik (*Longobárd koporsó; A repülőgép lezuhanása; Változatok a dalra; Szövetségek tízszer*). Az első két ciklus darabjait kötetlenebb, szabadon áramló avantgárd beszéd jellemzi – nem véletlen, hogy Franz Kafka- és Allain Ginsberg-idézetek vezetik be ezeket a szövegeket. A harmadik és negyedik ciklus költeményei hagyományosabb formai sajátosságokat hordoznak, utalva arra, hogy a huszadik század második felének ideológiai-politikai és esztétikai-poétikai dimenziójából nézve a „rendbontás” és a „fegyelem” egyaránt a lázadás gesztusaként, a szubjektivitása megőrzését követelő egyéniség önkifejező magatartásaként értelmezhető (*XLII. Egy, kettő*). A tárgyilagos, depoetizált, aforisztikus beszéd, a játékos-ironikus önreflexió, az

értékek devalválódásának tapasztalata, valamint a kényszerűségből megkötött kompromisszumok elutasítása éppúgy megtalálható ezekben a költeményekben, mint az emberi civilizáció fejlődését, a kultúra és az írásbeliség örökérvényűségét hirdető töretlen optimizmus: „Nem aggódom semmiért. / Férfiak s asszonyok ülnek a babakocsikban. / Hiszem, hogy meg tudjuk tanítani őket az ábécére, / s ez elég, hogy véleményt alkossanak a / genézisről, a Jura-korról, a görög történelemről / és Michelangelóról” (*Ló, óra, rák*).

Az eszmék és valódi értékek melletti kiállás hiánya, az etikai kompromittálhatóság (*Férfiak*) éppúgy jelen van a *Szövetségek* verseiben, mint a közepszerűséggel és közönségességgel való megalkuvás (*Kórus*), vagy a túlélési ösztön szülte alantas magatartás ironikus ábrázolása (*A taktikák*). Kollektív generációs látletként, a világháború után felnőtt nemzedékek önvallomásaként is értelmezhetjük tehát a kötet darabjait:

mi férfiak,
kőpattintó és ajtónyitogató,
parasztian erős és idomítottan szervilis
szépszál és kopott öreg
katonák, katonák, katonák,
ezennel beismerjük, hogy nem vagyunk azonosak
a csoportunkból kiemelkedőkkel –
a bátrakkal,
a halálra ítélt és halálra vert hajthatatlanokkal,
a költőkkel és gondolkozókkal, Szókratésszal
s társaival, velük,
akik egész emberek voltak!
(*Kórus*)

Cs. Gyímesi Éva szerint Lászlóffy Aladár lírájában *A hetvenes évek* című kötettel kezdődően megsokszorozódnak az írásbeliségre, az írott kultúra fontosságára utaló szövegek (Cs. Gyímesi 1978). Ezekben a költeményekben a világ egy globális könyvtárként, textuális közegként jelenik meg, melyben múlt és jelen, természet és individuum egymásra talál, a történelem és társadalom különböző szereplői, eseményei pedig az írás, az olvasás végtelen folyamatában nyernek aktuális jelentést a mindennapi valóság számára (*Abcdefghijklmnoprstuvzxy; Vers egy szalvétára; Az első betű; Igekötő-óra; Ami megőriz*). A világirodalom mint metafora itt az emberlét kizárólagos hordozójaként, a kulturális hagyomány egyetlen forrásaként kerül előtérbe. *A hetvenes évek* – sőt az egész Lászlóffy-líra – egyik legismertebb darabja kétségkívül *Az első hó éjszakáján*:

Az idő ősze jön egy lelki Ázsiából,
s akkor könyvtáraink szállnak le majd a fáról,

mivel tovább a szó, a szó sem ad hatalmat.
S az eső halkán veri a világirodalmat.

A *következő ütközet* (1974) kötettől kezdődően Lászlóffy Aladár lírájában az európai kultúra és a világtörténelem közismert alakjai, eseményei és helyszínei mellett verscímként vagy allegorikus szereplőkként megjelennek a magyar és különösképpen az erdélyi történelem, tudományosság, költészet híres személyiségei (*Kőrösi Csoma Sándor; Apáczai Enciklopédiája; A két Bolyai; Merénylet Kossuth ellen; Janus Pannonius emlékére; In memoriam Dsida*). A *hétfejű üzenet* (1976) kötetben pedig már cikluscímként is jelen van a szülőföld konkrét idő- és térelemeire, valamint az erdélyi tudományosságra való utalás (*Bolyai hegedűje; Házsongárd 2655*). Ezekben a költeményekben az egyéni identitás kiteljesítése egyrészt a nemzeti múlt, a hagyományok és a lokális értékek szintjén érvényesül, másrészt – a magyar művelődés, irodalom, tudományosság nagyjai által – az egész emberiség történetéhez, kultúrájához kapcsolódik:

Csak hegedül. Konkrét kis este van.
A vallomás a többiek nevével.
A csont nem ég, a rég kivégzett földet
még egyszer nem lehet bitóra húzni.
Csak hegedül, és egy falu a tér.
Tíz jegenye és ezernyolcszázhatvan.
(Appendix)

A korábbi költeményekre jellemző sokszínűség, a filozofikus tartalmú, polifóniára épülő hang jellemzi a 70-es évek második felében megjelenő Lászlóffy-verseket. A beszélő identitás ezekben a költeményekben csupán annyiban azonosítható a (minta)szerző életrajzi vonásaival, amennyiben egy fiktív történelmi személyiség alakjával vagy a szöveghagyományra és a társadalom egészére kívülről reflektáló általános individuummal is (vö. Balázs 2007): „Elfogynak rendre éneim, lehet, hogy ez / lesz a vége; / persze, ha egyszerre jövünk, ennyien, / persze, ha nem egymás után, beosztva; / de hát úgy nem alkottunk volna népet, / emberiséget” – állapítja meg kezdő soraiban az 1974-es keltezésű *Végtelen* című költemény, egy olyan lírai nézőpontból, amelyből „a nem-én nem a másik embert, hanem az ember nélküli világot jelenti” (Cs. Gyimesi 1999. 211.). De ugyanaz az univerzálissá tágított (alter)egó jellemző *Az európai esők; Milyen; Költők országlása* vagy *A következő ütközet* kötet címadó darabjára:

Mennyi megjárt idő veled, te én, te magam!
Mennyi elrontott idő, te fehér, fekete, sárga!
Vagy.
Nem vagy.

Ez sem.
 Az is.
 Ülök a napon, s körmeimet rajzolom.
 Ne bántsátok Arkhimédészt újra.

„Számbevehetetlen (mert önálló, egyszemélyes írói lexikon kerekedne belőle), ki mindenki jelenik meg az őś- és ókori, az antik, a görög-latin, a keresztény, a közép- és újkori, az európai, a közép-európai, a magyar történelem, mitológia, filozófia, tudomány, művészet képviselői közül (Homérosztól Kantig, Erazmustól Rilkéig, Apáczaitól Bolyai Jánosig) ebben a földi és égi galaktikus mindenségben, a nyelvi és szellemi időutazás meglevenítő műveletei során – a különféle tájak, városok, történesek, furcsa epizódok és pillanatok karneváli bőségének eláradásakor” (Bertha 2007. 9.). S bár a Lászlóffy-költészet optimizmusa, az írásbeliség és a kultúra értékeibe vetett töretlen hite némileg szembeállítható a kortárs erdélyi alkotók poétikai irányultságával, egy allegorikus-ironikus kontextusban ezek a versek többnyire az egyén és a fennálló politikai rendszer viszonyát leleplező szövegekként is olvashatóak. Talán elég itt csupán a *Mit látsz egy íróasztalon?* allúzióra,² esetleg a *Párizs. A toronyban vendéglő van* című versre utalnunk, mely az „üzenő betegek”, az „este”, a „fejre állított írás” és a „fejfelé” történő olvasás metaforái által a nyílt beszéd lehetetlenségére, a szabadság hiányára és a sorok közötti értelmezés kényszerűségére mutat rá ironikusan. De felidézhetjük ebben a kontextusban az *Interpol* szövegét is, melyben az egyén a rendteremtés örve alatt „ugrásra kész begyakorlottsággal” figyelő hatalom kiszolgálójaként és áldozataként, besúgóként és besúgótként egyszerre van jelen: „Nem toporzékol / s nem téved itt, nem csal / tízezer éve / tudtunk nélkül senki. / S nyilatkozunk, mint ujjlenyomat-osztály, / ha bármelyiket bárki feljeleníti.”

Lászlóffy Aladár 80-as években kiadott új kötetei (*Hol én, hol idegen*, 1982; *Ledőlési határidő*, 1985) bizonyos szempontból afféle látteletként, kordokumentumként is olvashatóak. Érvényes képet adnak a totális cenzúra évtizedéről, a hivatalos pártpropaganda által minden ironikus szándéktól mentesen a „dicsőség korának” vagy „aranykornak” nevezett időszak sivárságáról, értékfosztottságáról, a társadalom dehumanizáltságáról, művészet-, kultúra- és keresztényellenességről. Mindkét kötet egyértelműen ahistorikus szemléletű, kevés kivételtől eltekintve nyoma sincs bennük semmiféle konkrét helyszínre vagy eseményre való utalásnak. A közösségi terek, a nemzeti kultúra és identitás ábrázolása – a 70-es évek tendenciáihoz képest – mintha teljességgel hiányoznának ezekből a versekből. Egy-egy ottfeljtett helységnév vagy történelmi szereplő tanúskodik csupán a kimondatlan, a kimondhatatlan igazságokról, illetve a szokatlanul pesszimista, tragikus-ironikus hangoltság, ez különösen a Lászlóffy-líra esetében nyilvánva-

2 „csak tudni kell: hogyan öltözzünk tavasszal / könyvégetéshez és századvégén kézirat-elkobzás- / hoz, csak meg kell tanulni s fel kell mondani / folyékonyan Negyvennegyedik Tudnillik Frigyes / emlékiratait”.

lóan jelzésértékű. A 80-as évek költeményeiben szinte nyoma sincs már a szakralitásra való nyitottságnak, illetve annak a korábbi bensőséges kapcsolatnak, bizalmi viszonynak, amely az egyént a világhoz, az emberiséghez, az univerzum teljességéhez kötötte:

Végigfut tekintetem a könyvespolcokon, ismeretlen
könyvek címén akad meg, melyek csak távoli rokonságban
vannak manapság az eszmélettel, és azt gondolom, hogy
inkább bármitől szakadhatok el, mint a könyvtáramtól,
inkább bármitől, mint a temetőimtől, inkább bármitől,
mint önmagamtól.

A lélek, amiben már test vagyok –
a papír élére fog írni Kolozsvár nyomdáinak.
Itt lenni: – ez a halál előtt megtalált megoldás,
ez a hazám.

(Emléktábla a nemlétező házon)

A reményvesztettséget, az illúziók feladását, az egyéni és közösségi élet lehetetlenülését az elmúlás, az öregség, a megfáradtság, a léttől-fosztottság különböző metaforái érzékeltetik, egy olyan én-állapot kivételéseként, amelyben a tiszta öntudat maradt az egyetlen érték, a becsületesség imperatívusza pedig már-már csak egy emberfeletti, hősiesség árán őrizhető meg. A szellem védelmében, a barbárság „tatarjai” ellen üveglovakon felvonuló individuum kilátástalan küzdelme (*Üveg-lovak*), az egyedüllét, a magára maradottság, az elidegenedtség érzése (*A kiáltás; Magam; Csend*) ugyanúgy jellemző ezekre a versekre, mint a múlt-jelen-jövő egylényegűségének vagy a megfigyelt és megfigyelő elválaszthatatlan kettősének tragikus-ironikus ábrázolása (*Jártál-e Anakronban; A tanú*). Az egyénnek egy ilyen viszonyban a szövetségkeresés egyik legfőbb feladatává válik, akkor is, ha minden kapcsolódási, párbeszédteremtési kísérlet a kiszolgáltatottság és a megalkuvás kockázatát hordozza magában. Effajta identifikációs törekvésnek tekinthetjük az egyetemes és magyar történelem, kulturális hagyomány kiemelkedő személyiségeit megidéző verscímekeket (*Petőfi bennünk; J. A.; Vörösmarty sírja; Kazinczy; Egy nyár Szabó Lőrincsel stb.*) vagy az író, költő kortársakhoz szóló, megszorodó ajánlásokat is (*Majtényi Eriknek; Sütő Andrásnak; Farkas Árpádnak; Szilágyi Istvánnak; Székely Jánosnak stb.*). Ez a gesztus válik a 80-as évek Lászlóffy-lírájában a közösségteremtés forrásává, csendes ellenállássá, mely során az individuum ugyan „lehajtott fővel” kénytelen elviselni a totalitárius diktatúra egyre fojtogatóbb légkörét (*Hol én, hol idegen*), a „szellemi deportálások” évtizedét (*Álom az antikváriumban*), de az értelmiségi szerep, az anyanyelv és a kulturális hagyomány felvállalásában, a szavak, hasonlatok, verssorok közé rejtett üzenetek bizalmas körében ideiglenesen mégis otthonra talál:

Erős vagyok, mint aki hozzád szólhat.
 Erős leszek. Ha ez sem tudható,
 Hiába keveredtünk háborúkba.
 Aki beszél még, biztos nem halott,
 akit az írás néma méltósága
 falakba épített, onnan dalol.

(Egy hasonlat szerelme)

Ebben a költészetben – jegyzi meg Széles Klára egy 1985-ös írásában – „minden szó, igekötő, cezúra, írásjel: pillér. Egyik részlet sem önmagában hordozza igazi értékét, hanem az egész poézist tartó, továbbépítő hivatásában; azaz abban, ami ezt a költészetet előhívja, élteti: a feladatban, hogy szakadékokat áthidaljon, égő hiányokat pótoljon, közvetítsen, az élő folytonosságot szolgálja. (...) Utalásai mögött történelmi emlékeink kútjai tárulnak fel, de úgy, hogy újfajta, egyszerre fanyar, groteszk, rejtve tragikus, ironikus képet alkot” (Széles 1993. 98–99.).

Központi metaforája egy ilyen tragikus-ironikus irányultságnak az evolúció, illetve a fejlődéselvű világkép, mely a modernizmus teleologikus szemléletéhez kapcsolódva töretlenül hisz az emberiség jövőjében, abban, hogy a történelem folyamán a különböző társadalmi, civilizációs, kulturális és egzisztenciális viszonyok egyre tökéletesebbé és tökéletesebbé válnak. Végző soron ennek a szocializmus eszmerendszeréhez különösképpen kapcsolódó, illuzórikus történelemszemléletnek, sőt kötelezően előírt, ideológiai doktrínának az érvényességét kérdőjelezi meg a 80-as évek Lászlóffy-versei, a különböző korszakfogalmak ütköztetésével, a középkor, reneszánsz, 20. század jelenségeinek állandó egymásra vetítésével:

Korok egymáson, vaskorok,
 aranykorok és máskorok.
 Mértani fészkek ez a föld,
 és annyi mindent beleölt
 az ember, amint épített:
 a tévhitet s a szép hitet.
 Korok egymáson s egy jelen
 kék ege végül mindenben.

(Képzeletbeli ásatás)

A 80-as évek Lászlóffy-lírája esetében viszont ez az álláspont azért is súlyosan tragikus, mert itt egy alapvetően modern, a kultúra és a költészet fontosságát hirdető, az emberiség fejlődésében bízó individuum kényszerül saját hitelveinek, értékszemléletének feladására (*Óda az írógéphez; Utókor; Ezredforduló; Ó, Európa; Humanozaurusz; Képzeletbeli ásatás stb.*). „A heterogén idő- és stílusrétegek mögött, a formabontó költészet értékszerkezetében most sejlik fel az értékőrző klasszikum fegyelme: az állandóság, a rend – állapítja meg az 1985-ös

kötet versei kapcsán Cs. Gyimesi Éva – túl a civilizáció minden látványos külsőségén vajon az emberi minőség tekintetében meghaladtuk-e már a »humanozaurusz« fejlődési fokát? Vajon a fejlődés csúcsának vélt korunk nem éppolyan középkor-e, mint ama sokat bírált, mélységesen elítélt történelemszakasz? (...) Hogyan lehet ép értéktudattal átvészelní ezt az ezredfordulót?» (Cs. Gyimesi 1999. 288.).

Lászlóffy Aladár 1989 utáni költészetét a 20. század végének, 21. század elejének globalizációs jellemzői, társadalmi problémái, a Kárpát-medencei magyarság rendszerváltás utáni helyzete, az elvándorlás kérdése, a nemzeti történelem vagy a médiavalóság hatalmi törekvései tematizálják, az erdélyiség klaszszikus motívumai mellett pedig meghatározóvá válik a humoros-ironikus lírai önreflexió. A közvetlenül a nyolcvankilences események után keletkezett *Vándor idő balladája* például egyszerre képes az erdélyi fogalomkörnek egy újabb, posztmodern kontextusban való érvényesítésére és a magyarság történelmében Trianon-effektusként leírt tömeges kivándorlás tragikomikus aktualitásának felmutatására:

Decemberben, gyalog, hintón, batáron,
népvándorok kelnek át egy határon,
két kezükben valuta és útleveél,
míg a világ: aki él, az visszaél.

A gazdasági turizmus és a segélycsomagosztás humoros-ironikus ábrázolását az alkalmi politikai költészet sablonjaira emlékeztető beszéd, az igénytelen rímkezelés és a rigmusszerűen ismétlődő refrén teszi érzékletessé, hangsúlyozva a mindennapi életbe, az egyén személyes tereibe elemi erővel betörő reklámkampányok, a médiavalóság jelenlétét is:

A rádió napok óta mondja itt:
Ágnes asszony osztja, osztja rongyait;
mire mindent boldogan elfeled ő,
talán össze-, visszaáll a lepedő.
Jóra fordul, mára fordul életünk,
telelünk, de nyaralunk, de telelünk!

A *sorfal* című, 1994-es keltezésű Lászlóffy-költemény egy kicsit pesszimiztább hangon mutat rá a posztmodern erdélyi jelen(lét) dimenzióinak olyanfajta átalakulására, amely a rendszerváltozást követően még távolról sem volt előre látható, de a 90-es évek közepének valóságában már mindenkit többé-kevésbé rádöbentett az identitás- és hagyományvesztés újabb formáinak megjelenésére. Ebben a viszonyban pedig akarva-akaratlanul előbukkannak a globalizált világ és a technikai kultúra forradalmi kiteljesedésének igazi veszélyei: az ér-

dek- és piacorientáltság kizárólagossága, a szellemi tevékenységek kényszerű prostituálódása vagy az értelmiségi szerepkörök feloldódásának tapasztalata egy uniformizált, a tradicionális írott kultúrát véglegesen háttérbe szorító, intermedialis közegben:

Ez hát a Gutenberg-galaxis.
Ha netán 2000-ben laksz is,
reád borul az este szépen
a hipertechnika jegyében –
(...)
Öntetek betűt a világnak,
adhatok agyrém helyett könyvet,
jöllehet varázsolni könnyebb
a kilogrammból hologramot,
agyból trösztöt, kolhozról bankot,
békés némából veszett kántort,
mártírból szellemi agitátort –

A látszólagos pesszimizmus ellenére azonban a tragikum korántsem válik meghatározójává az ezredforduló Lászlóffy-költészetének, hiszen ez a líra mindig új utakat, megoldásokat keres, és többnyire feltétel nélkül bíz a magyarság jövőjében. Ugyanez a hang jellemző *A kolozsvári szerkesztőségek* című Lászlóffy-versre is, amely egy bizonyos olvasatban akár az erdélyi irodalomra utaló játékos-ironikus gesztusként értelmezhető, amennyiben a kisebbségi értelmiségi lét és a közép-kelet-európai történelem sajátos abszurditásainak megidézésében mutat rá az 1989 utáni valóságra:

Római romok, reneszánszok árnya,
románok, gótok rajcsuoznak itt lenn –
a szerkesztő kiül a Házsongárdba,
ott rendel, mint Parnasszusán az isten.
A kréta körül úgyis mindig baj van.
nagy ciprus-pennák merednek az égnek.
A pokol tüzén, tintaszín olajban
a kolozsvári velszibárdok égnek.

A kommunizmus szörnyűségeire való emlékezés mellett a rendszerváltás utáni erdélyi líra hagyományos toposzaként tekinthetünk arra a poétikai tendenciára is, amelyben az aktuális nemzeti, nemzetiségi problémák megjelenítése egy tágabb történeti kontextushoz kapcsolódik.

Lászlóffy Aladár költészetében ez a sajátosság már a 70-es, 80-as években fellelhető, és töretlenül jelen van a 90-es évek alkotásaiban is. Az alig két hónap-

pal a decemberi forradalmi események után publikált *Ó iskoláim, drága iskolák!* kiválóan szemlélteti ezt a lírai irányultságot. Hiszen a vers beszélője a múlt eseményeinek és személyiségeinek felidézését, valamint a történelmi tapasztalat szelektív érvényesítését az erdélyi magyarság jövőjébe vetett bizalom megteremtésének legfőbb argumentumaként használja. Az ódai szárnyalású költemény a kulturális és társadalmi értékek, a hit és az összetartozás nemzetek fölötti erejét hirdeti, az iskolaalapítók tudós-tanítók alakjában megidézve azt az örökséget, amely a többnemzetiségű Erdélyben európai színvonalú oktatást teremtett, a sokféle belviszály és a külső ellenséggel vívott háborúk dacára is:

Magyar, román, német szó, mint örök
fellegvár, mikor támad a török.
Ógörög, héber, latin szövegek
a kuruc-labanc háborúk felett –
a lelket ébrentartó lármafák:
Ó, iskoláim, drága iskolák!

A barbár pusztítások után mindig újrakezdeni kész, élni és dolgozni, tanulni és tanítani akaró személyiségek példájához, vagyis a „paraszt magiszterek”, „jobbágy-papok”, „főurak”, „báthoriak”, „bethlenek”, „bolyaik”, „párizferencek”, „bodpéterek” alkotta történelmi tablóhoz kapcsolódva a Lászlóffy-vers utolsó sorai jelzik azt a bizakodást, amit a kommunizmus bukása kapcsán minden erdélyi értelmiségi átérezhetett az 1990-es esztendő első hónapjaiban.

Lényegében ugyanez a jövőkép bontakozik ki *A lendvai univerzitásra* című 1994-es Lászlóffy-költemény soraiból is. A kilenc strófába foglalt, rondószerkezetre épülő szöveg a magyarság hányattatott sorsát nagyítja ki a különböző történelmi események felidézésében. A vers lendületét a párbeszédszerű, zaklatott lírai monológ és a nézőpontváltások gyakorisága adja, sorra felelevenítve, majd megtagadva egy-egy jellemző történelmi helyzetet, egymásnak feszítve a nemzeti múlt és a jelen dimenzióit:

„Mit nekem, te zordon” ... persze!
Akinek még marad mersze,
kinek egykor „asztüzenték” –
saját végvárában vendég,
s szemlesüt és belesápad
idézőn a Balassákat.

A kulturális értékek kiszolgáltatottsága, az értelmes beszéd és nemes célok hiábavalósága a nyers erővel szemben: ez a konklúzió vonul végig a költemény minden versszakán. A zaklatott hang pedig csak a lezárásban oldódik fel, némiképp egy sajátosan Lászlóffy Aladár költészetére jellemző, még ironikus fel-

hangjában is pátosztól fűtött, de ugyanakkor mélyen keresztényinek is tekinthető gesztusban; az összetartozás érzésének hangsúlyozásában, az emberiség közöségként való megtapasztalásában:

Gyűlöletnél sokkal könnyebb
átkarolni minden könyvet,
megölelni minden nyelvet
aki megnyer, s aki elvet.

„Ódon veretesség és modern személyesség izzásában érlelődik, teljesedik a »hit s a munka«, a »művek szerelmét« hirdető, a történelem nehéz és foglyul ejtő levegőjét sugárzó ódaiság is, s lélek és otthonos környezet eltéphetetlenségének a bűverejű konfessziója (...). S az összmagyar kultúrörökség emlékezete és önvédelme elválaszthatatlanul társul a transzcendentális eszmélkedés áthagyományozódó és mindig megújuló készletéhez” – állapítja meg Bertha Zoltán (2007. 9–10.).

A hagyomány és a történelem, az egyéni sors és a keresztény hit effajta összefonódása szinte a kezdetektől jellemző Lászlóffy Aladár költészetére, a kétezres években csupán ennek a szemléletnek az elmélyülését, kiteljesedését érzékelhetjük (*Oly észrevétlen sötétedik most is; A történelmi reumák; Fehér havakkal vártalak; Fohász Vereckéért*).³ Persze a Lászlóffy-versek transzcendens dialógusaiból nem hiányzik a szelíd kritika mellett a szemrehányás sem, azonban mindez egy olyan meggyőződésen alapul, mely a szerencsés fordulatokat és tragikus eseményeket, átláthatatlan okokat és következményeket, az életet és halált mind-mind egy végső, tökéletes terv részeinek tekinti, célt és értelmet adva az emberiség, a nemzet vagy az individuum létezésének egyaránt: „Uram, ha mióta / hullámod elkapott, / láttam a tetőt és / láttam az alapot, / mártottál szerető / tüzedbe, jegedbe / s itt viszel fellelként / függve és lebegve. (...) s ha majd a helyemen / már úgysem keresnek, / leszek a semmid, csak / engedd, hogy lehessenek” (*Eső*).

Az elmondottak összefoglalásaképpen megállapíthatjuk, hogy Lászlóffy Aladár fél évszázadot átfogó költészetében az egyén megtöbbszöröződése, vagy éppen ellenkezőleg, a világmindenség egészét magába fogadó kiteljesedése, a kulturális emlékezet, illetve a szakralitáshoz való szoros kötődés révén, a különböző történelmi és művészeti korszakokkal és a régvolt idők eseményeivel, személyiségeivel folytatott virtuális párbeszédben valósul meg. A versekben megjelenő tér- és időkoordináták ilyenformán, allegorikus-mitikus vagy tragikus-ironikus szinten a helykeresés, az identitás és az identifikáció forrásaivá válnak, rámutatva az emberiség, valamint a nemzeti közösség múltjának és jelenének társadalmi, ideológiai, illetve esztétikai-poétikai valóságára, de egy eszkatologikus nézőpont-

3 Lényegében ugyanez a szemlélet van jelen a Széles Klára által gondozott Lászlóffy-hagyaték utolsó verseiben (vö. Széles 2019) vagy a posztumusz Lászlóffy-regény, a *Dühöng a déli szél* szövegében (Kabdebó 2019).

ból az individuum transzcendens kapcsolataira, Istenhez fűződő viszonyára is. A Lászlóffy-lírárt – egyfajta köztes terekként – a kezdetektől jellemzik ezek a párhuzamos vagy éppen egymással ellentétes dimenziók.

Szakirodalom

BALÁZS Tibor

2007 Éntörténet fejedelmi többesben. Lászlóffy Aladár létköltészete a hetvenes-nyolcvanas években. *Napút* 9.

BERTHA Zoltán

2007 „...hogy kitudódjék a világ”. A hetvenéves Lászlóffy Aladárról. *Hitel* 9.
2012 *Erdély felé. Esszék, tanulmányok, vallomások*. Budapest, Cédus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó.

CS. GYÍMESI Éva

1978 *Találkozás az egyszerivel*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
1999 *Kritikai mozaik*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó.

KABDEBŐ Lóránt

2019 A küldetéses ember labirintusa. Lászlóffy Aladár vissza és előre tekintő végrendelete. *Helikon*, 8.

KÁNTOR Lajos–LÁNG Gusztáv

1971 *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

SZÉLES Klára

1993 *Szeged–Kolozsvár, 1955–1992*. Budapest, Pesti Szalon Kiadó.
2007 „Mit látsz egy íróasztalon?” *Lászlóffy Aladár világa*. Cédus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó.
2019 Lászlóffy Aladár: A végtelen készenlét. Utószó a kötetben meg nem jelent versek című versgyűjteményhez. *Helikon* 8.

NÉPMESESZÖVEGEK SPONTÁN ÉS IRÁNYÍTOTT VÁLTOZ(TAT)ÁSA – MEDIÁLIS HATÁRÁTLÉPÉSEK ÉS KÖZTESSÉGEK

Dolgozatomban népmesék útját követem nyomon a hagyományos mesemondóktól és hallgatóságuktól a mai, funkcionális mesemondókig, az oralitástól az írásbeliségig, majd a multimédiáig, egyfajta „e-hagyományig”, és végül az élőszavas mesemondáshoz való visszatérésig. A népmeseszövegek változása kapcsán arra keresem a választ, hogy az elmúlt hetven év során a különböző médiumok megjelenése, majd egymásra halmozódása, a különböző regiszterek változtatása hogyan alakította, szervezte a hagyomány szerkezetét, jelentéseit, a hagyományhoz való viszonyulást, a hagyományt használó, őrző, kutató és áruba bocsátó egyének és csoportok viszonyát. Hogyan jelent meg a népmese a mediális köztességek labirintusában?

Fogalomhasználat, elméleti keret és források

Elméleti, értelmezési keretként a korszak, a generáció, a nyilvános szféra/privát szféra fogalmakat mint társadalomtudományi fogalmakat emelném ki, a kulturális örökség fogalmának kibővülését és az így bekövetkező léptékváltást, a Hermann Bausinger nevéhez kötődő „párhuzamos különidejűségeket” és a folklorizmus fogalmát, valamint a történetileg egymásra torlódó kommunikációs technológiák, médiumok – szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás, elektronikus kommunikáció – pozitívumait és negatívumait.

A történettudomány fordulópontokkal tagolja a folyó időt, melyek korszakokat zárnak le/nyitnak meg. A *korszak* – Keszeg Vilmos fogalomhasználatára értelmében – olyan intézmény, amely alapvetően meghatározza az életvezetési, kapcsolattartási stratégiákat, a különböző jellegű értékek rendszerét, az egyének, a csoportok és a társadalom mentalitását (Keszeg 2011. 36–37.). Az elbeszélt idő az idő egy lezárt, beteljesedett formája, szelete, amely lehetővé teszi a visszatekintést, az idő visszafelé való olvasását – általa jobban megérthetjük saját jelenünket, és az elmúlt idő *értelmezett idővé* alakítható (Horváth 2009).

A *generációt* mint társadalomtudományi fogalmat illetően Gyáni Gábor fogalomhasználatát követem, aki szerint

(...) egyének bizonyos halmaza specifikus gondolkodásmódot, tapasztalatot és cselekvési repertoárt sajátít el és birtokol, ami tendenciaszerűen határolja körül a nemzedékhez tartozók halmazát, akiket összeköt a generációs egység. A nemzedék ilyenformán nem valamely statisztikailag (kvantitatív módon) körülhatárolható csoport, hanem a közös identitás-ban gyökerező, szubjektív alapon álló csoport. (Gyáni 2008. 11.)

Nyilvános szféra alatt az intézményesített kutatást, a tudományos elvárásokat, a publikációs (kiadói) elvárásokat és érdekeket, a terep társadalmi nyilvánosságát értem. Privát szféra alatt a kutatói szándékot, habitust, a kutatói identitást, valamint az adatközlői habitusokat és identitásokat. Adott esetben egymással konkuráló nyilvánosságok összeütkezéséről is szó lehet, egyrészt egyfajta domináns nyilvánosságról, melyet jelen esetben a társadalmi-politikai meghatározottságú és befolyásoltságú tudományos világ és a média képvisel, másrészt egy-egy faluközösség nyilvánosságáról. Jürgen Habermas a polgári nyilvánosság modelljének ideáltipikus megfogalmazása, a társadalmi nyilvánosság keletkezésének és szerkezetváltozásának felvázolása során használja ezeket a fogalmakat (Habermas 1999. 11.).

Hermann Bausinger a különböző történeti tényezők által meghatározott elemek egyidejű társadalmi jelenlétét¹ érti „párhuzamos különidejűségek”-en – „felfogások és életmódok, az eszmék és az ideológiák különidejűségéről van szó, melyek egyidejűleg, a mában léteznek” (Bausinger 1989. 25.).

A kulturális örökség lényege politikai, gazdasági vagy társadalmi változások által veszélyeztetett kulturális javak regisztrálása és megőrzése, mi által egy közösség kultúrájának, identitásának megtartását szolgálja (Sonkoly 2009. 199–210.). A kulturális örökség fogalmának kibővülése a közösségi részvételt, a helyi léptéket, léptékváltást² erősíti. A hagyomány közvetítésének sajátos formája a korszak- és helyzetspecifikus kulturális örökség (Jakab–Vajda 2018. 7.).

A kommunikációs technológiákat, médiumokat illetően 1998-ban jelent meg magyarul a Nyíri Kristóf és Szécsi Gábor által szerkesztett tanulmánykötet: *Szóbeliség és írásbeliség. A Kommunikációs technológiák története Homérosztól*

1 „A faluközösségek vizsgálata során ezek a kutatók [Utz Jeggle, Carola Lipp, Wolfgang Kaschuba] arra a megállapításra jutottak, hogy azokban olyan normák, elképzelések uralkodnak, és olyan értékeket közvetítenek, melyek teljességükben nem magyarázhatók a közösségek jelen szociális meghatározottságából, s melyek sokkal inkább a falusi élet régebbi konstellációiból, struktúráiból erednek” (Bausinger 1989. 32.).

2 „Ahhoz a váltáshoz hasonlóan tehát, amikor a történetírás a dinasztiai és a keresztény monarchiák történetéről áttért a nép és a nemzet történetéhez, most a kollektív emlékezet e formájának egy újabb tágulását figyelhetjük meg: a helyi örökség története is idekerül.” (Erdősi–Sonkoly 2004. 12.)

Heideggerig, mely válogatást nyújt a szóbeliség–írásbeliség paradigma kialakulását meghatározó írásokból.³ A könyv egy olyan kutatási program eredményeként született, mely új filozófiatörténeti paradigma kidolgozására tesz kísérletet, mely paradigma – Nyíri Kristóf bevezetője szerint – a filozófia fogalmi feszültségeit „a történetileg egymásra torlódó kommunikációs technológiák – szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás, elektronikus kommunikáció – között fellépő diszharmóniákból eredezteti” (Nyíri–Szécsi 1998. 16.).

A folklorizmust illetően a Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János által szerkesztett *Néphagyományok új környezetben* című kötet fogalomhasználatát követem. Az 1987-ben megjelent kötet tanulmányai a folklór, a folklórelemek mai világunkba való beépülésének folyamatát és lehetőségeit vizsgálják. Az előszóban Péntek János felhívja a figyelmet e folyamat veszélyeire (Péntek 1987. 12.) – a folklórelemek átmentése, megmentése, saját kontextusukból való kiemelése és piacra kerülése, a tömegkommunikáció felszínessége egyaránt veszélyes lehet. A *folklorizmus* egy olyan kommunikációs folyamat, „amelynek révén a népi kultúra egy eleme, elemcsoportja az eredetitől eltérő, idegen környezetbe kerül, és maga a folyamat önmagán túlmutató, másodlagos (társadalmi, esztétikai, politikai stb.) jelentéssel bír” (Bíró 1987a. 31.).

Kutatásom alapvető forrásai a népköltészeti kötetek és az 1948–1989 közötti időszak meghatározó folyóiratainak hasábjain, romániai magyar havi- és hetilapokban megjelent recenziók, kritikák, szakcikk, tanulmányok: *Utunk* (1946–1989), *Művelődési Útmutató* (1948–1956), *Művelődés* (1957–1989), *Falvak Dolgozó Népe* (1952–1989), *Igaz Szó* (1953–1989), *Korunk* (1957–1989), *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (1957–1989), *A Hét* (1970–1989).

Előszavas népmese és a romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszaka – az 1948–1989 közötti időszak

Hogyan viszonyultak ebben az időszakban, az adott történelmi-politikai kontextusban, az államszocializmus idején a népmeséhez és népköltészeti kiadványokhoz? Mit vártak el a professzionális olvasók, társadalmilag pozicionált egyének – néprajzkutatók, írók, költők, szerkesztők, egyetemi oktatók, az értelmiségi elit képviselői – egy népmesét tartalmazó kiadványtól, és az elvárások hogyan változtak az adott időszakban, a diskurzusok vizsgálatának tükrében?

Az 1948–1989 közötti korszakban Gheorghe Gheorghiu-Dej sztálinista rendszere (1948–1965) és Nicolae Ceaușescu nemzeti kommunista rendszere (1965–1989), az államszocializmus jelentette a történelmi-politikai hátteret. A hatalom

3 Friedrich Nietzsche, Walter J. Ong, Eric A. Havelock, Jack Goody, Brian Stock és Michael Heim tanulmányai olvashatóak a kötetben.

egyetlen párt, 1948–1965 között a Román Munkáspárt,⁴ ezt követően a Román Kommunista Párt⁵ nevet viselő szervezet kezében összpontosult.

Az 1940-es évek második felének politikai, gazdasági és kulturális változásai, a szovjet modell alapján kiépülő politikai és gazdasági rendszer, az államosítással és a kollektivizálással a magántulajdon megszűnése, a szovjet kultúra erőszakos terjesztése, az állami homogenizációs törekvések gyökeresen megváltoztatták az újra kisebbségi sorsba jutott romániai magyarság mindennapjait, valamint tudományos és kulturális életét is.

A domináns diskurzus szerint a történelem célja az igazságos társadalom megvalósítása, a kommunista társadalom felépítése. Az ember feladata Isten helyett magára vállalni a történelmi események irányítását e cél érdekében. A vezető a Román Kommunista Párt – a társadalmi élet minden területe állami ellenőrzés, pártirányítás alatt állt, párt által felügyelt volt a folyóirat- és könyvkiadás, az oktatás, valamint a kulturális műhelyek, intézmények, a kutatóintézetek tevékenysége is.

Figyelembe véve az adott korszak időperspektíváit, a múlthoz és a jövőhöz való viszonyt, a folyóiratok recenziói, népmeseegyűjtemények előszavai vagy utószavai szerint kezdetben a néprajztudomány feladatának elsősorban a falvak és a városok osztálytalan társadalma megváltozott életkörülményeinek vizsgálatát tekintették, az iparosítás és a művelődési forradalom, a tervszerű közösségi nevelés következményeinek felmérését. A néprajzkutatók idő- és értékszembesítő diskurzusának tükrében a „tegnapi falu” elmaradott, írástudatlan népe nem ismerte a szórakozás igényesebb, magasabb rendű formáit, a jelen a múlthoz képest sokkal inkább értéktelített. Viszont a régi falu értékes szóbeli hagyománnyal rendelkezik, melyet a művelődési forradalom szolgálatába lehetett/kellett állítani. Fel kellett tárni a különböző népek folklórjában a nemzeti, a helyi, az egyéni sajátosságokat, valamint összehasonlító vizsgálatok által a közös alapokat. A folklór változó társadalmi funkciója a népek közötti béke és barátság ügyének szolgálata volt.

A népköltészetet illetően kettős hozzáállás jellemezte ezt a korszakot: egyrészt a népköltés sorvadásától, pusztulásától, bizonyos műfajok – pl. népmese – végleges eltűnésétől való szüntelen rettegés; másrészt annak hangoztatása, hogy csupán változásról, fejlődésről van szó. A korabeli diskurzus szerint a szocialista néprajztudomány feladata volt fényt deríteni a gazdaságilag és szellemileg elmaradott nép tudománytalan, misztikus világnézete kialakulásának okaira, és

4 1948. február 21–23-án tartották a Román Munkáspárt I. kongresszusát, amelynek keretében a Romániai Kommunista Párt (Partidul Comunist din România) egyesült a Román Szociáldemokrata Párttal (Partidul Social Democrat), és a Román Munkáspárt (Partidul Muncitoresc Român) nevet vette fel. A párt vezetője Gheorghe Gheorghiu-Dej maradt, akit 1944-ben választottak a Romániai Kommunista Párt élére (Păiușan–Ion–Retegan 2002. 45.).

5 1965. július 19–24-én tartották Bukarestben a IX. pártkongresszust – a Román Munkáspárt ekkor vette fel a Román Kommunista Párt (Partidul Comunist Român) nevet, és Nicolae Ceaușescu választották a párt főtitkárává (Păiușan–Ion–Retegan 2002. 125.).

az összegyűjtött néprajzi anyaggal a népnevelők, pedagógiai intézetek, könyvkiadók, művészeti intézetek, írók és költők felvilágosító munkáját segíteni. Egyes műfajok – mondák, balladák, népmesék összegyűjtése a néprajztudomány kiemelten sürgős feladata volt. A népköltészet gyűjtésével foglalkozók úgy gondolták, hogy a tündérmesék, varázsmesék hamarosan eltűnnek, mert a tartalmi hitelük elveszett, a mesélők a csodákban való hit helyett mondanivalójukat, osztálygyűlöletüket mind realisabb eszközökkel, tréfás mesékben fejezik ki.

„Mese-viták” az 1940-es évek végén és az 1950-es évek első felében⁶

Az 1948–1956 közötti időszakban, a második világháború utáni proletkultos hozzáállás leküzdése után újra közzé lehetett tenni népmese-gyűjteményeket, vitázni lehetett műfaji sajátosságokról, ideológiai és tudományos szempontokról, és a népmesékben élő bölcsesség – hivatalosan, intézményes formában is – továbbhagyományozódhatott az új generációkra. Igaz, elsősorban a tréfás mesék üzenete, mert a tündérmesék mitikus lényeit háttérbe szorították ekkor a reális világ képviselői.

Az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában 1953-ban jelent meg Nagy Olga mezőszéki népmese-gyűjteménye, *Előbb a tánc, azután a lakoma* címmel (Nagy O. 1953). Az *Utunk* 1954. január 29-i számában Szilágyi András Nagy Olgával készített interjúja (Szilágyi 1954. 2.) olvasható. A néprajzkutató, mese-gyűjtő ekkor (1953–1958 között) a *Dolgozó Nő* belső munkatársa, szerkesztője, riportere volt. Az interjúban elmondta, hogy bár a mezőszéki mesemondókkal (Molnár János, Győri Klára) még a második világháború kitörése előtt találkozott, kisiklói és széki népmese-gyűjteményét a történelmi események miatt csak 1948-ban vihetette el az Állami Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségéhez. A kiadó ekkor ideológiai, világnézeti kifogásokra hivatkozva nem vállalta a mesék közzétételét, nem kívánta terjeszteni a tündérek, manók és ördögök „misztikus babonavilágát”, a mesék átírására buzdították a gyűjtőt. Nagy Olga nem értett egyet a népmesék szövegének átírásával, a népmesék szellemétől idegen tartalmi korrigálással. Mese-gyűjteményére viszont felfigyeltek az akkoriban megalakuló Folklór Társaságnál, fölvették rendes tagnak, és fölérték Katona község népmese-anyagának összegyűjtésére. Az 1953-ban megjelent népmese-gyűjtemény válto-gatás a korábbi kisiklói, széki és katonai gyűjtéseinek anyagából.

6 Részletesebben lásd Tekei 2015. 1–17.

Az egyik legnagyobb vitát⁷ kiváltó kötet Horváth Istvánnak a *Zöldeerdő fia* (Horváth 1955) című mesekönyve volt. Kritikusai azt kifogásolták, hogy Horváth István a népmeséket az általa igényelt tartalomnak megfelelően, az osztályharcot kidomborítva dolgozta át, az eredeti mesét kissé módosítva új befejezést írt hozzá, felborítva ezáltal forma és tartalom egyensúlyát, vagy pedig közismert népmesék egyes jeleneteit, részleteit ragasztotta egymáshoz, de mindkét eljárással megsértette a népmesék törvényeit, és népmese-átdolgozásai így túl tendenciózusakká, művésziatlenné váltak.

A népmese, népmeseegyűjtés, meseátdolgozás, műköltészeti mese, meseirodalom kapcsán felmerülő kérdések, a műfaji sajátosságokról, alkotási kérdésekről szóló ideológiai és tudományos szempontú viták kulcsszavai: az osztályharc, a szovjet modell, marxista ideológia, fejlődés, haladás, a múlttól való elhatárolódás, önkritika, szocialista realizmus, tréfás mese, új típusú – szocialista tartalmú, nemzeti formájú – műköltészeti mese. E narratív toposzok felhasználásával kívántak vagy kényszerültek hozzájárulni a társadalmilag pozicionált egyének, a kulturális elit képviselői az „új ember” narratív reprezentációjának megalkotásához.

Az új típusú mesekönyveket az úgynevezett művelődési forradalom, a kultúrforradalom eszközeivé, a szocialista „új ember” megkonstruálásának, antropológiai megformálásának, a tervszerű közösségi nevelésnek az eszközeivé, segítőivé kívánták alakítani. A népmese átdolgozásának és az új típusú műköltészeti mese megalkotásának és közzétételének célja ebben az időszakban az osztályharc tudatosítása, az elnyomottak kizsákmányolók ellen vívott küzdelmének ábrázolása, az új közösségi ember kialakítása. Az egyik járható útnak – szovjet mintára – a folklór és az irodalom összekapcsolását tartották, a hagyományos népmesemotívumok alkotó módon való felhasználását és továbbfejlesztését.

7 A mesevita résztvevői: Horváth István (1909–1977) költő, író – 1945 őszétől a *Falvak Népe* szerkesztője, 1956-tól 1959-ig az *Utunk* versrovatának vezetője; Faragó József (1922–2004) néprajzkutató, a Román Akadémia Folklór Intézete kolozsvári osztályának kutatója 1950–1985 között; Nagy Olga (1921–2006) néprajzkutató, az *Utunk* (1952–53), a *Dolgozó Nő* (1953–1958) belső munkatársa, 1958–1973 között a kolozsvári folklórintézet kutatója; Szemlér Ferenc (1906–1978) költő, író, műfordító, kritikus, 1947-től Bukarestben az Állami Kiadó magyar szerkesztőségének vezetője, később az írószövetség titkára, az *Utunk* és a *Művelődés* szerkesztőbizottsági tagja, az *Igaz Szó* szerkesztője; Székely Erzsébet (1922–2001) irodalomtörténész, tankönyvíró, műfordító. 1950-től a Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén tanársegéd, majd lektor; Asztalos István (1909–1960) író, szerkesztő, a *Képes Újság*, a *Falvak Népe*, majd az *Utunk* szerkesztője volt, 1956-tól a *Napsugár* című gyermeklap főszerkesztője; Szócs István (1928–) író, kritikus, 1951–1958 között az Ifjúsági Könyvkiadó munkatársa, 1958-tól 1968-ig az *Utunk* szerkesztője, 1968-tól 1988-ig az *Előre* szerkesztője volt, 1989-től a *Helikon* állandó belső munkatársa; Kacsó Sándor (1901–1984) író, szerkesztő, 1945–46-ban a *Falvak Népe*, 1947-től 1952-ig a *Romániai Magyar Szó* főszerkesztője volt, 1952-től 1968-ig az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári szerkesztőségének munkatársa, illetve az Irodalmi Könyvkiadó magyar fiókjának vezetője; Sóni Pál (1917–1981) író, kritikus, irodalomtörténész, 1947-től 1953-ig a *Romániai Magyar Szó* belső munkatársa, 1954-től 1957-ig az *Utunk* főszerkesztője, az Irodalmi Könyvkiadó szerkesztője volt, majd 1957-től a Bolyai Tudományegyetemen a romániai magyar irodalom előadótanára.

Az *Utunk* 1956. január 6-i számában jelent meg Faragó József rövidebb tanulmányának is tekinthető cikke – *Benedek Elek, a mesemondó* (Faragó 1956. 2.) –, mely tulajdonképpen Benedek Elek mesegyűjteményeinek, meseátdolgozásainak rehabilitálása. A második világháború utáni proletkultos időszakban, egy évtizeden át ugyanis egyetlen könyve sem jelenhetett meg, s így 1955-ben Benedek Elek székely mesekönyvének, *A vitéz szőcsnek* (Benedek 1955) a közzététele az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában egyfajta nyitás, paradigmaváltás jelének számított, a népmese – a tündérmese, varázsmese is – újra „becses haladó hagyomány és az élő irodalom szerves része” lehetett.

Romániai magyar mesekutatás, népmesegyűjtemények az 1960–80-as években

Hat évvel a *Zöld erdő fia* című könyvhöz kapcsolódó mesevita lezárulása után jelent meg a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1962/1-es számában Nagy István *Ifjúsági prózánk néhány jelenségéről* című tanulmánya, melyben a második világháborút követő időszak ifjúsági irodalmának eredményeit tekintette át (Nagy 1962. 7–26.). A folklórkutatók, Nagy Olga és Faragó József, valamint az írók közül Horváth István, Méhes György, Fodor Sándor és Marton Lili ifjúsági műveit illetően nem tartotta elég erőteljesnek a szocialista-realista irányultságot. A Benedek Elek népmeséinek nyomdokain elinduló írók és a folkloristák, Nagy István véleménye szerint, csak a mesék gyűjtése és a válogatás terén próbáltak haladó szempontokat érvényesíteni.

Keszeg Vilmos szerint a kolozsvári tudományegyetemen 1940–1948 között folyó néprajzi képzés, ezt követően a magyar szakon a népköltészet oktatása által meghonosodott hagyomány-fogalom ellenállt a kommunista diskurzusnak. Az oktatásnak, az irodalmi mesének és a népmese-feldolgozásnak is jelentős szerepe volt abban, hogy a népmese túlélte az ellene indított hadjáratot. Az 1970-es években sorra jelenhettek meg az időközben folyó módszeres terepmunkák eredményeként született folklórgyűjtemények és a mesekutatás nagy szintézisei (Keszeg 2017. 69–81.).

Az 1970–1980-as évek könyvkiadása elsősorban a Kritérion Könyvkiadóhoz köthető, mely a romániai nemzeti kisebbségek kiadványainak megjelentetése céljából jött létre. Ebben az időszakban a kiadó a romániai magyar néprajzi könyvkiadás legfontosabb fórumává vált. Sorra jelentek meg a '70-es, '80-as években a tárgyi kultúra, a díszítőművészet, a munkavégzés és munkaszervezés néprajzának regionális szintézisei, a szövegfolklor körébe tartozó balladagyűjtemények, mesegyűjtemények és egyéniségmonográfiák, népi memoárok, a történeti néprajz előzményének tekinthető kiadványok. A kutatás és értelmezés módszereit illetően az 1970-es interpretatív fordulat előtt a leírás, az összehasonlítás,

a funkcionalizmus és a tipológia volt a domináns, később a strukturalizmus, a szemiotika, a kommunikációelmélet, valamint a szociológiai módszer.

A romániai magyar népköltészeti kiadványokat az 1950–2000 közötti periódusra vonatkozóan számba véve Keszeg Vilmos a népmeséket illetően a publikációk három kategóriáját különítette el: népmeséket is tartalmazó, vegyes népköltési gyűjtemények, táji és lokális népmesegyűjtemények, valamint egyéniségmonográfiák (Keszeg 2011. 88–89.).

A magyar népmesék kiadásának etalonja az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* című sorozatban formálódott. 1940-ben jelent meg a sorozat első köteteként Ortutay Gyula *Fedics Mihály mesél* című kötete (Ortutay 1940), mellyel új irányt kívánt szabni a mesekutatásnak, amelyet *egyéniességkutató módszernek* nevezett, és magyar vagy budapesti iskolaként emlegetett szóban és írásban. A romániai magyar népmesekutatás is fontosnak tartotta a mesemondók vizsgálatát, élettörténetük, repertoárjuk alakulását, mesemondásuk alkalmainak bemutatását, a mesemondók és közösségük viszonyának vizsgálatát, a mesemondás kontextusát – sorra jelentek meg az 1960-as évek végétől az egyéniségmonográfiák (Farágó 1969; Balla 1970; Nagy O.–Vöő G. 1974; Szabó J. 1977; Fábián 1984; Nagy O. 1988).

A táji és lokális népmesegyűjteményeket illetően Nagy Olga (mezőszéki, Maros menti, kalotaszegi, széki, mérai és marosszentkirályi cigány népmesék) és Ráduly János (Kis-Küküllő menti és kibédi népmesék) tette közzé ebben az időszakban a legtöbb népmesegyűjteményt (Nagy O. 1958, 1969, 1973, 1976a, 1976b, 1978a és Ráduly 1978, 1980, 1985, 1989). Faragó Józsefnek romániai magyar népmesékből összeállított válogatása jelent meg (Farágó 1964), Konsza Samunak háromszéki magyar népmesegyűjteménye (Konsza 1969), Kolumbán István udvarhelyszéki gyűjteményéből Olosz Katalin válogatta és tette közzé bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel a népmeséket (Kolumbán 1972). Szabó Gézának és Kovács Ágnesnek is kalotaszegi népmeséket tartalmazó gyűjteménye jelent meg (Szabó 1978 és Kovács 1987).

Népmeséket is közzétett Horváth István *Magyarózdi toronyalja* című vegyes népköltési gyűjteményében, „írói falurajzában” (Horváth 1971) és Seres András a barcasági magyar népköltészetet és népszokásokat bemutató kötetében (Seres 1984).

Elméleti-módszertani megújulás

Nagy Olgának *A táltos törvénye* (Nagy 1978b) című könyve kapcsán az *Utunkban* közzétett kritikájában az 1970-es évek végén Cs. Gyimesi Éva a korszerű szemléletet, az új szakirodalmat hiányolta a romániai magyar folklorisztikából – az elméleti-módszertani megújulást. „Konceptiótlanul – a modernséget egyedül a használt eszköz, a magnetofon révén jelezve gyűjtjük és dobozoljuk egy etnikum relikviáit, ami letagadhatatlanul értékes népszolgálat, de akkor ne neveztes-

sék tudománynak. A tudományosság minimuma egy kutatási terület művelőinek állandó, meg-megújuló elvi és módszertani önreflexiója, amelynek lehetőleg meg kell haladnia – látószögét tekintve – a provincia határait” (Cs. Gyimesi 1979. 2.). Holott – folytatja – a tudományosság új igénye, amely az irodalomkutatást már fél évszázaddal korábban forradalmasította, a folklórkutatást illetően is termékeny módszerek és látványos eredmények alapja lett – pozitív példaként említi e tekintetben az orosz formalizmust (például a mesekutató Propp munkásságát), Roman Jakobson, aki a formalizmus poétikai szemléletét a népköltészetre is kiterjesztette, a francia strukturalizmust (Lévi-Strauss antropológiai, néprajzi tanulmányait), a magyarországi kutatók közül pedig Voigt Vilmos könyveinek elméleti-módszertani korszerűségét.

Nagy Olga könyvének elméleti-módszertani újítását üdvözte, azt, hogy a történetiség, a pszicho-szocio-kulturális kontextus kötöttségében láttatja a népmese strukturális és funkcionális törvényszerűségeit, és hogy a népmese jelentéstan és szerkezeti jegyeinek esztétikai funkciói mellett hatásának lényeges tényezőjét, a pragmatikait is jelentőségéhez mérten tárgyalja.

Szabó Zoltán is kiemelte Nagy Olga könyvének tudománytörténeti jelentőségét,⁸ megközelítésének újszerűségét és elméleti megalapozottságát (Szabó 1980).

Élőszavas mesemondás és népmesegyűjtemények 1990-től napjainkig

Népmesegyűjtemények

Az 1989-es történelmi fordulat után, a romániai magyar néprajzoktatás és az intézményhálózat újjászerveződésével a népköltészeti kiadványok is különböző finalításokhoz és célközönséghez igazodva differenciálódtak. A klasszikus népmesegyűjteményekből, Kriza János, Arany László, Benedek Elek, Berze Nagy János népköltészeti gyűjteményeiből,⁹ Erdély népeinek

8 „Nagy Olga könyvének legnagyobb érdeme a megközelítés újszerűségéből és elméleti megalapozottságából adódik. Érdemei elég nagy mértékben tudománytörténeti jelentőségűek. Elsősorban arra gondolunk, hogy a szerző azok közé a szakemberek közé tartozik, akik felül tudtak emelkedni a folklórtudomány hagyományos empirizmusán, olykor bántó, terméketlen pozitívizmusán. Emellett, sőt ezen túlmenően kötete arról tanúskodik, hogy a folklorisztika képviselői nálunk szintén úttörők lehetnek diszciplinájuk elméleti alapjainak megújításában, avagy magának egy akármilyen elméleti alapnak a biztosításában, és így jó példa szolgáltatásával ösztönző hatással lehet a rokontudományok művelőire is.” (Szabó 1980. 236.)

9 A marosvásárhelyi Mentor Könyvkiadó 2005-ben tette közzé Kriza János háromszéki és udvarhelyszéki népmeséinek gyermekek számára átdolgozott kiadását, 2013-ban pedig Ősz János mesegyűjteményéből nyújtott válogatást, *A csudatáska* címmel. A szintén marosvásárhelyi Kreatív Könyvkiadó gondozásában jelent meg 2016-ban *Állatmesék és Tréfás me-*

meséiből¹⁰ és más népek meséiből¹¹ gyermekek számára válogatott, átdolgozott, szépen illusztrált kötetek jelentek meg több erdélyi kiadó gondozásában is.

Az 1948–1989 közötti periódushoz hasonlóan továbbra is jelentek meg egyéniségmonográfiák (Nagy 1991; Kakas 2001; Balla 2001, 2013; Nagy-Vöő 2002; Ráduly 2005; Magyar 2007), táji és lokális népmesegyűjtemények (Albert 1999; Fábián 2001; Nagy 1996; Ráduly 1993, 1994, 1995, 2000, 2001, 2004, 2008 stb.; Kallós 2003; Magyar 2007; Zakariás 2009), valamint népmeséket is tartalmazó vegyes népköltési gyűjtemények (Pozsony 1994; Keszeg 2004, 2012; Szabó-Olosz 2009) – közöttük igen jelentős tudományos munkák.

Kiadói szerkesztőként végzett munkám során tapasztaltakból néhány példát emelnék ki:

Magyar Zoltán mesegyűjteménye, a *Tettűbőr belezna. Ördöngösfüzesi népmesék és egyéb történetek* 2007-ben jelent meg a Mentor Kiadó gondozásában. A mondanivaló szerző eredetileg mondákat gyűjtött a Mezőségen is, ám Ördöngösfüzesen két klasszikus tudású mesemondóra bukkant (Hideg Anna és Kisláposi András, mindketten a népművészet mesterei¹²); az ő meséik alkotják a kötet törzsanyagát. Bevezető tanulmányában a települést, Ördöngösfüzes történetét ismerteti, a népmesék hagyományörzőit és a helyi népmesék jellegzetességeit mutatja be. Az adattárban mesetípusok szerint teszi közzé az 1990-es évek második felében gyűjtött szövegeket (tündérmesék, állatmesék, rászedett ördög mesék, novellamesék, legendamesék, tréfás mesék, találós mesék, adomák, igaz történetek). Az egyéniségvizsgálat módszerét alkalmazza, két mesemondó szövegfolklór repertoárjából ad szemléletes válogatást. A szó szerint lejegyzett szövegek közzététele, a felnőtteknek szóló pajzán meséket is tartalmazó kötet

---

sék címmel válogatás Kriza János, Szabó Sámuel, Arany László, Benedek Elek és Ősz János mesegyűjteményeiből, 2017-ben *Varázsmesék* címmel válogatás Berze Nagy János: Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyékből című népmesegyűjteményéből, 2019-ben pedig *Cimbora-mesék állatokról* címmel válogatás a *Cimbora* folyóiratban, az 1922 és 1929 között megjelenő első romániai magyar gyermeklapban Benedek Elek által közzétett állatmesékből. E kötetek meséinek válogatója, szerkesztője, szöveggondozója voltam. Nagy Zsolt tematikus mesegyűjteményt válogatott és szerkesztett Benedek Elek meséiből, mely *A Nap fája és más növénymesék* címmel jelent meg 2018-ban a Kreatív Könyvkiadó gondozásában, valamint ugyancsak 2018-ban válogatása Arany László népmeséiből, *Fehérlőfia és más mesék* címmel.

A Kriterion Könyvkiadó 2015-ben jelentetett meg Benedek Elek meséiből és mondáiból összeállított válogatást *Székely tündérorság. Székely népmesék és népmondák* címmel.

- 10 A csikszeredai Gutenberg Könyvkiadó gondozásában jelentek meg Erdély népeinek meséiből válogatott kötetek: *Csihán királyúrfi. Székely népmesék* 2014-ben, *Miért nem tudnak a fák járni. Erdélyi cigány népmesék* 2015-ben, *Királylány a lángpalotában. Erdélyi száz népmesék* 2016-ban és *A fittyös legény. Csángó népmesék* 2018-ban.

- 11 A Kriterion Könyvkiadó tette közzé 2017-ben Benedek Elek megújult *Arany mesekönyvét*. Az igényes kivitelezésű, 224 oldalas kötet lapp, török, maláj, zsidó, japán, kalmük, svéd, magyar, újgörög, spanyol, német, orosz, izlandi, dán, szicíliai meséket is tartalmaz. A Kreatív Könyvkiadó *Népek meséi* sorozatában 2018-ban jelent meg *Az aranyleány. Bolgár népmesék* című kötet, 2019-ben pedig a *Szürke farkas felesége. Breton népmesék* című gyűjtemény.

- 12 Kisláposi András 2006-ban, Hideg Anna pedig 2010-ben nyerte el a magyarországi Oktatási és Kulturális Minisztérium által adományozott Népművészet Mestere címet.

megjelenése után gondoltunk arra, hogy gyermekeknek szóló, átdolgozott, illusztrált válogatást is összeállíthatnánk, melyet DVD-melléklet egészített ki, hogy a mesemondó előadásában meg is lehessen hallgatni a meséket, a könyvbemutatók alkalmával pedig találkozhassanak a gyerekek az élőszavas mesemondás interaktív formájával (Magyar–Vida[Tekei] 2009).

A Kreatív Könyvkiadó gondozásában megjelent *A Nap fája és más növény-mesék* című kötet Benedek Elek meséiből nyújt érdekes válogatást. Klasszikus népmese gyűjtőink közül Arany László és Benedek Elek is alkalmazta a gyermekolvasókat szem előtt tartó átírási, megfogalmazási gyakorlatot, és persze az általuk közzétett meseszövegekben az adott kor hangulata és a mesegyűjtő/(át)-író egyénisége is érezhető. Mivel manapság a környezetvédelem, a környezeti nevelés egyre nagyobb jelentőségű, ezért a néprajzkutató és kertészmérnök Nagy Zsolt arra gondolt, hogy a mesék nyelvén, a mesék világán keresztül lehetne megszerettetni a gyerekekkel a bennünket körülvevő, a saját létünkhöz is szükséges növényvilágot. Kertészmérnökként Nagy Zsolt arra csodálkozott rá, hogy „a növényeink mesései”, ám a mesék nyelvén, szórakoztató formában való ismeretszerzésen kívül botanikai ismeretekkel sem árt a gyerekek tudását bővíteni, s ezért egy növényatlaszt is összeállított – *Növények. Gyermekatlasz* címen –, mely szintén 2018-ban jelent meg a Kreatív Könyvkiadó gondozásában, magyar és román nyelven.

Élőszavas mesemondás

A 20. század utolsó évtizedeitől az óvodai és iskolai oktatásban, a közművelődésben és a médiában egyre többen foglalkoztak/foglalkoznak az élőszavas mesemondással, a személyes találkozás fontosságával. Míg korábban a mesemondás alkalmi a csoportos munkavégzéshez és a pihenőszünetekhez (fonás, kukoricahántás, tollfosztás, kaláka, kapálás, cséplés, állatok legeltetése, favágás, szénégetés stb.) vagy a kényszerből való együttlétekhez (katonaság, hadifogság stb.) kapcsolódtak, a közelmúltban megváltoztak a mesemondási alkalmak: mesemondó versenyek, színpadi mesemondás, szórakoztató, nevelő és preventív mesélés óvodákban, iskolákban, terápiás céllal történő mesélés (pl. kórházakban). A mesemondás továbbéltetői a családon kívül (szerencsés esetben szülők, nagyszülők, idősebb testvérek), oktatási és közművelődési intézmények, mesemondó csoportok, pedagógusok, néprajzkutatók, „funkcionális” mesemondók lettek.

A mesemondás funkciója tulajdonképpen nem nagyon változott: nevelés, hagyományörzés, nyelvjárásörzés, nemzeti és lokális identitás megkonstruálása, segítségnyújtás krízishelyzetben (meseterápia).

A budapesti székhelyű Hagyományok Háza fő célkitűzése a néphagyományt, a népművészetet a ma embere számára élhető műveltségként közvetíteni. Az élőszóval szabadon elmondott mesélés újra/visszatanítása a közelmúlt egyik

legújabb innovatív kezdeményezése az intézményben – a 2000-es évektől mind fontosabb helyet kapott a népmesemondás. A *Magyar népmese – hagyományos mesemondás* elnevezésű tanfolyamot már több mint kétszázan végezték el, és a hallgatónak köszönhetően egyre több óvodában, iskolában és felnőtteknek szóló alkalmon hallhat a közönség népmesét – hagyományos mesemondók és „mai” (revival) mesemondók, funkcionális mesemondók előadásában. A Tekergő Meseösvény Egyesület gyermekeknek és felnőtteknek szervezett élőszavas mesemondó rendezvényei egyre népszerűbbek Erdély-szerte.

Összegzés

A mesemondás eredetileg felnőtteknek szánt, szóbeli közösségi tevékenység volt, felnőttek meséltek felnőtteknek, de olykor gyermekek is jelen lehettek, megtanulhatták a meséket, így a mesemondás felnőtt és gyermek számára egyaránt kulturális gyakorlatként működött. Specialistái a mesemondók – a meseszövegek megőrzői, továbbadói és formálói –, akik a közösségben egyfajta tekintélyre tettek szert. A mesemondásra a mesemondó és a mesehallgatók kölcsönös kommunikáción alapuló viszonya, egyfajta interaktivitás jellemző. A több generáció által közösen hallgatott mesék lehetővé tették, elősegítették a mesélővé válást. Az élőszavas mese variánsokban élő műfaj – a mesemondás alkalmi, helye, időpontja, a beszédhelyzet, a hallgatók elvárásai, a mesemondó személyisége, az aktuális események, a történelmi kontextus, a genealógiai és lokális emlékezet stb. befolyásolta, mindig újabb és újabb változatai jöttek létre.

Míg korábban a népmese egy-egy szűkebb közösség, pl. a faluközösség szóbeli hagyománya volt, a magyar népmesegyűjtemények 19–20. századi megjelenésével tulajdonképpen az összmagyarság vált élményközösséggé. Bár az első magyar népmesegyűjteményeket is felnőtt olvasóknak szánták, a népmese írott szöveggé az intézményes, óvodai és iskolai oktatás-nevelés részévé is vált, és fokozatosan gyermekműfajjá alakult. A második világháborút követő történelmi-politikai kontextusban, az államszocializmus korszakában a pártirányítás alatt álló kötelező iskolai oktatás megszervezése, a tankönyvek politikai-ideológiai tartalmú szövegei, az új kommunikációs technológiák megjelenése, a párt által felügyelt, ellenőrzött és cenzúrázott újságok, folyóiratok, könyvek, majd később a rádió és a televízió rohamos terjedése, egyre nagyobb tömegekhez való eljutása/eljuttatása miatt egyre nagyobb fokúvá vált a hagyományos népi kultúra szóbeli mivoltának átalakulása, a hagyományos szövegrepertórium szerkezetének spontán és irányított változása. Amikor egy médium megjelenik, a társadalom is megváltozik – az újabb médiumok a népmese műfaját is átalakították. Az élőszavas mesemondást közösségi időtöltésként egyre inkább háttérbe szorította az 1960-as évektől a rádió, majd a '70-es évektől a televízió, melyek élményt, szórakozást nyújtottak a mese helyett, érdekes információkkal szolgáltak.

Ugyanakkor a nemzeti és lokális identitás megkonstruálásában jelentős szerepet betöltő folklórműfajok, így a népmese regisztrálása és megőrzése is kiemelt jelentőségűvé vált. A még organikus hagyomány örökségesítése a társadalmilag pozicionált egyénekre hárult, viszont a reprezentációk forgalmazása és termelése a tudományos és reprezentációs folklorizmus veszélyeit is magában hordozta. Az eredetileg rögzítetlen, variánsokban élő népmese rögzített szöveggé előbb irodalomná, majd egyfajta elferdített beszédhelyzetté vált az egyre többféle kommunikációs modell köztességében, párhuzamos különidejűségük labirintusában. A hagyományos mesemondó alkalmak nyilvánosságát az elmúlt hetven évben egyre inkább átvette a társadalmi-politikai meghatározottságú és befolyásoltságú nyilvános szféra, a tudományos és publikációs elvárásoknak és érdekeknek megfelelő megjelenési/megjelenítési forma. Ugyanakkor a család, a kisebb közösségek (pl. óvodai és iskolai csoportok, osztályok), az egyéni meseolvasás privát szférája is alakította, őrizte.

A gyermekek számára összeállított, képzőművészek által illusztrált mesekönyvekre is mindvégig igény volt és van. Viszont folklorisztikai és művelődéstörténeti igény volt és van a hitelesen lejegyzett, rögzített szövegek közzétételére, a területi, nyelvi kultúra megőrzésére is. A népmeseegyűjtemények, a hang- és képfelvételek segítséget nyújthatnak az élőszavas meséhez való visszatéréshez is, a mesék és a mesélés (újra)tanulásához, az egymást váltó, egymásra tevődő médiumok köztességében a mesemondó és mesehallgató találkozásához a mindennapi és a mesei világban, a személyes élményhez.

Mivel a népmese mint műfaj és a népmeséhez való viszonyulás alakulására a jelenbeli folyamatok is hatással vannak, a nyilvános és a privát szféra közteségében, a multimédia világában klasszikus népmesekincsünk szóban és írásban való továbbadása a 21. század kis mesehallgatóinak, olvasóinak, valamint a felnőttek bevonása a mesével való találkozás élményébe újabb kihívást jelent a család, a pedagógusok, a népmesekönyvek összeállítói, kiadói és a mesélők számára: Hogyan válogassunk a rendelkezésünkre álló népmeseegyűjtemények szövegeiből, hogyan illusztráljuk őket, hogy utat találjon a mese a multimédia világában, a mediális köztességek labirintusában? Hogyan segíthetünk az olvasóvá nevelésben és közben az élőszavas mesemondáshoz való visszatérésben is?

Szakirodalom

ALBERT Ernő

1999 *Selyemkert. Gyimesi csángó népmesék*. Sepsiszentgyörgy, „Jádzó” Társaság.

BALLA Tamás

1970 *Fehér Virág és Fehér Virágszál. Magyardécsei népmesék*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

2001 *Borsszem Péter. Magyardécsei népmesék*. Székelyudvarhely, Litera Könyvkiadó.

2013 *A világéneklő madár. Magyardécsei népmesék*. Déva, Corvin Kiadó.

BAUSINGER, Hermann

1989 Párhuzamos különidejűségek – a néprajztudománytól az empirikus kultúratudományig. *Ethnographia* C. (1–4) 24–37.

BENEDEK Elek

1955 *A vitéz szőcs*. Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó.

BÍRÓ Zoltán

1987a Egy új szempont esélyei. In: Bíró Zoltán–Gagy József–Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklórizmus köréből*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 26–48.

CS. GYÍMESI Éva

1979 Elméleti szűrt tapasztalat. *Utunk* 6. (1580) (1979. február 9.) 2.

ERDŐSI Péter–SONKOLY Gábor (szerk.)

2004 *A kulturális örökség*. L'Harmattan Kiadó, Budapest

FÁBIÁN Imre

1984 *Világszép asszony. Koczás Sándor meséi*. Gyűjtötte, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta Fábián Imre. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

[2001] *Eredeti népmesék Biharból*. Nagyvárad, Literator Könyvkiadó.

FARAGÓ József

1956 Benedek Elek, a mesemondó. *Utunk* 11. 1. (375) (1956. január 6.) 2.

1964 *Az aranyhajú testvérek. Romániai magyar népmesék*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó.

1969 *Kurcsi Minya havasi mesemondó*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó.

GYÁNI Gábor–LÁCZAY Magdolna (szerk.)

2008 *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete*. Nyíregyháza, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület–Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara.

HABERMAS, Jürgen

1999 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Osiris Kiadó.

HORVÁTH Gizella

2009 Palackba zárt idő. *Korunk* július, URL: <http://korunk.org/?q=node/10882>

HORVÁTH István

1955 *Zölderdő Fia. Mesék.* Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó.

1971 *Magyarózdai toronyalja. Írói falurajz.* Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó.

JAKAB Albert Zsolt–VAJDA András

2018 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In: Jakab Albert Zsolt–Vajda András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 7–28.

KAKAS Zoltán

2001 *Felsőcsernátoni népmesék. György Ignác csernátoni mesemondó meséi.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.

KALLÓS Zoltán

2003 *Világszárnya. Moldvai magyar népmesék.* Kolozsvár, Stúdium.

KESZEG Vilmos

2004 *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. Monográfia I–II.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

2011 *A történetmondás antropológiája.* Néprajzi Egyetemi Jegyzetek. 7. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.

2012 *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen. Emberek és kontextusok 6.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

2017 Az 1950-es évek hétfejű sarkánya: a népmese. In: Benő Attila–Fazakas Emese (szerk.): *Stilum virum arguit – A stílus elárulja az embert. Köszöntő kötet Máthé Dénes 65. születésnapjára.* Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 69–81.

KOLUMBÁN István

1972 *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék.* Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlést Olosz Katalin. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

KONSZA Samu

1969 *A szegény ember kincse. Háromszéki magyar népmesék.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

KOVÁCS ÁGNES

1987 *Rózsafiú és tulipánleány. Kalotaszegi népmesék.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

MAGYAR Zoltán

2007 *Tetűbőr belezna. Ördöngösfüzesi népmesék és egyéb történetek.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

MAGYAR Zoltán–VIDA [TEKEI] Erika (gyűjt.)

2009 Ördöngösfüzesi népmesék. Hideg Anna meséiből. A meséket Magyar Zoltán és Vida Erika gyűjtötte, válogatta és átdolgozta Vida Erika. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

NAGY István

1962 Ifjúsági prózánk néhány jelenségéről. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 6. 1. 7–26.

NAGY Olga

1953 *Előbb a tánc, azután a lakoma. Mezőségi népmesék.* Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.

1958 *A három táltos varjú. Mezőségi népmesék.* Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó.

1969 *Lüderc sógor. Erdélyi magyar népmesék.* Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó.

1973 *A nap húga meg a pakulár. Marosmenti, kalotaszegi és mezőségi mesék.* Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó.

1976a *Széki népmesék.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

1976b *A szegény ember táltos tehene. Mérai népmesék.* Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó.

1978a *Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

1978b *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

1988 *A havasi sátoros. Dávid Gyula meséi.* (Ciganisztikai tanulmányok, 6.) Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

1991 *Cifra János meséi.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

1996 *Villási, a táltosfiú. Mezőbándi, szucsági és mérai cigány népmesék.* (Ciganisztikai tanulmányok 9.) Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

NAGY Olga–VÖÖ Gabriella

1974 *A mesemondó Jakab István.* Bukarest, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

2002 *Havasok mesemondója. Jakab István meséi.* Gyűjtötte és közzéteszi Nagy Olga és Vöő Gabriella (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XXVI.). Budapest, Akadémiai Kiadó.

NYÍRI Kristóf–SZÉCSI Gábor (szerk.)

1998 *Szóbeliség és írásbeliség. A Kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Budapest, Áron Kiadó.

ORTUTAY Gyula

1940 Fedics Mihály mesél. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Budapest, Az Egyetemi Magyarágtudományi Intézet kiadása.

PĂIUȘAN, Cristina–ION, Narcis Dorin–RETEGAN, Mihai

2002 *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945–1989).* București, Editura Tritonic.

PÉNTEK János

1987 Előszó. In: Bíró Zoltán–Gagy József–Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 5–13.

POZSONY Ferenc

1994 *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.

RÁDULY János

1978 *A vízitündér leánya. Kis-Küküllő menti népmesék.* Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó.

1980 *Tündérszép Mosolygó Ilona.* Kibédi népmesék. Bukarest, Ion Creangă Könyvkiadó.

1985 *Az álomfejtő fiú. Kis-Küküllő menti népmesék.* Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó.

1989 *Villám Palkó. Kis-Küküllő menti népmesék.* Bukarest, Ion Creangă Könyvkiadó.

1993 *Táltos Marika. Mesék.* Korond, Firtos Művelődési Egylet.

1994 *Szép Magdolna.* Kolozsvár, Tinivár Lap- és Könyvkiadó.

1995 *A király táncos lovai. Székely tréfás népmesék.* Sepsiszentgyörgy, Bon Ami Könyvkiadó.

2000 *Gyöngyvirág királyfi.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

2001 *Az igazat éneklő madár. Népmesék.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

2004 *Az igazságos hazugság. Tréfás és állatmesék, mondák.* Marosvásárhely, Kreatív Könyvkiadó.

2005 *A tulipános láda. A kiskendi Fülöp Károly meséi. Kis-Küküllő menti székely népmesék, tréfák, anekdoták kiejtés szerinti lejegyzésben.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat.

2008 *A farkas és az őzike. Székely állatmesék a Kis-Küküllő mentéről kiejtés szerinti lejegyzésben.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat.

SERES András

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások.* Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

SONKOLY Gábor

2009 Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében. *Tabula* 12. 2. 199–210.

SZABÓ Géza

1978 *Az igazság tölgyfája.* Bukarest, Ion Creangă Könyvkiadó.

SZABÓ Judit

1977 *Rózsa királyfi. Berekméri Sándor gergyeszegi meséi.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

SZABÓ Sámuel–OLOSZ Katalin

2009 *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884.* Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Budapest–Marosvásárhely, Európai Folklór Intézet–Mentor Kiadó.

SZABÓ Zoltán

1980 Nagy Olga: A táltos törvénye – népmese és esztétikum. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 24. 2. 234–236.

SZILÁGYI András

1954 A mesegyűjtő. Az Előbb a tánc, azután a lakoma c. kötet margójára. *Utunk* 9. 5(274) (1954. január 29.) 2.

TEKEI Erika

2015a Mitikus lények és mesehősök államosítása. Népmese, meseátdolgozás, műköltészeti mese – meseviták az 1940-es évek végén és az 1950-es évek első felében. *Erdélyi Múzeum* 77. 2 1–17.

ZAKARIÁS Erzsébet

2009 *Vót, hol nem vót. Moldvai csángó népmesék*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó.

A KÖLCSÖNÖSSÉG TEREI

A köztes terek szókapcsolat problematikus fogalmat takar. Azt a látszatot kelteti ugyanis, hogy az eltérő kultúrák közt – a kölcsönös többnyelvűség hiányában is – lehetséges valamiféle közvetett átjárás. Magyarán: lehetségesek olyan kulturálisan semleges, azaz egyetemes fogalomkészletre alapozó kulturális terek, melyekben az eltérő nyelvek és kultúrák mintegy találkozhatnak. Kulturálisan semleges terek azonban sajnos nincsenek. Nem létezik, sőt ki sem alakítható olyan – kultúrák fölött álló – egyetemesség, mely maga is ne egy sajátos nyelvben és kultúrában gyökerezne, s melyből magukról a partikuláris kultúrákról elfogulatlan ítéletet alkothatnánk. Ezt az alaptételt a kulturális relativizmus elmélete már régen tisztázta (Herskovits 1947–48; Redfiled 1953; Schmidt 1955; Rudolph 1968).

Ezért tűnik hamisnak az a – fejlődésmítoszra alapozó – nyugati egyetemességfogalom is, melynek abszurditását többek között Chantal Mouff belga baloldali politológus, a Westminsteri Egyetem politikaelméleti tanszékének professzora *On the Political* című kötetében bizonyítja (Mouffe 2005. 100–118.). Egy – bizonyos mértékig továbbra is viszonylagos – egyetemesség csak külső hatások által némileg befolyásolt, de szuverén kulturális univerzumok kölcsönösen nyitott együttélésének keretei közt jöhet létre. A kultúrák ugyanis, a nyelvekhez hasonlóan, önszervező rendszerek. Befolyásolhatják egymást, de nem keveredhetnek egymással.

Kant és a felvilágosodás számos más filozófusa ezt természetesen nem egészen így gondolta. Kant *Az emberiség egyetemes története világpolgári szemszögből* (Kant 1980. 58–77.) című tanulmányában például úgy véli, hogy „Az emberben (mint az egyetlen értelmes földi teremtményben) az észhasználatot célzó természeti adottságok csupán a nemben (azaz az egyetemes emberiségben – B. B.) fejlődhetnek ki teljesen, nem pedig az individuumban” (60.). Kant hajlik arra, hogy közvetlen kapcsolatot feltételezzon az emberiség és az individuum között. Pedig nyilvánvaló, hogy a kapcsolat csupán – hierarchikusan egymásra rendelődő – közösségek áttételein keresztül valósulhat meg. „Az adottságoknak (értsd: a nemükben hallhatatlan értelmes lények adottságainak – B. B.) a társadalomban való antagonizmusa az az eszköz, mellyel a természet kifejleszti ezeket, amennyiben végül ez az antagonizmus válik a társadalom törvényszerű rendjének okává” (62.). A szóban forgó antagonizmust Kant az ember „társiatlan társiaságában” látja. A cél következeként az ember társadalmiasodása, azaz „egy átlagosan jogszerű polgári társadalom elérése” (64.). Az „átlagosan jogszerű” természetesen már az államokba szerveződő polgári társadalmak különbözőségé-

nek tételét is implikálja. Igaz, Kant ezt a különbözést is felszámolhatónak látja, mégpedig az államok fölötti szinten létrehozandó társadalmiság, az úgynevezett világpolgárság, implicite a világállam alakjában, mely az ő felvilágosult gondolatvilágában a kanti „örök béke” állapotával ajándékozhatja meg az emberiséget. Szilárd meggyőződése, hogy „Az általános világtörténetnek az emberi nem tökéletes polgári egyesülését célzó természeti terv szerint való feldolgozására irányuló filozófiai kísérletet lehetségesnek, sőt, e természeti cél vonatkozásában kívánatosnak kell tekinteni” (73.). Hipotéziseit a szöveg 1784-es közlése óta az „egyetemes” történelem nem tülekedett igazolni.

A kulturális relativizmus hívei világosan látják a kanti gondolatmenet sérülékeny pontjait, hiszen azok magukból a kanti szövegekből különösebb nehézség nélkül levezethetők. Kant maga is kénytelen megállapítani, hogy „Az államok jelenleg olyan bonyolult viszonyban vannak egymással, hogy egyik sem hanyagolhatja el belső kultúráját anélkül, hogy ezzel ne veszítene hatalmából és befolyásából a többiekkel szemben; ily módon tehát a természet e tervének, ha nem is előrehaladását, de legalábbis megtartását már maguk az államok becsvágyó szándékai is biztosíthatják” (71.). Sőt, az épp formálódó fejlődésmítosz rettenthetetlen híveként úgy véli, hogy „Az olyan szerződés, amelyet (az egyének vagy az államok – B. B.) abból a célból kötnének, hogy az emberiségtől távol tartsanak minden további felvilágosodást, teljességgel semmis, még akkor is, ha a legfőbb hatalom, a birodalmi gyűlések és ünnepélyes békekötések erősítik is meg. Egy korszak nem szövetkezhetik és nem esküdhet össze arra, hogy a következő korszakot olyan állapotba kényszerítse, amelyben szükségképpen lehetetlenné válnék amúgy is esetleges ismereteinek kibővítése, a tévedésektől való megtisztítása és a felvilágosodásban való előrehaladás. Ez bűn volna az emberi természettel szemben, melynek az eredeti rendeltetése éppen az előrehaladás; az utódoknak tehát teljességgel jogukban áll ama végzéseket mint jogtalanokat és bűnösöket elvetniük” (81–82.).

Ha ezeket a mondatokat Kant és implicite a felvilágosodás egyetemesség-fogalmára értelmezzük, azok még akkor sem tekinthetők többé valamiféle hétszentségnek, ha a Nyugat mai „emberjogi” doktrínája voltaképpen továbbra is ezeken alapul. Még ha azt feltételeznők is, hogy kialakítható valamely egységes, egynyelvű és egykultúrájú világállam, az sem lehet a szó abszolút értelmében egyetemes, hiszen abban is az egyetemesség eltérő koncepciói állhatnak szemben egymással. Az egyetemesség (ha egyáltalán lehetséges) csupán viszonylagos lehet. Hiszen csupán a társadalmiasultság mind magasabb szintjein jöhet létre. Arról nem is beszélve, hogy a nemzetállami és a nemzetközi sokszínűség elkerülhetetlen hanyatlása szükségszerűen a „felvilágosodás” legfontosabb hajtóerejének hanyatlásával is jár. (Hogy zsurnalisztikai fogással éljek: az ökoszisztéma összeomlása és a fajok gyorsuló ütemű pusztulása itt egészen beszédes analógiának bizonyulhat.) A nyelvek és kultúrák sokfélesége ugyanis az emberiség szellemi egészségének (implicite életképességének) ugyanolyan nélkülözhetetlen feltétele, mint a legtagabb értelemben vett élővilágának.

Arra pedig, hogy az egyetemesség valamennyire is koherens fogalma nem az egyes kultúrák fölött, hanem azok mélyén keresendő, hadd idézzem ide Paul Ricoeurt, aki a vallásos hagyományok „nyelvének” példáján próbálja érzékeltetni a lényegét: „A vallásnak központi enigmájából fakad, hogy sehol sem működik egyetemes formában. (...) Gyakran szoktam a következő hasonlathoz folyamodni: Egy töredezett gömbfelszínen vagyok, mely különböző vallási helyeket tartalmaz. Ha a gömb felszínén próbálok futni, eklektikus vagyok és sohasem találom meg az egyetemes vallásosságot, legfeljebb szintetikus leszek. Ha azonban eléggé elmélyülök saját hagyományomban, túllépek nyelvem határain. Amint haladok az általam alapvetőnek nevezett réteg felé – amit mások már úton érnek el –, e mélyfúrással csökkenteni tudom a távolságot köztem és más hagyományok között. A felszínen hatalmas a távolság, de ha lemegyek a mélybe, közelebb érek a másikhoz, aki ugyanezt az utat járja” (Changeux–Ricoeur 2001. 279.).

Az in-between voltaképpeni jelentésében csakis több nyelvben és több kultúrában való jártasságot vagy – heideggeri terminussal – lakozást jelenthet. De korántsem egyidejűleg. Ha az egyik nyelvi-kulturális univerzumból egy másikba lépünk át – jórészt, de pusztán átmenetileg –, magunk mögött kell hagynunk a saját nyelvet és kultúrát. Még a magunkkal vitt elemek is csak az átvevő nyelvi-kulturális univerzum vonatkoztatási rendszerében találhatják meg új helyüket. S ezzel jelentésük, szerepük, értékük is megváltozik. Ez azonban nem jelent valamiféle keveredést. Keverék nyelvek és keverék kultúrák nem lehetségesek. Ahogyan a különböző állatokfajok egyedei sem keveredhetnek.

Ennek ellenére a nyelvek és kultúrák minden különösebb akadály nélkül együtt élhetnek. Az így értelmezett együttélésnek azonban szigorú feltétele van: a kölcsönösség, melynek lényegét Ricoeur az egyes kulturális hagyományokban végzett mélyfúrások során való többirányú közeledés metaforájával próbált megvilágítani. Az együtt élő közösségek spontán módon elsajátítják egymás nyelvét és kultúráját, megtanulnak szinte öntudatlanul átlépni a nyelvi-kulturális határon, de meg kell tanulniuk tiszteletben is tartani a határokat. Abban a pillanatban ugyanis, amikor átlépnek rajtuk, kénytelenek az új nyelvi-kulturális univerzum sajátos értékrendjéhez igazodni. Öntudatlanul is. Csak így érhetik el azt a ricoeuri szintet, melyen egymás mély megértése, azaz a – bizonyos mértékig még ez esetben is partikuláris – egyetemesség elérhető.

Az így értelmezett in-between az olyan nemzeti államokban – amilyenek Románia vagy Magyarország is tekinti önmagát – legfeljebb a kisebbségek számára lehetséges. Elvben. Mert a gyakorlatban számukra is majdnem lehetetlen. Ahol a kisebbségi nyelvek és kultúrák nem egyenrangúak a többségi nyelvekkel és kultúrákkal, nem jöhet létre az a kultúráközi párbeszéd, mely az in-between voltaképpeni lényegét jelentené.

És ezt a problémát a hagyományos értelemben vett fordításirodalom is csak részben képes kezelni. Hiszen a fordítók, az úgynevezett fordítói hűség jegyében legtöbbször kénytelenek szavakat és mondatokat fordítani, pedig mindenekelőtt

azt a háttérben meghúzódó kontextust kéne valamiképp „lefordítaniuk”, melyben a szavak és a mondatok voltaképpen jelentésüket elnyerik. A magyar Erdélyt még a román Ardealtól is fényévek választják el. A Transilvaniáról és a róla szóló mondatokról, sőt narratívákról nem is beszélve.

Így aztán a nyelvek nem keveredhetnek egymással. Nem egy új, köztes nyelv és kultúra alakul ki, hanem vagy kölcsönös kétnyelvűség (amit az angol úgy emleget, hogy *two languages in a brain*), vagy az egyik nyelvnek a másikkal való végérvényes felcserélése, magyarul a domináns nyelvi-kulturális közösségbe való fokozatos beolvadás.

Még a köztünk élő románok sem nagyon hajlandók megszólalni magyarul, pedig sokan közülük akarva-akaratlanul is elsajátítanak ezt-azt a magyar nyelvből is. Létezik egy íratlan, sőt kimondhatatlan tilalom: egy románnak magyarul megszólalni egyfajta nemzetárulás. Ezt a tilalmat tapasztalataim szerint kevesen szegik meg, s akik megszegik is, legtöbbször egyfajta magyarelles kötelességtudatból. Ez román részről a 19. században és a 20. század elején, Coşbuc vagy Rebreanu fiatalkorában még érthető lett volna. Manapság értelmetlen. Persze a Trianon utáni irredentizmus legkörében egy rövid ideig a magyar közösség nézőpontjából is nemzetárulásnak számíthatott, ha egy magyar szólalt meg románul. Ma ez sem jöhet már szóba. A kompakt magyar közösségeket, melyekben a román nyelv legalább elvben megkerülhető volna, a román államhatalom szívós fokozatossággal felszámolta. Ami önmagában még nem lett volna végzetes. Annál is inkább, mert mi, magyarok ma már viszonylag magabiztosan, s ebből következően – ha csak nem konfrontatív helyzetekről van szó – szívesen használjuk a román nyelvet. Ez érthető, hiszen olyan intellektuális hasznaink fakadhatnak belőle, melyek az esetleg jogosult fenntartásokat is felülírhatják.

A végzetes az, hogy a kölcsönösség lehetősége, mely a 19. században még létezett, fokozatosan megszűnt. Az én fiatalkorom Brassó járásában még legfeljebb elvétve akadt olyan városlakó, aki a szó voltaképpen értelmében vett multikulturális múltból a másik két közösség nyelvét is ne hozta volna magával. Gyakorta anyanyelvi szinten. A nyilvánosságban ma már mindenki csak románul beszél. A szászok ki is vonultak Romániából. És – tudjuk – nem pusztán anyagi okokból...

De korántsem pusztán rólunk, magyarokról, románokról, szászokról van szó...

Hogy az integráció és az asszimiláció kérdésköre európai vonatkozásban is mennyire tisztázatlan, azt éppen a mai németországi viszonyok példázhatják. A Német Integráció- és Migrációkutató Központ (német rövidítéssel DeZIM) *Ost-Migrantische Analogien* (Keletnémet- és bevándorló analógiák) címmel nemrég egy figyelemre méltó közvélemény-kutatás következtetéseit tette közzé (Fountan et al. 2019).

Már maga a cím is sokkoló. Olvastán joggal merül fel bennünk a kérdés: Valóban lehetnének analógiák az úgynevezett ossik, azaz volt NDK polgárai és az utóbbi évtizedekben legálisan vagy illegálisan Németországba önzöllött muszlimok között? Amint az a tanulmányból kiderült: vannak. Még hozzá nem is jelentéktelenek.

A kutatás következtetésein Michael Pilz, a *Die Welt* esszérovatának szerkesztője is eltöprengett (Pilz 2019). Pilz maga is ossi, aki – számos honfitársához hasonlóan – kénytelen szembesülni az asszimilációs kényszer tényével. Merthogy – német anyanyelve, egészen pontosan nyelvjárása ellenére – neki magának is a szó szoros értelmében asszimilálódnia kellett a nyugatnémet kulturális közösségbe. (Mellesleg nagyon hasonlóan ahhoz, ahogyan az erdélyieknek Magyarországon kellett és néha még ma is kell úgymond magyarrá válniuk.) Hogy miről is van szó, azt Pilz azoknak az – egyrészt „keletnémet”, másrészt „nyugatnémet” – labdarúgó-mérkőzéseknek az emlékével igyekszik megvilágítani, melyek a '90-es évek elejének Berlinjében zajlottak, amikor a berlini wessik csapatának szurkolói a szintén berlini Koepenickből származó csapat ossi szurkolóinak a drukkolás hevében – hogy tudatosítsák bennük, hol is van a helyük – átkiabálták, hogy „Legyetek egyszer igazi németek!” Amibe azt is bele kellett érteni, hogy „legalábbis akkor, ha győzni akartok...” A „keletieket” a figyelmeztetés illő módon dühbe is hozta.

„Ami engem illet, igazuk volt – írta Pilz. – A wessik fekete hajú, pofaszakállas csatára valóban hosszabb ideje élt a Szövetségi Köztársaságban, mint én. Az NDK-ban nekem nem voltak hazafias érzelmeim, Kelet-Németország egyszerűen egy ország volt, melyben éltem. Amikor az új Németország jött, nem kellett sem csónakba szállnom, sem hegyeken átvándorolnom, hogy megérkezzek. (A német ankommen szó megérkezést, de idomulást is jelent. Ez esetben mindkét értelem érvényesül.) Nem kellett mindenkor hazámat elhagynom, hogy kitegyem magam a szinte már rendszeres figyelmeztetésnek: keletnémet migráns vagyok. De ezekkel a traumákkal viszonylag jól együtt tudtam élni.”

Ami azonban Pilzet magát is megdöbbentette, az volt, hogy a tanulmány alapjául szolgáló közvélemény-kutatás 7000 nyugatnémet megkérdezettjének egyharmada vélte úgy, hogy a keletnémetek ugyanolyan áldozatoknak érzik magukat, mint a muszlimok, s az utóbbiakhoz hasonlóan maguk is szélsőségessegekre való hajlamukkal tűnnek ki. Ami egyrészt azt jelenti, hogy a wessik pontosan kétharmada a keletnémeteket a fentiek ellenére is valamiféle németnek tekinti ugyan – másrészt viszont azt is, hogy egyharmaduk (azaz minden harmadik wessi) még annak (azaz valamiféle németnek) sem. Erről a tényről mi sem tanúskodhatna meggyőzőbben, mint a – tanulmány által is rögzített – „a mi másikaink” („unsere Anderen”) terminus.

Ami a muszlimokat illeti, azokról még lesújtóbb a vélemény. A megkérdezettek több mint fele véli úgy, hogy azok sem integrálódni, sem a többségi társadalomhoz idomulni (ismét: ankommen) nem akarnak.

A keletnémet mint eltérő identitásúvá „kényszer-kollektivizált lény” mindazonáltal nem rendelkezik valamiféle egységesítő világképpel, mint „konkurensse”, a muszlim. (A konkurens terminus is a felmérés készítőinek leleménye.) Persze valóban vannak olyan ossik, akik jobb és igazabb németeknek tartják magukat, mint a nyugatiakat, „völkisch” érzületet táplálnak, zárt társadalomról álmodoznak, és a keleti származású Angela Merkelt nemzetárulónak bélyegzik. És

persze vannak olyan ossik is, akik a török eredetű szomszédjukat közelebb érzik magukhoz, mint alsó-szászországi „nemzettársaikat”. Valószínűleg azért, mert az előbbi személyes kontaktusaiban rugalmasabbnak bizonyult az utóbbinál...

A szövegben minden benne van, amivel napjaink európai tragédiáit jellemezhetnénk. Dióhéjban a teljes újkori történelem. A nemzetinek aposztrofált államok kialakulásának lassan kínos kudarcba fúló folyamata.

A nagy francia forradalomtól gyakorlatilag máig az önmagukat nemzetállamoknak álmódó állampolgári közösségek (az úgynevezett „nemzetek”) igyekeztek a különböző nyelvi-kulturális közösségek (a szó eredeti értelmében vett nemzetek) egyes államokon belüli együttélésének – a középkorban még létező – gyakorlatát „véégképp eltörölni”.

A felvilágosodás ma is szentként nyilvántartott hagyománya megfeledezett Kantnak a racionális és az észszerű között tett különbségtételéről. Kant úgy vélte, hogy a racionális emberek cselekedeteiket értelmes módon szervezik, míg az észszerű emberek ennél többet tesznek, s cselekvéseikben mások jólétét is figyelembe veszik. A mindenki számára egyenlő igazság fogalmát kiegészítik „a méltányos társas együttműködéssel, mely elfogadható a társadalom egésze számára és garantálja a békét”. Annak oka, hogy a Kant halála óta eltelt 215 esztendőben nemhogy az örök béke nem köszöntött ránk, de az emberiségnek a világtörténelem legpusztítóbb világháborúit kellett túlélnie, éppen az észszerűség kanti fogalmának a történelemből való – gyakran fatális – kiszorulása.

Mára egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az erőszakos asszimilációra berendezkedett, minden belső „megosztottságtól” idegenkedő nyugati társadalmak előbb-utóbb kénytelenek lesznek felkutatni azt a keskeny pallót, melyen Európa – a falánk befogadás Szkhüllája és a nemzeti elzárkózás Karübdisze közt – visszajuthat a harmonikusan együtt élő nyelvi-kulturális közösségek valóban több-nemzetiségű (kanti értelemben észszerű) világába. Azokba a kulturális terekbe, melyekben nem az államhatárokat kell megerősíteni vagy felszámolni, hanem a kulturális közösségek közé épített falakat kell és lehet lebontani.

Ez azonban azt jelentené, hogy a betelepülő individuumok tömegeit Európának előbb-utóbb közösségekként kell kezelnie. Magyarán: a nemzetközi jog szintjén is legalizálnia kell a kollektív jogokat. Más szóval nem asszimilálnia kell a bevándorlókat, ahogyan azt a mai kurzus megköveteli, hanem autonóm, a többséggel mindenben egyenrangú közösségekként integrálnia az állampolgári közösségbe, kissé szemforgató terminussal az állampolgári nemzetbe. Ez – volta-képpen – tautológia, hiszen a demokratikus államokban a szuverenitás jogalanya egy kollektívum, az állampolgári közösség, vagyis a nép. Ezt az evidenciát csupán a nyugati terminológia szerinti nemzetnek, azaz az állampolgári közösségnek a nyelvi-kulturális közösséggel – a szó hagyományos értelmében vett nemzettel – való perfid összemosása fedheti el. A spanyolországi katalánok például nem tekinthetők népnek, mert a nép az állampolgári közösség. Azaz a spanyolok, katalánok, baszkok együttvéve. Következésként Spanyolország népe spanyol.

A katalánok és a baszkok is azok. És – legalábbis jog szerint – nem baszkok vagy katalánok. Punktum.

Ezt az abszurd logikát (melynek alapján egyébként a Szent István-i Magyarország románjai, szlovákjai, szerbjei, németjei is „idegen ajkú” magyaroknak számítottak) csak és csakis a nemzetépítések folyamataiban kialakított nemzeti egyenlőtlenségek felszámolása, az európai jogrendszer által kvázi legalizált nyelvi-kulturális dominanciák megszüntetése és a közösségi jogok előbbiekkal szervesen összefüggő demonizálásának felszámolása helyezheti hatályon kívül.

Egészen pontosan: helyezhetné. De ez idő szerint mintha mégsem...

A muszlimoktól ugyanis aligha várható el az, ami a szórványos európai vagy ázsiai bevándorlóktól elvárható volt. A muszlimok aligha vállalhatják a teljes aszsimilációt. Hogy miért, azt Michael Lüders, az egyik legjelentősebb német Közel-Kelet-szakértő a muszlim közösségek történeti élményeire alapozva próbálja megértetni velünk (Lüders 2015, 2017). Kimondja azt – az angolok és az amerikaiak, illetve az izraeliek számára meglehetősen kínos – ítéletet, miszerint a „muszlim” terrorizmus nem pusztán a muszlim vallás inherens sajátosságaiból, hanem és főként a Nyugat vezető államainak közel-keleti intervencióiból fakad. (Ezt a tételt némileg eltérő kontextusban ugyan, de a már említett Chantal Mouff is megfogalmazza.) Az eredendő bűn Lüders szerint Mohamad Moszadek iráni miniszterelnöknek az amerikai CIA és az angol MI6 által szervezett – a szakirodalomban Ajax-hadművelet néven hírhedtté vált – államcsíny volt, melynek „eredményeként” Moszadeket eltávolították az iráni állam éléről. Pedig Moszadek a 20. század második évtizedében a párizsi Politikai Tudományok Intézetében szerzett diplomát, s valamivel később a Neuchateli Egyetemen doktorált. Svájcban. Hazájába visszatérve Iránt egyfajta szekularizált állammá próbálta átalakítani. A külföldi dominanciától való függetlenedés meghatározó lépéseként államosította a British Petroleum (korábban Anglo-Persian Oil Company) nevű angol olajtársaságot. Moszadeket a nyugati sajtó egyszerre II. Hitlernek kiáltotta ki. Majd – a propagandisztikus szőnyegbombázásokat követően – jöhetett a titkosszolgálati Ajax-hadművelet.

A Nyugat az euroatlanti felsőbbrendűség nevében azóta is folyton úgy avatkozik bele a közel-keleti folyamatokba, hogy lehengerlő katonai hatalma birtokában rá se hederít: milyen tüzekkel játszik. „A politikai intervencióknak az a sora – összegez Lüders –, melyeket az USA a 2001. szeptember 11-i terrortámadás óta Afganisztánban, Irakban, Szíriában, Líbiában, Jemenben végrehajtott, mindenik államban széteséshez, anarchiához és káoszhoz vezetett... A terrorista mozgalmak – mint az Iszlám Állam is – eredendően ezekre a beavatkozásokra vezethetők vissza” (Lüders 2017. 143.).

A nyugati politika – folytatódik a gondolatmenet – csak „állítólagosan” a demokrácia és a jogállamiság képviselője. A Nyugat pusztán önnön gazdasági és politikai érdekeit érvényesíti. A szó szoros értelmében tüzzel-vassal.

Érthető tehát, hogy a muszlim betelepülők nem pusztán a hála érzéseitől eltelve érkeznek Európába. Abba az Európába, mely demográfiai vonatkozásban

már jó ideje lejtmenetben van. Ma már vannak olyan német és osztrák iskolák is, melyekben – 90 százalékot is meghaladó számarányukra alapozva – az arab nyelvek beszélői asszimilálnak, akik egymással immár gördülékenyebben kommunikálhatnak valamiféle arabul, mint németül. Így aztán – a nyugati iszlamofób diskurzusban no go-zónákként aposztrofált városnegyedekben – viszonylag könnyen kialakulhat egyfajta németországi arab nyelvjárás. Érzésem szerint hamarabb, mint a német iszlám. (A „német” terminus ugyanis a konkrét kontextusra vonatkoztatva egyértelműen „liberálisat” jelent. Márpedig a liberalizmus bármely államvallással – enyhén szólva is – igen nehezen összeegyeztethető.)

A muszlim szekularizáció kérdéses volta egyébként – melyre éppen a muszlim kultúra védelmezői hivatkoznak – Európára nézve életveszélyes gondolat. Éppen a muszlimellenesség prófétáit igazolhatja, akik úgy vélhetik, hogy az állam és a vallás elválasztásának elvére alapozott, kortárs európai jogállam tényleg összeférhetetlen a muszlim vallással. Főként annak politikai változataival. Ha ez valóban így lenne, az Európába betelepedett muszlimok tényleg az „európai civilizáció” végnapjait vetíthetik előre. Lüders és társai ezzel a koncepcióval szemben keresnek valamely – mindkét oldal számára elfogadható – kiutat. Némiképp a Spanyolország területén a középkorban kialakult toledói Kalifátus példáját véve alapul. A középkor végi Toledo ugyanis három városnegyedre oszlott. Muszlimok, keresztények és zsidók éltek együtt az „én elfogadlak téged, te elfogadsz engem” parancsolatjának szellemében. Következőként irigylésre méltó harmóniában.

Muszlim oldalról szokás is arra hivatkozni, hogy az európai kultúra folytonosságát épp az ókori görög kultúra muszlimok általi átmentése és visszaszolgáltatása tarthatta fenn. De hogy ez az érv is mennyivel bonyolultabb, mint ahogyan első hallásra tűnhetne, érdemes Irán (azaz Perzsia) történetének néhány mozzanatát is feleleveníteni. Az az arab kulturális tér, mely Európát visszakapcsolta önnön ókori hagyományaihoz, annak a perzsa kultúrának a kisajátításán alapult, mely maga is a görög és az indiai kultúra értékeinek elsajátítása nyomán alakította ki önmagát. Nem egyfajta kultúraközi térben, hanem egy új, az idegen hatások ellenére is eredeti és egységes kultúrában, egy újabb sajátos kulturális térben.

Ezzel a korrekcióval nyilvánvalóvá válhatna, hogy a köztes terek gyakorlati megvalósításához nem kell föltétlenül legyőznünk egymást, még csak meggyőznünk sem kell, elég lenne pusztán elfogadnunk, ezzel ugyanis bizonyos mértékig a másik nézőpontját is saját gondolatrendszerünkbe építhetnénk. Ahogyan az Toledóban történt...

Egy ilyen nézőpontból az arab kultúra és vallás sem az ördögtől való. (Lásd ismét Ricoeur hasonlatát!)

Az immár muszlim Perzsiában tevékenykedő Omar Khajjam és Háfiz költészete az európai kultúrára is mély hatást gyakorolt. A német költészet talán legnagyobb alakja, Goethe – az orientalista Joseph von Hammer Purgstall nyersfordításának alapján – egész könyvet szentel Háfiznak: a *Nyugat-keleti*

Dívánt. (A verseket jeles költőink fordításában a Magyar Könyvklub magyarul is kiadta.) Goethe a perzsa misztika, a szúfizmus lényegét is kitűnően ismeri. Háfizban saját „ikertestvérét” fedezi fel. Hiszen „Ki megismert másikat / s magát megismerte: / látja Kelet és Nyugat / mint forrt itt is egybe”. (Az „itt” nyilván magára a goethei *Dívánra* utal.) Goethe a monoteista vallásokban az Egyetlenre vonatkozó örök érvényű üzeneteket lát, melyek szimbólumokban, következtetésként a „költészet nyelvén” szólalnak meg. A szúfizmus – az iszlám misztika egyik leghatásosabb megjelenési formája – Omar Khajjam és Háfiz költészetét alapjaiban határozza meg. A szúfi műalkotások, akárcsak az ószövetségi *Énekek éneke* egyszerre értelmezhetőek szerelmi dalokként és a misztikus elragadtatás kifejeződéseiként. Goethe Háfiz költészetében is saját *Faustja* utolsó jelenetének örök nőiség-princípiumát (Ewigweibliche) – sőt, önnön természetfilozófiájának lényegét – véli felfedezni.

Omar Khajjamot az egyik legnagyobb magyar költő, Szabó Lőrinc fordította magyarra. Egészen pontosan magyarította. Ahogyan Goethe sem a muszlim kultúra és jelesül Háfiz költészetének lefordítására törekszik, hanem a muszlim kultúra sajátos értékeinek a német kultúra összefüggésrendszerén belüli újjáteremtésére. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a kultúrák közti viszonyból kiiktathatóvá válnak a hatalmi aspektusok. Ha a dominancia elvét a tényleges kölcsönösség elve váltja fel.

A goethei *Nyugat-keleti Díván* mellett azonban sajnos már ott álltak Napóleon egyiptomi hódításai, melyek korántsem a kölcsönösség, hanem a muszlim társadalmak fokozatos szétverését „eredményező” gyarmatosítás nyitányai gyanánt is felfoghatók.

S manapság az egykori hódítók hódolnak meg egykori áldozataik előtt, s engedik át nekik a teret, abban a reményben, hogy – az integráció álságos jelszavával – sikerülhet megfosztani őket nyelvüktől és kultúrájuktól. Kölcsönösségről továbbra sem lehet szó. De mi lesz, ha ez a csodaszép álom nem teljesülhet? S ha a Nyugat is az egykor volt Magyar Királyság sorsára jut? Mert ha minden így megy tovább, az összeomlás – a felgyorsult időben – nem 1000, de alig 100 esztendő alatt is bekövetkezhet...

Én – ennek ellenére – akárcsak egykor Szabó Lőrinc és Goethe, továbbra is szeretnék hinni benne, hogy a mi egyre reménytelenebb – mert hegemoniára, az úgynevezett „nagyhatalmi státusokra” épülő (de emiatt újabban súlyos lelkiismeret-furdalásokkal is megterhelt) nyugat-keleti társadalmainkban még mindig lehetséges valami, amit fuldokló indulatoktól mentes – egyfajta, a szó nem manipulatív értelmében vett kultúra közti térben lefolytatott – párbeszédnek nevezhetnénk. S ami talán kivezethetne abból a zsákutcából, melybe hovatovább egymást hajszoljuk bele...

Szakirodalom

BELLINGER, Gerhard B.

1993 *Nagy Valláskalauz. 670 vallás, egyház és kultusz, világnézeti-vallási mozgalom és társaság, valamint vallásfilozófiai iskola lexikona*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BÍRÓ Béla

2017 *A kölcsönösség alakzatai*. Brassó, Brassói Lapok Alapítvány.

CHANGEUX, Jean-Pierre–RICOEUR, Paul

2011 *A természet és a szabályok*. Budapest, Osiris Kiadó.

HERSKOVITS, M. J.

1947–48 *Man, and his Works*. New York, African Studies Association.

FOROUNTAN, Naika–KALTER, Frank–SIMON, Mara

2019 *Ost-Migrantische Analogien. Konkurrenz und Anerkennung. Stereotype, Abwertungsgefühle und Aufstiegskonflikte. Erste Ergebnisse einer Bundesweiter Bevölkerungsbefragung*. Berlin, DeZIM-Institut.

GOETHE, Johann Wolfgang

2001 *Nyugat-keleti Díván*. (Ford.: Eörsi István, Eörsi Sarolta, Ferencz Győző, Imreh András, Kurdi Imre, Lackfi János, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Schein Gábor, Szijj Ferenc, Tandori Dezső, Tatár Sándor, Varró Dániel, Várady Szabolcs). Budapest, Magyar Könyvklub.

KANT, Immanuel:

1980 *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*. Budapest, Gondolat Kiadó.

LÜDERS, Michael

2015 *Wer der Wind sät. Was westliche Politik in Orient anrichtet*, Berlin, C. H. Beck Verlag.

2017 *Die den Sturm ernten. Wie die Westen Syrien in Chaos stürzte*. Berlin, C. H. Beck Verlag.

MOUFFE, Chantal

2005 *On the Political*. London–New York, Routledge.

KHAJJÁM, Omar

1979 *Rubáiját* (Ford.: Szabó Lőrinc). Budapest, Magyar Helikon.

PILZ, Michael

2019 Für mich war Deutschland immer etwas Sportliches. *Die Welt*, Meinung, 04.04. 2019

REDFIELD, R.

1953 *The primitive World and its Transformations*. Ithaca, Cornell University Press.

RUDOLPH, W.

1968 *Der kulturelle Relativismus*. Berlin, Edition Suhrkamp.

OTTHON AZ IDEGENBEN – KÖZTES TEREK AZ UTAZÁSI IRODALOMBAN

1. Bevezetés

William Blacker *Along the enchanted way* című könyve 2009-ben jelent meg Londonban, 2012-ben olasz fordításban *Lungo la via incantata* címmel, majd 2012-ben a National Geographic kiadóvállalat, a Geographia adja ki magyar fordításban *Időtlen utakon* címmel. Egyike a Romániáról szóló utazási könyveknek,¹ román fordításban azonban még nem olvasható. Számos pozitív recenzió és értékelés született róla, többek között maga Patrick Leigh Fermor, talán a legismertebb Romániához (is) kapcsolódó utazási könyv, az 1986-ban megjelent *Between the Woods and the Water*² szerzője is „vadregényes és elragadó történetnek”³ mondja a könyv angol kiadását bevezető értékelésszemelvényben.

A szerző a *Daily Telegraph* újságírójaként,⁴ majd szabadúszó sajtósként három ízben is járt Romániában, először 1990 telén, közvetlenül az 1989-es decemberi forradalom után, másodszor 1991-ben, majd 1996 és 2004 között egy máramarosi faluban, Brébben, illetve egy Szászföldön, a fiktív Halma néven szerepeltetett faluban tölt összesen nyolc évet. Ennek az időszaknak a tapasztalatait írja meg az *Időtlen utakon* című könyvben.

A könyv több szempontból is jó terepnek ígérkezett a *Köztes terek* konferencia meghirdetett témája szempontjából. Utazási könyv, utazási regény, utazási irodalom – műfajiságát tekintve köztes térben helyezkedik el, mindenképpen felveti az utazási irodalom köztes jellegének a kérdését. A referencialitás és fikció köztes területén izgalmas módon keverednek a valóságnak és a megalkotottság-

---

1 A Romániáról szóló könyvek között megemlítené Bibescu 1923; Sitwell 1938; Queen Marie of Rumania 1916; Fermor 1986.

2 Magyar fordításban *Erdők és vizek közt. Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben* címmel jelent meg 2002-ben az író előszavával, az Európa Kiadó gondozásában, fordítója Vajda Miklós. Ez a könyv román fordításban *Între păduri și ape. La pas spre Constantinopol: de la Dunărea de mijloc până la Porțile de Fier* címmel 2016-ban látott napvilágot a Humanitas Kiadónál. A fordítók által választott alcínek jól mutatják, hogy az 1934-ben Romániához tartozó, de korábban és később egy ideig Magyarország részét képező terület egyaránt érdekli a magyar és román közönséget, Magyarország- és Románia-könyvként egyaránt felfogható a mű.

3 Blacker könyve angol kiadásának fülszövegéből idéztem saját fordításban: „a wild and captivating story”.

4 William Blacker nemcsak a *Daily Telegraph*, hanem az *Ecologist*, az *Art Newspaper* és a *The Times* folyóiratoknak is munkatársa volt.

nak a jelei. Nemcsak a műfajiság tekintetében, hanem az érintett tudományterületek szempontjából is köztes jellegű szöveg, hiszen azon túl, hogy narratív megoldásai, stílusa és történetalakítása a szépirodalomhoz közelíti, az irodalomtudományon kívül nyilvánvalóan érdeklődésre tarthat számot a néprajz-etnográfia, a történettudomány, az imagológia részéről is. Egy nyugat-európai értelmiségi elhagyja hazáját, hogy új otthonra leljen egy számára teljesen idegen, az elhagyott otthonhoz képest archaikus kelet-európai országban, s ezt úgy teszi, hogy alapos történelmi, nyelvi, néprajzi felkészültségről és érdeklődésről tesz tanúbizonyságot, és egy olyan fokú nyitottságról az idegen világ iránt, ami túlmutat a pusztá kíváncsiságon.⁵

Tanulmányomat esettanulmányként fogom fel, hisz az utazási irodalom bőséges, több évszázados – elsősorban angolszász – szakirodalma arra figyelmeztet, hogy talán nincs is olyan szelete ennek a témának, amit valaki már ne tárt volna fel. Így marad az a megtisztelő feladat, hogy az utazási irodalom óriási korpuszának egy viszonylag friss szövegén elemezzem azokat az aspektusokat, amelyek e köztes műfajban a műfajiságon túl a köztesség egyéb területeit is megjelenítik. Romániáról szóló könyvként talán fontos lenne román nyelven is kiadni, hiszen az idegen utazók „rólunk”, esetünkben a romániai kultúráról szóló észrevételei fontos forrásai lehetnek nemcsak a történelemtudománynak, hanem az imagológiának is. Ez a könyv egy multikulturális Romániát jelenít meg, az egykor az Osztrák–Magyar Monarchia alatt élő máramarosi románok, az egykor a Magyar Királysághoz tartozó, majd a kommunizmus utolsó évtizedében és az azt követő években Németországba települt erdélyi szászok, a kiüresedett falvaikba betelepülő félnomád cigányok és a hegyeken-dombokon túl élő székelyföldi magyarok Romániáját. A határhelyzetek Romániáját.⁶

5 A résztvevő megfigyelés etnográfiai módszerének gyakorlói gyakran éltek együtt megfigyelt alanyaikkal akár több éven keresztül is, hogy szokásaikat, életvitelüket, hiedelmeiket – vagyis életüket minél alaposabban megfigyeljék és megértsék. William Blacker tudományos motiváció nélkül vesz részt a helyiek életében, együtt él egy százföldi román–magyar cigánylánnyal, gyermeke lesz tőle, és ez a mai napig Romániához köti a jelenleg Olaszországban élő szerzőt.

6 Megfogalmazódott bennem az a kérdés, hogy ezt a pozitív Románia-képet forgalmazó szöveget miért nem fordították le eddig románra? Nyelvi okai lennének? Hiszen nem könnyű úgy románra fordítani egy angol könyvet, hogy a benne szereplő kulturális reáliák román nyelven szerepelnek. Hogyan érzékeltesse a fordító a *țuică*, *horincă*, *învărita* idegen jellegét, ha ezek a saját kultúrájának közismert elemei? Mivel azonban a fordíthatatlanság csak elméleti kérdés, bizonyára akadhat olyan tehetséges fordító, aki frappáns megoldást talál ezekre a problémákra. A fordítás hiányának másik oka lehet éppen a szövegben megjelenített Románia-kép multikulturális jellege, a sok utalás arra, hogy a szerző által meglátogatott helyek valaha az Osztrák–Magyar Monarchia részei voltak. Mindez persze csupán feltételezés. Lehet, hogy éppen egy romániai magyar fordító feladata lenne e könyv románra fordítása.

2. A köztesség szintjei az utazási irodalomban

Mielőtt rátérnék az *Időtlen utakon*ban megjelenő köztes terek értelmezésére, röviden áttekintem azokat a kérdéseket, amelyek az utazási irodalomnak mint „műfajnak” a köztességét érintik. Azért tettem idézőjelbe a műfaj szót, mert éppen itt kezdődnek a problémák: műfaj-e az utazási irodalom? Az utazással kapcsolatos írott szövegek tipológiailag rendkívül gazdagok. A bédekker-jellegű útikalauzok, útikönyvek, utazási blogok és az útleírásoknak különböző változatai mind idetartoznak. De idetartozhatnak azok az utazási regények is, melyek valós vagy fiktív utazási tapasztalatokat jelenítenek meg irodalmi eszközökkel. Vagy az útinaplók, melyek a száraz adatrögzítéstől az esztétikai értéket képviselő írásmódig sok szinten jeleníthetik meg az utazás tapasztalatát. A rendkívül gazdag angol utazási irodalomnak hasonlóképpen gazdag szakirodalma van, ebben pedig terminusok sokasága fordul elő, ez is jelzi, hogy műfaj szempontjából köztes területen járunk. A *travel book*, *travel narrative*, *journey work*, *travel memoir*, *travel story*, *travelogue*, *metatravelogue*, *traveller's tale*, *travel journals*, *travel*, *literature of travel* terminusok közül sok fordítható magyarra, de a párok között „hamis barátok” is előfordulnak, nem mindig ugyanazt a jelenséget fedik az egyes terminusok. Legjobb példa erre az angol szakirodalomban immár leggyakrabban használt, generikus értelmű *travel writing*, amit *utazási irodalomként* fordít a magyar szakirodalom, de egészen más konnotációi vannak a két kifejezésnek a két nyelvben a *writing* és az *irodalom* szavak eltérő jelentésterülete miatt. Lehetne talán szó szerint *utazási írások*nak fordítani a terminust, hogy megőrizzük annak általános, összefoglaló jellegét, ezt a kifejezést azonban csak az angolról gépi fordítással fordított utazási blogokon találtam meg, ahol hasznos tippeket adnak kezdőknek, hogy miként válhatnak jól fizetett „utazási írókká”.⁷ Mivel tudományos igényű munkákban ezt a kifejezést nem találtam, úgy vélem, hogy szakkifejezésként nem lehet használni ezt a terminust a magyarban ismert *utazási irodalom*, *útinapló*, *útikönyv*, *úti jelentés*, *szépirodalmi útirajz* mellett. Az *utazási emlékirat* kifejezés sem használatos, bár az emlékiratok között vannak olyanok, melyek kifejezetten egy nagy utazás emlékeit rögzítik.

A kifejezések sokasága felveti tehát a definíció kérdését: mi az utazási irodalom (az angol *travel writing* értelmében)? Egyáltalán műfaj-e az utazási irodalom? Tim Youngs, a nemzetközi utazási irodalom-kutatás kiemelkedő alakja felhívja a figyelmet arra, hogy „az utazási irodalom oda-vissza táplálkozik az irodalom számos változatából. Szinte lehetetlen kísérlet határokat vonni különböző formái között, és komolyan kételkedek minden ilyesféle kísérlet sikerében” (1994. 8., idézi Anjou 2019. 27., Borm 2004. 13. – saját fordítás).⁸

7 Csupán illusztrációképpen hozok ide két ilyen oldalt: <https://hu.tripnholidays.com/6349-five-expert-tips-for-getting-started-in-travel-writing-hu>, <https://hun.hisotrip.com/hu3060-improve-your-travel-writing>.

8 „Travel writing feeds from and back into forms of literature. To try to identify boundaries

A definíciós kísérlet visszautasítása egy lehetséges út a terminológiai zűrzavar elkerülésére, többen azonban mégis próbálkoznak meghatározásokkal. Mary Baine Campbell komplex műfajként tekint a korpuszra, és a műfaji érintkezésre hívja fel a figyelmet. Ezt írja: „Ez egy olyan műfaj, mely különböző műfajokból áll össze, ugyanakkor jelentős hatással van a modern regény kialakulására és az önéletírás újjászületésére” (Campbell 1988. 6., idézi Borm 2004. 14. – saját fordítás).⁹

Paul Fusell az emlékirat-irodalom alműfajaként határozza meg, mely a fikciós irodalomtól eltérően elvárja, hogy szó szerint értsék, folyamatos benne a valóságra vonatkozás (1980. 203.), hasonlóképpen a referencialitást teszi meg definíciós kritériumként Jan Borm, akinek meghatározását szinte minden jelentősebb szakirodalom idézi. Idézem tehát én is: „minden olyan elbeszélés, melyben a nem-fikciós jelleg dominál, és (szinte mindig) egyes szám első személyben beszél el egy vagy több utazást, melyekkel kapcsolatban az olvasó azt feltételezi, hogy ezek valóban megtörténtek, illetve hogy a szerző, a narrátor és a főszereplő egy és ugyanaz” (Borm 2004. 17. – saját fordítás).¹⁰ Borm szerint az utazási témájú irodalom az utazási irodalomtól abban különbözik, hogy az elsőben a fikció domináns, a másodikban a referencialitás. Hangsúlyozza az utazási irodalom hibrid jellegét, és véleménye szerint az utazási irodalom (*travel writing* értelemben) egy összefoglaló név, melyben számos határátlépés figyelhető meg az egyes írásmódok és műfajok között (2004). E hibrid jelleg érzékeltetésére Jonathan Raban frappáns megállapítását idézi, miszerint: „irodalmi formaként az utazási irodalom egy közönséges nyilvánosház, melyben különböző műfajok nagy valószínűséggel ugyanabban az ágyban végzik. Egyforma vendégszeretettel fogadja be a személyes naplót, az esszét, a novellát, a prózaverset, a nyers jegyzeteket és a cizellált asztali társalgást (1988. 253–254., idézi Borm 2004. 16. – saját fordítás).¹¹

Peter Burke magyarul is megjelent tanulmányában a terület interdiszciplináris jellegére figyelmeztet: „Az utazástörténet egyáltalán nem elhanyagolt téma. Éppen ellenkezőleg, a téma elsősorban az elmúlt években (különösen a 90-esekben) vonzotta a tudósokat, köztük a történészeket (a művészet- és tudománytörténészeket is beleértve), földrajzosokat, antropológusokat és az irodalomelmélet szakértőit” (Burke 2006. 5.).

---

between various forms would be impossible and I would be deeply suspicious of any attempt at the task.” (Youngs 1994. 8.)

9 „This is a genre composed of other genres, as well as one that importantly contributed to the genesis of the modern novel and the renaissance of autobiography.” (Campbell 1988. 6.)

10 „any narrative characterized by a non-fiction dominant that relates (almost always) in the first person a journey or journeys that there are supposed to have taken place in reality while assuming or presupposing that author, narrator and principal character are but one or identical.” (Borm 2004. 17.)

11 „As a literary form travel writing is a raffish open house where different genres are likely to end up in the same bed. It accommodates the private diary, the essay, the short story, the prose poem, the rough note and polished table talk with indiscriminate hospitality.” (Raban 1988. 253–254.)

A kutatási terület jelentőségét jelzi az is, hogy több nagy terjedelmű, összefoglaló jellegű mű is született, ezek a kutatás nagy irányvonalait, terminológiai és módszertani kérdéseit járják körül, fejezeteiket a téma kiemelkedő szakértői írták. Ilyen a *Cambridge Companion to Travel Writing* 346 oldalnyi kötete (Hulme–Young 2002), a *Routledge Companion to Travel Writing* 506 oldalas kötete (Thompson 2015) vagy a Glenn Hooper és Tim Youngs által szerkesztett *Perspectives on Travel Writing* 210 oldalas kötete (Hooper–Youngs 2004).

Az utazási irodalom magyar irodalma és szakirodalma jóval szegényebb az angolszász irodalomnál, ennek elsősorban történeti magyarázatai vannak. A kolonialis és posztkolonialis Angliában az utazóknak, felfedezőknak, azok beszámolóinak, illetve e beszámolók elemzésének óriási hagyománya van, a posztkolonializmusnak pedig mint irodalomelméleti irányzatnak kiemelt témája az utazási irodalom. Természetesen magyar utazási irodalom is született szép számban, ezt elsősorban irodalomtörténeti és történelemtudományi szempontból elemezték,¹² az utóbbi években pedig körvonalazódni látszik egy új generáció, akik doktori dolgozataikat az utazási irodalom témájában írják, azonban ők is az irodalmi-esztétikai értéket képviselő alkotásokkal foglalkoznak elsősorban.¹³ Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a CEU-n 2008–2009-ben egy három kötetből álló sorozat is született angol nyelven, amely a kelet-európai utazási irodalommal foglalkozik (Bracewell–Drace–Francis 2008a, 2008b; Bracewell 2009).

3. A köztesség szintjei William Blacker *Időtlen utakon* című könyvében

Az *Időtlen utakon* könyv, amint azt már korábban is megjegyeztem, egy pozitív Románia-képet és egy pozitív Kelet-Európa-képet forgalmaz. A szerző előképe, akit az angol alcímben is és később a szövegben is idéz, Patrick Leigh Fermor (1915–2011), a *Between the Woods and the Water: On Foot to Constantinople: From the Middle Danube to the Iron Gates* (1986) könyv írója. A 2011-ben meghalt Fermor még megérte, hogy elolvassa a 2009-ben megjelent Románia-könyvet, amelyről azt írja, hogy „William Blacker szívemnek kedves könyvet írt”.¹⁴

12 A magyar szakirodalomból itt csupán Kovács Sándor Iván munkáira hivatkozom: Kovács 1973, 1988, 1990.

13 A Pécsi Tudományegyetemen dr. Mekis D. János vezetésével Német Ákos írt doktori disszertációt a két világháború közötti útirajz-hagyományról, a Debreceni Egyetemen Szirák Péter vezetésével Balajthy Ágnes a posztmodern magyar irodalom utazási témájú regényeit dolgozza fel (Németh 2015; Balajthy 2018), Kolozsváron Egyed Emese vezetésével Sikó Beáta Bölöni Farkas Sándor úti prózáját elemezte (2019).

14 „William Blacker has written a book close to my hart” (Fermor értékelése a *Sunday Telegraph*-ban). Fermor negyven évvel a történetek után írja meg háromkötetes művét jegyzetei és emlékei alapján. Blacker egy évvel romániai tartózkodásának befejeződése után írja meg ennek az időszaknak az emlékeit, szintén naplójegyzetei, illetve még friss emlékei alapján.

Blacker húszas éveinek derekán, többféle motivációtól is vezérelve látogatja meg ezt az országot. Három utat tesz Romániába: először 1989-90 telén, közvetlenül a decemberi forradalom után jön Berlinbe, ahonnan autóval utazik végig Kelet-Közép-Európán, hogy Szatmárnémetin keresztül Romániába lépjen. Motivációja elsősorban kultúrfilozófiai, ideológiai jellegű: Cocteau szavai nyomán, miszerint „egy forradalom tisztasága legfeljebb két hétig őrizhető meg” (idézi Blacker 2012. 13.), 1989 karácsonya után elmegy megnézni a kelet-európai forradalmat a maga romlatlan állapotában. Jelen van a berlini fal lebontásánál, átutazik Drezdán, majd Prágán, ahol a román forradalom jeleivel a prágai konzulátus falán levő plakátokról szembesül. Január másodikán a román forradalom még nem ért véget, s mivel már félúton volt, illetve kíváncsi volt a román építészetre, a moldvai kolostorokra, úgy dönt, hogy továbbmegy. Ezt írja: „Végül a régi építészet döntötte el a kérdést. Hallottam Észak-Moldva híres festett kolostorairól. A térképre pillantva úgy tűnt, máris félúton vagyok: ezek a monostorok a Kárpáton túl, Bukovinában vannak, olyan földön, amely 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia legtávolabbi, legkeletibb tartománya volt” (Blacker 2012. 15.).

Első útja mély benyomást tesz rá, olyan világot fedez fel itt, melyet írországi gyermekkorából és elsősorban olvasmányaiból, Thomas Hardy, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Flora Thompson regényeiből ismer. A kultúrfilozófiai és újságírói érdeklődésen túl egy újabb motiváció tehát az újabb útra annak az archaikus, romlatlan világnak a jobb megismerése, melyet rég letűntnek gondolt a szerző, s amiről kiderült, hogy Kelet-Európának ebben a szegletében még szinte változatlanul fennmaradt. A vágyott otthont keresi az idegenben. Ezt írja az ekkor felfedezett Máramaros kapcsán:

Átutaztam Kelet-Németországon, Csehszlovákián, Magyarországon, de még Románia eddig látott részein sem találkoztam ahhoz hasonlóval, ami ekkor tárult elém. Csak itt találtam rá arra a Kelet-Európára, amely azóta élt képzeletemben, amióta olvastam *Öreg Péter orosz meséit*. Kelet-Európa a fából épült, kis parasztházakat jelentette, farkasok és medvék lakta erdőségek peremén, havat és szánkókat, báránybőrbundákat és hímzett inget meg fejkendőket viselő falusiakat. Azt hittem, már túl későn születtem, hogy megtapasztaljam a Tolsztoj és Hardy lefestette falusi életet, de tévedtem. Itt élt még a régi, csaknem középkori világ maradványa, ezt a vidéket – amelyre teljesen véletlenül bukkantam – hegyek és erdők vágják el a világtól; hegyek és erdők, amelyeken épp most keltem át. (Blacker 2012. 18.)

A második útra egy évvel később kerül sor, ekkor gyalog járja be az erdélyi Szászvidék falvait. Találkozik a kivándorlás előtt álló, egymással német nyelven beszélő, drindlibe, hagyományos német népviseletbe öltözött Gerhildével és családjával, megismerkedik e népcsoport nyolc évszázados történelmének részleteivel és nyomaival, az impozáns szász erődtemplomokkal, illetve itt talál-

kozik a színes, egzotikus, zajos, elbűvölő cigányokkal is, akiktől óva intik szász vendéglátói (később kiderül, hogy hiába). Az etnikai feszültségek, a történelmi krízishelyzetek észlelhetők számára, a régi világ bomlásának idején érkezik ide a narrátor, ez a világ még őrzi az egykori idill maradványait. Ez a fiktív Halma névvel szereplő falu, amely a harmadik út nyolc évének kiemelkedő helyszíne lesz. A szereplők identitásának védelme miatt, etikai okokból változtatja meg a falu nevét. Az első két fejezetben tehát körvonalazódnak mindazok a témák, melyek a 20 fejezetből álló harmadik részben megjelennek.

Az első a letűnt paraszti életforma iránti nosztalgia és annak öröme, hogy élőben tapasztalhatja meg ennek működését (a rousseau-i „vissza a természetbe” mintájára egyfajta „vissza a történelmi múltba” elvonulás). Az otthon keresésének témája ez egy nyelvi-kulturális szempontból idegen, de spirituális szempontból mégis autentikus és ismerősnek tűnő világban.

A második e múlt bomló emlékeinek mentése, hisz már első útja alkalmával feltűnik neki a százszok erődtemploma, s itt töltött éveit alatt a konzerválás-restaurálás szervezésével, adminisztrálásával foglalkozik, erre csupán néhány futó utalás van a könyvben.¹⁵

Harmadik téma a cigányok iránti vonzalom, e második út alkalmával találkozik először a helyi cigányok egy csoportjában Natáliával és Marishkával, a két cigánylánnyal, akik közül a második néhány évre élettársa, majd gyermekének anyja lesz. Ez a sokszorosan idegenszerű és saját közegében diszkriminált világ válik néhány évre a szerző-szereplő-narrátor otthonává.

3.1. Referencialitás és fikció – a megalkotottság jelei

A következőkben olyan sajátosságait emelem ki a könyvnek, melyek az utazási irodalom köztes jellegét illusztrálják. Ahogy azt Borm megfogalmazza korábban idézett definíciójában (Brom 2004. 17.), az *Időtlen utakon*ban E/1. személyű elbeszélés van, szerző, narrátor és főszereplő egybeesik. Hiteles, megtörtént esemény- és tapasztalatsorként jeleníti meg az elbeszélteket, melyet a terület régi és új történelméről, folklórjáról, társadalmi és gazdasági folyamatairól stb. szóló közbeiktatott információk kereteznek. A szerző már első utazása során felkészült a régió jelenkori történelméből, második útján már nyelvi szempontból is készült a tapasztalatra (intenzíven tanul románul), így nemcsak hiteles, de informatív is a szöveg az olvasók számára. A nevek, a helyszínek (Halma kivételével), az időpontok mind visszakereshetők, valóságosak, és nincs olyan utalás a szövegben, ami ezeknek fikciós voltára vonatkozna.

15 Blacker ma Olaszországban él, de továbbra is kuratóriumi tagja a 2016-ban alapított ARTTA egyesületnek (Anglo-Romanian Trust for Traditional Architecture), melynek feladata a hagyományos romániai építészet emlékeinek mentése (elsősorban Erdélyben és Bánságban dolgoznak, Károly walesi herceg patronálja ezt az intézményt).

Ugyanakkor a kevésbé laikus olvasó tudja: nincs narráció fikció nélkül. A mód, ahogy reprodukálja az egykori párbeszédet, a pillanatnyi érzelmi és érzéki benyomásokat, a beékelt narrációk mind-mind a fikció területére utalják a szöveget. A megalkotottság jeleiként jelennek meg a fejezetek élén szereplő mottók is, ezzel intertextuális kapcsolatba kerül a megélt tapasztalat elbeszélése a világirodalom és filozófia nagyjainak szövegeivel: Dosztojevszkij *Karamazov testvéreke*, R. Browning *A hamelni patkányfogója*, Lucian Blaga *Sufletul satului* (A falu lelke) című műve, Lev Tolsztoj *Anna Kareninája*, Johan Huizinga *A közép-kor alkonya* – hogy csak az első öt fejezet mottóinak forrásait idézzem. Nemcsak mottóként, hanem szövegbeli idézetként is megjelennek vendégsorok. A cigányokról szóló első passzusban például Konrad Bercovici román emigráns író idézi, miszerint „Románia a cigányok nélkül elképzelhetetlen, éppúgy, mint a szivárvány a színei vagy az erdő a madarai nélkül” (idézi Blacker 2012. 29.). Ezek a mottók és idézetek részben a szerző olvasottságát, részben a szövegalkotás folyamatát sugallják, ugyanakkor az olvasói befogadást is irányítják, egyfajta értelmezési keretet adnak a fejezetnek.

Szintén a megalkotottság jeleként értelmezhető a könyv szerkesztésmódja is. A prologus az utolsó utazásra emlékszik vissza, amikor máramarosi tartózkodása legfontosabb személye, befogadója, Mihai temetésére utazik vissza, a zárófejezet ezt a temetést írja le, keretbe foglalva így a szöveget. A prologusban felidézi első útjának egyik tapasztalatát is 1989 decemberéből, egy erdei ünnepség emlékét, amely mintegy kvintesszenciája volt későbbi romániai tapasztalatainak:

Akkor is havazott. Észak-Moldvában egy szombat este meghívtak egy mulatságba. Emlékszem, hogy a falusiak mind fizettek egy kis belépőt, ami a zenészek bére volt, de a kapus határozottan visszautasította a pénzemet. – Nem – mondta, te külföldi vagy, a vendégünk. Sohasem kérnék pénzt egy vendégtől.
(...) Kint lovas szánok suhantak, a lovak orrából pára szállt, a Hold csillogott a havon, és én már akkor, a kezdet kezdetén tudtam, hogy sehol máshol nem akarok lenni, csakis itt. (Blacker 2012. 10.)

A szövegben gyakran fordulnak elő előre- és hátrautalások (analepszis, prolepszis), ezek is figyelmeztetik az olvasót a szöveg szerkesztett jellegére.

Stefano Calzati *Travel Writing on the Edge: An Intermedial Approach to Travel Books and Travel Blogs* című tanulmányában az utazási irodalom intermedialis jellegére hívja fel a figyelmet, arra, hogy az utazási könyvek és blogok gyakori tartozékai a képek, melyek mintegy igazolják, hogy az utazás valóban megtörtént. Ez szintén a referenciális olvasatot erősíti (Calzati 2015).

William Blacker könyvének angol kiadásában a belső borítólapon archaizált térkép jeleníti meg a bejárt vidékeket, és több mint harminc fekete-fehér fénykép található benne, melyeken a főhős-elbeszélő máramarosi viseletben, kaszálás

közben vagy gyermekével az ölében látható, de a könyv minden jelentősebb szereplőjéről (Mihairól, Herr és Frau Knappról, Natáliáról, Marishkáról) láthatunk fotókat. Fényképek rögzítik azokat a kalendarisztikus szokásokat, az emberi élet fordulóihoz kötődő szertartásokat, mezőgazdasági munkákat, amelyeken a szerző részt vett, illetve azokat a tájakat és helyszíneket, ahol megfordult: a szász-földi erődtemplom, a lovasszán, az aknasugatagi vásár, a máramarosi szénaboglyák nemcsak verbálisan, hanem képek formájában is hozzáférhetők az olvasó számára. Az olasz kiadás borítólapján az egyik szereplő, Natália fényképe látható, és a könyvben a fent említett képek színesben szerepelnek, így még erőteljesebb a vizuális hatás. A magyar kiadásból teljesen kihagyták a képeket, így ez esetben megszűnik az intermedialitás. Nyilvánvalóan kiadói döntés áll a háttérben (olcsóbb a képek nélküli kiadás), ám ez a döntés a könyvnek egy fontos aspektusát változtatja meg, tehát jelentős veszteséget jelent a magyar olvasó számára.

3.2. Vissza a természetbe: modern és archaikus világ között

Levin, Stephen M. a *The Contemporary Anglophone Travel Novel: The Aesthetics of Self-Fashioning in the Era of Globalization* című munkájában (Levin 2008) azt mondja, hogy a jelenkori angol nyelvű utazási irodalomra jellemző egyfajta melankólia és nihilizmus, illetve a romlatlanság keresése a globalizált világban. Egyik kérdésként azt fogalmazza meg, hogy vajon mi lehet a magyarázat a nyugati civilizáció kitartó érdeklődésére a még fel nem fedezett helyekre utazás iránt, amit a modernitás határain kívül rekedtnak érzékelnek?

Ezek a jelenségek Blacker könyvére is jellemzőek. Különös vonzalmat érez a régmúlt élő nyomai iránt, az építészet, viselet, szállítás, vendéglátás, szokásvilág archaikus vonásaira felfigyel, rögzíti és értelmezi őket. Archaikus és egzotikus – a két fogalom szinte szinonimává válik Blacker könyvében. Két példát idézek a sok közül. Az első a román parasztok viseletére vonatkozik, a hagyományos bocskoruk láttán egész kis kultúrtörténeti áttekintést ad a lábbeli történetéről:

Lábfejük és lábszáruk vastag gyapjúsövetbe volt burkolva, a talpukra durva bőrszíjakat rögzítettek, melyek a lábujjaktól indultak és a térdnél végződtek. Ezt az ősi paraszti lábbelit, a bocskort a huszadik század elejéig Európa-szerte viselték, az orosz nyírfakéreg bocskoroktól az Aran-szigetek pampootie-nak nevezett darabjain át a Nápoly környékén és Ciociarában, Rómától délre viselt durva lábbeligig. Ma már ilyenell csak Máramarosban találkozhatunk; ez az utolsó hely Európában, ahol viselik. (Blacker 2012. 18.)

A cigányok egzotikus megjelenésükkel hívják fel magukra a szerző figyelmét, és a bocskorhoz hasonlóan kultúrtörténeti asszociációkat ébresztenek benne, miután más szerzőknek a cigányokra vonatkozó megállapításaira is utal:

Nagyon festői képet nyújtottak: sötét volt az arcuk, mezítláb jártak, hajukat szalagok és kagylók díszítették. Sokszínű szoknyájuk fodrai elterültek a füvön. Úgy tűnt, mintha modelt állnának egy festőnek. A nyakukban aranypénzfüzéreket viseltek. Eszembe jutott, hogy a görög hegyi pásztorok brit aranypénzekben viselik gazdagságukat. Az erdélyi cigányok még mindig osztrák–magyar tallérokban és forintokban őrzik kincsüket, amelyeken ott látható a pofaszakállas Ferenc József, alkalmanként még a dundi Mária Terézia portréja is.

Ha az ember az úton cigányokkal találkozott, az olyasmi volt, mintha egy tölgyerdőben trópusi madarakra bukkant volna. (Blacker 2012. 29.)

Vonzalma az érintetlen természeti tájak, az egyszerű paraszti életmód iránt részben a vidéki Írországból töltött gyermekorból ered, másrészt pedig olvasmányélményeiből. Választása, hogy Romániába költözik, s megpróbál itt egy új életet kialakítani magának, részben menekülés a globalizált világ nagyvárosi forrágából:

Két évvel azután, hogy eladtuk a régi házat, tudtam, hogy szükségem lesz egy új helyre. Szerencsére akkor már ismertem más lehetőségeket is. Romániában rengeteg szép, csendes völgy volt, ahová elmenekülhettem a modern élet kellemetlen valósága elől. (...) Teljes tüdővel be akartam szívni annak az üde világnak az utolsó lehetőségét, mielőtt még megváltozna és eltűnne örökre. (Blacker 2018. 37.)

Ilyen értelemben Blacker könyve alátámasztja Levin említett megállapítását, azt az egyszerűséget, archaikus életmódot idealizálja, melyet a helyiek rövidesen elmaradottságként élnek meg, és mindent megtesznek, hogy a modern világ számára utat nyissanak. A 19. századi néprajzkutatóknak a *huszonnegyedik órára* figyelmeztető vészcsengőjére emlékeztet több helyen is a blackeri nosztalgia, amivel az átformálódó világot megjeleníti.

3.3. Otthon az idegenben – beépítési és beépülési kísérletek

Az új világba való beilleszkedés egyrészt nyelvi, másrészt kulturális tanulási folyamatot jelent. A nyelvtanulás és fordítás jelentőségéről az utazási irodalomban születtek már tanulmányok (lásd például: Cronin 2000). A nyelv és a nyelvek közöttiség fontos aspektusa ennek a könyvnek is. Az angol anyanyelvű szerző már első útja után megpróbál könyvekből megtanulni románul, de nagy meglepetésére a második úton nem a román nyelvvel, hanem a német nyelvtudásával érvényesül a szászöldi Halmában. A német, illetve román szavak, mondatok megtörik az angol (illetve magyar fordításban a magyar nyelv, olaszban az olasz) egyeduralmát, és jól érzékeltetik azt a soknyelvű világot, amit Erdélyben

fedez fel, illetve azt a távolságot, melyet egy idegen nyelvű környezetben tapasztal meg a narrátor.¹⁶ A nyelvtanulásról külön eszmefuttatást tart a szerző, amikor a Máramarosban töltött egyik teléről számol be, ezzel is érzékeltetve, hogy a nyelv alapos elsajátítása egyik útja annak, hogy az idegenben otthonra leljen. A nyelvészeti kitérő történelmi fejtegetésbe torkollik, majd a dialektológia területére is elkalandozik, illetve szociolingvisztikai megfigyeléseket tesz arra vonatkozóan, hogyan viszonyulnak a helyiek nyelvtanulási kísérleteihez. Mindezek a részletek szintén a megalkotottság jeleiként érzékelhetők, kilépnek a történetmesélés folyamatából és információközlő-didaktikai célzatot sejtetnek, azonban mindezekre itt most helyszűke miatt nem tudok kitérni. Érdeemes talán egy részletet idézni ebből a részből:

Beültem a konyhába, és miközben Maria főzött vagy mosogatott, én küszködtem a nyelvtanleckékkel. Közben a szótárban keresgéltem azokat a szavakat, amelyeket az emberektől hallottam. Gyakran volt azonban eredménytelen a keresés; sok szóra egyetlen szótárban sem bukkanhattam rá. A máramarosi nyelvjárásban ugyanis sok a szláv szó, és használnak kicsavart magyar szavakat is, amelyeket sehol máshol nem ismernek az országban. (...) Nyelvtanulási erőfeszítéseimet tovább bonyolította az a tény, hogy a falusiak nevetlenségnek tekintették volna, ha kijavítanak. Akárhogy könyörögtem nekik, hogy mondják meg, hol hibázom, sohasem tették meg. (Blacker 2012. 63.)

A beépülés-beépítés fontos eleme a helyiek életében való aktív részvétel. Willy, ahogy a brébi lakosok becézték, mindent megtesz azért, hogy valóban helyi legyen. A szántás, aratás, kaszálás, illetve az évközi ünnepek tagolják az ő életét is Máramarosban. Befogadói, az idős Mihai és Maria tiltakozása ellenére részt vesz a mezőgazdasági munkákban: emlékezetes jelenet a saját kasza megvásárlása az aknasuhatagi vásárban, ahol érzékletes képet fest a színes vásári forgatagról és az alku szokásáról. Részt vesz minden ünnepen, és ezeket részletesen le is írja, így a szöveg rendkívül hasonlóvá válik az etnográfiai leírásokhoz.

Ugyanez jellemző a Halmában töltött évekre is, Natália és Marishka családjával együtt élve a helyi cigányok életmódját folytatja, miközben a szász erődtemplom renoválási munkáival foglalatoskodik. Részese (néha kiváltója) a családi konfliktusnak (Natália udvarlójának féltékenységevel kell megküzdenie, illetve a helyi hatalmat képviselő rendőrrel, aki mindenáron el akarja a naiv angolt távolítani a faluból, mielőtt tragédia történne). Tárgyi néprajzi leírásokban (gazdasági munkák és azok eszköztára, használata, karbantartása, cseréje), társadalom-néprajzi információkban (az udvarlás, a leánykérés, a vásár szabály- és szokásvilága), szellemi néprajzi beszámolóiban gazdag a brébi térhez kapcsoló-

16 Ez a mozgás a nyelvek között, illetve az a tény, hogy a legtöbb idegen nyelvű kifejezés román, éppen a román nyelvre való fordítás egyik nehézsége lehet.

dó rész. Talán legemlékezetesebb a „kettős esküvőt” leíró 12. fejezet, amelyben a Kolozsvár melletti tóba fulladt testvérpárnak, Jonucnak és Vasilucnak a temetését írja le, bemutatva a *Miorița* balladát, annak halál- és természetképét, és az ezt megjelenítő temetési szertartást, mely a fiatalon, tragikus körülmények között meghalt fiúknak megadja az emberi élet teljességét: esküvői szertartásként jeleníti meg a temetést. Etnográfia és utazási irodalom kapcsolata szintén alaposan kutatott területe ennek az irodalomnak.¹⁷

A halmi időszak inkább a szerelem és magánélet területét érinti mélyebben, de itt is végig érzékelhető az idegennek a megértésvágya egy kiszámíthatatlan, sajátos magatartásformákkal és társadalmi-emberi kapcsolatokkal színezett világ iránt. Helyszűke miatt a beépülési kísérletek egyéb módjait csupán felsorolásszerűen említem:

- ruházat terén alkalmazkodni (bocskort, mellényt, kalapot visel, mint a helyiek);

- megpróbálkozni a családalapítással (részt vesz az udvarlás hagyományos folyamatában Brébben – ez a román nyelven *pețitne* nevezett folyamat –, illetve Szászföldön együtt él a két cigánylány családjával);

- konfliktusokban helyt állni, szembeszállni a diszkrimináló rendszerrel, mintegy szószólójává és védőügyvédjévé válni a hatalomnak kiszolgáltatott embereknek;

- támogatni a helyi közösséget (az erődtemplom kijavíttatása);

- illetve nem utolsósorban elfogadni a beilleszkedési erőfeszítések ellenére is látszó idegenség által keltett reakciókat (megmosolyogják szemüvege, illetve máramarosi román tájszólása miatt stb.).

4. Következtetések

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy William Blacker *Időtlen utakon* című könyve kapcsán megvizsgáljam azokat a szempontokat, amelyek az utazási irodalom köztes jellegét hangsúlyozzák: műfaji, diszciplináris, mediális közteségről van szó, ami lehetővé teszi, hogy ezt a fajta irodalmat több tudományág is elemezze tárgyául tekintse. Következtetésként megfogalmazható, hogy az elemzett könyv a szépirodalom és ismeretterjesztő irodalom között állva népszerűsíti Romániának egy archaikus és archaizált, multikulturális arcát, olvasmányos formában, ugyanakkor hiteles tapasztalatokon át közvetít történelmi, néprajzi, nyelvi, földrajzi információkat Kelet-Európának arról a részéről, mely az 1990-es évek után nem a legkedvezőbb színben tűnt fel a nyugati sajtóban. Érintkezik tehát az etnográfiai leírásokkal, ugyanakkor stílusa, szerkesztettsége, intertextuális beágyazottsága a szépirodalmi útirajzhoz is közelíti. A közteség tematikai szín-

17 Itt csupán Joan Pau Rubiés *Travel writing and ethnography* című tanulmányára hivatkozom (Rubiés 2002).

ten is megjelenik: Erdélyben mint köztes térben éppen az átmenet időszakában játszódnak az események: az archaikus jellegét még őrző, de a modernizálódásra már vágyakozó világ éppen az átmenet utolsó éveit éli. A Mihai temetésére visszaérkező szerző már a változás jól felismerhető jeleivel szembesül. Ez a világ a szellemi, spirituális otthont jelenti a narrátor számára, az elidegenedett saját jelen valósága elől menekül egy számára idegenként is otthonosnak tűnő világba. Az utazási irodalomnak az a sajátossága, hogy nagyon gyakran az identitás fejlődésének a történetei ezek a szövegek, ebben a könyvben is jól tetten érhető. Az idegenben felismerni a sajátot, idegenként tekinteni a sajátra, otthonra lelni az idegenben úgy, hogy közben egy percre sem szűnik meg az idegen idegensége – a köztességnak olyan állapotai ezek, melyek az én fejlődésének talajául szolgálnak.

Kitekintésként felhívnám a figyelmet annak szükségességére, hogy a magyar utazási irodalomnak ezt a tág értelemben vett típusát és az ezt vizsgáló szakirodalmat is érdemes lenne feltérképezni, ugyanakkor talán hasznos lenne magyar nyelven is hozzáférhetővé tenni az angolszász utazási irodalom szakirodalmának reprezentatív alkotásait, hisz ezek jelenleg csak angolul olvashatók.

Szakirodalom

ANJU, Maria Sebastian

2019 From Darkness to Light: A Journey to Self Discovery, Meaning and Fulfilment in Life in Coelho's *Alchemist* and Hesse's *Siddhartha*. *Quest Journals. Journal of Research in Humanities and Social Science* 7. 2. 27–28.

BALAJTHY Ágnes

2018 *Az utazás a közelmúlt magyar irodalmában*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, témavezető: dr. Szirák Péter.

BIBESCU, Martha

1923 *Isvor, pays des saules*. Párizs, Plon.

BLACKER, William

2009 *Along the Enchanted Way: a Story of Love and Life in Romania*. London, John Murray.

2012 *Lungo la via incantata. Viaggi in Transilvania*. Ford. Mariagrazia Gini. Milánó, Adelphi.

2012 *Időtlen utakon*. Ford. Bánki Vera. Budapest, Geographia.

BORM, Jan

2004 Defining Travel: On the travel book, travel writing and terminology. In: Hooper, Glenn–Youngs, Tim (eds.): *Perspectives on travel writing. Studies in European Cultural Transition*, Volume 19. 13–26. Aldershot, Ashgate.

BRACEWELL, Wendy–DRACE-FRANCIS, Alex (eds.)

2008a *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*. Vol. 2. Budapest–New York, CEU Press.

- 2008b *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe*. Vol. 3. Budapest–New York, CEU Press.
- BRACEWELL, Wendy (ed.)
2009 *Orientations: An Antology of East European Travel Writing, ca. 1550–2000*. Vol. 1, Budapest–New York, CEU Press.
- BURKE, Peter
2006 Útmutatás az utazástörténet számára. Ford. Kármán Gábor. *Korall* 26. 5.
- CALZATI, Stefano
2015. Travel Writing on the Edge: An Intermedial Approach to Travel Books and Travel Blogs. *Acta Univ. Sapientiae, Film and Media Studies* 10. 153–168.
- CAMPBELL, Mary B.
1988 *The Withness and the Other World: Exotic European Travel Writing 400–1600*. Ithaca, Cornell University Press.
- CRONIN, Michael
2000 *Across the Lines: Travel, Language and Translation*. Cork, Corc University Press
- FERMOR, Patrick Leigh
1986 *Between the Woods and the Water: On Foot to Constantinople: From the Middle Danube to the Iron Gates*. London, John Murray.
2002 *Erdők s vizek közt. Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben*. Ford. Vajda Miklós. Budapest, Európa Kiadó.
2016 *Între păduri și ape. La pas spre Constantinopol: de la Dunărea de mijloc până la Porțile de Fier*. Bukarest, Humanitas.
- FUSSELL, Paul
1980 *Abroad: British Literary Travelling Between the Wars*. Oxford, Oxford University Press.
- HOOPEr, Glenn–YOUNGS, Tim (eds.)
2002 *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge, Cambridge University Press.
2004 Perspectives on travel writing. *Studies in European Cultural Transition*. Vol. 19. Aldershot, Ashgate.
- KOVÁCS Sándor Iván
1973 Útleíró utazók – utazási irodalom a XVI–XVII. században. In: Kovács Sándor Iván (szerk.): *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Budapest, Tankönyvkiadó vállalat, 79–85.
1988 A régi magyar utazási irodalom az európai utazáselméleti művek tükrében. In: Kovács Sándor Iván: *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyve*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 98–200.
1990 *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*. Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

LEVIN, Stephen M.

2008 *The Contemporary Anglophone Travel Novel: The Aesthetics of Self-Fashioning in the Era of Globalization*. New York, Routledge.

MARIE Queen of Rumania

1916 *My Country*. London, Hodder and Stoughton.

NÉMETH Ákos

2015 „Vigasztalásul útnak indulunk”. A „vándorévek” nemzedéke és a két világháború közötti magyar útirajz-hagyomány. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, témavezető: dr. Mekis D. János.

RABAN, Jonathan

1988 *For Love & Money: Writing – Reading – Travelling 1968–1987*. London, Picador.

RUBIÉS, Joan Pau

2002 Travel writing and ethnography. In: Hulme, Peter–Youngs, Tim (eds.): *The Cambridge Companion to Travel Writing*, 242–261.

SIKÓ Beáta

2019 *Bölni Farkas Sándor úti prózájának kontextusai*. Doktori disszertáció. Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem. Kézirat. Témavezető: dr. Egyed Emese

SITWELL, Satcheverell

1938 *Roumanian Journey*. London, B.T. Batsford LTD.

THOMPSON, Carl

2015 *The Routledge Companion to Travel Writing*. London, Routledge.

YOUNGS, Tim

1994 *Travellers in Africa: British Travelogues, 1850-1900*. Manchester, Manchester University Press.

A VALÓSÁG ÉS A PROPAGANDA KÖZÖTT. LENGYELORSZÁG KÉPE RUFFY PÉTER VARSÓI HAJNAL CÍMŰ ÚTLEÍRÁSÁBAN

1. Bevezetés

A második világháború utáni korszakban a magyar írók és újságírók Lengyelország iránti érdeklődésének jó bizonyítéka néhány lengyelországi útleírás vagy riportkönyv¹ – többek között Ruffy Péter *Varsói hajnal* című könyve,² amely 1961-ben jelent meg a Kossuth Könyvkiadó gondozásában; maga a szöveg 1960 júniusában készült el (Ruffy 1961. 197.).³ Jelen tanulmány célja, hogy bemutassam (vagy inkább csak felvázoljam⁴) azt, hogy a fentebb említett magyar újságíró hogyan látja a második világháború utáni Lengyelországot – a lengyel társadalmat, az ország belső helyzetét, mindennapi életét és történetét is, pontosabban a legközelebbi múltját, vagyis Lengyelország sorsát a második világháború idejében. Ezzel párhuzamosan, a tanulmány címének megfelelően, azt is vizsgálni szeretném, hogy milyen mértékben és milyen módon befolyásol(hat)ta a kommunizmus, az ennek a szolgáltatásban álló propaganda a szerző Lengyelországról és lengyelekről való észrevételeit és véleményeit, vagyis Lengyelországnak a *Varsói hajnal* hasábjain felrajzolt képét.⁵

1 Nem merülve bele a műfaji megkülönböztetések és definíciók részleteibe, e tanulmányban a *Varsói hajnalra* elsősorban „útleírás”, és néhány esetben „riportkönyv” vagy „útirajz” műfaji terminussal utalok..

2 Néhol (például *A magyar irodalom története* című monográfiában) Ruffy lengyelországi útleírása *Lengyelországi útiélmények* alcímmel szerepel. Ez az alcím azonban nincsen feltüntetve a könyv címlapján (lásd pl. Béládi–Rónay 1990. 872.).

3 A második világháború után (pontosabban: 1945-től 1989-ig) az akkori Lengyelországról többek között a következő könyvek – útleírások vagy riportkönyvek (riportgyűjtemények) – jelentek meg, a szóban forgó *Varsói hajnal*on kívül (kronológiai sorrendben): *Visztula sellője. Lengyelországi útinapló* (Somlyó György, 1954), *A Kárpátoktól a Balti-tengerig* (Pethő Tibor, 1956), *Barátok közt Lengyelhonban* (Bodrogi Sándor–Ferkis Emil, 1964), *Lengyelország* (Pálos Tamás, 1964), *Lengyel teakeverék* (Sebők Eva, 1978), *A Tátrától a tengerig. Lírai utazás Lengyelországban* (Hajdók János, 1979), *Varsói krónika 1979–1981* (Szilágyi Szabolcs, 1986).

4 A terjedelemre való tekintettel jelen tanulmány a bevezetésben leírt problémának a terjedelmesebb vázlata, a kiválasztott példák alapján.

5 Ruffy Péter lengyelországi útleírását elemezve figyelembe kell venni a történelmi kontextust is, amelyben elkészült ez a könyv, elsősorban Lengyelország történetét az 1945–1960 közötti időszakban. A második világháború befejezése után Lengyelország is, Magyarország is teljesen új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetbe került. Ezt az „új valóságot” a kommunista hatalom formálta, amiben nagy szerepe volt a propagandának. A kommunista propaganda erősen érintette a társadalmi és az egyéni élet különböző szféráit (a propagandáról még lesz szó a tanulmány további részében).

Mielőtt áttérek a *Varsói hajnal*al kapcsolatos kérdések tárgyalására, röviden be szeretném mutatni ezen útleírás szerzőjének, Ruffy Péternek az alakját.

1.1. Ruffy Péter alakja

Ruffy Péter magyar újságíró és író volt. Nagyváradon született 1914-ben, meghalt 1993-ban Budapesten. Ruffy Péter újságírói pályafutása a szülővárosában, Nagyváradon kezdődött, két ottani napilap (a *Magyar Szó* és az *Erdélyi Lapok*) szerkesztőségében dolgozott (inaskodott), aztán újságírói munkáját a híres *Brassói Lapok*nál folytatta. Amikor ez a napilap 1940-ben (a második bécsi döntést követően) megszűnt, Ruffy Péter Budapestre költözött, az *Újság* című liberális laphoz került, amelynek a szerkesztőségében a német megszállásig dolgozott (akkor a lapot betiltották). A második világháború után a *Hírlap* (1946–1948), *Kis Újság* (1948–1950), *Béke és Szabadság* (1950–1956), *Érdekes Újság* (1957–1959), végül 1959-től a *Magyar Nemzet* belső, 1960-tól főmunkatársa volt (Béládi-Rónay 1990. 871–873.; Dávid 2002. 580–581.). A második világháború után Ruffy „az ország újjáépítésének talán legfürgébb tollú tudósítója” volt (Béládi-Rónay 1990. 871.); újságírói munkásságára többek között a szocializmusba vetett hit jellemző, aminek egyik jó példája a szóban forgó lengyelországi riportkönyvnek, a *Varsói hajnal*nak a tartalma (vö. Murányi 2014).

1.2. A *Varsói hajnal* megírásának előzménye – Ruffy Péter lengyelországi utazásai; az útleírás tartalmának rövid áttekintése

A tanulmány címében és a bevezetésben feltüntetett kérdés(ek) tárgyalása előtt elsősorban arra az alapvető kérdésre kell választ adni, hogy mikor és hány-szor is volt Lengyelországban a szerző. Ahogy maga írja a könyve befejező részében, 1945 és 1960 között négy ízben járt Lengyelországban (Ruffy 1961. 191.). A *Varsói hajnal*ban Ruffy összegzi e négy lengyelországi utazásának „élményeit és tapasztalatait” (Tamás 1961. 7.).

Ruffy végigjárta szinte az egész országot, a Balti-tengertől egészen a Kárpátokig, a második világháború után „visszaszerzett” nyugati területektől a kelet-lengyelországi Białowieża-erdőig. Meglátogatta és leírta a *Varsói hajnal*ban Lengyelország legfontosabb városainak nagy részét: Varsót, Lengyelországnak a háborús pusztítások után újjáépülő fővárosát (amelynek a lengyel városok közül a legtöbb helyet szenteli a *Varsói hajnal* lapjain), Krakkót – az egykori lengyel fővárost (a tözsomszédságában levő Nowa Huta iparvárossal együtt, amely a lengyel szocializmus egyik legnagyobb eredményének, mondhatni gyöngyszemének tekinthető), valamint azokat a városokat is, amelyeket a második világháború után a lengyelek „visszaszerzettek” a németektől: Gdańskot, Wrocławot és Szczecint. Szinte minden helyen, ahol járt, találkozott emberekkel, a lengyel társadalmi élet különböző képviselőivel, és beszélgetéseket folytatott velük (egyrészt olyan

közismert személyiségekkel, mint például Jarosław Iwaszkiewicz – híres lengyel író, Ruffy látogatásakor a Lengyel Írószövetség elnöke –, másrészt egy pragai⁶ munkáscsaládnál is vacsorázott⁷); e beszélgetések is rákerültek a lengyelországi riportkönyve⁸ lapjaira, ugyanúgy, mint különböző adatok, tények, érdekességek, amelyeket a szerző közöl (például az ország történelmét, kultúráját, újjáépítését vagy gazdaságát illetően).

Mindezek a magyar újságíró által meglátogatott városok, helyek, az általa megismert személyek vagy történetek felelevenednek a *Varsói hajnal* lapjain, a szerző szépirodalmi stílusának köszönhetően, amely – bár sokszor túl patetikus – véleményem szerint nagyon vonzó a befogadó számára, és kellemes olvasmány-nyá teszi a szóban forgó útleírást.

Ahogy már fentebb említettem, a *Varsói hajnal* Ruffy Péter 1945 és 1960 között lezajlott négy lengyelországi utazásának gyümölcse. Azonban érdemes megjegyezni, hogy a magyar újságíró a szóban forgó riportkönyv lapjain főleg az ötvenes évek végének, illetve az ötvenes és hatvanas évek fordulójának Lengyelországról írja le, és ezen időszak Lengyelországnak a távlatából összefoglalja a tizenöt éves (1945–1960) lengyel „újjáépítésnek”, a szocialista rendszer bevezetésének fontos eseményeit, tapasztalatait és eredményeit (sikereit és néhány kudarcát). Lengyelországnak a második világháború utáni, a szocializmus talaján és szellemében történő széles körű „újjáépítése” (anyagi, gazdasági, társadalmi és politikai értelemben egyaránt) ennek az eredményei, a vele kapcsolatos tervek, feladatok, kihívások és nehézségek (stb.), valamint a lengyel szocialista társadalom mindennapjai azok a jelenségek, amelyek a legnagyobb mértékben, illetve a legszembevetőbb módon vonzzák Ruffy Péter figyelmét a lengyelországi utazásai során, és amelyeknek több helyet szentelt a szerző a *Varsói hajnal* lapjain. De a szóban forgó évek (1945–1960) nemcsak az új szocialista Lengyelország építésének az ideje, hanem olyan korszak is, amikor a második világháború emlékezte még nagyon eleven, amikor még láthatóak a háborús pusztítások nyomai; ezért – ami teljesen érthető – a második világháború és ennek következményei a másik fontos terület, amelyre a *Varsói hajnal* szerzője összpontosítja az érdeklődését.

Érdemes kihangsúlyozni azt, amiről már részben írtam a fentiekben: a szóban forgó könyvben fontos helyet foglal el a lengyel történelem: bár a szerző a *Varsói hajnal*-ban főleg Lengyelországnak a második világháborús történetét ismerteti meg a magyar olvasóval, de ezenkívül más, (vagyis más történelmi korszakokra vonatkozó) információkat, adatokat, tényeket, érdekességeket is közöl (elsősorban Varsót és Krakkót illetően).

Külön ki kell hangsúlyozni, hogy Ruffy Péter nem turistaként, hanem szinte minden iránt érdeklődő és – amit véleményem szerint ki lehet következtetni a szövegből – Lengyelországról elég nagy tudással rendelkező, valamint e tudás

6 Praga Varsó egyik kerülete, a Visztula jobb partján.

7 Lásd e tanulmány további részét.

8 Lásd az 1. számú lábjegyzetet.

elmélyítésére folyton törekvő riporterként járta az országot, és ilyen riportíróként örökítette meg a könyve hasábjain. Ruffy a *Varsói hajnal*ban nemcsak a saját észrevételeire támaszkodva állította össze Lengyelország képét, nemcsak annak alapján, amit maga látott vagy személyesen tapasztalt, hanem azt a tudást is felhasználva, amelyet különböző forrásokból szerzett – például a lengyel ismerőseitől vagy beszélgetőpartnereitől (ismételten szeretném megjegyezni, hogy a szóban forgó útleírás nagyon gazdag különböző, Lengyelország történetére és életére vonatkozó információkban). A szerző természetesen nem tartózkodik a saját véleményének kifejezésétől vagy következtetések levonásától. Bár úgy tűnik, hogy a magyar újságíró objektivitásra törekszik, objektív és hiteles képet akar adni Lengyelországról, az útleírás elemzése arra a következtetésre juttatja az olvasót, hogy Ruffy valóban a szocialista rendszer híveként (úgy mondanám, „szocialista szemmel”) nézi az országot, az ott zajló folyamatokat és változásokat, és a szocialista rendszer híveként („szocialista tollal”) veti papírra észrevételeit, benyomásait vagy véleményeit. A *Varsói hajnal* hasábjain Lengyelországról alkotott kép tehát nagymértékben egyoldalú, ami megkérdőjelezheti hitelességét, ugyanúgy, mint az, hogy a szerző bizonyos esetekben egyes tényeket, információkat (kisebb-nagyobb mértékben, tudatosan vagy tudatlanul) hamisít, illetve eltorzít vagy elhomályosít. Jelen tanulmány fő részében, amelyben Lengyelország képének a *Varsói hajnal*ban felrajzolt hitelességét tárgyalom, ilyen hamisítás (stb.) példáit is bemutatom.

1.3. A propaganda és a manipuláció fogalom kifejtése

Mivel a tanulmányom címében szerepel a „propaganda” szó, körbe szeretném járni ezt a fogalmat. Különböző definíciók fényében a propaganda ideológiák, eszmék, nézetek, elméletek, valamint ezeknek a szolgáltatásban álló információk tervszerű, (cél)tudatos, egyoldalú, ellentmondást nem tűrő, széles körű és folyamatos vagy hosszabb ideig tartó hirdetése, népszerűsítése, terjesztése vagy megismertetése, a befolyásoló által kitűzött célok elérése érdekében – a befogadó fent említett módon történő befolyásolása végett: konkrét magatartásnak, viselkedésnek vagy gondolkodásmódnak a befogadótól való kieszközlése végett, a befogadónak valamilyen jelenség, folyamat (stb.) valódiságáról vagy helyességéről való végleges meggyőzése céljából (vö. MNyÉSz V. 1961. 843.; Dunaj 1996. 858.; Kamińska-Szmaj 2004. 17.).

A propagandának egyik altípusa a sikerpropaganda, amely egy adott csoport (például kormány) sikereinek vagy az általa elért eredményeknek a túlzott kihangsúlyozása.

Számos esetben (úgy mondanám, hogy szinte mindig) a propaganda manipuláción alapszik. A *magyar értelmező kéziszótár* szerint a manipuláció „a közvéleménynek valamely (politikai) cél érdekében való burkolt befolyásolása (a tömegtájékoztató eszközök felhasználásával)” (MÉK 2006. 862.). Számomra a

leghelytállóbb e terminusnak a Bogusław Dunaj lengyel nyelvész által megfogalmazott definíciója, amely szerint a manipuláció „1. a másik ember nézeteinek, tevékenységének bectelen befolyásolása; a tények elferdítése, eltorzítása a saját előnyök elérése érdekében; 2. a tények és adatok részrehajló interpretálása a saját, általában hamis tézis bebizonyítása céljából (Dunaj 1996. 495.).

A szó (a nyelv), a kép, a tény, sőt, a hangulat is egyaránt nemcsak eszköze, de tárgya is lehet a propagandával kapcsolatos, ennek a szolgáltatásban levő manipulációnak.

Itt merül fel a kérdés: mi a viszony a propaganda és a tény között?

Nagyon gyakran a propaganda a saját céljai érdekében – vagy helyesebben: a propaganda alkotója a saját céljai érdekében – konkrét tényeket (például történelmi eseményeket) használ fel; ilyen tény a propaganda kiindulópontjának tekinthető. Így volt például a második világháború utáni németellenes – pontosabban: Nyugat-Németország elleni – lengyel propaganda esetében; e propaganda kiindulópontja vagy alapja (többek között) a náci németek valódi háborús bűncselekményei voltak.

A fentebb említett esetben magukat a tényeket (a konkrét náci bűncselekményeket) általában nem hamisították meg (az említett bűncselekmények valóban megtörténtek), de a németellenes propaganda hasznára szándékosan kiválogatták és kihangsúlyozták ezeket. Hiszen azt is figyelembe kell venni, hogy a propaganda mechanizmusa nagyon gyakran a tényekkel való manipuláláson alapszik – abban az értelemben, hogy a tények előbb tárgyává válnak a manipulációnak, „fel vannak dolgozva”, és csak azután, e „feldolgozás” eredményeként válnak a manipulációnak az eszközévé is. Az említett „feldolgozás” formái az alább felsorolt jelenségek lehetnek: a) a tények (kisebb vagy nagyobb) színezése, eltorzítása, kisebb vagy nagyobb mértékű hamisítása, valamint hazugság felhasználása egy (gyakran hamis vagy hazug) tézis alátámasztása érdekében; b) a tények szelektív és szubjektív kiválasztása egy (gyakran hamis vagy hazug) tézis alátámasztása érdekében (ideértve a tények szándékos elhallgatását is); c) a tények meghatározott jellegű interpretálása egy (gyakran hamis vagy hazug) tézis alátámasztása érdekében.

Általában a propagandában (amely – ahogy már írtam – nagyon gyakran manipuláción alapszik) elsősorban (vagy kizárólag) a befolyásolónak (vagyis a propaganda alkotójának) az érdeke számít – a propaganda rejtett legfőbb valódi célja az alkotója (vagyis a befolyásoló) érdekeinek megvalósítása és kielégítése. De meg kell jegyezni azt is, hogy néha (igaz, nagyon ritkán) a propaganda (nagymértékben vagy néha mindenekelőtt is) a befolyásolt (ember vagy csoport) érdekeinek megvalósítását tűzi ki legfőbb céljául, gyakran a befolyásolt akarata ellenére („én jobban tudom, mi jó neked”).

A második világháború utáni közép-kelet-európai kommunista propagandának a legfőbb célja az volt, hogy meggyőzze a befogadóját a kommunista ideológia, a szocializmus felsőbbbségéről, a szocializmusból fakadó jólétről és boldogságról

az adott országot vezető párt és a kormány politikájának, egyes határozatainak, lépéseinek helyességéről, a párt és a kormány sikereiről és eredményeiről, valamint az is, hogy „az új idők emberét”, vagyis az új, szocialista embert formálja meg. A mai tudásunkkal és tapasztalatunkkal azt állapíthatjuk meg, hogy a kommunista propaganda, bár látszatra az egész nép, társadalom, „munkásosztály” vagy ország (stb.) jólétét és boldogságát tűzte ki legfőbb céljául, elsősorban (vagy kizárólag) a hatalmon levő emberek érdekeinek szolgált (ez volt a legfőbb valódi célja ennek a propagandának). De a buzgó kommunisták vagy a szocializmus erejében mélyen és őszintén bízó és hívő emberek propagandájának a legfőbb célja, főleg a szocializmus második világháború utáni anyagi és szellemi építésének idejében, tényleg az egész nép, társadalom, „munkásosztály” vagy ország (stb.) jóléte és boldogsága lehetett (e nép vagy társadalom akarata ellenére is – „én jobban tudom, mi jó neked”). Szerintem ilyen esetben a kommunista propaganda hittérítésre, hitoktatásra, sőt, sajátos keresztes hadjáratra is hasonlít (maga a kommunizmus vagy szocializmus pedig magának a hitnek, magának a vallásnak a szerepét tölti be); másképp fogalmazva: ilyen esetben elmosódik a határ a hit és az ideológia, valamint az ideológiából fakadó propaganda között.

A kommunista (és nem csak kommunista) propaganda csatornáit nemcsak a politikai jellegű szövegek, újságcikkek, hanem az irodalom (a szép- és az ügynevezett tényirodalom is), a zene, színház, szépművészetek (stb.), bizonyos mértékben például a sportesemények is.

2. Lengyelország képe a *Varsói hajnalban*

2.1. A második világháború képe

Ruffy a *Varsói hajnal* lapjain sokat ír arról, hogy miket szenvedett el Lengyelország és a lengyel nép a második világháború idején, milyen pusztításokat hagyott maga után a háború. Ilyen háborús történetek és leírások fontos részét képezik Ruffy lengyelországi útirajzának; az alapvető céljuk természetesen a lengyel állam és a lengyel nép tragikus sorsának a magyar olvasók körében való megismertetése és a lengyel nemzet iránti tisztelet kifejezése.

A *Varsói hajnalban* az egész lengyel nemzet tragikus háborús sorsának a képe az egyes lengyelek, az egyes lengyel családok egyéni tragédiáiból, történeteiből áll. Néhány ilyen meghallgatott történetet Ruffy közöl a könyve lapjain, például egy pragai⁹ munkáscsalád háborús történetét (e családnál – ahogy maga írja – egyszer vacsorázott a szerző). Véleményem szerint a *Varsói hajnal* narrációjában a varsói munkáscsalád az egész lengyel nemzet tragikus sorsának a megtestesítője: a család egyes tagjai harcoltak a második világháború egyes frontjain, hősi halált

9 Lásd a 6. számú lábjegyzetet.

is haltak, bejárták szinte az egész világot; a jelen tanulmányban tárgyalt kérdések kontextusában nagyon érdekes a szóban forgó család fejének háborús sorsa: a háború alatt **a Szovjetunióba került**, aztán részt vett „a lengyel felszabadító hadsereg harcaiban”, Berlin ostrománál is volt (Ruffy 1961. 26–27.). Itt felmerül egy érdekes kérdés: a Ruffy történetében szereplő család feje milyen körülmények között került a Szovjetunióba? Emlékeznünk kell, hogy 1939-ben nemcsak a náci Németország, hanem a Szovjetunió is megtámadta Lengyelországot és elfoglalta az ország keleti részét; sok lengyel katona szovjet fogságba esett, sok lengyelt, aki a Vörös Hadsereg támadása következtében szovjet fennhatóság alá került, deportáltak a szovjetek a Szovjetunió távoli területeire. 1941-ben – a német hadsereg Szovjetunió elleni támadása után – a londoni emigrációban működő lengyel kormány (nagy mértékben brit befolyásra) egyezményt kötött a szovjetekkel. Az egyezmény következtében a Szovjetunió területén, a Szovjetunióba deportált lengyelekből lengyel hadsereget állítottak fel, Władysław Anders tábornokkal az élén. Ezt az alakuló lengyel hadsereget, a szervezésével kapcsolatos félreértések és viszályok következtében, a londoni emigrációs lengyel kormány Iránba evakuálta. 1943 májusában megint megkezdődött a Szovjetunióban a lengyel hadsereg (pontosan a „Kościuszko Hadosztály”¹⁰) szervezése, most a kommunisták befolyása alatt: a tiszti gárda orosz és lengyel kommunistákból állt, bár maga a hadsereg lengyelek ezrei számára azt a lehetőséget biztosította, hogy végre elhagyhatták a Szovjetuniót (amelybe a szovjetek Lengyelország elleni támadásának következtében kerültek a második világháború elején), kiszabadulhattak a táborokból vagy börtönökből. A szóban forgó Kościuszko Hadosztály a későbbiekben Lengyel Hadsereggé épült ki, s a Vörös Hadsereg oldalán vett részt az 1944–1945-ös offenzívában, többek között a németek Lengyelország területéről való kiűzésében és Berlin győztes ostromában is (Szokolay 1996. 185–187. és 192–193.). Érdemes hozzátenni, hogy a Lengyel Népköztársaság korában, főleg a hatalmon levő kommunista párt hatására, ezt a Szovjetunióban felállított és a szovjetekkel együtt harcoló lengyel hadsereget kultusz övezte.

Visszatérve a *Varsói hajnal*hoz: ha a szövegben szereplő lengyel férfi ilyen körülmények között jutott volna a Szovjetunióba (ami nagyon valószínű), és mint volt deportált vagy hadifogoly került volna „a lengyel felszabadító hadseregbe” (vagyis a Vörös Hadsereggel együtt harcoló, fentebb említett lengyel hadseregbe), a szerzőnek politikai okokból amúgy sem lett volna szabad szólnia erről.

Egy másik hasonló megállapítás is található a *Varsói hajnal*nak ugyanebben a fejezetében: a szerző rámutat arra, hogy a második világháború egyik következménye az volt, hogy „a lengyelek bejárták az egész világot” – például „a polgári Lengyelország összeomlásakor” (e propagandisztikus kifejezés a második világháború kitörésére, valamint a háború előtti Lengyelországra – ún. II. Köztársaságra – vonatkozik, amelynek politikai és társadalmi berendezése erős

10 Tadeusz Kościuszko – lengyel és amerikai nemzeti hős, az amerikai függetlenségi háború résztvevője és az 1794-es oroszellenes lengyel nemzeti felkelés főparancsnoka.

kritika tárgya volt a kommunizmus korában) lengyelek tömegei („százvezrek”) „indultak vándorútra”, és – ami különösen érdekes a jelen tanulmányban felvázolt problémák szempontjából – „**sokan a Szovjetunióban kerestek menedéket**” (Ruffy 1961. 26.; kiemelés: M.G.). Ez a mondat a történelemhamisítás jó példája, hiszen – ahogy a fentiekben már elítettem – a második világháború kitörése után, a Vörös Hadsereg inváziójának következtében, sok lengyel szovjet fennhatóság alá került, a lengyelek közül sokat deportáltak is a Szovjetunió belsejébe. Az 1939. szeptember 17-i szovjet invázió előtt sok lengyel menekült a németek elől Lengyelország nyugati és középső területéről az ország keleti részébe (az ún. Kresybe – Keleti Végekbe), amelyet aztán a szovjetek foglaltak el. Az is igaz, hogy később is, Lengyelország területének felosztása után, a német–szovjet demarkációs vonal felállítását követően a szovjet „zónába” (vagyis a szovjetek által elfoglalt lengyel területekre) is menekültek a lengyel állampolgárok (főleg a németek által üldözött zsidók). E menekülteket is, a szovjet fennhatóság alá került Keleti Végek lengyel lakosságának nagy részéhez hasonlóan deportálták a szovjetek a Szovjetunió távoli területeire; másrészt ellenkező irányba, vagyis a német „zónába” (a németek által megszállt lengyel területekre) is menekültek a szovjet hatalom által veszélyeztetett vagy üldözött lengyelek (Eberhardt 2000; Żurawski vel Grajewski 2017).

A háború utáni lengyel kommunista propaganda vagy elhallgatta azt aényt, hogy a szovjetek lengyelek ezreit deportálták a Szovjetunió távoli területeire, vagy eltérő válaszokat adott és különböző hazugságokat használt e tény elrejtésére. Ugyanakkor propagandista módon próbálták megmagyarázni azt, hogy miért foglalták el a szovjetek a lengyel Keleti Végeket (ún. Kresy). A *Varsói hajnal* fentebb idézett mondata e hivatalos propaganda hatásának egyik megnyilvánulása (nem tudok arra a kérdésre biztos választ adni, hogy Ruffy Péter mennyire ismerte Lengyelország legújabb történelmének e részét, illetve mennyire tudatosan használta fel ezt a propagandisztikus, történelemhamisító megállapítást; mégis azt sejttem, hogy tudatában volt annak, valójában milyen körülmények között kerültek lengyelek százazrei a szovjetek kezébe 1939 szeptemberében).

A lengyelek tragikus háborús sorsának a képét olyan helyek és velük kapcsolatos események leírása is alkotja, mint például Varsó – két németellenes felkelés színhelye, 1944-ben a nácik által teljesen elpusztított lengyel főváros, Gdańsk, és az ottani Westerplatte-félsziget, vagyis az a hely, ahol elkezdődött a második világháború, valamint az auschwitzi haláltábor, a második világháború barbárságának jelképe, ahogy olvassuk a *Varsói hajnal*ban: „a világ legnagyobb temetője” (Ruffy 1961. 95.).

A szerző sok helyet szentel Varsó háborús tragédiájának, kihangsúlyozva a főváros lakosságának hősiességét; nem hagyja figyelmen kívül a varsóiak németellenes ellenállásának két legfontosabb megnyilvánulását, vagyis a két nagy felkelést: az 1943-as varsói gettófelkelést, valamint az 1944-es varsói felkelést. Tekintettel a tanulmányom témájára, röviden be szeretném mutat-

ni az 1944-es felkelésnek a *Varsói hajnal*ban megörökített képét, hiszen e képben észrevehető a háború utáni kommunista propaganda befolyása. Érdemes megjegyezni, hogy a második világháború után a varsói felkelés¹¹ emlékezete kommunista cenzúra alá esett. Ennek az volt az oka, hogy a felkelést a Honi Hadsereg (Armia Krajowa), a kommunistaellenes lengyel emigrációs kormánynak alárendelt Lengyel Földalatti Állam hadereje szervezte meg; a felkelésnek valóban két célja volt: katonai (a város katonai visszafoglalása) és politikai (az emigrációs lengyel kormánynak alárendelt hatalmi szervek létrehozása, mielőtt az előrenyomuló Vörös Hadsereg bevezette volna a kommunista hatalmat; vö. Szokolay 1996. 194.). Ahogy fentebb említettem, a kommunizmus korszakában ideológiai és politikai okok miatt a varsói felkelés emlékezete cenzúra alá esett: általában szabad volt a Varsó népének, az „egyszerű” felkelőknek a hősiességéről beszélni (bár korlátozott módon), a felkelés kiobbantásáért felelős londoni lengyel kormányt és a Honi Hadsereg parancsnokságát azonban elítélték (Ukielski 2009. 120.). A *Varsói hajnal*nak az 1944-es felkelésre vonatkozó része nagyrészt beleíródik ebbe a tendenciába, de amit külön ki kell hangsúlyozni – a varsói felkelésnek vagy inkább **a varsói felkelőnek** a *Varsói hajnal*ban megrajzolt képe nagyon is pozitív. Ruffy nyíltan kihangsúlyozza a felkelők – „a harcokban részt vett munkások, polgárok, diákok, alkalmazottak, nők és gyermekek, kommunisták és pártontkivüliek” – „eposzba illő hősiességét” (Ruffy 1961. 62.), egy másik helyen ír arról, hogy „A varsói földalatti hadsereg 20 ezer lengyel tagja halt hősi halált” (62.), de másrészt elítéli „a Nyugaton működő lengyel emigráns polgári¹² kormány” (61.) döntését a fegyveres felkelés kiobbantásáról. Ruffy szavait idézve „A felkelés polgári részről történt kiobbantása – a lengyel történelem mérlegén lemérve – esztelen-ség volt” (62.); viszont azt is hozzá kell tenni, hogy ez a kritika Ruffy részéről elég enyhe, sőt, az 1944-es varsói felkelés kiobbantása helyességének a kérdése a mai napig számos vita tárgya a történészek (és nem csak a történészek) körében. A propaganda befolyásának szempontjából sokkal érdekesebb az, hogy Ruffy Péter nem is említi a „Honi Hadsereg” nevét (a szövegben csak „a varsói földalatti hadsereg” elnevezés szerepel, 62.), de ugyanakkor a kommunisták hősiességéről szól; az igaz, hogy a kommunisták – pontosabban: a Népi Hadseregnek (Armia Ludowa), vagyis a kommunista Lengyel Munkáspárt katonai szervezetének tagjai – szintén részt vettek a felkelésben, de az 1944-es felkelés elsősorban a Honi Hadsereg harca volt (Przygoński 2008).

11 Az 1944-es felkelés „hivatalos” neve. Nem tévesztendő össze az 1943-as varsói gettófelkeléssel.

12 Ebben az esetben magának a „polgári” szónak negatív konnotációja van.

2.2. A második világháború utáni szocialista újjáépítés kezdetei Ruffy lengyelországi útleírásának fényében

Ahogy már a fentiekben említettem, a *Varsói hajnal* lapjain közölt háborús történetek, leírások (stb.) alapvető célja a lengyelek tragikus sorsának a magyar olvasók körében való megismertetése és a lengyel nemzet iránti tisztelet kifejezése. Ám nem csak ez. A *Varsói hajnal* narrációjában a szerző által részletesen, patetikusan és költői módon leírt események (mint például Varsó elpusztítása 1944-ben), egyéni és össznemzeti tragédiák (stb.) Lengyelország újjáépítésének, illetve az új szocialista Lengyelország (anyagi és szellemi) építésének kiindulópontját alkotják. Ahogy a szerző már a *Varsói hajnal* elején hangsúlyozza, a *Lengyel tájak* című első fejezetében, a háborúban elpusztult városok újjáépülnek, a régi romok helyén felvirágzik és lüktetni kezd az élet:

Ha azt írnám, hogy Varsóban még látni olyan romokat, ahol a leszakadt földemből már fák nőttek ki az elmúlt tizenöt év alatt,¹³ s a rom-emeletek e fáinak már évgyűrűjük is van – akkor csak féligazságot mondanék. A városi tájra már régóta nem a roppant romok, e kegyetlen felkiáltójelek, az egymásra szakadt földemek, kiégett falak, az emeletekről kilógó béna zongorák a jellemzők, hanem a szakadatlanul fejlődő, alakuló élet, a hatalmas építkezés, amelynek árama lenyűgözi az embert, elkapja, magával sodorja, tiszteletet parancsolóan a lengyel nép iránt. A lengyel városi táj most születik, nap mint nap gazdagodik, változik. A nap huszonnégy órájának majd minden percében születik valami új. (Ruffy 1961. 18.)

Hasonló tartalmú, szintén költői jellegű képet alkot a szerző a háború végén teljesen megsemmisített Varsó „újjáéledésének” kezdeteiről:

E temetőbe, amelyet Varsónak hívtak egykor, vonult be (...) 1945. január 17-én hajnalban a felszabadító szovjet haderő és a vele vállvetve harcoló 1. lengyel hadsereg. (...) Varsó főépítésze mesélte, hogy a szabadság katonái e Dante poklában, a romok alatt, egy pince rejtve maradt mellékjáratában tizenöt tehetetlen, remegő, öreg férfit és asszonyt találtak. (...) Január 18-án, a felszabadulást követő napon újabb tizenöt ember érkezett valahonnan a falvakból. Szabad ég alatt háltak a januári csonthidegben. S nyomukban jöttek batyuval, karjukon pólyásgyerekekkel, a véneket támogatva, keréppáron, szekéren, targoncán, gyalog, némán vagy sírva, megrendülve és reményt keresve, az új élet hajnali fényeitől ittasan, ezrek, tízezrek, százezrek... (Ruffy 1961. 63.)

13 Vagyis Varsónak az 1944. évi megsemmisítésétől, illetve az 1945. évi felszabadítástól.

Egy kicsit utánozva Ruffy patetikus stílusát, azt lehet mondani, hogy a szocializmus szellemében újjáépülő és újjáéledő Lengyelország a jövő felé néz; ezt kiválóan kifejezi az alábbi részlet is:

A sírok majd besüppednek, porrá válik a hatmillió halott, a hantokon már nyit az aranyeső, régi csatatereken búza veti föl szőke fejét, a gyászfátyolok szertefoszlának, az öldöklés volt színterén már gyerekek játszanak.

Elmúlt a múlt, jön felénk a jövő.

E jövő pedig a megtépett emberiség új társadalma lesz. (Ruffy 1961. 197.)

Ruffy a *Varsói hajnal* lapjain többször megjegyzi vagy utal arra, hogy milyen volt a szerepe a szocializmus bevezetésének az ország újjá- és átépítésében (idézem az útleírás utolsó, a *Búcsú* című fejezetének részletét):

Csak szocialista Lengyelország volt képes a sírverem vak mélyéből kiemelni ezt az országot. Csak szocialista Lengyelország teremtheti meg az újjáépítés nélkülöző és kegyetlen nehéz esztendei után a nép boldogságát és jólétét. És Chopin népe [vagyis a lengyelek – MG] megérti ezt, küzd ezért, s helytáll az ember új társadalmának megteremtésében, a szocialista népek nagy családjában. (Ruffy 1961. 196.)

A szerző szemében a szocializmus a boldogság szinonimája – a *Varsói hajnal* egyik lapján „a felszabadult, önmagára lelt, **szocialista, tehát boldog társadalmat** [kiemelés: M.G.] építő [lengyel] nép”-ről olvasunk (Ruffy 1961. 70.).

2.3. A lengyel társadalomnak, pontosabban: a lengyel „munkásosztály”-nak a képe a *Varsói hajnalban*

Ruffy Péter a *Varsói hajnal* hasábjain többször is, a stílusára jellemző párosszal és némi költőiséggel, rámutat a „munkásosztálynak” Lengyelország újjáépítésében betöltött jelentős szerepére. Ruffy szemében a lengyel nép, a lengyel munkások igazi hősök, akik minden nehézség és nélkülözés ellenére nagy művet vittek véghez: nemcsak újjáépítették azt, ami elpusztult a háborúban, de új országot építettek fel. A szerző a lengyel „munkásosztályhoz” való ilyen viszonyának egyik legjobb példája az alábbi idézet, amelynek középpontjában a lengyel munkásoknak a főváros újjá- és felépítésében játszott szerepe áll:

Az újjépítés óriási anyagi áldozatát elsősorban a munkásosztály viseli. Ők kezdték el 1945 telén – az egész nép közreműködésével – rongyos ruhában, éhesen, Varsó romjainak eltakarítását. Ők vívták meg, a munkáspárt vezetésével, kemény munka közepette, a polgári rétegek erős ellenállásával szemben a társadalmi forradalmat. Ők hozták létre a semmiből, a si-

vatagon az új Żerań autógyárat, ők építik a Warszawa [vagyis Varsó – MG] Kohót. Az ő kezük nyomán kelnek életre a széles sugárutak, az új városnegyedek, a tündéri Óváros, gót házaival és a régi mágnáspaloták, ahol ma szocialista minisztériumok székelnek. E munkás hétköznapiaknak a kőművesek és ácsok, a tetőfedők és esztergályosok, asztalosok és vasbetonszerelők a hősei! Életük nehéz, bár a munkásosztály zömének életszínvonala a tőkés időkéhez viszonyítva jelentősen emelkedett. (...) (Ruffy 1961. 71.)

A fentebb idézett részlet a „munkásosztály” nagyszerű glorifikálása; lehet, hogy részemről ez már túlinterepretálás, de a lengyel főváros, Varsó újjá- és felépítésén fáradozó munkások („e munkás hétköznapiaknak a hősei” – a szerző patetikus szavait megismételve) a világot teremtő Istenre hasonlítanak: hiszen Isten a semmiből teremtette meg a Földet, a lengyel munkások pedig a semmiből, a romok helyén élettel lüktető várost, új Varsót építettek fel.

A fentebb idézet részletben arra is érdemes figyelmet fordítani, hogy a szerző a lengyel „munkáspárt” fontos szerepére mutat rá, az ország újjáépítésének művében betöltött vezető szerepére. A lengyel munkások és kommunisták glorifikálásának egy másik jó példája a Gdańsk újjáépítésének leírását befejező két mondat – az elragadtatott szerző pátosszal teli kiáltása: „Munkások, ti hősök! Kommunisták, ti hőrozsok!” (Ruffy 1961. 53.).

A „munkásosztály” dicsőítése a kommunista propaganda egyik legjelentősebb tényezője, illetve megnyilvánulása. Azt ki kell hangsúlyozni, hogy a „szocialista Lengyelország építésében” vagy az ország újjáépítésében és nagy gazdasági tervek bevezetésében és megvalósításában a kommunista hatalom visszaélt az egész lengyel társadalomnak a szörnyű háború túléléséből és a talpraállás vágyából fakadó lelkesedésével és aktivitásával, kihasználva az emberek munkáját, a propaganda eszközévé és tárgyává téve őket és az erőfeszítésüket (vö. Szokolay 1996. 208.). Ez a propagandista tendencia világosan észrevehető Ruffy Péter lengyelországi útirajzában is.

Említést érdemel az is, hogy Ruffy nemcsak a sikerekről szól, hanem a lengyel társadalmat érintő legfontosabb valódi problémákra is rámutat: a lengyelek alacsony életszínvonalára („a lengyel nép életszínvonala – a többi népi demokratikus országéhoz hasonlítva – alacsony”, Ruffy 1961. 72.) vagy a lakáshiányra (ami főleg Varsó esetében volt érezhető). De másrészt, ami ideológiai okokból teljesen érthető és a propagandista tendenciákba íródik bele, kihangsúlyozza a hatalmon levő kommunistáknak e problémák megoldására irányuló törekvéseit: a *Varsói hajnal* lapjain olvasunk például „a lengyel népi állami jelentős erőfeszítéséről” vagy arról, hogy „az üzemek jelentős anyagi áldozatot hoznak, hogy megoldják a munkások és a műszaki értelmiség lakásgondjait” (Ruffy 1961. 72.). Érthető okokból Ruffy hallgat arról (vagy esetleg nincs tudatában annak), hogy a lengyel társadalom szegénységének egyik fontos oka a kommunista gazdálkodás, valamint a vele kapcsolatos gazdasági tervek hibái és kudarcai

voltak¹⁴ (vö. pl. Szokolay 1996. 210–212.; Roszkowski 2017. 248–251., 261–262. és 281–284.; Jezierski–Leszczyńska 1994).

A hatalmon levő lengyel kommunistáknak, a lengyel „munkáspártnak”, a lengyel „munkásosztálynak” a szocializmus anyagi és szellemi bevezetésével kapcsolatos erőfeszítése tehát nem akadálymentes; a kommunizmus híveinek nemcsak a „nép” életszínvonalának felemelésére kell törekedniük, hanem nagy részben ideológiai harcot kell folytatniuk a lengyel szocializmus „felépítésének” érdekében:

Lengyelország ma új életet, új társadalmi rendet épít, gyökerében új erkölcsi normák szerint, s ha még vannak súlyos gondjai, márpedig vannak, akkor ennek sokszor az az oka, hogy a megbukott múlt erkölcsé még hat. A régi rend megsemmisült ugyan, de néhol még él a fejekben, s a szocializmus intézményei gyorsabban bontakoztak ki, mint az őket igenlő, támogató világnézet. A lengyel élet nem idill, a szocializmus építése kemény küzdelmek közt folyik. A múlt nap mint nap összeütközik a jelennel, nemcsak a maradi és az új osztály közötti harcban, hanem gyakran az egyes emberen belül is. Folyik a harc, bár ez a küzdelem olykor láthatatlan. Mögötte nagyon világos erőviszonyok állnak. A harc olykor bonyolult, hallatlanul árnyalt, hol keményebb, hol békésebb körülmények közt folyik. Színhelye a gyár, az irodalom, a színpad, az iskola – nem az ember ellen, hanem az emberért folyik. A lengyel munkáspárt a hibákat üldözi, mindazt, ami visszahúzó, a múltba ránt, gátolja a világos gondolkodást, az értelem győzelmét. (Ruffy 1961. 33.)

A fentebb idézett részletben az osztályharc motívuma szerepel, amely jellegzetessége a propaganda jellegű szövegeknek; egyébként a könyv egy másik részében a szerző explicit módon ír arról, hogy „a lengyel építés kemény osztályharc közben folyik” (Ruffy 1961. 71.).

2.4. „A szocialista építés” sikerei Ruffy Péter szerint (kiválasztott példák)

Még egyszer szeretnék visszatérni a *Varsói hajnal*nak az egyik fentebb idézett hosszabb részletéhez: a szerző rámutat egy paradoxonra: az újjáépülő mágaspalotákban „szocialista minisztériumok székelnek”. A munkások (és a „munkáspárt”) erőfeszítéseinek eredménye az újjáépített varsói „tündéri Óváros”, de a modern, „széles sugárutak” és az új városnegyedek egyaránt (Ruffy 1961. 71.). E sajátos paradoxon, kettősség jellegzetessége nemcsak Varsó, hanem a többi lengyel város újjáépítésének:

14 Itt elsősorban az 1950–1955. évi ún. „hatéves terv” sikertelenségére gondolok.

A szocializmus kora várakat, egykori királyi palotákat épít, romba dőlt palotákat gót ablakfonatokkal vagy reneszánsz támpillérekkel, középkori kapuvasalásokkal. (...) Varsóban egy időben épült a Szovjetunió hatalmas ajándéka, a hatalmas arányú felhőkarcoló, a kultúra palotája és az Óváros fantasztikus fogazatú, vasrácsos, középkori és reneszánsz Ópiaca. A lengyel városban egy időben születnek középkori városrészek és tizennégyemeletes bérpaloták. Egyszerre építik a régen meghalt patrícusok házait és a munkásosztály magasba törő, napfényes otthonait. Egy időben születik a felvonó és a középkori freskó; a felhőkarcoló és a varsói Ópiac tündéri házain látható dombormű, amely középkori családok foglalkozásának különböző jelvényeit ábrázolja. (...) Aligha volt kor, amikor egy városban, egy időben épült volna a jelenkor és a múlt, sőt a régmúlt; mikor az egyik kőműves a reneszánsz, a másik a barokk szerint rakja a téglákat, a harmadik pedig úgy, ahogy ma építkezünk. (Ruffy 1961. 18–19.)

Ruffy rámutat a szocialista újjáépítés lendületére, arra is, hogy a lengyel nép öntudatában fontos szerepe van a nemzeti történelem ápolásának; de véleményem szerint azt is ki akarja hangsúlyozni, hogy a lengyel történelem és a lengyel nemzeti kultúra anyagi emlékei – újjáépülő paloták, patrícusházak stb. – nemcsak a lengyel múlt dicsőségét hirdetik, hanem az új szocialista Lengyelország szolgálatában is vannak (megismételve e folyamatot megfigyelő Ruffy Péter szavait: az újjáépített mágnáspalotákban „szocialista minisztériumok székelnek”).

Ruffy nem hagyja figyelmen kívül a lengyel szocializmus egyik „gyöngyszemét”, vagyis Nowa Huta (Új Kohó) iparvárost, amely Krakkó tözsomszédságában épült fel,¹⁵ és amelynek építése fontos helyet foglalt el a Lengyel Népköztársaság propagandájában (vö. pl. Holda 2010). Nowa Huta létrehozásának egyik fő célja az volt, hogy modellértékű szocialista munkásvárosként ellensúlyozza, illetve csökkentse az új kommunista hatalmat nem támogató, értelmiségi és polgári Krakkó hatásának az erejét (lásd pl. Kot cop. 2007. 12.). Ruffy az olvasó figyelmét a két város e sajátos versenyzésére fordítja (amely egyébként a *Varsói hajnal* hasábjain többször is felidézett „osztályharc” részének tekinthető), valamint a Nowa Hutának a lengyel szocialista gazdaságban betöltött jelentős szerepére; Nowa Hutának az általa felrajzolt képe megegyezik a lengyel (siker)propaganda által megalkotott képpel:

Nowa Huta természetesen szerény településnek hat a félmillió lakosú Krakkó mellett. De az ország nemzeti jövedelméhez Nowa Huta, az acélkombinát, mérhetetlenül nagyobb összegekkel járul hozzá, mint Krakkó. Az ősi polgárvárosnak és a szocialista újvárosnak az érintkezése állandó, mindennapos, s szünet nélküli az a harc, amelyet a Nowa Huta-i munkás-

15 Nowa Huta 1951-től Krakkónak a része.

osztály pusztá jelenlétével, egész életvitelével, erkölcsével az élet gyökeres átalakításáért folytat. E hatás alól nem tudják kivonni magukat az ódon házak lakói.¹⁶ A friss levegő áttör a reneszánsz kapukon, a méteres gót falakon és fellebbenti a remekbe készült ablakok súlyos brokátfüggönyeit. (Ruffy 1961. 117–118.)

Befejezésül azt is szeretném hozzátenni, hogy Ruffy több helyet szentel a lengyel szocializmus eredményeinek – a szerző patetikus stílusát utánózva: vívmányainak. A tanulmányban a terjedelmi korlátozások miatt csak két jelenséggel tudtam részletesebben foglalkozni.

3. Összegzés

Ahogy már fentebb említettem és ahogy igyekeztem bebizonyítani, a *Varsói hajnal* tartalmilag beleíródik a kommunista propagandának abba az egyik legfontosabb tendenciájába, amely a szocializmus építésének művét (szándékosan használom a „mű” szót), ezt a művet végző „munkáspártot”, „munkásosztályt” glorifikálja. Ebből a szempontból Ruffy lengyelországi útleírásának sajátos propagandista jellege van. Mégis meg kell jegyezni, hogy a szóban forgó útleírás „propagandája” nem azonos például a politikai beszédek vagy a politikai jellegű újságcikkek „durva” propagandájával (bár több szempontból hasonlóságokat mutat vele).

Lengyelország Ruffy Péter által felrajzolt képe nem teljesen hiteles, mert nagyrészt egyoldalú: a szocialista rendszer híveként (úgy mondanám, „szocialista szemmel”) nézi az országot, az ott zajló folyamatokat és változásokat, és a szocialista rendszer híveként („szocialista tollal”) veti papírra észrevételeit, benyomásait vagy véleményeit, kihangsúlyozva azt, ami ideológiai és politikai szempontból korrekt, illetve ami megegyezik a szerzőnek a szocializmusba vetett sajátos hitével; tehát úgy tűnik, amit még egyszer meg kell jegyezni, hogy a *Varsói hajnal* propagandajellege mögött a szerzőnek a szocializmusban való őszinte és igazi hite rejlik (az is lehet, hogy a szocializmus ilyen glorifikálásával a polgári származású szerző¹⁷ elismerést akart szerezni a kommunista hatalom szemében). Másrészt azonban véleményem szerint Ruffy a *Varsói hajnal*ával konkrétan politikai célokat is szolgálhatott (tudatosan vagy – ami kevésbé valószínű – tudatlanul): a lengyel szocializmus építésének gyönyörű példájával igazolni akarta a magyar szocializmus jövőjét, a kommunista rendszer mély válságát kifejező magyar forradalom utáni években, a kádári konszolidáció időszakában (az útleírást 1961-ben adták ki). Mindezt figyelembe véve mégsem szabad teljesen elítélni a *Varsói hajnal* ismeretterjesztő értékét; az egyoldalúság ellenére bizonyos

16 Vagyis Krakkó polgári és értelmiségi lakossága.

17 A szerző polgári származására például Murányi Gábor mutat rá (Murányi 2014).

mértékben lehetővé tette a magyar olvasó számára a Lengyelország életébe és történetébe való betekintést. Ezenkívül Ruffy könyve sajátos tiszteletkifejezés Lengyelország és a lengyel nép iránt.

Szakirodalom

BÁRCZI Géza–ORSZÁGH László (főszerk.)

1961 *A magyar nyelv értelmező szótára V. köt.* Budapest, Akadémiai Kiadó.¹⁸

BÉLÁDI Miklós–RÓNAY László (szerk.)

1990 *A magyar irodalom története 1945–1975. 3. A próza és a dráma. Köt. 2.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

DÁVID Gyula (főszerk.)

2002 *Romániai magyar irodalmi lexikon. IV. köt.* Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó.

DUNAJ Bogusław

1996 *Słownik współczesnego języka polskiego [A mai lengyel nyelv szótára].* Warszawa, Wydawnictwo Wilga.

EBERHARDT Piotr

2000 *Przemieszczenia ludności na terytorium Polski spowodowane II wojną światową [A II. világháború okozta népmozgások Lengyelország területén].* Warszawa, Wydawnictwo IGiPZ PAN.

HOŁDA Renata

2010 *Miasto starych ludzi: Nowa Huta i jej mieszkańcy [Az öreg emberek városa: Nowa Huta és a lakói].* In: Irena Bukowska-Floreńska (red.): *Problemy społeczne i kulturowe współczesnego miasta [A kortárs város társadalmi és kultúrproblémái].* Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 326–337.

JEZIEŃSKI Andrzej–LESZCZYŃSKA Cecylia

1994 *Dzieje gospodarcze Polski w zarysie do 1989 r. [Lengyelország gazdasági története vázlatban 1989-ig].* Warszawa, Wydawnictwo Key Text.

KAMIŃSKA-SZMAJ Irena

2004 *Propaganda, perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć [Propaganda, meggyőzés, manipuláció – e fogalmak rendezésének kísérlete].* In: Piotr Krzyżanowski–Paweł Nowak (red.): *Manipulacja w języku [Manipuláció a nyelvben].* Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 13–27.

KOT Wiesław

2007 (cop.) *PRL: czas nonsensu [Lengyel Népköztársaság: a nonszensz ideje].* Warszawa, Wydawnictwo Publicat.

18 A szövegbeli hivatkozásban a MNyÉS rövidítést használtam.

KUNICKI Kazimierz–ŁAWECKI Tomasz

2015 *Kronika PRL 1944–1989. Propaganda [A Lengyel Népköztársaság krónikája 1944–1989. A propaganda]*. Warszawa, Edipresse-Kolekcje, Bellona.

MURÁNYI Gábor

2014 Egy jelszó bővületében. Ruffy Péter választásai. 2000: *irodalmi és társadalmi havi lap* 26. 7–8. 27–34.

PRZYGÓŃSKI Antoni

2008 *Armia Ludowa w Powstaniu Warszawskim 1944 [A Népi Hadsereg a 1944-es Varsói Felkelésben]*. Warszawa, Przedsiębiorstwo Wydawniczo-Handlowe „GRAF” – Henryk Czerski.

PUSZTAI Ferenc (főszerk.)

2017 *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, Akadémiai kiadó.

ROSZKOWSKI Wojciech

2017 *Historia Polski 1914–2015 [Lengyelország története 1914–2015]*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

RUFFY Péter

1961 *Varsói hajnal*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

SZOKOLAY Katalin

1996 *Lengyelország története*. Budapest, Balassi Kiadó.

TAMÁS István

1961 „Varsói hajnal”. Ruffy Péter könyve. *Magyar Nemzet* 17. 45. 7.

UKIELSKI Paweł

2009 Spór o Powstanie Warszawskie [A Varsói Felkelés körüli vita]. In: *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej [A Nemzeti Emlékezet Intézetének Hírlevele]* 9. 8–9. 116–125.

ŻURAWSKI vel GRAJEWSKI Przemysław

2017 *Męczeństwo Kresów 1918–1956 [A lengyel Keleti Végek mártíriuma 1918–1956]*. Warszawa, Fundacja Warsaw Enterprise Institute.

A TUDÁSTRANSZFER KÖZTES TEREI

ETŰD AZ IRODALOM OKTATÁSÁHOZ. DIALOGIKUS OLVASÁS A „BESZÉLGETŐ KULTÚRA” FOLYTONOSSÁGÁÉRT

Aki ma választ keres arra a kérdésre, hogy mi lenne a korszerű irodalomoktatás rendeltetése, annak figyelembe kell vennie azokat a mélyreható változásokat, amelyek a kultúra szerkezetében következtek be a digitális univerzum elterjedésével, és számot kell vetnie nemcsak az információkhoz való szabad és szinte korlátlan hozzáférés lehetőségeivel, hanem azzal az ellentmondással is, amely a kommunikációs technológiák fejlettségi foka és az alapvető megértési problémák között mutatkozik meg az élet minden területén.

Kérdés, hogy fenntartható-e az irodalom oktatásának az a hagyományos modellje, amely egy irodalmi műveltséganyag (irodalomtörténeti és/vagy elméleti ismeretek rendszerének) átadását tekintette elsődleges céljának, akkor, amikor – egyfelől – mindenütt az irodalom szerepszűkülésének tüneteivel találkozunk, másfelől pedig a kompetenciafelmérő tesztek eredményei a diákok szövegértési képességének a súlyos deficitjeiről tanúskodnak. Kérdés továbbá, hogy javít-e ezen a helyzeten az a konok erőfeszítés, amellyel újra meg újra célul tűzzük ki az előírt „irodalmi műveltséganyag” elsajátíttatását, a „szövegértési kompetencia” fejlesztését, s újabb és újabb módszerekkel próbálkozunk, valahányszor ez a cél elérhetetlennek bizonyul.¹

Miközben annak a belátására kényszerülünk, hogy nem „trendi” már az „általános műveltség” fontosságára hivatkozni (az irodalmi ismeretek elsajátításával már csak az érettségi vizsgán lehet érvényesülni),² s hogy az újabb „módszerek” sem segítenek a szövegértési képességek fejlettségi mutatóinak javításában, talán érdemes lenne elgondolkodni azon, nem kellene-e magukat a célkitűzéseinket megváltoztatnunk, s azokat a diákok valós igényeihez igazítanunk.³ Nem, nem a

- 1 „Véget ért a *műveltség korszaka*, amikor a kultúra elemei olyan szerves egységet alkottak, ahol a *Bildung* totalitásban mindegyik önmaga kiteljesítése által a kultúra egészét bontakoztatta ki; ahol az autonóm művészetek egymással összefüggésben álltak, és reflektáltak egymásra; ahol »mindenki« olvasott minden »klasszikust«, sőt, ahol bizonyos műveket el sem kellett olvasni, ha a többit ismertük, mert a kultúra szerves összefüggése miatt olyan művekről is bátran beszélhettünk, amelyeket csak más művekből ismertünk.” (Bagi 2017. 9.)
- 2 „A 21. század társadalma információs társadalom (...). Ha pedig az információ jellegét vizsgáljuk meg, le kell szögeznünk, hogy a kulturális emancipáció jelenkori szituációjának szempontjából társadalmunk nem tudásalapú, hanem véleményalapú társadalom.” (Bagi 2017. 18.)
- 3 „A kultúra evidenciájának eltűnése csupán annyit jelent, hogy nincs többé legitimitációja a műveltségnek, hogy a kultúrát meg kell újítani, és új formáit igazolni kell.” (Bagi 2017. 9–10.)

tananyag „lebutítására” gondolok, még csak nem is a klasszikus művek „lecserélésére” kortárs művekkel, nem is regisztercserére („magas irodalom” helyett „populáris irodalom” túlsúlyára), nem is az órán alkalmazott módszerek és technikák korszerűsítésére – mindez alkalmasint hasznos lehet, de önmagában csak „tüneti kezelésre” ad lehetőséget –, hanem arra, hogy – ismeretek átadása helyett – *tegyük az irodalomórát az élményt adó olvasási gyakorlatok színhelyévé*. Vegyük tudomásul, amire Hans-Georg Gadamer figyelmeztet egyik műértelmező tanulmányában, hogy ti. az irodalom eredendő rendeltetése nem az, hogy tudományos elemzések tárgya legyen, hanem az, hogy esztétikai élményt nyújtva válaszoljon a mindenkori olvasónak arra az igényére, amely önnön létének megértésére irányul.⁴ Az embert kérdező érdekeltsége fordítja a szövegek világához, mondja Rudolf Bultmann, s az irodalmi művek olvasását nem a kognitív ismeretekre vonatkozó kérdések motiválják, mint például a tudományos szövegeket, hanem az, hogy az olvasó válaszokat keres a saját egzisztenciáját érintő kérdéseire: „csak az képes a szöveg kíváncsiságát meghallani – írja –, akit saját egzisztenciájának kérdése mozgat” (1990. 110.). Az irodalomnak ez a funkciója különösen időszerűnek mutatkozik a mai körülmények között, ugyanis – ahogyan Hans Ulrich Gumbrecht írja – amikor „[h]étköznapijaink nagy részét számítógép-képernyők előtt töltjük”, amikor a mindennapok „túlnyomórészt (ha nem kizárólag) virtuális valóságokká válnak”, a jelenlét-élmények megvonódása kifejlesztett bennünk egy igen erős „jelenlét-szükségletet”, „jelenlét-vágyat”, „[a] dolgok materiális dimenzióihoz való egzisztenciális közelség visszanyerésének a vágyát”, s ezzel együtt „a múlt jelenvalóvá tételének” vágyát is. Ezt „a szoftverre redukált élettel szembeni alternatívaként” jelentkező vágyat Gumbrecht szerint kitüntetett módon képes kielégíteni az irodalom, mégpedig érzéki, esztétikai jellegénél fogva (vö. 2013a. 07.; 2013b. 185–187.).

Mindezt tekintetbe véve a mai irodalomoktatás számára központi szakmai kérdéssé válik az a voltaképpen nagyon régi kérdés, hogy miképpen lehet az irodalomórát „az önmagunk megértésében érdekelt hermeneutikai cselekvés helyzeteibe” visszahozni (Kulcsár Szabó 1995. 74.), egyszerűbben szólva: a „hogyan olvassunk” (irodalmat) problémája. Ez nem egyszerűen módszertani kérdés. Nem arról van szó, hogy az irodalomértésnek egy régi, tudományos szempontból elavultnak bizonyult elméletét, illetve módszertanát felváltjuk egy új, korszerűbb elmélettel és megközelítési móddal. Itt *egy alapvető fordulatra van szükség az irodalomhoz való viszonyban: ne úgy kezeljük az irodalmi szöveget, mint tőlünk független tárgyat, amelyről ismereteket kell átadnunk, hanem mint bennünket is – diákjainkkal együtt – folyamatosan megváltoztató, alakító tapasztalatot*.⁵

4 „(...) az az alapelv tűnik számomra elfogadhatónak (*gesund*), hogy a költészetet ne tudósoknak szánt tudományos titkosírásnak tekintsük, hanem egy a nyelvközösség alapján közös világhoz tartozók számára rendelt dolognak (*Sache*), amely világban a költő éppúgy otthon van, mint hallgatója vagy olvasója.” (Gadamer 2002. 251.)

5 Gadamer írja: „a műalkotás nem tárgy, mely szemben áll a magáért való szubjektummal. Ellenkezőleg: a műalkotás igazi léte abban áll, hogy tapasztalattá válik, mely megváltoztatja a tapasztalót.” (1984. 88–89.)

Kérdés, hogy melyek lennének a feltételei ennek a fordulatnak?

Egy műértelmező szemináriumsorozat résztvevői, bölcsészhallgatók számoltak be nemrég arról, mennyi nem várt közös felfedezésben és sikerélményben részesítették őket azok a próbálkozásaik, amelyekkel az irodalmi tapasztalást lehetővé tevő hermeneutikai szituációkat igyekeztek megteremteni a szemináriumi foglalkozásokon. Ugyanakkor azt sem hallgatták el, mennyire zavarba ejtette és frusztrálta őket kezdetben, a bevezetőnek szánt órán az általam értelmezésre kiválasztott Paul Celan-vers: mennyire megrémítette őket az egyébként rövid költemény zártsága, megközelíthetlensége, hermetikussága; mint utólag bevallották, voltaképpen saját maguktól, önnön nem-értésük tapasztalásától ijedtek meg. Paradox módon azonban éppen ez a kezdeti negatív tapasztalat bizonyult a későbbiekre nézve a legtermékenyebbnek, ugyanis a vers rendhagyó költői nyelve a nem-értés tapasztalatában juttatta érvényre azt az igényét, hogy az olvasó megálljon nála, gondoskodón elidőzve bensőséges kapcsolatot létesítsen a szöveggel, s engedje, hogy a szöveg zavarba hozza megszokott nyelv-, világ- és önismeretét, egyre gazdagítva sejtéseit arra vonatkozóan, hogy – ahogyan Gadamer mondja Celan verseit értelmező tanulmányában – „hogyan lehetne még tovább csiszolható az ön-(meg)értése (nem pedig a szöveg)” (2002. 245.).

Ez a szemináriumi tapasztalat a tekintetben is tanulságul szolgált, hogy rákérdeztetett a szöveghez való viszonyunknak azokra a magunkkal hozott, tanult, ám tudatosítatlan automatizmusaira, amelyek a leginkább akadályozzák az adekvát kapcsolatteremtést a (költői) szöveggel. Vajon nem azért éljük meg frusztrációként a szöveg idegenségének, illetve a saját nem-értésünknek a tapasztalatát, mert egy objektíváló megismerésszermény fogságában a szöveg azonnali birtokba vételét, jelentéseinek azonosítását tekintjük feladatunknak? Nem azt várjuk-e el magunktól – és a diákjainktól is –, hogy a szöveg idegenségét a reflektáló kívülről pozíciójából (azaz kivonva magunkat, önmagunk szubjektivitását a megértés szituációjából) minél előbb megszüntessük, ellenőrzésünk alá vonjuk úgy, hogy – a művet kezelhető tárgynak tekintve – „elemezzük”, mindaddig, amíg (több-let)jelentését maradéktalanul fogalmi szintre nem fordítjuk, magától értetődővé nem tesszük? És vajon nem éppen ennek a kívülálló pozíciónak az elfoglalásával tesszük elérhetetlenné önmagunkat a mű bennünket megszólító szava számára, tesszük lehetetlenné, hogy a mű életünk közelségébe, mintegy „testközelbe” kerüljön, s a meglepetés erejével – zavarba ejtőn és gyönyörködtetve – valóságos (igazság)tapasztalatban részesítsen?

Elég, ha az olvasni tanuló gyermek példájára gondolunk, hogy nyilvánvalóvá váljék: a szövegértés természetes folyamatában a megértendő szöveg nem különül el – a megértés tárgyaként – az olvasótól, hanem egy *dialogusszerű viszony*⁶ dinamikájában részesíti őt a *keletkező jelentés* tapasztalatában. Jól mutatja ez a példa, hogy a szövegértés kérdése nem egyszerűen technikai kérdés:

6 „Ahogy beszélgetőpartnerünkkel megértetjük egymást egy dologgal kapcsolatban, úgy érti meg az interpretátor is azt a dolgot, amelyet a szöveg mond neki.” (Gadamer 1984. 264.)

a kibetűzés technikájának az elsajátítása szükséges, de nem elégséges feltétele az olvasásnak. A betűk összeolvasásának nem könnyű munkája abban a pillanatban vált át valódi olvasásba, amikor a gyermek hirtelen részesülni kezd a szövegnek éppen az ő megértő erőfeszítése nyomán keletkező értelmében. Ettől kezdve az olvasás már nem egyszerűen a leírt szavak, mondatok megismétlő felhangosítása, hanem *a szöveg szóhoz juttatása*⁷ *egy beszélgetésszerű történésben*. A megértő olvasás tehát nem a szöveg jelentésének azonosítását, illetve passzív tudomásulvételét jelenti, hanem – Kulcsár Szabó Ernő szavával – a „dialogikus hermeneutikai részesedés” (2017. 20.) tapasztalatát; ami feltételezi az olvasó ráhangolódását a szöveg értelemigényére (úgy, ahogyan bármely beszélgetésszituációban megértő érdeklődéssel fordulunk a partnerünkhöz); ez az odafordulás az értelemanticipáció⁸ előrenyúló mozgásában nyilvánul meg, valamint abban, hogy az olvasó engedi ezt az előzetes értelemelvárást a szöveg által szüntelenül korrigálni, módosítani. Így lesz *az olvasásban keletkező értelem a szöveg és az olvasó közös teljesítménye*.⁹ Az olvasónak az ilyen cselekvő bevontsága az értelem történésébe öröm-élménnyel jár (az értelem mint „lehetséges igazság” felismerésének örömeivel), s bizonyára ez az öröm motiválja az olvasni tanuló gyermeknek is azt a hajlandóságát, hogy megküzdjön a kibetűzés technikai akadályaiival.

Ezek után talán nem tűnik indokolatlannak az a felvetés, hogy az irodalomértés oktatásában eredményesebbek lehetnek a *dialogikus olvasás* gyakorlatai, mint az „ismeretátadásnak” és „képességfejlesztésnek” azok a módszerei, amelyek a jelentés birtoklását tűzik ki célul.¹⁰

A dialogikus irodalomoktatás esélye egy voltaképpen nagyon egyszerű és kézenfekvő belátáson alapuló döntésen múlik – amit csak azért nehéz megtenni, mert ellentmondani látszik a szokásos gondolkodásnak –: azon a hajlandóságon, hogy lemondjunk a szöveget eltárgyasító értelmezői pozíció látszólagos biztonságáról, és hagyatkozzunk arra, ami az olvasás természetes folyamatában „magától” megtörténik: az értelem történésébe való bevonódásunk eseményére. Egyszerűbben és nyersebben szólva: ne akadályozzuk, inkább segítsük irodalomórán is annak a megértéstapasztatnak a bekövetkezését, ami a maga természete szerint megtörténik az olvasás folyamatában. Bölcsészhallgatóim szemináriumai tapasztalatai arról is szóltak, hogy ebben a pozícióváltásban – a reflektáló kívül-

7 „[M]inden írott szöveg egyfajta elidegenedett beszéd, s megkívánja, hogy a jeleket beszéddé s értelemmé változtassuk vissza. Mivel az írásosság révén az értelmet egyfajta önelidegenedés éri, ez a visszaváltoztatás a voltaképpeni hermeneutikai feladat.” (Gadamer 1984. 276.)

8 „A megértés – amint azt Heidegger kimutatta – mindig valamilyen előzetes felvázolás alapján történik: amint a szöveg egy részében valami értelmet vélünk rögzíteni, nyomban fölvázoljuk annak alapján az egésznek az értelmét.” (Fehér, M. 2001. 32.)

9 „Az olvasó épp ezáltal érvényességében tapasztalja azt, ami szól hozzá, s amit megért. Amit megértett, az már eleve több, mint idegen vélemény: lehetséges igazság.” (Gadamer 1984. 276.)

10 „A tudományos irodalomértelmezés dilemmáiról” szólva Kulcsár Szabó Ernő is a dialogikus hermeneutikai tapasztalatot előnyben részesítő irodalomértés alternatíváját állítja szembe az irodalomtudomány hagyományos „továbbítómodelljével” (vö. 2017).

lét pozíciójából az olvasás tapasztalatába való belevontság pozíciójába – csak a döntés *előtti* első lépést nehéz megtenni. A *dialogikus köztesség* terében, ahol a szöveg keletkező értelmében való örömteli részesülésünk a tét, meglepő módon semmilyen értelmezői erőfeszítés nem tűnik nehéznek; ugyanis itt a „feladat” nem más, mint épp *a jelentés uralásának megterhelő feladatától mentesített, szabad belebocsátkozás a művel folytatott dialógusba*.

Miben állhat tehát a birtokló megismeréssel szemben álló irodalomértés dialogikus aktus jellege, és milyen képességeket fejleszt (helyesebben: képez) ennek irodalomórai gyakorlása?

Választ keresve kérdéseinkre (bár időnk fogyóban), induljunk ki egy, a felvetésünk szempontjából nagyon fontos megállapításból! Hans-Georg Gadamer írja főművében, az *Igazság és módszerben*: „a hagyomány is valódi kommunikációs partner, mellyel ugyanúgy összetartozunk, mint az Én a Te-vel” (1984. 251.). Arra a korábban már említett tapasztalatunkra kell itt gondolnunk, hogy egy (irodalmi) szöveg akkor tarthat számot igazán érdeklődésre, amennyiben olvasója – aki bizonyos egzisztenciamegértés igényével fordul feléje – „megszólítva” érzi magát általa.¹¹ Vagyis a kérdéseknek és válaszoknak ebben a párbeszédszerűen megélt eleven kölcsönösségében (az olvasó életkérdéseivel fordul a szöveghez, amelyekre a szöveg az olvasó életlehetőségeire visszakérdezve válaszol) tárul fel a mű – mindig újból és másképp – keletkező értelme.¹² A lényegi hasonlóság aközött, ahogyan az (irodalmi) hagyományhoz (a szöveghez), illetve egy jelenkori embertársunkhoz (beszélgetőpartnerünkhöz) viszonyulunk, ismételten rávilágít a szöveget megfajtott tárgyként kezelő irodalomfelfogás helytelenségére. A művet eltárgyasító távolságtartással ugyanis, mint Gadamer megállapítja, az olvasó „*kirefektálja magát a hagyományhoz fűződő életviszonyából*” (1984. 253.), vagyis a *megszólításnak* és *megszólítottaságnak* abból a kölcsönösségből, amely *a mű értelmének életösszefüggésbe ágyazódó megtapasztalását* lehetővé teszi. Az irodalomórai műértelmezés sikere ezért nem az előre kész jelentések (válaszok) azonosításán és átadásán, hanem az olvasói kérdések mozgósításán, a mű által nekünk személyesen feltett kérdések felismerésén, a megszólítások és válaszok tapasztalatszerűen megélt párbeszédének megőrzésén múlik.

„Minden tapasztalat, amely megérdemli ezt a nevet, valamely elvárást keresztesz” – írja Gadamer (1984. 250.). Az irodalmi mű is, mint a nyelvi művészet alkotása – vagy ahogyan Gadamer nevezi: mint „*eminens szöveg*”¹³ – az olvasó elvárásaival kezdeményezett játék révén részesít igazságtapasztalatban. Az *eminens szöveg* ugyanis a beszéd áramából kitűnő, rendhagyó nyelviségé-

11 „[A] megértés azzal kezdődik, hogy valami megszólít bennünket.” (Gadamer 1984. 212.)

12 „A kérdésfeltevés (...) olyan érdekből nő ki, mely a kérdező életében gyökerezik, s minden megértő interpretáció előfeltétele, hogy az érdek valamilyen módon az értelmezendő szövegekben is eleven legyen és hogy megalapozza a szöveg és az értelmező közötti kommunikációt.” (Bultmann 1990. 96.)

13 „[A]z *eminens szöveg* egy önmagában megszilárdított, autonóm képződmény, mely azt akarja, hogy újra és újra elolvassák, ha már értik, akkor is.” (Gadamer 1994. 193.)

vel keresztezi előzetes tudásunkat: megütköztető módon szembesít azzal, amit a hétköznapi nyelvhasználat szokásossága elfed, s – felszakítva előzetes értésünk megszokott szövedékét – a szóban forgó dolog újfajta megértésére késztet. Más szavakkal: az irodalmi mű – nyelvi formateljesítménye révén – másképp és mást válaszol, mint ami olvasója értelemelvárásába problémamentesen beilleszthető lenne, s így a szöveg és az olvasó közti dialogikus relációban valami előre nem sejtett, nem kiszámítható eredmény, helyettesíthetetlen *igazságtapasztalat* adódik: ezt nevezhetjük az igazságtörténetes eseményének.

Tegyük hozzá: az *igazságtörténetes* egyben a *formatörténetes* eseménye is, amennyiben az „eminens szöveg” éppen megformáltságának, nyelvi megjelenésének mikéntjével válik számunkra „mondóvá”, olyan közleménnyé, amelyet nem lehet más formában elmondani. Ezért megértésekor nem támaszkodhatunk valamely rajta kívüli valóságvonatkozás (vagy szerzői szándék) ismeretére, csupán a szöveggént megjelenő alakjára;¹⁴ s így „igazságtapasztalatában” éppen a forma érzékelése által részesülhetünk. Mivel az eminens szöveg esetében a nyelvi forma nem közömbös vagy másodlagos (nem tűnik el a mondandó mögött, annak kifejezési eszközeként, és nem is helyettesíthető más nyelvi kifejezéssel), hanem előtérbe kerül, önmagára, önnön materialitására irányítja a figyelmet, az olvasónak nemcsak a kognitív képességeit veszi igénybe, hanem az – esztétikai értelemben értett – érzékelő képességeit is (belső hallását, látását, ritmusérzékét, képzelőerejét), s ezekkel együtt – az életviszony által, amely a szöveg horizontját az olvasó horizontjával összekapcsolja – mozgósítja pszichikai képességeit is, egész személyiségét: eszméltetőn gyönyörködtet, gyönyörködtetve eszméltet. A művészi formának köszönhetően – amennyiben engedjük, hogy esztétikai hatásfunkcióit érvényesítse – az eminens szöveg a *kimondhatatlan* dimenzióját is jelenvalóvá teszi számunkra (a jó mű a kimondhatatlant mondja), és a *fogalmilag megragadhatatlan* tapasztalatok átélését is lehetővé teszi, a maguk közvetlenségében és kimeríthetetlen gazdagságában. A műértelmezés során tehát a leginkább arra kell törekednünk, hogy a mű tartalmi telítettségét a „hangulatok olvasásával”,¹⁵ a forma elidőző ízlelgetésével, körültagogatásával, körüljárásával érzékeljük-élvezzük, anélkül, hogy teljességében megragadnánk: *az értelmezés az esztétikai tapasztalat megbeszélése legyen!*

A költői nyelv esztétikai potenciáljában való dialogikus részesedés azt a (digitális világban különösen nélkülözhetetlen) tapasztalatot nyújtja, hogy *emberi létezésünk nem egy anyagtalan, személytelen virtuális térben, hanem egy nagyon is valóságos közegben, a nyelv materialitásában és a dialógusviszony személyességében adódik számunkra.*

14 „[A] megértésben az irodalom nyelvi megjelenésén nem lépünk túl, nem hagyjuk magunk mögött.” (Gadamer 1995. 51.)

15 Hans Ulrich Gumbrecht felfogásában a szövegek közvetlen „jelenléthatását” elsősorban nem a jelentésük azonosítása, hanem esztétikai artikulációjukból adódó hangulati hatásuk biztosítja, ezért azt javasolja, hogy „az irodalom értelmezői és az irodalomtörténészek olvassanak »hangulatorientált« módon” (2013c. 011.).

A dialogikus olvasás irodalomórai szituációjában – a fentiekből adódóan – nem kerülendőek, sőt, *a megértést elősegítő, legitim tapasztalatoknak bizonyulnak az (el)hallgatás, a nem-értés, a félreértés mozzanatai*. „Olvadni olyan, mint fordítani” – mondja egyik tanulmánya címében Gadamer (vö. 2000); majd rávilágít arra, hogy éppúgy, ahogyan a fordító számára a fordíthatatlanság helyei a legtermékenyebbek hermeneutikai szempontból, az írás művészete is a magától értetődést ellehetetlenítve törekszik arra, hogy olvasóját „megértésre szorítsa”; így a „fordíthatatlanság fokozataival” való olvasói találkozások valódi interpretációs nyereséggel járnak. Az értelmezés itt nem merül ki a jelentések pontos azonosításában (az egyértelműsítésben) – nem is ez a rendeltetése –, hanem *az értelem keresésének* variációin keresztül valósítja meg a művet.¹⁶

Ám tudnunk kell, amire Gadamer is figyelmeztet Celan költészetét értelmező tanulmányában, hogy „a többértelmű(ség) és meghatározatlan(ság) értelme, amelyet a vers megbolygatott, (...) nem az olvasó kénye-kedvének szabad tere, hanem annak a hermeneutikai törekvésnek a tárgya, amelyet e versek követelnek meg” (2002. 250.). Egyszerűbben szólva: a mű – jelentéspotenciáljának kimeríthetlensége ellenére – nem értelmezhető tetszés szerint, *a mű szövegének elsőbbsége van minden értelmezéssel szemben*. Azaz nem vonhatjuk be teljesen a művet a saját szubjektív megítélésünk szférájába, mintegy eltárgyasítva, illusztrációjává téve saját előítéleteinknek; „[e]lkenkezőleg – írja Gadamer –: aki egy szöveget meg akar érteni, az kész engedni a szövegnek, hogy magától mondjon valamit. Ezért a hermeneutikailag iskolázott tudatnak eleve fogékonnak kell lennie a szöveg más-sága iránt” (1984. 193.). Az (irodalmi) szöveg – formanyelvében testesülő – idegen véleményével való találkozás megütköztető tapasztalata világít rá ugyanis saját előzetes véleményünk mibenlétére is (amiben megmutatkozik a mi másságunk); s ha – én-központúságunkat feladva – nyitottá válunk arra, hogy a szöveg a maga igazságát érvényesítse velünk szemben, előzetes tudásunk módosul, s új belátásokra juthatunk – „igazságtapasztalatban” részesülünk – önmagunkat illetően is.

Az irodalom természetének megfelelő dialogikus irodalomolvasás gyakorlata-gyakorlása tehát kitüntetett módon képez olyan kommunikációs kompetenciákat, amelyek az emberi együttélés számára általában véve nélkülözhetetlenek: a készséget az előítéletek tudatosítására, valamint a másik lehetséges igazsága iránti nyitottság, a türelmes és elkötelezett odahallgatás, a mélyreható figyelem, a más-ban való önmegértés, a dialógusközösségbe kapcsolódás képességeit.¹⁷ „Ha nincs

16 „Így tehát nem kell megrettenni a sikertelenség láttán – írja Celan-interpretációjában Gadamer –, hanem meg kell próbálni elmondani, hogyan értünk – annak kockázatával, hogy néha félre-értünk és néha benyomások homályában ragadunk, amelyek megszágyenítenek bennünket. Csak így adódik esély arra, hogy másoknak nyereségük legyen ebből. Az ilyen fajta nyereség (...) abban rejlik, (...) hogy egészében bővül és gazdagodik a szöveg visszhangtere.” (2002. 260.)

17 A nyitott beszélgetésben való részvétel képességének „kiművelése” különös fontosságra tehet szert a mai „véleményalapú társadalom” „véleményterrorral” fenyegető kontextusában, ahol a „véleményformálás kötelezettsége a közösségi médiában az individualitás kifejezésének egyetlen lehetséges eszközévé vált (...) Véleményének megvédése pedig mindenkit arra késztet, hogy a rendelkezésére álló kommunikációs eszközök lehetséges maximumával védje

ez a nyitottság egymás iránt, akkor nincs igazi emberi kapcsolat” – írja Gadamer (1984. 253.).

Így a dialogikus olvasás oktathatóságának kérdése egy egész kultúra életkérdéseként tűnik elénk, ami azt a szakmai feladatot rója a tanárra is, hogy – kilépve az ismeretek átadásának monológ-pozíciójából – diákjaival együtt maga is részesevé váljék a szövegértés történésszerű eseményének. A bizonyosság birtoklásáról való lemondás, s annak a „produktív tudatlanságnak”¹⁸ a vállalása, amelyre a szókratészi párbeszédnek nyújtanak máig inspiráló mintát, nélkülözhetetlen feltétele a „közösséggé változásnak” a dialógusban, „melyben nem maradunk az, ami voltunk” (Gadamer 1984. 264.).

Szakirodalom

BAGI Zsolt

2017 *Az esztétikai hatalom elmélete. Kulturális felszabadítás egy újbarokk korban*. Budapest, Napvilág Kiadó.

BULTMANN, Rudolf

1990 A hermeneutika problémája. In: Bacsó Béla (vál.), Csikós Ella–Lakatos László (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. Budapest, 91–114.

FEHÉR István, M.

2001 *Hermeneutikai tanulmányok I.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.

GADAMER, Hans-Georg

1984 *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Budapest, Gondolat Kiadó.

1994 Az „eminens” szöveg és igazsága. In: Uő: *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins Kiadó.

1995 Filozófia és irodalom. In: Bacsó Béla (vál.): *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza?* Budapest, Ikon Kiadó, ELTE Esztétika Tanszék, 41–62.

2000 Olvasni olyan, mint fordítani. *Vulgo* 2–3–4. 19–24.

2002 Ki vagyok Én, és ki vagy Te? (Kommentár Paul Celan verseinek *Atem-kristall* című ciklusához (1973, részletek). In: Bókay Antal (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 245–261.

---

ki a véleményének integritását veszélyeztető támadásokat, illetve saját támadásai lehetőség szerint porrá zúzzák ellenfele véleményét. Vélemény véleménnyel áll hadban, (...). Individualitásáért mindenki nap mint nap harcba kell hogy szálljon, vagy pedig fel kell adnia az individualitás igényét. Mindeközben természetesen a »mindenről véleményt alkotni!« imperatívusza (...) a vélemények minden eddiginél kiterjedtebb és reménytelenebb sematizációjához vezet” (Bagi 2017. 20–21.).

18 Az „emancipatórikus kultúra” felújításának feltétele – állapítja meg Rancière nyomán Bagi Zsolt –, hogy „a tanárnak és a tömegnek egyaránt a produktív tudatlanság talaján kell állnia, ha nem előre adott, kész tudás közvetítéséről, hanem a tudás kooperatív termeléséről akarunk beszélni” (2017. 10.).

GUMBRECHT, Hans Ulrich

2013a Kockázatot vállalni („tudományossá” válás helyett). Válasz Kevin Plattnak. *Prae* 3. 4–8.

2013b Jelenlét a nyelvben (különös tekintettel a múlt jelenlétére). *Aetas* 28. 1. 178–186.

2013c Hangulatokat olvasni. *Prae* 3. 09–026.

KULCSÁR SZABÓ Ernő

1995 Hatástörténet és metahistória (Hozzáférhető-e a történetiség?). In: Uő: *Történetiség Megértés Irodalom*. Budapest, Universitas Kiadó, 62–99.

2017 Megértés – történés – létesülés. A tudományos irodalomértelmezés dilemmáiról. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Megértés és megértetés. A magyarázat a bölcsészettudományokban*. Budapest, Gondolat Kiadó, 13–37.

A MAGYAR ÉS ROMÁN IRODALMI ÖRÖKSÉGEK TALÁLKOZÁSI PONTJAI – EGY OLVASÁSSZOCIOLÓGIAI ÉS BEFOGADÁSELMÉLETI KUTATÁS VÁZLATA¹

Bevezetés

Marshall McLuhan 1962-ben azt tanácsolja az emberiségnek, tanuljon meg feledni – annak érdekében, hogy a világ teljesen átlátható, megérthető, globális faluvá váljon, ahol a lakók értik egymás kultúráját. Magyar–román kontextusban nézve a kérdést, ez tulajdonképpen utópia, hiszen az erdélyi többségi és kisebbségi kultúrák békés egymás mellett élésének nem a feledés az előfeltétele, hanem a SAJÁT mellett a MÁSIK megismerése, megértése. Ebben az összefüggésben ennek a kölcsönösségnek egyik eszköze – köztes kulturális tere – egymás irodalmának olvasása lehet. A másik irodalmának olvasásakor nyelvi és történelmi határátlépésről is beszélhetünk. Elvégre a másik nyelve által vezérelt és történelmébe ágyazott irodalmi anyaggal találkozunk; a másik olvasásának pusztá gesztusa önmagában is átlépés; befogadói oldalon pedig az előbbi két átlépés valamilyen formában beleszólhat a befogadó értékrendjébe.

Mindezek fényében olyan olvasásszociológiai és befogadáselméleti kutatást kívánunk indítani, mely az alábbi célokra fókuszál.

1. A meglévő olvasásszociológiai és befogadáselméleti empirikus kutatások eredményeiből kiindulva vizsgálni kívánjuk két (egy magyar és az ajánlott román) irodalmi narratíva interakcióit, korrelációit, abban a kulturális köztes térben, melyben a magyar anyanyelvű székelyföldi diákok szocializálódnak. Kutatásunkkal megkísérünk olyan olvasmánylistát összeállítani, mely segítségére lehet a diáknak és a tanárnak egyaránt.

2. Górcső alá kívánjuk venni a többségi (ez esetben: román) irodalom befogadását, az ezzel járó határátlépéseket, melyek befolyásolják (többek között) a befogadói értékrendet, az identitásképzést, az interkulturális kommunikáció alakulását.

---

1 A kutatást az Integrált kutatói utánpótlás-képzési program az informatika és számítástudomány diszciplináris területein (EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00002) című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Elméleti háttér

McLuhan a 20. század közepén a Gutenberg-galaxis belátható végét vizionálja, azzal magyarázva a tipográfiai ember „térvesztését”, hogy az internet, az e-világ terjedésével nem lesz már szükség a hagyományos, gutenbergi értelemben vett írás-olvasás használatára, és az új, digitális térben lassan a nyomtatott könyv is elveszti korábbi, ismeretközlő szerepét. A kanadai médiaelmélet-tudós megállapításai néhány évtizeddel később már nem hatnak vízióként, inkább mintha a valóságos helyzetet írnák le. Az e-világ térhódításaként a Neumann-galaxis emberének gyökeresen megváltoztak a kommunikációs, információkeresési, tanulási és olvasási szokásai is. Jelen tanulmányban az olvasás kérdéskörével foglalkozunk ugyan, de nem célunk a virtuális világban jelentkező és az olvasást is befolyásoló jelenségeket elemezni, bár figyelmen kívül sem hagyhatjuk azokat; különösen akkor nem, amikor a „globális faluban” szocializálódó fiatalok identitáskérdéseit vizsgáljuk.

A nemzetközi (Bean 2002; Clark–Foster 2005; Lockwood 2008; Clark–Douglas 2011) és a hazai (Adamikné 2006; Kamarás 2005; Kaposvári–Dányi–Lőrincz 1990; Gombos 2018; Gereben 2017) olvasásszociológiai kutatások az olvasás visszaszorulását mutatják, mely jelenség szorosan összefügg a PISA- és PIRLS-eredmények romlásával. Az egyébként is csökkenő tendenciájú, kedvtelésből való olvasás riasztó gyorsasággal hanyatlik tovább, és ez a folyamat különösen intenzív a fiatalok körében. Az olvasás válsága és a társadalmi stratifikáció is szoros összefüggést mutat (Bukodi 2004): a magyar könyv olvasók magasabban képzetek, nagyobb jövedelemmel rendelkeznek, a kognitív és gazdasági tőke terén is előnyben vannak a nem olvasókkal szemben. Az Ipsos felmérései szerint a magyar 18–25 éves fiatalok közel 63%-a egyáltalán nem olvas, gyakorlatilag könyvek nélkül éli az életét (Nem olvasnak a fiatalok 2013). Különösen szomorú és témánk szempontjából fontos tény, hogy minden tekintetben a szépirodalom a legnagyobb vesztes.

Határainkon túl, a magyarlakta területeken is hasonló jelenségek figyelhetők meg (bár, tudomásunk szerint, Székelyföldön az utóbbi évtizedekben nem történt ilyen felmérés), csak mérsékeltebben: a kisebbségben élő magyarok több klasszikust olvasnak. Korábbi olvasáskutatások azt bizonyítják, hogy asszimilációs környezetben (kifejezetten diktatúrák idején) az identitásérzet jelentősége felerősödik, és ezzel szoros összefüggésben van az olvasás (Gereben 2001). 1998 tavaszán Erdélyben készült felmérés, Székelyföldet is befoglalóan (Gereben–Tomka 2000). Ez is azt mutatja, hogy az erdélyi magyarok körében a nemzettudat, a hazafogalom és az olvasás mennyisége-minősége korrelál. Különösen fontos ez témánk tekintetében, minthogy az utóbbi évtizedben a székelyföldi kulturális és területi autonómiatörekvések kiemelt sajtófigyelmet kaptak; az ezzel kapcsolatos politikai történések mindennapjaink hírei közé tartoznak. Ennek kontextusában lényeges kérdés, hogy is alakul a székely fiatalok identitástudata, nemzet- és hazafogalma, a többségi nemzethez való viszonyulás, a „határátlépések”, a „köztes

terek” kérdése. Jelen tanulmányban ezeket a szociológiai jelenségeket kívánjuk olvasáskutatási módszerrel vizsgálni.

Az olvasás mennyiségi mutatóinak csökkenését nem hagyhatjuk figyelmen kívül, de felmérésünk vonatkozásában ezeknek nincs különös jelentőségük. A célcsoport ugyanis a középiskolás korosztály, nevezetesen a gimnáziumok 10. és 11. osztályai. Meglepő módon, ahogyan az MTA felmérései is bizonyítják, a Z-generáció tagjai között a legnagyobb az olvasási kedv: kiemelkedően, 91%-ban vallják magukat könyvolvasónak (Gyenes 2005). Ezen magas arány háttérében valószínűsíthetően az a magyarázat (is) meghúzódik, mely szerint a nemzedék zöme iskolai tanulmányai során „kénytelen” könyvet olvasni, hiszen a gimnáziumok kötelező-olvasmány-követelménye ezt előírja. Igaz, ezt a követelményt az előtte járó nemzedékeknek is teljesíteniük kellett. Magyarázatul szolgálhat az olvasói hajlandóságra egy másik ok-okozati összefüggés is, melynek nevet is adhatunk: a Harry Potter-jelenség. J. K. Rowling könyveinek köszönhetően újra reneszánszát éli az olvasás, különösen az Y- és a Z-generációk tagjai között. Az olvasáskutatás különböző területei kiemelten foglalkoznak a Potter-jelenség hatásaival: egyre bővülő szakirodalom áll rendelkezésünkre erre vonatkozóan. Számunkra azonban az olvasás *mint szabadidős tevékenység és szórakozás* az, ami releváns. Vagyis ezek mutatóinak növekedése; illetve az, hogy ennek egyenes következményeként a fiatalok zöme megszereti magát az olvasást, tehát megnövekedik annak a valószínűsége, hogy ez a korosztály a továbbiakban is igényt tart majd erre a tevékenységre. Az már másik kérdés és újabb kutatási irány lehetne: az olvasás szeretetéből kiindulva hogyan tudnánk az értékes szépirodalom irányába mozdítani a fiatal generációt?

Az MTA a fent említett felméréseket a magyarországi fiatalok körében végezte, de kiinduló alapként feltételezhetjük, hogy az erdélyi-székelyföldi fiatalok között is hasonló jelenségek zajlanak. A román és magyar közoktatási rendszer eltérő gyakorlatot folytat a kötelező olvasmányok kijelölése terén: Romániában nem jelölnek meg konkrét műveket; az irodalomtanításban korszakok és műfajok szerint kéri számon az anyagot; az egyes korszakokhoz, illetve műfajokhoz kapcsolódó listáról megadott számú (de szabadon választható) tételt kell elolvasni. Vagyis ha a lista egésze nem is kötelező, bizonyos számú olvasmány kötelezően választandó.

Befogadáselméleti téren Vigotszkij ama megállapításából indulunk ki, mely szerint a művészi formáló tevékenységnek célja van, és a befogadás folyamatában számos, esztétikán kívüli mozzanat is érvényesül: a művészi forma nem különíthető el a gondolatoktól és érzelmektől (Vigotszkij 1968). Ebben az értelemben tehát egy szépirodalmi mű befogadása szoros összefüggésben áll az olvasó érzelmeivel, a témával kapcsolatos előzetes gondolkodásával, netán egész élményvilágával. Témánk kontextusában szemlélve a vigotszkiji felvetést, a román irodalom befogadása a magyar olvasónak a másik kultúrához való pozitív–negatív, netán semleges gondolatait, tapasztalatait, érzelmei függvényében (is) értelmezhető. Másrészt az irodalmi szöveg olvasása a befogadó számára mindig önmaga és mások észlelése: ez az interpretáció már a szociális megismerés köré-

be tartozik és arra helyezi a hangsúlyt, „ahogyan emberek gondolkodnak emberekről” (Wegner–Wallacher 1977, idézi Halász 1996).

Az irodalmi köztes terekben, a kultúrák találkozásának metszéspontjában, a MÁSIK-ról való gondolkodás alakulásában vitathatatlan a szociális megismerés fontossága, különös tekintettel arra is, hogy a befogadás minősége elvileg befolyásolhatja a meglévő sztereotípiák gyengülését vagy netán újabb előítéletek kialakulását. Az irodalmi megértés mint önmagunk megértésének része katalizátor lehet az egyén identitásszerkezetének változásában is. A Jan Assmann-i identitásdimenzió (Assmann 1992) két összetevőjének (az én- és a mi-azonosság) alakulása, fejlődése is tanulmányozható az irodalmi megértés/szociális megismerés összefüggérendszerében. Az olvasmányélmények az én-identitás személyes szegmensét alakíthatják/módosíthatják, és ezáltal – az én-azonosságnak a mi-azonosságra gyakorolt hatásával – erőteljesen befolyásolhatják a mi-identitást, vagyis azt a képet, melyet a csoport (jelen esetben a magyar olvasók csoportja) önmagáról kialakít. A kollektív szociokulturális identitás önmagában nem létezik, „minőségét” az őt alkotó egyének (olvasók) én-azonossága határozza meg. Tehát ha az én személyes szegmensének alakulása/fejlődése nyomon követhető az irodalmi megértés vizsgálatával, akkor a különböző (saját és más) irodalmi alkotások interakciójával felrajzolható olyan mi-identitás-kép, mely a köztes térben való boldogulási stratégiához adhatna irányjelzőket. Egyik kutatási célunk tehát az, hogy megkíséreljük feltérképezni azokat a (román és magyar) irodalmi műveket, melyek egymásra hatva felerősítik vagy gyengítik az én személyes identitását, ezáltal befolyásolva a csoport mi-azonosságát is.

A kisebbségi azonosságtudatot sajátos többségi és kisebbségi nemzeti viszonylat generálja (Veres 2005) és folyamatosan alakítja. Témánk kontextusába illő megfogalmazással: köztes térben formálódik. Összetevői közé tartoznak a haza, a szülőföld megfogalmazása, a másik nemzethez való viszonyulás, a szimbólumok, a történelem szerepének jelentősége, a nemzeti auto- és sztereotípiák. Az egyén szocializációjának két szakaszából (Veres 2005) mi az elsődleges szocializációs szakaszt (a felnövekedés és az iskolázás folyamatát) vizsgáljuk, hiszen célcsoportunk, a gimnazista fiatalság ebben a szakaszban van. A hazafogalom vizsgálatára azokat a terminusokat fogjuk használni, melyek egy magyar mélyinterjú vizsgálat eredményeként „rajzolódtak ki” a kutatásban részt vevő fiatalok hazafogalmának leírására.

1. „Individuális-irracionalis hazafogalom: a hazához fűződő pozitív kapcsolatot természeti jelenségeként, ösztönös vonzalomként állítja be – nincs észszerű indok, sőt az észszerűség a kalkuláló instrumentális logika ellentételeként jelenik meg.

2. Individuális-rationális hazafogalom: a hazához való viszony célszerűsége, az interakciók és kommunikáció lebonyolításának könnyedsége, a környezet ismerettségéből adódó előnyök. Mentese az irracionálismustól, a nemzeti ideológia szempontjából kevésbé hozzáférhetőek.

3. Kollektivista-irracionalis: gondolati anyaga az egyének csoportosulási hajlamaira, összetartozási szükségleteire, közös érdekeikre és közös történelmi sorsára vonatkozó ellentétekből merít.

4. Kollektivista-rationális: összetartás szükségessége – hátránya az irracionálizmus, mely csak akkor tűnik el, ha a megközelítésbe a közös érdek, a kölcsönös függőség gondolata bekerül. Ez sem védtelen a nemzeti ideológia túlzásával szemben, de realisabb, inkluzívabb (beengedő) természetű. A közös sors, a történelemből származó ismeretek, gondolati beidegződések, a hazának mint kollektíve megélt múltnak a fogalma az egyéni hazatudat egyik legerősebb támpontja lehet.” (Csepeli 1987. 331–332.)

Ezekre a szempontokra a kérdőívben külön kérdésblokkot fogunk megfogalmazni. Másfelől a „nemzeti” kategória akkor aktivizálódik az identitás egyébként is gyorsan változó hierarchikus szerkezetében, amikor egyes konkrét élethelyzetek nyíltan vagy rejtetten „szólítják” meg a nemzeti identitást (Csepeli 1987): ezt az élethelyzetet lehet modellezni egy olyan novella elolvasásával, melynek fókuszában kisebbségi kérdések (is) állnak.

Empirikus kutatásunk másik fontos elméleti sarokköve az interkulturális kommunikáció. Jelen felmérés sajátosságait és kutatási céljait figyelembe véve William B. Gudykunst definícióját tekintjük érvényesnek, mely szerint az interkulturális kommunikáció a csoportok közötti kommunikáció azon fajtája, ahol a résztvevők eltérő csoportokba tartoznak (Gudykunst 2005), témánk vonatkozásában többségi és kisebbségi csoportokba. A másik, jelen esetben a többségi kultúrával való találkozás egyik eszköze a szépirodalom olvasása.² Ez lehetőséget ad arra, hogy az irodalmi köztes térbe lépéssel az olvasó megérthesse a másik csoport gondolkodását, annak kulturális értékeit, motivációit. A többségi irodalom kisebbségi olvasása (mely tehát önmagában is határátlépés, gesztus a másik irányában), nem jelenti azt, hogy egyet is kell érteni azzal, amit ott olvasunk, de hasznos olyan szempontból is, hogy adott esetben a másik helyzetébe tudjuk képzelni magunkat, és ennek eredményeként megérthetjük a másét, a másik cselekedeteinek motívumrendszerét; ezáltal csökkenhetnek bennünk az előítéletek sztereotípiái.

Ez természetesen attól is függ, hogy milyen üzenetű irodalmat olvasunk, hiszen a határátlépés negatív tapasztalattá is válhat: az olvasó még jobban eltávolodhat a másik értékrendjétől, gondolkodásától, és addig meglévő előítéletessége felerősödhet. Ezen folyamatok változatainak regisztrálására vállalkozunk azzal, hogy a mérésben részt vevő személyek román irodalomban való jártasságát is feltérképezve, olyan magyar novellával próbáljuk meg követni a fenti folyamatok pozitív vagy negatív alakulását, melyben a narratívaértelmezés mindkét lehe-

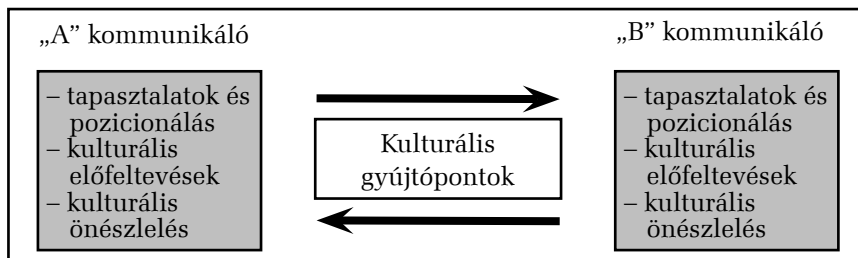
2 Megjegyzendő: jelen kutatás keretében az interkulturális köztességet csak a kisebbségi nézőpontból vizsgáljuk. Ez nem azt jelenti, hogy a többségi kultúra részéről érzékelt vagy nem érzékelt köztesség nem érdemel figyelmet. Ellenkezőleg. Jelen felmérés szerves folytatása lehetne egy olyan, másik irányból megközelített kutatás, mely a többségi nézőpontot állítja a középpontba: vagyis azt, hogy a kisebbségi kultúrával való találkozás (kulturális köztesség) milyen mintázatokat ad a többségi olvasóknál.

tőiséget nyitva tartja. Nevezetesen: a szereplőkkel való azonosulás képet ad az olvasó nyitottságáról, meglévő sztereotípiáinak esetleges változásáról.

A kérdőívben megjelenő kérdésfeltevésben Jensen és Yashikawa³ (Jensen 2006, idézi Malota–Mitev 2013) interkulturális kommunikációs modelljét hívjuk segítségül, éspedig olyan formában, hogy a modellben szereplő „B” kommunikáló(k) a kiválasztott magyar novella szereplői legyenek.

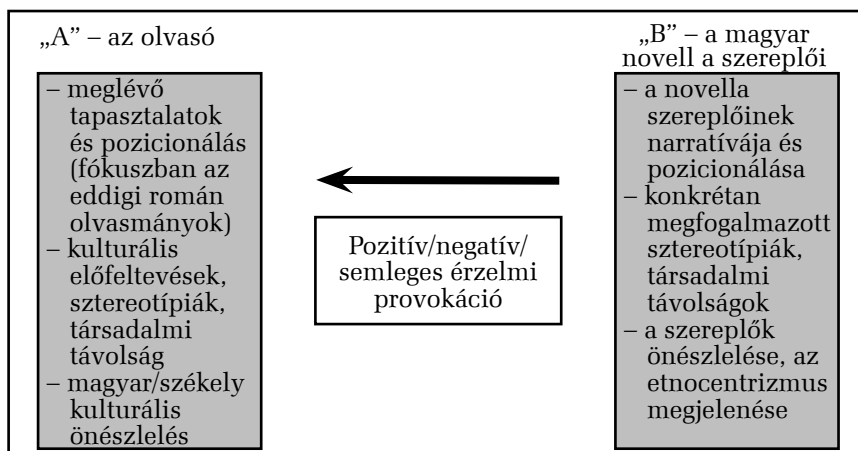
Az eredeti modell:

Forrás: Jensen 2006, idézi Malota–Mitev 2013

1. ábra. A Jensen-modell

A fentiek értelmében az eredeti modell kutatási céljainkra transzformált változata a következő:

Forrás: Saját szerkesztés

2. ábra. A transzformált Jensen-modell

3 Jensen és Yashikawa interkulturális kommunikációs modellje két szereplő közötti kommunikációs interakciót ír le, melyben mindkét ágens információküldő és -fogadó szerepet is betölt. A kommunikáló felek mindegyike rendelkezik tapasztalatokkal és pozicionálással, kulturális előfeltevésekkel és kulturális önészleléssel. A két szereplő kommunikációjának befolyásoló tényezői az ún. kulturális gyűjtőpontok.

Amint az ábrán látható, az irodalmi köztes térben a két kommunikáló fél a magyar olvasó és a magyar novella. Az „A” szereplő, vagyis az olvasó meglévő tapasztalatait, világértelmezését (ez esetben a kisebbségi és többségi kultúrára vonatkozó interpretációit, ezek szubjektív reprezentációit) és ebből következően saját szubjektív pozicionáltságát „hozza magával”; vagyis – közkeletű kognitívpszichológiai fogalmakkal szólva – saját kognitív architektúráját és abból eredő szubjektív reprezentációit. A kutatás szempontrendszerének fényében különösen fontos az olvasó önmeghatározása a másik kultúrához képest, hiszen a kisebbségi olvasó számára mindig nehéz a befogadói pozicionálás, mert az (feltelezhetően) annak is függvénye, hogy a befogadó olvasó mennyire nyitott a többségi kultúrára, mennyire érti annak narratíváit. Ezek „színessége” korrelációt mutat/mutathat meglévő román irodalmi olvasmányélményeivel (is).

A pozicionálás más tényezőit sem lehet figyelmen kívül hagyni, mint például a média, az aktuális politikai környezet, az elsődleges és másodlagos szocializáció színtereinek komponensei, az identitásszerkezet stb. Az olvasó rendelkezik továbbá kulturális előfeltevésekkel is a többségi csoportra vonatkozóan, melyekhez hozzátartoznak az előítéletek, a sztereotípiák⁴ is, és erőteljesen befolyásolják a társadalmi távolság alakulását. Végül, de nem utolsósorban fontos szempont az a magyar/székely kulturális önészlelés, melyben az ágens meghatározza azt a kulturális közösséget, mellyel azonosulni tud, és ezzel megalkotja a narratívát, melyben önmagát elbeszéli. A másik elfogadása relatív fogalom, az egyén mindig önmagához képest határozza meg, ez az önmeghatározás pedig ugyancsak erős korrelációt mutathat a másik irodalmának olvasásával. Itt hangsúlyosan szerephez juthat az etnocentrizmus jelensége is.

A „B” kommunikáló esetünkben a kiválasztott magyar novella, illetve annak szereplői és az általuk „elbeszél” narratívák. Jól kiválasztott novella esetében a szereplők „sokszínűek”, vagyis a narratívák, a pozicionálások, a kulturális előfeltevések, sztereotípiák, az önmeghatározások sokaságát interpretálják, így az olvasónak lehetősége van azonosulni egy-egy szereplővel. A két kommunikáló ágens közötti aszimmetrikus kommunikáció (hiszen csak a novella hat az olvasóra) kulturális gyűjtőpontjait azok a negatív vagy pozitív érzelmi provokációk jelentik, melyek az olvasás-megértés során az olvasót érik.

4 Fontos megjegyezni, hogy a kutatásban különbséget teszünk a sztereotípia és az előítélet között, és pedig úgy, hogy az előítéletet negatívnak értékeljük, míg a sztereotípiákat negatívnak vagy pozitívnak is tekinthetjük. Megkülönböztetjük a sztereotípiát a szociotípiától, vagyis nem áll szándékunkban egy egész társadalom sztereotípiáit empirikusan igazolni, azaz a szociotípia kérdésével foglalkozni. Nem is tehetjük, hiszen tervezett kutatásunk sem méretében, sem metodikájában, sem céljaiban nem felel meg annak; egy olvasáskutatási felmérés a maga eredményeivel túl szűk dimenzió ahhoz, hogy szociotípia jellegű következtetéseket kíséreljünk megfogalmazni. Különbséget teszünk viszont az autosztereotípia (saját csoportról kialakított kép) és a heterosztereotípia (a másik csoportról alkotott vélemény) között, illetve a sztereotípia és a személyes hitek között (utóbbiak jóváhagyják vagy sem a sztereotípiákat) – az olvasmányélmény hatására ugyanis nagyobb esélye van a személyes hitek változásának,

Az etnocentrizmus konceptualizálására Sumner definícióját használjuk: „az etnocentrizmus az emberek univerzális hajlama saját csoportjukat a »világ központjának« tekinteni, míg más társadalmi csoportokat saját csoportjuk szemszögéből megítélni, és negatívan értékelni azokat a személyeket, akik kulturálisan különböznek, míg vakon elfogadni a kulturális szempontból hasonlókat” (Sumner 1906, idézi Malota–Mitev 2013). Kutatásunk keretrendszerében a patriotizmust mint az etnocentrizmus pozitív dimenzióját értelmezzük, a nacionalizmus nem áll érdeklődésünk középpontjában. A patriotizmus további megkülönböztetéseiben nem választjuk szét a pseudo- és jóindulatú patriotizmust. Foglalkoznunk kell viszont az előítéletes attitűd kérdésével, melynek mértékét a társadalmi távolságot mérő (Bogardus) skálával szándékozunk mérni.⁵

Tervezett módszertan

A társadalomtudomány azon alapkoncepciójából indulunk ki, mely szerint a tudomány nem bocsátkozhat értékvitákba. Ennek értelmében kutatási céljaink nem a *milyennek kellene lennie* kérdésre próbálnak választ adni (azaz jelen esetben a kulturális köztes térben értelmezett magyar és román olvasmányok interakciójának milyennek kellene lennie), hanem azzal foglalkoznak, hogy *mi, miért és hogyan van*. Az eredmények ismeretében, az esetleges korrelációk figyelembevételével olyan következtetéseket szándékozunk megfogalmazni, melyek kapaszkodók lehetnek az értelmes interkulturális kommunikációhoz, a köztes kulturális terek jobb megértéséhez, a kisebbségi-többségi viszonyok világosabb értelmezéséhez, és mindezekon túl az olvasás mint tevékenység népszerűsítéséhez is. Vizsgálati alapelvünk a társadalomkutatások alapelve: mindent, ami létezik, meg is lehet mérni. Kérdőívünk összeállításában igyekszünk betartani a logikai tisztaságot mint a tudomány egyik fontos elemét.

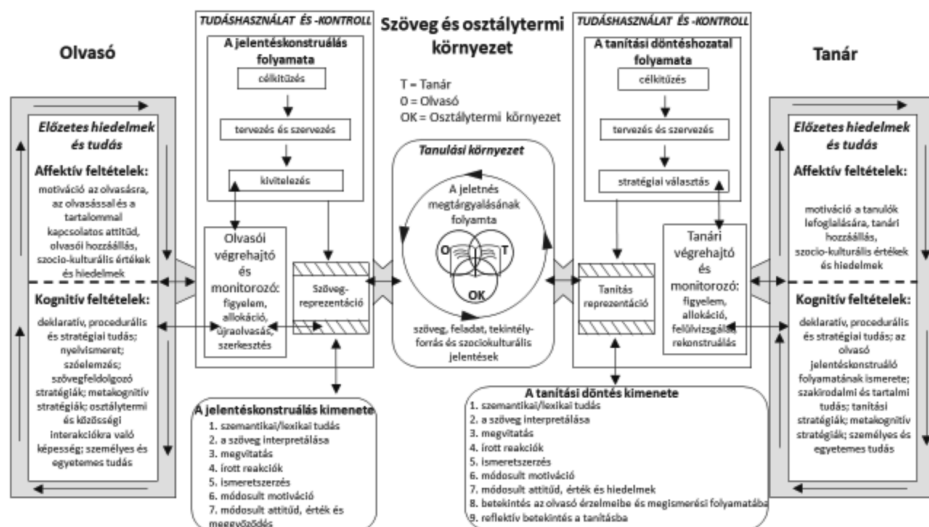
A tanári mélyinterjúk tervezésénél, valamint az empiria eredményeinek felhasználásával készülő olvasmánylista összeállításánál nélkülözhetetlen elméleti fogódzó Robert B. Ruddell és Norman J. Unrau *The Reader, the Text and the Teacher* (Az olvasó, a szöveg és a tanár) modellje (2004).

A rendkívül összetett, interdiszciplináris megközelítésű modell osztálytermi környezetben, hármas interakcióban (olvasó, szöveg, tanár) igyekszik szintetizálni mindazt, amit az olvasásról és a tanításról tudunk. Az olvasási folyamatot egyszerre két aspektusból, a tanár és az olvasó szemszögéből vizsgálja, továbbá figyelembe veszi a perszonális interakciókat is. Mindkét mozzanat fontos kutatásunk kontextusában, különösen akkor, amikor a perszuazív kommunikációban rejlő

melyek kognitív kontroll alatt állnak, míg előbbieik spontánok vagy kvázi automatikusak. Természetesen a sztereotípiák is változhatnak (Malota–Mitev 2013).

5 Referenciának tekinthetjük Ligeti György 2006-os vizsgálatait, melyek középiskolás diákok előítéletes attitűdjeit mérték, ugyancsak Bogardus-skálával.

lehetőségeket próbáljuk felkutatni. A modellben megjelenő affektív és kognitív feltételek (mind az olvasó, mind a tanár részéről) kérdőívben és mélyinterjúban való megjelenése, azok egymásra hatása, összefüggésrendszere segíthet az olvasási folyamatok mélyebb megértésében, az ajánlott olvasmánylista összeállításában.

Forrás: Ruddell–Unrau 2004 (ford. Joó Anikó)

3. ábra. Az olvasó, a szöveg és a tanár (Ruddell–Unrau)

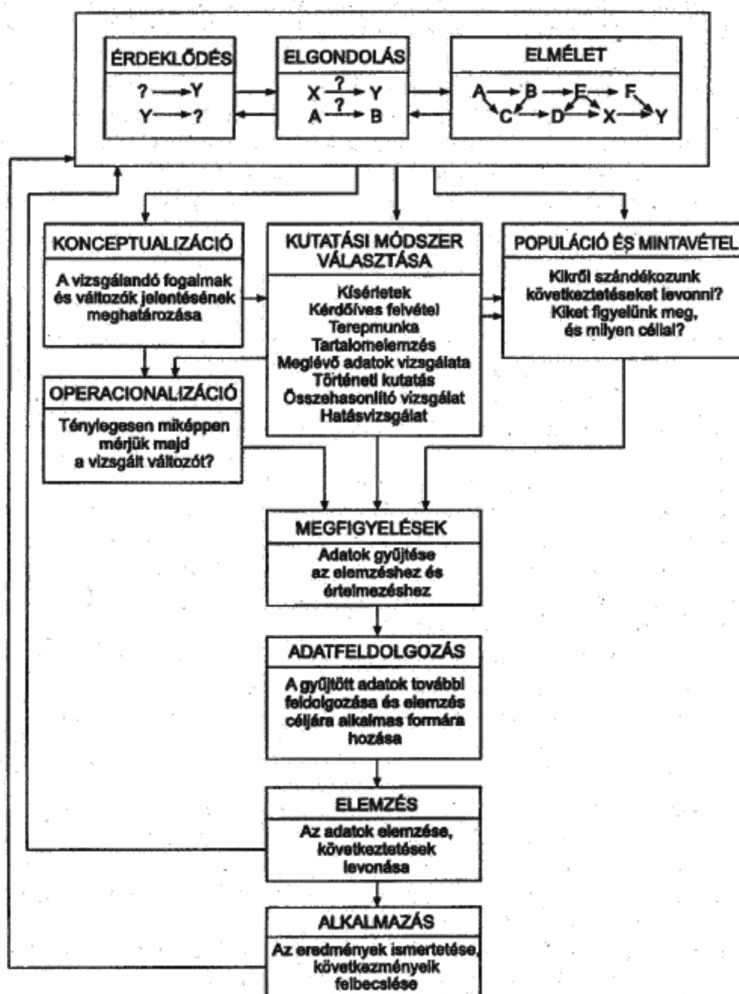
A kutatási terv

Empirikus kutatásunk pilot részeként használjuk fel azt a Hajdú-Bihar megyében, általános és felekezeti középiskolások körében végzett nagymintás, reprezentatív felmérést, melynek fókuszában a perszuazív kommunikáció állt.⁶ A pilotmérés tapasztalatai közül azokat a számunkra releváns megállapításokat vesszük figyelembe, amelyek azt támasztják alá, hogy az iskolai direkt meggyőzésben kiaknázatlan lehetőségek rejlenek.

A felhasználandó elméleti háttér (melyet a fentiekben már vázoltunk) az érdeklődés és a kutatási téma, illetve célok függvényében állt össze. Ügyeltünk arra, hogy a lehető legszélesebb szakirodalmi háttérre támaszkodjunk, ugyanak-

6 Joó Anikó *Olvasás és közösségi interakció: a perszuazív kommunikáció hatása általános és középiskolások fiátanulók olvasási attitűdjére* című doktori disszertációja részletesen foglalkozik a szülők és a tanárok perszuazív kommunikációjának hatásrendszerével. Munkája elméleti háttérének egyik fontos alappillére Mathewson olvasási attitűd-modellje. Joó a perszuazív kommunikáció direkt megnyilvánulásainak azokat az interakciókat tekintette, amikor a szülők, testvérek, barátok, tanárok és a lelkész/hittanár olvasmányt ajánlanak a diákoknak.

kor képeseknek kell lennünk arra, hogy a megválaszolandó kérdéseket a lehető legárnyaltabban fogalmazzuk meg. A vizsgálandó fogalmakat az elméleti részben konceptualizáltuk: olvasási gyakoriság, kötelező olvasmányok (román irodalom), identitás szerkezet, hazafogalom, előítéletek, sztereotípiák, patriotizmus. A független és függő változók, valamint az ezekhez tartozó attribútumok meghatározása jelenleg még a munkafázisnál tart. A vizsgálandó változókat variancia- és/vagy klaszteranalízissel, illetve kereszttábla-elemzésekkel kívánjuk vizsgálni, az SPSS statisztikai szoftver segítségével.

Forrás: A társadalomkutatások módszertana, miau.gau.hu/miau/128/ocs/tkm.doc

4. ábra. Társadalomkutatás-módszertan

Empirikus kutatásunk időmetszete keresztmetszeti (egy olvasmányélményről készítünk keresztmetszeti képet, és e metszetet elemezve tanulmányozzuk a befogadás jelenségét). A vizsgálat alapegységei a diákok és az olvasmányok, illetve a köztük fennálló interakciók (kérdőíves felmérés), valamint a magyar nyelv és irodalmat tanító tanárok (mélyinterjúk).

Kutatási módszerként kérdőíves felmérést tervezünk tehát a diákok, mélyinterjút az őket tanító tanárok között. A mintavétel a székelgyfalvi állami és felekezeti gimnáziumok és középiskolák 10. és 11. osztályos tanulói között fog történni. Választásunk azért esett a 10. és 11. osztályra, mert egyrészt (ahogyan azt az olvasásszociológiai bevezetőben jeleztük) ez a korosztály kimagasló olvasási hajlandósággal rendelkezik; másrészt a szocializáció azon szakaszában vannak, ahol már kialakultak azok az attitűdök, megvannak azok az ismeretek és készségek, melyeket vizsgálni kívánunk; harmadrészt kisebbségi helyzetben tapasztalatokat szerezhettek ahhoz, hogy olvasmányukat befogadási szempontból (vagyis önreflexív módon) is értékelni tudják. A minta nagyságát hozzávetőlegesen 1500 körülire állítjuk be (a kitöltést nem tehetjük kötelezővé). Kontrollcsoportként az állami gimnáziumok és középiskolák fognak szerepelni, a komparatistikai szempontok a felekezeti kérdésekben jelennek majd meg.

Kérdésblokkok

Kérdőívünkben hat kérdésblokkot tervezünk összeállítani:

1. szociodemográfiai kérdések (materiális és immateriális): a szülők társadalmi helyzete, kulturális tőkével való ellátottság (implicit indikátor), felekezeti hovatartozás;
  2. első attitűdvizsgálati kérdésblokk (társadalmi távolságot mérő, Bogardus-skála segítségével)
  3. nemzeti identitás kérdésblokk (kísérlet a hazafogalmi megközelítésekre);
  4. olvasásszociológiai kérdésblokk (fókuszban a magyar és román – kötelező, illetve ajánlott – irodalmi alkotások);
  5. befogadáselméleti kérdésblokk
- kiválasztott magyar novella (Lőrincz György: *Az öreg*) elolvasása;
6. második attitűdvizsgálati kérdésblokk (második Bogardus-skála).

A kiválasztott novella

Lőrincz György *Az öreg* ⁷

A felmérés részeként elolvasandó magyar novella kiválasztása több szempontból is összetett feladat volt. Egyfelől ne olyan szerzőtől származzon, akinek nevéhez „kötelező” jelző tapad (ezen megfontolásból vetettük el Tamási Áron

7 Lőrincz György: *Az öreg*. URL: <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MzAwNw==>

célunknak egyébként megfelelő novelláit); másfelől terjedelmében, mondani-valójában, motívumrendszerében, társadalmi vetületeiben, jellemábrázolásban is feleljen meg kutatási szempontrendszerének. Továbbá „határátlépéseket” is jelenítsen meg, témánkhoz illeszkedő konnotációban. Határhelyzetű irodalmat kerestünk tehát, Kamarás István megfogalmazásából kiindulva, mely szerint: „az irodalmi művel találkozó olvasó határhelyzetbe kerül: amikor olvas, kilép a napi rutinból, kikapcsolódik, s lehetőséget kap arra, hogy átlépjen egy másik világba, egy másik dimenzióba, ami korántsem mindig történik meg: a határhelyzetbe kerüléstől – ez minden olvasni tudó ember számára adva van – még nem következik a határ átlépése” (Kamarás 2002. 5.). Ez a határ azonban nem az a határ, amelyikről most beszélünk. Kamarás megállapítása *általában* vonatkozik minden olvasói-befogadói helyzetre, akkor is, ha annak esetleg semmi köze sincs a(z inter)kulturális köztességhez. Hiszen mindig arról van szó, amikor olvasunk, hogy kilépünk saját világunkból. Mi kiterjesztjük a kamarási meglátást a kisebbségi kognitív architektúrával többségi irodalmat olvasó befogadóra; ilyenformán kettős értelmet kölcsönözve a „határ”-nak.

Ezeknek a kamarási – a mi esetünkben *kisebbségi*→*többségi irányú kulturális* – határátlépéseknek, vagy éppen ellenkezőleg, határ-át-nem-lépéseknek a lehetőségét hordozó novellát kellett felkutatnunk. Továbbá fontos volt az is, hogy a – lehetőleg kortárs – novella helyszínei, cselekménye, szereplői is minél közelebb álljanak a középiskolás diákok érdeklődéséhez. Mindezen feltételek figyelembevételével esett a választásunk Lőrincz György *Az öreg* című elbeszélésére.

Lőrincz György novellájának helyszíne egy székely falu, melynek lakosai székely-magyarok, de a szereplők között megjelennek olyan vegyes (román–magyar) családi háttérrel rendelkező figurák, akik identitásának (én- és mi-azonosság) szerkezete, egyéni kognitív architektúrája alkalmassá teszi a novellát a kutatásban szereplő kérdések vizsgálatára. Az események középpontjában egy román–magyar futballmérkőzés áll (és ez önmagában is kulturális köztes tér). A központi kérdés pedig ez: ki kinek szurkol? A viták, érvek és ellenérvek, magyarázatok-okoskodások háttérében hangsúlyosan megjelenik a többségi-kisebbségi probléma, a nemzeti identitás kérdése, az asszimiláció problémája, a kulturális emlékezet aspektusai, az előítélet és a sztereotípiák, és természetesen az emberi viselkedésmintázatok sokfélesége. Nem az a kérdés, hogy kinek van igaza: a szerző nem is tör pálcat egyetlen figurája felett sem.

Azért esett erre a kortárs novellára a választásunk, mert egyrészt olyan problémakörnyezetbe – nevezetesen egy futballmeccs előtti esélylatolgatásba – helyezi szereplőit, melyben az eredmény vagy-vagy. Vagy az egyik, vagy a másik fél győz – tehát a győztes vagy a román, vagy a magyar csapat. Köztes térben vagyunk tehát, a többségi nemzet játékosai mérik össze erejüket a kisebbség labdarúgóival; másrészt ez a helyzet önmagában teret nyit a nemzeti azonosság kérdéskörének. Ki kinek szurkol? És miért? Milyen háttérmagyarázatok – vagyis reprezentációs reflexek – állnak az egyes személyek állásfoglalása mögött?

A szereplők jól elkülöníthető mintázatokat képviselnek, jól modellezik azokat a fogalmakat, melyeket vizsgálni kívánunk a kutatásban. Ily módon lehetőséget nyújtanak az olvasónak arra, hogy belehelyezkedjen egy-egy szereplő helyzetébe. Vagyis érvényesül a narratív alkotások befogadási folyamatának lényege: az átélő azonosulás, melyben „a befogadó azonosul a hőssel, a helyébe képzeletileg magát, sikerei és kudarcai az ő sikerei és kudarcai lesznek” (Józsa 1982. 347.).

A novella jól olvasható, könnyen értelmezhető, nem tartalmaz túl bonyolult szituációkat, és terjedelme is megfelel annak az időkeretnek, melyet a kérdőív kitöltése igényel.

Szakirodalom

ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna

2006 *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest, Trezor Kiadó.

ASSMANN, Jan

2004 *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

BEAN, Tom W.

2002 Making Reading Relevant for Adolescents. *Educational Leadership* 60.3. 34–37.

CLARK, Christina–DOUGLAS, Jonathan

2011 *Young People's Reading and Writing: An In-Depth Study Focusing on Enjoyment, Behaviour, Attitudes and Attainment*. London, National Literacy Trust.

CLARK, Christina–FOSTER, Amelia

2005 *Children's and Young People's Reading Habits and Preferences: The Who, What, Why, Where and When*. London, National Literacy Trust.

CSEPELI György

1987 *Csoporttudat – nemzettudat*. Budapest, Magvető.

GEREBEN Ferenc

2001 A szlovákiai magyarok identitástudata és olvasáskultúrája. *Új Forrás* 10. 28–42.

2017 Mit tud az olvasásszociológia a magyar olvasáskultúráról? *Magyar Művészet* 5. 1. 64–71.

GEREBEN Ferenc–TOMKA Miklós

2000 *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Budapest, Kerkai Intézet.

GYENES Edina

2005 *Olvasási szokások*. [Budapest], Magyar Művelődési Intézet. MTA Szociológiai Kutatóintézet

GOMBOS Péter

2018 *Jókai Mór ne az olvasóvá nevelés eszköze legyen, hanem annak célja.*

URL: <https://www.magyaridok.hu/belfold/joval-tobben-vesznek-konyvet-ke-zukbe-mint-tizenket-eve-2725237/> [2019. március 28.]

GUDYKUNST, William B. (ed.)

2003 *Cross-cultural and Intercultural Communication*. London, Sage.

HALÁSZ László

1996 *Szociális megértés és irodalmi megértés*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

JENSEN, Iben

1998 *Interkulturel kommunikation i komplekse samfund*. København, Roskilde Universitetsforlag.

JÓZSA Péter

1982 Az esztétikai alkotás hatásmechanizmusának társadalmi jellege. In: Hajdú Ráfi Gábor–Kamarás István (szerk.): *Az olvasás anatómiája: Szociológiai tanulmányok*, Budapest, Gondolat.

KAMARÁS István

2002 *Olvasó a határon*. Budapest, Pont Kiadó.

2005 *Olvasásügy. Iskolakultúra-könyvek*. Pécs, Iskolakultúra.

KAPOSVÁRI-DÁNYI Éva–LŐRINCZ Judit

1990 *Olvasás- és könyvtárszociológia*. Budapest, OSZK.

LIGETI György

2006 Sztereotípiák és előítéletek. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovicsh Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, Tárki, 373–389.

LOCKWOOD, Michael

2008 *Promotig Reading for Pleasure in the Primary School*. [Los Angeles], Sage.

MALOTA Erzsébet–MITEV Ariel

2013 *Kultúrák találkozása*. [Budapest]. Alinea Kiadó

Nem olvasnak a fiatalok 2013. URL: https://ng.hu/kultura/2013/02/12/miert_olvasnak_keves_konyvet_a_fiatalok/ [2019. április 14.]

MARSHALL McLuhan

1962 *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto, University of Toronto Press.

RUDELL, Robert B.–UNRAU, Norman J.

2004 *Reading as a Meaning-construction Process: The Reader, the Text, and the Teacher*. Newark, International Reading Association.

SUMNER, William G.

1906 *Folkways, A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Moves and Moral*. New York, Dover Publications, 15.

YOSHIKAWA, Muneo

1987. The Double-swing Model of Intercultural Communication Between the East and the West. In: Kinclaid, L. (ed.): *Communication theory: Eastern and Western perspectives*. London, Academic Press.

VERES Valér

2005 *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

VIGOTSZKIJ, Lev Sz.

1968 *Művészetpszichológia*. Budapest, Kossuth Kiadó.

WEGNER, Daniel M.–WALLACHER, Robin R.

1977 *Implicit Psychology: An Introduction to Social Cognition*. New York, Oxford University Press.

A KIVÁLTSÁGOS HOZZÁFÉRÉS TULAJDONÍTÁSÁNAK FEJLŐDÉSE KÉTNYELVŰ ÓVODÁSOKNÁL

Bevezetés

A megismeréstudomány, a kísérleti pszichológusok és a fejlődéslélektan kutatói régóta foglalkoznak a naiv tudatelmélet fejlődésével gyermekkortól kezdve felnőttkorig. A vizsgálatok egy része kitér az emberszabásúak ilyen jellegű megismerésére is. A tudatelmélet legfontosabb kérdései arra összpontosítanak, hogyan alakul ki és működik az az alapvető képességünk, hogy önmagunknak és másoknak mentális állapotokat tulajdonítunk. Az erre vonatkozó első kísérleti jellegű vizsgálatok a hamis vélekedés teszt elvégzésére vonatkoztak és Wimmer és Perner nevéhez fűződnek (Kiss 2015). Ennek lényege, hogy a kísérleti személy egy rövid történetet lát, amelyben a főhős egy darab csokoládét tesz egy szekrénybe, majd távollétében az édesanyja ezt áthelyezi. A gyermekeknek azt a kérdést kell megválaszolniuk, hogy amikor a főhős visszatér, az első vagy a második helyen fogja-e keresni a csokoládét. A hároméveseknek a hamisvélekedés-tesztet nem sikerül helyesen megoldaniuk, de 4-6 éves társaiknak már igen, vagyis ezek a gyermekek már képesek hamis vélekedést tulajdonítani a főhősnek (Wimmer–Perner 1983). Wimmer és Perner tanulmányukban ugyanakkor azt is megjegyzik, hogy 4 és 6 éves kor körül a hamisvélekedés-tulajdonításon kívül számos egyéb kognitív folyamat is kialakul vagy már meglévő működésmechanizmusok ugrásszerűen fejlődnek. Ezek teszik lehetővé, hogy a gyermekek a hamisvélekedés-tesztet egyre nagyobb számban helyesen oldják meg. A hamisvélekedés-teszt teljesítéséhez ugyanis a gyermeknek a világ értékelésében és megértésében számos jól fejlett képességgel és tudással kell rendelkeznie. Különbséget kell tudnia tenni önmaga nézőpontja és a történet főhőisének nézőpontja között. Ismernie kell az igaz és a hamis kategóriákat, mindezt azonban a teszt során annak a belátásával kell mozgósítania, hogy az eredetileg igaz állítás a csokoládé áthelyezésével hamissá vált (Kiss 2015). A Wimmer–Perner-féle kísérletek és megállapításaik indítanak újtukra számos, a tudatelméleti kérdések feltérképezésére vonatkozó kutatást.

Elméleti síkon a kiváltságos hozzáférés tulajdonításával először Jürgen Habermas (1984) foglalkozott, aki pragmatikai vonatkozású művében mutatja be az ideális beszédhelyzetet. Ez alapján a kommunikációs helyzetben az egyén felteleezi, hogy a másik fél hozzáfér saját mentális állapotaihoz, és ezekről be is

tud számolni. Ebből a feltételezésből kiindulva szoktuk megkérdezni a másik személy cselekvéseinek indokait (pl. *Miért teszed/tetted ezt?*). Ugyanakkor az ideális beszédhelyzetre vonatkozó elmélet nem feltételezi a másik személyről, hogy tudattalan, hozzáférhetetlen mentális állapotokkal is rendelkezhet (Kiss–Jakab 2010), így voltaképpen bármikor beszámoltatható saját mentális állapotairól, attitűdjeiről, vágyairól, szándékairól és cselekvéseinek okairól. A mentális állapotokhoz való kiváltságos hozzáférés tehát az a kognitív folyamat, amely lehetővé teszi, hogy saját mentális állapotainkhoz hozzáférjünk. A kiváltságos hozzáférés tulajdonítása pedig arra vonatkozik, hogy a másokkal való interakcióban feltételezzük, hogy a másik személy is hozzá tud férni a saját mentális állapotaihoz, és ezekről be is tud számolni (Kiss–Jakab 2014; Jakab–Kiss 2018). A viselkedés okainak, indokainak, szándékainak, a vágyak vezérlésének tudatosságával a különböző megismeréstudományi területek régóta foglalkoznak. Kevesebb vizsgálatról tudunk a tudattalan által vezérelt és hozzá nem férhető állapotokról, például annak a fejlődéslélektani szakasznak a megjelenéséről, amikor a gyermek felismeri, hogy sem ő maga, sem a másik egyén nem képes mentális állapotához maradéktalanul hozzáférni, vágyai és szándékai sokszor önmaga előtt is rejtettek (vö. Flavell et al. 1999).

Szintén számos kérdés merül fel a kétnyelvűség hatásáról a tudatelmélet fejlődésére vonatkozóan, ezen belül pedig a mentális állapotok tulajdonításában. A kétnyelvűséget sokféleképpen határozhatjuk meg. Az egészen biztos, hogy nyelvi, kognitív és kulturális szempontból is nagyon komplex folyamatról van szó. Leegyszerűsítve, a két nyelven való kommunikálás képességét nevezhetjük kétnyelvűségnek, amit az egyik legismertebb meghatározásban Grosjean (1992. 51.) így fogalmaz meg: „A kétnyelvűség két (vagy több nyelv) rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek a mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is”. Grosjean kihangsúlyozza, hogy a kétnyelvű egyének szinte sosem használják mindkét nyelvet ugyanolyan gyakorisággal minden nyelvi színtéren, hanem az általuk ismert nyelveket aszerint váltogatják, hogy az aktuális beszédhelyzetben mi a kommunikáció célja és ki az aktuális beszédpartner. Ebből az is következik, hogy a két nyelv ismerete attól függ, hogy milyen nyelvi szükségletei, preferenciái, céljai vannak az adott egyénnek (Navracsics 2002).

A kétnyelvű egyén nyelveinek fejlődése szorosan összefügg. Cummins elmélete (Göncz 2004) szerint (Cummins-féle küszöbhipotézis) a hozzáadott kétnyelvűségi helyzetben, amikor mindkét nyelv fejlődését megfelelően elősegítik, a kétnyelvűség pozitív hatásai várhatók. A facilitáló környezet a kétnyelvűekre olyan pozitív hatást gyakorol, mint például a magasabbrendű kognitív flexibilitás, kreativitás, metalingvisztikai tudatosság (Polonyi–Kovács 2005; Halsband 2006; Cushen–Wiley 2011; Lee–Kim 2011). Ellen Bialystock (2011) kísérlete alapján elmondható, hogy komplex feladatok megoldásában a kétnyelvű gyermekek jobban teljesítenek, főként akkor, ha ezek a feladatok vizuális alapúak.

A hangzás alapú feladatokban azonban nem mutatható ki fölény az egynyelvűekhez képest. Felcserélő helyzetben a fejlődési feltételek az értelmi fejlődésre és funkcionálásra negatívan hatnak, egyik nyelven sem alakul ki a megfelelő szintű nyelvi kompetencia. Szintén Cummins nevéhez fűződik a fejlődési kölcsönhatás hipotézise, amely az első- és a másodnyelv fejlődésében jelentkező kölcsönhatásokkal foglalkozik. Eszerint a másodnyelven elérhető nyelvi kompetencia az első nyelvben már kialakult kompetenciaszinttől függ. Ha az egyén az első nyelven nem ért el megfelelő szintű fejlettséget, s a második nyelvben intenzív tanulásnak van kitéve, ez gátolja az első nyelv további fejlődését, ami aztán a másodnyelven kialakítandó készségek útjába áll.

Ahogy fentebb már említettem, a kétnyelvűségi, főként a pszicholingvisztikai kutatások kiemelik a kétnyelvűség előnyeit a kognitív fejlődésben, a nyelvi és a metanyelvi tudatosság szintjén (Bialystock 1991, 2006; Francis 2002), és megállapítják, hogy a kétnyelvűek, főként gyermekkorban, jobban teljesítenek a nyelvi és a metanyelvi tudatossági kísérletekben. Bialystock és Viswanathan (2009) kísérletei alapján a kétnyelvű gyermekek jobban teljesítenek a gátló mechanizmusok használatában is és a különböző feladatok közötti váltásban, ez utóbbi azt támasztja alá, hogy a balansz kétnyelvűek gondolkodása rugalmasabb. Azt is bizonyították, hogy a kétnyelvű gyermekek rugalmasabban kezelik az ismeretlen szavakkal való manipulációt, és könnyebben elfogadják, ha egy számukra ismert fogalomhoz új hangalakot kell hogy társítsanak. Más kutatásokból kiderült, hogy bár a kétnyelvűek szókincse mindkét nyelvükben alulmarad az egynyelvűekéhez képest, kognitív rendszerük jobban működik, figyelmi készségeik fejlettebbek, így a nyelvhasználat komplex folyamatában legalább olyan jó eredményeket érhetnek el, mint az egynyelvűek (Bialystock–Feng 2009). Ahogy a szókincs mennyiségi jellemzői elmaradnak a kétnyelvűeknél, úgy a beszédfeldolgozásban is kimutatható kisebb-nagyobb hátrány (Bartha 2016) attól függően, hogy a kétnyelvű egyén milyen kétnyelvűségi csoportba tartozik a második nyelv elsajátításának ideje és módja szerint. Emellett olyan tényezők is befolyásolják a kétnyelvűek teljesítményét, mint egyes családok esetén a szülői következetesség a gyermekkel való kommunikációban, a nyelvi input gyakorisága, az iskolai tananyag és az a mód, ahogyan a kétnyelvűséget egy adott országban vagy régióban kezelik (Bartha 2018). Mindezek ismeretében kezdett el az a kutatási téma foglalkoztatni, hogy melyek azok a fejlődéslélektani és pszicholingvisztikai jelenségek, ahol a kétnyelvű gyermekek előnye látványosabb, minek köszönhető a gyorsabb fejlődés? Hogyan lehetne felhasználni a tudatelméleti és a metakognitív képességekben és a nyelvi tudatosságban megmutatkozó előnyt az oktatásban, a kétnyelvű gyermekek fejlesztésére?

Célok és hipotézisek

Dolgozatom célja, hogy megismerjem a kétnyelvű óvodáskorú gyermekek kiváltságos hozzáférés tulajdonításának működésmechanizmusait, és hogy ezáltal a tudatelmélet-kutatások eredményeit kiegészítsem a kétnyelvű gyermekek fejlődésére vonatkozóan. A kutatás hozzájárulhat ezáltal mind a tudatelméleti jelenségek megismeréséhez, mind pedig a kétnyelvűség előnyeiről való diskurzus kibővítéséhez. Kutatásom során a következő kérdésekre keresem a választ: 1. Milyen életkorban alakul ki a kétnyelvű óvodáskorú gyermekeknél a kiváltságos hozzáférés tulajdonításának a képessége? 2. Élveznek-e előnyt a kétnyelvű gyermekek ezen kognitív képesség kialakulásában az egynyelvű társaikhoz képest? 3. Van-e különbség a fejlődésben a kétnyelvűség típusa szerint? Hipotézisem az, hogy a korai, szimultán kétnyelvű gyermekek kiváltságos hozzáférés tulajdonítása, más kognitív és metakognitív képességekhez hasonlóan jobb, mint az egynyelvűeké és a korai, de szukcesszív kétnyelvűeké.

Adatközlők, anyag, módszer

Kísérletemben 68 óvodás gyermek vett részt, 4 és 6 éves kor között, 23 4 éves gyermek (4,1–4,11 év), 28 5 éves (5,1–5,11 év), 17 gyermek pedig 6 éves (6,1–6,11 év) volt. Átlagéletkoruk 4 év és 11 hónap. Nemüket tekintve 34 fiú és 33 lány válaszadó volt.

A gyermekeket két csoportra osztottam a kétnyelvűségük típusa szerint. A kísérletet megelőzően a szülők kitöltötték egy kétnyelvűségi kérdőívet, melyben a gyermekek kétnyelvűségére kérdeztem rá. A csoportba sorolást a szülők válaszai alapján határoztam meg. A korai, szimultán kétnyelvű csoportba azok a gyermekek kerültek, akik vegyes családban élnek, és akik – a szülői tapasztalatok szerint – mindkét nyelvet életkoruknak megfelelően ismerik. A korai, szukcesszív kétnyelvű csoportba azok a gyermekek kerültek, akik egynyelvű családban élnek, az óvodában tanulják a románt, és környezeti nyelvként is jelen van az életükben a román nyelv. Itt is megfigyeltem, hogy a szülők milyen pontszámot adtak a gyermekük magyar és román nyelvi ismereteire. Azokat a gyermekeket soroltam ebbe a csoportba, ahol – az előző feltétel mellett – a magyar nyelvi képességekre legalább 3 ponttal nagyobb értéket adott a szülő, mint a román nyelvi ismeretekre. Ezek alapján a két csoport számadatai a következőképpen alakultak: korai, szimultán kétnyelvű 37 gyermek, korai, szukcesszív kétnyelvű 31 gyermek. Minden adatközlő ép értelmű, ép hallású volt.

A Bartsch és Wellman (1989) által kidolgozott és Kiss–Jakab (2014) által módosított módszerrel vizsgáltam meg a gyermekek kiváltságos hozzáférés tulajdonításának képességét, melynek során három rövid hétköznapi történetet hallgattak meg a gyermekek, majd válaszolniuk kellett a kísérletvezető által fel-

tett kérdésekre a történet szereplőinek mentális állapotaival kapcsolatban. Ezek közül a történetek közül jelen dolgozatban csak az első kísérlet eredményeinek ismertetésére vállalkozom.

Az 1. kísérletben a következő történetet hallgatták meg a gyermekek: *Ő itt Anna. Anna a cicáját keresi. A cica a szék alá bújt el. De Anna a zongora alatt keresi.* A történetet báb segítségével szemléltettük a könnyebb megértés érdekében. Az első tesztkérdés így szólt: *Mit gondolsz, miért teszi ezt Anna?* Ennek a kérdésnek a megválaszolása során azt várjuk a gyermektől, hogy mentális állapotot nevezzen meg. Ez jelenti azt, hogy az adatközlő képes a főszereplőnek mentális állapotot tulajdonítani. Ha ez sikerül neki, akkor feltételezhetjük, hogy kialakult a kiváltságos hozzáférés tulajdonításának képessége. A válaszokat a kódolás során a következő csoportokba soroltuk: 1. Nem tudja; 2. Mentális állapotot nevez meg (pl. „Azért keresi ott, mert **úgy gondolja**, hogy ott van.”); 3. Cselekvésre való hivatkozás (pl. „Azért keresi, mert **játszani akar** vele”); 4. A szereplők külső körülményére való utalás (pl. „Mert **sok hely van az asztal alatt**.”); 5. Észlelés (pl. „Mert **nem látja** a macskáját.”); 6. Egyéb válasz.

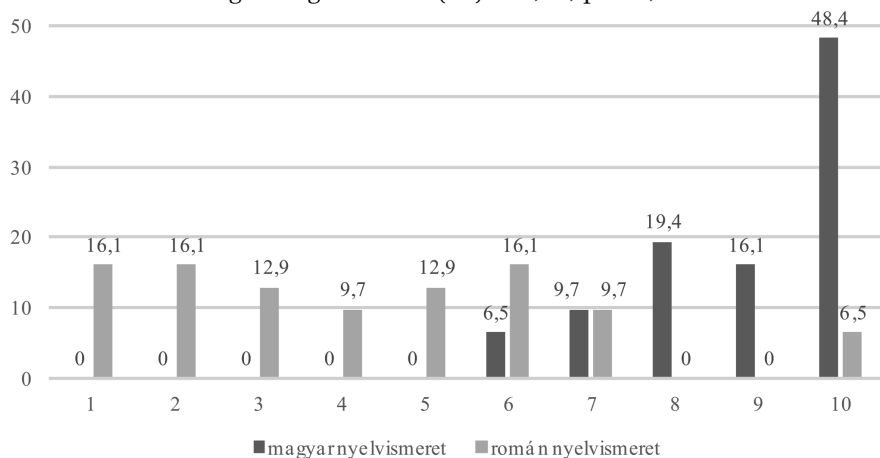
A kísérlet további részében a kísérletvezető két egyforma bábut mutatott fel (megegyezőket a történet kezdetén látott bábbal), mindkettő egy-egy mondatot mondott egyes szám első személyben, a következők szerint: báb 1. – „*Azt hittem, hogy a macskám a zongora alatt van.*”, báb 2. – „*Azt hittem, hogy a macskám a szék alatt van.*” A tesztkérdés pedig arra vonatkozott, hogy a két báb közül melyik Anna. Ha a gyermek helyesen választja ki a bábut, akkor feltételezhetjük, hogy képes a főszereplőnek mentális állapotokat tulajdonítani.

Eredmények

A kísérleti csoportok felosztásában nagyon fontos tényező volt a gyermekek nyelvi készségeinek a feltérképezése, hiszen a családtípus mellett figyelembe vettem a gyermekek nyelvtudását is, így jöttek létre a kétnyelvűségi csoportok. A szukcesszív kétnyelvűek csoportjában a nyelvtudást tekintve a gyermekek magyar-román domináns kétnyelvűek, ahol a magyar nyelvi készségek a jobbak. Ebben a csoportban a szülők bevallása szerint az átlagos nyelvtudás 8,9-es értéket kapott a maximális 10 pontból (a medián értéke 9,00). A legkisebb pontszám a 6-os volt, a legnagyobb a 10-es. A románnyelv-tudást ebben a csoportban a szülők 4,1-es ponttal értékelték (medián: 4,00). Itt a minimumérték 1-es volt, a maximumérték pedig 10 (lásd 1. ábra). A szimultán kétnyelvűek csoportjába válogatott gyermekek esetében is az egyik szempont a családtípus volt. Így ebben a csoportban a gyermekek mindegyike vegyes családból származik, azaz vagy az édesanyja, vagy az édesapja román nyelvű és nemzetiségű. Ugyanakkor a nyelvtudás szerint elmondható, hogy ebben a csoportban a két nyelv ismerete sokkal közelebbi értékeket mutat, a magyar nyelvi készségeket a szülők 9,05-re

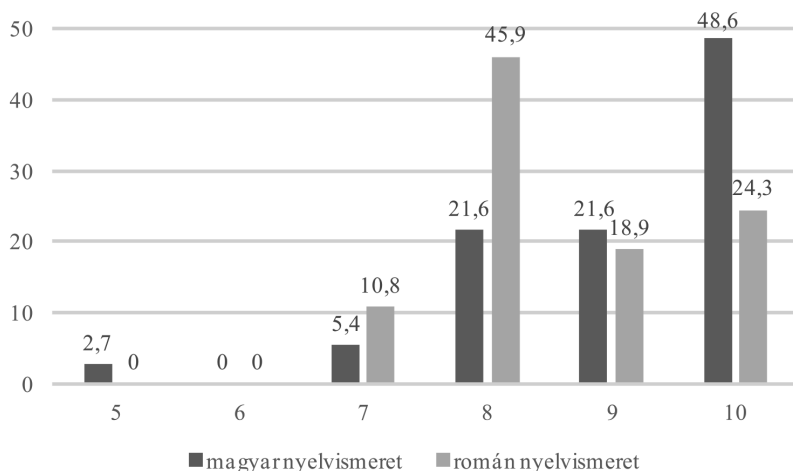

értékelték (medián: 9,00). A minimumérték 5-ös volt, a maximum pedig a 10-es. A románnyelv-tudás átlagértéke majdnem megközelíti a magyar átlagértékét, 8,5 (medián: 8,00). A legkisebb pontszám itt a 7-es, a legnagyobb a 10-es volt. Ezek alapján a szimultán kétnyelvű csoportról azt is elmondhatjuk, hogy kiegyensúlyozott kétnyelvűség jellemző rájuk (lásd 2. ábra). A szukcesszív és a szimultán kétnyelvű csoportok között a magyar nyelv-ismeretben nincsenek statisztikailag kimutatható eltérések, a román tudás tekintetében viszont a két csoport közötti eltérés matematikailag is szignifikáns: $t(66) = 9,09$, $p < 0,001$.

Forrás: saját szerkesztés

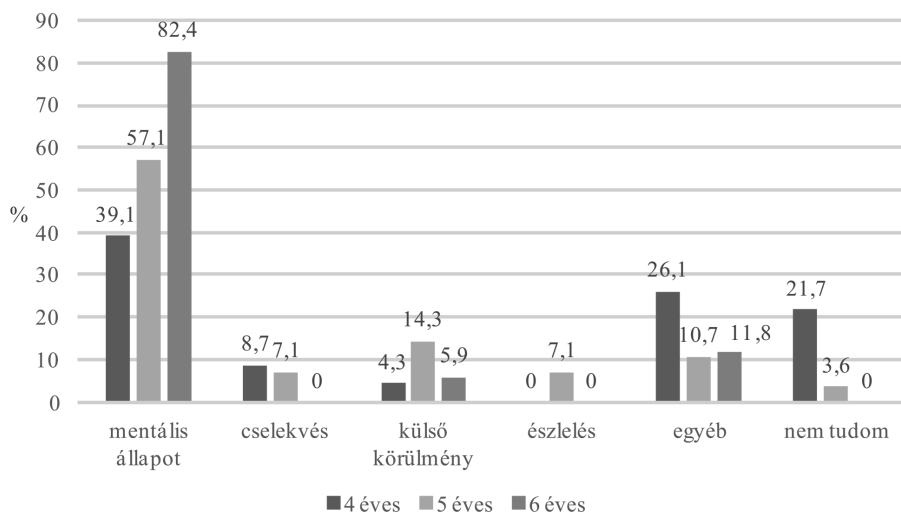
1. ábra. A magyar- és a románnyelv-ismeret a szukcesszív kétnyelvűségi csoportban

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra. A magyar- és a románnyelv-ismeret a szimultán kétnyelvűségi csoportban

Az 1. kísérlet eredményei szerint a teljes csoport 57,4%-a mentális állapotot tudott tulajdonítani Annának, 16,2%-uk válasza az egyéb kategóriába esett, 8,8% külső körülményre vonatkozó választ adott, 8,8% nem tudom választ adott, 5,9% cselekvésre vonatkozó választ adott és 2,9%-uk az észlelésre vonatkozó válasszal magyarázta Anna cselekedetét. Életkori csoportbontásban jól láthatóan fejlődik a mentális állapot tulajdonítása, hiszen a 4 évesek 39,1%-a, az 5 évesek 57,1%-a, a 6 évesek 82,4%-a válaszolt mentális állapot tulajdonításával (lásd 3. ábra). Míg a 4 évesek 21,7%-ban nem tudtak válaszolni a kérdésre, addig az 5 éveseknél ez az arány már csak 3,6%-os, és a 6 évesek közül minden gyermek megpróbálta megválaszolni a kérdést.

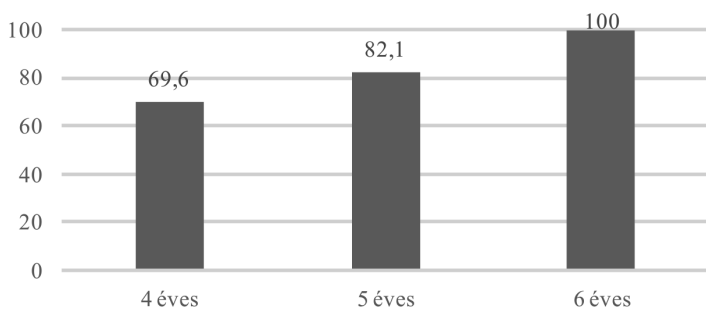
Forrás: saját szerkesztés

3. ábra. A válaszok megoszlása életkorok szerint az 1. tesztkérdésre

A gyermekek 82,4%-a helyesen választotta ki Annát a két bábu közül. Az életkori lebontás alapján a 4 évesek 69,6%-a találta ki, hogy melyik bábu szólalt meg Anna nézőpontjából, az 5 évesek csoportjának 82,1%-a válaszolt helyesen, míg a 6 éveseknél 100%-os volt a helyes válaszok száma (lásd 4. ábra).

A kétnyelvűségi csoportok szerinti felosztásból az derül ki, hogy a korai, szimultán kétnyelvűek 64,9%-a adott mentális állapot tulajdonítására utaló választ, a szukcesszív kétnyelvűek 48,4%-a. *Nem tudom* választ a szimultán csoport 8,1%-a, a szukcesszív csoport 9,7%-a adott. A szimultán csoportban emellett külső körülményt leíró választ 10,8%, cselekvésre utaló választ 8,1%, 2,7% észlelést leíró választ adott, 5,4%-uk válasza az egyéb kategóriába esett. A szukcesszív nyelvtanulásban részesült csoport külső körülményt leíró választ 6,5%-ban adott, cselekvést leíró és észlelést bemutató választ 3,2-3,2%-uk adott, az egyéb válasz kategóriába került a válaszok 29%-a.

Az eredményeket az életkor és a kétnyelvűség szerint is megvizsgáltam (lásd 5. ábra). Az adatokban főként a mentális állapotokra és a válaszadás hiányának vizsgálatára koncentráltam, ezért az összes többi válaszlehetőséget (cselekvésre utaló válasz, észlelésre utaló válasz, külső körülmény leírása, máshová nem sorolható válaszok) az egyéb kategóriába soroltam. Ez alapján a 4 éves, szukcesszív kétnyelvű gyermekek 33,3%-a, az 5 évesek 45,4%-a, a 6 évesek 75%-a tudott mentális állapotot tulajdonítani a főszereplő Annának. Bár 4 éves korban még 25% azoknak az aránya, akik a *nem tudom* választ adták vagy semmit sem válaszoltak. Ez a válaszlehetőség 5 és 6 évesen már egyáltalán nem jellemző erre a csoportra. Az egyéb válaszok (cselekvés, észlelés stb.) a 4 évesek szukcesszív kétnyelvűségi csoportjában magasabb a mentális állapotok tulajdonítására utaló válaszoknál, hiszen a csoport 41,6%-a válaszolt ilyen módon. Az 5 éveseknél ez az arány még emelkedő tendenciát mutat, 54,5%-ot, de a 6 évesek csoportjára már csak 25%-ban jellemző ez a válaszadás.

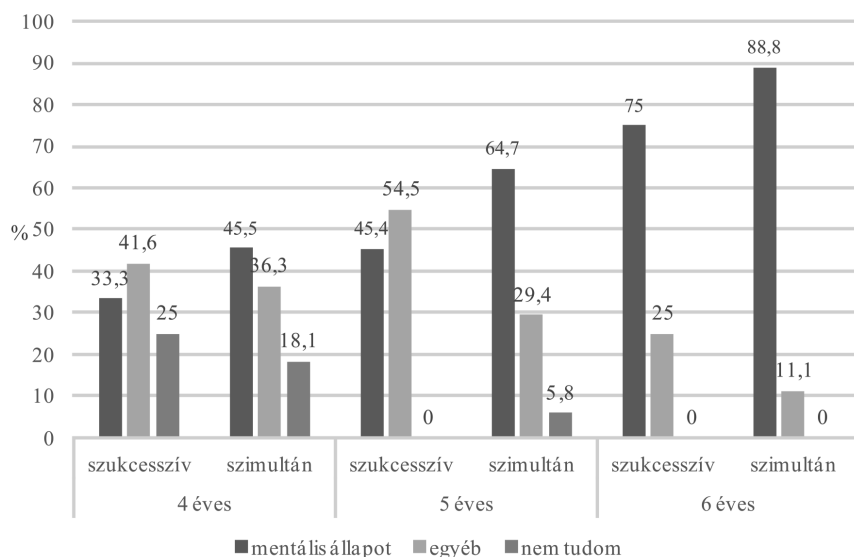

Forrás: saját szerkesztés

4. ábra. A jó válaszok aránya életkorok szerint a 2. tesztkérdésben

A százalékos eloszlásból az látszik, hogy a szimultán csoport gyorsabban fejlődik, hiszen a 4 éves szimultán kétnyelvűek közül 45,5% hivatkozott válaszában mentális állapotokra. 5 évesen már 64,7%-uk, 6 évesen pedig 88,8%-uk képes a mentális állapot tulajdonítására. A *nem tudom* válasz vagy a válasz hiánya ennél a csoportnál 4 évesen 18,1%, 5 éves korban 5,8%, míg a 6 évesek közül mindenki megpróbálta megválaszolni a kérdést. Az egyéb válasz 36,3%-os 4 éves korban, 29,4%-os az 5 évesek körében és nagyon alacsony, mindössze 11,1%-os a 6 éveseknél.

A korai, szimultán kétnyelvű gyermekek eredményei statisztikai szempontból is jobbak, mint a szukcesszív kétnyelvűségi csoportban, azaz a számadatok gyenge, szignifikáns különbséget mutatnak a kétnyelvűség típusa szerint: $t(66) = 2,02$, $p < 0,05$.

Forrás: saját szerkesztés

5. ábra. Az életkori és kétnyelvűség szerinti lebontás eredményei

Az eredményeket összevettem az egynyelvű óvodások körében végzett kutatásokkal (vö. Kiss 2016). Ebből az derült ki, hogy a 4 éveseknél a mentális állapotok tulajdonítása nem tér el nagymértékben a két- és az egynyelvűek között, azonban mindkét kétnyelvűségi csoport gyorsabban fejlődik, és így 6 éves korra a szimultán kétnyelvű gyermekek többségénél kialakult a kiváltságos hozzáférés tulajdonítása, míg az egynyelvű csoportban az eredmények 6 éves korban is csupán 30% körüliek (1. táblázat).

1. táblázat. A kétnyelvűség és a kiváltságos hozzáférés tulajdonítása – 1. tesztkérdés

életkor	szimultán kétnyelvű	szukcesszív kétnyelvű	egynyelvű (Kiss 2016)
mentális állapotok tulajdonítása – 1. tesztkérdés			
4 éves	45,5%	33,3%	35,7%
5 éves	64,7%	45,4%	-
6 éves	88,8%	75%	32,4%

Forrás: a szerző saját számítása

Különbőség van ugyanakkor az 1. kísérlet második tesztkérdésében mutatott teljesítmény szintjén is, ugyanis itt a szimultán kétnyelvűek 100%-ban a kérdésnek megfelelő bábút választották ki mind a három korcsoportban (2. táblázat). A szukcesszív kétnyelvűek esetében a 4 évesek 41,6%-a válaszolt helyesen, az

5 évesek 54,5%-a, míg a 6 évesek 100%-ban jó választ adtak. Szignifikáns különbség van az eredményekben a kétnyelvűség típusa szerint: $t(66) = 2,02$, $p < 0,05$. Az egynyelvű gyermekek eredményeivel összevetve kiderült, hogy 4 és az 5 éves gyermekek lassabban fejlődnek ugyan, mint az egynyelvű adatközlők, de 6 éves korra utoléri és kissé meg is előzik az egynyelvű csoportot, hiszen ez utóbbi csoport 6 éveseinek eredménye 95%-os.

2. táblázat. A kétnyelvűség és a kiváltságos hozzáférés tulajdonítása – 2. tesztkérdés

életkor	szimultán kétnyelvű	szukcesszív kétnyelvű	egynyelvű (Kiss 2016)
mentális állapotok tulajdonítása – 2. tesztkérdés (jó válaszok aránya)			
4 éves	100%	41,6%	50%
5 éves	100%	54,5%	83%
6 éves	100%	100%	95%

Forrás: a szerző saját számítása

Következtetések

Az első kutatási kérdésem az volt, hogy milyen életkorban alakul ki a kétnyelvű óvodáskorú gyermekeknél a kiváltságos hozzáférés tulajdonításának a képessége. Az eredmények azt támasztják alá, hogy az 5 évesek több mint fele, a 6 évesek több mint 80%-a képes a mentális állapotok tulajdonítására. Azok a gyermekek, akik nem mentális állapotra hivatkoznak válaszukban, többnyire mégis megpróbálnak alternatív magyarázattal előállni, ezért 5–6 éves korban elenyésző azoknak a gyermekeknek az aránya, akik nem válaszolnak vagy a *Nem tudom*. választ adják.

A második és a harmadik kérdésem arra vonatkozott, hogy élveznek-e előnyt a kétnyelvű gyermekek a kiváltságos hozzáférés tulajdonításában, és hogy van-e különbség a kétnyelvűség típusa szerint besorolt gyermekek eredményei között. Láthattuk, hogy a korai, szimultán kétnyelvűségi csoportba sorolt óvodásoknál alakul ki leggyorsabban a kiváltságos hozzáférés tulajdonításának képessége. Ennek a csoportnak a százalékos eredményei sokkal jobbak az egynyelvű gyermekek eredményeihez képest (Kiss–Jakab 2014; Kiss 2016). A szukcesszív és a szimultán kétnyelvűek teljesítménye között az első tesztkérdésben statisztikailag kimutatható, de gyenge különbséget találtam, míg a második tesztkérdésben a két csoport között erős, szignifikáns különbség volt. A szukcesszív kétnyelvűségi csoport eredményei olykor a szimultán csoporthoz hasonlóan alakulnak, olykor inkább az egynyelvűek fejlődési jellemzőit mutatják. A számadatok és a statisztikai adatok mindenképpen alátámasztják a hipotézisemet, mely szerint a kognitív képességek közül a kivételes hozzáférés tulajdonítása is gyorsabban fejlődik a kétnyelvű gyermekek esetében.

A kiváltságos hozzáférés tulajdonításának képességét két másik történettel is teszteltük, amelyek az első történethez hasonló eredményeket hoztak. Ugyanakkor a kétnyelvűek tudatelméleti fejlődése, az egyes összetevők jellemzői, a gyorsabb fejlődés okai további kísérletezést igényelnek.

Szakirodalom

BARTHA Krisztina

2018 Romániai magyar óvodapedagógusok kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdjei. In: Pásztor-Kicsi Mária (szerk.): *Kétnyelvűség – hátrány vagy esély? Tanulmányok*. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék.

2016 *Kétnyelvű kisiskolás gyermekek beszédfeldolgozási folyamatai*. Kolozsvár–Nagyvárad, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Partium Kiadó.

BARTSCH, Karen–WELLMAN, Henry

1989 Young Children's Attribution of Action to Beliefs and Desires. *Child Development* 60. 4. 946–964.

BIALYSTOCK, Ellen

1991 Metalinguistic dimensions of bilingual language proficiency. In: Bialystock, Ellen (ed.): *Language processing in bilingual children*. Cambridge, University Press Cambridge, 113–140.

BIALYSTOCK, Ellen

2006 Language and Literacy Development. In: Bathia, Tej K.–Ritchie, William C. (eds.): *The Handbook of Bilingualism*. Oxford, Blackwell Publishing, 577–603.

BIALYSTOCK, Ellen

2011 Coordination of executive functions in monolingual and bilingual children. *Journal of Experimental Child Psychology* 110. 461–468.

BIALYSTOCK, Ellen–VISWANATHAN, Mythili

2009 Components of executive control with advantages of bilingual children in two cultures. *Cognition* 112. 494–500.

BIALYSTOCK, Ellen–FENG, Xiaojia

2009 Language proficiency and executive control in proactive interference: Evidence for monolingual and bilingual children and adults. *Brain and Language* 109. 93–100.

CUSHEN, Patrick J.–WILEY, Jennifer

2011 Aha! Voila! Eureka! Bilingualism and insightful problem solving. *Learning and Individual Differences* 21. 458–462.

FLAVELL, John–GREEN, Frances L.–FLAVELL, Eleanor R.–LIN, Nancy T.

1999 Development of Children's Knowledge about Unconsciousness. *Child Development* 70. 2. 396–412.

FRANCIS, Norbert

2002 Literacy, second language learning, and the development of metalinguistic awareness: A study of bilingual children's perception of focus on form. *Linguistics and Education* 13. 3. 373–404.

GÖNCZ Lajos

2004 *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások.* Szabadka, Magyarágkutató Tudományos Társaság–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

GROSJEAN, Francis

1992 Another view of bilingualism. In: Harris, R. (ed.): *Cognitive processing in bilinguals.* Amsterdam, Elsevier, 51–62.

HABERMAS, Jürgen

1984 *The Theory of Communicative Action. Volume 1.* Boston, Beacon Press.

HALSBAND, Ulrike

2006 Bilingual and multilingual language processing. *Journal of Physiology* 99. 355–369.

JAKAB Zoltán–KISS Szabolcs

2018 Mások perspektívája és a kitüntetett hozzájárulás. In: Márton Miklós–Tózsér János (szerk.): *Az érzelmek jelentése, a jelentés tapasztalata.* Budapest, L'Harmattan.

KISS Szabolcs

2015 *A logika egyedfejlődése és szociológiája. Szemelvények a megismeréstudományok köréből.* Budapest, Könyvpont–L'Harmattan.

KISS, Szabolcs

2016 *Understanding Privileged Access and the Development of Mentalistic Action Explanations.* Budapest, Poszterelőadás – BCCCD 2016.

KISS Szabolcs–JAKAB Zoltán

2010 Az elmeolvasás kutatása napjaink megismeréstudományában. *Kultúra és Közösség* 4. 1. 1.

KISS, Szabolcs–JAKAB, Zoltán

2014 Mindreading, Privileged Access and Understanding Narratives. In: Finlayson M. A.–Meister, J. C.–Bruneau, E. G. (eds.): *5th Workshop on Computational Models of Narrative: OpenAccess Series in Informatics.* Schloss Dagstuhl, Schloss Dagstuhl Leibniz–Zentrum für Informatik.

LEE, Hanguen–KIM, Kyung Hee

2011 Can speaking more languages enhance your creativity? Relationship between bilingualism and creative potential among Korean-American students with multicultural link. *Personality and Individual Differences* 50. 1186–1190.

NAVRACSICS Judit

2002 Interjú François Grosjeannel a kétnyelvűségről. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2. 1. 103–114.

POLONYI Tünde Éva–KOVÁCS Ágnes Melinda

2005 Többsz nyelvű elmék. In: Gervain Judit–Kovács Kristóf–Lukács Ágnes–Racsmány Mihály (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 187–198.

WIMMER, Heinz–PERNER, Josef

1983 Beliefs about beliefs: Representaition and constraining functions of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition* 13. 103–124.

KÁRPÁTALJAI GASZTROFESZTIVÁLOK NYELVI TÁJKÉPE

A nyelvi tájkép alakításában jelentős szerep jut az adott állam nyelvpolitikájának (Dal Negro 2009. 206.; Shohamy 2006. 112.; 2015. 168; Bartha–Laihonen–Szabó 2015. 216.), azonban Spolsky (2009) szerint arra is figyelmet kell fordítanunk, hogy a nyelvpolitika eszközeivel az iskolák, városi intézmények, közösségek, kórházak, katonai egységek, tömegkommunikációs eszközök, kisebb-nagyobb csoportok és akár a családok is élhetnek. Vagyis a nyelvi tájkép alakítása nem csak az állam, hanem más aktív szereplők részvételével történik. Ennek fényében nem meglepő, hogy a nyelvi tájképben rögzített jeleket felülről szervezett (top-down), illetve alulról jövő kezdeményezésre létrejött (bottom-up) jelekre osztják (Ben-Rafael et al. 2006; Gorter 2017).

Kárpátalja magyarok lakta részein napjainkban természetes, hogy a magyar nyelv a nyelvi tájkép egyik meghatározó nyelve (Beregszászi 2005; Csernicskó 2014, 2018, 2019; Laihonen–Csernicskó 2017; Hires-László 2015; Karmacsi 2014a, 2014b, 2017, 2018a, 2018b; Tóth 2014a, 2014b). Azonban az utóbbi öt évben – annak ellenére, hogy a 2012-ben elfogadott és 2018-ig hatályban lévő ukrán nyelvtörvény a korábbiakhoz képest szélesebb jogokat biztosított a magyar nyelv használatára – egyre több nem magyar (főként ukrán és orosz) nyelvű felirat jelent meg a szimbolikus térben. Ennek egyik alapvetően meghatározó tényezője a terület turizmusa.

Thurlow és Jaworski (2010. 130.) megállapítják, hogy „a turizmus de facto a szemiotikai ipar kvintesszenciája – az ádáz kulturális és szimbolikus termelés helyszíne”. Ha ez irányból közelítjük meg, akkor jól kirajzolódik, hogy a turizmus betekintést enged a nyelvek árucikké válásának és a nyelvi tőke gazdasági tőkévé alakulásának folyamatába (Cabal-Guarro 2017. 606.).

Heller, Pujolar és Duchêne (2014. 563.) szerint „az idegenforgalom olyan eszközként jelenik meg, amely egyfelől lehetővé teszi az új gazdaságnak a kultúra, az identitás és a nyelv árucikké történő alakítását, másfelől a többnyelvű kommunikációs készségek hasznosítását. (...) Ami közös mindebben, hogy ez az új gyakorlat a szimbolikus és a gyakorlati haszon közötti konkrét konfigurációkat hoz létre.” Pachné Heltai (2017. 36.) meglátása szerint ebben a kontextusban a gazdasági átalakulások a nyelvekre, a többnyelvű környezet nyelvi gyakorlatára, a nyelvhasználatra is közvetlen hatást gyakorolnak, és a többnyelvűség, illetve annak megjelenése a mindennapok gyakorlatában egyszerre eszköze és terméke a gazdasági átalakulásoknak.

A nyelvi ideológiáknak és a nyelvi tájképnek a gazdaság, illetve a turisztika szempontjából történő elemzése fényt deríthet arra, hogy miért jelennek meg egyes nyelvek a nyilvános térben és hogyan válnak áruvá (lásd Bányi 2014, 2015; Heller–Pujolar–Duchêne 2014; Heltai 2014), és másokat miért távolítanak el a nyelvi tájképből (lásd Pavlenko 2008).

Kárpátalja iparilag fejletlen vidék, a jellemzően hegyvidéki környezet miatt kevés a művelhető földterület is. A régió hátrányos gazdasági és infrastrukturális helyzetéből adódóan a munkahelyek száma is kevés (Baranyi 2009. 303.). Egyre többen látnak azonban kitörési pontot a turizmusban (Berghauer 2012; Rada 2015). A turistákat alapvetően két irányból várja Kárpátalja: Ukrajna belső területeiről és a szomszédos országokból (Sass 2012). Ukrajnából télen a Kárpátok sípályái, nyáron a hegyek természeti szépségei, illetve a termálfürdők vonzzák az utazókat. Magyarországról elsősorban a régió magyar vonatkozású történelmi emlékhelyei, a nemzeti örökségek miatt utaznak ide sokan.

Ukrajna területileg erősen koncentrált turizmusában Kárpátalja az öt turisztikai központ közül a negyedik helyre rangsorolt *Kárpátok vidéke nyugati turisztikai centrumban* foglal helyet (Sass 2008; Berghauer 2012). A megye fő turisztikai irányvonalai és vonzerői a gyógyturizmusban, a hegyvidéki turizmusban, illetve a kulturális és örökségturizmusban rejlenek. Kiemelkedő a termálvizek látogatottsága, hiszen Ukrajna területén csak a Kárpátaljai artézi medencében és a Fekete-tenger-melléki artézi medencében található termálvíz (Ukrajna Nemzeti Atlasza 2009. 145.). Ezek hasznosítása főként Kárpátalja területén jellemző, de a Fekete-tenger-melléki artézi medencében (Herszon megye és Krím) is vannak hasznosított források (URL1, URL2). Kárpátalján külön tematikus turistautat is létrehozta Kárpátalja geotermikus vize néven, amelyben 7 kárpátaljai termálfürdő kapott helyet (vö. Tematikus turistautak Kárpátalján).

A Krími Autonóm Köztársaság Oroszország általi 2014-es annektálását követően a belföldi turizmus irányt váltott, hiszen Ukrajna öt idegenforgalmi központjának legkiemelkedőbb tagját veszítette el (Sass 2008, 2016). Ennek köszönhetően a belföldi turizmus nagyobb arányban jelenik meg Kárpátalja területén, amely így mintegy kompenzálja a 2014-es események miatt elmaradó külföldi, főleg magyarországi vendégek hiányát (Sass 2016), akik főként a „háborús” helyzet miatt maradnak távol.

Kárpátalján a turistákat a természeti, történelmi és kulturális látnivalók mellett egyre több helyütt várják szervezett programokkal. A nagyvárosokban, kisebb településeken már január második felétől egészen december közepéig zajlanak a különböző tematikájú fesztiválok, fesztiválszerű rendezvények. A magyarok terület is jelentős számú fesztivált, fesztiválszerű rendezvényt bonyolít le évente. Ezek közül számos Ukrajna-szerte, sőt szélesebb körben is ismert. A régió fesztiváljai közül első helyen a népművészeti és folklórfesztiválok állnak, míg a második helyet a gasztronómiai fesztiválok foglalják el (Sass 2016. 371.). A gasztronómiai fesztiválok (főként a borfesztiválok) egyre nagyobb teret kap-

nak Kárpátalja fesztiválturizmusában, s jelentős belföldi vendégkört vonzanak a területre (Sass 2016. 375.). Nem véletlen, hogy a fesztiválokra érkező vendégek, turisták jelentős része nem beszél magyarul, így természetes, hogy az ő figyelmüket a magyar mellett más nyelven is fel szeretnék kelteni. Ez már a fesztiválnépszerűsítő marketingtevékenységben is megjelenik (1. fotó).

1. kép. A Mezőegrecsei Lékvarfőző Fesztivál kétnyelvű felhívása

Jelen tanulmány a feltörekvőben lévő, jelenleg második helyen álló gasztrofesztiválok nyelvi tájképét kísérel meg feltérképezni, azok közül is a két legismertebb magyar vonatkozású fesztivált (Mezőegrecsei Nemzetközi Böllerverseny, Beregszászi Nemzetközi Borfesztivál) véve górcső alá.

A legtöbb kárpátaljai fesztivál esetében az ukrán nyelv a domináns (pl. Варишське пиво (Városi sör, Munkács), Червене вино (Vörös bor, Munkács), Угочанська лоза (Ugocsai szőlővessző, Nagyszőlős), Закарпатська божице (Kárpátaljai fiatalbor, Ungvár) stb.). Még a magyar többségű települések által szervezett fesztiválok (pl. Beregszászi Nemzetközi Borfesztivál) többségében is csupán a fő arcukat (pl. színpad, a fesztiválterület bejáratának felirata stb.) kétnyelvű, míg maga a fesztivál területének jelentős hányadát csupán ukrán egynyelvű információval ellátott standok teszik ki. A fentebb említett fesztiválok esetében már a fő arcukat is csupán egynyelvű (lásd 2. kép).

2. kép. A munkácsi *Варишське пиво* sörfesztivál üdvözlőkapuja

Ezekon a fesztiválokon még a magyar kereskedelmi egységek, borászok sem minden esetben tüntetik fel az ukrán nyelv mellett magyarul a „céhtáblát”, a kínált portékáik nevét, mint például a 3. fotón látható benei borász.

3. kép. Benei borász „céhtáblája” a Kárpátaljai Beaujolais ungvári borfesztiválon

Kisebb volumenű, főként helyi vagy kisebb területet felölelő magyar többségű településeken megrendezett fesztiválokon, rendezvényeken részt vevő csapatok, kereskedelmi egységek általában mind a többségi, mind pedig a kisebbségi nyelven feltüntetik az információkat (4. kép).

A turizmus szempontjából különösen a Beregvidék az, mely korábban főként a Magyarország felől érkező turizmusra alapozott. A terület a jelentősen megnövekedett és napjainkban is bővülő ukrán belföldi piacról érkező vendégeken kívül még mindig jelentős számú magyar turistával is számol. Ebből kifolyólag

4. kép. A Csomai Lecső Fesztiválon részt vevő csapat névtáblája

BEREG FEST 2017	
<p>Програма святкування, субота 30 вересня</p> <p>08.30 – 09.30 Рекреація учасників Благодійного марафону</p> <p>09.50 Відкриття Благодійного марафону</p> <p>10.00 – 17.00 Дитяча розважальна програма (дитячий майданчик, міні-спектакль, гри, атракціони, аквагрим, шоу мильних бульбашок, майстер-класи з виготовлення м'яких іграшок, вікторини, солодощі, розваги)</p> <p>11.00 – 14.30 Конкурс робіт школярів на крафтовий комікс таписану Фесту «Пригоди Чіра-Бігу у місті»</p> <p>11.30 – 16.30 Ярмарок-дегустація вин закарпатських виноробів та виставка сільськогосподарської продукції, ремісничі мистецтва, кулінарні майстер-класи</p> <p>12.00 – 17.00 Розважальна програма для гостей фестивалю (конкурси, змагання, аукціони і лотереї)</p> <p>13.00 Фініш Благодійного марафону</p> <p>13.00 – 13.30 Зустріч урочистого ходу (хостюмована хода від центру села до головної локації фестивалю, прибуття джюк з новим урожаєм винограду, духовий оркестр з мазорками)</p> <p>13.30 Урочисте відкриття фестивалю та Дня добросусідства, запланована фестивальна воля</p> <p>14.00 – 15.00 «Старі традиції у новому тисячолітті»</p> <p>Символічне чавлення винограду у винних джюках дітьми та босоногими. Конкурс «Кращі дітвора в джюках»</p> <p>14.30 – 16.30 Змагання з греко-римської боротьби за звання чемпіону «BEREG FEST 2017»</p> <p>15.30 – 20.00 Фольклорна програма</p> <p>16.00 Народження переможців Благодійного марафону, вручення дипломів почесним громадянам району</p> <p>17.00 Виступ співачки Чобо Вушар (Угорщина)</p> <p>18.00 Урочистий символічний запуск таписану Фесту</p> <p>19.00 – 20.00 Виступ гурту MIRAMI</p> <p>20.00 Дискотека open-air для гостей свята BEREG FEST 2017.</p> <p>A 2017. szeptember 30. szombati ünnepi műsor programja. Helyszín: János, Barna György Stadion (A jelzett időpontok közép-európai idő szerint értendők.)</p> <p>07.30 – 08.30 A játékosági maratoni futóverseny résztvevőinek regisztrációja.</p> <p>08.50 A játékosági maratoni futóverseny megnyitja.</p> <p>09.00 A játékosági maratoni futóverseny rajta.</p> <p>10.00 – 16.00 Szórakoztató programok gyerekeknek (gyermekjátékoszt programok, bemutató kiselőadások, játékok, mutatóanyagok, arcfestés, szappanbuborék-fújó bemutató, kézműves rongybabák készítése, vetélkedők stb.)</p> <p>11.00 – 12.00 Turánir z mini-futbolu sereď dítich komand na kúboč «BEREG FEST OPEN 2017»</p> <p>11.00 – 12.00 Dítia rozvážalňá program (dítia mýdánik, mýni-spektákli, gři, atrakciõni, akvagrím, sho mýlných bulľabásk, máster-klas z vigoťovenia m'iax gřiásk, vikõrini, solodoc'i, rozváni)</p> <p>11.00 – 14.30 Konkurs robõt škol'iariv na kraiõni komiks talpisanu festu «Prihody Chira-Bigu u misti»</p> <p>11.30 – 16.30 Yarmark-degustaciã vin zãkarpats'kikh vinorobiv ta vystavka sil's'kogospodars'koi produkciã, remisniche mistetcho, kulinarni máster-klas</p> <p>12.00 – 17.00 Rozvážalňá program dlia gostev festivalu (konkursi, zmaganiã, aukciõni i loterei)</p> <p>13.00 Fínish Bлагodíjnogo marafonu</p> <p>13.00 – 13.30 Zustrit' uruchistoi khodi (kostumovana khoda vid tsentru sela do golovnoi lokaciã festivalu, pribut'ta djuok z novim urozhãem vinogradu, dukhovii orkestr z mazorkami)</p> <p>13.30 Urochiste vídrit'tia festivalu ta Dnia dobroosúdstva, zaplanovana festival'na volia</p> <p>14.00 – 15.00 «Stari tradiciã u novomu tysiãolitt'i»</p> <p>Símbolíчне чавлення винограду u vinnykh djuokh dítchami bosonog. Konkurs «Kraõhi díitvora v djuokh»</p> <p>14.30 – 16.30 Zmaganiã z greko-rim's'koi borot'bi za zvania chempionu «BEREG FEST 2017»</p> <p>15.30 – 20.00 Fõl'klorna program</p> <p>16.00 Narodzhennia peremoc'hiv Bлагodíjnogo marafonu, vruçeniã diplomov poc'hosnim gromad'ianam raionu</p> <p>17.00 Vystup spivachki Chobo Vushar (Ugors'china)</p> <p>18.00 Urochistii símbolíchnii zapusk talpisanu festu</p> <p>19.00 – 20.00 Vystup gurtu MIRAMI</p> <p>20.00 Diskoteka open-air dlia gostev sviãta BEREG FEST 2017.</p>	<p>BEREG FEST 2017</p> <p>kázműves rongybabák készítése és bemutatja, vetélkedők, édesességek, sorjátékok.)</p> <p>10.00 – 13.30 Iskolások tréfas sorozatrãj stílus (comics) rajzversenye a rendezvény kabalafigurãja Csígabiga kalandjai a városban címmel.</p> <p>10.30 – 15.30 Kóstolással egybekötött borászati kiállítás a kárpátaljai borások kínálatából, valamint mezõgazdasági és ipari termékek kiállítása, kézműves készítmények bemutatása és vására.</p> <p>11.00 – 16.00 További szórakoztató programok (versenyek, vetélkedők, árverés, tombola, stb.)</p> <p>12.00 A játékosági maratoni futóverseny befutja.</p> <p>12.00 – 12.30 Népviselõk õltözõt. mûködõk õnnepélyes felvonulása (szekeres felvonulás a település központjától a fesztiválközpontig, az idei termés bemutatása, fõvõsznek ar mazsonfalkkãl, stb.)</p> <p>12.30 A BEREGFEST és a Jõszomszédagi Napok õnnepélyes megnyitja és a fesztivál lángjának meggyújtása.</p> <p>12.30 – 16.30 Vendéglatás magyar módra. A magyar konyha és íz vilãg bemutatja a vidék vendéglatóinak és mesterszakácsainak közremõködésével.</p> <p>13.00 – 14.00 Régi szokások és hagyományok az új évezredben. A hagyományos szõlõtaposás bemutatása lányok közremõködésével. A legszebb lány a dõzsãban című szõlõtaposás.</p> <p>13.30 – 15.30 Kõltõtlõgãsi birkõzõverseny a BEREGFEST 2017 bajnoka cím elnyeréséért.</p> <p>14.30 – 19.00 Hagományõrzõ együttesek, énekesek és táncscsoportok bemutató elõadása.</p> <p>15.00 A játékosági maratoni futóverseny díjtadó õnnepsége. A járás íszieletbeli polgárainak szõlõ oklevelek átadása.</p> <p>16.00 Vastag Csaba (Magyarország) koncertje.</p> <p>17.00 A BEREGFEST 2017 kabalafigurãjának õgre bocsátása.</p> <p>18.00 – 19.00 A Mirami Együttes koncertje.</p> <p>19.00 A BEREG FEST 2017. szabadtéri diszkóprogramja</p> <p>Програма святкування, неділя 1 жовтня</p> <p>10.00 Старт веломарафону «Україна без віз – дружба без кордонів»</p> <p>10.00 – 12.00 Турнір з міні-футболу серед дитячих команд на кúбоч «BEREG FEST OPEN 2017»</p> <p>11.00 – 12.00 Дитяча розважальна програма (дитячий майданчик, міні-спектакль, гри, атракціони, аквагрим, шоу мильних бульбашок, майстер-класи з виготовлення м'яких іграшок, вікторини, солодощі)</p> <p>12.00 Божественна літургія в храмі с.Яноши до свята Покрови</p> <p>Пресвятої Богородици</p> <p>12.00 – 16.00 Ярмарок-дегустація вин закарпатських виноробів та виставка сільськогосподарської продукції, ремісничі мистецтва, кулінарні майстер-класи</p> <p>12.00 Народження переможців веломарафону та кращого команди «Пригоди Чіра-Бігу у місті»</p> <p>12.30 – 14.30 Товариський матч з футболу серед ветеранських команд</p> <p>13.00 – 17.00 Турнір з петанку на кúбоч «BEREG FEST 2017»</p> <p>15.00 – 17.00 Фінал кúбоч Берегівського району з футболу</p> <p>16.00 Урочистий запуск таписану фестивалю</p> <p>17.30 – 18.30 Виступ фіналісти програми «Голос країни. Діти» Іванюк Рашко</p> <p>18.30 – 20.00 Фольклорна програма</p> <p>20.00 Дискотека open-air</p> <p>A 2017. október 1. vasárnapi ünnepi műsor programja. Helyszín: János, Barna György Stadion</p> <p>09.00 A Vízummentes Ukrajna – Barátság határok nélkül elnevezésű kerékfutóverseny rajta.</p> <p>09.00 – 11.00 Kispályás fociverseny az ifjúsági korosztály számára a BEREG FEST OPEN 2017 kupa elnyeréséért.</p> <p>10.00 – 16.00 Szórakoztató gyermekprogramok (gyermekjátékoszt programok, bemutató kiselőadások, játékok, mutatóanyagok, arcfestés, szappanbuborék-fújó bemutató, kézműves rongybabák készítése, vetélkedők stb.)</p> <p>11.00 Stert illurgia a makkosjãnos Mária Óltalma görög katolikus templomban.</p> <p>11.00 – 15.00 Mezõgazdasági és ipari termékek kiállítása és vására (kézműves sarok, mesterek és készítmények bemutatása.)</p> <p>11.00 A kerékfutóverseny díjtadó õnnepsége. A Csígabiga kalandjai a városban című rajzverseny eredményhirdetése.</p> <p>11.30 – 13.30 Öreglũ csapatok barátságos futballmérkõzése.</p> <p>12.00 – 16.00 Petanque (golyósport) verseny a BEREG FEST 2017 kupa elnyeréséért.</p> <p>14.00 – 16.00 A beregãszãzi járás labdarõgõtmãjánãk döntõje.</p> <p>15.00 A BEREGFEST kabalafigurãjánãk õnnepélyes õgre bocsátása.</p> <p>16.30 – 17.30 Resko Ivana, az Ország gyermekhangja verseny résztvevõjének koncertje.</p> <p>17.30 – 19.00 «Néphagyományokat ápolõ együttesek, énekesek és táncscsoportok bemutató elõadása.</p> <p>19.00 Szabadtéri diszkó</p>

5. kép. A BEREGFEST 2017 magyar-ukrán nyelvű prospektusa

a reklámanyagok, tájékoztatók, információs anyagok többsége magyar–ukrán nyelvű, de nem ritka a csak magyar vagy csak ukrán nyelvű információs anyag sem. Például a hagyományosan minden évben megrendezett BEREGFEST fesztivál programja is két nyelven kerül a szóróanyagra (5. kép). A szervezők arra is figyeltek, hogy míg az ukrán nyelvű szöveg esetében a kijevi időt tüntették fel (GMT+2), addig a magyar nyelvű szövegrésznél a közép-európai idő szerepel (GMT+1).¹ Ez azért is kézenfekvő megoldás, hiszen nemcsak a külföldi (főként magyar) turisták számára lesz érthető, hanem a helyi magyar közösség számára is, hiszen ők a mindennapjaikat is a közép-európai idő szerint élik.

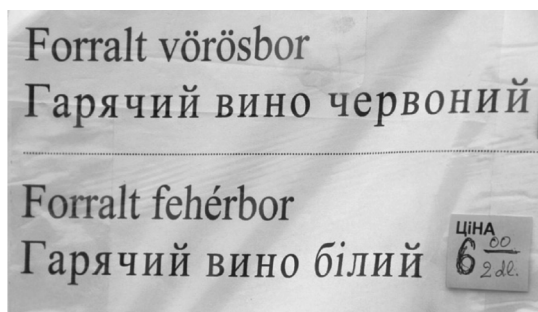
Mezőgecsei Nemzetközi Böllerverseny

2019-ben a Mezőgecsei Nemzetközi Böllerverseny már 13. alkalommal került megrendezésre, mely fesztivál Ukrajna-szerte ismert. Ezt az is alátámasztja, hogy a 2010-ben az Unian Hírügynökség (<http://www.unian.net>) által meghirdetett és az Itt és ott (<https://tutitam.ua>) turisztikai portál által népszerűsített *Et-tünk-ittünk-2010* elnevezésű verseny felmérése alapján a Mezőgecsei Nemzetközi Böllerverseny a 6. helyen végzett.

A rendezvény nyelvi tájképének célirányos vizsgálatát csak a 2018. és 2019. évben végeztük el, míg a korábbi évekből a település honlapján (<http://users.atw.hu/mezogecse/>) található képek között találtunk olyanokat, melyek nyelvi adatokat is tartalmaztak. Ezekben a képeken jól látszik, hogy még 2014-ben is a fesztiválra benevező csapatok közül jelentős számú a környék településéről indult, s a „cégérükön” magyar nyelvű a csapatelnevezés vagy a településnév. Azonban már a korábbi években is előfordult, hogy a fesztiválon kínált termékek magyar–ukrán kétnyelvű feliraton vagy csupán ukrán nyelven kerültek kiírásra. Azonban a szláv nyelvű kiírásokon néhol érződik, hogy ez csupán helyiek általi „fordítás”, hiszen például a *forralt bort* nem *злитбеїн*-ként írják ki ukránul (7. fotó), hanem *гарячий вино*-nak fordítják (6. kép).

A 2018-as és 2019-es fesztiválokon már az ételt kínáló és versenyző csapatok közül csak a magyarországi és délvidéki vendégcsapatoknál találkozhattunk kétnyelvű feliratokkal, míg a többieknek csak ukrán nyelven informálták az érdeklődőket, kóstoló vendégeket. Így a kiírások alapján válogathattunk a *шободарь, гурка, пікниця, балик, бограч, шашилик, стейк* között (8. kép). Viszont nem találkozhattunk olyan hagyományos disznótoros ételekkel, mint a toroskáposzta és a húsleves. Viszont magyar disznótoron nem volt jellemző sem a saslik, sem a bográcsgulyás, sem a piknikkolbász (Karmacsi 2018b. 138.).

1 A GMT+1 és GMT+2 időzónák a téli időszámítás alapján lettek megadva.

6. és 7. kép. A forralt bor kétnyelvű hirdetése 2012-ben és ukrán nyelvű hirdetése 2018-ban

8. kép. Ez is hurka...

A bogrács(gulyás) „misztifikációja” is megfigyelhető a galíciai Harbuz² (Tök) csapatánál. Szerintük a bográcsost több mint száz éve csak a magyar királyok részére készítették; a Kárpátokban készített étel megtetszett a huculoknak, mely azután a huculok nemzeti étele lett. A leírás szerint a bogrács hétféle húsból és tizenkétféle zöldségből készült (9. kép). Vagyis ez esetben a nyelvi tájképen keresztül már ideológiai deformáció jelenik meg, melyet a terület gasztronómiai világában (és a történelemben) kevésbé jártas vendégek teljes valóságként kezel(het)nek.

2 A Harbuz csapat mindkét általunk vizsgált gaszτροφesztiválon jelen volt, de ezen kívül Kárpátalja számos más fesztiválján is részt vettek és vesznek.

9. kép. A Harbuz csapat bográcsrekláma

Az italokat (főként bort és házi pálinkát) kínáló standoknál csak a Kárpátaljai Magyar Borászok Egyesülete által kialakított borutcában informálódhattunk többnyire kétnyelvű kiírásokból (10. kép), míg a többi helyen csak államnyelvi feliratokkal találkozhattunk (11. kép). Azonban a borutcában is volt olyan borászstand, ahol a cégér kétnyelvű volt, viszont a borok nevei csak ukrán nyelven voltak feltüntetve.

10. és 11. kép. A borutca egyik borászáának kétnyelvű kínálata és kétnyelvű ukrán borkínálat az ételstandok között

A házi készítésű és kézműves sütemények, lekvárok, egyéb termékek esetében csak a két szomszédos magyar település termékeinek olvashattuk magyar

nyelvű elnevezéseit a cégtábláik mellett (12. kép). A nem magyarlakta településről érkezett kézműves termékeket (méz, sajt, hústermék, édességek stb.) kínáló árusok csak államnyelven tüntették fel termékeik nevét, információt a termékekről.

12. kép. Kézműves termékek Benéből

A Mezőgecsei Nemzetközi Böllerversenyen magyar nyelvű, illetve két-nyelvű (magyar–ukrán) kiírásokkal, terméknevekkel csupán a külföldi (főként magyarországi csapatoknál, 13. kép), illetve a magyar borászok által kialakított borsétányon találkozhattunk (14. kép).

13. és 14. kép. Magyarországi versenyző csapat, illetve kárpátaljai borász névtáblája a Mezőgecsei Nemzetközi Böllerversenyen

Beregszászi Nemzetközi Borfesztivál

Mezőgecséhez hasonlóan a Beregszászi Nemzetközi Borfesztiválon is a fő arculat és a vendégcsalogató reklámanyag két nyelven érhető el (15. és 16. kép).

15. és 16. kép. A Beregszászi Nemzetközi Borfesztivál kétnyelvű színpadháttere és óriásplakátja Makkosjánosiban

A borfesztivál területe két jól elkülöníthető részre osztható: a Szent Vencel Borrend borászai által közvetlen a színpad előterében elfoglalt területre, illetve az ettől távolabb eső gasztronómiai és ajándéktárgyakat tartalmazó területre. A két terület nyelvi tájkép szempontjából különbségeket mutat, hiszen míg a bor-

rend által benépesített területen majdnem minden kiírás magyar–ukrán nyelven is megtalálható, addig a másik területen szinte minden már csak az államnyelven olvasható.

Mezőgecséhez hasonlóan a Beregszászi Nemzetközi Borfesztiválon is csupán a magyar borászok standjainál találkozhattunk kétnyelvű kiírásokkal. Bár ott sem minden esetben jelenik meg a magyar nyelv, hiszen az egyik borász standjánál a palackozott borok magyar nyelvű címkével voltak ellátva, míg a butélikban kínált borok alatt csak kézzel írt ukrán nyelvű tájékoztató volt olvasható. Megkérdeztük a borászt, hogy nyelvileg miért különböznek a palackon és a butélián lévő feliratok, amire azt a választ adta, hogy az ukrán nyelvű felirat mellől a magyar a „szokás és a lustaság” miatt maradt el (17. és 18. kép). A standnál lévő cégtábla viszont két nyelven hirdeti a borászt.

17. és 18. kép. Magyar nyelvű címke és ukrán nyelvű felirat a borok kínálatánál

Egy másik borász cégtáblája csak államnyelven készült el, de a termékein kétnyelvű címkén olvasható a zamatos nedű neve és főbb ismertetője (19. és 20. kép). A palackok címkéjének felső középső részén viszont a borász logója olvasható, mégpedig latin betűkkel OR (20. kép), ami a magyar nyelvhasználattal hozható összhangba.

Akad olyan pincészet is, amely csak magyar nyelven hirdeti önmagát és termékeit is. Viszont a gondos marketinggel rendelkező pincészetek és borászok kétnyelvű névtáblával és borcímkekkel várják vendégeiket (21. és 22. kép).

19. és 20. kép. Ukrán névtábla és kétnyelvű termék címke

A színpadtól távolabb eső területeken az ukrán nyelv szinte egyeduralkodóvá válik a rendezvény nyelvi tájképében. Annak fényében ez nem is meglepő, hogy például podóliai területről és Hemlnyickij megyéből származó halárusok, Lemberg és Ivano-Frankivszk megyei gasztrotermék-árusok és ajándéktárgy-készítők stb. kínálják e területen portékáikat (23. kép). A Kárpátalja magyarul lakta sávjából érkező helyi árusok aránya e területen elenyésző, s aki részt is vesz a fesztiválon, azoknál is a magyar nyelv csak ritkán jelenik meg.

21. és 22. kép. A Jakab pince névtáblája és a Varga Családi Pincészet borkínálata

23. kép. A galíciai konyha standja

Összefoglalás

A nyelvi tájkép elemzése, értelmezése nem lehet független a kontextustól, hiszen a nyelvi tájképben bekövetkezett változások – hasonlóan a nyelvi változásokhoz – soha nem függetlenek a nyelvet használó társadalom, közösség helyzetében, valamint az identitás- és a presztízviszonyokban bekövetkező változásoktól (Laitinen–Zabrodskaja 2015. 12.).

Egy nemzeti kisebbség – reagálva a gazdasági környezetben bekövetkezett változásokra és részben felülírva saját nyelvi nacionalizmusát – lakóterületének nyelvi tájképét „önként és dalolva” más nyelvű feliratok kihelyezésével alakíthatja át, s nemcsak Kárpátalján (Dégi 2012; Csernicskó 2019). Ennek következtében csökken a kisebbségi (a magyar), és nő a más nyelvű (orosz, ukrán) feliratok aránya; a nyelvi nacionalizmus fölött diadalmaskodik a gazdasági érdek. Ebben a folyamatban „a nyelv válik tökévé, és folyamatosan megkérdőjeleződik a nyelv-identitás-kultúra ideológiájának hegemoniája, melyek a nemzetállamok és körülhatárolható egynyelvű terek elképzeléseit táplálták” (Holecz–Bartha–Varjasi 2016. 81.). A turizmus, illetve a turisták, valamint a globális gazdaság és a piaci viszonyok így módon válnak közvetve a nyelvi tájkép formálóiá, alakítóivá Kárpátalján is (Kallen 2009. 274.; Csernicskó 2019).

Kárpátalja fesztiváljainak és fesztiválszerű rendezvényeinek nyelvi tájképét erősen uralja az államnyelv, az ukrán. A magyarlakta települések fesztiváljain is a kétnyelvű feliratok, illetve az ukrán nyelv enyhe dominanciája jellemző a szimbolikus nyelvi térben. A nyelvek megjelenésének aránya attól is függ, hogy az adott fesztivál milyen célközönség számára és igényeinek kielégítésére szolgál, illetve Kárpátalja nemzetiségi elhelyezkedésének függvényében mely területén kerül megrendezésre. Vagyis a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a magyarlakta helyi jelentőségű fesztiválok a magyar nyelv dominanciája mellett kétnyelvű szimbolikus térrel rendelkeznek. Viszont a nagyobb érdekeltiségnek örvendő fesztiválok – mint például a Mezőgecei Nemzetközi Böllerverseny vagy a Beregszászi Nemzetközi Borfesztivál – már csupán fő arculatukban maradnak meg kétnyelvűnek, azonban a fesztivál területének szimbolikus terében a többségi nyelv dominál. Ez több okra is visszavezethető. Először is a korábban helyi árusok és versenyző csapatok valamilyen oknál fogva kiszorultak a fesztiválokról. Másodsorban a keresleti oldalon a helyi, kisebbségi felvásárlóerő mellett (esetenként helyett) jelentős belső ukrainai, többségi nyelvet beszélő felvásárlóerő jelent meg. Harmadsorban mára kialakult egy olyan vállalkozói réteg, mely minden fesztiválon megjelenve kínálja szolgáltatásait és termékeit: ételek, borok, sajtok, haltermékek, méztermékek, ajándéktárgyak stb. E vállalkozások jelentős része Kárpátalja nem magyarok lakta vidékéről érkezik (például a hegyvidéki méz- és sajtárusok stb.), vagy egyáltalán nem is Kárpátalján van a székhelye (például Lemberg, Ivano-Frankivszk, Herszon megyei gasztroszolgáltatók és ajándéktárgyárusok). És negyedsorban a magyar vállalkozások és borászok a keresleti oldal

nyelvének megfelelően (esetenként megszokásból, lustaságból) szintén nem mindig írják ki magyar nyelven termékeiket és „cégtabláikat”.

Da Silva–Heller (2009) vélekedése szerint a kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó. Ez Kárpátalja esetében is azt jelenti, hogy a fesztiválok szimbolikus terében a magyar nyelv csak úgy maradhat fent, ha mind a kínálati oldalon (helyi árusok), mind pedig a keresleti oldalon (helyi vásárlók, fesztiválozók) számottevő súllyal tudnak részt venni, vagy legalábbis a többségi résztvevőkkel azonos arányban.

Szakirodalom

BARANYI Béla (szerk.)

2009 *Kárpátalja*. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialog Campus Kiadó

BARTHA Cs.–LAIHONEN, P.–SZABÓ T. P.

2015 Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. In: Kozmács I. (szerk.): *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nyitra, Nyitra Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 213–227.

BÁTYI Szilvia

2014 Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 14. 1–2. 21–34.

2015 The place-making activity of Russian in Hungary. In: Kovačević, Kristina Cergol–Udier, Sanda Lucija (eds.): *Multidisciplinary Approaches to Multilingualism: Proceedigs from the CALS conference 2014*. Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 127–143.

BEN-RAFAEL, E.–SHOHAMY, E.–AMARA, M. H.–TRUMPER-HECHT, N.

2006 Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In: D. Gorter (ed.): *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon, Multilingual Matters, 7–30.

BEREGSZÁSZI A.

2005 „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi A.–Papp R. (szerk.): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 158–163.

BERGHAUER Sándor

2012 *A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?)*. Doktori értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.

CABAL-GUARRO, M.

2017 Is Russian decommodifying in Catalonia? *Russian Journal of Linguistics* 21. 3. 605–619.

CSERNICSKÓ István

2013 *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó.

2014. Мовна політика і мовний ландшафт сучасного Закарпаття в історичному плані (1900–1944 pp.). In: Bárány E., Csernicskó I. (szerk.): *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Ungvár, Видавництво В. Падяка, 48–66.

2018 A kárpátaljai magyar kisebbség nyelvmegtartásáról és gazdasági életképességéről a nyelvi tájkép tükrében. *Metszetek* 7. 1. 119–141.

2019 *Fények és árnyak. Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár, Authdor-Shark.

DA SILVA, E.–HELLER, M.

2009 From protector to producer: The role of the State in the discursive shift from minority rights to economic development. *Language Policy* 8. 95–116.

DAL NEGRO, S.

2009 Local policy modeling the linguistic landscape. In: Shohamy, E.–Gorter, D. (eds.): *Linguistic landscape. Expanding the scenery*, 206–218. New York–London, Routledge.

DÉGI Zs.

2012 The Linguistic Landscape of Miercurea Ciuc (Csíkszereda). *Acta Universitatis Sapientiae: Philologica* 4. 2. 341–356.

GORTER, D.

2017 A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 25. 3. 31–49.

HELLER, M.–PUJOLAR, J.–DUCHÊNE, A.

2014 Linguistic commodification in tourism. *Journal of Sociolinguistics* 18. 4. 539–566.

HELTAI B. É.

2014 Többynyelvűség, turizmus, új migráció és gazdaság: Átalakuló interetnikus kapcsolatok és a többynyelvűség új formái egy németek, finnek, magyarok és cigányok lakta településen. In: *Így kutattunk mi! Tanulmánykötet II*. Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, 9–20.

HIRES-LÁSZLÓ Kornélia

2015 Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku A.–Hires-László K. (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár, Autdor-Shark, 160–185.

HOLECZ M.–BARTHA Cs.–VARJASI Sz.

2016 Új paradigma vagy térfoglalás? Nyelvhasználók a periférián és a többynyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 28. 73–89.

KALLEN, J.

2009. Tourism and representation in the Irish linguistic landscape. In: Shohamy, E.–Gorter, D. (eds.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London, Routledge, 270–283.

KARMACSI Zoltán

2014a Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi A.–Hires-László K. (szerk.): *Meszelt falakon túl: Születésnap i köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 87–98.

2014b Vizuális kétnyelvűség: az új nyelvtörvény adta lehetőségek. In: Bárány E.–Csernicskó I. (szerk.): *Українсько-угорські міжтовні контакти: тинуле i сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Ungvár, Видавництво В. Падеяка, 120–131.

2018a Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe. *Metszetek* 7. 1. 91–118.

2018b Egy kárpátaljai gasztrofesztivál nyelvi tájképe. In: Nagy-Kolozsvári Enikő–Kovács Szilvia (szerk.): *Multikulturalizmus és diverzitás a 21. században*. Absztraktkötet. Ungvár, RIK-U Kft., 136–139.

LAIHONEN, P.–CSERNICSKÓ, I.

2018 *Language ideologies in south-western Ukraine: linguascaping a Transcarpathian spa*. In: Sjaak Kroon–Jos Swanenberg (eds.) *Language and Culture on the Margins. Local/Global Interactions*. Routledge, 145–164.

LAITINEN, M.–ZABRODSKAJA, A.

2015. Dimensions and dynamics of sociolinguistic landscapes in Europe. In: Laitinen, M.–Zabrodszkaja, A. (eds.): *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 11–25.

MOLNÁR József–MOLNÁR D. István

2005 *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

PACHNÉ HELTAI B.

2017 *Nyelvcseré és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben. Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában*. Budapest, ELTE. PhD-értekezés.

PAVLENKO, A.

2008 Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11. 3–4. 275–314.

2017 Языковые ландшафты и другие социолингвистические методы исследования русского языка за рубежом. *Russian Journal of Linguistics* 21. 3. 493–514.

- Rada 2015. *Zakarpattya Region*. Ukraine Today: Catalog of leading enterprises of Ukraine. www.rada.com.ua/eng/RegionsPotential/Zakarpattya
- SASS Enikő
- 2008 Kárpátalja Ukrajna turizmusában betöltött pozíciójának vizsgálata. In: Szónoky Ancsin G. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében: Tudományos nemzetközi konferencia*. CD-ROM, Szeged, (kiadó nélkül), 465–476.
- 2012 A kárpátaljai falusi turizmus múltja, jelene és jövőképe. In: Aubert A.–Gyuricza L.–Husztai Zs. (szerk.): *A kultúra turizmusa a turizmus kultúrája*. Pécs, IDResearch Kft.; Publikon, 529–549.
- 2016 Kárpátalja fesztiváljainak elemzése internetes megjelenésük alapján. In: Jászberényi M.–Zátori A.–Ásványi K. (szerk.): *Fesztiválturizmus*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 368–382.
- SHOHAMY, E.
- 2006 *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London, Routledge.
- SPOLSKY, B.
- 2009 *Language management*. Cambridge: CUP. DOI: 10.1017/CBO9780511626470
- Tematikus turistautak Kárpátalján* (Туристические маршруты Закарпаття), Закарпатська Обласная Государственная Администрация, (kiadó, kiadási hely és évszám nélkül)
- THURLOW, C.–JAWORSKI, A.
- 2010 *Tourism Discourse: Language and Global Mobility*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- TÓTH E.
- 2014a A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes – 2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, I. évfolyam*. Ungvár, V. Pagyak Kiadója, 57–64.
- 2014b Mezőgecse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: *Студії з філології та журналістики. випуск 2*. Ужгород, Видавництво ФОП Бреза, 410–412.
- XXX
- Ukrajna Nemzeti Atlasza 2009* [Національний атлас України Державне науково-видавниче підприємство «Картографія», Київ, 2009]
- URL1: Термальні води <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [2017. november 28.]
- URL2: Термальні джерела в Україні <https://tsikaviy-svit.com/> [2017. november 29.]

A MAGYAR MONDATTAN NÉHÁNY TANÍTÁSI NEHÉZSÉGE

1. Bevezető

A magyar mint idegen nyelv tanításának és tanulásának lényege elsősorban a kontrasztivitásban rejlik, illetve a nyelvet tanuló személy transzferképességében, amely alatt azt értem, hogy a tanuló képes saját anyanyelvi és nyelvtani tudását alkalmazni a tanulandó nyelv befogadása érdekében.

A tanárnak ugyanakkor tisztában kell lennie a nehézségekkel, amelyekkel diákjai szembesülnek a magyar nyelv tanulásakor. Ezért kívülről kell látnia mindazt, ami egy anyanyelvi beszélő számára magától értetődő. A szabályok, amelyeket diákjainknak adunk, nem csupán a formát kell hogy leírják, hanem kulcsot kell jelenteniük a nyelvhasználathoz, a mondatalkotáshoz és végezetül a kommunikációhoz. Nagy szükség van arra, hogy a tanárnak legyen egy általános képe a tanulók nyelvéről, hogy annak hasonlóságait és eltéréseit össze tudja vetni a magyarral. Így pontosabban körvonalazhatóvá válik, hogy mi az, amit tulajdonképpen tanítania kell, és azt hogyan tegye.

Jelen dolgozatban arra szeretnék reflektálni, hogy miért fontos a szintagmák felől közelíteni a mondatban bonyolultabb kérdései felé, hogy a morfológiai ismeretek elengedhetetlenek a szintaktikai kapcsolatok teljes körű megértéséhez, és hogy ez nagy segítséget nyújt a helyes mondatok megalkotásában és természetesen a valós kommunikációban is.

2. *A szintagmától a mondatig*

A mondatnyi ismeretek elméleti bemutatása, átadása az alaktani, azaz a morfológiai ismeretek lezárása után következik, bár éles határt nem húzhatunk a kettő közé, hiszen az idegen nyelv (amely ebben az esetben a magyar) tanulásakor a legfontosabb szempont az elméleti ismeretek gyakorlatba helyezése, ez pedig mondat- és szövegalkotást jelent.

A szintagmák olyan logikai-szintaktikai szerkezetek, amelyek önmagukban is mondatokká válhatnak, különösen akkor, ha alaptagjuk igei vagy névszói állítvány szerepét betöltő szó:

Anna alszik.

Anna doarme.

Anna álmos.

Annei îi este somn.

A szintagmák létrejöttét tehát a szavak szintaktikai kapcsolódása biztosítja, így csak olyan szavak alkotják, amelyek önmagukban fogalomjelölő lexémák, és önállóan is mondatrész szerepét tölthetik be.

Mielőtt a szintagmák tüzetes vizsgálatához kezdenénk, fontos elkülöníteni ezeket a morfológiai típusú szerkezetektől. A morfológiai szerkezetek egy fogalomjelölő szóból és egy vagy több viszonzszóból álló kapcsolatok, ezért az ilyen típusú szerkezetek csak szintagmatagként működhetnek. Morfológiai típusú szerkezetek:

szép volt

era frumos

elementem volna

m-aş fi dus

meg fogja tanulni

o va învăţa

fák fölött

deasupra copacilor

az alma

mărul (határozott névelő és névszó)

A továbbiakban sorra veszem az egyes morfológiai szerkezeteket, de a példákat szintagmába ágyazottan fogalmazom meg. Az első morfológiai szerkezet, amellyel foglalkoznunk kell, az összetett vagy névszói állítmány. Ebben a szerkezetben ugyanis a fogalomjelölő névszó mellett áll egy kopula (mondatrésztéremtő segédige), amely a grammatikai jellemzőket hordozza, de köztük nincs szintaktikai viszony. Hasonló az eset az összetett alany, tárgy vagy határozó esetében is, csak hogy itt segédigenevekről beszélhetünk:

1. *holnap **figyelmes lesz*** (segédige)

összetett állítmány

2. *muszáj **becsületes maradni*** (segédigenév)

összetett alany

3. *szeretnék **első lenni*** (segédigenév)

összetett tárgy

1. *măine va fi atent*

2. *trebuie să rămâi integru*

3. *aş vrea să fiu primul*

A román fordítások azt mutatják, hogy az összetett állítmány kivételével, amely a románban is névszói állítmányként működik, mellékmondatlalt és az ige konjunktívuszával fordíthatjuk le az eseteket, amire az a magyarázat, hogy a főnévi igenév jelentését így tudjuk a leghűbben visszaadni. Ez kiindulópontot jelenthet az összetett mondat fogalmának felvezetéséhez.

Egy másik típus a morfológiai szerkezetek sorában a szóalakteremtő segédszóval¹ létrehozott szerkezetek, idetartoznak az igei paradigma segédszavaival, valamint a modális, aspektuális segédszókkal létrehozott szerkezetek.

***látni fogom** őt*

îl voi vedea

***beszéltem volna** vele*

***aş fi vorbit** cu el*

***szokott úszni** a tóban*

***obişnuia să înoate** în lac*

1 Mind a mondatrésztéremtő, mind pedig a szóalakteremtő segédigékre jellemző, hogy nincs tartalmas lexikai jelentésük, de grammatikailag az igékhez hasonlatosak, így ragozhatók. Lásd Lengyel Klára: Viszonyszók. In: Keszler 2000. 254.

A névutós² szerkezetek szintén morfológiai típusú szerkezetek, mivel a névutók nem hoznak létre szintaktikai kapcsolatokat a névszóval, amely mögött állnak. A románban a prepozíciók³ veszik át a névutók szerepét.

a ház előtt áll	stă în fața casei
a fák közé szalad	aleargă între copaci
anya nélkül nő fel	crește fără mamă

Az elváló igekötős igék⁴ is a morfológiai szerkezetek sorába tartoznak, de fel kell sorolnunk azokat az eseteket, amelyekben ez megtörténik:

(visszavonja a tervet)	(retrage planul)
nem vonja vissza a tervet	nu retrage planul
vissza fogja vonni a tervet	va retrage planul
vond vissza a tervet!	retrage planul!

A román nyelvtenban is létezik a prefixum⁵ fogalma, de ez egyrészt nem csupán igékhez köthető előtag, másrészt pedig, ahogy a neve is mutatja, ennek a morfológiai kategóriának a helye mindig a szó elején van és csak azzal egybeírva fordulhat elő, de ebben az esetben nem alkothat vele morfológiai szerkezetet.

Ezek után rátérhetünk a szintagmák tárgyalására, amelyeknek két nagy csoportját különböztetjük meg. A mellérendelő szintagma tagjai egyenlő értékűek, nem kérdezhetünk egyik tagról a másakra, és a tagok legtöbbször azonos szófajúak, bár ez alól vannak kivételek. Az alábbi példában a mellérendelő szintagma első tagja szófaját tekintve határozói igenév, a második azonban ragozott névszó:

kacagva és vidáman	râzând și vesel
---------------------------	------------------------

(a román példában is különböző szófajúak a tagok)

Ezzel szemben az alárendelő szintagmák egyik tagja (az alaptag) kéri vagy megengedi a másik tag jelenlétét, sokszor előírva ennek alakját és jelentéstípusát. Ezért az alárendelő szintagmák tagjai nem egyenértékűek, az alaptagnak alárendelt szó lesz a bővítmény vagy az irányított tag.

A többféle osztályozási szempont közül itt a hagyományosat követjük, hiszen a mondatbeli kapcsolatok megközelítése a cél. Az alanyos szintagmákban jelöletlen a viszony, ugyanakkor az alanyi bővítmény száma és személye meghatározó lesz az állítmány (alaptag) számát és személyét illetően.

A tárgyas szintagmának a -t a jellegzetes ragja, de néha ez a viszony is jelöletlen marad, ezeket pedig nehezebb azonosítani az idegen anyanyelvűeknek.

2 A névutó önmagában szintaktikai kapcsolatok alkotására nem alkalmas. Legtöbb névutónkra jellemző az irányhármasság, ezért egyeseknek három alakjuk is van: *alá-alatt-alól*.

3 A román prepozíció olyan szófaji kategória, amely meghatározza a viszonyt két egymásnak alárendelt mondatrész között. Lásd Ciobanu–Nedelcu 2008. 607.

4 Az igekötő csak akkor alkot igéjével morfológiai természetű szerkezetet, ha nincs igéjével összekötve. Fontos figyelembe venni az igekötők esetében, hogy bár viszonzószóként nem tölt be semmilyen szintaktikai funkciót, elliptikus mondat esetében szómondatként előfordulhat: *Meglocsolta? Meg.*

5 A román prefixumok nem válnak le az igéről, és így viselkedésük szempontjából nem hasonlíthatók a magyar igekötőkhöz.

eladom a házat (jelölt)

vând casa

becsomagolom a cipőm (jelöletlen)

îmi împachezez pantofii

szeretem látni (jelöletlen)

îmi place să văd

(a románban tárgyi mellékmondatként alakul a magyarban főnévi igenévvel kifejezett tárgy)

A határozós szintagmákat, amennyiben a határozót főnévvel fejezzük ki, mindig rag jelzi. Határozószó vagy más szófaj esetén ez a viszony is jelöletlen.

*a város**ba** megy* (jelölt)

merge în oraș

***ró**la beszél*

vorbește despre el

tegnap érkezett (jelöletlen)

a sosît ieri

sízni jött (jelöletlen)

a venit să schieze

A minőség- és mennyiségjelzős szintagmákban nem találunk ugyan ragot, de a viszonyítást a szórend jelöli: jelző és jelzett szó.

boldog ember

om fericit

három kutya

trei câini

A birtokos jelzőnek van ugyan ismert ragja, a -nak, -nek, de ez a legtöbb esetben hiányzik, ilyenkor a viszony jelöletlen marad. Segít azonban itt is a szórend, illetve a szám- és személybeli egyeztetés.

a szomszédoknak az autója

mașina vecinilor

Anna fia

fiul Annei

Az értelmező, valamint a kijelölő jelző esetében fontos az esetbeli egyeztetés, ami azt jelenti, hogy a szintagma mindkét tagjának ugyanazt az esetragot kell tartalmaznia:

*Mátyás**t**, a király**t***

***pe** Mátyás, regele*

*ez**t** a fiú**t***

***pe** acest băiat*

Az alábbi két példa azt mutatja meg, hogy a szintagmákból, amelyek tagjai között ismert a viszony, könnyen alkothatnak olyan mondatokat a diákok, amelyekben a szintaktikai kapcsolatok már egyértelműek lesznek számukra.

1. *a nagymamája **olvasta***

*bunica sa **a citit***

*a mesét **olvasta***

*ieri **a citit***

*a konyhában **olvasta***

***a citit** în bucătărie*

*tegnap **olvasta***

***a citit** povestea*

*az unokájának **olvasta***

***a citit** nepoatei*

*Anna **nagymamája***

***bunica** Annei*

*mosolygós **unokája***

***nepoata sa** zâmbitoare*

a) *A nagymamája olvasta.*

b) *A nagymamája a mesét olvasta.*

c) *A nagymamája a konyhában olvasta a mesét.*

d) *A nagymamája tegnap a konyhában olvasta a mesét.*

e) *A nagymamája tegnap a konyhában olvasta a mesét az unokájának.*

f) *Anna nagymamája tegnap a konyhában olvasta a mesét az unokájának.*

g) Anna nagymamája *tegnap a konyhában olvasta a mesét a mosolygós unokájának.* (*Bunica Annei ieri a citit povestea nepotei sale zâmbitoare în bucătărie.*)

2. a kislány **mosolygós volt**
tegnap mosolygós volt
 az asztalnál **mosolygós volt**
 a terített **asztalnál**

fetița era zâmbitoare
ieri era zâmbitoare
la masă era zâmbitoare
la masa întinsă

a) A kislány mosolygós volt.

b) A kislány a *tegnap* mosolygós volt.

c) A kislány *tegnap* az *asztalnál* mosolygós volt.

d) A kislány *tegnap a terített asztalnál* mosolygós volt. (*Ieri fetița era zâmbitoare la masa întinsă.*)

Az 1. és 2 példában is szintagmákból építjük a mondatot, a tagolt minimális mondatról a tagolt bővített mondatig juthatunk el lépésenként mindkét esetben úgy, hogy közben a szintaktikai viszonyokat is tisztán láttatjuk a diákokkal. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az első példamondat igei állítmányra, a második mondat pedig névszói állítmányra épül. A névszói állítmány a nominális mondat szerkezeti váza, amit a továbbiakban tárgyalni fogunk.

A román értelmező szótár szemantikai-szintaktikai egységként határozza meg a szintagmát, amely két vagy több szóból áll, és amelyek között mindig alárendelési viszony áll fenn. Ennek alapján egyértelmű, hogy a románban mellérendelési szintagmákról nem beszélhetünk. A fogalom azonban létezik, így építhetünk rá.

A román akadémiai nyelvtan mégsem használja ezt a kifejezést, helyette a *szintaktikai viszonyok*⁶ megnevezést alkalmazza, de kibővített értelemben. A *szintaktikai viszonyoknak* ugyanis két nagy csoportját különíti el: az alárendelő vagy függőségi kapcsolatokat és a mellérendelő, azaz nem függőségi kapcsolatokat, így könnyebben vonhatunk párhuzamot a két nyelv mondatnyi kérdései között.

A mondatot szervező kapcsolatok, viszonyok tehát a románban is ugyanazok, mint a magyarban. Az alárendelő kapcsolatok egyik tagja az alaptag, a másik pedig az ennek alárendelt bővítmény. A bővítmény hiánya megszünteti az alárendelési viszonyt, de nem befolyásolja a mondatstruktúrákat, míg fordított esetben, az alaptag hiányában, a mondat értelmetlenné válik.

Az alaptag szófaji hovatartozásának függvényében a bővítmények különböző nyelvtani esetekben fordulnak elő. Mindezt a magyarban a különböző esetragok használatával érhetjük el:

<i>szólítja őt</i>	<i>îl strigă</i>
<i>szól neki</i>	<i>îi spune</i>
<i>a gyermekhez hasonlóan</i>	<i>asemenea copilului</i>

6 Relatiile structurale care organizează enunțul sunt: de dependență (de subordonare), sau de nondependență (de coordonare). Ileana Văntu: Enunțul. In: Guțu 2008. 16.

A román nyelvtan is kiemeli az alany és állítmány kapcsolatát, hiszen együttesen alkotják egy mondat vázát. Fontos azonban megjegyezni, hogy nem tekinti egyszerű alárendelő szerkezetnek az alanyi szintagmát, hanem mint kétirányú függőségi viszonyt határozza meg. Azért van ez így, mert bár az állítmány az alaptag, vele is kérdezzünk az alanyra, és az alanyesetet is ő kéri, az alany fogja meghatározni az állítmány számát és személyét.

3. A nominális mondat

A nominális vagy névszós mondatok⁷ mindig több kérdést vetnek fel, mint a verbális vagy másképpen igés mondatok. A névszói (összetett) állítmányt azonosítani is nehéz, hiszen abból kell kiindulnunk, hogy ehhez a létige funkcióit már pontosan kell ismernie a diáknak.

A létige egyik funkciója a valahol vagy valamilyen állapotban stb. történő létezés kifejezése, és ebben az esetben igei állítmány szerepét tölti be, és igei állítmányként mindhárom igeidőben teljes az igei paradigma:

1. Péter a városban **van** / **volt** / **lesz**. Péter **este** / **era** / **va fi** în oraș.
2. Anna meg **van** / **volt** / **lesz** betegedve. Anna **este** / **era** / **va fi bolnavă**.

A második példa román fordítása nominális mondat, azaz az állítmánya névszói állítmány, és ez többek között rámutat a két nyelv működési különbségre, valamint arra is, hogy a románban a létige kopulaként is teljes paradigmás.

A létige másik funkciója az, hogy jelen, múlt és jövő időben is kopulaként szerepeljen a névszói állítmány igei részeként, bár a magyarban jelen idő egyes és többes szám 3. személyben zéró morféma lesz.

én ember vagyok	eu sunt om
én boldog vagyok	eu sunt fericit
én én vagyok	eu sunt eu
én szorongó vagyok	eu sunt neliniștit
én áldott vagyok	eu sunt binecuvântat
én szeretendő vagyok	eu sunt de iubit

A fenti példákból jól látható, hogy a névszó szófaja szerint lehet főnév, melléknév, névmás, valamint olyan melléknévi igenév, amelyben a melléknévi funkció dominál. Láthatjuk azt is, hogy a kopula egyes szám első személyű alakjai is hiánytalanul jelen vannak a szerkezetekben.

te ember vagy	tu ești om
te boldog vagy	tu ești fericit
te te vagy	tu ești tu
te szorongó vagy	tu ești neliniștit
te áldott vagy	tu ești binecuvântat

7 A nominális mondat a névszói állítmányt tartalmazó mondat, amelyben a létige paradigmája egyes és többes szám 3. személyben zéró morféma.

<i>te szeretendő</i> vagy	<i>tu ești de iubit</i>
<i>ön / maga ember</i>	<i>dumneavoastră sunteți om/dumneata ești om</i>
<i>ön / maga boldog</i>	<i>dumneavoastră sunteți fericit/dumneata ești fericit</i>
<i>ön / maga ön / maga</i>	<i>dumneavoastră sunteți dumneavoastră/dumneata ești dumneata</i>
<i>ön / maga szorongó</i>	<i>dumneavoastră sunteți neliniștit/dumneata ești neliniștit</i>
<i>ön / maga áldott</i>	<i>dumneavoastră sunteți binecuvântat/dumneata ești binecuvântat</i>
<i>ön / maga szeretendő</i>	<i>dumneavoastră sunteți de iubit/dumneata ești de iubit</i>

A fenti példák egyes szám második személyben vannak megfogalmazva tegező és magázó változatban.⁸ Az *ön* és a *maga* éppolyan második személy, mint a *te*, csak pragmatikai-kommunikációs használatuk szabályai különböznek. És itt nem csupán a tegező és magázó formák közötti különbségről van szó, hanem a két magázó forma használati különbségeiről is!

A *te* informális második személy abban az esetben használható, ha jól ismerjük beszédpartnerünket, közeli kapcsolatban vagyunk vele, esetleg azonos korúak vagy neműek vagyunk és hatalmi távolság sincs köztünk.

Az *ön* használata a felek közötti távolságtartást mutatja, valamint az egymás iránti tiszteletet és udvariasságot. Ez a megszólítás arra utal, hogy partnerünkkel hivatalos viszonyban állunk, vagy éppen idegen számunkra, esetleg idősebb szomszédunk, kollégánk az illető.

A *maga* kevésbé hivatalos és udvarias, sokszor pejoratív jellege is van. Azonos korú és rangú emberek használhatják, ha nincsenek tegező viszonyban, illetve idősebb használhatja fiatalabb kollégával, magasabb rangú, alacsonyabb beosztottal szemben.

Mindezek tisztázása után is megfogalmazódik a diákban a kérdés: hova lett az egyes szám második személyű *vagy* igealak? A válasz egyszerű, hiszen magázás esetén harmadik személyű igealakokat használunk a magyarban, de a megérteshez valószínűleg több magyarázat szükséges.

A román udvariassági formák különböznek a magyartól, de létezésük mégis segíti ezeknek az ismereteknek a befogadását. Az *ön*nek megfelelő *dumneavoastră* egyes és többes számban is ugyanaz a szóalak, és a többes szám második szemé-

8 Szili Katalin írja a *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához* című munkájában, hogy: „A magázás jelensége viszonylag újkeletű. (...) A 19. század elején a nem egészen udvariasnak tartott *maga* és a kegyelmedből rövidült *kend* szavak pótlására hozta létre Szemere Bertalan a *kegyed*-et, majd Széchenyi István az *ön*-t. A két szó a múlt században párhuzamosan élt egymás mellett, közben szerepük differenciálódott: a *kegyed* a nők, az *ön* a férfiak megszólítása lett. Közben a század közepe felé felelevenedett a *maga* megszólítás is.” Szili 2011. 19.

lyű igealakot kéri maga mellé. A kevésbé udvarias *dumneata* (*maga*) mellett az egyes szám második személyű igealakot használjuk, ahogy a példákból is kitűnik.

A következő példákban a román anyanyelvű diákoknak elsősorban az fog nehézséget okozni, hogy a harmadik személyű igealakok (*van / vannak*) hiányoznak a paradigmából, mert a románban ez nem így van:

<i>ő ember</i>	<i>el / ea este om</i>
<i>ő boldog</i>	<i>el / ea este fericit / fericită</i>
<i>ő ő</i>	<i>el / ea este el / ea</i>
<i>ő szorongó</i>	<i>el / ea este neliniștit / neliniștită</i>
<i>ő áldott</i>	<i>el / ea este binecuvântat / binecuvântată</i>
<i>ő szeretendő</i>	<i>el / ea este de iubit</i>

<i>ők emberek</i>	<i>ei / ele sunt oameni</i>
<i>ők boldogok</i>	<i>ei / ele sunt fericiti / fericite</i>
<i>ők ők</i>	<i>ei / ele sunt ei / ele</i>
<i>ők szorongók</i>	<i>ei / ele sunt neliniștiți / neliniștite</i>
<i>ők áldottak</i>	<i>ei / ele sunt binecuvântați / binecuvântate</i>
<i>ők szeretendők</i>	<i>ei / ele sunt de iubit</i>

A többes számú alany esetében az állítmány is többes számú lesz, az egyeztetés kéri ezt, de erről már ejtettünk néhány szót az előzőekben. Fontos azonban tudatosítani, hogy nem csupán az igei rész kerül többes számba, hanem a névszói is, és azt is, hogy az ige többes szám harmadik személyű alakja szintén hiányzik a paradigmából:

Mi kezdők vagyunk. Noi suntem începători.

Ti románok vagytok.-Őnök / Maguk románok.

Voi sunteți români.-Dumneavoastră sunteți români. (A *dumneata* magázó alaknak nincs többes száma.)

Ők orvosok. Ei sunt medici

A diákoknak ezt könnyű lesz elfogadniuk és használniuk, mivel a románban is megtörténik az alany és állítmány közötti egyeztetés. A gondot az okozhatja, ha már rögzült: a jelzős szintagmában a jelző többes számú főnév előtt egyes számú marad, és fordítva, mennyiséget kifejező jelző után a főnév mindig egyes számú marad. De éppen az ilyen helyzetekben jelenthet segítséget a mondat szintagmákra bontása, és implicit módon a szórend helyes felállítása.

Mondat: *Az okos lányok szépek. Fetele deștepte sunt frumoase.*

Szintagmák: *a lányok szépek fetele sunt frumoase* (alanyi)

az okos lányok fetele deștepte (jelzős)

Mivel a múlt és jövő idejű szerkezetek teljes paradigmájuk, nem okoznak gondot a megértésben, transzferálásban.

Az okos lány szép volt / lesz. Fata deșteaptă era / va fi frumoasă.

Az okos lányok szépek voltak / lesznek. Fetele deștepte erau / vor fi frumoase.

A dolgozat zárógondolata valójában a téma továbbgördítése, mivel lezárni nehezebb volna. Úgy gondolom, hogy az állítmányi mellékmondat⁹ fogalmának bevezetése kell hogy legyen a következő lépés, mert ennek a nominális mondat az alapja. Állítmányi mellékmondatot ugyanis csak olyan főmondat kaphat, amelynek állítmánya névszói, és a mellékmondatban éppen a névszói rész kerül kifejtésre. A névszói rész a főmondatban tartalmilag üres mutató névmásként (utalószóként) van jelen, így a mellékmondat ezt tölti majd meg tartalommal:

A ház azé, aki megveszi.

Casa este aceluî care o cumpără.

A ház a vásárlóé.

Casa este al cumpărătorului.

Összefoglalás

Úgy gondolom, hogy a két nyelv működésében fellelhető néhány hasonlóság és a sokkal több különbség tudatosítása, beazonosítása fontos a nyelvtanulás szempontjából, és elősegíti a célnyelv működési szabályainak jobb elsajátítását.

A mondattan tanításakor már támaszkodhatunk néhány morfológiai ismeretre. Így a különböző szóelemek, illetve szófajok felismerése segíti a mondatbeli viszonyok megteremtését, implicite ezeknek a beszédben való helyes használatát.

Ha elfogadjuk, hogy a mondat szintagmák sorából épül fel, akkor ezek működésének megértése segíthet a diáknak eljutni az egyszerű főmondatból a bonyolultabb bővített mondatig: *A kislány mosolygós volt. – A kislány tegnap a terített asztalnál mosolygós volt.*

A nominális mondatok helyes használata nagy kihívás a román diákok számára, a hiányos paradigmasor, a bonyolultabb szerkesztés gondot okozhat. Ahogy azonban az egyik téglát a másik után a ház befejezéséhez vezet, úgy az egyre bonyolultabb nyelvtani szerkezetek működésének megértésével a célnyelv egyre tágabb körű használatát érjük el. Az összetett mondat, amelynek tanításában kiindulási pont lehet a nominális mondat szerkezete, újabb mérföldkő a magyar nyelv szintaxisában, ez azonban egy másik dolgozat témája.

9 A magyarban az állítmányi mellékmondat nem bővítményt kifejtő mellékmondat. Az igei állítmány a mondat abszolút főlérendelt tagja, olyan mondatalkotó összetevő, amely nem fejeződik ki mellékmondatként. Ezért csupán a névszói állítmányt tartalmazó főmondat kaphat állítmányi mellékmondatot, ha a névszói rész szófaját tekintve mutató névmás.

Szakirodalom

BALOGH Judit

2000 Az igekötő. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 266–269.

BERRÁR Jolán

1957 *Magyar történeti mondattan*. Budapest, Tankönyvkiadó.

1975 Morfológiai szerkezetek – szintaktikai szerkezetek. *MNy.* 71. 35–40.

1977 Alany és Állítmány. In: Rácz Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondatana köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó, 79–93.

BOKOR József

1991 A viszonzyszók. In: A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Budapest, Trezor Kiadó, 224–231.

1994 Szótan. In: A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Budapest, Trezor Kiadó, 159–300.

BUDAI László

1984 A nominalizáció korlátai a magyarban. *MNy.* 80. 313.

CIOBANU, Fulvia–NEDELCU, Isabela

2008 Prepozíció. In: *Gramatica limbii române I.* 607.

FOKOS Dávid

1959 A magyar határozói igenevek és a gerundium. *MNy.* 55. 175–81.

HORVÁTH László

1992 A határozói igenevek mondatbeli szerepeiről. In: Keszler Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó, 33–81.

HUTÁS Magdolna, R.

1995 Az alárendelő szerkezetek. Az igenévi szerkezetek. In: Benkő Lóránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 318–28.

JÁSZÓ Anna, A.

1991 Az igenevek. In: Benkő Lóránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 319–352.

1995 Az igenevek. In: Benkő Lóránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 411–454.

KENESEI István

2006 Szófajok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 80–83, 103–107.

KESZLER Borbála

1995 A mai magyar nyelv szófaji rendszerének problémái. *Nyz.* 119. 293–308.

- 1996 A magyar nyelv szófaji rendszere. In: Faluvégi Katalin–Keszler Borbála–Laczkó Krisztina (szerk.): *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 53–63.
- 2000 Szintagmatan. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Kiadó, 351–365.
- KIEFER Ferenc
- 1992 Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan* I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 797–886.
- KISS Katalin, É.
- 1986 A személyragos főnévi igeneves szerkezetekről. *MNy.* 82. 393–408.
- 1989 Egy főnévi igeneves szerkezetről. *ÁNyT.* 17. 153–69.
- 2006 Mondattan. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 110–145.
- KUGLER Nóra
- 2000 Az ige. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 81–90.
- LENGYEL Klára
- 2000 Az igenevek. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 223–250.
- MURVAI Olga
- 1997 Infinitivul [Az infinitivus]. In: Uő: *Gramatică comparată maghiaro-română* [Magyar–román összehasonlító grammatika]. București, Editura Cavallioti, 48–100.
- RÁCZ Endre
- 1987 A mai magyar nyelv változásai. *MNy.* 83. 1–7.
- SZILI Katalin
- 2011 *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához*. Budapest, Enciklopédia Kiadó, 133–137.
- SZŰCS Tibor
- 1999 *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- TEMESI Mihály
- 1961 Az igekötők. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 263–267.
- VELCSOV Mártonné
- 1968 A szófajok. Alaktan. In: Rác Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó, 9–207.
- VÂNTU, Ileana–PANĂ DINDELEGAN, Gabriela–STAN, Camelia
- 2008 Enunțul. [A kijelentés]. In: Guțu Romalo, Valeria (ed.): *Gramatica limbii române II*. [A román nyelv grammatikája II.]. București, Editura Academiei Române, 13–296.

A TÖBBALAKÚ NÉVSZÓTÖVEK A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSÁBAN. A TÖBBALAKÚ FŐNEVEK TOLDALÉKOLÁSI PROBLÉMÁI

1. A magyar névszótövek rendszere

A magyar mint idegen nyelv oktatása során számos olyan nehézséggel szembesül az oktató, amelyek rávilágítanak arra, hogy bizonyos „miért?”-ekre nem lehet egyértelmű és grammatikailag jól definiált szabályokkal válaszolni. Ezeket a helyzeteket többféle módon is megoldhatjuk, készíthetünk különböző táblázatokat, prezentációs és szemléltető anyagokat, de az adott jelenség mögött húzódó nyelvtani és/vagy nyelvtörténeti magyarázatok bemutatására a nyelvórák keretében általában nincs idő, vagy hiányzik a szakmai felkészültség. Dolgozatomban a többalakú névszótövek rendszerét mutatom be, illetve a többalakú főneveknek azokat a csoportosítási lehetőségeit, amelyeket egy, a magyart idegen nyelvként tanuló személynek el kell sajátítania, meg kell ismernie. A többalakú névszótövek toldalékolási problémáit akár kivételeknek, rendhagyóknak is tekinthetjük a szó klasszikus értelmében, hiszen toldalékolásuk más szabályokat követ, mint a szabályos¹ névszóké. Akárcsak az igetöveknek, a névszótöveknek is számos osztályozása ismeretes a magyar leíró nyelvészetben. Ám az igetövek osztályozásától eltérően, a névszótövek csoportosításai esetében csupán néhány terminológiai különbségről beszélhetünk, és igazából nincs jelentős eltérés a különböző osztályozások között.² Összefoglalva a magyar névszótövek rendszere a következő (Keszler–Lengyel 2002):

-
- 1 Bloomfield nyomán a gyakori, rendszerszerű viselkedést szabályosnak tekintem. „That which is frequent will be called regular; that which is not will be called irregular” (Bloomfield 1926).
  - 2 Például amit az egyik osztályozás véghangzóhiányos tőtípusnak nevez, egy másik hangzóhiányosnak, vagy amit az egyik hangszínt és időtartamot váltakoztatónak, azt a másik (utalva arra, mely hangok váltakoznak) ő-t a-val, ő-t e-vel váltakoztató tőtípusnak nevez.

Tőtípus	Példa	Tőváltozatok	
		Szótári tő	Nem szótári forma
I. Egyalakú tövek			
1. Mássalhangzóra végződő tövek	<i>pad, gép</i>	<i>pad, gép</i>	–
2. Magánhangzóra végződő tövek	<i>táska, kávé</i>	<i>táska, kávé</i>	–
II. Többalakú tövek			
1. Mássalhangzóra végződő tövek			
1.1. Hangzóhiányos változatú tövek	<i>majom, köröm</i>	<i>majom, köröm</i>	<i>majm-, körm-</i>
1.2. Töbelseji időtartamot változtató tövek	<i>kenyér, szél</i>	<i>kenyér, szél</i>	<i>kenyer-, szel-</i>
2. Magánhangzóra végződő tövek			
2.1. Tővégi időtartamot változtató tövek	<i>búza, körte</i>	<i>búza, körte</i>	<i>búzá-, körté-</i>
2.2. Véghangzóhiányos változatú tövek	<i>gyapjú, varjú</i>	<i>gyapjú, varjú</i>	<i>gyapj-, varj-</i>
2.3. Hangszint és időtartamot váltakoztató tövek	<i>ajtó, mező</i>	<i>ajtó, mező</i>	<i>ajta-, meze-</i>
2.4. V-s változatú tövek			
2.4.1. Változatlan tőhangzós v-s tövek	<i>mű, bő</i>	<i>mű, bő</i>	<i>műv-, bőv-</i>
2.4.2. Időtartam-váltakoztató v-s tövek	<i>fű, ló</i>	<i>fű, ló</i>	<i>fűv-, lov-</i>
2.4.3. Hangszint és időtartamot váltakoztató v-s tövek	<i>hó, tó</i>	<i>hó, tó</i>	<i>hav-, tav-</i>
2.4.4. Véghangzóhiányos v-s tövek	<i>daru, falu</i>	<i>daru, falu</i>	<i>darv-, falv-</i>

A többalakú névszótövek általános jellemzője, hogy bizonyos toldalékok előtt a tőnek a szótári töve helyett egy nem szótári tő jelenik meg. Az ige-tövekkel ellentétben, ahol bizonyos tőtípusba tartozó igéknek három, sőt négy tőváltozatuk is előfordulhat, a többalakú névszótöveknek általában csak két tőváltozatuk (alternánsuk) van: a szótári tövük mellett egyetlen nem szótári tőváltozat.

2. A főnévi többalakú tövek csoportosítása

A többalakú főnevek különböző csoportokba való besorolását a Digitális Magyar Morfológia³ program segítségével végeztem el, amely adatbázisa *A magyar nyelv értelmező szótárán* alapul, és amely adatbázist a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen magyar szakos hallgatóinak egy csoportja hozott létre Papp Ferencnek, az Orosz Nyelvészeti Tanszék vezetőjének az irányításával. A hét feldolgozott kötetből létrejött adatbázis – a számítógépek hazai nyelvészeti alkalmazásának egy korai megnyilvánulása is volt – Debreceni Thesaurus (rövidítve: DT) néven vált ismertté a nyelvtudományban. A DT lényege, hogy szócikkei kódolt formában tartalmazzák a grammatikai információkat, mégpedig mindazokat, amelyeket *A magyar nyelv értelmező szótára* a benne szereplő

3 <https://bit.ly/2JrqGYH>

szavakra nézve megadott. A DT készítői célszerűnek látták, hogy olyan további grammatikai ismertetőjegyek kódjaival is kibővítsék az adatbázist, amelyeknek meglétét hasznosnak és szükségesnek vélték egy ilyen jellegű szótárban. Ennek eredményeként a DT eredeti (első, teljes) változatába a címszókra nézve a következő kódolt információk kerültek be: stílus, eredet, hosszúság, összetettség, képzettség, szófaj, tőtípus, ragozás, ragozási sajátosságok, igevonzat. A DT anyaga bizonyos mértékig rövidítve (a stílusra, az eredetre és a hosszúságra vonatkozó információk nélkül) nyomtatott formában is megjelent *A magyar nyelv szóvégmutato szótára* (1969, 1994) címmel. A DT adatbázisa csak azokat a szavakat tartalmazza (pontosan 58 328-at), amelyek *A magyar nyelv értelmező szótárának* hét kötetében, és ennek megfelelően *A magyar nyelv szóvégmutato szótárában* is megtalálhatók.

A különböző csoportokba való besoroláshoz az adatbázisból való szűréskor az alábbi változókat használtam:

- a) összetettség: tőszó,
- b) szófaj: főnév,
- c) a többalakú névszótőre vonatkozó paraméter beállítása.⁴

Ennek megfelelően az alábbi csoportok állíthatók fel:

2.1. Tővégi időtartamot változtató tövek (a à á, e à é, például: bika – bikák, füge – fűgék)

Idetartozik minden a-ra és e-re végződő főnév, kivétel nélkül. Régen az eredeti szabad (toldalék nélküli) tövekben még szerepelt a hosszú magánhangzó, de a tővégi magánhangzók megrövidülését követően az eredeti tőváltozat kötött tővé vált. Bár a legtöbb toldalékkal a hosszú magánhangzós tövet találjuk, egyes újabb toldalékokkal előfordulhat a szótári tő is (órákor, apaként, tiszai, katonaság). Ez alól a szabály alól nincs kivétel, a későbbi jövevényszavak is beleillenek a szabályba. Ebbe a csoportba 1280 többalakú, tőszó jellegű főnév tartozik, az alábbi példákkal szemléltetve:

adoma	aroma	basa	cica	delta
aga	baba	bába	cimbora	derelye
akna/1	babona	bolha	cinege	deszka
akna/2	baka	burgonya	citera	dinnye
antenna	ballada	cápa	csata	dudva
apáca	balta	ceruza	csatorna	dunya
ara	banda	céda	datolya	eke
aréna	banya	cérna	dárda	ereklye

⁴ Az azonos alakú, más-más jelentésű címszavakat ún. homonimaindexek különböztetik meg (pl. akna/1, akna/2; csavar/1, csavar/2).

eszterga	iskola	medve	táska	valuta
fabula	jegenye	mese	tea	varga
farba	jerke	mormota	teve	vargánya
fauna	jérce	morotva	tégla	varsa
fáklya	jóga	nátha	tombola	vatta
fecske	kacsa	novella	tonna	váza
fejsze	kaja	nyanya	torma	vese
fóka	kaloda	nyavalya	torna	véna
furulya	kamara	oboa	torta	vidra
fuszulyka	kamra	opera	torzsa	villa/1
fülemüle	kanca	orgona/1	tóga	villa/2
fülke	kanna	orgona/2	tóra	viola/1
gabona	kasza	osztriga	törpe	viola/2
galiba	kályha	óra	tőzsde	vipera
galóca/1	kápolna	pagoda	trakta	vita
galóca/2	káposzta	palacsinta	trauma	vitla
galuska	kecske	palota	trágya	vitorla
gereblye	kefe	paprika	tréfa	viza
gerenda	kemence	parittyá	tréma	vizsga
gesztenye	kobra	pálinka	trilla	vodka
giliszta	koca	páva	tripla	zabla
gomba	kocka	pipa	trombita	zebra
gomborka	kocsmá	pityóka	trófea	zeke
gomolya	kocsonya	pocsolya	tubarózsa	zelnice
gólya	korcsolya	puska	tufa	zene
gyanta	korona	remete	tuja	zerge
gyertya	körte	ribiszke	tundra	zongora
hagyma	labda	rokolya	tunya	zóna
hangya	lapocka	róka	turfá	zúzmara
harcsa	láma/1	rőzse	túra	zsába
hárfa	láma/2	sapka	uborka	zsálya
hártya	lámpa	sáska	unoka	zsázsa
here/1	lándzsa	sonka	urna	zsemle
here/2	legenda	szalma	utca	zsinagóga
here/3	lepke	szalonna	uzsonna	zsöllye
hintá	macska	széna	uzsora	
ibolya	marha	szikla	ürge	
iga	mazsola	tanya	vacsora	
ima	málna	tarisznya	vajda	

2.2. Tővégi időtartamot változtató, illetve kiesést mutató tövek

Ebbe a csoportba csupán öt főnév tartozik, amelyek mindannyian rokonságviszonyt jelölő főnevek:

anya   apa   atya   bátya   néne

2.3. Tőbelseji időtartamot változtató tövek (á, é, í, ú, ű à a, e, i, u, ü, például: agár – agarak, kéz – kezek, víz – vizek, kút – kutak, tűz – tüzek)

Ebbe a csoportba 64 szó tartozik. A hosszú magánhangzós szótári alakhoz kapcsolódnak a csak magánhangzóból álló és a magánhangzóval kezdődő toldalékok (az -n, -on, -en, -ön rag kivételével). A rövidülést a gyakrabban használt toldalékok közül csak a többes szám jelének és a tárgy ragjának használatakor figyelhetjük meg. Ebben a csoportban ugyanakkor sok kivétel is megfigyelhető: méz, rév, vér, mén, kén, séf, tét, lét, sál, nyál, kád, kár, zár, tár, ágy, őr, szőr, gyár, tanár, tatár, halál, határ, garázs. Például:

agár	fenék	kút	név	szén
bél	gyökér	levél/1	nyél	szűz
bogár	híd	levél/2	parázs	tehén
cserép	jég	légy	pohár	tenyér
darázs	kanál	lúd	réz	tél
dél	kenyér	madár	rúd	úr
dér	kerék	mész	sár	út
égér	kéz	mocsár	szamár	veréb
ész	kosár	mozsár	szekér	víz
fazék	közép	nehéz	szemét	

2.4. Hangszínt és időtartamot váltakoztató tövek (ó à a; ő à e, például: ajtó – ajtaja, erdő – erdeje)

Az idesorolható szavak száma 19, azonban több olyan szó sorolható ebbe a csoportba, amely régebben változtatta a tövét, de a mai magyar köznyelvben már egyalakú szótóvel használatos (például: csikó, korsó, zsidó). A nem szótári szótövek csak a harmadik személyű birtokos személyjel előtt figyelhetők meg.

ajtó	disznó	fő/2	mező	vessző
bimbó	erdő	hintó	tető	vő
csikó	erő	idő	tüdő	zászló
csípő/1	esztendő	korsó	velő	

2.5. Véghangzóhiányos változatú tövek (ú à a, például: varjú – varjak)

Ebbe a csoportba 5 szó tartozik. A véghangzóhiányos tövek esetében bizonyos toldalékok előtt többnyire hiányzik a szótári alak utolsó magánhangzója. A legtöbb mássalhangzóval kezdődő toldalék előtt a szótári alak található, kivéve a tárgyragot, amely előtt szintén inkább a szótári alak található. Általában a mássalhangzóval kezdődő toldalék előtt a szótári tő található (borjúban), a magánhangzóval kezdődő előtt pedig a véghangzóhiányos. Az egyetlen mássalhangzóból álló toldalék előtt ingadozik a használat (borjat, borjút).

borjú	gyapjú	ifjú	szomjú	varjú
-------	--------	------	--------	-------

2.6. V-s tövek

A v-s töveket több alcsoportba lehet osztani, aszerint, hogy a v-s töben milyen grammatikai jelenség figyelhető meg.

2.6.1. Változatlan tőhangzós v-s tövek (változatlan tő + v, például: mag – magvak).

Ebbe a csoportba csupán 3 főnév tartozik:

bű/2	mag	mű
------	-----	----

2.6.2. Véghangzóhiányos v-s tövek (u, ú, ű à v, például: tetű – tetvek).

Hasonlóan a véghangzóhiányos változatú tövekhez, ebben a csoportban is 5 szó található:

daru/1	falu	hamu	odú	tetű
--------	------	------	-----	------

2.6.3. Időtartam-váltakoztató v-s tövek (é, ó, ő, ű à ev, ov, öv, üv, például: ló – lovak).

Ebben a csoportban 8 szó található:

cső	kő	ló	poflé
fű	lé	nyű/2	tő

2.6.4. Hangszínt és időtartamot váltakoztató v-s tövek (ó à av; ő à ev, például: tó – tavak).

Ebbe a csoportba 6 szó tartozik:

hó/1   hó/2   hő/1   jó   szó/1   tó

2.7. Hangzóhiányos változatú tövek (tőbeli a, e, o, ő, u kiesés, például: majom – majmok)

Ebbe a csoportba 122 szó tartozik. Ezek a tövek vagy hangzóvesztéssel, vagy hangzótoldással keletkeztek, amiben az a különleges, hogy ez a két jelenség eltérő időpontban és egymástól függetlenül zajlott, mégis ugyanarra az eredményre vezetett. A hangzóvesztéssel keletkezett tövekben eredetileg minden toldalék előtt megvolt a mostani szótári tőben megfigyelhető magánhangzó. A tővégi magánhangzók leoptak, és ezután a tő belsejében található magánhangzó zárt szótagban helyezkedett el a toldalék nélküli szóalakokban, a toldalékolt szóban viszont sokszor nyílttá vált ez a szótag, emiatt pedig érvényesülhetett a kétnyílt-szótagos törvény. Voltak azonban olyan szavak is, amelyek a toldalék nélküli szóalakban sem tartalmazták a jelenleg ott található magánhangzót, és a szóvégi magánhangzó lekopását követően a tő két mássalhangzóra végződött. Mássalhangzóval kezdődő toldalékok esetében hármas mássalhangzó-torlódás keletkezett, amit a hangzóbetoldás oldott fel. Ez eleinte csak a toldalékolt szóalakokban fordult elő, de később a toldalék nélküli szóalakokban is megjelent. Például:

ajak	fátyol	köröm	pokol	titok
alkalom	fészek	majom	prücsök	torok
álom	gödör	malom	reték	torony
árok	gyomor	marok	sátor	töbör
átok	horog	meder	selyem	tulok
bagoly	hurok	méreg	sólyom	tücsök
bajusz	izom	nyereg	sulyok	tükör
barom	kapocs	nyirok	szatyor	tülök
bokor	kapor	ólom	szeder	üszök
cukor	karom	ököl	szirom	vacok
csokor	kebel	ökör	szobor	vászon
dolog	kéreg	piszok	szurok	veder
eper	korom	pocok/1	takony	verem
érem	kölyök	pocok/2	telek	vöcsök

2.8. Hangzóhiányos és hangátvetéses tövek

Ezek a tövek a hangzóhiányos tövek csoportjába tartoznak, de a hangzóhiányosságon kívül a hangátvetés jelenségét is megfigyelhetjük, hiszen a nem szótári töben nemcsak hangzóvesztés megy végbe, hanem a két mássalhangzó is felcserélődik. Csupán négy főnév tartozik ebbe a csoportba.

kehely   moholy   pehely   teher

2.9. Egyedi típusú többalakú tő

Ebbe a csoportba egyetlen többalakú főnév tartozik, ez pedig a *lélek*.

3. Összegzés

Áttekintve a többalakú névszótövek típusait megállapíthatjuk, hogy legnagyobb részük a zárt tövek csoportjába tartozik. Ez azt jelenti, hogy az újonnan létrejött vagy átvett szavak ezekbe a tőtípusokba nem kerülhetnek be. Az egyalakú névszótövek és a tővégi időtartamot váltakoztató többalakú névszótövek típusa nyílt szóosztályt⁵ alkot, ugyanis az újonnan keletkezett névszók vagy az egyalakúak közé, vagy (ha a-ra, e-re végződnek) a tővégi időtartamot váltakoztató többalakú típusba kerülnek (Keszler–Lengyel 2002. 90.).

A magyart idegen nyelvként tanuló személyek a nyílt szóosztályokba tartozó tövek megtanulásakor is keresik mindazokat a fogódzókat, szabályszerűségeket, amelyek lehetővé tennék az újabb (ál)szabályok megalkotását, és ezáltal a gyorsabb és eredményesebb nyelvelsajátítást. Ez nem egyszerű, hiszen a csoportosítást áttekintve látható, hogy minden (al)csoporthoz külön-külön szabályt kell megtanulni és érvényesíteni. A magyart idegen nyelvként tanulók nehézségeit Durst kérdőíves kutatása is alátámasztja, és ugyanakkor igazolja, hogy a többalakú szótövek közül a magyarul tanuló külföldiek számára a nyúló tövek, a v-s tövek, a hangzókieséses tövek és a rövidülő tövek használata jelenti a nagyobb nehézséget (Durst 2010. 12.). A helyesnek vélt formák megalkotásában gyakran a nyelvi kreativitás és az analógia játszik szerepet, és így jönnek létre olyan formák, mint például: **sonkátlan pizza* 'sonka nélküli pizza', **észtelen ember* 'buta ember', **tótlan vidék* 'tó nélküli vidék' stb. Ezeket a formákat a nyelvtanuló természetesen nem tanulhatja meg, a nyelvtanárnak mindenképpen magyarázatot kell adnia, hiszen habár ezek a formák az analógia alapján jöttek létre és a grammatikai megszerkesztettségüket tekintve elfogadhatók, a nyelvi norma szerint va-

5 Nyitott osztályoknak azokat a szófajokat tekintjük, amelyek elemei korlátlanul bővíthetők – például más nyelvből való kölcsönzéssel, illetve szóképzéssel vagy szóösszetétellel. Ilyen nyitott osztály a főneveké, a mellékneveké, az igéké és a határozószóké.

lójában nem létező szavak. A témakörben végzett különböző vizsgálatok megerősítik, hogy a többalakú névszótövek közül csak az úgynevezett tővégi időtartamot váltakoztató tövek viselkedését lehet szabályba foglalni, míg a többi többváltozatú tő viselkedését tekintve szabály nem állítható fel (H. Varga 2014. 60.).

A fentiekben bemutattam a többalakú névszótövek csoportosítását és az adott csoportokba tartozó összes többalakú főnevet, így az itt ismertetett csoportok *A magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962) hét kötetének alapján teljesnek mondhatók, és alkalmasak a nyelvórák keretében történő bemutatásra. A magyart idegen nyelvként tanító tanárok visszajelzései alapján kitűnik, hogy a tanulás kezdetekor a tanulók inkább a különböző ragozások és az igék világától félnek leginkább, de számukra a névszók világa sem feltétlenül egyszerű. A rendhagyó alakok mintha ellentmondának a logika elveinek, szabályainak, de a nyelvtől a logika szabályai természetesen nem is kérhetők számon, hiszen „a nyelv nem gép, a nyelvben jelen van a magas fokú szabály általi irányítottság, de a rugalmasság, fokozatosság és a változatosság szintén, az adaptivitás által motiválva” (Givón 2001. 27.).

Szakirodalom

BÁRCZI Géza

1958 *A szótövek*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/129962703.pdf> [2019. július 13.).

D. BARTHA Katalin

1964 Tővégi magánhangzóink története a XVI. század közepéig. *Nyelvtudományi Értekezések* 42. Budapest, Akadémiai Kiadó.

DURST Péter

2010 A magyar főnévi szótövek és egyes toldalékok elsajátításának vizsgálata magyarul tanuló külföldieknél. *Hungarológiai Évkönyv* 9. 1. 9–15.

GIVÓN, Talmy

2001 *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.

H. VARGA Márta

2012 A magyar szókészlet hiányos paradigmájú főnevei. A plurale tantumok. *Magyar Nyelvőr* 136. 88–96.

2014 A „szabályosság – szabálytalanság” jelentése a morfológiában. *Magyar Nyelvőr* 1. 52–68.

HEGEDŰS Rita

2004 *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest, Tinta Kiadó.

KESZLER Borbála–LENGYEL Klára

2002 *Kis magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

KIEFER Ferenc–LADÁNYI Mária

2000 A szóképzés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*. 3. *Morfológia*, 137–64. Budapest, Akadémiai Kiadó.

NAGY Natália

2014 Mai magyar nyelv (morfológia). URL: <http://genius-ja.uz.ua/sites/default/files/csatolmanyok/magyar-nyelvu-oktatasi-jegyzetek-es-magyar-nyelvu-szaknyelvi-szotarak-keszítése-a-nyertések-dokumentumai-725/morfológia2.pdf> [2019. július 13.]

SZILI Katalin

2006 *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához (A magyart idegen nyelvként oktató tanároknak)*. Budapest, Enciklopédiai Kiadó.

KÖZTES TEREK A TÖRTÉNELEMBEN

A MAGYAR ATHENASTÓL AZ ÚJ MAGYAR ATHENASIG. BENKŐ JÓZSEF ÉS SZATHMÁRI PAP MIHÁLY PÓTLÁSAI MINT KÖZTES TEREK

Középajtai Benkő József (1740–1814) a 18. század utolsó negyedében adta közre *Transsilvania*¹ című honismereti munkáját (Benkő 1778), amelyben az Erdélyi Fejedelemség történelmi, földrajzi, gazdasági, politikai, jogi, egyházi, művelődéstörténeti viszonyainak bemutatására vállalkozott.

A szerző életében csupán a kötet általános része, a *Transsilvania generalis* jelent meg nyomtatásban, a részletes, három kötetre tervezett *Transsilvania specialis* kiadására már nem került sor. Erdély több szempontú, általános leírásában kapott helyet a kulturális viszonyokat bemutató *De re litteraria in Transsilvania* (Az erdélyi művelődésről) című fejezet is, amelyben Benkő tudósi névjegyzékeket, iskola- és nyomdatörténeti információkat gyűjtött egybe.

A 18. században jelentős számú, tudóséletrajzokat tartalmazó lexikon jelent meg, leginkább azzal a céllal, hogy a hazai eruditus társadalom a felsorolt tudósjegyzékekkel bebizonyítsa a külföldieknek: a magyarság kulturális élete nem stagnál, tudományos eredményei nem elmaraszthatók. Latin nyelven számos ilyen jellegű kiadvány jelent meg, elég csak Horányi Elek *Memoria Hungarorum*, majd később *Nova Memoria Hungarorum* című köteteire, Wespriemi István *Succinta medicorum* című, orvosok életrajzát tartalmazó kiadványára gondolnunk. Wespriemivel, Horányival, Benkővel szemben Bod Péter magyar nyelven adta közre *Magyar Athenas* című munkáját. Ez 1766-ban jelent meg, azonban alig három évvel később, 1769-ben a püspökéletrajzokat tartalmazó, *Smirnai Szent Polikárpus* című munkájával együtt betiltották, hiszen ezekben a magyarigeni református lelkész felekezeti elfogultságról tett tanúbizonyságot (Rácz 2011. 32–33.).

Bretz Annamária *Bod Péter historia litteraria programja* című doktori értekezésében úgy látja, Bod munkáinak olvasása együtt járt az illegalitással, ugyanakkor egyfajta protestáns közösségi kohéziót is eredményezett. Ezt bizonyítják azok a kéziratok *Athenas*-pótlások, amelyeknek olvasóközönsége ugyan nem ismert, de szerzőgárdája annál inkább, hiszen ez a tevékenység protestáns lelkészekhez, református központokhoz kapcsolódott (Bretz 2016. 155.). Ezeknek a protestáns lelkészeknek a sorában Benkő Józsefet, a kolozsvári Szathmári Pap Mihályt, Sófalvi Józsefet, a győri Szerencsi Nagy István és a debreceni Varjas János lelkészeket is ott találjuk.

---

1 A teljes kötet fordítását a kolozsvári klasszika-filológus Szabó György készítette el: Benkő 2014.

Jelen tanulmányban Benkőnek és Szathmári Pap Mihálynak az *Athenasra* tett jegyzéseit vizsgáljuk meg, hiszen ezek olyan köztes terek, amelyek mind keletkezési idejüket, mind tartalmukat tekintve a *Magyar Athenas* és az 1882-ben megjelent, protestáns lelkészek életrajzát tartalmazó *Új Magyar Athenas* között keletkeztek, tehát egy-egy lépcsőfokát mutatják az újrakiadási szándéknek. Komparatív vizsgálatok révén igyekszünk megvilágítani, vannak-e összefüggések ezek között a lajstromok között, s amennyiben igen, reflektálunk arra is, hogy ezek milyen jellegűek. A Benkő és Szathmári Pap Mihály pótlásai mellett elemzésünk tárgyává kívánjuk tenni azt a levélvégi listát is, amely „mini historia litterariának” tekinthető, ezt Benkő Sófalvi József egyik levelének végéhez illesztette. Ez a jegyzék összefüggésben van azzal az *Athenasra* vonatkozó anyaggal, amelyet Sófalvi küldött a középpajtai papnak, a küldemény azonban nem ismert az irodalomtörténet számára, bizonyára megsemmisült vagy lappang valahol. Ennek ellenére úgy látjuk, érdemes figyelmet szentelni a levélvégi lajstromnak, hiszen ez jól mutatja, milyen fázisokon haladt végig a gyűjtőmunka.

Benkő József *Magyar Athenasra* tett pótlásai

Benkő József *Additamenta ad Notitiam Scriptorum Historiae Hungariae Clar[issim]i quondam Petri Bod in Ecclesia Ref[ormatorum] M[agyar] Igenensi V. D. M.* című, bizonytalan keltezési idejű munkáját ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratára őrzi.² A kézirat provenienciájára vonatkozóan a benne található pecsét ad némi eligazodást. E szerint a dokumentum valamikor a székeskeresztúri unitárius gimnázium állományát gyarapította. Sebestyén Mihály *A székeskeresztúri Unitárius Gimnázium könyvtáráról* című írásában említést tesz azokról az adományozókról, akik hozzájárultak a könyvtári állomány gyarapításához, és megjegyzi azt is, hogy a különféle donációk révén olyan jelentős személyiségek kötetei, írásai is bekerültek a gimnázium könyvtárába, mint Benkő József, Nagyajtai Kovács István, Vásárhelyi Tőke István és mások (Sebestyén 1982. 24.), ám hogy az említett Benkő-mű pontosan mely adományozótól érkezett, arra nem történik utalás. Lakó Elemér *A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratai a kolozsvári akadémiai könyvtárban* című tanulmányában szól azon kéziratok tárgyi megoszlásáról, amelyek a kolozsvári akadémiai könyvtár állományába kerültek az államosítás után. Sebestyénhez hasonlóan foglalkozik az adományozókkal is. Itt olyan neveket említ, mint Bölöni Farkas Sándor, Nagyajtai Kovács István, Gedő József, Brassai Sámuel és mások (Lakó 1981. 17.). Benkő honismereti kötetének speciális része kapcsán Lakó megjegyzi, hogy a Viski István kolozsvári ügyvéd által a 19. század közepén másolt kézirat

2 Benkő József: *Josephi Benkő Parochi Közép-Ajtensis Additamenta ad Notitiam Scriptorum Historiae Hungariae Clar[issim]i quondam Petri Bod in Ecclesia Ref[ormatorum] M[agyar] Igenensi V. D. M.*, Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár, MsU. 1725. A továbbiakban: *Additamenta*.

munka Gedő József hagyatékából került a könyvtárba, ugyanakkor említést tesz Benkő *Additamentájáról* is. A teljes címleírás és jelzet mellett Lakó utal arra, hogy a jegyzék egy kolligátum része lehetett, lapszámozása 406-tól 449-ig terjed. A kézirat keletkezési idejét a 18. század végére, 19. század elejére teszi, s megjegyzi, hogy az irat a székeskeresztúri unitárius gimnázium könyvtárából került a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárába (Lakó 1981. 29.). Hogy pontosan milyen utat járt be a kézirat, nem tudhatjuk. Bányai Réka *Az egykori székeskeresztúri unitárius gimnázium könyvtára a Teleki Tékában* című tanulmányában beszámol arról, hogy az 1948-as államosítást követően az egyházi iskolák könyvtári állományának egy részét a marosvásárhelyi Teleki könyvtárba szállították (Bányai 2016. 107.). Nem kizárt, hogy a fennmaradó rész először a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárába, onnan pedig az Akadémiai Könyvtárba került.

A kézirat részletesebb leírásával Mikó Imre 1867-es Benkő-kötetében találkozunk először. Az Erdély Széchenyijeként számontartott, történeti érdeklődésű Mikó a bizonytalan keletkezési idejű munkák között említi a *Necessaria ac utilis Scriptorum Historiae Hungariae Notitia*³ című írást. Amint megállapítja, a negyedréti munka 405 lapot számlál, a címleírás Benkő kézírása, s a szöveg ugyancsak az ő javításait tartalmazza. Ehhez kapcsolódóan kerül bemutatásra az *Addimenta*, amelynek lapszámai 406-tól 449-ig terjednek, ezt üres oldalak egészítik ki a 452. számig. Mikó szerint 88 írói életpályát és a felsorolt szerzők kiadványainak egy-egy darabját ismerteti a jegyzék. A tartalmi elemekhez azt is hozzáfűzi, hogy a lajstrom Benkő saját kézírása (Mikó 1867. 168–169.), és a dokumentum lelőhelyeként Mike Sándor gyűjteményét jegyzi.

Ma a Mike-hagyatékot a Román Állami Levéltár Kolozs megyei fiókja őrzi, azonban a kutatók számára hozzáférhetetlen anyagról van szó, amelynek, a levéltárosok szerint, csupán egy része van feldolgozva. Kétségtelen, hogy a korábban említett *Necessaria* és az *Addimenta* egymást követték a kolligátumban, hiszen a lapszámozás ezt igazolja, ugyanakkor Mikó egyéb adatokat is hozzátesz ehhez. A *Magyar Athenashoz* tartozó új információk gyűjtésével Sófalvi József kolozsvári pap, tanár is foglalkozott, aki levelében kérte Benkő jegyzéseinek megküldését (Szabó–Tarnai 1988. 213.). Az általa küldött levél verzóján Benkő neveket és műcímekeket sorolt fel. Az ugyancsak Mike-gyűjteményben található levél kapcsán konstatálja Mikó Imre, hogy ennek a név- és műjegyzéknek oldalszámai 453-tól 456-ig terjedtek, tehát a kolligátumban közvetlenül az *Addimenta* után következhetek. Benkő életrajzírója ebből arra következtet, hogy a középajtai pap vagy Sófalvinak küldte el jegyzékét, vagy maga számára jegyezte le, hogy kiegészíthesse azt (Mikó 1867. 169.). Az *Addimenta* kapcsán Mikó azt állítja, hogy ez a jegyzék Benkő kézírása, az általunk ismert, a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött példány viszont nem autográf. Összevetve az *Addi-*

3 Ennek általunk ismert példánya a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtárban lelhető fel: [Bod Péter], *Necessaria ac utilis Scriptorum Historiae Hungaricae Notitia*..., Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár, Nagyenyed, Ms. 238.

tamentában található írásképet Benkő kézírásával arra a következtetésre jutotunk, hogy nem autográf dokumentumról van szó, hiszen sem a betűk milyensége, sem azok kapcsolódási módja nem mutat hasonlóságot. Felvetődik tehát a kérdés, hogy ugyanazt a kéziratot írta-e le Mikó, mint amelyet mi is ismerünk, csupán valamilyen okból kifolyólag a kézírás tekintetében tévedett, vagy esetleg ennek másolati példánya maradt ránk.

Úgy látjuk, Mikó az *Additamentát* megelőző, *Necessaria...* című kézirat esetében nem az általunk is ismert, a nagyenyedi Bethlen Dokumentációs Könyvtárban található példányt mutatta be, legalábbis erre enged következtetni a lapszámozás, hiszen az enyedi kézirat címdala után a *Proloquium* a 296-os oldalszámot viseli, tehát az általunk ismert példányból mintegy 300 oldal hiányzik. Ennek ellenére az enyedi kéziratnak és a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött *Additamentának* ugyanolyan kötése van. Ez az eljárás azt bizonyítja, hogy a jegyzékek ugyanabból a kolligátumból lettek szétválasztva és azonos módon bekötve, az *Additamenta* azonban, a *Necessariában* található két Benkő-bejegyzéssel ellentétben, csupán egyetlen autográf Benkő-bejegyzést tartalmaz az utolsó oldalon. Az „N. B.”-vel jegyzett latin nyelvű adalék egy unitárius vallási kiadványra vonatkozó megjegyzést takar (*Additamenta*, 449.), ám az nem világos, pontosan kinek a nevéhez kell kapcsolnunk ezt az adalékot, hiszen sem szerzői nevet, sem műcímet nem találunk emellett. Olyan irattal állunk tehát szemben, amelyet Benkő esetleg csak átnézett, s ekkor illeszthette a végére a fentebb említett rövid megjegyzést.

Láthatjuk, számtalan olyan kérdés merül fel a jegyzék körül, amelyek a részben szétszóródott, másrészt megsemmisült hagyaték miatt, vagy akár a tulajdonosok kilétének ismeretlensége, a kézírások sokfélesége, esetleg a meglévő anyag kutatási korlátozottsága miatt nem megválaszolhatók, így csupán lehetőségek felvillantására vállalkozhattunk. A továbbiakban tekintsük át, milyen, a keletkezésre vonatkozó információk állnak rendelkezésünkre.

Az *Additamenta* keletkezési körülményei

Bretz Annamária a kiegészítők számbavételekor Benkőnél a következő megállapítást teszi: „Nincs semmilyen adatunk arról, hogy Benkő mikor és végül kinek a biztatására kezdett kiegészítéseket gyűjteni Bod lexikonjához – benne volt a levegőben, hogy neki, mint Bod egykori közvetlen munkatársának, gondoznia kell a hagyatékot” (Bretz 2016. 136.).

Meg kell jegyeznünk, amellett, hogy a kiegészítések írása „benne volt a levegőben”, Benkőnek egyéni indíttatásai is voltak, hiszen Teleki Sámuelnek címzett egyik levelében kifejtette, hogy a *Transsilvania* című kötet művelődéstörténeti fejezete csupán rövid változata egy külön kötetben kiadni kívánt tudóslexikonnak (Szabó–Tarnai 1988. 53.).

Ami az *Additamenta* keletkezési körülményeit illeti, 1783 és 1786 között többen is felkérték Benkőt, hogy jegyzéseit bocsássa a *Magyar Athenas* újrakiadására vállalkozó egyének rendelkezésére.

Sófalvi József 1783-ban intézett Benkőhöz levelet, noha ő passzióból, s nem az újrakiadás szándékával látott az adatok kiegészítéséhez. Ebben az esetben kölcsönösségről beszélhetünk. Annak ellenére, hogy nem ismerjük a Sófalvi levelét megelőző Benkő-levelet, biztosan állíthatjuk a tartalmi elemek alapján, hogy volt ilyen, sőt, ebben Benkő kérte Sófalvi anyagának hozzáküldését. Amint kiderül, a levéllel együtt egy „accludáltatott”, készen kapott lista is érkezik. A Benkő-levelezést közreadó szerkesztők felhívják a figyelmet arra, hogy ez a lista elveszett, de a levél verzóján levő lajstrom Benkő kézírása (Szabó–Tarnai 1988. 214.). Ez a tény két lehetőséget rejt magában: a nevek és műcímek, amelyek Mikó szerint a kolligátum 452. oldalától kezdődtek vagy a Sófalvi küldötte lajstromnak a Benkő általi kiegészítései, vagy a saját maga számára megőrzött, Sófalvi-féle lajstrom másolatáról beszélhetünk. Mindkét variáns esetében felhozhatók érvek, ezekre alább kitérünk. A kolozsvári tanár levele arra enged következtetnünk, hogy Benkő már korábban foglalkozott új adatok gyűjtésével, azaz nem Sófalvi, s különösen nem Szathmári Pap Mihály vagy Szerencsi Nagy István kérésére látott hozzá ehhez a munkához 1786 körül. A levél egy-egy részlete erősíti ezt a meglátást, hiszen a következőket olvashatjuk ebben: „Kedvesen vészem ha ígérete szerint T. Uram is communicálja velem, a’ mellyeket [pótlásokat] én nem láttam, vagy nem tudok, hogy én is bé írhasam jegyzéseim közé”. Vagy: „Tudom hogy T. Uramnak, mint ebben curiosusabb embernek több additamentumi lehetnek az Athenashoz...” (Szabó–Tarnai 1988. 213.). Egy korábbi tanulmányunkban bizonyítottuk, hogy Benkő honismereti munkájának művelődéstörténeti fejezete, ill. az ott feltűnő tudóslista tulajdonképpen Bod Péter *Athenasa* alapján készült, Benkő csupán elhagyta a kényes, különösen vallási kérdéseket érintő részeket.⁴ Mivel a kötetben a témát csak röviden érintette, valószínű, hogy a honismereti munka kiadása után folyamatosan gyűjtögette az új információkat a kiadni kívánt, részletesebb s önálló kötethez, ám ezek az új adatok egyszerre szolgáltak Bod Péter és Benkő József anyagának bővítésül. Benkőnek 1783-ban már tetemesebb anyagrész állhatott a rendelkezésére, hiszen akkor már fél évtizede foglalkozhatott a gyűjtögetéssel, s bizonyára erről tudott Sófalvi is.

Szerencsi Nagy István 1786 második felében különösen erdélyi vonatkozású anyagot kért Benkőtől, míg Szathmári Pap Mihály szinte bizonytalanul szólította meg a középajtai papot, akivel közölte, hogy Pataki Sámuel vállalkozna Bod munkájának újrakiadására, éppen ezért kéri „hogy ha mi ide tartozó jegyzései lennének Tiszt. Uramnak, azokat-is ugyan (...) közleni ne terheltelessék” (Szabó–Tarnai 1988. 265.). Szathmári Pap Mihálynak és fiának, Zsigmondnak kiegészített *Athenas*-kötetét ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézírtára őrzi. Mielőtt

4 Erről részletesebben: Csata 2018a.

azonban arra reflektálnánk, hogy vannak-e összefüggések a fennmaradt kéziratok között, vizsgáljuk meg az *Additamentát* tartalmi szempontból.

Kéziratos pótlások, köztes terek

Bretz Annamária Mikó Imre munkáját veszi alapul, amikor a kéziratos jegyzékben feltűnő írók számáról szól, így ezt ő is 88-ban határozza meg (Bretz 2016. 138.; Mikó 1867. 169.). Ehhez kell hozzátennünk az ún. „Nevetlen könyvek” kategóriájába sorolt mintegy 13 tételt, így az itt megjelenő adatok száma körülbelül 100-ra tehető. Ezeknek a neveknek körülbelül egyharmada előfordul a *Transsilvania* című kötet historia litteraria fejezetében is, kétharmad részük új információ. Ezek az arányok azt mutatják, hogy a kéziratos jegyzék még a *Transsilvania* kötethez képest is jelentős részben új adatokat tartalmaz. Ezek az új információk pedig új nevek felvételében, egyes művek második, harmadik kiadásának rögzítésében, az ajánlásokban megszólított nemesek neveinek feltüntetésében, az *Athenasban* rövidített címek teljes leírásában, az ebből hiányzó információk közreadásában rejlik.

Ami a munkamódszert illeti, úgy látjuk, hogy Benkő az *Athenast* maga előtt tartva készítette a jegyzéseket. Erre utal a Faludi Ferenc neve mellett álló bejegyzés: „Ezt fellyebb pag. 72 költött névnek lenni gyanitya az auctor” (*Additamenta*, 411.). A hivatkozás Bod *Magyar Athenasának* 72. oldalára irányít, ahol „Dorell József”, azaz William Darrell angol nyelven írt, *Nemes Ember* és *Nemes Asszony* című munkája kapcsán jegyzi meg, hogy e művet olaszból magyarra Faludi ültette át, ám lehetséges, hogy mind a szerző, mind a fordító neve „költött” név (Bod 1766. 72.).

Az is előfordul, hogy egy-egy kiadvány mellől elmarad a szerzői név, más esetben először egy-egy kötet címét jegyzi, s csak ezt követően jelenik meg a szerző neve. Esetenként egyes eruditusok neve többször is előfordul, holott ugyanarról az egyénről van szó. Így jár el ifj. Köleséri Sámuel és Verestói György esetében. Idős Verestói György neve kétszer is előfordul. Az első esetben ismerteti külföldi tanulmányútjait, betöltött pozícióit, vallási vonatkozású munkáját. Az ő neve mellett kritikát is olvashatunk Bod szelekciós eljárására vonatkozóan: „Nagy tsuda hogy a’ Magyar Athenas auctora a’ ki egy hitván Grammatikátsáért és napfényt soha se hallot holmi compilált írásokért – pag. 3. Söt midön más praetextust nem találhatott némelly Halotti Predicatiokért is pag. 355. az egekre emel némellyeket el felejtkezhetett egy olyan nagy Embernek a’ ki Erdélynek mind örökké ékessége lészen, a’ Tudos Világtol szép ditséretekkal illetetett” (*Additamenta*, 444.). A hivatkozások esetében meg kell jegyeznünk, hogy az *Athenas* 3. oldalán éppen Ajtai Abód Mihályról van szó, az ő nevét Almási Andrásé követi. Ezen az oldalon Ajtainak az iskolások számára készített grammatikájáról esik szó, illetve Almásinak vallási tárgyú munkáiról. Hogy miért is illette Benkő a „hitván” jelzővel egykori történelemtanára munkáját, akiről egyébként mindig nagy tisztelettel szólt,

nem tudhatjuk pontosan, ám úgy gondoljuk, ez már a Bod és Benkő közötti, a tudósok felvételére vonatkozó koncepcióváltásból fakad. Benkő a vallási és oktatási vonatkozású könyvek felvétele mellett teret engedett az egyéni leleménynek, így jól érzékelhetővé válik a világi irányba való elfordulás. Olaszteleki Kolumbán János „assessor” esetében például megjegyzi, hogy készséget érzett a versírásra, így versbe szedte Vida Györgynek tréfás történeteit (*Additamenta*, 419.). Varjas János kapcsán a csupa „e” és „é” magánhangzókat tartalmazó *Megtért embernek énekje* című vers kuriózum-jellegére tér ki.

Bizonyos esetekben bővebben szól egy-egy szerzőről vagy műről. Ezek a bejegyzések arra engednek következtetni, hogy Benkő közvetlenül is kezében tarthatta az említett köteteket, hiszen egyes esetekben érveket hoz fel amellett, hogy adott munka valóban az adott szerzőhöz tartozik-e (ezt teszi Drégely-Palánki János esetében), más esetben az előszóra vagy ajánlásra tér ki, s az onnan vett információkat is beemeli a szövegbe. A vallási tárgyú művek esetében helyenként részletesen kitér a strukturális ismertetésre, ezt teszi Maróthi György lelkész zsoltároskönyve kapcsán. Az időben legkésőbbi bejegyzett évszám 1781, amely id. Verestói kötetének második megjelenése kapcsán tűnik fel. Ezzel szemben a Sófalvi levelének végéhez illesztett lista néhány tétele 1781 utáni kiadási dátumot visel. Lássuk tehát, milyen információkat tartalmaz ez a jegyzék.

Pótlások pótlása. Benkő József levélvégi historia litterariája

Fentebb kitértünk arra, hogy a Mikó által ismertetett forrásokban a Sófalvi József levelének végére illesztett lajstrom oldalszámait tekintve éppen az *Additamenta* után következett. A következőkben tekintsük át, milyen viszonyban állhattott ez a lista Benkő korábbi pótlásaival.

Ha rátekintünk erre az összeállításra, nem mondhatjuk azt, hogy egy koherensen felépített jegyzékről van szó, inkább az esetlegesség jeleit vélhetjük felfedezni. Benkő, akárcsak a levelekben előforduló kölcsönzések esetében, nem jelöli pontosan a szerzőt és címet, hanem általában a cím egy-két kulcsfogalmát emeli ki. A jegyzék első néhány tétele tehát a következőképpen jelenik meg: Bornemisza János estvéli órái; Lisbona Sülyedése Historiája; Taxonyi János története stb. (Szabó-Tarnai 1988. 214.). Amellett, hogy a címleírások hiányosak, azt sem tünteti fel, hogy éppen nyomtatott vagy kéziratos műről van-e szó, nem is beszélve a kiadás helyéről és idejéről. Feltehetjük a kérdést, vajon mi lehet az oka annak, hogy egy ilyen hevenyészett, kidolgozatlan listával állunk szemben. Ha Benkő állította össze a listát, vajon azt gondolta, paptársá otthonosan mozog a régi és újabb kiadványok, szerzők között, s így fél szavakból is megérti őt? Vagy esetleg a lista csak egy vázlat, amely aztán kidolgozásra került volna? Vajon mi alapján állította össze lajstromát, mit használt fel: könyvkatalógusokat, könyvtári

jegyzékeket, saját olvasmányait, emlékezetét, esetleg valamely hírlapban megjelenő ismertetéseket? Milyen tárgyú munkák fordulnak itt elő, milyen századokból? A következőkben ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására vállalkozunk.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a levelezést közreadó szerkesztők, Szabó György és Tarnai Andor megpróbálták azonosítani a feljegyzett nevekhez járó munkacímeket, így nem lenne feltétlenül szükséges ezek újonnan való felsorolása, mégis úgy látjuk, hogy a jobb átláthatóság kedvéért és meglátásaink alátámasztására elengedhetetlen a lajstrom legalább bizonyos tételeinek ismertetése. Benkő József virtuális könyvtárának összeállítása során rávilágítottunk arra,⁵ hogy Benkő jól ismerte mind Teleki Sámuel könyvtárát, mind a Kendeffy Rákhelét, hiszen a könyv-lajstromok kéziratos másolatai fellelhetők a Benkő-hagyatékban, noha ezek a jegyzékek csak töredékes másolatai a Teleki- és Kendeffy-könyvtárak katalógusainak. Ennek ellenére számításba vehetők mint olyan dokumentumok, amelyek Sófalvi lajstroma kibővítésének alapjául szolgáltak.

Benkő a felsorolást *Bornemisza János estvéli óráinak* említésével kezdi.⁶ A munka szerzője Hunyad vármegye főispánja volt, ötfelvonásos szomorújátéka Kolozsvárt jelent meg 1777-ben. Ez a tétel hiányzik Bod munkájából és valószínűleg Sófalvi József listájáról is, hiszen itt a szerzői név és a hozzá kapcsolódó munka rövid címe is előfordul. Bornemisza művét Teleki Sámuel 1811-ben kiadott katalógusa rögzíti (Teleki 1811. 299.). Szemben Benkő listavégi bejegyzésével, a katalógus pontos címet tartalmaz, illetve a megjelenési évet, helyet és a kiadvány méretét is. Noha igaz, a kancellár könyvtári katalógusának nyomtatott megjelenése a 19. század elejére esik, ez nem jelenti azt, hogy Benkő ne ismerhette volna annak még kéziratos változatát, hiszen Deé Nagy Anikó Teleki Sámuel könyvgyűjtői tevékenységét vizsgálva konstatálja, hogy a Téka kialakulásának nyomon követését a kézírásos lajstromok teszik lehetővé, amelynek első darabja el is készült 1775-re (Deé Nagy 1997. 189.), tehát 1783-ban már a középajtai literátor támaszkodhatott erre. Úgy látjuk, hogy a Teleki-féle katalógus és a kialakulóban levő könyvtár alapos ismeretét bizonyítja a soron következő cím is: *Lisbona Sülyedése Historiája*. Szabó György jegyzetében *A lisszaboni földrengésről* cím szerepel (Szabó–Tarnai 1988. 435.), egyéb adatot azonban nem közöl erről. Meglátásunk szerint arról a kéziratról lehet szó, amely ma is megtalálható a Teleki–Bolyai-könyvtár állományában, s amely a következő címet viseli: *A' Liszbónai veszedelem avagy Vissgálása azon axiómának: Minden jól vagyon.*⁷ „Taxoni János Történetei” kapcsán a jezsuita szerzetes vallási tárgyú (Taxoni 1740, 1743, 1759)⁸ munkájára gondolhatunk. Jelen esetben a *Magyar Hírmondó* 1783-ban tudósít

5 Lásd erről bővebben: Csata 2018b.

6 A címek azonosításában Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című kötetének hálózati változatát használtuk. (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>). A mű pontos címe: *Bornemisza János estvéli időtöltése*. [2019. február 1.]

7 [Dessewffy József]: *A' Liszbónai veszedelem avagy Vissgálása azon axiómának: Minden jól vagyon*. Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, Ms. 355, coll. 40, f. 886d.

8 Vö. Szinnyei. URL: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> [2019. február 1.]

arról, hogy a kötet megvásárolható a Landerer-műhelyben (*Magyar Hírmondó* 1783. nov. 22. 744.).⁹ Ezután ifj. Szilágyi Sámuel *Az ausztriai paraszt ifjúságot a jól rendelt mezei gazdaságra oktató kézi könyvecske* című fordítását említi, amely szintén több kiadást megért; 1774-ben, 1776-ban is megjelent a munka, amelynek eredetije Johann Wiegand osztrák tudós nevéhez köthető. Teleki katalógusában ez szintén megtalálható (Teleki 1811. 376.), de a *Magyar Hírmondó* is tudósít a fordítás megjelenéséről egyik 1783. novemberi számában (*Magyar Hírmondó* 1783. nov. 22. 740.).

A későbbiekben elkülönítést figyelhetünk meg, a „Dissertatiók” címszó alatt és az afölött levő munkák között. Beregszászi Mózes, Nánási András, Szentsimoni József, Zágoni József, Orbán (Szathmári) Sámuel, Janki Péter, Vécsey Gergely, Kocsi János vallásos tárgyú munkái 1720 és 1753 között jelentek meg. Balog József esetében valószínűsíthető, hogy Benkő a Balog által neki ajánlott munkára gondolt (*Specimen inaugurale...*), ez 1779-ben jelent meg (Szabó–Tarnai 1988. 84–85.). A disszertációk esetében nem sikerült azonosítanunk azt a forrásdokumentumot, amelyre a literatúratörténet-író Benkő támaszkodhatott. Ezek tematikája vallási tárgyú, s keletkezési idejük a 18. század első felére tehető, így például a *Magyar Hírmondó* fel sem merülhet lehetséges forrásként. Igaz, a *Hírmondó* szerkesztője szorgalmazta a disszertációkról való híradást (a *Magyar Hírmondó* első esztendeje, 18.), de a lajstromban felsorolt, fokozatszerzés céljából megírt munkák 30–40 évvel korábbra datálhatók, mint az első magyar nyelvű hírlap megjelenése, így az azokról való tudósítás nem volt aktuális, s nem tartalmazza ezeket a Teleki-katalógus sem.

Gyöngyösi János, Benkő levelezőtársa teológiai disszertációja révén is helyet kaphatott a jegyzékben. Az ő nevének említésével azt is mondhatjuk, hogy eltörlődik a disszertációk kategóriája, hiszen a vallási, teológiai tárgyú munkák csak a lista második felében tűnnek újra fel, így azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy Gyöngyösi mint költő nyert felvételt a jegyzékbe. Baróti Szabó Dávidtól *Parashti majorság* című fordítása kerül említésre, amely a Teleki-féle katalógusban is előfordul (Teleki 1811. 360.), de részletekbe menően olvashatunk erről a *Magyar Hírmondó* 1780. szeptember 27-i 79. levelében is (*Magyar Hírmondó* 1780. szept. 27. 630.).

Váli István esetében a *Historia Augustorum*, azaz *Római imperatorok tüköre* című, 1778-as kiadványt jegyzi, amely ugyancsak megtalálható a Teleki-féle katalógusban (Teleki 1811. 372.), de a *Hírmondó* Landerer-féle könyvjegyzékében is (*Magyar Hírmondó* 1783. nov. 22. 744.). A „Decretum Tripartitum” bejegyzésénél annak új fordítására teszi a hangsúlyt. Szabó jegyzetében Weres Balázs váradi főbíró nevét említi, aki 1773-ban adta ki a műfordítást (Szabó–Tarnai 1988. 436.). A kiadvány szerepel a Teleki-katalógusban is, ám ennek csak első, 1565-ös, debreceni edíciója (Teleki 1811. 207.). Feltűnik a 17. századi Laskai János Lipsius-

9 Megj.: A Tudósítás külön levélként jelenik meg, noha maga a 93. szám nincs feltüntetve, ám előtte a 92., utána a 94. szám következik.

fordítása is, azonban itt nem tudjuk, melyik munkára kell pontosan gondolnunk: Lipsiusnak az állhatatosságról írt könyvére vagy a polgári társaság tudományáról szóló munkájára. Mindenesetre Bod Péter az *Athenas*-ban ez utóbbit említi (Bod 1766. 156.). A továbbiakban a Pápaiak sora következik, elsőként Pápai Páriz Ferenc neve tűnik fel, aki teológiai disszertációt jelentetett meg a 18. század elején (*Dissertatio Theologica*), Pápai Páriz András orvosi disszertációja 1732-ben jelent meg, míg Pápai Páriz Imre teológiai értekezése 1719-ben. A következő név esetében probléma merül fel, hiszen Benkő „Szili István Szüntelen égő Áldozatját” említi, azonban Szinnyi írói lexikonja ilyen nevet nem tart számon. A név feltűnik az *Additamentá*-ban is, Benkő a következőket írja róla: „Botsátott ki egy imádságos könyvet ezen titulus alatt: *Szüntelen való egészen égő áldozat*. In 8vo 1755” (*Addimenta*, 436.).

Benkő kitér az imádságos kötet tartalmára, s vázolja annak struktúráját is, bemutatja az imádságok rendjét. A leírás olyannyira részletes, hogy azt kell gondolnunk, a pótlások szerzőjének nem csupán a könyv megjelenéséről volt tudomása, hanem közvetlenül ismerte azt, talán megvolt saját könyvtárában is, vagy esetleg az általa látogatott magánkönyvtárak valamelyikében akadt rá erre. Az eddigiektől eltérően a nőírók is megjelennek, Wesselényi Zsuzsannának a *Selyem bogárról* és a *Len művelésről* szóló munkáit említi, azonban Szabó György megjegyzi, hogy ilyen tárgyú, Wesselényi Zsuzsanna nevéhez kötődő munkákat nem tartanak számon a bibliográfiák (Szabó–Tarnai 1988. 436.), s Szinnyeinél sem találunk erre vonatkozó információkat. V. László Zsófia *Daniel Polixéna, a „Magyar Minerva”. Egy 18. századi nemesasszony élete és példája a halotti beszédek tükrében* című tanulmányában említést tesz arról, hogy Wesselényi Zsuzsanna édesanyja, Daniel Polixéna a zsidói birtokon selyemhernyó-tenyésztésbe kezdett (V. László 2008. 165.), ami némiképp megmagyarázhatja a nemesasszony érdeklődését az ilyen jellegű munkák iránt. A továbbiakban néhány mezőgazdaságban hasznosítható kiadvány címéről olvashatunk. Teleki Ádám *Cidjének*, Bessenyei György *Holmijának* címével is találkozunk. Teleki kapcsán kell megjegyeznünk, hogy az ő és a Kovásznai Sándor neve bejegyzés nélkül fordul elő az *Additamentá*-ban. Teleki fordításának megjelenéséről a *Magyar Hírmondó* egyik 1781-es számában olvashatunk híradást (*Magyar Hírmondó* 1781. ápr. 21. 244–245.), Bessenyei *Holmija* a Teleki-katalógusban fellelhető (Teleki 1811. 295.). Kemény Sámuel jogi tárgyú munkája 1779-es datálású, Csernák László több disszertációt is közreadott 1771–1775 között, amelyekben orvosi és mai értelemben vett fizikai kérdéseket fejtegetett. Wesselényi Mária nevéhez kapcsolódik a *Szüntelen való örvendezésnek mestersége* című 1784-es kiadvány. Ezt követően újra Bessenyei György nevével találkozunk, itt Pope-fordításáról tesz említést Benkő, majd Báróczi Sándor és Mészáros Ignác munkáival, fordításával találkozunk. A jegyzékbe felveszi Bíró István jezsuita költeményeit, azonban címet nem rendel ide, Nádudvari Elek kapcsán *Fogadás-tételnek jó illatú áldozatja* című, 1772-es fordítását azonosítja Szabó György és Tarnai Andor (Szabó–Tarnai 1988. 436.).

Milesz József esetében annak orvosi munkáit említhetjük a 18. század második feléből. A továbbiakban Benkő Sámuel orvos- és bölcsészdoktor nevével találkozunk, akinek munkássága többnyire az orvostudomány területére tehető. Őt követi a lista összeállítója, maga Benkő József. Szabó Zsigmond neve ismeretlen az irodalomtörténet számára. Gyulai Sámuel császári és királyi kamarás esetében mind költeményeire, mind katonai tárgyú, esetleg oráció jellegű írásaira gondolhatunk a 18. század közepéről, Fogarasi Pap József tanár, bölcsész számos munkát adott közre. Szőnyi Benjámin vallási tárgyú kiadványairól ismeretes a 18. század közepéről, míg Szőnyi Pál esetében Szabó György csupán feltételezésbe bocsátkozik, *Mezei beszélgetés* című, Pozsonyban megjelent munkáját említi; Kolumbán János táblabíró történeti munkáiról ismert. A Szemerei nevet Szabónak nem sikerült azonosítania, Fejérvári néven Fejérvári István orvost sejtí a 17. század második feléből (Szabó–Tarnai 1988. 436.). J. F. Osterwald francia protestáns lelkész neve is előfordul, aki teológiai tárgyú műveket adott ki, akárcsak Jean La Placett. Osterwald egyik fordításáról olvashatunk a *Hírmondó* 1781. májusi levelében (*Magyar Hírmondó* 1781. máj. 9. 284.), de mindkettő fellelhető a Teleki-katalógusban (Teleki 1811. 349., 333.). A francia lelkészeket Horányi Elek és Wespérmi István követi, Wespérmi esetében Benkő annak orvosi lexikonját említi. Alvári néven Emmanuel Alvarez jezsuita iskolákban oktató nyelvtanítót azonosítják a levelezést közreadók (Szabó–Tarnai 1988. 436.). Szeli Károly orvosi munkáiról volt ismert, ezek közül a himlőről és a bábamesterségről szólók emelhetők ki. Vetsei Pataki Istvánnak 1757-es földrajzi tárgyú írását jegyzi, majd a sort Szatmárnémeti Pap István 1763-as, *Magyar-Ország versekben-való rövid leírása* című munkájával zárja.

Mivel Benkő jegyzései hiányosak, Szabó György és Tarnai Andor csupán lehetőségeket vázolhattak fel, hiszen nem tudhatták, s nem tudhatjuk ma sem, az egyes nevek kapcsán mely művekre gondolhatott Benkő. Ennek ellenére úgy látjuk, a lista függetlenül készült az *Additamentától*, hiszen alig találunk egy-két egyező nevet (Bessenyei György, Szeli József) a két lajstrom között, így 90-95 százalékból új információkkal találkozunk. Ez azt is jelenthetné, hogy a mű- és névjegyzék az „accludáltatott” lista másolata. Mivel azonban az itt felsorakoztatott neveket és műveket nagyrészt sikerült visszakeresnünk az első magyar nyelvű hírlap hasábjain, valamint a Benkő által ismerhetett nemesi könyvtárak katalógusaiban, s mert ezek között olyan adalék is feltűnik, amelyet Benkő biztosan ismert, mint az említett Voltaire-fordítás, azt a lehetőséget valószínűsítjük, hogy ez a néhány oldalas pótlás egyszerre szolgált a kolozsvári és középajtai pap *Athenas*-kiegészítéseként, s ezt bizonyítja a Mikó Imre által ismertetett oldalszámozás is. Látható, hogy 1784-es kiadású munka is előfordul a levélvégi historia litteraria esetben. Úgy látjuk, hogy Benkő saját *Additamentája* összeállításának ideje (1780 körül) és a Sófalvi levelének megérkezése között némiképp szüneteltette a pótlások gyűjtését, hiszen a jegyzékek nem mutatják az időközben megjelenő munkák folyamatos felvételét. Sófalvi levele tehát új lendületet adott a

munkának. Mivel a jegyzék nem kidolgozott, úgy látjuk, hogy emlékezet alapján állíthatta azt össze.

A tematikai megoszlást tekintve elmondható, hogy nem figyelhetünk meg tudományterületenkénti korlátozottságot. Sem Sófalvi, sem Benkő nem szűkítette jegyzékét a vallási tematikára, ahogy ez Bod esetében inkább megfigyelhető, hiszen itt a vallási tárgyú munkákon át a gyógyászati tematikájú kiadványokig, a jogi írásoktól a természettudományig minden megtalálható, ideértve az eredeti és fordított munkákat is, ami arra utal, hogy Benkő egyaránt jelentősnek tekintette mind az alkotói, írói, mind a fordítói tevékenységet. Feltűnő, hogy a felsorolt nevek közül sokan Benkő kortársai voltak, tehát a Sófalvi által küldött pótlásokat a 18. század utolsó negyedének tudósneveivel is kibővítették volna, a kortársak munkásságáról pedig bőséges anyag állt rendelkezésre, ugyanis a *respublica litteraria* tagjait összekötötte a személyes ismeretség vagy levelezés, másrészt az időszaki kiadványok, az aktuális híradások lehetővé tették a tudományos és kulturális élettel való folytonos kapcsolódást. Míg a fentebbi két jegyzék esetében majdnem teljes újszerűségről beszélhetünk, a Szathmári Pap Mihály és Benkő József pótlásai esetében a kezdeti hasonlóságok lesznek szembeötlőek.

A Szathmáriak pótlásai

Szathmári Pap Mihály kolozsvári református lelkész, tanár és fia, Zsigmond pótlásait a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában lelhetjük fel. Két ilyen jegyzetelt kötet is fennmaradt, az Ms. 404, illetve az Ms. 405 jelzetű, ezek különbségéről azonban a későbbiekben szólnunk. Az apa és fiú, ill. három másik kéz kiegészítései a Bod *Magyar Athenas*ának oldalai közé befűzött üres lapokon olvashatók. Bretz Annamária rávilágított arra, hogy a kéziratos kolligátum nem volt ismeretlen az irodalomtörténeti kutatás előtt, hiszen az ebben fellelhető adatok felhasználásra kerültek a Régi Magyar Könyvtár, ill. a Régi Magyarországi Nyomtatványok köteteinek összeállításakor (Bretz 2016. 132.). A doktori értekezés szerzője azonosítani próbálta a fennmaradó másik három jegyzetelő kilétét, ám az adatok nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy megnyugtató következtetéseket lehessen levonni a bejegyzéseket írók kilétére vonatkozóan. Mindenesetre néhány bejegyzés utal ezek összeállítóinak esetleges kilétére. Az Ms. 405 jelzetű pótlás címlapján a következő bejegyzés olvasható: „Az itten lévő Jegyzések, az Írásnak Collatiojából az Schmalius Andrástól¹⁰ származottaknak látszanak, a’ ki hová való Pap? Vagy mi? lett legyen, nem tudom, de hogy a’ Calvinisták, és Bod ellen-is mérték nélkül való mergességű lett legyen, Jegyzesi bizonyítják.”¹¹ Meg kell jegyeznünk, hogy ez a kötet tartalmi szempontból nem olyan gazdag, mint az Ms. 404-es jelzetű, ugyanakkor a kéziratos jegyzések sokkal rendszerezettebb-

¹⁰ Fölötte más tintával: unitár. Pap.

¹¹ *Jegyzetek Bod Péter Magyar Athénásához*, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Kolozsvár, Ms. 405.

bek. Akárcsak a másik kötetben, 19. század eleji, közepi művek megjelenéséről itt is szó esik. Benkőnek csak a *Transsilvaniája* fordul elő hivatkozási alapként, nincsenek római számokkal jelölt iratokra való hivatkozások, de több kéz írása fellelhető a kötetben, sőt, némelyik megegyezik a másik jegyzetelt *Athenasban* szereplő kézírásokkal. Azt gondoljuk, hogy mivel az első kötet sűrűn teleírt, az időközben begyűjtött információknak ebben az új, Ms. 405 jelzetet viselő kötetben szántak helyet a pótlások rendszerezői. A jegyzetelők személyére vonatkozóan egyet kell értenünk Bretz Annamária meglátásával, miszerint nem bizonyítható, hogy a református vallás ellen fellépő egyén valóban Schmal András evangélikus pap lett volna, hiszen a fentebbi bejegyzésen kívül más, erre utaló jel nem fedezhető fel. A Bretz által összegyűjtött megjegyzések alapján látható, hogy ezek szerzői hol dicsérnek, hol elmarasztalnak, máskor Bodot róják meg pontatlanságai, elfogult magatartása miatt (Bretz 2016. 134–135.). Az adatszolgáltatók kilétére vonatkozóan elenyésző információt találunk. Egy bejegyzésben azonban ez olvasható Szombathi János neve kapcsán: „Velunk-is igen szép jegyzéseket közlött, 1790. esztbe.”¹² Egy másik lapon található bejegyzés szerint konstataulta Bretz Annamária, hogy a Szombathitól származó információk római számokkal voltak tagolva, s ennek megfelelően a Szathmáriak is következetesen alkalmazták ezeket a római számokat a hivatkozások során (Bretz 2016. 134.).

Úgy látjuk, hogy Szombathi János mellett Benkő József is adatokat szolgáltatott a kolozsvári tanárok számára, noha ezt a tartalom alapján állapítottuk meg, hiszen az *Additamentára* nem történik hivatkozás, a *Transsilvaniára*, Horányi *Memoria Hungarorum* és *Nova Memoria Hungarorum* című kötetekre, Wallaszky Pál *Conspectusára*, Sándor István *Magyar Könyvesházára* és más kötetekre már igen. Ha tartalmi szempontból összevetjük a két jegyzéket, a következőket állapíthatjuk meg: az A betűtől az F betűig terjedő nevek esetében biztos, hogy a Szathmáriak valamelyike felhasználta az időben korábban létrejövő *Additamentát*, hiszen a tudósnevek mellé jegyzett szövegek vagy teljes mértékben, vagy enyhe módosulásokkal (rövidítések, néhány szavas betoldások) megegyeznek. A következőkben néhány példát emelnénk ki:

Benkő József: <i>Additamenta</i>	Szathmári Pap Mihály jegyzései
Grammatica Latina nova ac naturali methodo in usum Scholasticae juventutis adornata, editio tertia correctior et sexta parte auctior. Impressa Ano N. S. MDCCLXVI. Pag. 152.	Gram. Lat. Nov. æ naali metgodo (!) in usum Schol. adornata. Ed. 3. correctior, & 6 ^a parte auctior. impressa Ao N. s. 1766 Dno Dni? pag. 152

12 Szathmári Pap Mihály jegyzetei Bod Péter Magyar Athenasához. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ms. 404., 283.

Benkő József: <i>Additamenta</i>	Szathmári Pap Mihály jegyzései
Benitzki Péter Rhytmussai irattak, a' mint a' Bartok István Esztergomi Vicarius Praefatiojából láttzik 1664 ^{ben} ki nyomtattatott Lőtsén is 1728 ^{ban} pag. 288x22. Debretzenben 1756 Kállai Gergelynél pag. 298x22.	Benitzki Péter Rithmussai irattak mint a Bartók István Esztergomi vicarius Prefatiojabol látszik 1664. Nyomt. Lőtsén is 1728 ^{ban} . pag. 288.x22. Debr. 1756 Kállai Gergelynél pag. 298x22

Példáinkból látszik, hogy a szövegek tartalmi szempontból teljes mértékben megegyeznek, mindez pedig a Benkő-anyag felhasználását bizonyítja Szathmári pótlásainak első részében. Később szembeötlő lesz, hogy a szövegnek csupán egy részét veszi át Szathmári. Bél Mátyás esetében például Benkő terjedelmesebb szöveget csatol a névhez, Szathmári ennek csupán felét jegyzi be saját pótlásai közé. Igaz, Bél neve Szathmárinál többször is előfordul. Egyik esetben egy római számmal jegyzett irathoz irányít, a másik esetben Wallaszky Pál *Conspectus*ához. Bessenyei György esetében hasonló a helyzet. Faludi Ferenc nevével kezdődően azonban már megszűnik az *Additamenta* felhasználása.

Néhány név esetében találkoztunk a „Vid. Nro. 7” bejegyzéssel. Kezdetben azt gondoltuk, hogy ez az arab hetes szám Benkő kéziratos munkáját takarja, s az erre való hivatkozással a jegyzések szerzője csupán megkíméli magát az információk átmásolásától. Később azonban világossá vált, hogy olyan nevek is előfordulnak a fentebbi utalással, amelyek Benkőnél egyáltalán nincsenek (például Bogáti Miklós, Miklós Sámuel, Szilágyi Sámuel, Zimányi Lajos stb.), így feltételezésünk nem igazolódott be. Mindenesetre az biztos, hogy a Szathmári család férfi tagjai munkájuk első felében felhasználták Benkő József kéziratos pótlásait, amelyet Benkő küldhetett meg, eleget téve Szathmári Pap Mihály kérésének. Mivel a Szathmáriak *Athenast* kiegészítő tevékenysége huzamosabb időt vett igénybe, s időközben megjelent például Horányi *Nova Memoriája*, Weszprémi István lexikonja és több, hasonló tárgyú, nyomtatott kiadvány, a kolozsvári tanárok úgy találhatták, hogy ezek komplexebb információk tárházai, s eltekintettek a folytatásban Benkő kéziratos anyagának felhasználásától.

Dolgozatunkban olyan kéziratos jegyzékeket vettünk számba, amelyek Bod Péter irodalomtörténeti lexikonjához hivatottak kiegészítésül szolgálni. Ilyenképpen szóltunk Benkőnek a Sófalvi József levelének végéhez illesztett listájáról, az *Additamentáról* és Szathmári Pap Mihály és Zsigmond jegyzéseiről is. Vizsgálataink azt mutatják, hogy Benkő nem a Sófalvi József, Szerencsi Nagy István vagy Szathmári Pap Mihály kérésének eleget téve látott hozzá a pótlások összeállításához, hanem ő maga ajánlotta fel meglévő anyagát Sófalvinak, 1783-ban. A válaszlevél végén található név- és műjegyzék egyszerre szolgálhatott Sófalvi és Benkő munkájának bővítményeként, amely a kolligátumban rögtön a kéziratos pótlások után került lejegyzésre. A Szathmári Pap Mihály munkájának tartalmával való egybevetés során arra a következtetésre jutottunk, hogy Benkő

eleget tett kolozsvári paptársa kérésének, s elküldte neki kéziratossal kiegészítéseit, hiszen az egyes szövegrészek szinte teljes mértékben fedik egymást. Míg Benkő, Sófalvi és Szathmári esetében egyre inkább megfigyelhető a világi irányba való elmozdulás, amelyet a világi tárgyú művek és laikusok felvétele mutat, addig az *Új Magyar Athenas* szerkesztői, Kiss Károly, Kálmán Farkas és Bierbrunner Gusztáv a szigorúan felekezeti vonal mentén szerkesztik meg kötetüket, hiszen ebben csupán protestáns egyházi személyek nevei fordulnak elő. Ez a folytonosan változó, hol szűkítést, hol bővülést eredményező szemléletmód mikroszinten azt a folyamatot s azt a köztes dimenziót ábrázolja több mint száz év leforgása alatt, amelyet az irodalomtörténet kialakulása is mutat a kezdetben szigorúan egyházi személyek és egyházi tárgyú munkák lajstromozásától kezdődően a világi tartalomnak is helyet biztosító literatúratörténeti lexikonokon át a mai értelemben vett irodalomtörténeti szakkönyvek megjelenéséig.

Szakirodalom

BÁNYAI Réka

2014 Az egykori székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtára a Teleki Tékában. In: Kolumbán Zsuzsa–Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIII.* Székelyudvarhely, Areopolisz Egyesület, 107–122.

BENKŐ József

1724 *Josephi Benkő Parochi Közép-Ajtensis Additamenta ad Notitiam Scriptorum Historiae Hungariae Clar[issimi] quondam Petri Bod in Ecclesia Reformatorem] M[agyar] Igenensi V. D. M.* Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár MsU 1724.

1778 *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae Principatus I–II.* Vindobonae, Typis Iosephi Nob. De Kurtzböck.

2014 *Erdély.* (ford. Szabó György), Sepsiszentgyörgy–Barót, Székely Nemzeti Múzeum–Tortoma Kiadó.

BOD Péter

1766 *Magyar Athenas.* h. n.

[BOD Péter]

Necessaria ac utilis Scriptorum Historiae Hungaricae Notitia..., Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár, Nagyenyed, Ms. 238.

BRETZ Annamária

2016 *Bod Péter historia litteraria programja.* Budapest (Doktori értekezés).

CSATA Adél

2018a Benkő József munkamódszere historia litterariájában. *Erdélyi Múzeum* 80. 3. 13–29.

- 2018b Benkő József „virtuális könyvtára”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122. 4. 444–470.
- DEÉ NAGY Anikó
1997 *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- DESSEWFFY József
A' Liszbonai veszedelem avagy Vissgálása azon axiómának: Minden jól vagy. Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, Ms. 355, coll. 40, f. 886d.
Jegyzetek Bod Péter Magyar Athénásához, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Kolozsvár, Ms. 405.
- LAKÓ Elemér
1981 A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratai a kolozsvári akadémiai könyvtárban. *Keresztény Magvető* 87. 1. 15–35.
- MIKÓ Imre
1867 *Benkő József élete és munkái*. Pest.
- RÁCZ Emese
2011 Bod Péter, a történetíró. *Korunk* 22. 5. 26–34.
- SEBESTYÉN Mihály
1982 A székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtáráról. *Keresztény Magvető* 88. 1. 9–29.
Szathmári Pap Mihály jegyzetei Bod Péter Magyar Athenasához, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Kolozsvár, Ms. 404.
- SZABÓ György–TARNAI Andor (szerk.)
1988 *Benkő József levelezése*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet (Magyarországi tudósok levelezése I.).
- TELEKI Sámuel
1811 *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars Tertia, Viennae, Typis Antonii Pichler*
- V. LÁSZLÓ Zsófia
2008 Daniel Polixéna, a „Magyar Minerva”. Egy 18. századi nemesasszony élete és példája a halotti beszédek tükrében. *Sic itur ad astra* 19. 58. 149–175.

Hírlapok

- A Magyar Hírmondó első esztendeje*. URL: http://realj.mtak.hu/1019/1/Magyar_hirmondo_1780.pdf [2019. április 12.]
- Magyar Hírmondó, 1780. szeptember 27., 78. levél
- Magyar Hírmondó, 1781. április 21., 31. levél
- Magyar Hírmondó, 1781. május 9., 36. levél
- Magyar Hírmondó, 1783. november 22., 93. levél

EGY HATÁRRENDEZÉS VISSZHANGJA: ZUGLEGELTETÉSBŐL NEMZETKÖZI BOTRÁNY. BEZÁLOGOLÁS SOLYOMTÁRON

Jelen tanulmányban egy köztes tér keletkezésének körülményeit és gazdasági, társadalmi hatásait vizsgáljuk, a szokásos történelmi „teleszkóp” helyett a „mikroszkóp” segítségével.

A köztes tér a román–magyar határ egyik szakasza, Solyomtár havas, amely a 18–19. században végbement határrendezések során hol az egyik, hol a másik állam tulajdona lett. A terület jogállása is köztes tér, mert nem a magyar állam tulajdonában volt, hanem egy sajátos székely birtok, a Csíki Magánjavak része. A Romániához csatolás után a Csík vármegyei alispán bezálogoltatta a szerinte illetéktelenül legeltető román tulajdonosok marháit, amiből nemzetközi botrány keletkezett. Az erdőterület másik hasznosítási formájáról, a fakitermelésről is említést teszünk dióhéjban. Itt, mint közvetítő társadalmi elemek, mindkét részen megjelennek a zsidók. A vitát követő per nem tartozik a vizsgálat tárgyához, csak az eredményét említjük.

A témakörhöz kiadatlan forrásanyagot találtam a Romániai Levéltárak Hargita Megyei Hivatalában. A források a Csík vármegyei alispán és a kászonalcsíki szolgabíró hivatalos levelezési anyagából valók, hisz az utóbbinak kulcsszerepe volt az ügyben: ő közvetítette az alispán és a járása lakói között, ezért igen értékes a hivatali anyaga. Nyomatott forrásanyagként korabeli újságcikkeket használtunk fel.

A forrásanyagot a mikrotörténelem módszerével elemeztem. E módszer lényege az, hogy megváltoztatja a léptéket, és madártávlat helyett egy kisebb eseményt, periférikus tárgyat vesz górcső alá. A kritikusok viszont kifogásolják, hogy e módszer szem elől téveszti a történelem nagy kérdéseit, hisz válaszai csupán helyi értékűek. Ezt az ellentmondást Giovanni Levi oldotta fel. Szerinte a történész munkája összetevője az, hogy előre tudjuk, „hogyan fog végződni a történet... mindig tudjuk, ki a gyilkos, szegényes oksági kapcsolatokat hozunk létre”. Ezen változtat szerint a mikrotörténelem módszere, mert a lépték megváltoztatása a tapasztalatszerzés érdekében történik (Szekeres 1999. 3–16.).

Az 1960-as években Siegfried Kracauer újabb kísérletet tett a léptékek viszonyának tisztázására. *Geschichte – vor den letzten Dingen* [Történelem – a végső dolgok előtt] című művében a történelmi univerzum szerkezetét taglalta. Ezt két fő csoportra osztotta, mikro- és makroösszetevőkre. A köztük lévő határok össze-

mosódnak, és ennek kapcsán az volt a fő kérdése, hogy a kettő kiegészíti-e egymást vagy összeférhetetlenek. Szerinte mindkét eset egyszerre fennáll. Ezt azzal indokolja, hogy a történelmi valóságban nem lehet mindent mikroszkopikus elemekre bontani, mert az magába foglal olyan eseményeket is, amelyek a mikrodimenzió fölül játszódnak le. Ebből következően „a történelmi művek az általánosság szintjén éppoly jelentősek, mint a részlettanulmányok... a makrotörténelem nem lehet ideális történelem, csak akkor, ha a mikrotörténelmet vonja maga után” (Schlumbohm 2000. 171.). Ahogyan a filmekben a tárgy bemutatása csak egy „olyan állandó mozgással valósulhat meg, amely az egészből kiindulva jut el a tetszőleges részletig és aztán visszatér az egészhez”, úgy „a történésznek is képesnek kell lennie, hogy a mikro- és makrodimenziók közt szabadon mozogjon” (Schlumbohm 2000. 171.).

E tanulmány kapcsán a mikrotörténelem módszerét alkalmazva bemutatom a határrendezést és annak hatásait a helyi közösségekre, mind román, mind pedig magyar szempontból, a szolgabíró és alispán „mikroszkópján” keresztül. A két dimenzió között átjárást is próbálok létrehozni, így a mikro kiegészíti a makrót és egy új perspektívát tud teremteni az események kapcsán.

Az elemzést három részre osztottuk: a köztes államközi tér keletkezése és hasznosítása a Habsburg Birodalomban és Romániában, az illegális havasi legeltetés felfedezése és megoldása, a köztes tér erdőgazdálkodása, és végül a tulajdonjog rendezéséről szóló per.

A kérdést, hogy egy egyszerű törvénytelen legeltetés hogyan nőtt ki magát nemzetközi konfliktussá, úgy válaszoljuk meg, hogy bemutatjuk a havas birtoklását, társadalmi funkcióját és többszöri tulajdonoscseréjét. Ezért e tanulmányban bevezetésként a havasrész kalandos útját ismertetjük a románoktól a Habsburg császáron át a székelységig, majd ezt összefüggésbe hozzuk a román–magyar határkiigazítással, mely során újra Romániához került.

A középkorban a székely nemzet hármasságban volt hadköteles: a főnemese, lófő és gyalogok osztályában. 1729-ben az osztrákok a székely főkapitányságokat eltörölték, és a két alsóbb réteget adófizetésre is kötelezték. Erre csak ráadásként jött az 1762–64-es határőrszervezés problémája. A székelyek alkotmányellenesnek találták az adózás és katonáskodás kettős terhét, ezért 1764. január 7-én ellenálltak a kényszerű sorozásnak. Ez volt a madéfalvi veszedelem, mely során megtörtént a székely ellenállás: Csík, Gyergyó és Kászon, valamint Háromszék határőrvidék lett. Így alakult meg az I. székely gyalogezred Csíkszereda, a II. Kézdivásárhely, illetve a huszárezred Sepsiszentgyörgy székhelyekkel. A határőrök anyagi helyzetét súlyosbította az a kötelezettség, hogy a katonai ruházatukat ők maguk kellett kiállítsák. Az állam csak fegyvert (kardot, puskát, pisztolyt), töltenyitást és csákót adott. Ezen változtatott az Ausztria és Törökország között 1769-ben megtörtént határrendezés.

Moldva, mint a Török Birodalom határtartománya, kihasználta Erdély belső viszályait a 17–18. században, és egyre beljebb foglalt területeket. Ezért egy török–osztrák bizottság visszaadta Erdély elidegenített havasrészeit, melyek Bu-

kovinától a Bodzai-szorosig nyúltak. Nagybirtokosok kezdték elfoglalni, de a tisztikar felterjesztette a szegények panaszát II. József császárhoz. Ő 1783. augusztus 23-án elrendelte, hogy „a havasok és területek (...) egyedül csak a határőr katonaság javára engedessenek át”. Így a csíki részt az I. gyalogezred vette át, jövedelmét pedig egyenlően felosztották. Egyesek ez ellen is panaszt emeltek, ezért a parancsnokság „egységes ruházati alapot” hozott létre belőle. Az 1848–49-es forradalom leverése után a határőrezredeket feloszlatták, a vagyont pedig „kártérítésként” lefoglalta az osztrák kincstár. 1864-ben az uralkodó hosszas huzavona után visszaadta a havasok egy részét. A kincstárnál maradtakra Csíkszék hatósága tartott igényt, a Solyomtár és Keresztes nevű havasokra az alcsíki Csíkszentgyörgy és Bánkfalva, a Baksa havasra pedig Kászsonszék. 1869. január 23-án az uralkodó elé került a székelyek ügye. Részletes felsorolását találhatjuk a székely határőröktől jogtalanul elvett ingó és ingatlan javaknak, valamint alaposan alátámasztott indokok alapján határozott kérelmet fogalmaztak meg ezek visszaadására. Az előterjesztők azt írták: „Mi tehát azon erős meggyőződésünkben, hogy a közérdek is hatalmasan követeli a székely népnek anyagi és szellemi haladását és fejlődését (...) hódolattal véleményeztetik, hogy a feloszlott székely határőrezredek által bírt és fentebb már elősorolt, minden névvel nevezhető ingó és ingatlan javak adassanak vissza”. Ferenc József császár a visszaadást a kért „közhasznú célokra... melyek a székely nemzet jólétét képesek előmozdítani”, Bécsben rendelte el 1869. február 16-án (Tamás 1995. 14–22.). Ebből alakult ki a Csíki Magánjavak néven ismert székely vagyontest. Ennek egy részét erdők alkották és a Havasi Javak nevet viselték. Területi eloszlása nem volt egységes, mert a nagyobb része a vármegye gyergyói felén volt, a kisebb pedig Csíkban. Amint elnevezése is mutatja, tulajdonjoga is összetett, mert a hivatalos vármegye nem tekintette sajátjának, hangsúlyozva, hogy az egy „magánintézmény”. Az egységes megyerendszer bevezetése (1876. XXXIII. tc.) is hatással volt a vármegye és a Magánjavak viszonyára, mert az alispán elképzeléseit kezdte tükrözni. E tendencia még erőteljesebben érvényesült Becze Antal idején (1882–1906). Szívügyének tekintette a Magánjavakat, ezért kulcsfontosságú szerepet játszott az intézmény történetében. Elődeivel ellentétben kitartó ellenőrzést gyakorolt fölötté, így az igazgató minden fontos lépéséről jelentést kért (Kocsis 2006. 65–72.). Solyomtár havas a moldvai és erdélyi határ erdélyi részén volt az 1792-es határrendezés szerint, de 1888-ban Romániához került. Ennek az átcsatolásnak a háttére adott okot a havasrész birtoklásával kapcsolatos későbbi vitának. Ezért a későbbiekben még visszatérünk a szisztovói béke utáni osztrák–orosz határrendezésre.

Az utolsó osztrák–török háború 1791-ben zárult le a szisztovói békével. Ennek kapcsán 1792-ben létrejött Erdély keleti határának leírása, de nem jelölték meg a határpontokat. Románia megalakulásával (1859–1862) a határ menti román foglalások gyakoribbak lettek, ezért nemzetközi bizottságot hívtak össze a rendezésre. Az 1886-ban kezdett tárgyalásokon mindkét fél az 1792-es határok visszaállítására törekedett (Kocsis 2013. 168.).

Ennek a határrendezésnek viszont voltak homályos, félremagyarázható pontjai. Ezekre világít rá Becze Antal alispán, aki egy újságcikkben számolt be a keleti határon tett útjáról.

Az alispán azt látta, hogy az 1792-es határleírás nem volt egyértelmű, több okból is félreérthető helyzeteket teremtett. Az osztrák bizottság tagjai voltak a székely Csakojter (így szerepel a török dokumentumban) ezred őrnagya, Konturum Vencel és kapitánya, Aumer Ernő, akik 1792. augusztus 29-én bejárták Moldva és Erdély határát. A leírásuk Solyomtár havasra is vonatkozik: „a határ most a Nemere hegy tetejétől a hegyvirt hosszában (...) egész annak a végén levő sas jelvényig húzódik (...) ezen túl pedig a Berzence egészen odáig, a hol az Apa Uzului mentén megy a határ egészen a Dela Garda di Piatra nevű helyen lévő sas jelvényig (...) a határvonal itt az Apa Uzului folyót elhagyja (...) a Magyarós hegyre vezető út mellett megy és az annak tövében levő Kurmoturán elhaladva ugyancsak a Magyarós hegyről jövő pataknak a Csobáncz patak ömlési pontjához terjed. Innét a határ a Csobáncz patak felső folyásán odáig, a hol utóbbiba a Kerunti patak szakad, azon túl pedig az említett patakot elhagyva a Szolontáru (Solyomtár) magaslatán levő Kurmoturán létező sas-jelvényig megy. A határvonal ismét a Kurmoturán lefelé a Szolontáru vagy Pricske patakig, azaz odáig, hol ebbe a Szoldsa szakad” (Becze 1907. 1.).

Az alispán szerint a bizottság nem végzett korrekt munkát, mert a Garda dela Piatra (Kőkert)-től kezdve a határ a Magyarós-havasra a hegyél mentén haladt fel, de ezt nem említették, pedig nagy a távolság a Magyarós-tetőig. Solyomtár tetejénél a Csobáncz-patak és Kerunta-patak találkozásánál volt a következő határpont, ami világosan van megfogalmazva, de tévesen azonosították be. Ez a környezettel magyarázható, hiszen „ennél vadabb, zordonabb és elhagyottabb rész nincs is az egész keleti határvonalon” (Becze 1907. 1.).

Ezért a székely tisztek a sas jelvényt magasabbra tették, egy lapályra, és mivel onnan egy teknő alakú kis mélyedés vezetett a Solyomtár havasra, valószínűsíthető, hogy ezt használták határőrizeti ösvénynek. Ez a téves vonal állandósult 1819-től, később pedig hivatalosították. Ezzel magyarázható a havas nagy részének Romániához csatolása. Az új határt Magyarországon 1888-ban iktatták törvénybe, és a kormánypárti politikusok a „végvidék számára a béke és nyugalom áldását hozó” szerződésről beszéltek. Győrffi Gyula csíkkarcfalvi függetlenségi képviselő viszont felhívta a figyelmet, hogy az átszakadt területek birtokosait jelentős kár fogja érni (Kocsis 2013. 168.). Ezt hamarosan megtapasztalták az illetékesek is.

A terület hasznosításának egyik lehetősége a legelők bérbeadása volt. A Havasi Javak továbbra is érvényesíteni akarta az egyik fontos mellékjövedelmet, az erdei legeltetést, bérbeadással. Ezt a bérlők szigorú feltételekhez kötve tehetnék: kötelesek voltak jó állapotban tartani a területet és csak a megszabott állatlétszámot legeltetni. A birtok fekvése miatt a legelőket főleg a szomszédos gazdák élvezhették, jelen esetben a moldvai román falvak lakói, mert ők voltak közelebb a legelőkhöz.

A zuglegeltetés ellen kemény törvények voltak, ezek szerint bér nélküli legeltetés esetén a terület tulajdonosa bezálogoltathatta az állatokat, és csak a kár kifizetése után adta vissza. Elvétele már volt példa, hisz 1863-ban a moldvaiak Maxim Antal 31 ökrét vették el, sajátjuknak tartva a területet (Becze 1907. 2.). Egy romániai esetet is megemlítünk, 1885-ből, amikor a román király bușteni-i birtokán dolgozó parasztok át akarták hajtani marháikat a királyi erdőn, mely elválasztotta legelőjüktől. A birtokhatár megsértése miatt viszont az erdészek majdnem minden marhát lelőttek, így a parasztok földönfutókká lettek (Panu 1885).

Csíkszeredában az osztrák–magyar törvények szerint jártak el. 1894. július 27-én Bodó Dénes főerdőőr azt jelentette Becze Antal alispánnak, hogy „Solyomtár területén engedély nélkül marhák rendes pásztorlás mellett szabadon legelnek”.¹³ Az alispán engedélyével a Havasi Javak igazgatója, Lázár Menyhért arra utasította a főerdőőrt, hogy az intézmény költségére fogadjon 10-12 segéd-személyt, tereljék be az egész tilosban legelő marhaállományt, és adják a kászonalcsíki szolgabíró „kezelése alá”. A bezálogolásnál ne számítsanak csendőrségi fedezetre, mert az tilos nekik, de ha óvatosan járnak el, akkor nem is lesz rá szükség. A tettelegességet viszont mindenképpen kerüljék el.

A behajtás meg is történt, az igazgató pedig levélben kereste fel a szolgabíróval ezzel kapcsolatban. Csík vármegye panaszát és kárkövetelését mondta el neki, mely szerint a marhák körülbelül 120 ft. (pengőforint) kárt okoztak. A mezőgazdasági szabályrendelet szerint, az 1879. XXXI. tc. 146. §-ából és az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1321. §-ából kiindulva jogosan lettek behajtva, ezért tulajdonosaik kötelesek megfizetni a kárt, a behajtás és tartás költségeit. Ha nem kerülne gazdájuk, akkor gazdátlan állatokként el kell árverezni őket. A behajtás és kárbecslés ára 80 ft., kéri a gazdáiktól ezt felhajtani. Ha jelentkeznek a gazdák, akkor vonja le a kárt és adja ki az állatokat, ha pedig nem, akkor a szolgabíró kövesse a törvényes eljárást, az igazgató kérése szerint.¹⁴

A vizsgálat első fázisához érkeztünk tehát, melyben a szolgabíró felelős az ügyért. Az akkori kászonalcsíki járás főszolgabírója Pókakeresztúri Székely Endre csíkszentimrei földbirtokos volt. A vármegye vezetősége és központi tisztikara, élén az alispánnal, legszélesebb körben a járások élén levő főszolgabíróval érintkezett, majd az annak alárendelt szolgabírokkal és esküdtekkel. Így a főszolgabíró gyakorolta az első fokú általános járási közigazgatást, sokrétű feladatkörrel. Ezért a járás minden ügye, valamelyik szakaszában, a főszolgabíró kezén futott össze (Vörös 1988. 14–16.). Nem volt ez másként a mi esetünkben sem.

A szolgabíró első lépésként megkerestette, beidéztette kihallgatásra a marhák tulajdonosait, és 1894. augusztus 2-án jegyzőkönyvbe vette vallomásukat. A tulajdonosok közül megjelent Árdeleán Péter és Oltean Nicolai, akik a romá-

13 Románia Országos Levéltárának Hargita Megyei Hivatala (a továbbiakban: ROLMHM), F 76, Csíkszentmártoni Járás Szolgabírósága, lelt. szám 43, 2. iratcsomó, 10. dosszié, 4. lap r.

14 ROLMHM, Csíkszentmártoni Járás Szolgabírósága, F 76, lelt. szám 43, 2. iratcsomó, 10. dosszié, 6. lap r-v.

niai Bruszturósza község Ágos nevű falujában laknak. Ők azt állították, hogy az elmúlt évben a solyomtári havasi legelőt 50 frt. évi haszonbérért vették ki Csík vármegyétől. Már akkor sem társult hozzájuk Olteanu Costi, mert azt mondta, hogy a terület nem Csík vármegye tulajdona, hanem a román Ghica hercegé. Ő viszont azt egy David Gründer nevű zsidónak adta bérbe 25 évre. Így aztán 1894-ben Árdeleán Péter sem a vármegyétől vette bérbe a területet, hanem az utóbbi társától, aki az izraelitától bérelte ki évi 100 frt-ért, és csak úgy engedte meg a legeltetést, ha a marhák párja után 3 frt-ot fizetnek. Péterék feltételelesen meg is kötötték a szerződést, de azzal a feltétellel, hogy előbb tisztázzák, kié is a terület. Ezért nem fizettek bért a vármegyének. A marhák őrizői Árdeleán Péter 10 éves fia, Péter, Pap Gergely hasonló korú fia, Simon, és Olteanu Constantin 12 éves fia, Tódor. Tőlük és a pricsketői pénzügyőrök leveléből értesültek a gazdák 1894. július 25-én állataik bezálogolásáról.

Itt egy kitérőt kell tennünk, hogy megvizsgáljuk a köztes teret a határ román részéről is.

Solyomtárat a Ghica-nagybirtok részének tekintették. Ez egy nagy vagyonkomplexum, amely Târgu Ocnától Palánkáig terjedt, és eredetileg Alexandru Moruzi vajda adományozta Dumitrache Ghica Surgealognak, a Ghica család egyik ősiének. 1872-ig egységes volt a terület, akkor az öt testvér megosztotta, mégpedig egy Veres nevű magyar mérnök segítségével. A Kománfalva fölötti terület értéktelenebb volt, mint az attól lefele eső Tatros-völgyi rész, mert a Tatros-völgyben kukoricát is lehetett termesztetni. Ezért a két részt is külön felosztották öt-öt részre. Dimitrie Ghica Comăneșteanu (vagyis a mi forrásainkban Ghica herceg) akart terjeszkedni a csíkiak kárára. Ő 1839-ben született Jászvásáron, a berlini egyetemen doktorált jogból. Aztán Bakó megye prefektusa lett, majd képviselő a román parlamentben (Apostol 2012. 53–58.).

Mivel a legeltető földművesek Bruszturósza község lakói voltak, a községről is szólunk néhány szót, főleg a sokat vitatott zsidóellenes lázadás kapcsán, melyben Gründnernek is része volt. Az esemény okait román források tükrében vizsgáljuk.

Bruszturósza községben a mezőgazdaság mellett a fő foglalkozás a deszkavágás volt, primitív fűrészekkel. Ebből rosszul éltek, de mégsem éheztek, még akkor sem, amikor a marháik megvételét betiltotta az Osztrák–Magyar Monarchia. 1883-tól viszont változott a helyzetük. A földbirtokos Ghica család nevetséges áron bérbe adta az erdőket egy David Gründer nevű zsidónak. Az izraelita a románokra nézve hátrányos gazdasági intézkedéseket hozott. 200 idegent behíva a faluba, elszigetelte a helyieket bármilyen munkától. Nagy részük zsidó volt, de néhány magyar is akadt közöttük, és heti 20 lejt kaptak bérként. A románok is munkát kértek. Azt a feladatot adta nekik, hogy fákat döntsenek le és a törzseket ökreikkel szállítsák el. Ez nagyon nehéz és körülményes volt, így csak napi egy-két rönköt tudtak szállítani, melynek darabjáért 50 banit kaptak. Ráadásul a románoknak megtiltották, hogy működtessék a kis deszkavágó felszereléseiket.

Még ezt is elfogadták volna, de amikor fizetésre került sor, a zsidó kevesebbet számolt, mint amit ők fuvaroztak. Ráadásul az is megtörtént, hogy eltépte a cédulájukat, megverte, és nem pénzt adott, hanem az üzletéből romlott élelmet, majdnem háromszoros áron. 1885. július 8-án már látszottak a felkelés jelei, betörték a zsidók ablakait. Július 10-ről 11-re virradóra kövekkel és puskákkal fegyverkeztek fel, majd David Gründer házára lőttek, amely a palánkai helyőrség mellett volt, természetesen elővigyázatosságból. A zsidók panaszára a prefektus és a bíró kijöttek a helyszínre, de sem sérülés, sem rablás nyomait nem találták a románok szerint, Daviddól viszont 80 lej kiszállási költséget számoltak fel. Így kezdődött az oly sokat vitatott „bruszturószaí lázadás” egy román értelmiségi, C. C. Dăculescu beszámolója szerint (Dăculescu 1885. 177–180.).

A zavargások folytatásaként több zsidó családot űztek el a faluból. Az elűzések jogi alapja egy miniszteri rendelet, melyet titokban küldtek ki a prefektusoknak. Ebben pontosítják, hogy a vidéki rendőrség 10. törvénycikkelye alapján a zsidók elűzéséről senkinek sem kell jelentést tenni. E rendeletet az 1880-ban kiadott, idegenekre vonatkozó törvény alapján hozták. E szerint azokat kell elűzni, akik a faluban idegenek, régen kocsmárosok voltak, de már csak csalással foglalkoznak. Az alprefektusok kötelezték a falusi tanácsokat a végrehajtásra, de nem a törvény, hanem kényük-kedvük szerint. Így tehát bármely zsidóban idegent és csalót láthattak és elűzhették (Schwarzfeld 1885. 111–154.).

Nem volt ez másként Bruszturószában sem. 1885. augusztus 15-én 800 helyi lakos elindult Palánkáról, és minden zsidó házból szekerekre pakolták a zsidókat, csomagjaikat, és a Nițu patak hídjáig, vagyis a község határáig kísérték, a menet élén zenészekkel. Forrásunk tükrében a temetési hangulatú „körmenet” a legnagyobb rendben vonult. Csak David Grünberget és a könyvelőjét engedték a községben maradni, azzal az indoklással, hogy ne panaszozhassa, hogy fűrészeit és vagyonát megkárosították. A szerző állítja, hogy a körmenet a falu határáig ért, anélkül, hogy bárkit is bántottak volna. A hídnál egy feliratot helyeztek el, mely szerint „nem fogadunk zsidókat a faluba”. Nem erőszakkal űzték el őket házaikból, hanem három helyi lakos sorra járta a zsidók lakásait, és felszólították, hogy távozzanak. A Spiridon Pădureanu-féle kocsmánál történt egy incidens. A zsidók 300 lejt és egy gőzfűrészt ígértek a kocsmárosnak, ha megöli a lázadás vezetőit. Ő az egyiket le is lőtte. A szomszéd községben a polgármester vezetésével elűzték a bruszturószaí zsidókat egy hivatalos jegyzőkönyv aláíratásával, melyet fent említettünk. Moinești-re érve, az elűzöttek táviratoztak a megyei és külföldi hatóságoknak, segítséget kérve. A bakói prefektus, alprefektus és katonaság a helyszínre érkezett. Lecsillapították a lakosokat, türelmet kértek, amíg „hivatalosan” is elűzik a zsidókat. David Grünberg „aranyhegyeket” ígért, vagyis hogy a legelőbért felére csökkenti és kedvezményeket ad, hogy olcsóbban szállíthassanak fát az erdőből, mint Ghica idején (Dăculescu 1885. 177–180.).

Egy zsidó értelmiségi, Moses Gaster másként számolt be a történetekről. Szerinte a lázadás mélyebb kiváltó oka egy per, az akkori birtokos, Ghica Comăneș-

teanu ellen, melyben a parasztok kérik vissza földjeiket, melyeket 40 éve vettek el tőlük. Sokan 1000-1500 lejt is költöttek rá, és látván, hogy nem akar vége lenni, fel akarták adni. A másik ok a zsidó főbérő lépése, hogy modern gőzfűrészgépeket hozatott, és Bukarestből gépkezelőket. A parasztnak azt mondták a helyi vezetők, hogy ha láznak, akkor befolyásolhatják a pert, ha pedig megnyerik, akkor hatalmas, érintetlen erdők tulajdonosai lesznek. Ezért 25 családot, 129 főt üldöztek el. Grünberg fiát viszont senki sem bántotta. Az osztrák–magyar munkásokat is bántották, erre ők a konzulátushoz folyamodtak. Másnap kijött a hatóság és Grünberggel minimális engedményekben egyeztek ki, például hogy ökrönként három lejről 2,50 lejre csökkentse a legelőbért. Gastert többek közt e tanulmány megírása miatt száműzték 1885-ben. Munkássága miatt a Román Akadémia mégis tagjává választotta 1939. május 30-i ülésén (Mănescu 1940. 54–59.).

Ilyen helyzetben került át a terület Moldvához. Mivel kevesebb bért kért tőlük a zsidó albérője, és meggyőzték őket, hogy a terület már nem a csíkiaké, így a moldvaiak nem fizettek legelőbért Csíknak, sőt még az elkobzott marháik után sem mentek, két kivétellel.

Árdeleán Péter július 27-én kijött Csíkszeredába, ahol az alispán 50 forintot követelt tőle a marhái váltságdíjára. Mivel nem volt pénze, hazament és értesítette érdektársait. Oltean Constantin viszont hallani sem akart a kiváltásról, azt állítván, hogy ha a 10 darab állata megdöglik is, akkor sem váltja ki, és az alhaszonbérbe adó zsidó lesz a felelős a káráért. A kiváltásra hajlandónak mutatkozó Pap Gergelyt is lebeszélte arról, mondván, hogy ő a Gergely marháit is megfizeti, vagy mást vesz helyettük, mert „gazdag ember szolgája”, vagyis a David Grünbergé. Azért jött csak Olteán Miklós nevű társával, hogy 6 darab marhájukat kiváltásák, és az 50 forint rájuk eső részét kifizessék. Két marha a Péter tulajdona, jellemzőik, hogy a román fajtáknál nagyobbak, és a kese színű jobb füle be van vágva. Olteán Miklós is jellemezte marháit: kicsik, „buták”, kék szőrűek. Péter később azt nyilatkozta, hogy két ökrét eladná, az árukból vonják le a gondozási költséget, a többi pedig adják ki neki.¹⁵ Szántó István kozmási mészáros 140 forintért meg is vette az ökröket, a főszolgabíró beleegyezésével megtörtént a vásár. Olteán Miklósnak nem sikerült az eladás, ezért hazament. Egyúttal értesítették rajtuk keresztül otthoni társaikat, hogy a 18 darab szarvasmarha augusztus 11-én reggel 8 órakor el lesz árverezve.¹⁶

A szolgabíró értesítette a Havasi Javak igazgatóját, hogy a szarvasmarhákat állategészségügyi szempontból megvizsgáltatta, és azok egészségesnek bizonyultak. A vármegye saját költségére élelmezte azokat, de a határőrizeti utasítás III. bekezdése szerint eltiltja a közigazgatást a további beavatkozástól, így a szolgabírói hivatal tovább nem folytathatja az eljárást. A marhatulajdonosokat felkukatták és figyelmeztették az árverésre. Az átiratot így fejezi be a hivatalnok: „nem

15 ROLMHM, Csíkszentmártoni Járás Szolgabíróháza, F 76, lelt. szám 43, 2. iratcsomó, 10. dosz-szié, 9–11. lap.

16 Uo.

tudom, mi lesz ezen felszolítás eredménye, de én a jelzett árverést nem fogom megtartani”.¹⁷ Augusztus 9-én az alispán arra utasította a főszolgabíró, hogy az árverést tartsa függőben, és intézkedjen, hogy a marhák minél olcsóbban legyenek tartva.¹⁸ Ezért az alispán szénát vásárolt a helyi gazdáktól.

Az igazgató sérelmesnek találta a szolgabíró döntését, ezért megfellebbezte azt az alispánnál. Nézete szerint a Solyomtár havas átszakadt ugyan Romániához, de a terület ugyanúgy a Magánjavak tulajdonában maradt. Ezért a területéről behajtott állatokra a magyar törvények vonatkoznak, melyeket már idéztünk a behajtás alapjaként. És ennek ellenére a szolgabíró egy másik törvény alapján járt el (1888: XIV. tc. 9. §.), amely nem oda illik, ezért a döntés sem helyes, hogy nem a közigazgatásra tartozik az ügy. A másik kifogás az árverés elrendelése, határidő kitűzése és végül a kijelentés, hogy nem fogja azt megtartani.¹⁹ Az árverés azért fontos és egyre sürgetőbb, nehogy a marhák tartása meghaladja az értéküket, melyet az árverésen adnak érték. Ez pedig a szolgabíró hatásköre, és nem számít, hogy a marhákat romániai vagy magyarországi területről hajtották be vagy éppen becsempészték, mert azokat, mint gazdátlan állatokat, átadták a szolgabírónak, az állategészségügyi eljárást betartották, és a további lépéseket meg kell tenni. Ezzel az indoklással kéri Lázár Menyhért az alispántól a szolgabírói határozat megváltoztatását 1894. augusztus 15-én.

1894. augusztus 22-én az alispán felülvizsgálta az ügyet, és kimondta a szolgabíró illetékességét, akit a további eljárás folytatására utasít, mert a bezálogolt állatok tartása olyan ügy, amely mind a vármegyének, mind a marhatulajdonosoknak károsodást okozhat, a bekövetkező még nagyobb kár megelőzése pedig a hatóságnak nemcsak joga, de kötelessége is.²⁰

A főszolgabíró mindenképpen el akarta hárítani az ügyet, ezért az iratokat átküldte a csíkszentmártoni Királyi Járásbíróság Büntető Alosztályára, onnan viszont szeptember 28-án visszaküldték.²¹ Szeptember 17-én a szolgabíró egy másik intézmény is megkereste: a Királyi Pénzügyőrség. Célja a vámilleték kifizettetése, melyet a csíkyimesi vámhivatalhoz kellett letenni.

A marhák tartási költsége egyre csak emelkedett, a főszolgabíró pedig nehezen tudta fedezni a szükséges összeget. A szénát eladó földműveseket sem tudta kifizetni, ezért újra hozzá folyamodtak: „Boga Ferencz akkori bíró töllünk szénát vásárolt még pedig terüit 25 frt. kialkudott árért, s azzal bisztatott, hogy az árát mielőbb megkapjuk. Tehát községi bíró urnak hitelt adva és bizalmat helyezve benne adtuk, de máig még soha nem lettünk kifizetve s minthogy mű is szegény sorsú emberek vagyunk, a széna árára szükségünk van”,²² írták a csíkszentmártoni gazdák, és egy gazdasszony, Szabó Istvánné. A csekefalvi Salamon József és

17 Uo., 8. lap v.

18 Uo., 12. lap r.

19 Uo., 13. lap r.

20 Uo., 15. lap v.

21 Uo., 16. lap v.

22 Uo., 21. o. r.

Gál József is kérték a bérüket, mert ők „pásztorolták” a kérdéses marhákat. Az alispán a belügyminisztert is sürgette a megoldásra jelentésében. Mivel a miniszter letiltotta az árverezést, a marhákat egy ideig szénán tartották, majd Csekefalvától béreltek nekik legelőt. Viszont a beállt zord idő a szabad legeltetést nem engedi, ezért ismét istállóba kellett kötni. Viszont a széna drága volta miatt hamarosan be fog következni az a helyzet, hogy a marhák „önmagukat emésztik fel, sőt megtörténhetik az is, hogy a behajtást eszközlő tulajdonos vármegyének még reá is kell fizetni”.²³ A szolgabíró pénzkérését az alispán úgy oldotta meg, hogy engedélyezte a Havasi Javak pénztárából a gazdák kifizetését.²⁴

A főszolgabíró 1894. október 6-i jelentését nem sikerült fellelnünk, de az alispán válaszából kitűnik a járás első emberének álláspontja. Az alispán azzal kezdi válaszát, hogy amint értesült, a főszolgabíró mindenáron el akarja magától hártatni a Solyomtáron történt birtokháborítás miatti megfenyítés felelősségét. Az alispán viszont ez ellen a leghatározottabb álláspontra helyezkedett, és ragaszkodott a főszolgabíró szerepvállalásához: „az én határozatom tudtom szerint még megmásítva nincs, s minthogy abban az illetékességet megállapítottam volt, legyen az jó vagy rossz felfogás eredménye, főszolgabíró úr annak magát alávetni köteles. Itt tehát ez irányban illetékesség összeütközés kérdése nincs, büntető ágában pedig nem lehet, mert furcsa kívánság volna ha egy külföldön elkövetett vétségért külföldi alattvalót honi bíróság által üldöztessünk”. Tehát ismét hangsúlyozta, hogy a vita elsődleges tárgya, vagyis a terület birtoklása mindenképpen illetékessé teszi a főszolgabírót az ügy intézésére. A folytatásban kifejti álláspontjának indoklását, mely szerint a belügyminiszter is támogatja őt, hiszen egy nagyon fontos kérdésről van szó. A havast ugyanis el akarja foglalni Románia egyik „hatalmas olygarchája”, a kománfalvi Ghika, csak azon a címen, hogy a határrendezéskor Romániához került, és a román állam sem akar eléggé fellépni az ügyben.

Ilyen körülmények között a vármegye saját tulajdonának megvédésére köteles felhasználni a törvényes lehetőségeit, és maga a belügyminiszter sem kifogásolta a Havasi Javak igazgatójának bezálogolási akcióját.²⁵

A helyzet egyértelműnek tűnt: a magyar politikai elit támogatja a zálogolást, csak a főszolgabíró ellenzi. Ez viszont gyökeresen megváltozott 1895 elején.

1895. február 2-án Lázár Menyhért jelentést tett az ügyről az alispánnak. Egyfelől kiküldte Kecskés István erdőőrt Romániába, felszólítani a tulajdonosokat állataik átvételére csekély kártérítés ellenében. Ennek azonban nem lett eredménye, mert ha szóban meg is ígérték, nem teljesítették. Másfelől arra kéri az alispánt, engedélyezze az állatok árverezését, mivel további tartásuk a vármegyének óriási összegbe kerülne. Az alispán válaszából az ügy fordulópontjáról értesülünk, mert a marhák intézését kivette a főszolgabíró hatásköréből és az igazgató „szabad rendelkezése alá visszaadattak, a közigazgatás többé nincs

23 Uo., 23. lap.

24 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 7879/1894. sz.

25 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F 7, 7880/894. sz.

abban a helyzetben, hogy az eladást engedélyezze. E részben tehát igazgató úr belátása szerint intézkedhetik”.²⁶

Így tehát a közigazgatás „kivonul” az ügyből. Amint látni fogjuk, ezután is figyelemmel kísérik a folyamatot. A közigazgatás kilépésének okát nem ismerjük, de feltételezzük, hogy a román kormány beavatkozására utasította így a belügy-miniszter a főszolgabíró. Így megvalósult Lázár Menyhért eredeti terve, vagyis a bezálogolt marhák elárverezése.

Erre 1895. február 16-án a csíkszentmártoni heti baromvásáron került sor. Az előljáróság részéről jelen volt Miklós Ignác k. bíró, Miklósi István havas bíró, Mátyás István esküdt, és mint árverezettő Bodó Dénes főerdőőr. Az állatokat csíkcekefalvi, Bánkfalvi és tusnádi gazdák vették meg, összesen 513 frt. 48 krajcárért.²⁷

A továbbiakban az elárverezett állatokért befolyt pénzösszeg sorsáról és annak politikai hátteréről beszélek.

1895. február 21-én a belügyminiszter (Perczel Dezső) átiratot intézett az alispánhoz, melyben megismételte hivatali elődje álláspontját. Hangsúlyozta, hogy a terület, melyen a szabálysértés történt, „Románia fennhatósága alatt állván, arra nézve a román törvények és szabályok irányadók, s a biroi döntésre a román bíróságok illetékesek. A vármegye nem térhet ki az egyedül kínálkozó megoldási mód kényszere elől, hogy t. i. az ügynek végleges és rendes lebonyolítása céljaiból az illetékes román forumhoz forduljon”.²⁸ Ebben a részben a miniszter nem mond meglepő újdonságokat, de a következőben bizalmasan közli Mikó Imre csíkvármegyei főispánnal, hogy az ügy nagyobb horderejű lett, mint amennyire eredeti jelentőségétől számíthat. Ez azért volt lehetséges, mert a román kormány a romániai területen befogott marhák „önkéntes” zálogban tartásában a nemzetközi magánjog flagrns megsértését látván, azoknak az azonnali kiadását követelte.

A magyar belügyminiszter az osztrák–magyar külügyminiszter közvetítését kérte, hogy a román kormány adjon biztosítékot a kártérítésre. A Csík megyei főispánt viszont arra kérte, hogy adja a vármegye vezetésének értékre, hogy ha a behajtott marhák ügyét „kiutalja”, és ezáltal magát magánjogilag káros következményeknek teszi ki, anélkül, hogy az ügyben az illetékes román hatóságnál bármilyen lépést is tenne, az sem a nemzetközi joggal, sem a vármegye vagyoni érdekeivel nem egyeztethető össze. Így tehát a román kormány „ismételt reclamatioira tekintettel” a vármegye sem a marhákat, sem azok eladási árát nem tarthatja vissza tovább jogosan.²⁹ Az egyetlen törvényes utat kell választani, mégpedig azt, hogy a kártérítési igényt a román hatóság előtt kell érvényesíteni, hangsúlyozta a belügyminiszter az 1895. február 21-én kelt átiratában.³⁰

26 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F 7, 1009/1895. sz.

27 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F 7, 4796/1895. sz.

28 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 1828/1895. sz.

29 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 1828/1895. sz.

30 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 1828/1895. sz.

Ez akaratlanul is sikerült, mert Ghica beperelte a vármegyét.

1895. március 19-én az alispán ismét jelentést tett a főispánnak. Azért válszolt későn, mert remélte, hogy az 1895. március 2-án Bakóban tartott tárgyalás után az ügyet „elenyésztheti”, de nem sikerült megegyezni a Ghica családdal. A közigazgatásnak nem volt része a bezálogolásban, mert az kizárólag a Havasi Javak kezdeményezésére történt. Miután a tulajdonosok ismételt felszólításra sem jelentkeztek, az állatokat elárverezték, „mert az igazgatóság részéről történő visszahajtás egyenlő lett volna a jogosulatlanság nyílt elismerésével, mi aztán maga után vonta volna a havasrész lemondás következtében elvesztését, míg most úgy áll a dolog, hogy az egyezkedő szomszédos államok a határvonal mentére bárhogyan állapodtak is meg, az a magán vagyon természetére befolyással nem lehet”.³¹

A román reklamációkkal szemben azzal védekezik az alispán, hogy nem vették figyelembe a tényt, hogy a magánzálogolástól sem belföldit, sem külföldit nem lehet eltiltani, és a jogszokások szerint nem kötelező, hogy a bezálogolt tárgyat egy határidő után hatósági rendelkezésre kell bocsátani, sőt még a külügyminiszter útján sem lehet ilyen kívánságot közvetíteni. Így az igazgatóság eljárása, ha nem is korrekt, de „álláspontunktól fogva teljesen menthető”.³² Az alispán azzal magyarázza a tényt, hogy a románok az ügynek a kelleténél sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, hogy Romániában akkor fejlődött a nemzeti tudat, és mindent csak abból a szempontból ítélték meg. Megdöbbenéssel tapasztalta, hogy Ghica havas iránti igényének jogosságát azzal indokolták, hogy a határvonalon túli terület igazolja jogosságát, mert Romániában csak románnak lehet tulajdona.³³

1895. május 5-én a belügyminiszter értesítést küldött, hogy sikerült kieszközölnie a román kormánytól egy ígéretet, mely szerint méltányos kártérítésben részesíti a vármegyét. Ugyanakkor arra utasította a vármegye vezetését, hogy a csorda árát a román fórumon szolgáltassa ki, és a kártérítési igény iránt indítson keresetet. A rendelet végrehajtását nyomatékosítva megjegyezte, hogy „ezen anynyira elmérgesedett ügynek valahára a törvényes utra terelése érdemleges elinté-zése magasabb politikai érdekből is mellőzhetetlen”.³⁴

1896. január 15-én a belügyminiszter értesítette a főispánt egy újabb fejleményről. Még 1895. június 11-én bekérte az alispáni jelentéssel együtt a marhák eladásából befolyt összeget, és felterjesztette a közös külügyminiszterhez, ő pedig a román kormányhoz. Az 512 frt. 88 krajcárnyi összeget azzal a feltétellel adták át a román kormánynak, hogy ossza fel az állattulajdonosok között, és a gazdák hiteles nyilatkozatban ismerjék el, hogy az ügyben támasztható minden

31 ROLMHM, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 3677–3777/1895. sz.

32 ROLMHM, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 3677–3777/1895. sz.

33 Uo.

34 Uo.

követelésükről lemondanak. Továbbá a legközelebbi bizottsági ülésen a vármegye vezetése fontolja meg a kártérítési mellékkereset indítását.³⁵

A vármegye vezetése viszont óvakodott az annyira sürgetett kártérítési mellékkereset indításától az alapper eldöntése előtt. Ezt a közgyűlésen törvényhatározatba is foglalták 1896. május 28-án. Július 7-én az alispán válaszolt. Értesítette a belügyminisztert, hogy az alapperbe június 23-ra kitűzött tárgyalás negyedszer is el volt halasztva, azzal a „kicsinyes” indokkal, hogy a belügyminiszter 6-7 nappal a tárgyalás előtt küldte el az okiratokat, nem pedig 10 nappal, amint az ügyvéd kérte. Az alispán szerint a befolyásos emberek egyenesen politikai színezetűvé tették a pert, „és hogy az ott való felfogás szerint el fog vesztetni, az előtte kétségtelen”.³⁶ Az alispán azt is keserűen fűzte hozzá, hogy annak ellenére, hogy a román kormány „erősen meghurcolt, megszőketett, s utoljára is a behajtott marhák árát visszafizettette, most mégis az átcsatolt terület szabadon legelik a romániai alattvalók marhái, s nekünk azt nem szabad védeni”.³⁷ Sérelmezte, hogy egy alapper eldöntése előtt a jogos birtokostól elveszik a területet, és az ellenfelét helyezik birtokosnak, mert azt Magyarországon szigorúan büntetnék. Ezért kér méltányosabb nemzetközi eljárást, mert a vármegyének még négy átcsatolt területe van, és ha sem használni, sem őrizni nem lehet, akkor azok is román tulajdonná válnak. Az indoklásban az alispán emlékezteti a vezetést, hogy az alapper másodfoki elbírálás alatt áll a jászvásári törvényszéken, ezért a vármegye törvényhatósága nem tartja ajánlatosnak a mellékkereset indítását. Másrészt a per tárgya „oly csekély”, hogy ha tisztán állna a helyzet, és nem jött volna közbe elévülés, akkor sem lenne a vármegye érdeke az eredményt húszszorososan túlszárnyaló kiadásba belemenni. Ezért és a határrendezés más függő kérdéseinek tisztázásáért szükséges egy nemzetközi határkivizsgálás. Az indoklás alapján a döntést 1896. július 31-én a belügyminiszter is tudomásul vette és elfogadta.³⁸

Az ügy egy másik vetülete a köztes tér faállományának hasznosítása. Itt visszaugrunk egy évet, mert a zuglegeltetéssel párhuzamosan folyt a faállomány bérlésének folyamata is, nem éppen zökkenőmentesen.

A Csíki Magánjavak és a szomszédos községek erdősegeik egy elszigeteltebb részét egy zsidó faiparosnak, Kaszab Somának adták bérbe, a Csobános-patakig. Ő gőzfűrésztelepeket létesített, a Solyomtár havas alá Franciska, hat kilométerrel északabbra pedig Amália néven. A vállalkozó akarta kibérelni a fakitermelést a tárgyalt területen és környékén. Az alábbiakban ennek körülményeit mutatjuk be vázlatosan.

35 ROLMHM, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 7659/II/1896, mellékelve 111725/I-a 1895. sz. a.

36 ROLMHM, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 7659/II/1896, mellékelve 597–96/II (869–896.) sz. a.

37 ROLMHM, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 7659/II/1896, mellékelve 597/96/II. sz. a.

38 Uo.

A helyi újságban jó színben tüntették fel a tevékenységét, de a kórházba rossz állapotú munkások érkeztek. 1893. október 6-án a Csíkmegyei Kórház igazgatója az alispánhoz fordult, hogy utasítsa a szolgabíróat a csobányosi gőzfűrészüzem kivizsgálására, mert onnan bevitték a gyergyóújfalvi Fodor Istvánt. A beteg lábát úgy összeroncsolta a tőke, hogy azt csonkítani kellett, és azt mesélte, hogy „a napokban” még egy másik munkásnak a lába is hasonló szerencsétlenség áldozata lett, sőt egy harmadik ott rögtön „el is halt”. December 31-én két lengyel munkást is bevitték láb- és bordasérüléssel. 1893. december 31-én a szolgabíró azt válaszolta az alispánnak, hogy a munkások saját vigyázatlansága és vakmerősége okozta a sérüléseiket.³⁹

A zsidó tulajdonos törvénytelenül is vágott ki fákat, melyre egy határjárás során derült fény. 1894. május 31-én a szolgabíró felszólította Bodó Dénes főerdőőrt, hogy nézze meg, a határvizsgáló bizottság át tud-e haladni a Solyomtár hegységen. 1895. június 5-én az erdőmester jelentette, hogy az út nagyrészt járható, de húsz „szál fát” levágva talált, engedély nélkül. Kaszab Soma azzal védekezett, hogy egyrészt alkuban van az egész, mintegy 1200 holdas területért, és a fa minősége érdekli, másrészt meg akarta mutatni a Ghica családnak, hogy a vármegye a terület jogos tulajdonosa.⁴⁰

A faanyagot az erdőkben levő gőzfűrészekben feldolgozták, de a szállítás nagyon költséges volt a járhatatlan erdei utakon a menaságújfalvi raktárig. Ennek leküzdésére akart a vállalkozó egy lóvonatású ipari vasutat építtetni, az Amália teleptől Csíkszentmártonig, 26 km hosszúságban. Ez a Lovászó-havason ment volna át, amely Csíkszentgyörgy és Bánkfalva tulajdona.⁴¹ Az erdőfelügyelet és az alispán támogatta volna a tervet. Az erdőfelügyelet érvelése a természeti károk elhárítása, mert kiszáradt és szűette fák eltávolítása szükséges. Másrészt a fűrésztelepeken mintegy 12 000 köbméter faanyag volt felhalmozva, szállítási nehézségek miatt. Az alispán indoklása az volt, hogy a községek kötelesek közcélú úthelyet adni. Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva viszont megakadályozta a nagyszabású tervet, melytől az erdei és politikai hatóságok fejlődést vártak. A fellebbezésben Tompos János és András Ádám képviselők több érvet is hoztak a lóvasút ellen. Az első az, hogy a vasút csak magánforgalmi célt szolgál, „így a közutak sorába nem tartozik, és az 1980. évi I. törvénycikknek helye nincs”. Az idézett törvénycikk szerint közhasznú közút esetén a kisajátítás kötelező, de ők már adtak egy úthelyet a fakereskedőnek. A zsidó biztosítékot is letett, de az csak ötezer pengőforint, holott a terület értéke legalább 25 ezer pengőforint. A két község elutasította azt a vádat is, mely szerint ellenállásuk „tárgyismeretlenségből” fakadna. Éppen az a tény jelenti a községi érdekek félreismerését, hogy egy magánvasutat a hatóságok közútnak akarnak nyilvánítani, és törvényellenes eljárással magánüzleti érdeket szolgáló utat létesíteni. Ha ez megvalósul,

39 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 59/1894 sz.

40 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 4425/ a melléklet/ 1894.

41 ROLMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 5636/1894. sz.

akkor a községek ki lesznek majd szolgáltatva az üzletember érdekeinek. A községek fő érdeke viszont a faanyag értékesítése minél jobb áron, de ezt gátolni fogja a magánvasút, „azon egyszerű okból, mivel annak idején nem fog egyetlen vállalkozó is concurálkodni kérelmező céggel, kinek az az előnye leendő, hogy már most tulajdonosa lesz egy lovasutnak s ezzel az olcsó szállítási eszköznek; mindez – úgy hisszük – nem nevezhető elfogultságnak, legalább is nem a mi részünkről jelentkező elfogultságnak”.⁴² A lóvasút kiépítése így nem sikerült.

Végezetül néhány szót szólunk a területért folyó per eredményéről is. Az alapper kimenetelére nézve a másodfokú jászvásári eljárás megsemmisítette a bakói határozatot, melyet 24 óra alatt szerkesztettek, 24 íves anyaggal. Ghika újabb perrel fenyegetett, de végül megegyeztek peren kívül, és a területet kettéosztották: a csobánosi rész a vármegyénél maradt 569 holddal, az ágosi pedig Ghikánál (Becze 1907. 2.).

Az ügy utóhangjaként 1898. január 7-én az új szolgabíró, Bartalis Ágost, két kéressel kereste meg az alispánt. Az első az volt, hogy mivel elintézetlenül találta a solyomtári marhazálogolás ügyiratait, de három éve abban semmi nem történt, kiadhatja-e azokat a M. Kir. Pénzügyigazgatóságnak. Második kérdésként arról érdeklődött, hogy a Birtha József szolgabíró őrizetében levő 20 frt. „hova fordíttassék”. Az alispán a 20 forintot, amely az Árdeleán Pétertől felvett kár és hajtópénz értéke volt, a Havasi Javak Pénztárába küldette, az ügyiratokat pedig Székelyudvarhelyre a pénzügyigazgatósághoz, azzal a megjegyzéssel, hogy „kérem sürgősen vissza miután (...) szükség van rá”.⁴³

A tény, hogy egy zuglegeltetés nemzetközi diplomáciai feszültséget okozott és perekké növelte ki magát, azzal magyarázható, hogy az 1888-as román–magyar határrendezést a két ország politikusai másként fogták fel. A magyar kormánypárt szerint békét hoz, a románok viszont a nemzetépítés eszközének nézték. Az új helyzetet kihasználta egy zsidó bérlő, melynek biztatására nem fizették a moldvai gazdák a vármegyének a szokásos haszonbért. Ennek eredményeként az eredeti tulajdonos, a Havasi Javak igazgatója bezálogolta állataikat. A zsidó bérlő és a helyi román albérlő biztatására a gazdák nem jelentkeztek állataikért. Az alispán a szolgabíró segítségével közvetített az ügyben a felső politikai vezetéstől a marhapásztorok bérkiadásáig. Végül a közigazgatás „kivonult” az ügyből, az állatokat pedig elárverezték. Az ügybe a román kormány nyomására beavatkozott a magyar belügyminiszter és az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere. A pénzt a román kormány kiosztotta a tulajdonosoknak, a vármegyét pedig Ghica herceg beperelte a területért. A zavaros helyzetet kihasználva sikerült a terület felét illetéktelenül megszereznie. A terület gazdasági kihasználása is különbözött a román és magyar részen. A románok esetén egy zsidó vette bérbe, aki továbbadta egy román albérlőnek. A hasonló bérleti rendszer visszasságai miatt zsidó-

42 ROLHMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 4479/1894. sz.

43 ROLHMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 7659/II/1896, mellékelve 2111/1897. sz. a.

ellenes megmozdulásra került sor, a „bruszturószai lázadásra”. A magyar oldalon a Csíki Magánjavak kezelésében levő terület pontosan meghatározott funkciót töltött be, jövedelmeit a székely közösség javára fordították. A bruszturószaihoz hasonló eset feltételei itt is körvonalazódtak a zsidó bérlő ravasz ajánlatára, de két csíki község nem engedte, hogy a vállalkozó monopolhelyzetbe kerüljön a fa szállításában. A zuglegeltetés büntetésével és a zsidó bérlő vasútépítési tervének elutasításával a csíki közösség megvédte magát és román részen is a tulajdonának felét. A moldvai közösség csak a zsidók egy részének elűzésével tudta érvényesíteni gazdasági érdekeit. A gazdasági verseny a terület egy másik értékéért, a faanyagért folytatódott a Ghica család, Magánjavak/alispán, Kaszab Soma között, de ez már a téma egy másik vetülete.

A mikrotörténelem módszerével tehát eljutottunk egy perspektívaváltáshoz. Ennek fényében ráláthattunk arra, hogyan befolyásolta a kisemberek életét a nagypolitika, és fordítva, hogyan szóltak bele a helyi vezetők az ország külpolitikájába.

Szakirodalom

APOSTOL, Vasile

2012 Două personalități de pe Valea Trotușului – Dimitrie Ghica Comăneșteanu și generalul Radu Rosetti. *Columna* 1. 53–58.

BECZE Antal

1907 A keleti határ vitás pontjai. *Székelység* 1. 31. 1–2.

BECZE Antal

1907 A keleti határ vitás pontjai. *Székelység* 3. 32. 1–2.

DĂȚCULESCU, C. C.

1885a Persecuțiuni evreiești (Adevărul asupra revoltei de la Brusturoasa). [Zsidóüldözések. Az igazság a bruszturószai lázadásról]. *Gazeta Săteanului. Fôia cunoscîntelor trebniciose țăranului* 2. 13. 177–180.

1885b Persecuțiuni evreiești (Adevărul asupra răscôlei de la Brusturoasa) II. *Gazeta Săteanului. Fôia cunoscîntelor trebniciose țăranului* 2. 15. 177–180.

JÜRGEN Schlumbohm

2000 Mikrotörténelem – makrotörténelem. *Aetas* 15. 4. 170–179.

KOCSIS Lajos

2006 *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. Debreceni Egyetem, doktori dolgozat, 65–72.

KOCSIS Lajos

2013 *Az 1888-as román–magyar határrendezés Csík vármegyei hatásai*. In: Botár István–Muckenhaupt Erzsébet–Salló Szilárd (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Csíkszereda, 167–168.

MĂNESCU, Elisabetha

1940 *Dr. M. Gaster. Viața și opera sa [Dr. M. Gaster élete és munkássága]*.

București, „Rotativa” s. a. r. Institut de Arte Grafice și Editura București.

PANU, G.

1885 „Din țară” [Az országból]. *Lupta* 2. 84. 3.

SCHWARZFELD, M.

1885 *Situația evreilor din România: Privire retrospectivă asupra anului 1884,*

[*A romániai zsidók helyzete. Visszatekintés az 1884-es évre*] In: M. Schwarzf-

feld (dir.), *Anuar pentru israeliți cu un supliment calendaristic pe anul 5646*

(1885–1886). București, Ștefan Mihăilescu Nyomda, 111–154.

SZEKERES András

1999 Mikrotörténelem és történelmi tudás. *Századvég* 4. 15. 3–16.

TAMÁS Sándor

1995 A Csíki Magánjavak. Az erdő a székelyek életében. *Erdélyi Múzeum*

57. 3–4. 14–22.

VÖRÖS Károly

1988 A feudális megye közigazgatása. *História* 10. 01. 14–16.

Kiadatlan levéltári források jegyzéke

Románia Országos Levéltárának Hargita Megyei Hivatala (a továbbiakban:

ROLHMH), F 76, Csíkszentmártoni járás szolgabírósága, lelt. szám 43, 2.

iratcsomó, 10. dosszié, 4. lap r.

ROLHMH, F 76, Csíkszentmártoni járás szolgabírósága, lelt. szám 43, 2. iratcsomó,

10. dosszié, 6. lap r- v.

ROLHMH, Csíkszentmártoni Járás Szolgabírósága, F76, lelt. szám 43, 2. iratcsomó,

10. dosszié, 8–23. lap

ROLHMH, Csíkmegyei Prefektúra, Alispáni iratok, F7, 7879. sz./1894; 7880.

sz./1894; 1009. sz./1895; 4796. sz./1895; 1828. sz./1895; 3677–3777.

sz./1895; 7659/II/1896, mellékelve 111725/I-a/1895. sz. a; 7659/II/1896, mel-

lékelve 597-96/II (869–896.) sz. a.; 7659/II/1896, mellékelve 597/96/II. sz.

a.; 59/1894. sz.; 4425/a melléklet/1894 sz. a.; 5636/1894. sz. a.; 4479/1894;

7659/II/1896, mellékelve 2111/1897. sz. alatt.

A TUDOMÁNYOS PRÓZA MINT A TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET ÚJ KÖZTES TERE. ÚJRAGONDOLÁS ÉS NEMZETI KIBESZÉLÉS LEHETŐSÉGEI A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS MAGYAR TÖRTÉNELEMRŐL (1938–1944)¹

Beköszöntő

Az elhallgatott nemzeti történelem megszólaltatása élő és korszerű szövegekkel, melynek alapját az újrarendelés és az újraszövegtörténelem terepe jelenti: ez a tudományos próza. A történettudománynak nincsen szaknyelve, ezért szükséges elhagyni az utóbbi évtizedekben megcsontosodott és továbbra is püdesztálra emelt, de minden ízében elavult, porladó, meglehetősen unalmas és érdektelen akadémiai bikkfanyelvet. A történelemszakmának ki kell vonulni az elefántcsonttoronyból, és minden rendű és rangú történelem iránt érdeklődő emberhez közel kell vinni a történelmet. Káros és nevetséges jelenséggé vált, hogy kisszámú történész kizárólag egymásnak írogat az elefántcsonttoronyban.

Új történetírás felé²

Megújuló történetírásunk új panorámájának a problémacentrikus és a kronologikus történelmi elbeszélés szintézisére tett kísérlet ad keretet. Történelem és emlékezet nem több, de nem is kevesebb, mint tudomány, szépirodalom és művészet. Magyarország második világháborús történetét illetően kiemelten fontos, hogy a nemzeti történelmet nemzetközi összefüggésrendszerben interpretáljuk, mely megteremtí a feltételeket a sok szempontú, komplex és színvonalas történelmi

---

1 A tanulmány a magyar Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-KRE-3 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának támogatásával készült.

Új Nemzeti
Kiválóság Program

2 Egy új magyar történetírás elméleti megalapozásához kitűnőek John Lukacs és Ormos Mária történetelméleti művei. A két alapmű Lukács: *A történelmi tudat*, illetve Ormos: *A történelem és a történettudományok*.

művek sorozatának megszületéséhez. Szakítanunk kellene végre a posztmarxizmus üres, egyoldalú és ártó modus operandijával, és teret kell hogy nyerjen a megértő és megértető nemzeti szemszögű történetírás. A magyar történész feladata a Horthy-korszakot és különös tekintettel a második világháborús magyar történetet illetően, hogy ügyész helyett védőügyvéd legyen. Horthy Miklós, Teleki Pál, Bárdossy László és Kállay Miklós történeti alakját az őket megillető, méltó helyére kell tenni. A történelmi személyiségek és koruk közötti titkos megfelelések feltérképezése, továbbá a tényyszerűség és a szubjektív heroizmus összhangba hozása szintén a történész feladata. Az értéksemleges és az objektív történetírás teljes képtelenség, de mi legyen helyette? Feladat tehát egy új történelmi filozófia körvonalainak a felvázolása is. A szempontok és célok mindenekelőtt a következők: a nemzeti önbecsülés helyreállítása az egész magyarságot illetően, a szövegek keltette érzelmek és a tárgyyszerűség primátusának elismerése a helyes ítéletalkotásban.

A Czettler Antal-i fordulat jelentheti a nagyon is szükséges újat a történelemtudományban: vége a kizárólag feltáratlan forrásokon alapuló történetkutatás egyeduralmának, a szakirodalmak is forrásoknak tekinthetők (Czettler 2006. 9–10.).³ Az alapkutatások mellett fontos a gondolatébresztés tudományos prózájának forradalma is.

Példák a második világháborús magyar történelemből

Az alábbiakban a kutatási területemről származó két példával kívánom ilusztrálni a fentebb elmondottakat, mind stilisztika, mind tartalom tekintetében és a jelzett új történelmi filozófia jegyében. A példákkal kapcsolatban és rájuk vonatkozóan az eddigi publikált tudományos munkásságomból merítettem – e részművek foglatatáról lesz szó szemléltetésképpen.

Gróf Teleki Pál történelmi keresztútjának utolsó állomása. A német–jugoszláv krízis (1941. március–április)

A német–jugoszláv krízis kellős közepén, továbbá Werth Henrik és a mögötte álló németbarát katonatisztek folytatólagos, arra vonatkozó ténykedései eredményeképpen, hogy Magyarországot belevigyék a hitleri Harmadik Birodalom legfrissebb akciójába (Ablonczy 2018. 276.; Cornelius 2015. 162.), Teleki elérkezettnek látta az időt, hogy ellentámadást indítson. Így 1941. április 1-jén összehívták a Legfelső Honvédelmi Tanácsot, hogy döntsön ezekben a filmdrámába illő napokban a magyar teendőkről Jugoszlávia vonatkozásában (Náray 1988. 44–49.).

Ezen az összejövetelen Teleki majdnem teljes győzelmet aratott a Werth Henrik fémjelezte irányvonallal szemben. Hangsúlyozom: majdnem teljes győzelmet (Erdős 2018. 35.; Nyári 2015. 56–57.).

3 Lásd Tőkéczi László kiváló és gondolatébresztő előszavát a könyvhöz.

Itt most mindenképpen foglalkoznunk kell azzal, hogy mit gondolt és mit akart a miniszterelnök. Nem akarta a Jugoszláviával megkötött örökbarátsági szerződést megszegni, amelyre grófi becsületszavát adta. Szívügye volt a nyugati hatalmakkal, főleg Nagy-Britanniával ápolt magyar kapcsolat, beleértve London jóindulatának megőrzését. Soha egyetlen percre sem akarta Magyarországot a hitleri Harmadik Birodalom járszalagjára vinni, és a Führert soha sem szolgálta ki. Szintén szívügye volt Trianon gyalázatának lemosása. Ezt két úton tudta elképzelni: 1. Békés úton megegyezik a revízióról az érintett szomszédos államokkal. 2. Önálló magyar katonai akció keretében szerez meg régi magyar területeket (Erdős 2018. 35.).

Reálpolitikusként azonban látta, hogy ezek a törekvései együtt és szintisztán nem valósíthatók meg (Erdős 2018. 35.).

Úgyhogy ha az 1941-es német–jugoszláv krízist és benne Magyarország helyzetét vizsgáljuk, akkor azon a nevezetes 1941. április 1-jei napon a vágyait a realitásokkal zseniálisan ötvözve gróf Teleki Pál miniszterelnök majdnem teljes mértékben keresztülvitte az akarátát (Erdős 2018. 35.; Nyári 2015. 58–59.; Czettler 1997. 294.).

Megpróbálta a lehetetlent. Hivatalosan is elfogadtatta, hogy amíg Jugoszlávia szét nem esik, ergo Horvátország ki nem kiáltja a függetlenségét, addig semmiféle akcióba nem kezd a Magyar Honvédség. Diplomáciai úton értésére adta Nagy-Britanniának, hogy a kialakult helyzetben Magyarország nem engedheti meg azt a luxust, hogy ölbe tett kézzel nézze az eseményeket, és magára hagyja a közel 500 000 főt számláló délvidéki magyarságot. Keresztülvitte, hogy ne legyen teljes mozgósítás. Elfogadtatta, hogy a Magyar Honvédség a régi magyar területeken túl nem fog Jugoszlávia területén hadműveleteket folytatni (Erdős 2018. 35.; Czettler 1997. 294.).

Maga mellé állította Horthy Miklós kormányzót, miniszterei és a döntéshozók többségét. Tette mindezt azért, hogy Jugoszlávia példáján okulva ne vonja magára a Führer haragját, és elkerülje a német megszállást és a Prinz Eugen Gau esetleges felállítását is. Illetve azért is, hogy Nagy-Britannia jóindulatát megőrizze (Erdős 2018. 35.). Gróf Teleki Pál mindent megtett, amit az adott helyzetben földi halandó megtehetett (Erdős 2018. 35.).

Felelős, de nem bűnös. Bárdossy László miniszterelnök drámája és a Szovjetunió elleni hadba lépés (1941. június)

Horthy kormányzó és Bárdossy miniszterelnök kezdetben nemcsak hogy nem akart a Szovjetunió elleni háborúba belépni, de még a diplomáciai kapcsolatokat sem szerette volna megszakítani (Erdős 2017. 86.; Macartney 2006. 30–31.; Czettler 2000. 38.). Segítségükre volt a Führer azon megnyilatkozása is, hogy az oroszok elleni háború indulásakor, a résztvevőket tekintve, csak Romániát és Finnországot említette meg, Magyarországot nem. Bárdossy úszott a gyönyörűségben (Erdős 2017a 86.; Ullein-Reviczky 1993. 93.). De ez még nem minden.

A támadás után Molotov szovjet külügyi népbiztos magához kérette Kristóffy moszkvai magyar követet, és közölte vele, hogy ha Magyarország nem lép be a Szovjetunió elleni háborúba, nem számíthat támogatásra a további magyar revíziós törekvések tekintetében Romániával szemben (Erdős 2017a. 86.; Macartney 2006. 32.).

Bárdossy ekkor manőverezésbe fogott, lévén hogy a németek könnyen ébredő gyanúját valahogy el kellett oszlatni, mert a németek reakciója általában mindig ez volt, ha egy baráti kisállam önálló lépést készült tenni (Erdős 2017a. 86.).

A miniszterelnök kitalálta, hogy azt a magyarázatot adja a Wilhelmstrassénak, hogy ha Moszkvában fennmarad a magyar követség, akkor a magyarok további értékes információkkal szolgálhatnak a németeknek (Erdős 2017a. 86–87.). Ezt közölte is a németekkel, akik részéről merev és hideg elutasításban részesült – Bárdossy azt a meglehetősen pökhendi választ kapta, hogy a hitleri Harmadik Birodalomnak nincs szüksége ezekre az információkra, és az a minimum, hogy Magyarország megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval (Erdős 2017a. 87.). A miniszterelnök viszont eltökélte, hogy a diplomáciai kapcsolatok megszakítása lesz az a végső határ, ameddig hajlandó lesz elmenni (Erdős 2017a. 87.).

Mégis kezdett elfogyni körülötte a levegő. Ugyanis Olaszország és Románia már 22-én hadat üzent a Szovjetuniónak, és idő kérdése volt Szlovákia belépése is (Erdős 2017a. 87.). Werth Henrik pedig tovább mozgolódott, és esze ágában sem volt jó szokását feladni, hogy katona létére politizáljon, véleményformálónak, sőt döntéshozónak képzelte magát. A Honvéd Vezérkar főnöke minden követ megmozgatott, hogy hazánkat belerántsa ebbe a háborúba (Erdős 2017a. 87.). Természetesen nem egyedül cselekedett, számos magas rangú németbarát katonatiszt állt mögötte, és folyamatosan összejátszott a Wehrmacht magyarországi katonai képviselőivel. A jelek most is azt mutatták, hogy a német Wehrmachtban voltak nem is kevesen, akik örömmel vették volna Magyarország belépését, és ügyködtek is ennek érdekében (Szakály 1999. 61–62.; Cornelius 2015. 171.; Erdős 2017a. 87.).

Ami a politikai síkot illeti, annyi mondható el biztosan, hogy a Führer valamiféle szolidaritást várt el Magyarországtól, de még mindig szó sem volt arról, hogy ebben az ügyben Magyarországnak meg kellene támadnia a Szovjetuniót (Erdős 2017a. 87.; Macartney 2006. 31–32.). Az viszont kikristályosodott június 23-ára, hogy a németek teljes mértékben elvárják, hogy a magyarok szakítsák meg a diplomáciai kapcsolatokat a szovjetekkel (Erdős 2017a. 87.). Minisztertanács következett ezen a napon, délelőtt 10 órakor. Bárdossy javasolta a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a Szovjetunióval (Erdős 2017a. 87.). Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter ellenvetést tett: „Ne olyan gyorsan.” (Erdős 2017a. 87.). A minisztertanács a belügyminiszter figyelmeztetése ellenére hozzájárult a diplomáciai kapcsolatok megszakításához, amiről Bárdossy azonnal értesítette a kormányzót és Erdmannsdorf német követet, aki e bejelentést tudomásul vette, és a magyar feljegyzés szerint azt mondta, hogy „ez magától értetődő” (Erdős 2017a. 87.). Bárdossy ebből feltehetően azt a következtetést vonta le, hogy a né-

met kormány ennél egyértelműbb lépést remélhetett (Erdős 2017a. 87.). Az egybehangzó tanúságok szerint az oroszok ezt a lépést nagy megértéssel fogadták. Saronov budapesti szovjet követ azt nyilatkozta, hogy teljesen megérti Magyarország helyzetét. Nagy meglepődésére szolgál, hogy Magyarország nem lép be a háborúba, pedig ő valójában erre számított (Erdős 2017a. 87.; Macartney 2006. 32.). Ezzel párhuzamosan Werth Henrik egy újabb memorandummal ismételtén presszionálta a miniszterelnököt, akit előntött a méreg az újabb, a politikába való még súlyosabb, illetéktelen beavatkozása és főleg újabb memorandumának tartalma miatt (Erdős 2017a. 87–88.). Június 24-én így újabb rendkívüli minisztertanácsot kellett Bárdossynak összehívnia, amelyen a miniszterelnök szándékai szerint egyszer s mindenkorra tisztázni szeretne volna, hogy akkor most háborúznak-e egyet a sztálini szovjet világhatalommal vagy nem (Erdős 2017a. 88.). Ahhoz, hogy e sorok írója érzékeltesse az atmoszférát, kicsit hosszabban idézi egy egykori kulcsszereplő, Ullein-Reviczky Antal sajtófőnök visszaemlékezését, aki a következőket írja erről a drámai minisztertanácsról: „Már mindenki egybegyűlt, amikor a miniszterelnök sietős léptekkel, haragtól sápadtan megjelent, kezében borítékot szorongatva, amelyet az ülés megnyitása után megvetően a tárgyalóasztalra hajított. »Ezt a levelet most kaptam a vezérkar főnökétől – mondta. – Mivel a tartalma rendkívül fontos, ragaszkodtam hozzá, hogy tájékoztassam róla kabinetsbéli kollégáimat, és kikérjem véleményüket, mielőtt válaszolnék rá. A levélben, amelyet Bárdossy rögtön felolvasott, Werth tábornok azt követelte, hogy haladéktalanul üzenjünk hadat a Szovjetuniónak. Érvei nagyjából a következők voltak: nem kétséges, hogy Németország megnyeri a háborút, a gyermekcipőben járó bolsevizmus megsemmisítése az utolsó nagy csata a győzelem előtt. Ha Magyarország távol tartja magát a háborútól, a győzelem napján is félreállítják majd, és akkor nemcsak hogy örökre le kell mondanunk minden területi követelésünkről, hanem elveszítjük még Észak-Erdélyt is, amelyet Románia a háborúban való részvételéért magának követel majd. Ha ellenben Hitler mellé állunk, egészen biztosan visszaállíthatjuk az ezeréves Magyarországot. Egyetlen perc vesztegetni való időnk sincsen, minél többet habozunk, annál kisebb lesz a jutalmunk. (...)» De a miniszterelnök máris megragadta a szót, és határozottan kijelentette: »Ez a levél elfogadhatatlan beavatkozás a kormány ügyeibe. Egyébként is szembeszökő, hogy *egyetlen érve sem állja meg a helyét* (kiemelés tőlem, E. M.). A kormánynak változatlanul az a szándéka, hogy távol tartja magát a háborútól. Annál is inkább, mivel ehhez a háborúhoz nekünk semmi közünk! Ez nem a mi háborúnk!« S ahogy ezt kimondta, öklével az asztalra csapott. Végül felszólította kollégáit, hogy egyenként szavazzanak, az orosz háború mellett vagy ellen. Elsőként ő szavazott, mégpedig ELLENE. Utána a kabinet valamennyi minisztere e háború ellen szavazott, a távol levő Bartha honvédelmi minisztert helyettesítő Gyórfy-Bengyel tábornok kivételével. De még ő is szinte szabadkozott a szavazata miatt, elmagyarázta, hogy azt a parancsot kapta főnökétől, szavazzon a háború mellett, ha távollétében ez a kérdés felmerülne.” (Ullein-Reviczky 1993. 95–96.)

Azt hiszem, a fentebb idézettek és leírtak sok mindent elmondanak a Szovjetunió elleni hadba lépés bonyolult problematikájáról, és közelebb visznek a történeti igazsághoz. Az, hogy Bárdossy a németeket egyszerűen csak kiszolgáltatta vagy akár német érdekeket képviselt volna, a korábbi történetírás téves rögeszméje. Szomorú, hogy Magyarországon széles körökben továbbra is „fasisztázás” folyik a magyar királyi miniszterelnökkel kapcsolatban.⁴

Az ember és a történelem⁵

Magyar történeti művekben a történelmi eseményeket és szereplőket illetően tehát a problémacentrikus megközelítést szükséges alkalmazni a kronologikus elbeszéléssel párosítva, egy aránylag kisebb léptékű történeti eseménysorozatot oly módon megközelítve, hogy az előzményekből kiindulva és a nagyobb történelmi folyamatokat érzékeltetve a magyar vonatkozások be legyenek ágyazva a nemzetközi, esetünkben európai időbe és térbe. E sorok írója problémaérzékeny módon igyekezett tehát témáját megközelíteni, és nemcsak a szakmához, hanem a művelt, érdeklődő olvasóhoz is közel hozni, továbbá szövegét élővé tenni. Tette mindezt a bemutatott második világháborús magyar példákon keresztül egy keresztény-konzervatív értékrendű megértő történetírás jegyében. Ugyanis véleménye szerint tisztán objektív történetírás, vagy ha úgy tetszik: értéksemleges történetírás, ahogy már szó volt róla, soha nem létezett és nem is lesz. A történelem nem természettudomány, hisz míg egy természettudományos kísérlet, akárhányszor megismételjük ugyanazokkal a paraméterekkel, ugyanazt az eredményt hozza, ezzel szemben a történelem nem ilyen, ezért humán tudomány, de egyben irodalom és művészet is. Két kísértetiesen hasonló történeti szituáció sokszor homlokegyenest más eredményekre vezethet, hisz a történelmet emberek csinálják. Nem pusztán kémiai vegyületek vagy fizikai képletek vagyunk, hanem annál sokkal több: tudattal-szellemmel és halhatatlan lélekkel rendelkező *emberek* (Erdős 2017b. 93.).

A második világháborús magyar történetek is emberekről szólnak elsősorban, ezért szükséges nagy teret szentelni például Adolf Hitler, vagy a másik oldalon gróf Teleki Pál személyiségének, gondolatainak, meggyőződéseinek és hajlamainak feltérképezésére.

Üdvözlendő, ha a jövőben a második világháborús magyar történelemről egy több vonalon futó, nagyobb történeti íven át kísérelünk meg eljutni az adott téma foglalatához, a nemzeti megértés és a megértetés jegyében, hogy az egész magyarság önbecsülése és összetartozása erősödjön a Kárpát-medencében és a nagyvilágban is.

4 Ennek a mai napig fennálló társadalmi és részben szakmabeli jelenségnek az ellensúlyozására Pritz Pál írt nagyon tisztességes és becsületes könyvet Bárdossy Lászlóról, és háború utáni peréről is – fájdalmas hiányt pótolva – több opuszt jelentetett meg. Fölhívnam a figyelmet, hogy Pritz Pál vitapartnere, Perjés Géza is publikált egy kiváló tanulmányt a miniszterelnökről.

5 A szöveg elhangzott a Károli Gáspár Református Egyetem *Történelem és interdiszciplinaritás* című doktoranduszkonferenciáján 2017. november 15-én Budapesten.

Szakirodalom

ABLONCZY Balázs

2018 *Teleki Pál (1879–1941). A miniszterelnök élete és halála*. Budapest, Jaffa.

CORNELIUS Deborah S.

2015 *Kutyaszorítóban. Magyarország és a II. világháború*. Budapest, Rubicon-könyvek.

CZETTLER Antal

1997 *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*. Budapest, Magvető.

2000 *A mi kis élethalál kérdéseink. Magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*. Budapest, Magvető.

2006 *A második világháború rejtett erővonalai*. Budapest, Kairosz.

ERDŐS Márton

2017a 1941. június. Magyarország hadba lépése a Szovjetunió ellen. *Hitel* 30. 6. 76–94.

2017b Gróf Teleki Pál és Kárpátalja visszatérése (1939). *Valóság* 60. 3. 84–95.

2018 Gróf Teleki Pál és a német–jugoszláv krízis (1941). Egy magyar államférfi és a délszláv állam összeomlásához vezető út. *Hitel* 31. 7. 28–38.

MACARTNEY C. A.

2006 *A modern Magyarország története 1929–1945 II. kötet*. Budapest, Gede Testvérek kiadása.

NÁRAY Antal

1988 *Náray Antal visszaemlékezése 1945*. Budapest, Zrínyi.

NYÁRI Gábor

2015 *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939–1941*. Piliscsaba–Budapest, Kairosz.

SZAKÁLY Sándor

1999 *Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban*. Budapest, Ister.

ULLEIN-REVICZKY Antal

1993 *Német háború – orosz béke*. Budapest, Európa.

**A MŰFORDÍTÁS KÖZTES TEREI,
KULTÚRÁK DIALÓGUSA**

A MŰFORDÍTÁS ELMÉLET ÉS GYAKORLAT KÖZÖTT. GONDOLATOK EGY MŰFORDÍTÓI PÁLYÁZAT KAPCSÁN

1. Bevezetés

Dolgozatomban ismertetni és példákon keresztül szemléltetni kívánok néhány alapvető nehézséget, pontatlanságot, hibát, amelyek a magyarról bolgár nyelvre történő műfordítás közben merülnek fel. Ezek a nem kielégítő megoldások a nyelv különböző szintjein, a lexika, szemantika, grammatika és pragmatika területén egyaránt megfigyelhetők.

Az elemzés anyagául Karinthy Frigyes magyar író, költő és műfordító halálának 80. évfordulója alkalmából 2018-ban szervezett műfordítói verseny művei szolgálnak. A versenyt a szófiai Magyar Kulturális Intézet rendezte. A bíráló bizottság elnökeként több pályaműben rábukkantam pontatlan, homályos kifejezőmódra, szerkezeti és stílusbeli egyenetlenségekre, fésületlenségekre, nyelvközi interferenciajelenségekre, szó szerinti fordításra, félrefordításokra, szemantikai és pragmatikai eltolódásokra stb. A pályázatra benyújtott fordításokra támaszkodva próbálok leírni és rendszerezni azokat a legfontosabb nyelvi problémákat, amelyek a forrás- és a cél nyelv rendszerbeli és használatbeli különbségeiből adódnak, amelyek a cél nyelv kontextusában idegenül hatnak, és a lefordított szövegnek „fordításízt” kölcsönöznek.

2. A vizsgált műfordítások bemutatása

Az elmúlt évtizedben a szófiai Magyar Kulturális Intézet az Ohridi Szent Kelemen Egyetem magyar szakával együttműködésben négy alkalommal hirdetett műfordító pályázatot – mindegyikük egy konkrét magyar író vagy költő évfordulójához kapcsolódott: 2013-ban Gárdonyi Géza, 2015-ben Nagy László, 2017-ben Mikszáth Kálmán emlékére rendezték meg. A már hagyománnyá vált fordítóversenyek azt a célt szolgálják, hogy felkeltsék a magyarul tudó fiatalok érdeklődését a magyar szépirodalom iránt, ösztönzést nyújtsanak nekik arra, hogy megismerjék a műfordítói hivatás szépségeit, és a gyakorlatban teszteljék tudásukat és képességeiket.

A Karinthy Frigyes tiszteletére szervezett fordítói versenyen összesen tizenheten vettek részt. Végzettségük és szakmai hátterük rendkívül színes: negyed- és ötödéves magyar szakos egyetemi hallgatóktól kezdve diplomás bölcsészeken át egészen a mindkét nyelvet jól beszélő, más szakképzettséggel rendelkező, de mellékesen fordítással is foglalkozó résztvevőkig terjed a paletta.

A forrásnyelvi mű Karinthy Frigyes egyik kulcsnovellája, a *Találkozás egy fiatalemberrel*. A szöveg látszólagos egyszerűsége némileg félrevezette a versenyzőket. A zsűri számára az volt a legnehezebb, hogy minden fordításban mind nagyon jó, mind nem annyira megfelelő fordítási megoldásokat találtunk. Azokat a fordítókat díjaztuk, akik a legsikeresebben birkóztak meg a fordítás buktatóival, és helyénvaló nyelvi és stilisztikai kifejezőeszközök alkalmazásával úgy tudták visszaadni a novella mondanivalóját, a leírt helyzet drámaiságát, hogy az eredeti és a fordított szöveg fedje egymást tartalmi és funkcionális tekintetben.

A pályaművek elegendő empirikus anyagot nyújtanak a magyarról bolgár nyelvre történő átültetés során felmerülő leggyakoribb nehézségek és hibák ilusztrálásához.

3. A fordítási minőségértékelés elméleti háttere

Ismeretes, hogy a fordítás sokoldalú jelenség, amely vizsgálható tudományként és művészi aktusként, nyelvi terméket létrehozó folyamatként és egyidejűleg ennek a folyamatnak az eredményeként. A fordításra vonatkozó elméletek is alapvetően aszerint különülnek el egymástól, hogy a fordítást produktumként (statikus hozzáállás) vagy folyamatként (dinamikus hozzáállás) fogják fel. A fordítástudomány összefoglalja a kutatók véleményét azokról a konkrét szakaszokról, amelyeken a fordítási folyamat átmegy. Lényegében három alapszakaszból van szó: a forrásszöveg megértése (dekódolása, elemzése, értelmezése), átvitele és átalakítása (a célnyelvi szöveg megformálása). Minden átalakítás egy új szöveg megteremtésének a lehetőségét adja, valamint új lehetőséget ennek a szövegnek a megértésére. A megértésbe beleszámít egy új folyamat is: a választás folyamata, amely a lehetséges megoldások (megfeleltetések) paradigmájának felépítésében áll. A továbbiakban a fordítói tevékenységgel kapcsolatos ezen általánosító felfogás alapján mutatom be az összehasonlított műfordításokban fellelhető hiányságokat, pontatlanságokat.

A fordításkutatások folyamat- vagy produktumorientált szemléletétől függetlenül a fordítások minőségének értékelése, amely az alkalmazott fordítástudomány egyik központi kérdése, szorosan összefügg a „fordítói kompetencia” fogalom értelmezésével, paramétereinek meghatározásával. A fordítástudomány a 20. század második felében történő kialakulásakor a pontos nyelvi megfeleltetésekben megvalósuló szemantikai egyenértékűséget tekintette a jó minőségű fordítás elengedhetetlen feltételének. Később a szocio-, pszicho- és szövegling-

visztikai vizsgálatok hatására a fordításelmélet a célnyelvi szöveg adekvát voltát is kijelölte követelményként. A fordításnak tehát nemcsak az egyes mondatok tartalmát kell tükröznie, hanem az egész mű mondanivalóját, nemcsak az explicit szöveget kell közvetítenie, hanem az implicit kontextust is, mert csak így módon írhatja be magát teljes mértékben a fogadó kultúra intertextuális paradigmájába. E feladat sikeres végrehajtása egyrészt azt feltételezi, hogy a műfordító képes a nyelvi kifejezőeszközökkel szabadon és kreatívan bánni, világosan átlátja az eredeti mű egésze és részletei közötti összefüggéseket, érzi a tartalom és forma közötti összhangot, és így képes arra is, hogy több mint egy, az eredeti szöveggel szemantikailag és pragmatikailag egyenértékű szövegvariánst hozzon létre a célnyelven. Másrészt pedig azt feltételezi, hogy a fordító a számtalan lehetséges fordítási változat közül azt az egyet képes kiválasztani, amelyik megítélése szerint a legmegfelelőbb az adott szöveggörnyezetben.

Idővel a fordítói kompetencia fogalma tartalmilag kibővült, sokrétűbbé vált: már nemcsak az önálló (az ún. ötödik) kommunikatív és szociális készséget jelenti, hanem ennél sokkal többet. A jó fordítóval mint a különböző kultúrák közötti közvetítővel szemben támasztott igények, követelmények állandóan nőnek, és így a fordítói kompetencia ma már egy többelemű superkompetenciát jelent (ld. Nord 1999. 83.; Najmusin 2001; Lőrincz 2007. 23.; Dróth 2011. 7.). A szövegfordítás komplex tevékenységnek bizonyult, amely különféle lexikális, stilisztikai és pragmatikai problémák elé állítja a fordítót. Megoldásuk meghaladja a klasszikus készségeket (olvasás-, írás-, szövegértés, valamint beszéd-készség), és nemcsak magas szintű nyelvismereteket feltételez, hanem széles körű tudást, nagyszámú nyelven kívüli elem ismeretét, kulturális tájékozottságot és kutatási kompetenciát is kíván. A felsőfokú nyelvtudás szükséges, de nem elégséges feltétele a színvonalas fordítói teljesítménynek. Ez abból adódik, hogy a fordító egyszerre az olvasó (még hozzá Atanasz Dalcsev híres bolgár költő és műfordító szerint a forrásnyelvi szöveg legelmélyültebb olvasója), az értelmező és az alkotó szerepét tölti be.

A fordítás értékelése alapvetően azon stratégiák elemzését jelenti, amelyek segítségével meg lehet őrizni az eredeti szöveg tartalmát, stílusát és esztétikai hatását a nélkülözhetetlen nyelvek közötti átváltási műveletek során.

4. A fordítás gyakorlati problémái: a vizsgált műfordításokban előforduló hibák

A fordítási folyamat első szakaszában, azaz a forrásnyelvi szöveg megértése során észlelt fordítói melléfogások általában a nyelvtudás szintjével, a grammatikai és stilisztikai szabályok elégtelen ismeretével, valamint bizonyos szavak, szó szerkezetek vagy nyelvtani formák jelentésének és funkciójának téves értel-

mezésével hozhatók kapcsolatba. Megdöbrentő és megfontolásra késztető, hogy még a novellát jól megértő, magas helyezést elérő versenyzők fordításában is előfordulnak olyan hibák, amelyek csak figyelmetlenséggel, hanyagsággal, felületességgel magyarázhatók. Nemcsak a szótárazásban való gyakorlatlanságról van szó, hanem sok esetben a szavak félreolvasásáról is. Vö.:

tizennyolc vagy csak *tizenhét éves* talán – *навярно беше осемнайсет или деветнайсетгодишен...* 'valószínűleg tizennyolc vagy *tizenkilenc* éves volt';

egy *hajókötélkőnél* nyugodtan megállt – *спря се на въжената линия* 'megállt a *kötélvonalnál*';

körülményesen meggyújtottam a *szivarom* – *старателно* запалих *лулата си* 'szorgalmasan meggyújtottam a *pipámat*';

aztán *elszégellytem magam* – *после превъзможнах срама си* 'aztán *legyőztem a szégyenem*';

rettenetes *színjáték* – *страховита игра на цветовете* 'a színek félelmetes játéka' írtam erről egy csinos *szonettet* – *красива сонета* *сонет* helyett (a főnév *bolgárul* hímnemű).

4.1. Lexikai-szemantikai hibák

A lexikai-szemantikai akadályok a legegyszerűbbek közé tartoznak, megfelelő szótárak segítségével megelőzhetők, elháríthatók, legyőzhetők. És bár viszonylag könnyű megtalálni egy (ismeretlen) szó jelentését a kétnyelvű vagy az értelmező szótárban, majd szinonimái megkeresése, etimológiájának nyomon követése révén megerősíteni, mégis nem egyszer jelent gondot a számba vehető célnyelvi variánsok közül leginkább odaillő ekvivalens kiválasztása, ugyanis itt lépnek működésbe az intertextuális kapcsolatok és a kontextus. Ezen a labirintuson keresztül a fordítónak meg kell találnia a legközvetlenebb utat, amelyen átviheti a forrásmű gondolati fonalát az egyik nyelvből a másikba. Egy újszerű magyar–bolgár szótár hiánya tovább bonyolítja a fordítók munkáját, mert gyakran közvetítő nyelvet kell használniuk (leggyakrabban az angolt, a németet vagy az orosz) egy-egy magyar szó vagy kifejezés pontos bolgár megfelelőjének a megtalálásához. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy az első és eddig az egyetlen magyar–bolgár akadémiai szótár még 1956-ban jelent meg.¹ A kisebb méretű kétnyelvű szótárakat (a magyar–bolgár/bolgár–magyar útiszótárt és a magyar–bolgár zsebszótárt)² pedig 1967-ben, illetve 1975-ben adták ki.

Érdekes megemlíteni, hogy az elvárásokkal szemben³ a szószintű vagy szó szerkezet szintű fordítói csapdák nem annyira a lefordíthatatlannak tartott ele-

1 Ld. Mijatev–Mijatevne 1956.

2 Bödey József: *Magyar–bolgár/bolgár–magyar útiszótár*. Budapest, Terra, 1967; Bödey József: *Magyar–bolgár szótár* (Kisszótár sorozat). Budapest, Terra, 1975.

3 Más kutatók is, akik azt vizsgálták, hogy eltérő forrásnyelvi művek (angol, különböző szláv nyelvű művek stb.) fordítása során milyen nehézségekkel szembesülnek a fordítók, arra a

mekkel kapcsolatosak, hanem olyan, látszólag egyszerű szavakkal és kifejezésekkel, amelyeknek a fordítók nem szentelnek elegendő figyelmet, egykettőre lefordítják, anélkül, hogy ellenőriznék jelentésüket szótárakban, kézikönyvekben. Helytelenül lefordított lexikai egységeket (szavakat, szókapcsolatokat, terminusokat, neveket, elnevezéseket) több példában találunk:

Hol a repülőgép? – *feltalálták*. – „*намериха*” изобретиха helyett;
szivar – „*лула*” пупа helyett; fátyol – „*забрадка*” воал helyett; folyondár – „*река*” увивно растение helyett;
egyszerre elhallgattam – „*едновременно* замълчах” изведнъж helyett;
homályosan emlékeztem rá – „*мрачно* си спомних” смътно helyett;
barna haj – „*кафява* коса” кестенява helyett;
valami Peary elérte – някакъв си *Пиъри* го достигна ~ някой си *Пери* го покори ~ някакъв *Пиърие* стигнал до него.

A példák rávilágítanak egy gyakran megmutatkozó jelenségre: a versenyzőknek nem tűnik fel, hogy a figyelmetlen olvasatra és/vagy szótározásra hagyatkozva lefordított kifejezés vagy mondat nem illik bele a szöveg egészébe.

Lexémaszinten a legnagyobb nehézségeket a többjelentésű szavak fordítása okozza, pontosabban a különböző jelentések közüli helyes választás. Nyilván a fordítók nem ismerik az alábbi szavak több jelentését, vagy helytelenül értelmezik az idevágó jelentésüket, ha a *revü* szót („egy előkelő *revü* hozta”) *престижен отзив* 'tekintélyes véleménynyilvánítás', *известно вариете* 'híres varieté', *страхотно/изискано/благородно ревию* 'nagyszerű/nemes *revü*'-nek fordítják (списание, издание helyett); a *toll* („mártsd be tolladat a lenyugvó nap tűzébe”) *химикалка/писалка* (непо helyett), a „*humoros rajzok*” szókapcsolat pedig *карикатури, хумористични/забавни/комични/сатирични рисунки, хумористични портрети* jelentésben (хумористични творби/хуморески helyett) kerül a bolgár szövegbe.

A *revü* szó esetében a pontatlan fordítás a nyelvközi homonímia eredménye. Ez a nemzetközi szó bekerült mindkét nyelv szókészletébe, de különböző jelentésekkel, ami félrecsúszásokra ad alkalmat. A fordítók egyik része csak a lexéma szélesebben elterjedt jelentésére gondolt, így elcsúszott a megfelelő szemantikai ekvivalens kiválasztásánál.

Kellő hozzáértéssel és tudatossággal, a forrásszöveg gondosabb olvasásával, a szavak poliszemiája és a kontextus figyelembevételével az effajta hibákat el lehet kerülni, de csak akkor, ha a fordítók nem csupán ösztöneikre, megérzéseikre, egyéni nyelvhasználatukra és személyes tapasztalataikra hagyatkoznak, hanem a legkisebb kétely esetén is a megfelelő segédkönyvhöz (szótárhoz, enciklopédiához stb.) nyúlnak. A bizonytalanság érzetét pedig minden logikátlanságnak fel kellene keltenie bennük.

---

következtetésre jutottak tanulmányaikban, hogy a legnagyobb fordítási problémákat nem az ún. „*ekvivalens nélküli* lexika” vagy más terminussal „*reáliák*”, „*kulturálisan kötött* nyelvi elemek”, „*lakunák*” okozzák (ld. pl. Yankova 2008; Zselezarova 2016).

A *krajcár* pénznem fordításakor („Sírj egy kicsit, kapsz egy krajcárt!”) többen az analógiás fordítást alkalmazták, azaz ekvivalenseként a hazai kultúrában használatos pénzfajtákat (*левче, немаче, стотинка*) használták a célnyelvi szövegben. A felcserélés műveletével (egy hasonló jelentéstartalmú kifejezés használatával) eltávolítják a bolgár olvasót a kiinduló nyelvi szöveg nemzeti és időbeli színességétől. A más fordítók által választott transliteráció szerencsésebb fordítási stratégiának minősül, mivel hozzájárul a leírt találkozás történeti vonatkozásainak érzékeltetéséhez is.

4.2. Lexikai betoldások vagy kihagyások

Egyes fordítók hajlamosak a forrásnyelvi szövegben lévő információk (szavak, szó szerkezetek, tagmondatok) kihagyására, illetve felesleges információk (kiegészítő magyarázatok) hozzáadására. A túl szabad fordítás, az indokolatlan tartalmi betoldások vagy kihagyások eltorzítják a közvetítendő üzenet lényegét, különösen akkor, amikor az explicitebb/implicitebb megoldást nem a forrás- vagy a célnyelv grammatikai vagy nyelvhasználati normái motiválják. Vö.:

körülményesen meggyújtottam a szivarom – запалих пурата си (a módhatározó kihagyása) vagy *непринудено и с наслада* припалвах пурата си (magyarázó megféleltetés);

A karcsú derék *egy rakodóhajó háttéréből* vált ki élesen – Слабият му кръст ясно се открояваше на фона. (A kihagyás torzítja a magyar mondat jelentését.);

Nehéz, szorongó izgalom volt ez – Имах чувството, че сърцето ми ще се пръсне от обзелото ме трепетно въннение. (barokkosan terjengős, körülményeskedő megfogalmazás);

Nemsokára aztán meglassítottam a lépteimet – *Не след дълго по-късно* забавих крачка. (redundáns lexikai egységek a bolgár változatban);

A fiatalember *nem fordult meg* – Младежът не се обърна обратно. (A fordító szükségtelen tautológiát használ a mondatban.)

A példamondatokban látható lexikai kihagyások és hozzáadások nem magyarázhatók a két nyelv lexikai rendszerének különbségeivel vagy a magyar és a bolgár olvasók eltérő háttérismereteivel, hanem nagymértékben a fordítók egyéni stílusérzékétől, ízlésétől függenek.

4.3. Stilisztikai jellegű hibák

A fordító felelőssége, hogy a lefordított szöveg nemcsak pontos, világos és érthető legyen, hanem megőrizze a szerző stílusát is. A következő példákban a közömbös stílusértékű szavak és kifejezések stilisztikailag erősen jelölt megfelelésekkel (turcizmusokkal, szlengizmusokkal, archaizmusokkal) való visszaadása nem tekinthető helyénvalónak, mert megváltoztatja a szöveg kommunikatív funkcióját. Vö.:

Ó! Ugyan! – O! Има си хас; ostoba vagy – будала си

(stilisztikailag semleges magyar szavak visszaadása a bolgár beszélt nyelvre jellemző, érzelmileg telített kifejezéssel, ill. lexémával);

nehéz kedvemről lassan oszolt el a görcs – *тежавото* ми настроение бавно премина в гърч

(semleges szóból szleng szó);

lesütöttem a *szemet* – притворих *кленки*; *egészen mellém* állt – застана *досами мене*

(semleges szó – régies szó, stiláris archaizmus).

A fenti példákban szereplő szavak és szó szerkezetek átültetése bolgárra nem jelent alkotói kihívást, nem igényel sok időt és szellemi erőfeszítést sem. A lexémák stílusminősítésében megmutatkozó ellentét azonban más értelmet tulajdonít a forrásnyelvi szövegnek, nem kívánatos, sőt nevetséges hatást kelt a befogadó olvasókban, ezzel is módosítva a szerző üzenetét. Ezért van az, hogy a modern nyelvtudomány egyik fő követelménye az adekvát fordítással szemben éppen az azonos információ megszerzése a mű üzenetének forrás- és célnyelvi befogadásakor. Az optimális fordítási megoldás az, amely nemcsak referenciális, hanem kommunikatív ekvivalenciát is teremt az eredeti és a lefordított szöveg között. A nagyfokú szemantikai és kommunikatív egyenértékűség azonban nem mindig érhető el ugyanazon a szinten, és a fordítók általában a *szó – szókapcsolat – mondat – szöveg* hierarchián belül keresik.

4.4. Interlingvális átvitel

Az interlingvális átvitel már régóta foglalkoztatja a fordítást kutató szakembereket, de rendszerint az anyanyelvnek az idegen nyelvre gyakorolt hatásával asszociálódik, és mintha elfelejtenénk, hogy kétirányú. Az elemzett műfordítások azt igazolják, hogy nem szabad alábecsülni az interferencia hatását az idegen nyelvről az anyanyelvre történő fordítás során sem. Ez a hatás is különböző szinteken nyilvánulhat meg (ld. Lőrincz 2005. 25.): a felszíni elemek szintjén (központozás, egybe- vagy különírás stb.); lexémaszinten (szavak, szókapcsolatok, frazeologizmusok szó szerinti fordítása); mondatszinten (szintaktikai szerkezetek felépítése, szórend, egyeztetés, mondatok sorrendje, tagmondatok viszonya) és szövegszinten (kohézió, nyelvi regiszter stb.).

4.4.1. Szó szerinti fordítás

A szó szerinti fordítás alapján az a téves elképzelés áll, hogy a fordítás a kiinduló szövegben szereplő szavak jelentésének egy másik nyelvre való átültetését jelenti. A fordítás sokkal összetettebb alkotótevékenység, amelyben a fordító általános műveltsége, nyelvtudása és tehetsége szorosan összefonódik egymással.

Az alábbi példákban az eredeti szöveg kifejezőeszközei átlátszóak minden olvasó számára, aki a forrásnyelvet beszéli:

én akkor *az egyetemre jártam* – аз тогава *ходих на университет* (szó szerinti fordítás *учех/следвах в университета* helyett, illetve *бях студент* 'egyetemista voltam' – olyan fordítási variáns, amely dinamikus megközelítés, azaz cselekvés, statikussal, azaz állapottal való felcserelés eredménye);

egyszerre *elcsuklott* a hangom – внезапно гласът ми *изхълца* (szó szerinti fordítás *гласът ми секна/прекъсна* helyett);

A torkom *köszörültem* – Започнах леко да *прокашлям*.

Az eredeti szöveg hipnózisa alá kerülve, a fordító nem vette tekintetbe, hogy a magyar tárgyas ige bolgár megfelelője visszaható ige (*прокашлям се*).

A szó szerinti fordításnak, illetve egy elértett szó, szókapcsolat vagy mondat félreértelmezésének eredményeként születtek meg a következő fordítói döntések is:

Ugyan kérlek, a nagy hallgatásod nem olyan nagy dolog... – *Затова, моля те*, мълчанието ти не е кой знае какво ~ *Все пак те моля*, голямото ти мълчание не е толкова голяма работа ~ *Много моля*, голямото ти мълчание не е чак толкова велико нещо.

Kérlek alássan... – Моля по-кратко... ~ Достопочтено те моля... ~ Умолявам те покорно...

Már engedj meg, nem tudnék ilyen ruhát felvenni... – *Позволи ми да ти кажа*, че вече не бих могъл да облека такива дрехи. ~ *Позволи ми*, не бих могъл да облека такива дрехи.

Az utóbbi mondatban a *megenged* ige nem a 'beleegyezik, hogy megtegyen valamit', hanem a 'megbocsát' jelentésben szerepel; korrekt fordítási variánsai lennének *да ме прощаваш* ~ *прощавай* ~ *извинявай* ~ *ще извиняваш*.

Látszik, hogy a kiinduló szöveg fogságába esett fordító könnyen megtéveszthető: a magyar mondatok nyelvtani és stilisztikai szerkezetének hatására a bolgár nyelvérzék számára olyan szokatlan, idegenszerű elemeket, szerkezeteket használ, amelyek természetellenességükkel, esetlenségükkel még az igénytelen olvasót is zavarják. Vö.:

Nehéz kedvemről lassan oszolt el a görcs. – Тягостното ми настроение бавно се отърси от стегналата го спазма/От лошото ми настроение постепенно се разсея спазъмът.

De látod... *azért én igyekeztem*... hogy legyen valami belőle – ... *затова аз се стараех/затова ще се постарая*...

Az *azért* töltelékszóként szerepel a magyar mondatban, ki nem hagyása a fordításból vagy szó szerinti áttünetése értelmetlen mondatot eredményez; a múlt idejű igealak jövő idejű igealakkal való helyettesítése sem indokolt.

4.4.2. Kollokációkban jelentkező hibák

A szavak összepárosításával (kollokációkkal) kapcsolatos hibák is gyakoriak a vizsgált műfordításokban:

Összehúztam a szemem – „сбърчих очи” *присвих* helyett (сбърчих чело);

elgörbült szájjal – „със свъсена уста” *разкривени устни* helyett (свъсени вежди);

heves dobogás fogta el – „обзе ме силно сърцебиене” *получих сърцебиене* helyett.

Ezeknek a hibáknak az oka valószínűleg abban az ösztönös és becsapós elképzelésben rejlik, hogy a kiinduló nyelv szóegységei a célnyelvben is ugyanazt a lexikális funkciót látják el és ugyanazokkal a kapcsolási lehetőségekkel rendelkeznek.

4.4.3. Grammatikai hibák

Eltérések a magyar és a bolgár nyelv között nemcsak az egyes szavak fogalmi terén figyelhetők meg (ahogy a *revü* szónál láttuk), hanem a nyelvtani kategóriák funkciójában és használati körében (pl. a feltételes módnak szélesebb a funkcionális skálája a magyarban, mint a bolgárban), valamint a gondolatok kifejezésében is (a magyar nyelv az ígés fogalmazást, a cselekvő alanyú mondatokat részesíti előnyben a bolgár passzív, főneves szerkezetekkel, a személytelenül fogalmazott mondatokkal szemben).

A két nyelv közötti nyelvtani aszimmetria főként a magyar szintetikus és a bolgár analitikus szerkesztésmódból, valamint az igerendszerek különbségeiből ered, és interlingvális átváltási műveletek alkalmazását igényli.

Sok példával lehet szemléltetni a bizonyos nyelvtani kategóriák (pl. igeidő, igeaspektus, igemód, modalitás stb.) pontatlan használatából fakadó hibákat.

Igeidők keveredése

Már *alkonyodott*. A fiatalember *nem fordult meg*. – Вече *e* привечер. Младежът *не се обърна*.

Az első bolgár mondatban jelen idejű igealak szerepel, a másodikban múlt idejű. Az igeidő megváltoztatása indokolatlan. A hiba valószínű oka az, hogy a fordító igealak helyett (pl. *смрачавахте, здрачавахте, свечеряхте*) névszói-igei szerkezetet (*e нпусечер*) választott a magyar *alkonyodott* igealak megfelelőjeként, holott adott esetben ez az átváltási művelet lehetséges, de nem kötelező.

A folyamatos és befejezetlen ige aspektuskülönbségének mellőzése

Az igeaspektus a beszélő viszonyát fejezi ki a cselekvéshez. A cselekvés folyamatának szemléltetésére, érzékeltetésére folyamatos (imperfektív) igéket, a cselekvés egészének szemléltetésére pedig befejezett (perfektív) igéket használ.

A következő példákban a fordító nem tartotta szem előtt a magyar igék aspektusára utaló elemeket, így a fordításban a bolgár szemléletpárok igéi közül nem a megfelelőt választotta ki. A magyar mondatokban az igék egyszeri cselekvést írnak le, bolgár fordítási variánsai viszont ismétlődést fejeznek ki. Az aspektusbeli eltérések miatt a mondatok nem feleltethetők meg egymásnak.

Miért *nem jön ide* a feleséged? – Съпругата ти *защо не идва тук* (не дойде helyett)?

Melléje *álltam* – Стоях (zastanaх helyett) точно до него;

Most *nézett rám* először. Keményen *rám nézett*, a szemembe. – Чак сега *ме погледна* за първи път. Гледаше ме (погледна *ме* helyett) твърдо, право в очите.

A mondat modalitásának megváltoztatása

A modalitás a beszélő attitűdjét fejezi ki a saját mondatának tartalmával szemben. A fordítás során módosult modalitás következtében az eredeti mondatok új értelmezést kapnak. Vö.:

Né, még talán szemrehányásokat *teszel* – Я да не ми правиш забележки 'Не тегы' nekem szemrehányásokat' (kijelentésből felszólítás)

Ma úgyis kedd van, *szállítanom illik* valamit. – Днес е вторник, *ще изпратя* ('szállítok') нещо; ... бих могъл да им *пратя* ('szállítанék') някоя творба; .... *трябва да пратя* ('szállítаном kell') нещо

(erkölcsi kötelességet kifejező módbeli segédigés szerkezetből kijelentés, feltételesség, szükségyszerűség).

Egyéb grammatikai hibák

Minden nyelvnek megvannak a sajátos hagyományokon alapuló mondat-szerkezetei, ezért a mondatstruktúra azonnal jelzi az idegenszerűséget. A példák azt igazolják, hogy néha a fordítók túlságosan ragaszkodnak a formai hűséghez, gépiesen adják vissza az eredeti szöveg értelmét izomorf nyelvi eszközökkel, nem számolva azzal, hogy a forrás- és a cél nyelv analóg nyelvtani elemei eltérő pragmatikai vonásokkal, disztribúcióval, kommunikatív értékkel és használati gyakorisággal rendelkezhetnek. Vö.:

Idegesen kapkodtam ki a zsebemből egyik könyvem, amiben humoros rajzok és novellák vannak, és mutattam neki – Нервно извадих една моя книга от джоба си, в която имаше комични рисунки и разкази, и му я показах.

A fordító figyelmen kívül hagyja az egyeztetés alapvető nyelvhelyességi normáit a bolgár nyelvben. Az eredeti mondat szerkezeti felépítését szigorúan követve megsérti a cél nyelv szöveg folytonosságát, hiszen a bolgár vonatkozó névmás (*която*) nem kerül az után a szó után, amelyre vonatkozik.

Örökké nem csinálhatja *azt* az ember – Човек не може цял живот да се занимава с *онова*.

(a távolra mutató névmás gépies átvitele az egyik nyelvről a másikra; az adott esetben a közelre mutató *това* névmás használandó a bolgár mondatban).

A tölgy meghódította a folyondárt, és szerelmesen körülcsavarta... – Дъбът покори плевела и любовно се уви *ОКОЛО* му...

A bolgár nyelv analitikus volta miatt szükség van a mondatbeli szintaktikai viszonyok explicit kifejezésére. A rövidebb névmási alak használata azonban (*около му* *около него* helyett) régies hangzást tulajdonít a bolgár mondatnak.

Amíg az anyanyelvi strukturális és szemantikai elemeknek és modelleknek az idegen nyelvbe történő bekerülését könnyen meg tudjuk magyarázni az idegen nyelvet beszélők hiányos nyelvismereteivel, addig a fordított irányú (az idegen nyelvről az anyanyelvre való) átvitelnek, a forrásnyelv interferáló hatásának megnyilvánulásai első látásra megmagyarázhatatlannak tűnnek. Felvetődik a kérdés, hogy ez a transzfer vajon annak a jele-e, hogy a fordító nem ismeri jól anyanyelve eszköztárát, vagy inkább annak a törekvésének a következménye, hogy a lehető leghívebben adja vissza az eredeti szöveg tartalmát, szerkezeti és stílusbeli sajátosságait. Az idézett példákban is kitűnik, hogy a fordítás minősége nemcsak az idegennyelv-tudás szintjétől, hanem az anyanyelv kellő mértékű ismeretétől és szabatos használatától is függ.

5. Az önlektorálás szerepe a fordítások minőségének javításában

A műfordításokban tapasztalható különféle (jelentésbeli, lexikai, nyelvtani, megformálási, stilisztikai, helyesírási stb.) hibák és pontatlanságok megelőzése szempontjából fontos, hogy a fordító állandóan figyelje és értékelje saját tevékenységét. Ezért az önlektorálás a fordítási folyamat nélkülözhetetlen részének tekinthető, amely hozzájárul a szemantikai és szintaktikai tükrörfordítás jegyeinek azonosulásához és kiküszöböléséhez. Bár a műfordító számára nem könnyű, hogy elidegenítse magát saját fordításától és annak elfogulatlan bírálójává váljon, mégis érdemes néhány lépést tenni ebben a vonatkozásban is. Az elidegenedésnek időben és helyben célszerű megtörténnie. Minél több idő telik el az egyes önszerkesztések között, annál jobban gyengül a forrásnyelvi szöveg hipnózisa. A jobb minőség érdekében különböző helyeken ajánlatos elolvasni a fordítást: a számítógép képernyőjén, majd kinyomtatott formában, később felolvashatjuk a szöveget kollégáinknak vagy barátainknak is. Ha nem is tudunk minden szakaszon átmenni, a fordítás akkor is nyerne a több önszerkesztésből. Ahogyan a sakkjátékosok alaposan elemzik minden játszmájukat – függetlenül attól, hogy elveszítették-e vagy megnyerték –, így a fordítóknak is kell elemezni fordításait. Tanulni saját hibáikból, számolni „ügyes húzásaikkal”, hogy a következő alkalommal még sikerebben szerepelhessenek.

6. Összegzés

Jelen írás egy magyar elbeszélés bolgár fordításainak elemzése révén próbálta feltárni az elméleti tudás és gyakorlati alkalmazhatósága közötti kapcsolatot, áttekintést nyújtva a magyar–bolgár szépirodalmi fordítás során felmerülő tipikus hibákról. A fordítói megoldások egybevetésekor kirajzolódott a hibák lényege, olyan nyelven belüli és kívüli tényezőktől való függősége, mint pl. a fordító személyisége és annak képessége, hogy ügyesen kezelje a nyelvet, a szavakat, a stílust stb.

A lektorálatlan műfordításokban előforduló pontatlanságok, féleértések, tévesztések különböző súlyosságúak és jellegűek. Túlnyomó részük visszavezethető az eredeti mű nem eléggé tüzetes vagy elhamarkodott olvasatára, a fordító nyelvi, pragmatikai és kulturális kompetenciájának hiányosságaira, a két nyelv közötti tipológiai és rendszerbeli különbségeiből fakadó átviteli nehézségeire, a magyar szöveg nyelvi és stílusbeli sajátosságai okozta bökkenőkre stb. A hibák és a különböző fordítói döntések leírása segít abban, hogy a fordítással hivatásszerűen foglalkozni kívánók következtetéseket vonjanak le arról, mire kell ügyelni a fordított szövegek fogalmazása során, valamint lássák, mennyit kell a szövegen dolgozni ahhoz, hogy publikálható minőségű legyen.

Nyilvánvaló, hogy a kiváló minőségű fordításhoz egyaránt szükségesek mind gyakorlati készségek, mind alapos elméleti ismeretek a forrásnyelv rendszeréről és hordozóinak kultúrájáról. A fordítók kreativitása az átváltási műveletek kivitelezésében, a szóválasztásban, a megfelelő formai jegyek visszaadásában, az eredeti mű esztétikai hatásának biztosításában nyilvánul meg.

A vizsgálat fókuszában álló empirikus anyag a magyarról bolgár nyelvre történő szépirodalmi fordítás egyes sajátosságait tükrözi, fényt vet a két nyelv közötti grammatikai és lexikális aszimmetriájára, s ily módon gazdagítja a speciális (a magyar–bolgár nyelvpárra vonatkozó) fordításelméletet, hitelesebbé és sokkal bizonyíthatóbbá teszi, az adekvát műfordítás hatékony eszközévé alakítja át azáltal, hogy lehetőséget ad működő elméleti modellek levezetésére, valamint a fordítók munkájában jelentkező esetleges kölcsönhatások és feltételezhető problémák előrejelzésére.

Szakirodalom

BÖDEY József

1967 *Magyar–bolgár/bolgár–magyar útiszótár*. Budapest, Terra.

1975 *Magyar–bolgár szótár* (Kisszótár sorozat). Budapest, Terra.

DRÓTH Júlia

2011 *Fától az erdőt*. Kérdések és válaszok a fordítás technikájáról. Budapest, Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete.

YANKOVA, D.

2008 *The Text and Context of European Directives. Translation Issues in Approximating Legislation*. [Az európai irányelvek szövege és kontextusa. Fordítási kérdések a jogszabályok közelítésében]. Sofia, St. Kliment Ohridski University Press.

LŐRINCZ Julianna

2007 Azonosság és másság. A műfordítás-elmélet néhány terminológiai kérdése. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2. 1. 21–28.

MIJATEV, P.–MIJATEVNĚ–OPPELZ, I. (szerk.)

1956 Magyar–bolgár szótár. Szófia, Bolgár Tudományos Akadémia.

NAJMUSIN, B.

2001 *Prevodât kato peto umenie v csuzsdoezikovoto obucsenie* [A fordítás mint az ötödik idegen nyelvi készség]. *Csuzsdoezikovo obucsenie* 1. 27–31.

NORD, Ch.

1999 *Fertigkeitt Übersetzen* [A fordítási készség]. München, Goethe-Institut.

ZSELEZAROVA, R.

2016 *Lingviszticsni problemi i greski v prevoda ot szlavianszki ezici na bâlgarszki* [Nyelvészeti problémák és hibák a szláv nyelvekről bolgár nyelvre való fordításban.] Szófia, Sztiluet.

A HŰSÉG, A SZÉPSÉG ÉS AZ ÉLET. *A MŰFORDÍTÁS KÖZTES TEREI*

Varró Dániel költővel szerveztek 2019 tavaszán író-olvasó találkozót Veszprémben egyetemünk hallgatóinak, oktatóinak aktív részvételével, Szabó B. Eszter és Kovács Gábor moderálásában. Csakhamar szóba került, hogy Varró Dániel műfordítással is foglalkozik, s így adódott a kérdés: vajon mit fordít a fordító a műfordítás során? Mi az a konkrét tartalom, ami jelen van az eredeti és a lefordított versben egyaránt? Mi a kettőben a közös nevező?

Varró Dániel válaszképp kifejtette, hogy fordítói módszerét a Kosztolányi-féle fordítási módszer hagyományába illeszteni. Így a hűség és a szépség dilemmája került fókuszba, amint fogalmazott: ha egy alkotást az eredetihez nagyon hűen fordítunk, akkor az az átültetett nyelvben recseg-ropog, nem hangzik valami szépen; míg ha nagyon szépre fordítjuk, akkor ezt az eredetihez való hűség szenved meg, túlságosan távolra rugaszkodunk a kiinduló nyelv kereteitől. Egyensúlyra kell tehát törekedni a hűség és a szépség elvárásai között, ekkor azonban épp a lényeg fog elhalványulni, hűség és szépség egymást emészti fel – ám mégis így nyílik esély a fordítási tartalom átmentésére. Ennek fényében áll elő az alapvető kihívás – folytatta Varró Dániel. A fordítás iménti halvány, színtelen eredményét élettel kell megtölteni. Élettel, lélekkel. Ahogyan maga Kosztolányi fogalmaz Elek Artúr kritikájára adott válaszában:

olyan magyar költeményt [akartam], amely ugyanazt a hangulatot kelti, mint az angol. (...) nem lehet és nem szabad a műfordítótól betű szerint való hűséget követelni. Mert a betű szerint való hűség hűtlenség. (...) legfőbb ambícióm, hogy szép magyar verset adjak, amely az eredetit lehetőségig megközelíti. A szó szerint való hűség és a szépség többnyire ellenségek. Elek Artúr például a saját prózai fordításában közöl egy részt, amely hű, és én belőle mégse ismerem Poe-ra. (...) a versből épp a lelkét, a verset veszi el. A műfordítás (...) zseniális csalás. (Kosztolányi 1913. 641–644.)

Dolgozatom központi kérdése ennek tükrében körvonalazódott. Vajon milyen jelentést hordoz az „élet”, a „lélek” kifejezés, ami Kosztolányi szerint maga a „vers”? Milyen szerepet töltenek be ezek a fogalmak a fordítás során?

Első pillantásra úgy tűnik, az a legfontosabb sajátossága e fogalmaknak, hogy általuk lesz biztosított a jogalap, amiért fordításról egyáltalán beszélhetünk.

Maga a fordítás kifejezés voltaképpen azt fejezi ki, hogy a kapott mű nem új, nem önálló, nem önmaga okán létező entitás, hanem az eredetinek egy változata. Azaz az eredeti és a fordított mű esetén nem két, hanem egyvalamiről van szó. Fogalmazzunk sarkosan: a két mű azonos. Ezt az azonosságot, ezt a közös nevezőt hivatott biztosítani jelen esetben a vers lelke, élete – ami maga a vers.

Az azonosság mindazonáltal árnyaltabb fogalom. Nyilvánvaló, hogy nem teljes, hanem részleges azonosságról van szó. Az azonosság egyrészt feltétele a fordítás meglétének, másrészt mértéke minőségének. Feltétele, mert amennyiben megszűnik, már nem egy, hanem két versről beszélünk. Mértéke a minőségnek, mert amilyen mértékben sérül az azonosság, pontosan olyan mértékben érheti kritika a fordítás helyességét.

Az azonosság elvérezhet a hűség oltárán, amiként a Kosztolányit bíráló vád szól:

Lehet arról vitatkozni, hogy a műfordítás egyáltalán jogosult-e, vagy sem. Vallhatja valaki (mint Elek Artúr), hogy verset csak prózában szabad fordítani. Ha azonban elismerjük a műfordítás jogosultságát, akkor nem lehet és nem szabad a műfordítótól betű szerint való hűséget követelni. Mert a betű szerint való hűség hűtlenség. (Kosztolányi 1913. 641–644.)

És sérülhet a szépség okán:

De a szépség, a zene ennél a költeménynél fontosabb. Micsoda hipnotizáló, zsongító rímei vannak. Azok a hűtlenségek, amelyeket Elek Artúr felhoz, egytől egyig öntudatosak, és a lélekhez való hűségek. Öntudatosan formáltam meg az egész költemény tervét, és mert rájöttem, hogy e gazdag, muzsikáló ritmus mellett mind a kettőt megtartani lehetetlenség, az intenzív munkám és az aritmetikai tervezgetésem együttes eredménye az lett, hogy inkább a szavakhoz voltam hűtelen a zene javára, inkább adtam zenei verset, mint egy langyos átköltést, amelyről adatok segítségével kell beigazolni, hogy mégis jó és szép. (Kosztolányi 1913. 641–644.)

Szinte tapintható a feszültség a két, egymást kizáró, ugyanakkor egyaránt kiküszöbölhetetlen elköteleződés között, ami minden fordítói munka paradoxona.

1. Egyrészt nyilvánvaló, hogy az eredeti mű szerzője szükségképpen egy konkrét személy, meghatározott téridőbe, kulturális-tradicionális hatások történeti láncába ágyazva, ebben felnövekedve, egész életét így élve, leélve. Ugyanez mondható el a fordítóról, vagyis minden kétséget kizáróan bizonyos, hogy amikor azt mondjuk, a fordító a szerző bőrébe bújít, ennek természetszerűleg és csakis metaforikus jelentést adhatunk.

Ebből az egyszerű, hétköznapi tényből mindazonáltal igen messzire gyűrűző következmények származnak. Először is az, hogy a fordítás során elveszítik

a jogosultságukat azok az állítások, melyek szerint a fordító vagy bárki más, aki az adott mű értelmezésével foglalkozik, a szerző saját gondolatairól, szándékairól, érzéseiről beszéljen. Kizárólag ezek neki-tulajdonításairól lehet szó. Hogyan módosul ennek fényében a megértés fogalma? A fordító akkor érti helyesen az eredeti mű szerzőjét, ha a szerzőnek tulajdonított jelentések, szándékok, érzések megegyeznek a szerző által kifejezett jelentésekkel, szándékokkal, érzésekkel. No de milyen módon szerezhetünk erről a megegyezésről, azonosságról bizonyosságot? Az igazolás útjába pontosan azok a kiküszöbölhetetlen akadályok állnak, mint az előbbi értelmezés során: közvetlenül senki sem figyelheti meg, senki sem szerezhet tapasztalatot a másik belső világáról; nem bújhatunk egymás bőrébe. Világosan látható, hogy az iménti evidenciához való ragaszkodás tétje jóval nagyobb, mint pusztán a műfordítás lehetősége. Egymás megértése, ezen keresztül magának a kommunikációnak a lehetősége a tét.

2. Az értelmező és értelmezett személyek szükségszerű elkülönítése mellett ugyanakkor biztosítani kell a tulajdonítások azonosságát, mint a megértés nélkülözhetetlen kritériumát. Ez az azonosság mutatkozik meg emblematiszusan a műfordítással szemben támasztott iménti elvárásban: az eredeti és a fordított alkotás nem két, hanem egy entitás.

A fenti Kosztolányi-idézetben olvashattuk: „Lehet arról vitatkozni, hogy a műfordítás egyáltalán jogosult-e, vagy sem.” Jelen esetben nem vitáról van szó, hanem azoknak a feltételeknek a rögzítéséről, amelyek szükségesek ahhoz, hogy fordításról egyáltalán beszélhessünk. Ehhez elkerülhetetlennek tűnik 1. és 2. együttes elfogadása. Éppen úgy nem adhatjuk fel az egyes személyek megkülönböztetése iránti elköteleződésünket, mint azt az igényt, hogy valamilyen értelemben vett azonosságot követeljünk meg az eredeti és fordított műben. Kiinduló kérdésünk így hangzott: mi az a konkrét tartalom, ami jelen van az eredeti és a lefordított versben egyaránt? Ez most így módosult: vajon mi nyújthat alapot ennek a tulajdonítási azonosságnak?

Utaltam arra, hogy az egyéneket teljes izolációban kezelő felfogás nemcsak a műfordítást, hanem általában a megértést, magát a kommunikációt lehetetleníti el. Ha a felek valamilyen módon nem képesek a tulajdonításaikat összhangba hozni, akkor nem egyedül az irodalmi alkotások, a versek, hanem bármilyen üzenet, minden szó pusztába kiáltott szóvá lesz – s egyáltalán nem metaforikus értelemben.

Az azonosság biztosítása érdekében a különféle kommunikációs modellek nem tekintik elegendőnek az egymással kommunikáló, az egymást értő feleket. A sikeres kommunikációhoz harmadik szereplőt igényelnek.¹ A harmadik szereplő

1 Az egyik legnagyobb hatású modellel, Donald Davidson triangulációs modelljével külön kötetben foglalkozom (András 2010). E modell érvényességének kutatásában az utóbbi években jómagam is érdekelt vagyok. Az egyének esetleges többnyelvűsége, a többnyelvűségből eredő kevert nyelvek jelentésmeghatározásai ugyanezekkel a kihívásokkal néznek szembe. A főbb irányokhoz és eredményekhez lásd: Forintos Éva 2015a, 2015b, 2017a, 2017b, 2018.

független az egyes felektől, de bizonyos értelemben nem független a felek összességétől. Ez nem más, mint a beszéd, a szöveg, a kommunikáció tárgya – az a téma, annak objektuma, amiről a megértési folyamatban szó van – amire a felek együttesen referálnak.

Mit értünk az így bevezetett szereplő révén a megértés fogalma alatt? A felek akkor értik egymást, amikor kifejezéseikkel ugyanarra referálnak, amikor azonos a beszéd tárgya. A hétköznapi intuíciónk is támogatja ezt a felfogást. Félreértés esetén gyakran használunk ilyen mondatokat: „Nem értesz, mert én nem *arról* beszélek, *amire* te gondolsz!”, „Félreértesz, egészen *másról* van szó!”, „Kifejténéd, pontosan *miről* beszélsz?”

Fogalmazhatunk úgy, hogy maga a kommunikáció nem más, mint ebben az értelemben vett referencia rögzítésének, a beszéd tárgyának tisztázási folyamata. Ez a folyamat korántsem egyszemélyes vállalkozás. Indokok adása és kérése annak érdekében, hogy miért mondjuk annak azt, aminek éppen mondjuk. Ebben a modellben elválaszthatatlan lesz a megértés folyamata a referált tárgy mibenlétéhez kapcsolódó nézeteinktől, elköteleződéseinktől.

A tárgy felől tekintve talán a tudományos kommunikáció néz szembe a legkisebb kihívással. A referencia rögzítésének itt pontosan megadott szabályai vannak. Amennyiben ezeket a szabályokat formális nyelven is meg lehet fogalmazni, a helyzet még egyértelműbbé válik. Egészen bizonyosan nem tekinthető tudományos értékűnek egy olyan kijelentés, amely homályban hagyja annak kötött ismeretét, hogy miről is van szó.

A természetes nyelv, a hétköznapi nyelvhasználat már sokkal cseppfolyósabb anyaggal dolgozik. Türelmesebb a határozatlansággal szemben. Értettnek vélünk és értettnek fogadunk el olyan tartalmakat is, amelyeket aktuálisan nem tudunk megragadni, sőt olyant is, amiről teljesen bizonyosan tudjuk, hogy sohasem tudjuk egzakt módon meghatározni. Jövő idejű állításaink, ígéreteink; a terveinkről, az elképzeléseinkről szőtt beszámolóink például számtalan bizonytalansági tényezőt hordoznak, ám e homályosság mégsem okoz problémát megértésük menedzselésekor. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni az interpretációban rejtetten jelen lévő egyértelműségre való törekvést, amelyet akkor használunk, amikor pontosan akarjuk érteni a másikat. A „boldog életet szeretnék magamnak” kijelentés hallatán annyiban elvárjuk a „boldog” fogalom tisztázását, amennyiben magunkra vesszük a célzást, és a teendőinket kell listáznunk ennek kapcsán. Könnyen belátható, hogy ekkor az „azonosítsuk kijelentésed tárgyát” mondat működtetéséről van szó.

A költészet nyelve minden bizonnyal az a világ, ahol a legtágabban húzhatjuk meg értelmezési tartományunk határát. A költészet a metaforák birodalma. A metafora az azonosság, a hasonlóság termőföldje. Ahogyan Donald Davidson fogalmaz nagy hatású írásában: a metafora a nyelv álomfejtése (dreamwork) (Davidson 1978. 31–47.). Az álmok értelmezése együttműködést tételez álmodó és ébren lévő között, még akkor is, ha valaki saját álmát kívánja megfejteni. Meg-

érteni egy metaforát – állítja Davidson – éppen olyan kreatív munka, mint megalkotni. Nem szabályozott művelet. Megállapítását kiterjeszti a kommunikáció egyéb formáira, vagyis mindegyik feltételez egyfajta összjátékot. Davidson központi tézise, hogy a metafora jelentése kimerül az azt kifejező szavak szó szerinti jelentésében. Alapvető tévedésnek látja, hogy a metafora a szó szerinti jelentésen túl más jelentéssel is bírjon. Lépünk egy lépéssel közelebb mindehhez körvonalazódó modellünkkel.

Mint jeleztem, szándékom szerint azoknak a feltételeknek a rögzítéséről van most szó, amelyek szükségesek, hogy fordításról egyáltalán beszélhessünk. Könnyen belátható, ha a metafora és az azt kifejező szavak jelentésének határai egybeesnek, akkor metaforát pont olyan mértékben lehet fordítani, mint bármilyen más szöveget. Davidson okfejtésében nincs másról szó, mint hogy a metafora nem különbözik a nyelv többi elemétől – a legközönségesebb mondatokkal egyazon pályán játszik. A metaforán túl nagyon sok fogalomnak lehet homályos jelentése, melyet csak a kontextus tisztázása tud világossá tenni, s ezek között a metafora nem rendelkezik semmiféle különleges státusszal, sajátos kognitív tartalommal. Az érvelés a metafora és az azon kívüli nyelvi elemek viszonyát megfordítja. Nem az a helyzet, hogy a szó szerinti jelentés korláta kiküszöböli a metafora megfejtésekor igényelt kreativitást, hanem épp fordítva: már a szó szerinti jelentés megértése is kreativitást követel. A kizárólag a metaforának tulajdonított sajátos differencia specifiká feloldódik, és érvényes lesz a nyelvi megértés egészére. Hogyan? Davidson szerint kizárólag egyetlen módon: ha az értelmezőben megvan az a képesség, hogy észlelje az ágens valamely objektumra vagy eseményre vonatkozó bizonyos fajta attitűdjét, ami nem lehet más, mint hogy direkt módon individualizálja egy másik személy attitűdjét. Az individualizálás jól láthatóan arra az ismeretre épül, hogy a másik fél rendelkezik-e azzal a hittel, amit neki tulajdonítunk; úgy érti-e a kifejezését, ahogyan mi azt gondoljuk; tudjuk-e róla, mikor tart igaznak egy mondatot. A jelentés individualizálása a jó szándék elve (principle of charity) fényében történik. A jó szándék elve Davidsonnál az igaz hitek tulajdonításának racionális követelményét fejezi ki, azt a hajlandóságunkat emeli a megértés kritériumai közé, hogy bizonyos mondatokat igaznak tartva feltételezzük, hogy a mi helyünkben mások is igaznak tartanák azokat, és fordítva.

Könnyű belátni, hogy a jó szándék elve implicit módon Kant kategorikus imperatívuszát működteti. A „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényadás elveként érvényesülhessen!” erkölcsi parancs átfogalmazható a kommunikáció kategorikus imperatívuszává: „Értelemazz úgy, hogy igaz(nak vélt) hiteid maximája mindenkor egyszersmind általános interpretáció elveként érvényesülhessen!”

Az azonosság a fordítás során ezen az úton lesz biztosított. Egyrészt kiküszöbölhetetlen az az elvárás, hogy a szerző és a fordító azonosan értse az adott kifejezést, de ez még nem elegendő. Az eltérő nyelvi, kulturális, tradicionális beágyazottság miatt abban is egyetértésnek kell lennie, hogy a fordítással szük-

ségképpen együtt járó különbözőségek nem teremtenek jogalapot annak kétségbevonásához, hogy a két entitást azonosnak tekintsük. Fogalmazhatunk úgy, hogy bizonyos mértékű esszencializmus a fordítás nélkülözhetetlen tartozéka. Lényegi megegyezés kell a fordítás jelentésének fenntartásához, mivel az nem két, hanem egy alkotást tételez.

Ezek az igények határozott korlátokat támasztanak az értelmezési önkénnyel szemben. Az azonosság okán a fordító nem jelölheti ki önként az alkotás lényegét, hanem csakis a szerzői szándékkal összhangban értelmezhet. Továbbá a művet interpretáló olvasó sem tulajdoníthat tetszése szerint jelentést vagy üzenetet az adott műnek, ugyanis szerzői-fordítói-olvasói jelentés-azonosság hiányában az interpretáció nem egyazon entitásra referál, s ez minden félreértés elégséges alapja.

Szakirodalom

ANDRÁS Ferenc

2010 *A kommunikációs tér filozófiája*, Budapest, Gondolat Kiadó.

DAVIDSON, Donald

1978 What Metaphors Mean. *Critical Inquiry* 5. 1. 31–47.

FORINTOS, Éva

2015a Semantic Aspects of Australian and New Zealand-Hungarian Language Contact Phenomena. *TOPOS IV.* 1. 109–122.

2015b Semantic Aspects of Australian-Hungarian and Canadian-Hungarian Language Contact Phenomena”. In: Tóth József (Hg.): *Die Sprache und ihre Wissenschaft zwischen Tradition und Innovation / Language and its Study between Tradition and Innovation*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang, 219–229.

2017a The Communicative Aspect of New Linguistic Discourse – a Case Study of Language Alternation in Multilingual Written Texts. *Journal of the European Association for Studies of Australia (JEASA)* 8. 1. 31–43.

2017b Parallel Processes in English-Hungarian Language Contact Situations. *Transcultural Studies. Brill* 13. 1. 22–35. <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/23751606>

2018 Intentional Code-mixing in the Australian-Hungarian Community's Newspaper, In: Borbély Julianna–Bökös Borbála–Kállay G. Katalin–Nagy Judit–Veres Ottília–Bánhegyi Mátyás–Granville Pillar: *English Language and Literatures in English 2016. Károli Könyvek*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 241–259.

KOSZTOLÁNYI Dezső

1913. A „Holló”. Válasz Elek Artúrnak. *Nyugat*, nov. 1. 641–644. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00139/04522.htm>

A TOLMÁCS HATÁRHELYZETBEN. EGY TOLMÁCS TAPASZTALATAI DAOUD HARI *THE TRANSLATOR* CÍMŰ REGÉNYE ALAPJÁN

1. Bevezetés

Ha általánosan kívánjuk meghatározni a tolmácsolást, azt mondhatjuk, hogy a tolmácsolás nem más, mint egy bizonyos nyelven keletkező szöveg átültetése egy másik nyelvre szóbeli közvetítés során. Valójában azonban a tolmácsolás sokkal komplexebb folyamat, hiszen nagyon rövid idő áll a tolmács rendelkezésére megérteni az eredeti szöveget, deverbálizálni annak nyelvi formáját, és ezután kifejezni az eredeti értelmét, illetve a benne rejlő érzelmeket a célnyelv segítségével. Problémát jelenthet azonban az, hogy értelmezés nélkül legtöbb esetben nem lehetséges a tolmácsolás, hiszen ha a tolmács pusztán a munkanyelvek szintjén végzi a közvetítést, és mellőzi az értelmezés mozzanatát, akár nyelvi szempontból is inadekvát szöveget hozhat létre, amely szinte érhetlenné teszi az üzenetet.

A szakirodalmi meghatározás szerint a tolmácsolás az a folyamat, mely során a tolmács ekvivalenciát szándékszik teremteni két olyan szöveg között, melyek megszövegezése két különböző nyelven történt. Ez a két szöveg nemcsak egymástól függ, hanem a két szöveghez tartozó kultúrától is (Lederer 1991. 3.).

Kijelenthető tehát, hogy a tolmácsolás nem a mikrokontextusok ekvivalenciájának megteremtésével foglalkozik (pl. egy kétnyelvű szótár, ahol minden szónak van megfelelője), hanem ennél sokkal komplexebb ekvivalenciát hivatott teremteni, amely ideális esetben szem előtt tartja a célnyelvi hallgatóság és közösség elvárásait, és meg is felel azoknak. A tolmácsoknak tehát jártasnak kell lenniük azon témák vonatkozásában, amelyek az éppen aktuális tolmácsolási feladathoz kapcsolódnak. Terminológiai felkészültségük is fontos, hiszen a megbízások esetéről esetre különféle szakterülethez fűződnek, éppen ezért a szakszavak is eseményenként változnak. Ezen kívül problémát jelentenek a terminológián belüli paradigmaváltások is, ezért a tolmácsoknak nyomon kell követniük az egyes szakterületek terminológiai szabványosításában bekövetkezett változásokat is. Például: a *munkanélkülieket* Magyarországon most éppen „*regisztrált munkakeresőknek*” nevezik, s ezt a fordításban-tolmácsolásban is érvényesíteni kell. Ami talán még nagyobb kihívás a tolmácsok számára, hogy meg kell birkóznia a dialektusokkal is: nem mindegy, hogy egy ír, egy skót vagy egy angol beszél angolul, mint ahogy az sem mindegy, ha egy olyan beszélőt kell hallgatnunk,

illetve tolmácsolnunk, aki bár magyar anyanyelvű, de kétnyelvűként beszél az (a kontaktushatás sokkal nagyobb mértékben jelenik meg a beszélt szövegekben, mint az írásos fordítások esetében).

A tolmácsolásban a kontextusnak is kiemelkedően fontos szerep jut, mivel az egyes szavak értelmét meghatározza annak kontextusa, és ez a jelentés a maga során újabb szavak értelmét befolyásolja. Tehát a tolmácsnak folyamatosan figyelnie kell a kontextusra, de nem hanyagolhatja el a valós világban gyökerező ismereteket sem (történelmi, földrajzi, antropológiai, kulturális ismeretek).

2. Tolmácsolás krízishelyzetben

Amikor tolmácsolásról beszélünk, legtöbbször a tolmácsolás *hagyományos* formáira gondol mindenki: konszekutív tolmácsolás vagy szinkrontolmácsolás, amely általában rangos politikusok, üzletemberek kommunikációjának megkönynyítését szolgálja. A tolmácsolási esemény helyszínének vonatkozásában is inkább elegáns tárgyalót, jól felszerelt konferenciatermet, esetleg színpadot képzelnek el a legtöbben, ahol a tolmács zavartalanul, megbecsülésnek örvendő, tisztelet által övezve végzi nyelvi közvetítői munkáját. Technikai tekintetben a tolmácsolás fogalmához szorosan hozzátartozik a tolmácsfülke és a tolmácsberendezés, illetve a mikrofon, a hangtechnika és minden szükséges tolmáctechnológiai fejlesztés. Az utóbbi évek fejlesztéseinek eredményeképpen a neurális hálózatokon alapuló tanulás, illetve más technológiák (pl. beszédfelismerés és beszédprodukció elvégzésére szolgáló szoftverek) ötvözése a gépi tolmácsolás gondolatát is felveti a tolmácsolásról értekezők számára.

A tolmácsszakmának azonban van egy másik része is, amely nem az egymással egyenrangú felek közötti megértést kívánja szolgálni, hanem például egy valamilyen szempontból hátrányos vagy alárendelt helyzetbe kerülő személy számára biztosítja a megértést valamely eljárás során (bevándorlási hivatal, rendőrség, nyomozó hatóságok, bíróságok, egészségügyi intézmények, szociális intézmények keretében). Ezekben az esetekben a tolmácsolás körülményei sokkal nehezebbek: technikai szempontból sem biztos, hogy megfelelő berendezés áll a tolmácsok rendelkezésére, és módszertani szempontból is nehezebb a dolguk, mivel nem módosíthatnak, nem alakíthatnak például a hatósági szöveg stílusán, hangvételén, az alkalmazott nyelvi regiszteren, és ez nem minden esetben szolgálja az ügyfél érdekét, hiszen nagy valószínűséggel az nem érti például a hivatalos nyelvi fordulatokat. Ilyen esetben szükséges lenne az intralingvális fordítás (Jakobson 1966. 235.), viszont ez nem megengedett a hatósági eljárás során, mivel a szószerintiség és a pontosság elvét szegné meg, esetleg többletmagyarázatok révén megváltoztatná az ügy kimenetelét.

A tolmácsoláshoz rendkívüli szellemi erőfeszítés, készenlét, stressztűrő képesség, ideg feszültség járul (Jansits 2013. 167.).

Ez különösen igaz abban az esetben, ha a tolmácsolási esemény a közösségi tolmácsolásnak nevezett kategóriába tartozik. Sylvia Kalina meghatározása szerint minden tolmácsolás, ami nem konferenciatolmácsolás (*non-conference interpreting*), közösségi tolmácsolásnak tekintendő (Kalina 2002). Szabari Krisztina például három alterületet nevez meg a közösségi tolmácsoláson belül: a bírósági, a hatósági és az egészségügyi tolmácsolást (Szabari 2006).

A közösségi tolmácsolással bizonyos tekintetben rokonságot mutató tolmácsolásfajtának tekinthető a krízishelyzetekben vagy veszélyes szituációkban végzett nagy kockázattal járó tolmácsolás. Ilyen helyzeteknek tekinthető a háború, forradalom, népfelkelés, természeti katasztrófák és más hasonló események, amelyek kívül állnak a közvetlen érintettek akaratán. Ilyen esetekben a tolmácsok nem megbízást teljesítenek, nem szerződéses feltételeknek felelnek meg, hanem szükséghelyzetben végeznek nyelvi és nem nyelvi mediátori munkát úgy, hogy ügyfeleik nem közvetlenül kérik fel őket erre a munkára, hanem a helyzet maga teszi szükségessé a beavatkozásukat.

A krízishelyzetekben alkalmazott tolmácsok legtöbb esetben nem képzett szakemberek, mégis kulcsfontosságú a szerepük a kommunikációs folyamatokban. Ezek a tolmácsok magas kockázatú térségekben dolgoznak, éppen ezért nem elégséges számukra, ha az alapvető tolmácskompetenciákkal rendelkeznek, nekik ugyanis szükségük van arra, hogy saját biztonságuk érdekében más jellegű stratégiákat is működtessenek, ugyanakkor szükségük lehet külső beavatkozásra is védelmük érdekében. Annak ellenére, hogy ezen tolmácsolási forma nagyon fontos, és ezek a tolmácsok nagyon nehéz és értékes munkát végeznek, sem a történetírás, sem pedig a kortárs tolmácsolással foglalkozó szakirodalom nem szentelt kellő figyelmet nekik és munkájuknak (Ruiz Rosendo–Persaud 2016).

A szakirodalom szerint annak, hogy a tolmácsokról kevés szó esik a történelemkönyvekben is, három oka feltételezhető: 1. tekintettel arra, hogy az írott szónak mindig nagyobb fontosságot tulajdonítottak, mint a hangzó beszédnek, a fordítók munkáját a történetírók is szívesebben, illetve gyakrabban dokumentálják; 2. a társadalmi státus és a nem kérdése is az okok közé sorolható, mivel a nyelvi közvetítői, illetve kulturális brókeri funkció betöltésére legtöbbször rabszolgákat, alacsonyabb kasztok tagjait, hadifoglyokat vagy a saját népük, törzsük által kiközösített egyéneket alkalmaztak, továbbá 3. a történetíróknak nem volt lehetőségük, hogy minden egyes részletről beszámoljanak, és ezért a fontos események másodlagos szereplőit, mint például a tolmácsokat teljes mértékben kihagyják a beszámolóikból, kivéve, ha személyükhöz valamilyen sorsfordító esemény vagy anekdota kapcsolódik (Delisle–Woodsworth 2012; Roland 1999).

Azon ritka esetekben, amikor a krízishelyzetben dolgozó tolmácsokat mégis megemlítik, ritkán teszik ezt név szerint, és ritkán részletezik cselekedeteiket vagy munkájuk pontos mibenlétét.

Az ezredfordulót követő években a szakirodalom egyetértett abban, hogy szükséges foglalkozni a krízishelyzetekben, illetve nagy kockázatú konfliktuszó-

nákban tevékenykedő tolmácsokkal is, illetve a tolmácsolásnak ezen formáját is szükséges bevonni a szakmai vizsgálódás tárgyai közé (l. Baker 2010; Footitt–Kelly 2012; Inghilleri 2008, 2009; Juvinall 2013; Ozawa 2008; Palmer 2007; Rafael 2007; Stahuljak 2000, 2009; Takeda 2009; Vieira 2014).

A krízishelyzetben való tolmácsolás azért is különleges területe a tolmácsolásnak, mivel az egymással konfliktusban levő felek közötti kapcsolat nagyon bonyolult, éppen ezért senkiben, így a tolmácsban sem bíznak, akiről sokszor azt is feltételezik, hogy az ellenfél hírszerzésének dolgozik (Moser-Mercer–Bali 2008).

Ezen kategóriához tartozó tolmácsok nem mindig képzett tolmácsok vagy nyelvi közvetítők, sok esetben a helyi közösség tagjai közül kerülnek ki, akiket azért bíznak meg a tolmácsolással, mivel ismerik a helyi nyelvet, esetleg annak több nyelvjárását is, továbbá az ellenség, illetve a nemzetközi szervezetek, humanitárius szervek és békefenntartók által beszélt nyelvet is beszélnek (Allen 2012; Baigorri 2011; Moser-Mercer–Bali 2008).

Allen a krízishelyzetben dolgozó tolmácsokat három kategóriára osztja: katonai tolmácsok, szerződött tolmácsok és humanitárius szervezeteknek dolgozó önkéntes tolmácsok. Az első kategória esetében elmondható, hogy a tolmácsok egy jól szervezett rendszerhez tartoznak, rendelkezésre állnak a szükséges pénzügyi erőforrások a tolmácsképzésre, illetve arra, hogy ezek a tolmácsok minél több nyelvet beszéljenek, és így minél több konfliktuszónában bevetethetők legyenek (Allen 2012). Ennek ellenére – amint arra Kelly és Baker is rámutat – a háborús övezetekben dolgozó tolmácsok és fordítók számára nem biztosítanak különleges státust a hadseregben belül. A *tolmács* terminust azokra a személyekre vonatkoztatják, akik magas szinten beszélnek egy vagy több idegen nyelvet, a *katonai tolmács* terminust pedig azokra, akik minden nyelvi vonatkozással is bíró feladatot elvégeznek (írott üzenetek dekódolása, sajtó tájékoztatása, sajtónyilatkozatok megírása stb.). Ez a tény is megerősíti azt, hogy a krízishelyzetben való tolmácsolás leírása során nehéz meghatározni a tolmács szakember pontos státusát és szerepét (Kelly–Baker 2013).

A szerződéses tolmácsok biztosítják a tolmácsszolgálatot abban az esetben, ha a konfliktus súlyossága enyhébb fokozatú, és nem rejt fokozott veszélyt a tolmács számára (Kelly–Baker 2013). Ezek a tolmácsok nemcsak nyelvi, hanem kultúrák közötti közvetítést is végeznek.

Az utolsó kategóriába – amelyről fontossága ellenére nagyon keveset beszélnek – olyan tolmácsok tartoznak, akik a humanitárius szervezetek és a hírügynökségek számára dolgoznak, és akik általában a helyi közösség idegennyelv- és helyismerettel rendelkező tagjai (Allen 2012).

4. A krízishelyzetben dolgozó tolmácsok kompetenciáiról

Az európai mesterszintű fordítóképzés (European Master's in Translation, EMT) vonatkozásában kidolgozták a fordítói kompetenciák rendszerét, amely az alábbi táblázatban található kompetenciatípusokat tartalmazza. Ez a kompetenciarendszer kiterjeszthető a tolmácsok munkájára is, hiszen a tolmácsoknak is rendelkezniük kell ezen részkompetenciákkal, hogy munkájuk során sikeresek lehessenek. A táblázat 1. oszlopában olvasható kompetenciák a krízishelyzetben dolgozó tolmácsok esetében kiegészülnek a Barbara Moser-Mercer által megfogalmazott kompetenciákkal, amelyek a táblázat 2. oszlopában találhatók.

Moser-Mercer meglátása szerint fontos ezeknek a tolmácsoknak is megismerni a sajtóságos kommunikációs helyzeteket és az egyes helyzetekben alkalmazandó kommunikációs stratégiákat, továbbá az etikai kérdésekben is ajánlott járatosnak lenniük. A krízishelyzetben dolgozó tolmácsok műfaji szempontból főként a konszekutív tolmácsolást művelik, ennek technikai mellett az alapvető terminológiát is ismerniük kell (Moser-Mercer 2008).

1. táblázat. *Tolmácskompetenciák (általános fordítók és tolmácsok, illetve krízishelyzetben dolgozó tolmácsok esetében)*

EMT-projekt (fordítói kompetenciákra, de kiterjeszthető a tolmácskompetenciákra is) (Gambier 2009)	Barbara Moser-Mercer: Krízishelyzetben dolgozó tolmácsok képzése során szem előtt tartandó kompetenciák
szolgáltatói kompetencia	vigyázni saját biztonságára
nyelvi kompetencia	feldolgozni mások traumáit
interkulturális kompetencia	összpontosítani és higgadtnak maradni extrém körülmények között
információkezelő kompetencia	alapvető terminológiai ismeretek
tematikai-terminológiai kompetencia	kommunikációs helyzetek ismerete
technológiai kompetencia	etikai vonatkozások figyelembevétele

5. Esettanulmány – Daoud Hari az afrikai Darfúrban

A jelen cikk által bemutatandó esettanulmány Daoud Hari *The Translator* (*A tolmács*) című könyve alapján kívánja tárgyalni egy krízishelyzetben tevékenykedő tolmács munkásságának néhány aspektusát. Annak érdekében, hogy látható legyen, miért is tekintendő a könyv szerzőjének története rendkívülinek, illetve miért tekintendő ő krízishelyzetben tevékenykedő tolmácsnak, úgy véljük, szükséges röviden bemutatni azt a földrajzi és történelmi kontextust, amelyben az események zajlanak.

5.1. Földrajzi, történelmi kontextus

A tanulmány által bemutatott tényeket maga a tanulmány tárgyát képező könyv szerzője közölte az Utószóban.

Amikor az angolok 1956-ban kivonultak Szudánból, az arab kisebbséghez tartozó kormányzatra bízta a többségében nem arab afrikai lakosság vezetését. 1955-ben, a függetlenség elnyerése előtt az afrikai (nem arab) lakosság körében kirobbant egy felkelés, amely 1972-ig tartó függetlenségi háborúvá vált. Ennek lezárásaként békeszerződést írtak alá, amely révén Szudánnak lehetősége nyílt egy független kormány megalakítására. Létrehozták a Dél-szudáni Autonóm régiót, hogy ez felügyelje az olajkészlettel kapcsolatos ügyeket, mivel délen nagy olajkészletekre bukkantak. 1983-ban Gaafar Nimeiri feloszlatta ezt, és kiterjeszti a federális állami hatalmat az egész területre, illetve bevezeti a saría törvényt mint államtörvényt. Az olajból származó jövedelem a fővárosba (Khartoumba) kerül. Lázadások és éhínség következik, közben fokozódik az elsivatagosodás. 1985-ben a mérsékelt Sadiq-al-Mahdi kerül hatalomra, eltörli a saría törvény alkalmazását, azonban akadozik a kőolaj-kitermelés, és az ország elveszíti a Nemzetközi Pénzalap támogatását, Mahdi vissza kívánja állítani dél önrendelkezését, de eltávolítják a hatalomról. Ezt követően Omar Hassan Ahmad al-Bashir radikális vezető veszi át a hatalmat, aki a nem muszlim és a muszlim fekete (nem arab) lakosság ellen uszítja a muszlim arab nomádokat. A kormány felfegyverezi őket a Gaddafitól ott maradt fegyverekkel (Gaddafi Csád elleni harca során Szudánt fegyverraktárnak használta). Elkezdődik a népiirtás.

A könyv középpontjában levő események az ún. *dárfúri*¹ konfliktushoz fűződnek: a *dzsandszavíd harcok*² a 2003-ban kezdődő konfliktus során folyamatosan rettegésben tartották a civileket. Menekültek ezrei Csádban próbálnak életben maradni, azonban a befogadás feltétele, hogy nem vállalhatnak munkát, ezért csak menekülttáborokban tengődhetnek szűkös víz- és élelemkészleten osztozva.

5.2. Daoud Hari – az ember és a tolmács

A Daoud Harira vonatkozó információkat részben a könyv mellékletéből, részben pedig a https://www.youtube.com/watch?v=RwjYgVxt_YE&t=296s linken megtekinthető videóból gyűjtöttük.

Daoud Hari *Suleyman Abakar Moussa* álnéven, hamis okmányokkal csádi állampolgárként dolgozik tolmácsként, mivel szudániként nem vállalhatna sem-

1 Dárfúr, eredetileg Dár fúr (jelentése a „Fúr nép otthona”) egy régió Szudán nyugati részén (https://web.archive.org/web/20140915170900/http://www.zmne.hu/Forum/07masodik/szudan_.htm).

2 A külföldi médiában elterjedt átiratban Janjaweed, jelentése: „egy férfi lóháton fegyverrel”, „ördög lóháton” vagy „férfi lovon” (<https://www.britannica.com/topic/Janjaweed>).

miféle munkát Csádban. Amerikai és más nyugati barátai számára ő egyszerűen csak David. Emellett szakmája szerint is hivatkoznak rá: *il traduttore del silenzio*³ kifejezéssel illetik az Orvosok Határok Nélkül olasz munkatársai, vagy egyszerűen ő a *tolmács*, illetve az *idegenvezető*.

Életrajzi adatai szerint a Zaghawa törzshöz tartozott, amely egyike a három dárfuri muszlim gazdálkodó, nem arab és nem nomád törzseknek. Tudni kell róla, hogy az angol irodalom szerelmese, angolul, arabul és zaghawi nyelven beszél. Faluját elpusztították, családja nagy részét megölték. Neki tolmácsként az volt a célja, hogy segítségével a nyugati világ újságírói megismertethessék a világgal a szörnyűségeket, amelyek a hazájában történtek (főként a 2003–2006 közötti időszakról van szó). Tolmácsolt a *The New York Times*, az NBC és BBC riportereinek, de az ENSZ-nek és sok más civilszervezetnek is.

Életének talán legmeghatározóbb mozzanata, hogy miközben Paul Salopekkel, a *National Geographic* újságírójával a menekülttáborokat látogatta, fogságba és életveszélybe került. Egy alkalommal az Our e Cassoni menekülttáborban készítettek interjút a menekültekkel, majd Furawiya településre mentek, mivel Salopek szeretett volna egy visszaszökő családdal interjút készíteni, Ali, egy sofőr, is velük tartott. Elárulták őket és fogságba estek, a tolmácsnak szabad elvonulást biztosítottak, de ő visszautasította. Megkínózták és embertelen bánásmódban részesítették. El Fasherben katonai börtönbe kerül, ahol újabb tortúrák következtek.

Végül a katonai törvényszékről átkerült az ügy a polgári bíróságra, de továbbra is börtönben maradnak megbízójával, Paullal együtt. Paul barátai minden követ megmozgatnak, ügyvédek hada és végül Új-Mexikó kormányzójának közbenjárásával Paul ügye megoldódik, kiszabadul, a sofőrt, Alit is szabadlábba helyezik. Hari azonban még hónapokig van börtönben, előkerülnek ifjúkorának eseményei is (jobb munkalehetőség miatt Izraelbe szeretett volna szökni), ami súlyosbítja helyzetét. Nyugati barátai segítségével és emberjogi ügyvédek révén sikerül kijutnia az Amerikai Egyesült Államokba, és ma is ott él, menekültstátussal rendelkezik.

5.3. A könyvről

A könyv, amely a jelen tanulmány tárgyát képezi, *A tolmács* címet kapta szerzőjétől, aki egyben a könyv főszereplője is. A munka alcíme *Emlékeim Darfúrról*. A könyv 2008-ban látott napvilágot, és érdekessége, hogy tulajdonképpen nem a szerző vetette papírra, hanem tollba mondta Dennis Michael Burke és Megan M. McKenna számára, ők írták le, és csak az érthetőség érdekében módosítottak néhol Hari szövegén.

A könyv leírja Hari ifjúkorát, bemutatja a darfúri konfliktust, illetve a Hari által végzett munka jelentősebb történéseit.

3 „A csend tolmácsa” (ford. tőlem – S. K.) (a könyv olasz fordítása ezt a címet is kapta).

5.4. A tolmács éles helyzetben

„Tolmács vagyok. Nem akarok fegyvert fogni és harcolni, de kész vagyok meghalni a hivatásomért. Használnom kell angolnyelv-tudásomat – a nagyon hiányos angolnyelv-tudásomat –, hogy megmutassam a világsajtónak és a humanitárius szervezetek dolgozóinak, mit is jelent a darfúri krízishelyzet, és hogy eljusson annak híre a nemzetközi szintre is. Mindent meg kell tennem, hogy ezek a gyerekek biztonságban legyenek Csádban.”⁴

A fenti mondatok tekinthetők Hari mottójának, a szó erejével tolmácsként harcolni, hogy a világ megismerje a dárfúriak helyzetét, és ez jobb jövőt teremtsen a gyerekek számára.

A könyv két fejezete egy olyan életveszélyes szituációt mutat be, amely során a tolmács nem azt kockáztatja, hogy nem sikerül megértetnie egy üzenetet a partnerrel, hanem azt, hogy meghal, sőt lehet, hogy a megbízóját és a sofőrjüket is megölik. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy több lázadó csoport is létezik Dárfúrban, bár tulajdonképpen egy oldalon állnak, mégis rivális csoportoknak számítanak, mivel a kormány egymás ellen uszítja őket, hol egyiknek, hol másikat ígér előnyös békefeltételeket, így próbál mindegyiktől megszabadulni. Egy alkalommal két rivális csoport területének a határán feltartóztatják Hari megbízójának, Philip Coxnak az autóját, és ekkor a tolmács és megbízója szó szerint határhelyzetbe kerülnek.

„Fegyvert fognak a fejedhez, és azt mondják: »ma elfogtunk téged, és meg kell ölnünk. Te sok bajt csinálsz nekünk«. »Milyen bajt?« – kértem én. »Idehozod a többi lázadót, hogy megtámadjanak bennünket.« Ekkor az újságíró így szólt: »Várjanak egy percet... mit csinálnak? Ez itt a tolmácsom, a vezetőm...«”⁵

Az idézetben olvasható helyzetből végül az menti meg Harit, hogy a megbízó nyomatékosítja: ő csak a tolmács, illetve idegenvezető, akinek munkája nélkülözhetetlen a küldetés szempontjából.

Abban az időben, amikor Hari humanitárius szervezetek számára végzett tolmácmunkát, illetve a menekülttáborokban dolgozott nyelvi közvetítőként és segítőként, nagyon sok szörnyűséggel kellett szembesülnie. Olyan történeteket kellett meghallgatnia, amelyek egy életre beleivódnak a memóriájába, és nem feledhetők, mint egy más jellegű tolmácmegbízás során szerzett tapasztalat.

4 „I am a translator, I do not want to pick up a gun and fight, but I am ready to die for this job. I have to use my English skills – my very poor English skills – to take journalists and aid workers to know what is the crisis in Darfur and to take the word out to international community. I need to help these children to be save in Chad.”

5 „They catch you and they put a gun to your head and say: »Today we capture you and we have to shoot you. You are a person making much a trouble here«. »What kind of trouble?« – I ask. »You take the other rebels to attack us«. The journalist said: »wait a minute, what are you doing, this is my translator, he is my guide«.”

Elbeszélése alapján megtudjuk, hogy meg kellett hallgatnia, majd a sajtó képviselői számára angolra tolmácsolnia olyan emberi tragédiákat, mint például annak az apának a történetét, akinek felesége elmenekült a kisfiával, ő meg a kislányával próbált volna más irányba menekülni, de a dzsandszavid harcosok az apját kiáltó kislányt lándzsájukra tűzték, és hagyták, hogy a vére a térdre kényszerített apára csorogjon, amíg csak volt benne élet.

A menekülttáborokba vezető úton találkozott egy anyával, akinek megrázó története szintén az ő tolmácsolásában jutott el a világhoz. Az asszony napokig cipelte az éhhalált halt csecsemőjét, majd a tolmács egy idősebb sejk kérésére segített meggyőzni, hogy eltemesse napok óta halott gyermekét, és mondja el a tolmács segítségével a szörnyűséget a civilszervezetek képviselőinek.

Bár a tolmács a legtöbb esetben segítő szándékú, és ezt az áldozatok, illetve a történetek többi résztvevői is megértik, illetve elfogadják, kerülhet olyan szituációba, amit a fent idézett szakirodalom is említ, vagyis hogy kémnek nézik, esetleg árulónak tekintik. Hari számára is eljött ez a pillanat. Amikor letartóztatása után kínvallatással próbálják szóra bírni, de ez nem sikerül, a parancsnok dühösen ezt mondja neki: „Te vagy a probléma, te háborús bűnös vagy, riportereket hozol ide, hogy balgaságokat és hazugságokat terjesszenek a hazánkról és a kormányunkról, te segíted őket, hazaáruló vagy.”

Egy ilyen kijelentés kizárja a tolmács objektív megítélésének a lehetőségét, nem nyelvi közvetítőként és nem is független szakemberként kezelik, hanem az események aktív szereplőjeként, aki nagy hatással bírhat azok alakulására, de nem nyelvi közvetítői munkája, hanem az ez által előidézett kockázat révén.

A vallomás megtagadása után ismételt kínvallatással szeretnék szóra bírni, de Hari vádolni kezdi kínzóit, hogy tulajdonképpen ők a nép árulói. Ez a kijelentése azt erősíti meg, hogy ő mint ugyanannak a valóságnak a része nem tud elhatárolódni a történésektől, nem bír objektív maradni, már nem csak tolmács, hanem az igazságot kereső érintett személy.

A tolmács által felhozott vádak csak szavak, viszont az a tény, hogy amikor a sofőr számára kell arab nyelvről tolmácsolni, miközben ütlegetik a férfit, a tolmács visszautasítja a tolmácsolás folytatását, jelzi azt az elszántságot, ami Hari mottójában is fellelhető: kész meghalni ezért a munkáért, és áttételesen azért, hogy a munkája által egy jó célt szolgáljon.

5.5. Szakmai vonatkozások

Hari elmondása szerint legtöbbször kereszttűzben zajlottak a párbeszéddek, és úgy is kellett tolmácsolnia. Elmondható tehát, hogy a tolmácsolás körülményei sokkal nehezebbek és több kockázatot is rejtenek magukban, mint az általános tolmácsok életében előforduló szituációk.

A könyvben olyan helyzetekről olvashatunk, hogy a tolmács életmentő mondatot kell hogy tolmácsoljon az ügyfél számára. A közvetítő tolmácsolás során

egy ilyen mondattal is szembesült: „Mondja meg neki, kapcsolja ki az elemlámpát, ha nem akarja, hogy föbbe lőjjék!” A tolmács – bevallása szerint – úgy döntött, nem tolmácsolja a mondatot, mert tudta, hogy a célszemélyek éppen lefekvéshez készülődnek, és hamarosan úgyis eloltják a lámpát, és csak fölöslegesen aggodnának, ami még inkább megnehezítené a későbbiek során a munkáját.

Egy további említésre méltó esete, amikor a tolmácsnak egy támadás után a 14 éves, életben maradt támadó vallatásán kellett tolmácsolnia (arab és zaghawi nyelvek között közvetítendő szöveg): „»Miért támadtátok meg a falut?« »Mi mindig jó barátok voltunk...« »S akkor miért?« (Ezt a kérdést nem tolmácsolts kérdésként, hanem saját kezdeményezésére tette fel a tolmács, ezzel kilépve az egyszerű nyelvi közvetítő szerepéből.) »Megfenyegettek, hogy megölik a családukat, és pénzt is ígértek, 200 dollárt... pénzre van szükségünk, és meg kell védenünk a mieinket.«” Az ilyen és ehhez hasonló helyzetek nagy nyomást helyeznek arra a nyelvi közvetítőre, akinek az a feladata, hogy csak az üzenet átadásával, a szöveggel foglalkozzon, anélkül, hogy a tartalma hatással lenne rá. Azonban ha ő valamely féllel közvetlenebb kapcsolatban áll, nem tud objektív maradni, akaratlanul is állást foglal és kilép a tolmács szerepéből.

Hari egy további érdekes esetről is beszámolt: egy kórházban haldokló mellett zaghawi és angol nyelvek közötti közvetítést végzett riporterek számára. A tolmácsolts szöveg: „Ezt az embert meglőtte az arab szomszédja, aki azelőtt a barátja volt, mivel nem akarta átadni neki a fegyverét, ezért lelőtte őt.” Ez az eset is rámutat arra, hogy nagyon komplex feladata van a tolmácsnak, mivel mind emberileg, mind pedig szakmailag kihívást jelent számára egy hasonló helyzetben való helytállás.

Nagyon érdekes helyzet áll elő akkor, amikor Hari egyik megbízója (Paul Salopek, a *National Geographic* egyik újságírója) úgy értelmezte, hogy a tolmács által rá vonatkoztatott szó, a *hawalya* kémet jelent, holott, amint később megtudjuk, ez a szó egyszerűen csak fehér embert jelent. Abban a szituációban azonban ez azt jelentette volna, hogy a tolmács elárulta a megbízóját, ez pedig a bizalom teljes elvesztéséhez vezethetne, ami pedig lehetetlenné teszi a tolmács számára a feladat teljesítését. Hari számára azonban szerencsésen végződött a történet, mivel végül maga az igazságügyi miniszter tisztázza a félreértést, ezt mondva: „Tisztelt uram, ez a szó azt jelenti: fehér ember, szinte bóknak számít mifelénk.”

5.6. A traumák feldolgozása

Tekintettel a sok szörnyűsége, amelynek tolmácsként, de a közösség tagjaként is tanúja volt, Harit éjszakákon át kísértették az áldozatoktól hallott borzalmak. Éppen ezért rajzokat készített a történetekről, hogy fel tudja dolgozni azokat, és hogy ezzel is tisztelőlegyen az áldozatok előtt.

Fennáll annak is a veszélye, hogy az ilyen helyzetbe kerülő tolmács későbbi élete során poszttraumás stressz zavarban fog szenvedni, főként akkor, ha a

stresszválasz, vagyis a szóban forgó traumára adott reakció elhalasztódik, hetekkel vagy hónapokkal később jelentkezik. Ha ez megtörténik, az érintett tolmács hosszú távon akár kezelésre is szorulhat, főként, ha megjelennek a legtipikusabb reakciók, mint például a visszatérő, nyomasztó képzetek, gondolatok és álmok, visszahúzódás a társas tevékenységektől, örömtelenség, amnézia, különféle vegetatív jelzések, az esemény újra és újra való belső átélése, szorongásos-depressziós tünetek, megnövekedett vészjelzés-készség (Bíró 2014).

6. Következtetések

A tolmácsolás a fordítástól különböző, teljesen más jellegű nyelvi közvetítői munka, hiszen nem egy ellenőrzött kommunikációs formának, az írott szövegnek a reprodukciója, hanem tulajdonképpen egy olyan reverbalizáció, amelynek során a tolmács keresi a megfelelő megszövegezési módot. Delisle szerint mihelyt a fordító megérti és megragadja az értelmet, ennek kifejezése már csak a megértett gondolatoktól függ és nem a szavaktól (Delisle 1981. 30.). Ezzel a reverbalizációs készséggel minden tolmácsnak rendelkeznie kell.

Abban az esetben azonban, ha a tolmácsnak nemcsak a nyelvi, terminológiai és kommunikációs problémákkal kell szembenéznie, hanem a saját és a megbízó biztonságáért is kell aggódnia, a tolmácsolás átminősül segítő munkává, hiszen nagy kockázat és kevés elismerés mellett kell veszélyes helyzetben elvégezni a tolmácsok nyelvi közvetítői munkáját. A tolmács ebben az esetben híd, akinek jelenléte elengedhetetlen a nehézségek áthidalásában.

A Philip Cox újságíróval együtt átélt esetről a *Száhel, a pokol bugyrai* című internetes cikkben az alábbiakat olvashatjuk:

Csak amikor a fegyveresek előkerültek, döbbsen rá: itt és most átléptek egy határt. Itt már nem számított az útlevelük, sem az, hogy fiatalok, vagy az, hogy hazavárják őket. Ahogyan az sem érdekelt senkit, hogy a bőrük színe alapján nem őket üldözik, és hogy civilek. A szavak nem jelentettek többé semmit. Amint a vigyorgó, karabélyát lóbáló kamasz a kocsiajtó felé nyúlt, máris az ő kezükben volt az életük. Száheliek lettek. A Száhel: választóvonal. Az itt élők pontosan tudják ezt. Szálegyenesen, emelt fővel járnak, de olyan óvatosan lépdelnek a vörös por lepte csapáson, mintha kötélben egyensúlyoznának.⁶

Ez az idézet, úgy véljük, megfelelő lezárása annak, amit a krízishelyzetben dolgozó tolmácsok által felvállalt kockázatról említettünk.

A tolmácsolás tulajdonképpen folyamatos át- meg átlépése különféle válasz-

6 http://www.ma.hu/tudomany/14371/Szahel_a_pokol_bugyrai

tóvonalaknak, szimbolikusan létező határoknak annak érdekében, hogy reménytelennek tűnő helyzetekben megkönnyítsék az érintettek dolgát, és közvetítőként részt vállaljanak a történelem alakulásában.

Primer irodalom

DAOUD Hari

2008 *The Translator*. New York Post.

Szakirodalom

ALLEN, K.

2012 *Interpreting in conflict zones*. URL: <https://najit.org/interpreting-in-conflict-zones/> [2019. május 19.]

BAIGORRI Jalón, J.

2011 Wars, languages and the role(s) of interpreters. In: H. Awaiss–J. Hardane: *Les liaisons dangereuses: Langues, traduction, interpretation*. Beirut, Sources-Cibles, 173–204.

BÍRÓ L.

2014 A lelki trauma kezelése. *eConsilium* 1.

DELISLE, J.

1981 *L'enseignement de l'interprétation et de la traduction*. Ottawa, Edition de l'Université d'Ottawa (Cahiers de traductologie), 23–46.

DELISLE, J.–WOODSWORTH, J.

2012 *Translators through history*. Amsterdam, John Benjamins.

GAMBIER, Y.

2009 *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia translation*. URL: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf [2018. augusztus 7.]

JAKOBSON, R.

1966 On Linguistic Aspects of Translation. In: Brower, R. A: *On Translation*. New York, Oxford University Press, 107–239.

JANSITS Á.

2013 Az értékelés szerepe a tolmácsolás oktatásában. Klaudy Kinga: *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 167–173.

KALINA, Sylvia

2002 Interpreters as Professionals. *Across Languages and Cultures* 3. 2.

KELLY, M.–BAKER, C.

2013 *Interpreting the peace: Peace operations, conflict and language in Bosnia-Herzegovina*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.

LEDERER, M.

2003. *The Interpretive Model*. Manchester, St. Jerome.

MOSER-MERCER, B.–BALI, G.: *Interpreting in zones of crisis and war: AIIC*.

2008. URL: <http://aiic.net/page/2979/interpreting-in-zones-of-crisis-and-war/lang/1>

ROLAND, R. A.

1999 *Interpreters as diplomats: A diplomatic history of the role of interpreters in world politics*. Ottawa, University of Ottawa Press.

Ruiz Rosendo, L.–Persaud, C.

2016 Interpreting in conflict zones throughout history. *Linguistica Antverpiensia*, New Series: Themes in Translation Studies 15. 1–35. URL: <https://lans-tts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article/view/428/370> [2019. május 19.]

SZABARI Krisztina

2006 *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest, Scholastica.

Internetes hivatkozások

https://www.youtube.com/watch?v=RwjYgVxt_YE&t=296s

https://web.archive.org/web/20140915170900/http://www.zmne.hu/Forum/07masodik/szudan_.htm

<https://www.britannica.com/topic/Janjaweed>

http://www.ma.hu/tudomany/14371/Szahel_a_pokol_bugyrai

A PRAGMATIKA ÉS A FORDÍTÁSTUDOMÁNY KÖZTES TEREI (A JAPÁN–MAGYAR NYELVPÁR VISZONYLATÁBAN)

Jelen tanulmány a 2015-ben megvédett *Megszólítások pragmatikája japán–magyar összevetésben – A japán apellatív megszólítások fordításának vizsgálata magyar filmszövegekben* című disszertáció egyik fejezetének részben átdolgozott változata.

1. Bevezető. A pragmatika és a fordítástudomány kölcsonhatásai

1. táblázat

Cím	interakció	FNYSZ	CNYSZ1 (hivatalos f.)	CNYSZ2 (rajongói f.)	Idő
ML	Iskolás lányok	Hanamoto san , ja ne.	Viszlát később, Hagumi!	Hanamoto- san , szia!	00:07:03

Az 1. táblázatban szereplő forrásnyelvi megnyilatkozás a *Méz és lóhere* című japán animéből származik, és középiskolás lányok között hangzik el. A táblázat első oszlopában a filmcím látható, a második oszlop az interakciós feleket jelöli, majd ezt követi a japán hangsávban elhangzott megnyilatkozás Hepburn-féle¹ átírással. A harmadik oszlop a hivatalos magyar fordítást, a szinkront tartalmazza, a következő oszlop pedig a rajongói fordítás szövegét. A vizsgálat tárgyát képező vokatívuszi megszólítást vastagon szedve jelölöm. Az utolsó oszlopban pedig az egyes megnyilatkozások elhangzásának pontos idejét (óra, perc, másodperc) láthatjuk.

A forrásnyelvi szövegben közvetlen üdvözlési formát (*ja ne*) a vezetékneven + *san* udvariassági utótaggal való megszólítás előzi meg. Láthatjuk, hogy a két célnyelvi szöveg más-más fordítási stratégiát követ. A hivatalos fordítás, a szink-

1 A Hepburn-féle átírás a japán nyelv nemzetközileg használatos általánosan bevett (angolos) átírása (Laczkó–Mártonfi 2006). A magyar átírás is a Hepburn-féle átírásra épül, de a mássalhangzókat és magánhangzókat a magyaros írásmód szerint jelöli.

ron az utónéven való megszólítást választja, míg a rajongók által készített felirat megtartja az eredeti megszólítási formát.

Egy látszólag egyszerű megnyilatkozásról van szó, mégis másképp oldja meg a feladatot a két fordító. Melyik a „jobb” fordítás? Miben lehet segítségünkre a pragmatika a hasonló fordítási kérdéseknél? Az adott szituációban miért szólítják iskolatársukat vezetőknéven a középiskolás lányok? Milyen megszólítási formát használunk a célnyelvi szövegben? A forrásnyelvi vagy a célnyelvi normát kövessük a fordításban? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre igyekszem választ adni tanulmányomban. Az 1-es táblázatban közölt megnyilatkozásban a két középiskolás lány közötti vezetőknéven való megszólításnak két oka lehet: 1. a lányok közötti hatalmi viszony, 2. a kettejük közötti bizalmi viszony. Az előbbi a japán nyelvi normára vezethető vissza, miszerint a rangidős, felsőbb éves iskolatársat vezetőknévvel illetik, és udvarias nyelvhasználatot követel meg a fiatalabb féltől. A példában az utóbbiról, a bizalmi viszony hiányáról van szó, a vezetőknéven való megszólítás célja a távolságtartás kifejezése.

Klaudy meghatározásában „a fordítástudomány (*Translation Studies*) önálló interdiszciplináris tudományterület, amely a legtágabb értelemben vett nyelvi közvetítés folyamatát, eredményét és funkcióját vizsgálja a fordítás folyamatában részt vevő összes nyelvi és nem nyelvi tényező figyelembevételével” (Klaudy 2017. 11.). A fordítástudomány tehát nemcsak szépirodalmi művek fordításával, hanem más szövegtípusokkal is foglalkozik, ezen felül pedig a szövegek alkotói-val, a fordítóval, a célnyelvi olvasóval (Klaudy 2017). Ez adja a fordítástudomány és a pragmatika kereszttetszetét, hiszen a pragmatika a nyelvhasználót állítja a figyelem középpontjába, és a beszélői jelentést, szándékot tanulmányozza (Szili 2004), a fordításban pedig emberek által létrehozott szövegek és ezeknek célnyelvi megformálásán van a hangsúly.

Klaudy a pragmatika és fordítástudomány kölcsönhatása kapcsán a következő kérdésekre fókuszál: „Mi az, ami a fordításban/tolmácsolásban pragmatikai szempontból okoz nehézséget?; Mi az, amit a pragmatika fogalmi apparátusa segítségével le tudunk írni, rendszerbe tudunk foglalni, meg tudunk magyarázni?; A pragmatikai műveleteket (kiigazításokat) tudatosan végzik a fordítók vagy ösztönösen?; Kell-e, lehet-e oktatni őket?” (Klaudy 2017. 13.).

Colina (2015. 80–81.) három pontban fogalmazza meg a pragmatikának a fordítástudományban való jelentőségét: a pragmatika fontos a fordítás szempontjából, mert hangsúlyozza a fordítás funkciójának fontosságát, segít megérteni, miért jelentős a kultúra a fordítási folyamatban, és hozzájárul a fordítási ekvivalencia szerepe fontosságának megértéséhez.

Egy szöveg grammatikai funkciói könnyen felismerhetők, általában nem okoz gondot a fordítónak az alany, a tárgy, az állítmány beazonosítása a mondatban. Ezzel szemben egy-egy kifejezés pragmatikai funkcióinak felismerése már nehezebb feladat. Kutatásomban a vokatívuszi megszólítások fordításán keresztül vizsgálom, hogy miben lehet segítségünkre a pragmatika a fordítási folyamatban.

A tanulmányban a japán szavak átírására a nemzetközileg is elterjedt és a kereshetőség szempontjából praktikusabb Hepburn-féle átírást használok.

2. A vokatívuszi megszólítások

Az egyes nyelveket nem csupán nyelvtani, lexikai, fonológiai jegyei különböztetik meg egymástól, hanem a nyelvhasználatbeli szokások is: hogyan szólítják meg egymást, hogyan búcsúzkodnak, hogyan fogadják a bókot, hogyan mondanak nemet, stb. (Szili 2000. 261.). Az ilyenfajta nyelvhasználati szokásokat egy nyelv beszélői hosszú évek során sajátítják el. Nem tankönyvekből megtanult ismeretekről van szó, hanem olyan nyelvi jelenségekről, amelyeket az egyén a családban, iskolában, társadalomban sajátít el az interakciók során. Amikor hirtelen egy másik kultúrába kerülünk, azt tapasztaljuk, hogy a saját nyelvközösségünkben gyakorolt kódrendszer a másik kultúrában nem vagy nem egészen úgy működik. Ilyenkor megfigyelés útján tanuljuk meg a másik országbeli nyelvi viselkedést.

Mivel a megszólítás sok esetben a kapcsolatfelvétel első lépése, egy pragmatikailag téves megszólítási forma negatív előítéleteket válthat ki a címzettből. Sőt mi több, szélsőséges esetekben az interperszonális kapcsolatok megromlásához is vezethet. Kurokawa említi tanulmányában az önuralmát elvesztő japán professzor esetét, akit az amerikai japánnyelv-tanuló *anata* pronominális megszólítással illet (Kurokawa 1972. 234.). A japán nyelvben ugyanis a valamilyen tekintetben a hierarchia magasabb fokán állóval szemben nem alkalmazható személyes névmással való megszólítás. Japán anyanyelvűek egymás közti intralingvális kommunikációjában is súlyos következményekkel járhat, ha a fiatalabb kolléga olyan vokatívuszi megszólítással illeti felettesét, amelyet a hierarchia alacsonyabb fokán állókkal szemben szokás alkalmazni (Coulmas 2005). Ha pedig külföldiként japán üzleti partnerrel való találkozásra készül az ember, jó tudni, hogy a japán félnek gondot okoz majd a megszólítás, ha a névjegyen az áll, hogy „okleveles gépészmérnök” (Székács 2003).

A megszólítás a nyelvhasználat azon esetei közé tartozik, amelyek fordításához nyelven kívüli információra van szükség (Klaudy 2005; Lakatos-Báldy 2012). Olyan nyelvi elemekről van szó, amelyek megfelelő fordításához nem elég a szótárt fellapoznunk, ennél több nyelvi és kulturális ismeretet igényelnek. A megszólítások nem csupán azt jelölik, hogy kihez intézi a beszélő a mondanódját, hanem fatikus funkcióval is bírnak. A megszólító nyelvi elemek egyben a kommunikációs felek közötti interperszonális viszonyok kifejezői is.

A fordítás szempontjából többszörösen is izgalmas területnek bizonyulnak. A magyar és a japán megszólítási rendszer között több kulturális és nyelvhasználatbeli szokásból fakadó különbség is mutatkozik, ezért a fordítónak a műfaji sajátosságok, célnyelvi közönség háttértudásának figyelembevételével mindig

mérlegelni kell, hogy a fordítás során a forrásnyelvi vagy a célnyelvi normát követi-e. Pragmatikai szempontból izgalmas feladat megvizsgálni, hogyan befolyásolja a megszólítások fordítása a kommunikációs felek közötti interperszonális viszonyok alakulását (Somodi 2015a).

A tartalmi kommunikációt mindig kíséri valamiféle relációs kommunikáció, amely érzékelteti a beszélő és címzett viszonyát. Ilyenformán az audiovizuális szöveg, ahol a kommunikációs felek viszonyáról árulkodó mimika, gesztusok, intonáció is jelen vannak, lehetővé teszi a megszólítások behatóbb vizsgálatát.

A megszólításokat a hazai, japán és nemzetközi szakirodalomban többen definiálták és kategorizálták, a terminusok és definíciók nem egységesek. Az angol nyelvű vonatkozó írások (Brown–Levinson 1987; Braun 1988 stb.) az *address term* (Dickey 1997; Taavitsainen 2003) vagy *term of address* (Braun 1988), *term of reference* és *vocative* (Leech 1999; Thomas 1995) terminusokat használja. Alkalmazzák emellett a *person denotation* (Kambe 1988), illetve a *first and second person designation terms* (Lämsisalmi 1998) kifejezéseket is. Szarkowska (2012) az angol megszólítások lengyel fordítását vizsgálva különbséget tesz az *apellatív* (*appellatives*), valamint a *mondatba ágyazott* (*clauses*) megszólítások között. Az apellatív megszólításokat a *vokatívusz* terminus alternatívájaként alkalmazza abból a meggondolásból, hogy a magyarhoz hasonló vokatívuszi esettel nem rendelkező nyelvekben a vokatívusz fogalom használata zavart okozhat, ugyanis keverhető a vokatívuszi eset és a vokatívuszi funkció fogalma.

A magyar nyelvű publikációkban a *megszólítás* (Deme et al. 1987; Domonkosi 2002, 2007; Papp 1999; Pelcz 2007) terminussal találkozhatunk leggyakrabban. Domonkosi (2002) nyomtatásban is megjelent disszertációjában *beszédpartnerre utaló nyelvi elemek*ként utal a címzett megszólítására alkalmas nyelvi elemekre, ideértve a kommunikációs fél megszólítására alkalmas elemeket és a partnerre vagy a harmadik félre utaló nyelvi eszközöket is. Fülei-Szántó (1994) találóan *verbális érintés*nek nevezi a beszélgetőpartner illetésére alkalmas elemeket. Elkülöníti viszont a vokatívuszi megszólítást és a névmáshasználatban és igeragozásban megragadható megszólítási formákat. Nyomárkai (1999) a nyelvhasználat udvariassági stratégiáit tárgyaló munkájában az *addressatív beszédaktusok* néven illeti a megszólításokat.

A japán nyelvű vonatkozó szakirodalomban szintén több terminus is használatos, előfordul a *taishōshi* terminus mint az interakciós fél megszólítására alkalmas kifejezés (Suzuki 1973; Takahashi 1999; Yui 2007) és a *koshōhyōgen* terminus is, a vokatívusz megfelelőjeként pedig a *yobikake go* fogalmat alkalmazzák (Oda 2010). A *yobikake* kifejezés a latin *vocativus* szóból származik (Oda 2010). Yamada (1936) megszólításokról szóló írásában a *kokaku* (vokatívusz) kifejezéssel él, és úgy definiálja, mint a „beszélgetőpartner, illetve tárgy megszólítására, azonosítására szolgáló forma”² (1936. 671.).

2 Taishō mata wa taisha o yobikake shiji suru katachi.

A japán vokatívuszokról született angol nyelvű írások szintén a *vocatives* terminust alkalmazzák (Kitayama 2013).

Bár korábbi kutatásaimban (Somodi 2015a, 2015b) az *apellatív* megszólítás terminust használtam, jelen dolgozatban a többséghez igazodva a *vokatívuszi megszólítás* terminust alkalmazom.

A vokatívuszi funkcióval bíró nominális, névmási és melléknévi megszólító elemeket tekintem megszólításnak. Az igei megszólítást mind a magyarban, mind a japán nyelvben normatív szabályok irányítják, így a pragmatikai elemzés szempontjából irreleváns. Előzetes kutatások is rávilágítottak arra, hogy a vokatívuszi megszólítások jól elkülöníthetők a mondat igei részétől, ez pedig lehetővé teszi az igei megszólítástól való független elemzését. Nem sorolom a vokatívuszi megszólítások közé az indulatszókat, mivel nem jellemzik az interakciós felek közötti személyközi viszonyokat. Hasonló okokból nem képezik a kutatás tárgyát a köszönések és egyéb üdvözlő formák sem.

A japán nyelvben a következőképpen fejezhető ki a megszólítás: 1. személyes névmások (vagy más néven személyes főnevek (Yui 2007), 2. rokonsági megnevezések, 3. foglalkozásnevek, 4. személynevek udvariassági utótaggal (*sama/san/kun/chan*), 5. személynevek udvariassági utótag nélkül, 6. sértő és hízelgő megszólítások, 7. becenevek, 8. alkalmi megnevezés.

A magyar megszólító nyelvi elemekkel összevetve a japán megszólítási rendszer meglehetősen összetettebb. Akár nyelvészeti, akár szociológiai vagy pragmatikai szempontok szerint közelítjük meg a kérdést, jelentős különbségeket tapasztalhatunk. A megszólításra vonatkozó nyelvi normák szinte pontos receptet írnak elő a különböző helyzetekre. „A megszólítási rendszer a japán nyelvben a tiszteletiség nyelvének alapelveit követi. Más lesz a megszólítás a belső és a külső körben, változik korosztályonként és nemek szerint” (Székács 2003. 135.). A japán nyelvben a megszólítás a hatalom és távolság függvényében történik (Kitayama 2013).

A magyar és a japán nyelv megszólítási szokásaiban pragmatikai és fordítási szempontból az alábbi eltérések a leglényegesebbek:

1. Bár mindkét társadalom hierarchikus felépítésű, a japán kultúrában a hatalmi viszonyok kifejezése, a *senpai-kôhai* viszony sokkal nagyobb szerepet kap a nyelvhasználatban, ezen belül a megszólításokban, mint a magyarban.

2. A tegezés-magázás, a formálisabb megszólítási formáktól a bizalmas viszonyt kifejező megszólításokra való áttérésnek más-más fázisai, szabályai vannak a két nyelvben.

3. A magyar nyelvben gyakori a pozitív udvariassági stratégiát kifejező kedveskedő megszólítások használata, a japán megszólítási szokásokra viszont nem jellemző (Somodi 2015a).

3. A vokatívuszi megszólítások pragmatikai funkciói

Az előzetes kutatásokban nincs egyetértés abban, hogy beszédaktusnak tekinthetők-e a vokatívuszi megszólítások. Fülei-Szántó (1994) nem beszédaktusnak, hanem annak előkészítőjeként definiálja a megszólító elemeket, Nyomárkai (1998) addresszatív beszédaktusként említi kutatásában. Kubo (2009) a beszédaktus-elmélet szerint elemzi a megszólításokat. Pragmatikai funkcióit tekintve is több felosztás létezik (Shiina 2008; Lämsä 1998; Leech 1999 stb.).

Kutatásomban két nagy kategóriára osztom a vokatívuszi megszólításokat: 1. az önálló illokúciós erővel bíró megszólítások mint a figyelemfelkeltés vagy más beszédaktusi szerepben álló megszólítások, 2. más beszédaktusok mellett illokúciós erőt módosító szerepben álló vokatívuszok. Így tehát bizonyos helyzetekben egy vokatívuszi megszólítás kifejezhet kérést, haragot, dicséretet, tehát önálló beszédaktus szerepét tölti be, abban az esetben pedig, amikor nincs önálló illokúciós ereje, a megszólítást követő vagy megelőző megnyilatkozás erejét fokozza vagy lefokozza.

Az alábbiakban a vokatívuszi megszólítások pragmatikai funkcióit illusztrálom egy-egy példával.

a) Figyelemfelkeltés

A 2. táblázatban szereplő *Nana* című animéből származó jelenetben a vonatról leszálló Nanát szólítja meg a szereplő. A következő filmkockán Nana, az interakciós fél nevét kiáltva reagál a figyelemfelkeltő megszólításra.

2. táblázat. Példa figyelemfelkeltésre

Cím	Idő	Kép	FNYSZ	CNYSZ 1 (szinkron)	CNYSZ 2 (rajongói)
Nana 1. r.	00:10:32		Nana!	Nana!	Nana!

b) Illokúciós aktus szerepét betöltő vokatívuszi megszólítás

3. táblázat. Példa illokúciós aktus funkcióját betöltő vokatívuszi megszólításra (önálló beszédaktus)

Cím	Idő	Kép	FNYSZ	CNYSZ 1 (szinkron)	CNYSZ 2 (rajongói)
ML 1. r.	00:12:29		Chotto, Mayama.	Várj csak, Mayama!	Hé, Mayama!

A 3. táblázatban lévő példa a *Méz és lóhere* című anime első részéből származik, és arról van szó, hogy a Moritától kapott téves információ miatt a lányok Mayamát gyanúsítják a talicska eltulajdonításával, amelyből aztán a filmkockán látható roller készült. A Mayamához intézett megnyilatkozásban a vokatívuszi megszólítás önálló illokúciós funkcióval bír, mégpedig a szemrehányás, dorgálás, kérdőre vonás szerepét tölti be. A két magyar fordításban hasonló funkcióval bírnak a megszólítások. Az illokúciós aktus révén elérni kívánt perlokúciós hatás célja pedig Mayamát jobb belátásra bírni, és visszaszerezni a talicska alkatrészeit.

c) Illokúciós erőt moduláló szerepben álló vokatívuszi megszólítások

4. táblázat. Példa illokúciós erőt moduláló szerepben álló vokatívuszi megszólításra (illokúciós erő fokozása)

Cím	Idő	Kép	FNYSZ	CNYSZ 1 (szinkron)	CNYSZ 2 (rajongói)
Y	00:12:32		Noboru , anta Nonoko to issho yatta n yanai ka. (Noboru, nem te voltál Nonokóval?)	Noboru , a legutóbb veled volt, vagy nem?	Noboru , miért nem voltál vele?

A 4. táblázatban szereplő dialógus a *Yamada* című komédiából származik, a beszélgetés anya és fia, Noboru között zajlik. A forrásnyelvi szövegben két szó utal a címzettre: a *Noboru* utónévvvel való vokatívuszi megszólítás, valamint az *anta* személyes névmás, ahol a *wa* témajelölő partikula kimarad a megnyilatkozásból. A megnyilatkozásban a *Noboru* vokatívuszi megszólítás a számonkérés

beszédaktusának illokúciós erejét erősíti azáltal, hogy a címzett neve is elhangzik. A szinkron- és a rajongói változatban hasonló funkciót tölt be a vokatívuszi megszólítás.

4. A korpusz

Az elemzéshez egy párhuzamos japán–magyar korpusz állt rendelkezésemre, a fordításértékeléshez pedig egy egynyelvű magyar korpuszt használtam. A fordításelemzést hét különböző műfajú japán film szinkron- és rajongói fordításán végeztem, amely összesen 883 játépercenyi játékidőt tett ki és 402 apellatív megszólítás tartalmazott (a *Tokió szonáta*; *Akhilleusz és a teknős*; *Nana*; *Méz és lóhere*; *Az alkonyat harcosa*; *Totoro – A varázserdő titka*; *Yamadáék a szomszéd-ból* című filmek és magyar hivatalos szinkronfordításuk, valamint rajongói fordításuk). Az eredeti magyar korpuszba 722 perc játékidőből álló, a párhuzamos korpuszsal megegyező műfajú magyar filmeket válogattam, amelyek 488 nyelvi példát tartalmaztak (vokatívuszi megszólítás).

(*Barátok közt*; *Jóban Rosszban*; *Konyec – Utolsó csekk a pohárban*; *A kőszívű ember fiai*; *Légy jó mindhalálig*; *Üvegtigris 2*; *Hahó, Öcsi!*)

Célom olyan dialógusok kiválasztása volt, amelyek lefedik a tényleges és mindennapi nyelvhasználatban használatos megszólító elemeket korra, nemre, az interakcióban részt vevő felek közötti szociális és hatalmi viszonyra való tekintettel.

5. A szinkron és a rajongói felirat sajátosságai

Az audiovizuális fordításról részletesen nem szólok, csupán a kutatásban érintett szinkront és a rajongói fordítást mutatom be röviden. A Magyarországon mozikban vagy tévében bemutatott japán filmek többnyire szinkronizálva kerülnek a nézők elé.

a) A szinkron

A *szájmozgáshoz igazított szinkronizálás (lip-synchronized dubbing)* során „az eredeti hangot egy olyan célnyelvi hangsávra cseréljük, amely, amennyire csak lehet, követi az eredeti párbeszéd időzítését, megfogalmazását és a szájmozgást”³ (Baker–Hochel 2001. 74–75.). A filmszinkron célja, hogy a célnyelvi dialógusok azt a hatást keltsék, mintha a képernyőn megjelenő színészek

3 „Dubbing involves ‘the replacement of the original speech by a voice track which attempts to follow as closely as possible the timing, phrasing and lip movements of the original dialogue.’”

szájából hangzanának el, ezzel emelve a film élvezhetőségét (Chiaro 2009. 144.). A szinkron tehát a honosító fordítást részesíti előnyben.

A szinkron hátrányos tulajdonságainak egyikeként említik, hogy drágább, mint a feliratozás vagy a hangalámondás, illetve hogy a nézőnek nincs lehetősége az eredeti idegen nyelvet hallani, valamint azt is, hogy a célnyelvet nem beszélő turisták nem értik meg a filmeket (Baker–Hochel 2001). Gyakran hangoztatott kritikai vélemény továbbá, hogy a szinkronszínész hangja nem passzol az eredeti karakterhez. A szinkron az egyik legköltségesebb technika, a filmfelirathoz hasonlóan számos nyelvi és technikai korlát szab határt a fordított szövegnek, így sok esetben kell tömörítéshez vagy kihagyáshoz fordulnia a fordítónak.

b) A rajongói fordítás

A japán animék, tévésorozatok rajongói fordítással érhetők el leggyorsabban, így a japán filmek esetében ez az egyik leggyakrabban használatos filmfordítási technika. A rajongói fordításra részben a filmfeliratozás szabályai vonatkoznak, de az amatőr filmfeliratozók kevésbé szigorú technikai korlátok mellett dolgoznak, az esetek túlnyomó többségében azonban tartják magukat a kétsoros felirathoz.

Kezdetben szkeptikusan nyilatkoztak a rajongói fordítások minőségéről (Bogucki 2009), az utóbbi években azonban egyre nagyobb érdeklődés övezi az audiovizuális fordítás új válfaját, és az esetleges negatívumok és hiányosságok mellett méltatják a hagyományos felirattal szembeni előnyeit is. Pérez-González (2007. 72–73.) az alábbi négy pontban foglalja össze a rajongói fordítások eredményeit: 1. a betűtípusok és betűméret széles palettájának használata; 2. az egyes szereplők megnyilatkozásainak különböző színekkel való jelölése; 3. kulturális utalások és ún. „lefordíthatatlan” kifejezések meghagyása japán nyelven, amelyekhez a fordító a képernyő felső részében széljegyzetes magyarázatokat fűz; 4. különböző feliratelemezések használata és elhelyezése a felirati kereten kívüli részre. Kétségtelen, hogy a rajongói fordítások minősége változó (Díaz-Cintaz–Sánchez 2006), a rajongói fordítók képzetlenségét kompenzálja azonban a műfajban való jártasságuk (O'Hagan 2009). A japán filmek magyar rajongói fordításainak elemzésekor tapasztalt hiányosságok a következő három kategória valamelyikébe sorolhatóak: 1. helyesírási és központoszási hibák, 2. az angol feliratból átvett téves fordítási megoldások, 3. pragmatikai jellegű hibák (Somodi 2015).

6. Interperszonális viszonyok a szinkron- és a rajongói fordításban

Venuti (1995) megkülönbözteti a honosító és elidegenítő fordítói eljárásokat. A honosítás lényege, hogy a fordítás a célnyelvi normához közelít, nem tartalmaz idegen elemeket. Ezzel szemben az elidegenítő fordítás a forrásnyelv egyes eleme-

it átveszi, és változtatás nélkül közli a célnyelvi szövegben. A honosító fordítás a „fordítói láthatatlanságra” törekszik, míg az elidegenítő fordítási technikák árulkodnak a mű idegen voltáról. A szinkron az előbbi kategóriába tartozik, míg a homogénebb közönségnek készült rajongói fordítás az utóbbi csoportba sorolandó.

Korábbi tanulmányokban (2015b, 2019) részletesen ismertettem, hogy vizsgálhatjuk a fordítási ekvivalenciát, illetve bemutattam olyan jelenségeket, amelyek nem befolyásolják ugyan a fordítási ekvivalenciát (2019), ám a forrásnyelvi szöveghez képest a fordított szövegben pragmatikai elmozdulás, többlet vagy veszteség érhető tetten (2015b). Jelen tanulmányban olyan példákat mutatok be, amelyekben az interakciós felek közötti interperszonális kapcsolat eltérő a két célnyelvi szövegben. Az alábbi példák azt illusztrálják, hogyan változnak az interakciós felek közötti interperszonális kapcsolatok a fordítási stratégia tükrében.

5. táblázat. *Interperszonális kapcsolatbeli különbség a szinkron és a rajongói fordítás között*

Cím	Pl.	Interakcióban résztvevők	FNYSZ	CNYSZ 1 (szinkron)	CNYSZ 2 (rajongói f.)	Idő
TS	(a)	beosztott-főnök	Sore de watashi wa Uchida system ni onegai suru hōkō de kangaete imasu ga. Kachō , dō omoimasu ka?	Szerintem jobban járnánk, ha elfogadnánk az Uchida System ajánlatát. Ön mit gondol, uram ?	Azt hiszem, el kéne fogadni az Uchida rendszer ajánlatát. Mit gondol, igazgató úr ?	00:03:32
TS	(b)	tanár-diák	Sasaki , kore ijō otagai no kizu guchi wo hirogeru yō na koto wa yame yō.	Kenji , / mi lenne, ha nem forgatnánk egymásban a kést?	Sasaki , ne vitatkozzunk. Ha békén hagysz, én is békén hagylak.	00:12:59
T	(c)	nővérek	Totta. Onēchan!	Satsuki , megvan!	Megvan! Nővérekém!	00:12:25
N 1.r.	(d)	albérlő-ingatlanügynök	Arigatō, Andō san!	Nagyon köszönjük, Andō bácsi.	Nagyon szépen köszönöm Andou-san!	00:19:28

Láthatjuk, hogy mind a négy példában a célnyelvi szövegben más-más megszólítási forma szerepel. Az a) példa megnyilatkozása a *Tokió szonáta* című filmből származik, és főnök és beosztott között zajlik. A *kachō* részlegvezetőt jelent. A titulussal, beosztással való megszólítás gyakori a japán kommunikációban, közvetlen kollégák közötti megszólításként ritka a személynév használata, az esetek túlnyomó többségében a beosztást, titulust használják. A szinkronfordításban alkalmazott *uram* megszólítás szintén hivatalosnak, formálisnak mondható, a beosztás megnevezésének hiányával és a birtokos személyrag használatával vi-

szont a hatalmi távolság némileg csökken. A rajongói feliratban szereplő *igazgató úr* megszólítás valószínűleg az angol fordításban szereplő *director* megszólításra vezethető vissza, amely azonban magasabb pozícióba emeli a részlegvezetői pozíciót betöltő megszólítottat.

A b) nyelvi példa megnyilatkozása iskolai környezetből származik, tanár-diák közötti dialógus. A forrásnyelvi megnyilatkozásban a tanár a japán nyelvi normára jellemző vezetékneven (*Sasaki*) való megszólítással illeti tanítványát. A szinkronfordító az eredetiben szereplő *Sasaki* vezetéknevvvel való megszólítás helyett a magyar nyelvi normához igazodva a *Kenji* utónéven való vokatívuszi megszólítást alkalmazza. A magyar nyelvben a vezetéknevvvel való megszólítás távolságtartásra utal, míg az utónévi címzés a kommunikációs partnerrel való közelséget jelzi. A rajongói verzió meghagyja az eredeti formát (*Sasaki*), így a két célnyelvi formában a hatalmi távolság változik.

A c) példában az interakció két kislány között zajlik, az eredetiben az *onêchan* (nővérekém) rokonsági elnevezéssel szólítja meg a hűg nővérét. A japán nyelvi norma szerint az idősebb testvért nem szólíthatjuk meg utónéven és személynév névmással sem. Bár a rajongói fordítás *nővérekém* megszólítása is pozitív udvariassági stratégiával bír, mivel a magyar nyelvi normától eltér, idegenszerűséget hordoz. A szinkronfordításban alkalmazott *Satsuki* utónévi megszólítás viszont illeszkedik a magyar megszólítási normához.

Az 5. táblázat d) példájában egy idősebb ingatlanügynök és egy fiatal leendő albérlő között zajlik a párbeszéd. A szinkronfordítás a *bácsi* társjelölő használatával él, amely által a megnyilatkozás informálisabbnak, a szereplők kapcsolata intimebbnek, közelebbinek fest. A d) példa rajongói fordítása elidegenítési stratégiát alkalmazva megtartja az eredeti vezetéknev + *san* formát, amely nem hordozza a hivatalos verzióban a *bácsi* társjelölő által jelzett közelséget.

A bemutatott négy nyelvi példa kiválóan mutatja, hogy a fordításban alkalmazott stratégia képes megváltoztatni vagy befolyásolni a szereplők közötti interszónális viszonyokat. A szinkronfordítás mind a négy esetben honosító fordítással élt, és az alkalmazott megszólítási formulák mindegyike közelségre utaló megoldás. A rajongói fordítás ezzel szemben elidegenítő eljárást alkalmaz, így a két fordításban eltérés tapasztalható a diádok közötti interszónális viszonyokban. A szinkronfordításban nem történt egyéb, mint a megszólítások célnyelvi normához való igazítása. A rajongói fordítások készítőinek is érdemes lehetne talán pragmatikai szempontból is megvizsgálni az elkészült fordításokat és a pragmatikailag nem ekvivalens (Somodi 2015) vagy idegenszerű fordításokat kiszűrni.

7. Pragmatikai hiba/félresiklások

Thomas (1983. 94.) az idegennyelv-tanulók által ejtett hibákkal kapcsolatban beszél a *pragmatikai félresiklásokról* (Maróti 2003) (*pragmatic failure*) vagy *pragmatikai hibákról* (*pragmatic error*). Thomas a pragmatika területén *hibák* helyett a *félresiklások* terminus használatát javasolja, amely akkor keletkezik, amikor a beszélő, bár grammatikailag helyes megnyilatkozást hoz létre, nem azt mondja, amit szándékában állt mondani, és ennek következtében megváltozik a megnyilatkozás pragmatikai ereje, és kommunikációs zavar keletkezik.

A pragmatikai hiba vagy félresiklás két típusát különböztetjük meg: a *pragmalingvisztikai* és a *szociopragmatikai* hibát (Thomas 1983. 99.). A pragmalingvisztikai félresiklás a pragmalingvisztikai transzferből adódik, amely azt jelenti, hogy a beszélő egy az anyanyelvi megnyilatkozással szintaktikailag és szemantikailag azonos megnyilatkozást hoz létre, amelynek azonban pragmatikai ereje a célnyelvben különbözik. Ilyen például az amerikai magyarnyelv-tanulók által megszólításként alkalmazott *Tanár!* címzés (Maróti 2003. 167.).

A szociopragmatikai hibák vagy félresiklások veszélyforrásai a kultúránként eltérő teherterhelés, a hatalom- és távolságbeli különbségek, a tabuk lehetnek (Thomas 1983. 104.). A megszólítások esetén a hatalmi és távolságbeli eltérések vezethetnek szociopragmatikai hibákhoz. A magyar-japán viszonyokat tekintve különös jelentőséggel bír, más lehet a távolság a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrában például hallgató-diák, főnök-beosztott között.

Fordításokban is megfigyelhető, hogy a fordító forrásnyelvi pragmatikai tudása hatással van a célnyelvi produkcióra. Ennek háttérében állhat tudatos fordítói döntés is, célja, hogy az elidegenítő fordítás lehetőségeit kiaknázza bepillantást engedjen a forrásnyelv nyelvhasználati szokásaiba, vagy a fordító úgy ítéli meg, hogy az általa alkalmazott forrásnyelvi fordulattal pragmatikailag ekvivalens megnyilatkozást hoz létre. Bármilyen is álljon a háttérben, az eredmény egy idegenszerűséget hordozó célnyelvi megnyilatkozás lesz.

Ilyen esettel találkozunk a *Totoro* című anime hivatalos és rajongói fordításában. Mindkét verzióban az idősebb nővér megszólítása mindvégig a *nővérkém*, *nővérem* vokatívussal történik. A szomszéd nénit pedig a *nagyí*, *nagymama* címmel illetik a lányok. Itt a pragmalingvisztikai hiba gyanúja áll fenn. Mindkét megszólítási forma távol áll a magyar megszólítási normától. A fordító vagy a japán megszólítási szokásokkal akarta ezáltal megismertetni a magyar célközönséget, vagy úgy ítélte meg, hogy a pragmatikai ekvivalencia viszony így is megvalósul.

8. táblázat. *Példa pragmalingvisztikai hibára*

Cím	Interakciós felek	FNYSZ	CNYSZ 1 (szinkron)	CNYSZ 2 (rajongói)	Idő
T	kislány- szomszéd néni	O-báchan.	Nagymama!	Nagyi! Jó napot!	00:20:45

Szociopragmatikai hibának lehetünk tanúi a *Méz és lóhere* rajongói fordításában, ahol a felsőbb osztályba járó iskolatárs *vezetéknev+senpai* megszólítása magázó igealakokkal párosul. A *senpai* utótag fordításban való megtartásakor a fordítót valószínűleg a célnyelvi nézők forrásnyelvi megszólítási szokásokkal való megismertetése vezérelte, a hatalmi távolságok reprezentálása azonban a célnyelvi szövegben idegenszerűséget kelt. A kontrollelemzéshez használt egynyelvű magyar korpuszban iskolatársak közötti magázódásra csak a 19. század végén játszódo *Légy jó mindhalálig* című filmben találunk példát. A kortárs filmekben (és a mindennapi nyelvhasználatban) hasonló korú fiatalok közötti magázódásra nem találni példát.

9. táblázat. *Példa szociopragmatikai hibára*

Cím	interakciós felek	FNYSZ	CNYSZ1 (szinkron)	CNYSZ2 (rajongói)	Idő
ML	iskolatársak (alsó éves-felső éves)	Senpai, Morita senpai , okite! Mó 9 ji han desu yo.	Morita, hé, Morita! Ébredj fel, már fél 10 van.	Senpai! Morita-senpai! Ébredjen! Már 9:30 van!	00:07:34

Laikus nézőknek szintén idegenszerűséget kelt a rajongói fordításokban megjelenő személynév utáni utótagok (*san, chan, kun, senpai*), valamint a titulusok (*sensei*) használata. A rajongói fordítások célközönsége azonban általában nem alkalmi nézőkből áll, hanem a japán nyelvhasználat jellegzetességeit bizonyos szinten ismerő rajongókból, akik számára a japán eredeti megszólítási formák nem hatnak az újdonság erejével.

8. Összegzés

Konklúzióként megállapítható tehát, hogy a hangzó szöveget hangzó szövegre átültető szinkronfordítások megnyilatkozásai, illetve az ezekben előforduló megszólítási nyelvi elemek közelebb állnak a magyar szóbeli nyelvhasználathoz, a magyar megszólítási szokásokhoz.

Kutatásomban arra tettem kísérletet, hogy bemutassam, miben lehet a fordítók segítségére a pragmatika. Egyrészt segít helyesen értelmezni egy filmbeli interakciókban szereplő vokatívuszi megszólítások pragmatikai funkcióját, másrészt pedig az elkészült fordításban az interperszonális viszonyok alakulásának ellenőrzését segíti. A fordítói képzés során a grammatikai különbségeken túl célszerű fel-

hívni a hallgatók figyelmét a pragmatikai eltérésekre is, és akár példákkal illusztrálva megmutatni, hogyan változik meg a fordításban alkalmazott műveletek hatására az interakciós felek közötti interperszonális viszony a célnyelvi szövegben.

Szakirodalom

- BAKER, Mona–HOCHÉL, Brano
2001 Dubbing. In: Baker, M. (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London–New York, Routledge, 74–76.
- BOGUCZKI, Łukasz
2009 Amateur Subtitling on the Internet. In: Diaz Cintas, J.–Anderman, G. (ed.): *Audiovisual Translation. Language Transfer on Screen*. New York, Palgrave, Macmillan, 49–58.
- BROWN, Penelope–LEVINSON, Stephen
1987 *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BRAUN, Friederike
1988 *Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*. Berlin, Mouton de Gruyter.
- CHIARO, Delia
2009 Issues in Audiovisual Translation. In: Munday, J. (ed.): *The Routledge Companion to Translation Studies*. London–New York, Routledge, 141–166.
- COLINA, Sonia
2015 *Fundamentals of Translation*. Cambridge, Cambridge University Press.
- COULMAS, Florian
2005 Linguistic Etiquette in Japanese Society. In: Watts, R. et al.: *Politeness in Languages*. Berlin, Mouton, 299–325.
- DEME László (et al. szerk.)
1987 *Nyelvi illemtan*. Budapest, Szemimpex Kiadó.
- DÍAZ-CINTAS, Jorge–SÁNCHEZ, Muñoz Pablo
2006 Fansubs: Audiovisual Translation in an Amateur Environment. *The Journal of Specialised Translation* 6. 37–52.
- DICKEY, Eleanor
1997 Forms of Address and Terms of Reference. *Journal of Linguistics* 33. 2. 255–274.
- DOMONKOSI Ágnes
2002 *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- FÜLEI-SZÁNTÓ Endre
1994 A verbális érintés. *Linguistica Series C Relationes* 7. Budapest, Institutum Linguisticum Academiae Scientiarum Hungaricae.

KAMBE, Takenori

1988 On Denotation of Persons in Hungarian and Japanese. In: Hidasi J. (ed.): *Contrastive Studies Hungarian-Japanese*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 174–200.

KITAYAMA, Tamaki

2013 The Distribution and Characteristics of Japanese Vocatives in Business Situations. *Pragmatics* 23. 3. 447–479.

KLAUDY Kinga

2005 *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest, Scholastica.

KLAUDY Kinga

2017 Egyirányú interdiszciplinaritás: a fordítástudomány kapcsolata a terminológiával és a pragmatikával. *Fordítástudomány* 19. 1. 5–20.

KUBO, Susumu

2009 Pragmatics of Vocatives. – A Speech Act Theoretic Analysis of Vocatives. PAAL Japan Proceedings. www.paaljapan.org

KUROKAWA, Shozo

1972 Japanese Terms of Address: Some Usage of the First and Second Person Pronouns. *Papers on Japanese Linguistics* 1. 2. 228–238.

LACZKÓ Krisztina–MÁRTONFI Attila

2006 *Helyesírás*. Budapest, Osiris.

LAKATOS-BÁLDY Zsuzsanna

2012 Kulturális reáliák a filmfordításban, különös tekintettel a nyelvhasználat reáliáira. In: Dróth J. (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő, Szent István Egyetem, Nyelvi Központ, 69–86.

LÄNSISALMI, RIIKKA

1998 *Overt First and Second Person-designating Terms in Japanese Discourse – A Pragmatic Perspective*. Unpublished dissertation. The Graduate University for Advanced Studies.

LEECH, Geoffrey

1999 The Distribution and Function of Vocatives in American and British English Conversation. In: Hasselgård, H.–Oksefjell, S. (eds.): *Out of Corpora: Humour of Stig Johansson*. Amsterdam, Rodopi, 107–118.

MARÓTI Orsolya

2003 Szia professzor úr! Pragmatikai hibák idegen ajkúak magyar nyelvhasználatában. In: Nádor O.–Szűcs T. (szerk.): *Hungarológiai évkönyv* IV. évf. 1. sz. 161–166.

NYOMÁRKAI István

1998 A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. *Magyar nyelvőr* 122. 3. 277–283.

1999 A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. II. *Magyar nyelvőr* 123. 2. 145–149.

ODA, Kibo

2010 *Eigo no yobikake go*. Osaka, Osaka kyôiku tosho.

O'HAGAN, Minako

2009 Evolution of User-generated Translation: Fansubs, Translation Hacking and Crowdsourcing. In: Kockaert, H.–Lommel, A. (ed.): *The Journal of Internationalisation and Localisation* 1. 94–122.

PAPP Nándor

1999 A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi. *Fordítástudomány* 1. 1. 91–100.

PELCZ Katalin

2007 A megszólítás pragmatikai vizsgálata a 19. századi magyar nyelvoktató tankönyvekben *THL2: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 3. 1–2. 84–96.

PÉREZ-GONZALÉS, Luis

2007 Intervention in New Amateur Subtitling Cultures: A multimodal Account. *Linguistica Anterpensia*. 6. 67–79. URL: <https://lans-tts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article/viewFile/180/111> [2014. szeptember 18.]

POLCZ Károly

2012 *Konvencionálisan indirekt beszédaktusok az angol–magyar filmfordításban*. Doktori disszertáció (kézirat).

SHIINA, Michi

2008 Positioning and Functioning of Vocatives: A Case Study in Historical Pragmatics (2). *Hosei University Repository*, 29–49.

SOMODI Júlia

2015a *Megszólítások pragmatikája japán–magyar összevetésben – A japán appellatív megszólítások fordításának vizsgálata magyar filmszövegekben*. Doktori disszertáció (kézirat).

2015b Az interperszonális viszonyok alakulása a filmfordításokban az appellatív megszólítások fordítási stratégiájának tükrében. In: Farkas Ildikó–Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 130–149.

2019 (megjelenés alatt) A japán vokatívuszi megszólítások elemzése audio-vizuális fordításban. In: Farkas Ildikó–Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

SZARKOWSKA, Agnieszka

2012 *Forms of Address in Polish-English Subtitling*. Berlin, Peter Lang.

SZÉKÁCS Anna

2003 A japán nyelv és kommunikáció átalakulása az ezredfordulón. In: Hernádi A. et al.: *A japán gazdaság, társadalom és kommunikáció átalakulása az ezredfordulón*. Budapest, BGFKFK, 77–177.

SUZUKI, Takao

1973 *Kotoba to bunka (Language and Culture)*. Tōkyō, Ivanami Soten.

SZILI Katalin

2000 Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben. A magyar nyelv pragmatikai szempontú vizsgálatának egy lehetséges fejezetéhez. *Hungarológia* 2. 1–2. 261–282.

2004 *Tetté vált szavak*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

TAAVITSAINEN, Irma

2003 *Diachronic Perspectives on Address Term Systems*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.

TAKAHASHI, Keiko

1999 Nihongo kaiwa ni okeru taishôshi – politeness riron kara no kentô – . *Gendai Nihongo Kenkyûkai. Kotoba* 20. 172–180.

THOMAS, Jenny

1995 *Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics*. London, Longman.

THOMAS, Jenny

1983 Cross-cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics* 4. 2. 91–112.

VENUTI, Lawrence

1995 *The Translator's Invisibility*. London–New York, Routledge.

YAMADA, Yoshio

1936 *Nihon Bunpôgaku Gairon*. Tokyo, Hôbunkan.

YUI, Megumi

2007 Nihongo oyobi eigo ni okeru taishôshi no kinô politeness to no kanrensei. (Functions of Address Terms in English and Japanese: With Reference to Politeness). Surugadai University, *Surugadai University Studies* 33. 19–30.

Források

Japán filmek

Akiresu to kame – Achilleusz és a teknős, 2008. Rendezte: Kitano, Takeshi. (Magyar szöveg: Imri László)

Tasogare Seibei – Az alkonyat harcosa, 2002. Rendezte: Yamada, Yôji. (Magyar szöveg: Igarashiné Szabó Adrienn)

Hachimitsu to clover – Méz és lóhere (anime), 2005–2006. 1. évad 1–5. rész. Rendezte: KASAI, Kenichi. (Magyar szöveg: Basa Zsófia és Koch Zita)

Hôhokekyo, tonari no Yamada kun – A Yamada család, 1999. Rendezte: Isao, Takao. (Magyar szöveg: Illés Judit)

Nana – Nana (anime), 2006–2007. 1. évad 1–10. Rendezte: Morio, Asaka. (Magyar szöveg: Imri László és Varga Fruzsina)

Tonari no Totoro – Totoro, a Varázserdő titka. 1998. Rendezte: Miyazaki, Hayao. Írta: Miyazaki. (Magyar szöveg: Joó Eszter)

Tokió Szonáta, 2008. Rendezte: Kurosawa, Kiyoshi. (Magyar szöveg: Imri László)

Magyar filmek

Konyec – Az utolsó csekk a pohárban, 2007. Rendezte: Rohonyi Gábor

Üvegtigris 2, 2006. Rendezte: Rudolf Péter

Hahó, Öcsi!, 1971. Rendezte: Palásthy György

Légy jó mindhalálig!, 1960. Rendezte: Ranódy László

A kőszívű ember fiai, 1964. Rendezte: Várkonyi Zoltán

Jóban, rosszban, 2014. 10. évad (2341–2344). Rendezők: Pajer Róbert, Szarka János, Zilahy Tamás, Nagy Tamás

Barátok közt, 2014. 16. évad (6899–6910). Rendezők: Arday Tamás, Labancz István, Márton István, Molnár József, Rozgonyi Ádám

ABSTRACTS

Magda AJTAY-HORVÁTH

THE IMMIGRANT SHIP AS THE SYMBOL OF INTERMEDIATE EXISTENCE

The causes and consequences of the Hungarian emigration to the United States at the turn of the 19th and 20th centuries offer a rich field of investigation for various disciplines. The integration of the sociological, statistical, political, and literary aspects provides a productive approach to study the complex phenomenon of immigration. The immigrant ship both in concrete and in metaphorical sense can be regarded as a dynamic intermediate space linking the old country and the desired new one representing the cross-section of the emigrant society with its typical and atypical characters. The work of Sándor Tonelli, a journalist, provides an authentic picture of the twenty-three-day voyage of an immigrant ship from Fiume to New York. During the transatlantic voyage, the passengers not only get further and further away from their native country in space, but the voyage is also the starting-point of a painful process that finally concludes in identity loss and language shift. The parallel study of the different issues linked to the transatlantic migration proves that the themes and motifs occurring in *Kaliforniai fürj* [Californian Quail], a contemporary Hungarian novel, a family saga written by Imre Oravecz, coincide with the problems studied by sociologists, linguists, and psychologists, and thus the form of the novel is suitable to present to a larger reading public the theme of immigration and the different stages of assimilation as an inevitable consequence.

Keywords: immigration, assimilation, identity loss, language shift

Ferenc ANDRÁS

INTERMEDIATE SPACES OF TRANSLATION

The success of both literary translation and understanding of the meaning expressed in images depends on the chances of realizing the meaning attribution. The correct meaning attribution is actually nothing more than harmony. Harmony is understanding in itself: we understand the other person when we attribute to the expression what the sender of the message attributes to the countless possible meanings. The identity of meaning attribution is the criterion for correct understanding. In all other cases, there is no understanding but misunderstanding. Warren Goldfarb, referring to Wittgenstein, writes that all the problems related to following the rules can be traced back to the paradigm of identity in some way. I have no doubt that Goldfarb's statement can be extended to the whole question of understanding: all the problems of understanding and

interpreting can be traced back to the paradigm of identity in some way. In my presentation, I take the criteria of this identity into consideration.

Keywords: language philosophy, meaning, interpretation, communication

Zsuzsanna ARANY

**DEZSŐ KOSZTOLÁNYI'S POLITICS OF LITERATURE
IN THE PERIOD OF REVISIONISM**

While Dezső Kosztolányi declared himself as an apolitical writer, we cannot deny his role in cultural diplomacy. Shortly after the 1st World War, during the peace talks in Paris, he became an irredentist, but later, in the period of the political consolidation – when István Bethlen was the prime minister –, his point of view changed. In the 1920s, Kosztolányi began to embrace a revisionist cultural politics and cultivated numerous connections with writers from the countries of Little Entente. His plan was to connect the Hungarians living in minority on the territories of the former Hungarian Kingdom with the parent state's cultural life. In the framework of that project, Kosztolányi translated the works of several authors from the Little Entente such as Karel Capek's R. U. R. He visited Serbia and Transylvania and planned to go to Czechoslovakia as well for a reader's tour. The last one was miscarried since the writer was attacked in the press because of his former irredentist articles. But Kosztolányi also got in touch with a number of artists from Hungarian minorities in the diaspora, and besides that he published his own writings in papers outside the country. One of Kosztolányi's main theses in that period was that our national community was the community of Hungarian language. According to his belief, not only Hungarians living beyond the borders can become an organic part of the national culture but Jews as well. Therefore, Kosztolányi confronted his former radical (and mostly anti-Semite) forum called Hungarian Writers' Association led by Dezső Szabó.

Keywords: anti-Semitism, cultural diplomacy, Dezső Kosztolányi, revisionism, Treaty of Trianon

Irén BANDI

**FROM MEMORY TO NARRATION. INTERMEDIATE
SPACES IN THE MEMOIRS OF PÉTER NÁDAS**

My questions connected to Peter Nádas's literary work are, on the one hand, how the narrator steps over the border of the consciousness that directly experiences the present, how he finds the memories of the past, and how he can follow his own internal journey as an objective spectator. On the other hand, there is an additional fundamental question that arises – namely, how the narrator steps over his own subjective experiences and how he reaches such world experiences that are not part of his direct cognition. I would like to examine how the narrator

reaches the common stories, deliberately ignoring the instruments of fiction and imagination, how he steps over the space in-between, which the mind surely perceives between I and you, between my world and the other's world.

Keywords: cognitive self, personal and collective memory, intersubjective space, family history, memorials

Krisztina BARTHA

**THE DEVELOPMENT OF PRIVILEGED ACCESS
ATTRIBUTION IN BILINGUAL PRESCHOOLERS**

Privileged access to mental states is the cognitive process that allows a person to access his/her own mental structures. The attribution of privileged access implies that, in interaction with others, we assume that the other person can access and express their own mental states (see Kiss–Jakab 2014). My research questions are: when does the ability to attribute privileged access appear in bilingual preschool children and how does it develop? Do bilingual children benefit from their bilingualism in this cognitive ability compared to their monolingual peers? According to my hypothesis, early, simultaneous bilingual children develop this ability sooner than monolingual and early but successive bilinguals. 50 preschool children between the age of 4 and 6 participated in this experiment. The children were divided into two groups according to whether they were successive or simultaneous bilinguals. Using the method developed by Bartsch and Wellman (1989), I investigated the children's ability to attribute privileged access by listening to three short, everyday stories and then responding to the questions asked by the experimenter regarding the mental states of the characters in the story. The results support my hypothesis that the attribution of privileged access to cognitive abilities also develops faster in bilingual children.

Keywords: bilingualism, privileged access attribution, development

Béla BÍRÓ

THE SPACES OF RECIPROCITY

The paper is based on the problematic features of the expression “in-between spaces”. The argumentation approaches the theme from the aspect of cultural relativism. The starting-point is a certain principle which states that neutral cultural spaces do not exist. There is an important conclusion that can be drawn from this statement: what we generally call universalism is not truly universalism but rather another particular culture. In its strict sense, the term “cultural universalism” is nothing more than the sophisticated form of cultural dominance. This does not mean that cultures are incompatible: they are only autonomous. Furthermore, the human mind is capable of being familiar with more cultures and linguistic forms at the same time. The paradox of “in-between

spaces” – the aim of the present paper is to prove it – is hidden behind the fact that these do not appear as a certain transition between two different cultures; it is less a mixture of these two, yet they do appear in the minds of the “citizens” from diverse cultural universes. The mentioned phenomenon, however, presupposes reciprocity. If reciprocity cannot exist because controlling ideologies based on false universality make it impossible, the theory of “in-between spaces” may become the cover ideology of cultural space expansion (also called assimilation). The study tries to show the antonym of this false strategy, taking into consideration Johann Wolfgang Goethe’s poem cycle, *West-Eastern Divan*. Goethe, in fact, is not eager to translate Muslim culture and the poetry of the notable Hafez, but he rather tries to focus on the renewal of specific values of Muslim culture within the specific context of German culture. This renewal is only possible if aspects of power are eliminated from cultural relations, if the principle of dominance can be replaced by the principle of factual reciprocity.

Keywords: cultural space, universality, cultural relativism, reciprocity

Adél CSATA

**FROM THE HUNGARIAN ATHENAS TO THE NEW
HUNGARIAN ATHENAS. ADDITIONS BY JÓZSEF BENKŐ
AND MIHÁLY SZATHMÁRI AS INTERMEDIATE SPACES**

In the last quarter of the 18th century, Protestant intellectuals were trying to write substitutions for Péter Bod’s *Magyar Athenas*. Mihály Szathmári Pap and József Benkő also took part in this. The notes of the two scientists can be found in Cluj-Napoca. These lists can be defined as intermediate spaces that emerged between the appearance of Hungarian Athenas and the New Hungarian Athenas. In my lecture, I would like to reveal the relation of the texts to each other because in this way we do not only gain insight into how these corpora were enriched but can also understand what kind of professional relationships were formed.

Keywords: Hungarian Athenas, József Benkő, Mihály Szathmári Pap, additions

Gábor CSISZÁR

GYÖRGY FALUDY AND THE SIRENS – THE STORY OF A REBUFF

In the beginning of the eighties, George Faludy, the “Ulysses of the 20th century”, heard the siren songs of Hungarian literature policy, but he refused those two tempting requests. Both endeavours related to Miklós Béládi. In 1981, he edited an anthology of emigrant literature (*Vándorénekek*). Faludy declined the offer even though from 1964 onwards he had repeatedly attempted to get published in Hungary and had even been censored. He had three arguments. The fee would be paid only during a stay in Hungary, yet it had not been a problem for

him before. The selection was politically unilateral since the volume would have included poems only against the American existence despite the absence of his many anti-communist pieces. Later he added the most interesting controversy: the quarantine space in between that he would not have liked to appear only among emigrant poets, under the label “Western Literature”. Regarding Faludy, an undivided Hungarian literature exists by itself, and only transborder writers should use the label transborder and emigrant literature, not Budapest.

In 1982, Béládi and his colleagues wrote a manual on transborder Hungarian literature (*A magyar irodalom története 1945–1975. IV. A határon túli magyar irodalom*). As I will demonstrate, not only did Faludy write an article indulging in the personal criticism of the book, but he also mentioned some mistakes up to his last days – even though sometimes Faludy confused Béládi with another scholar, Miklós Szabolcsi.

For the paper, I have collected the private letters from the Hungarian National Library and the archive of the Faludy family in Portsmouth; further, I have used his noted library and have cited from the published Faludy oeuvre.

Keywords: Faludy, Béládi, Western Hungarian literature, reception

Erzsébet DANI

**MEETING POINTS OF HUNGARIAN AND ROMANIAN LITERARY
HERITAGE. OUTLINES OF A SOCIOLOGY-OF-READING AND
READER-RESPONSE-THEORY RESEARCH PROJECT**

McLuhan advises humankind to learn to forget so that the world can become a global village whose inhabitants understand each other's culture. However, the precondition of the peaceful coexistence of Transylvania's majority and minority cultures is not forgetting but becoming acquainted with and understanding *the other* besides *the own*. Reading each other's literature is one means – an intermediary cultural space – of such a mutuality. It is also a linguistic and historical border transgression. It means to be confronted with literary material controlled by the language of the other and embedded in the history of the other; furthermore, the mere gesture of reading the other is border crossing in itself; and, thirdly, as for the reception side, the two former cultural transgressions can have an impact on the receiver's value system. In the foregoing spirit, this paper undertakes to move in the direction of the concrete: it will present the outlines of an impending research, employing the methodology of the sociology of reading and reader-response theory. Using the examples of Ion and Ábel, the proposed research will survey the intercultural reading habits of Székely secondary school students, with special attention to the role that Hungarian and Romanian required readings play in their identity formation. As for the methodology and the theoretical foundation of this empirical research, we will rely on István Kamarás's sociology of reading. In compiling the questionnaire

of what is meant to be a representative survey, we can count on his personal professional assistance.

Keywords: reading research, reader-response theory, interculturality, identity formation

Emese EGYED–Orsolya LÁNG

THE WHOLE WORLD IS (NOT) OURS. AN ARTISTIC PLANETARIUM

In the history of literature and visual arts, planets have been perceived as reflections of human (or human-like) and virtual life, and as such they have often become scenes for utopian or satirical stories. When the search for perspective is seen as a shift in dimensions, it is associated with a strong visual content. The evolution of (cinematographic) techniques has opened up new horizons for the genre of science fiction, allowing it to fulfil its biggest challenge: to show a picture of something hidden from the human eye. The two authors of the paper focus on the dynamics of the Earth and its “star”, aiming to present a comparative analysis of the creative procedures of critical thinking.

Keywords: space odyssey, utopia, crossing, future, dream, history

Márton ERDŐS

THE SCIENTIFIC PROSE AS A NEW INTERSPACE OF HISTORICAL MEMORY. NATIONAL TALKING AND RETHINKING THE POSSIBILITIES OF THE SECOND WORLD WAR HUNGARIAN HISTORY (1938–1944)

Scientific prose means giving voice to silent national history with modern texts, based on reviewed and rethought history. Our reviewed historiography is framed by an attempt at synthetizing a problem centred on chronological historical narrative. History and narrative are no more, but at the same time not less, than science, fiction, and art. Regarding the history of Hungary during the Second World War, it is of outstanding importance that national history should be interpreted in an international context, creating a series of complex and high-quality historical works with many aspects.

We should eliminate the empty, unilateral, and harmful method of post-Marxism and give space to understanding and understandable historiography written from a national perspective. The task of the Hungarian historian regarding the Horthy era and the Hungarian national history in the Second World War is to be the advocate and not the prosecutor. The historical figures of Miklós Horthy, Pál Teleki, László Bárdossy, and Miklós Kállay should be given their rightful place in history; the hidden correspondence between historical figures and the era they lived in should be identified. It is also necessary to harmonize facts and subjective heroism. We suggest that a new historical philosophy should be outlined, whose main aim is to restore the whole Hungarian nation’s self-esteem.

Pathos and irony are the emotions evoked by these texts, related with objectivity, prioritizing correct decision-making. There is a new trend today: the days of research solely based on unexplored sources are gone by; bibliographies should also be considered as scientific sources.

Keywords: national history, scientific prose, rethinking, World War II, Hungary

Krisztina HORVÁTH

DOUBLE NATIONALITY – HYBRID IDENTITY IN NINA YARGEKOV'S NOVEL *DOUBLE NATIONALITÉ*

Although not yet available in Hungarian translation, Hungarian criticism has already discovered Nina Yargekov's Prix de Flore award-winning novel: *Double Nationalité*. Nina Yargekov is not really a translingual author: she was born in France as the daughter of Hungarian "dissidents", as according to contemporary terminology (or "political refugees", as according to the host country), university teachers who came to France in the 1970s with a tourist visa. Just like her heroine and quasi alter ego, Yargekov is a "double A" category interpreter and translator. Written in a special language, this novel – that according to a critic has a "French structure" – merges fictive elements with a number of historical and cultural references to hold up a mirror to the perceived anomalies during the identification process. The book was a success in Hungary already before its publication among readers of French literature; some excerpts are already available in translation, and Nina Yargekov was a guest of honour at last year's Margó Festival. When making her diagnosis about the precarity of the intelligentsia of the two Europes, the vulnerability of certain social groups – freelancers or single women –, the trampling of patients' rights in the labyrinth of the crumbling social security systems, the unresolved historical past, and other topics, Nina Yargekov's sharpest weapon is her humour and linguistic ingenuity. Bilingualism is a source of numerous misunderstandings and even more revelations, and double identity provides opportunities for presenting multiple viewpoints.

Keywords: bilingualism, hybridization, translingualism, heterotopia

Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ

THE ACACIA MOTIF IN FERENC FEHÉR'S POETRY

The acacia planted in Europe and brought from North America appears in Hungary at the beginning of the 18th century. The new plant soon becomes very common; its strategic and economic relevance increases in no time at all. The persistent, rapidly adapting plant of great use becomes part of the Hungarian culture as well. Through its artistic, literary, cultural occurrences, it becomes a local species as an identity-forming and -keeping element. Its persistence in

the Hungarian culture and literature in Vojvodina is due to Kornél Szeneteleky's culture-building activity. This cultural heritage is rewritten; some other meanings are also unfolded in Ferenc Fehér's poetry. The aim of the study is the examination of the acacia motif of Fehér's lyric poetry, not least tracking its intertextual occurrences in the context of the Szenteleky-texts and the modern Hungarian literature in Vojvodina.

Keywords: acacia, motif, Ferenc Fehér, Kornél Szenteleky, modern, Vojvodina

Zoltán KARMACSI

LANDSCAPE OF THE TRANSCARPATHIAN GASTROFESTIVALS

Transcarpathia is a real tourist attraction with its cultural, natural, and architectural diversity. In addition to domestic tourists, the region is also favoured by foreign tourists. In my study, I would like to present the linguistic landscape of festivals organized in areas inhabited by Hungarians. I would like to highlight the impact of increased tourism demand on the linguistic landscape of festivals in the area, how domestic tourism influences (if it does at all) the linguistic aspect of the signage, the changes in language use, the linguistic characteristics of marketing activities, etc. I would also like to describe the quality of the translation in those cases where the signs appear in more than one language.

Keywords: linguistic landscape, festival, tourism, Transcarpathia

István LADÁNYI

THE SPACE OF THE PERIODICAL: TEXTUAL AND VISUAL FORMATIONS OF TRANSITION, CONNECTION, AND CONTINUITY IN THE PERIODICAL *ÚJ SYMPOSION*

The periodical as a communication space inherently comprises the collective presence of its own tradition and necessary revival as well as of the well-defined existing and the non-defined emergent, which means that, due to its periodic nature, it is characterized by the fact that it publishes new content under the same label in every issue. The periodical *Új Symposion* from Novi Sad indicates continuity in its name: maintaining dialogue. The neo-avant-garde textuality, the process of aesthetic, mental, and social risk-taking, the practice of constant transition across national cultural boundaries, and the need for participating in cultural practices going beyond minority culture manifest themselves also in the visual and textual dimensions of editing periodicals as well: in periodical-editing procedures which create a space defined by the signs of connection, passage, transition, and continuity within each issue and also in subsequent issues. Page-setting characteristics, the cooperation between the products of the fine arts and texts, the dominance of dialogic genres (essay, critique, periodical review, discussion article, commentary), the multitude of serial novels, the participation-

inducing practice of cross-cultural journeys beyond literary translations, reviews, critiques and studies, the representation and provocative presence of the periodical's spirituality in other spaces of publicity (journal shows, debates, performances, meetings, etc.) have all made the periodical a complex formation which goes beyond texts, individual issues, and the printed product.

Keywords: *Új Symposion*, minority literatures, periodical studies, typography, design

Katalin LAJOS

HOME ABROAD – SPACES IN BETWEEN IN TRAVEL WRITING

The group of texts named travel writing exists from the beginning of written culture, and nowadays, with the growing tourism industry, its popularity is higher than ever. The English terms (travel writing, travelogue, travel literature) show the difficulties of definition in the case of these texts due to the fact that they combine the characteristics of more genres. The distinction between the subtypes of these texts can be done by their dominant features. In my paper, I will discuss the aspects of “in-between-ness” from the point of view of genre, imagology, and identity in William Blacker's novel published in 2009, entitled *Along the Enchanted Way*.

Keywords: genre, travel writing, imagology, identity

Lilyana LESNICHKOVA

THE TRANSLATION BETWEEN THEORY AND PRACTICE. (REFLECTIONS ON ONE LITERARY TRANSLATION COMPETITION)

At the very heart of translation studies lies the issue of translation quality. In my presentation, I would like to introduce some basic problem situations, difficulties, inaccuracies, and errors in translating Hungarian literary works to Bulgarian. The analysis is based on the translation texts of the participants in the literary translation competition organized in 2018 by the Hungarian Cultural Institute in Sofia on the occasion of the 80th anniversary of the death of Hungarian writer, poet, and translator Frigyes Karinthy. As chairman of the jury evaluating the competing translations, I have found in many works a lack of clarity, vague expressions, structural irregularities and stylistic roughnesses, phenomena of interlanguage interference, literal translation, and so on. Starting from the concrete observations, the present paper aims to describe and systematize the most important language problems that arise from differences in system and use between the source and the target language. Comparing the solutions applied by the translators clarifies the essence of translation mistakes and their dependence on linguistic and extralinguistic factors. The analysis of translation inaccuracies, misunderstandings, misconceptions, and misinterpretations different in nature and

severity and the conclusions that can be drawn from them reveal the relationship between theoretical knowledge and its practical applicability and make translation theory an efficient means for adequate and successful translation.

Keywords: theory and practice of translation, translation from Hungarian to Bulgarian, translational transformations, quality of translation, Frigyes Karinthy

Gabriella LÓDI

**IN THE SHADOW OF THE MONARCHY. SPACES BETWEEN
OF HISTORICAL MEMORY IN CONTEMPORARY
HUNGARIAN SHORT STORY FROM VOJVODINA**

Is the Dual Monarchy a literary scenery or a tradition, inheritance? More properly speaking: what kind of scenery is it, and in what sense is it an inheritance? The Monarchy can be defined both as a geographical and historical, intellectual-spiritual scenery. The first and most palpable level of its literary appearance is the common visual experience. After the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, these memories became symbols that go far beyond themselves and remind us of a richer or at least more liveable life. Besides the reality of the citizens of Vojvodina, who are at the same time Europeans – in the context of the Central European Region –, the analysed short stories (texts by Ottó Tolnai, István Szathmári, and Ildikó Lovas) reflect the tradition of the Monarchy-literature.

Keywords: historical memory, Monarchy-literature, Hungarian short story from Vojvodina

Marcin GRAD

**BETWEEN REALITY AND PROPAGANDA. POLAND IN THE EYES
OF HUNGARIAN WRITERS AND JOURNALISTS (1945–1960)**

The basis of my article is made up of three travel memoirs on Poland written by Hungarian authors: *Visztula sellője* [The Mermaid of the Vistula] (György Somlyó, 1954), *A Kárpátoktól a Balti-tengerig* [From the Carpathians to the Baltic Sea] (Tibor Pethő, 1956), and *Varsói hajnal. Lengyelországi útiélmények* [Dawn in Warsaw. Travel Experiences in Poland] (Péter Ruffy, 1961). The aim of my article is to show how these three Hungarian authors saw Poland, the domestic situation in our country, its restoration after the Second World War, its history and culture. I would also like to answer the question as to how strong the communism, the communist propaganda affected the structure and language of these books.

Keywords: Poland, travel literature, restoration of Poland, communism, propaganda, Péter Ruffy, György Somlyó, Tibor Pethő

Krisztina NEMES

REMEMBRANCE MAP, A LITERARY HOMELAND

The Franco era's forced industrialization policy wiped off the map the Aragonese mining town, the old Mequinensa. The inhabitants fought for fifteen years to survive and managed to preserve the community in a newly built town. Jesús Moncada immortalized the communicative memory of the city, in a novel form, thus conveying a unique literary witness to the destruction and history of his birthplace as a chronicler of Mequinensa from its storytellers' tradition. His main work is a novel: the towpath that draws a map of the town's memory from individual memory threads, showing a pre-modern, small-town community in Aragon, its economic, social and political life, and the ideologically split "two Spains". The literary form allows understanding through identification, and the reader gains an inside view of the history. This strange viewpoint allows Moncada to remain loyal to the community while unveiling the small-town mechanisms of legend making. Since narrative forms do not inherently contain referentiality, we cannot claim that Moncada is historically authentic only by examining the novel, but the examination of the reception of his works and treatises of history confirm that the history of small places is many ways connected to the central history, and a great creator is able to incorporate a previously unknown universe into a literary public awareness of a national community.

Keywords: contemporary history, unconventional history, historical memory, national and ideological memory group, Catalans of Aragon, poetics of space, regional identity in the novel

Gyöngyi ORBÁN

**AN ETUDE ON TEACHING LITERATURE. DIALOGICAL READING
FOR THE CONTINUITY OF "CONVERSATIONAL CULTURE"**

In order to determine the purpose of teaching literature, one should be aware of the major transformation of the culture of knowledge in the digital society as well as of the contradiction between the developmental level of our communication technologies and the basic problems of understanding in all areas of life. The function of literature in interpreting can be ensured if the literary work is not treated as a mere object to be analysed, but the dialogical relationship between the literary work and the recipient as the condition of experiential reading is allowed and helped along to come about. The dialogical encounter with the literary work as an eminent text also eminently imposes the practice of the competences that are essential to any kind of dialogue and understanding such as turning towards the other, thorough consideration, lingering, questioning, fresh vision, and self-understanding as well as an essential linguistic competence: the ability to participate in the meanings created through the dialogical relationship.

Keywords: event-like understanding, dialogic mediality, truth event, form event, dialogical readiness, interpretive community

Réka PUPP

THE DIFFICULTY OF TEACHING THE HUNGARIAN SYNTAX

The essence of teaching and learning a foreign language lies primarily in the contrast and transferability of the person learning the language. The teacher should be aware of the difficulties faced by students in learning Hungarian. That is why s/he needs to see from an objective vantage point what is obvious to the native speaker. The rules that we provide our students with are not just about describing the form but about giving them the key to forming sentences, using the language. There is a great need for the teacher to have a general picture of the pupils' language so that they can compare the similarities and differences with the Hungarian. This will make it more accurate for him/her, what s/he should actually teach and how to do it. In this paper, I discuss the sentence and the learning problems that I experience when working with Romanian students in Bucharest.

Keywords: syntax, grammar, subordinate, co-ordination, complex and simple sentence

Krisztina SÁROSI MÁRDIROSZ

INTERPRETERS IN DANGER ZONES – THE CHALLENGES OF THE PROFESSION BASED ON DAOUD HARI'S BOOK ENTITLED *THE TRANSLATOR*

The purpose of this presentation is to illustrate the challenges of the life of interpreters with the help of an interpreter who, in many cases, has had to make linguistic mediation in very dangerous situations. The role of the interpreter is not only performing linguistic mediation because cultural transfer is also necessary for the resolution of conflicts. Daoud Hari's autobiographical work illustrates the risks involved in the life of an interpreter who interprets for the international media in emergency situations crossing cultural borders. In the presentation, based on the analysed book, we would like to outline the features that define the work and life of a field interpreter. We consider the works of Barbara Moser-Mercer as the starting-point for the theoretical background of the work. We intend to present certain situations of the book from the perspective of the theory of interpretation focusing on the adaptation of the interpreters' skills and competencies to the given circumstances.

Keywords: interpreter, linguistic mediation, cultural transfer, field interpreter

Erika SIPOS

**KOSZTOLÁNYI AND HEIDEGGER'S "DIALOGUE" AROUND
THE POETIC AND PHILOSOPHICAL ONTOLOGY**

My research sets out from the hypothesis that the "poetic word" can help us understand Heidegger's conception of death if, in addition to rational knowledge, we also gain a tune that can modify the interpretation into self-interpretation. The poetic word, says Gadamer, tears us from our familiar world in a way that it shows us the world in which we are thrown into. Similarly to Gadamer, Kosztolányi also emphasizes the unique role of the poetic word. He writes, "the poetic word, like a tuning fork, hits a sound, we vibrate with it and then the secret and unconscious phenomena that are linked to the concept begin to sound at once" (cf. *Thoughts on Language*, Kriterion. 1977, p. 83). This is the reason why I chose the cycle *The Complaints of the Poor Little Child*, which Kosztolányi himself describes as his most important volume, and which is at the same time perfectly suited to creating the tuning needed to understand Heidegger's fundamental ontology. However, the dialogue between the two thinkers cannot be one-way, and thus we can expect that Kosztolányi's poems will be better understood if read with Heidegger's fundamental ontology in mind. This interference is based on Gadamer's hermeneutics, which is rooted in the Socratic method, also known as maieutic. This method promises a better understanding if we are able to create a space with a dialogue that does not manifest as the opposition of the self and the other but rather through the recognition of the other in oneself and vice versa, the self in the other.

Keywords: ontology, hermeneutics, poetic word, dialogue

Júlia SOMODI

**SPACES IN BETWEEN PRAGMATICS AND TRANSLATION
STUDIES (WITH SPECIAL REGARD TO TRANSLATIONS
FROM JAPANESE TO HUNGARIAN)**

Many studies have highlighted the fact that pragmatics plays an important role in translation and translation studies (Klaudy 2017, Colina 2015). This is not a coincidence since in the case of pragmatics focus is placed on the language user, and it investigates the speaker's meaning (Szili 2004). Meanwhile, in translation studies, the focus is on texts produced by people and the reproduction of these texts in the target language. Thus, it is not enough to rely on the literal meaning of the utterance (locution), but the intended meaning (illocution) must also be conveyed. The utterance produced in the target language must have the same effect as the one in the source language. The presentation will focus on the relation between pragmatics and translation studies. Based on examples gained from audiovisual translations, the presentation is going to examine the pragmatic

functions of vocatives in source-text utterances as well as in the translation of the same utterances. I am looking for answers to (1) what are those problematic pragmatic factors in translation that should be discussed in translation practice courses as well? and (2) are fansubbers aware of the importance of the pragmatic functions of certain utterances? The presentation not only discusses the contribution of pragmatics to translation studies, but it shows that translation studies can also help language users by raising their awareness regarding the pragmatic functions of utterances.

Keywords: Japanology, pragmatics, translation studies, vocatives

Csaba SZABÓ

**THE ECHO OF A BORDER REVISION. FROM
ILLEGAL PASTURE TO INTERNATIONAL CONFLICT.
PLEDGING THE SÓLYOMTÁR MOUNTAINS**

I have found new records in the local archives to reconstruct the evolution of a Szekler private property to becoming an intermediate space at the end of the 19th century. This is the Sólyomtár Mountains, whose troubled history reflected the life of its Szekler inhabitants. In 1886, there was a borderline revision between Austria-Hungary and Romania to solve the former conflicts regarding the ownership of the nearby mountains. The commission decided that Sólyomtár [in Romanian: Solintaru] should belong to Romania. This decision led to a new legal and economic conflict between the neighbours. The mountain has become an intermedial space as it formerly belonged to the so-called Szekler Private Properties and not directly to the Hungarian state. The Hungarian leaders confirmed that it still should belong to the Szekler Private Properties. In the vision of the Romanian leaders, it had to belong to Romania. The clarification of this situation was becoming more important for the local leaders of Csík County for it caused an international diplomatic incident, too. They decided to pledge the cattle of Romanian farmers who refused to pay rent for the pasture. This incident finally elucidated the chaotic situation, and so the intermediate space disappeared.

Keywords: history, Austria-Hungary, Romania, 19th century, Csík County

László Szilárd SZILVESZTER

**INTERMEDIATE SPACES OF CULTURAL MEMORY AND
SACRALITY IN ALADÁR LÁSZLÓFFY'S POETRY**

The past more than a half century Transylvanian poetry contains many motifs concerning travel in space and time; these are mostly related to humanity's past, different historical periods, and important stages of life from birth to death. Lyric tradition and events of distant past also create a fertile breeding-ground for imaginary time journeys and virtual dialogues with various personalities,

in the course of which not only the persons addressed but the speakers in the poems take on peculiar masks and identities. Aladár Lászlóffy's 20th- and 21st-century poetic works excellently illustrate this complex system of relations and meanings, which appears in an allegorical/mythical or tragic/ironic context showing different forms of search for identity. In my presentation, I examine how the intermediate spaces of cultural memory function in Lászlóffy's poetry, and how different spatial and temporal coordinates connect to great periods of sacrality, literary and artistic tradition, and national history as well as to their social, ideological, and aesthetic/poetic reality.

Keywords: Transylvanian poetry, sacrality, historical space, cultural memory, communist dictatorship

Erika TEKEI

**SPONTANEOUS AND DIRECTED CHANGES IN FOLKTALES –
MEDIAL BORDER CROSSINGS AND INTERMEDIATE STATES**

In my paper, I examine the spontaneous and directed changes in folktales over the past seventy years. My questions are: how are the concept of tradition, the attitude about tradition, the relation between users, owners, researchers, and vendors of tradition modified and organized by communication technologies and mediums piled into the same period. I follow the folktales, their way from the traditional tellers and their audience to functional tellers today, the transition from orality to literacy, multimedia and some kind of “e-tradition”, and finally the return to the traditional folktale telling. After the Second World War, there came the years of socialism and communism, the period of people's democracy, and in the given historical-political context everything was controlled by the Communist Party: the organization of compulsory education, the emergence of new communication technologies, the rapid spread of newspapers, magazines, books and later the radio and television, the rapid dissemination of news and information. As a result, the traditional, oral folk culture, the structure of the texts underwent spontaneous and directed changes. The registration and preservation of folklore genres which played an important role in the construction of national and local identity became significant. Turning organic tradition into cultural heritage could and can be done only with the authority of socially well-positioned individuals, but the production and distribution of representations carries the risk of the scientific and representative folklorism.

Keywords: folktale collections, professional reception, local reception, oral storytelling, transmedial border crossings

Beáta THOMKA

**IN THE INTERMEDIARY SPACES OF PRESERVING
AND OPPRESSING HERITAGES**

To interpret one of the conference's discussion points, I based my paper on the essays of internationally renowned writers of the 20th-21st centuries. One of the theoretical bases is given by Pascale Casanova's study entitled *Literature as a World*. The writers often make references to the differences and disadvantages of civilization that influence the development of national literature. The gap between the Western cultures of a rich literary tradition and the literature of colonized regions is always noticed by writers. In the evaluation of the *ars poetica* poems and the writing careers, the different nuances of the intermediary appear as a basic form of culture. Its variants may include dualities defined by the family's linguistic, religious, and cultural aspects. Inherited and acquired languages also influence the coagulation of identity. Historical and political phenomena play an equally important role in the fate of individuals, generations, and communities. The situations caused by these factors, the crisis, and the ordeals will influence the self-perceptions and the artistic orientations either directly or indirectly. Adherence to the various national or spiritual communities, groups, and artistic trends takes place through the acquisition of identity models. Casanova's conception of space of universal literature comes to reform the 19th-century idea of universal literature based on translations: "The mechanisms through which this literary universe functions are the exact opposite of what is ordinarily understood by 'literary globalization'." The authors of intercultural openness are searching for answers to the universal questions of human existence in their languages, based on their own artistic and historical experiences.

Keywords: Nobel Prize, in-between-ness, space of world literature, the duality of the home and the outside world

Csilla TÓTH

**IDENTITY CRISIS AND NARRATIVE FORMS IN INTERWAR
HUNGARIAN LITERATURE. NARRATIVE STRUCTURE AND
IDENTITY IN GYULA ILLYÉS'S *PUSZTÁK NÉPE***

The study examines the relationship between the implied author and the narrator in Gyula Illyés's work titled *Puszták népe* [People of the Plains], using the approach of rhetoric narratology. Together with the first volume of Márai's *Egy polgár vallomásai* [Confessions of a Bourgeois], the prose work of Illyés is an outstanding piece of interwar Hungarian literature; both can be regarded as the modern manifestation of representational literature. Whereas Márai's work tried to repair the broken model of the bourgeois identity, Illyés gave voice to a silent identity which had not even existed in a socio-cultural sense.

Rhetorical narratology considers literary works as intentional communication taking place in multiple interacting channels. Phelan (2011, 2018) redefined the narrative communication model (Chatman 1978) in which the narrator loses its privileged role. In his model, communication takes place between the implied author/the author, the authorial audience, and the actual reader. In his conception, the narrator is only one of the many ways of creating impact; the implied author can be regarded as a streamlined version of the author characterized by a certain way of writing. The implied author makes every decision, even on how to use the figure of the narrator. Being a mixed genre work, *Puszták népe* is particularly suitable for demonstrating the role of the implied author as the source of poetic effects and narrative communication. The main poetic and ethical principle is a confrontation involving all components of narrative communication. The narrator's autobiographical narrative is mixed with the non-literary texts inserted by the implied author. The dynamics comes from the interaction between the texts taken from two different sources, in the course of which various communication channels come into play and start to interact with each other. The texts are inserted into the autobiographical narrative by the narrator, but the real intent is that of the implied author who tries to achieve confrontation through the inserted texts. The juxtaposed texts are contrasted with each other by the authorial audience to achieve the implied author's goal: the presentation of an isolated subculture.

Keywords: identity crisis, interwar Hungarian literature, narrative forms, narratorial functions

László V. SZABÓ

**CULTURAL SPACES IN BETWEEN IN SÁNDOR
MÁRAI'S *CONFESSIONS OF A BOURGEOIS***

The paper applies the terms “cultural space”, “memorial space”, and “hybrid space” for analysing the autobiographical novel *Confessions of a Bourgeois* published by Hungarian author Sándor Márai in 1934. Cultural spaces will be thereby regarded as spaces where several cultures are simultaneously present such as in Kassa/Kosice, where the author was born and grew up, or in Germany, where he studied and practised journalism. Also questions like 1) in which way can cultural spaces become spaces in between? or 2) under what conditions can they correspond to Homi Bhabha's concept of “third space”? will be examined.

Keywords: cultural space, memorial space, spaces in between or hybrid spaces, cultural kinship, cultural and linguistic hybridization

András ZOPUS

THE PROBLEMS OF SUFFIXATION OF PLURIFORM NOUNS

One of the most difficult problems of teaching Hungarian as foreign language is the explanation regarding the pluriform nouns' and verbs' roots. My paper deals with the classification of the pluriform noun roots, and I will present the different groups of nouns based on the database realized by the digitized material of the seven volumes of *A magyar nyelv értelmező szótára (1959–1962)* [The Explanatory Dictionary of the Hungarian Language (1959–1962)]. In Hungarian linguistics, this work is known as *Debreceni Thesaurus (DT)*. In the conclusions, I will present the possible solutions for this problem.

Keywords: pluriform noun roots, types of roots, variants of roots, classes of roots

REZUMATE

Magda AJTAY-HORVÁTH

NAVA DE EMIGRANȚI CA SPAȚIUL SIMBOLIC INTERMEDIAR

Nava de emigranți este un simbol al existenței intermediare. Cauzele și consecințele emigrării maghiarilor în Statele Unite la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea oferă multe aspecte de cercetare.

Integrarea abordărilor sociografice, demografice, statistice, politice, lingvistice și literare se dovedește deosebit de productivă în înțelegerea complexă a subiectului. Nava de emigranți este un termen concret și metaforic, un spațiu tipic și dinamic care leagă Lumea Veche și Lumea Nouă și reprezintă secțiunea transversală a societății alături de fenomenele sale tipice și atipice. Scrisul socio-grafic investigativ al ziaristului Sándor Tonelli oferă o imagine exactă a călătoriei de douăzeci și trei de zile de la Rijeka până la portul Ellis Island din New York, scriitorul însuși fiind unul dintre pasageri.

Voiajul transatlantic dinspre est spre vest înseamnă pentru pasageri nu numai îndepărtarea fizică de țara de origine, dar totodată marchează începutul unei transformări care se va încheia pentru mulți într-o schimbare de identitate și limbă.

Comparând fenomenele emigrării descrise din punct de vedere istoric și sociografic cu romanul lui Imre Oravecz, *Kaliforniai fürj* (2012) (*Prepelița din California*) se poate afirma că evenimentele și fenomenele descrise în roman sunt adevărate reflectări ale istoriei. Romanul este al doilea dintr-o trilogie autobiografică monumentală și înfățișează în mod autentic gradele de asimilație ale emigranților maghiari. Tema emigrării era, până de curând, una de nișă în literatura maghiară datorită faptului că după cel de-al Doilea Război Mondial nu a fost bine primită din punct de vedere ideologic, deși a afectat mii și mii de familii.

Cuvinte cheie: imigrație, asimilare, pierdere de identitate, schimb de limbă

Ferenc ANDRÁS

SPAȚIILE INTERMEDIARE ALE TRADUCERII LITERARE

Succesul traducerii literare, dar și al comprehensiunii sensurilor exprimate prin imagini constă în capacitatea atribuirii unei semnificații. În esență, atribuirea corectă de semnificație este armonia. Armonia este înțelegerea întruchipată: îl înțelegem pe celălalt atunci când dintre nenumăratele semnificații posibile atribuim sensul pe care emițătorul l-a atribuit mesajului. Criteriul înțelegerii este identitatea dintre intenția emițătorului și atribuirea de sens a receptorului. În niciun alt caz nu putem vorbi despre înțelegere, ci de neînțelegere (înțelegere greșită). Warren Goldfarb, făcând referire la Wittgenstein,

afirmă că (Goldfarb, Warren, “Kripke on Wittgenstein on Rules”, Alexander Miller și Crispin Wright (editori), *Rule-following and Meaning*, McGill-Queens University Press, 2002, p. 104) toate problemele legate de respectarea normelor sunt în oarecare legătură cu paradigma identității. Nu am niciun dubiu că afirmația lui Goldfarb poate fi extinsă pe întreaga temă a înțelegerii, mai exact toate problemele legate de comprehensiune și interpretare pot fi legate, în oarecare măsură, de această paradigmă. În prezentarea mea, voi puncta principalele criterii ale acestei identități.

Cuvinte cheie: filozofia limbajului, semnificație, interpretare, comunicare.

Zsuzsanna ARANY

**POLITICA LITERARĂ A LUI DEZSŐ KOSZTOLÁNYI
ÎN PERIOADA REVIZIONISMULUI**

Deși Dezső Kosztolányi s-a declarat a fi un scriitor apolitic, nu putem să-i negăm rolul în diplomația culturală. Imediat după Primul Război Mondial, pe parcursul tratatelor de pace din Paris, el a devenit iredentist, dar mai târziu, în perioada consolidării, când István Bethlen era premierul Ungariei, și-a schimbat punctul de vedere. În anii 1920, Kosztolányi a inițiat o politică culturală revizionistă, și a menținut multe contacte cu scriitorii Micii Antante. Planul lui era să-i lege pe maghiarii care trăiau în minoritate pe teritoriul fostului Regat Maghiar de viața culturală a statului-mamă. În cadrul acestui proiect Kosztolányi a tradus opera mai multor scriitori din Mica Antantă ca de exemplu R.U.R. al lui Karel Capek. A vizitat Serbia, Transilvania și plănuia să viziteze și Cehoslovacia. Această ultimă vizită nu a avut loc datorită atacurilor de presă privind articolele iredentiste ale scriitorului. Totuși, Kosztolányi a patronat câțiva artiști maghiari din afara granițelor și și-a publicat propriile scrieri în reviste din afara Ungariei. Una dintre cele mai importante teze ale lui Kosztolányi din acea perioadă era că limba maghiară este de fapt comunitatea națională a maghiarilor. Potrivit acestor idei, nu numai maghiarii din afara granițelor țării au devenit parte integrantă a culturii naționale, dar și evreii. Astfel, Kosztolányi a intrat în conflict cu fostul său for cultural radical (și îndeosebi antisemit) numit Asociația Scriitorilor Maghiari condus de Dezső Szabó.

Cuvinte cheie: antisemitism, diplomație culturală, Dezső Kosztolányi, revizionism, Pacea de la Trianon

Irén BANDI

DE LA AMINTIRE PÂNĂ LA NARAȚIUNE. SPAȚII INTERMEDIARE ÎN ROMANUL „DETALII LUMINESCENTE” DE PÉTER NÁDAS

Ce imagini poate reînvia naratorul din copilăria sa? Ce alte experiențe din timpul copilăriei îi mai stau la dispoziție pe lângă acele impresii vizuale care s-au întipărit în mintea lui și pe lângă memoriile sale care pot fi evocate ca imagini? Cum își poate rechema experiențele copilăriei, iar apoi ce poate să facă cu trăirile lui primare, timpurii, naratorul care are cunoștințele și experiențele de viață ale unui om adult? Adică în ce mod se încadrează amintirile din copilărie în povestea vieții lui? În afară de propriile lui trăiri, pe ce alte cunoștințe se bazează când construiește povestea familiei sale? La ce alte surse mai apelează pe lângă memoriile membrilor de familie și documentele de arhivă? Cum se ajunge de la memorii personale la memorii colective? Cum interpretează naratorul acel material documentar bogat cu care lucrează?

Întrebările mele legate de romanul lui Péter Nádas se referă, pe de o parte, la modul în care naratorul depășește granița acelei conștiințe care poate să perceapă direct prezentul, adică la modul în care naratorul descoperă memoriile trecutului urmărind călătoriile lui interne ca observator obiectiv. Iar de altă parte, mă interesează modul în care naratorul depășește propriile lui trăiri subiective și ajunge la niște experiențe despre lume, care nu fac parte din propria lui cunoaștere. Analizez metoda cu care naratorul, ignorând deliberat uneltele ficțiunii și ale imaginației, ajunge la poveștile comune, ca să aflu cum reușește să treacă prin acel spațiu intermediar pe care rațiunea, dornică de cunoaștere, vrând-nevrând, îl percepe între lumea „eului” și a „celuilalt”.

Cuvintele cheie: cunoaștere, subiectul cunoașterii, amintiri personale, amintiri colective, spațiu intersubiectiv, povestea unei vieți, povestea unei familii, memorial

Krisztina BARTHA

DEZVOLTAREA ACCESULUI PRIVILEGIAT LA PREȘCOLARI BILINGVI

Accesul privilegiat la stările mentale este procesul cognitiv care ne permite să accesăm propriile noastre stări mentale. Atribuirea accesului privilegiat se referă la faptul că în interacțiune cu alții, presupunem că cealaltă persoană poate accesa propriile stări și poate raporta asupra acestora (Kiss - Jakab 2014).

Întrebările cercetării sunt următoarele: 1) când se dezvoltă capacitatea accesului privilegiat la copiii bilingvi? 2) Copiii bilingvi prezintă avantaj în dezvoltarea acestei abilități cognitive față de copiii monolingvi? Ca ipoteză presupun că accesul privilegiat – la fel ca alte abilități cognitive și metacognitive – se dezvoltă mai devreme la grupa copiilor care pot fi caracterizată ca bilingvi simultani, decât la copiii bilingvi cu caracter succesiv.

În experimentul desfășurat au participat 68 de preșcolari cu vârste cuprinse între 4 și 6 ani. Copiii au fost împărțiți în două grupe din punct de vedere al tipului de bilingvism, așadar unii copii sunt bilingvi simultan, iar alții succesiv. Folosind metoda dezvoltată de Bartsch și Wellman (1989), am examinat capacitatea copiilor de a atribui acces privilegiat. Ei au ascultat trei povești scurte, cotidiane, și apoi au răspuns la întrebări legate de stările mentale ale personajelor din povești. Rezultatele susțin ipoteza că printre abilitățile cognitive, atribuirea accesului privilegiat se dezvoltă mai devreme la copiii bilingvi.

Cuvinte cheie: bilingvism, atribuire de acces privilegiat, dezvoltare

Béla BÍRÓ

SPAȚIILE DE RECIPROCITATE

Teza are ca scop analiza trăsăturilor problematice ale sintagmei „Spații intermediare”.

Argumentele se bazează pe principiile relativismului cultural. Ideea de bază este că nu pot exista spații neutre din punct de vedere cultural. Din acest principiu rezultă o concluzie majoră: ceea ce considerăm a fi universalitate, nu este decât o altă cultură particulară. Deci noțiunea de universalitate culturală nu prea poate fi altceva decât o formă sofisticată de dominație culturală.

Acest lucru nu înseamnă că culturile sunt incompatibile, doar că acestea sunt autonome. Căci minții umane îi pot fi familiare mai multe universuri culturale și lingvistice. Paradoxul spațiilor intermediare – în concepția tezei – constă în faptul că acestea nu se nasc dintr-o intersecție a două culturi, și mai puțin în forma unui fel de amestec, ci în mintea „cetățenilor” diferitelor universuri culturale. Acest fenomen implică însă înainte de toate reciprocitate. În cazul în care reciprocitatea nu poate fi stabilită, deoarece este exclusă de o ideologie de dominație bazată pe pseudo-universalitate, teoria spațiului intermediar nu se poate manifesta decât în forma unor anexiuni de spații culturale (adică asimilare culturală).

Studiul urmărește să prezinte opusul acestei strategii sofisticate prin exemplul ciclului de poeme de mare anvergură *Vest-est Divan* de Johann Wolfgang Goethe. Căci Goethe nu caută traducerea contextului cultural musulman, implicat al poeziei lui Hafiz, ci mai degrabă restructurarea valorilor culturii musulmane în contextul specific al culturii germane. Acest lucru însă nu este posibil decât dacă aspectele de dominație pot fi înlăturate din relațiile interculturale.

Adică dacă principiul dominației se poate înlocui cu principiul de reciprocitate.

Cuvinte cheie: spațiu cultural, universalitate, relativism cultural, reciprocitate

Adél CSATA

**DE LA ATHENASUL MAGHIAR PÂNĂ LA NOUL ATHENAS
MAGHIAR. COMPLETĂRILE LUI JÓZSEF BENKŐ ȘI ALE LUI
MIHÁLY SZATHMÁRI PAP CA SPAȚII INTERMEDIARE**

În studiul nostru am analizat niște manuscrise care au fost întocmite cu scopul de a servi ca adăugiri la Athenasul Maghiar al lui Péter Bod. Astfel am prezentat completările lui József Benkő și ale lui Mihály Szathmari Pap, dar și lista adăugată de Benkő József la sfârșitul unei scrisori trimise de József Sófalvi. Cercetările noastre arată că savanții transilvăneni au colaborat cu succes, materiile care stăteau la dispoziția lor erau schimbate între ei, astfel că manuscrisele întocmite pot fi considerate spații intermediare, trepte între Athenasul Maghiar și Noul Athenas Maghiar apărut în 1882.

Cuvinte-cheie: József Benkő, Mihály Szathmári Pap, Péter Bod, Athenasul Maghiar, completări

Gábor CSISZÁR

GYÖRGY FALUDY ȘI SIRENELE – ISTORIA UNUI REFUZ

La începutul anilor 1980 György Faludy, un Ulise al secolului al XX-lea, a auzit glasurile de sirene ale politicii literare din Ungaria, dar a refuzat cele două propuneri amăgitoare. Ambele erau legate de Miklós Béládi. În 1981, el a editat o antologie a literaturii emigrante (*Vándorének*). Faludy a refuzat propunerea deși începând din 1964 a încercat în repetate rânduri să publice în Ungaria, dar a fost cenzurat. El a avut trei argumente. Onorariul i-ar fi fost plătit numai pe perioada sejurului în Ungaria – deși acest lucru nu l-a deranjat anterior. Selecția era unilaterală din punct de vedere politic fiindcă ar fi fost incluse doar poezii cu tentă împotriva vieții americane, și nu ar fi fost incluse numeroasele sale poezii anticomuniste. Mai târziu, el a adăugat cel mai interesant aspect controversat: spațiul intermediar tip carantină, faptul că el nu ar fi vrut să apară numai între poezii emigranți etichetați cu denumirea „Literatura din Occident”. Potrivit lui Faludy există o singură literatură maghiară și doar scriitorii din afara granițelor Ungariei ar putea utiliza eticheta de literatură din afara granițelor sau literatură emigrantă și nu Budapesta.

În 1982, Béládi și colegii săi au scris un manual despre literatura maghiară din afara granițelor, (*A magyar irodalom története 1945–1975. IV. A határon túli magyar irodalom*). După cum voi demonstra, Faludy nu numai că a scris un articol abundând în spirit critic la adresa cărții, dar a și evidențiat câteva greșeli. (Deși Faludy greșește câteodată confundându-l pe Béládi cu un alt cercetător, Miklós Szabolcsi.)

Pentru lucrarea de față am folosit scrisori private din Biblioteca Națională Maghiară și arhivele familiei Faludy din Portsmouth, respectiv am utilizat bibliotecă sa adnotată și am citat din opera publicată a lui Faludy.

Cuvinte cheie: Faludy, Béládi, literatură maghiară din Occident, receptare

Erzsébet DANI

**PUNCTE DE ÎNTÂLNIRE ALE TRADIȚIEI LITERARE
ROMÂNE ȘI MAGHIARE – O SCHIȚĂ A UNEI CERCETĂRI
DE SOCIOLOGIE A CITITULUI ȘI A RECEPTĂRII**

McLuhan atenționează umanitatea să învețe să uite ca lumea să poată deveni un sat global al cărui locuitori înțeleg cultura celuilalt. Totuși, precondiția conviețuirii pașnice în Transilvania între cultura majoritară și cea minoritară nu este uitarea, ci cunoașterea și înțelegerea CELUILALT. Citind reciproc literatura celuilalt este un mijloc – un spațiu cultural intermediar – al atingerii acestei mutualități. Totodată, este și o transgresare a granițelor lingvistice și istorice. Înseamnă să fii confruntat cu materialul literar controlat de limba celuilalt și integrat în istoria celuilalt, mai mult, simplul gest de citire al celuilalt este în sine o trecere peste graniță; și, în al treilea rând, din perspectiva receptării primele două transgresiuni culturale pot avea un impact asupra sistemului de valori al receptorului. În acest spirit lucrarea de față se va orienta spre domeniul concretului: va prezenta o cercetare în derulare care utilizează metodologia sociologiei cititului și al teoriei *reader-response*. Folosind exemple din romanele Ion și Ábel, cercetarea își propune să analizeze obiceiurile de citire interculturale ale liceenilor secui acordând o atenție specială rolului pe care îl joacă literatura obligatorie maghiară și română în formarea identității. Ca și metodologie și bază teoretică ne vom folosi de sociologia cititului a lui István Kamarás. În realizarea chestionarului cercetării reprezentative, avem onoarea de a ne putea baza pe asistența sa profesională personală.

Cuvinte cheie: cercetare a cititului, teoria reader-response, interculturalitate, formare de identitate

Emese EGYED–Orsolya LÁNG

SATURNOPAȚII – REALITATEA VIRTUALĂ

Planetele, ca niște imagini ale vieții omenești sau asemănătoare cu aceasta, niște imagini fantastice ale vieții virtuale, au devenit în cursul istoriei literaturii și cea a artelor vizuale tot atâtea terenuri pentru întâmplări utopice, nu o dată satirice. Formularea căutării perspectivei adecvate considerate ca o schimbare de dimensiuni înseamnă și conținuturi vizuale marcante (care apar deja în cadrul formei textuale). Cu apariția tehnicii (cinematografice) genul sci-fi a dobândit

valori expresive cu perspective maxime: a devenit posibil să se arate invizibilul. Prin comparația unor texte literare și filme, cei doi autori prezintă deplasările între „Terra” și „Stella” ca niște operațiuni artistice ale gândirii critice.

Cuvinte cheie: odisee cosmică, utopie, trecere peste delimitări, viitor, vis, istorie

Márton ERDŐS

**PROZA ȘTIINȚIFICĂ – UN NOU INTERSPAȚIU AL MEMORIEI
ISTORICE. OPORTUNITĂȚI DE REGÂNDIRE ȘI REINTERPRETARE
NAȚIONALĂ A ISTORIEI MAGHIARE DIN TIMPUL CELUI
DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (1939-1944)**

Explicarea istoriei naționale reduse la tăcere cu ajutorul textelor vii, contemporane, a căror bază o constituie solul istoriei regândite și rețesute se realizează cu ajutorul prozei istorice. În ceea ce privește noua panoramă a istoriografiei noastre reînnoite, un cadru corespunzător îi oferă abordarea centrată pe sinteza problemei și a cronologiei narării istorice. Istoria și memoria reprezintă nici mai mult, nici mai puțin știință, beletristică și artă. În ceea ce privește istoria Ungariei din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, este esențială interpretarea istoriei naționale în context internațional, care dă naștere unor serii de opere istorice complexe de înaltă calitate, ele oferind multiple puncte de vedere.

Ar trebui, în sfârșit, să ne despărțim de modul de operare post-marxist gol și nociv, ca istoriografia comprehensivă și explicativă, cu punctul de vedere centrat pe națiune, să câștige teren. Rolul istoricului maghiar cu privire la prezentarea erei Horthy și în special a istoriei Ungariei din timpul celui de-al Doilea Război Mondial trebuie să fie cel al avocatului apărării, care să-i ia locul rolului de procuror. Preocuparea sa trebuie să se îndrepte spre reasezarea figurilor istorice ale lui Horthy Miklós, Teleki Pál, Bárdossy László și Kállay Miklós la locurile lor cuvenite, precum și spre identificarea corespondenței secrete dintre personalitățile istorice și era în care au trăit. Mai mult de atât, este necesară reprezentarea armonioasă a obiectivității în raport cu eroismul subiectiv. Valoarea fiind neutră, iar istoriografia obiectivă și lipsită de judecăți de valoare este imposibil de realizat, ce îi rămâne de făcut? El va avea sarcina de-a creiona o nouă filosofie istorică, noi puncte de vedere și, înainte de toate, de-a contribui la reasezarea mândriei naționale maghiare. De asemenea, se va concentra asupra primatului unei judecăți corecte, ceea ce reprezintă piatra de temelie a relației dintre obiectivitate și sentimentele provocate de texte, și care se exprimă prin patos și ironie. Elementul de noutate mai mult decât binevenit îl poate constitui baza neidentificată a unei expresii ce îi aparține lui Czettler Antal: situația de monopol a cercetării istorice bazate exclusiv pe surse neexplorate a ajuns la capăt de drum, inclusiv literaturile

de specialitate sunt privite ca surse. Pe lângă cercetările de bază, o altă sarcină de interes se referă la revoluția prozei științifice de reînnoire a mentalității.

Cuvinte cheie: istorie națională, proză științifică, regândire, cel de-al Doilea Război Mondial, Ungaria

Krisztina HORVÁTH

**DUBLĂ NAȚIONALITATE – IDENTITATE HIBRIDĂ ÎN
ROMANUL *DOUBLE NATIONALITÉ* DE NINA YARGEKOV**

Deși nu a apărut încă în traducere maghiară, critica literară maghiară a descoperit deja romanul *Double nationalité* de Nina Yargekov care a câștigat premiul „Prix de Flore”. Nina Yargekov nu este un autor translingval: s-a născut în Franța ca fiica unor disidenți maghiari potrivit terminologiei contemporane (sau „refugiați politici” potrivit terminologiei țării gazdă), profesori universitari care au ajuns în Franța cu viză de turiști în anii 1970. Ca și eroina principală și cvasi-alter ego a sa, Yargekov este un interpret și traducător de categoria „dublă-A”. Fiind scris într-un limbaj special, potrivit unui critic, acest roman are o „structură franceză”, îmbină elemente fictive cu numeroase referințe istorice și culturale menite să țină oglindă anomaliilor percepute pe parcursul procesului de identificare. Cartea a avut succes în rândul cititorilor maghiari ai literaturii franceze chiar înainte de publicare: câteva extracte erau accesibile deja în traducere, iar Nina Yargekov era oaspetele de onoare a Margó Festival din 2018. Când își formulează diagnoza despre precara inteligență a celor două Europe, despre vulnerabilitatea anumitor grupuri sociale – freelanceri sau femei singure –, despre nesocotirea drepturilor pacienților în labirintul sistemelor de asigurare socială, problemele nerezolvate ale trecutului istoric și alte teme de acest fel, arma cea mai ascuțită a lui Nina Yargekov a fost umorul și ingenuitatea lingvistică. Bilingvismul este sursa numeroaselor neînțelegeri și mai multor revelații, iar dubla identitate asigură posibilitatea de a prezenta mai multe puncte de vedere.

Cuvinte cheie: bilingvism, hibridizare, translingvism, heterotopie

Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ

MOTIVUL SALCIEI ÎN POEZIA LUI FERENC FEHÉR

Salcia răspândită în Europa din America de Nord a apărut în Ungaria la începutul secolului al XVIII-lea. Noua plantă a devenit foarte cunoscută, expansiunea sa strategică și economică s-a realizat într-un mod fulgerător. Această plantă rezistentă, ușor adaptabilă, cu o mare utilitate a devenit parte integrantă a culturii maghiare. Prin aparițiile sale artistice, literare și culturale a devenit o specie locală care contribuie la formarea și menținerea identității. „Înrădăcinarea” sa în cultura și literatura maghiară din Voivodina i se datorează activității culturale lui Kornél Szenteky. Această moștenire culturală este rescrisă, iar noi sensuri

pot fi descoperite în poezia lui Ferenc Fehér. Scopul acestei lucrări este analiza motivului salciei în lirica lui Fehér, descoperirea aparițiilor sale intertextuale în textele lui Szenteleky și literatura maghiară modernă din Voivodina.

Cuvinte cheie: salcie, motive, Ferenc Fehér, Kornél Szenteleky, modern, Voivodina

Zoltán KARMACSI

PEISAJUL LINGVISTIC AL FESTIVALURILOR DIN TRANSCARPATIA

Transcarpatia reprezintă o reală atracție turistică prin diversitatea valorilor sale culturale, naturale și de arhitectură. Regiunea este preferată atât de turiștii din țară, cât și de cei străini. În prezentarea de față voi urmări descrierea peisajului lingvistic din cadrul festivalurilor organizate în zone cu populație predominant maghiară. Voi încerca să punctez impactul interesului turistic crescut asupra peisajului lingvistic al festivalurilor, cum este influențată configurația lingvistică de turismul intern, care sunt schimbările majore în folosirea limbilor, care sunt caracteristicile lingvistice ale marketingului etc. De asemenea, voi acorda o atenție specială situațiilor în care apar texte în mai multe limbi, gradului de corespondență și calității traducerilor.

Cuvinte-cheie: peisaj lingvistic, festival, turism, Transcarpatia

István LADÁNYI

SPAȚIUL REVISTEI: INTERCONEXIUNI, DESCHIDERI ȘI FORMELE CONTINUITĂȚII TEXTUALE ȘI VIZUALE ÎN REVISTA „NOUL SYMPOSION”

Revista ca spațiu al comunicării ca atare poartă în sine prezența comună a propriei tradiții și a reînnoirii necesare, precum și contextul deja bine definit împreună cu cel care se creează pe parcurs; aceasta însemnând că prin faptul periodicitate, are acea caracteristică de a publica un conținut diferit de fiecare dată, sub aceeași denumire. Revista „Noul Symposion” din Novi Sad relevă continuitatea chiar în denumire, esența fiind menținerea comunicării. Autorilor acestei reviste le e specifică experimentarea cu textul neo-avangarde, cu estetica, cu asumarea de riscuri la nivelul gândirii și al societății, cu aplicarea interconexiunilor continue între culturile naționale, cu pretenția de a participa la exercițiile care trec dincolo de cultura proprie minoritară. Aspectele mai sus enumerate creează un spațiu bine determinat și se reflectă și în dimensiunile vizual-textuale ale revistei; mai exact în acele modalități de editare care arată semnele conexiunii, ale transferurilor, ale deschiderilor și ale continuității în cadrul unei singure reviste sau în rândul publicațiilor regulate. Caracteristici de punere în pagină, colaborare între opere de artă și texte, dominarea genurilor literare dialogice (eseu, critică, recenzie de revistă, articol polemic, glosă

etc.), prezența romanelor de foileton, practici care depășesc prin interconexiuni culturale traduceri literare, studii critice prezența provocatoare și spiritualitatea reprezentată și în alte spații ale comunicării publice (prezentări de reviste, seri de dezbateri, performance-uri, reuniuni etc.) au făcut ca revista să devină o formațiune complexă care trece peste limitele impuse de texte și numere publicate.

Cuvinte cheie: Noul Symposion, literaturi minoritare, cercetări publicistice, tipografie, design

Katalin LAJOS

ACASĂ ÎN STRĂINĂTATE – SPAȚII INTERMEDIARE ÎN LITERATURA DE CĂLĂTORIE

Grupul de texte denumit în engleză *travel writing* există de la începuturile culturii scrise, iar astăzi, odată cu dezvoltarea industriei de turism, este mai popular decât oricând până acum. Termenele din limba engleză (*travel writing*, *travelogue*, *travel literature*) arată dificultățile de definiție în cazul acestor texte, datorită faptului că ele îmbină caracteristicile mai multor genuri literare. Distincția dintre subtipurile acestor texte poate fi făcută pe baza caracteristicilor lor dominante. În lucrarea mea voi analiza opera lui William Blacker intitulat *Along the Enchanted Way* (2009) sub aspectele legate de caracterul intermediar al acesteia din perspectiva genului literar, al imagologiei și al identității.

Cuvinte cheie: gen, literatură de călătorie, imagologie, identitate

Lilyana LESNICHKOVA

TRADUCEREA LITERARĂ ÎNTRE TEORIE ȘI PRACTICĂ (REFLECȚII ASUPRA UNUI CONCURS DE TRADUCERE LITERARĂ)

În centrul studiilor despre traducere stă calitatea traducerii în sine. În prelegerea mea doresc să evidențiez dificultățile de traducere, problemele de bază apărute, lipsa de punctualitate în traduceri din limba maghiară în bulgară. Drept resurse sunt folosite creațiile realizate în cadrul competiției de traducere literară organizată de Instituția Culturală Maghiară în 2018, cu ocazia aniversării a 80 de ani de la moartea scriitorului maghiar Karinthy Frigyes. Ca președinte al juriului am constatat mai multe exprimări nepunctuale și neclare, structuri și motive stilistice nepotrivite, interferențe între cele două limbi, traduceri cuvânt cu cuvânt etc. Luând în considerare aceste greșeli am încercat să sistematizez cele mai importante erori lingvistice care se regăsesc în traduceri din limba sursă în limba țintă. Prin tehnicile folosite de traducători se scot în evidență principalele cauze ale greșelilor de traducere și dependența acestora față de factorii exteriori și interiori ai limbii. Formularea concluziilor pe baza analizei dificultăților apărute în traduceri cu diferite accente și caracteristici, ajută la

precizarea relației dintre baza teoretică și aplicabilitate, iar teoria traducerii se dovedește a fi instrumentul eficient pentru traduceri reușite.

Cuvinte cheie: teoria și practica traducerii, traducere literară din maghiară în bulgară, operații de traducere, calitatea traducerii, Karinthy Frigyes

Gabriella LÓDI

ÎN UMBRA MONARHIEI. SPAȚIILE INTERMEDIARE ALE MEMORIEI ISTORICE ÎN NUVELELE MAGHIARE CONTEMPORANE DIN VOIVODINA

Este Austro-Ungaria un scenariu literar sau o moștenire tradițională sau ce fel de scenariu este și în ce sens este moștenire? Monarhia poate fi definită atât ca scenariu geografic, cât și istoric, intelectual-spiritual. Primul și cel mai palpabil nivel al aspectului său literar este experiența vizuală comună. După dezintegrarea Monarhiei aceste amintiri au devenit simboluri care se depășesc pe ele însele și ne amintesc de o viață mai bogată sau cel mai puțin viabilă. Pe lângă realitățile cetățenilor din Voivodina, care sunt în același timp europene – în contextul regiunii central-europene – nuvelele analizate (texte de Ottó Tolnai, István Szathmári, Ildikó Lovas) reflectă și tradiția literaturii Monarhiei.

Cuvinte cheie: memorie istorică, literatura Monarhiei, nuvela maghiară din Voivodina

Marcin GRAD

ÎNTRE REALITATE ȘI PROPAGANDĂ. POLONIA ÎN INTERPRETAREA SCRIITORILOR ȘI JURNALIȘTILOR MAGHIARI (1945-1960)

Titlul lucrării mele este „Între realitate și propagandă. Polonia în interpretarea scriitorilor și jurnaliștilor maghiari (1945-1960)”. La baza lucrării mele stau trei memorii de călătorie despre Polonia scrise de autori maghiari. Aceste texte sunt: *Sirena Vistulei* (György Somlyó, 1954), *De la Carpați la Marea Baltică* (Tibor Pethő, 1956), și *Zorile la Varșovia. Experiențe de drum în Polonia* (Péter Ruffy, 1961). Scopul lucrării mele este să arăt felul în care acești trei autori maghiari au văzut Polonia, situația vieții cotidiene din țara noastră, restaurarea sa de după cel de-al Doilea Război Mondial, istoria și cultura sa. Voi căuta, de asemenea, răspuns la întrebarea în ce măsură comunismul, propaganda comunistă au avut influență asupra limbajului acestor cărți.

Cuvinte cheie: Polonia, literatură de călătorie, restaurarea Poloniei, comunism, propaganda, Péter Ruffy, György Somlyó, Tibor Pethő

Krisztina NEMES

HARTA MEMORIEI, O PATRIE LITERARĂ

Politica industrializării forțate din epoca Franco a șters de pe hartă vechea Mequinensa, orașul minier aragonez a cărui comunitate a reușit după 15 ani de luptă să supraviețuiască într-un oraș reconstruit. Jesús Moncada a imortalizat amintirea comunicativă a orașului într-un roman care este o mărturie literară despre istoria și distrugerea orașului din perspectiva cronicarului care aparține tradiției povestitorilor din Mequinensa. Opera sa principală, romanul intitulat *Râuri care duc în cer*, împletește harta amintirilor orașului din firele propriilor amintiri prin care se prefigurează viața unei comunități dintr-un orașel aragonez, caracteristicile sale economice, sociale și politice, precum și separarea „celor două Spanii” pe motive ideologice. Folosindu-se de domiciliul din Barcelona și ampla educație europeană, autorul creează din fragmentele de amintiri verbale colectate, o operă care permite înțelegerea prin identificare și examinarea imaginii „interne” a istoriei. Acest punct de vedere special îi dă posibilitatea de a rămâne fidel până la sfârșit comunității native în timp ce reușește să tragă cearșaful de pe mecanismele ce creează legendele orașelului și indică un cadru al funcționării memoriei colective. Deoarece aspirația spre referențialitate nu este o parte inerentă a formelor narative, examinarea realității din roman nu ne-ar da destule indicii pentru a stabili dacă Moncada a desenat o imagine autentică din punct de vedere istoric, însă examinarea recepției operei și a lucrărilor istorice și locale referitoare la epoca și spațiul romanului, susțin categoric faptul că istoria micilor localități aflate la distanță de evenimentele istorice centrale se leagă prin mii de fire de marele întreg, reușind prin acest mod, cu ajutorul unui mare autor, să includă în aprecierea literară a unei comunități naționale un univers până atunci necunoscut.

Cuvinte cheie: istorie contemporană, istorie neconvențională, memorie istorică, literatura ca punct de referință și factor determinant al identității, memorie națională și ideologică, catalani aragonezi, identitate regională în roman

Gyöngyi ORBÁN

UN STUDIU PENTRU PREDAREA LITERATURII. CITIREA DIALOGICĂ PENTRU CONTINUITATEA "CULTURII CONVERSAȚIONALE"

Pentru a determina menirea predării literaturii trebuie să fim conștienți atât de schimbările majore ale culturii cunoștințelor în societatea digitală, cât și de contradicția între nivelul de dezvoltare al tehnicilor comunicaționale și problemele de bază ale înțelegerii în diferite domenii ale vieții. Funcția ontologică a literaturii poate fi asigurată dacă opera literară nu este tratată ca un simplu obiect al analizei, ci, dimpotrivă, facilităm/asigurăm manifestarea rela-

ției dialogice între opera literară și receptor – condiția primordială a realizării experienței cititului.

Întâlnirea dialogică cu opera literară ca text eminent impune în mod excepțional utilizarea acelor competențe care sunt esențiale pentru orice fel de dialog sau înțelegere, competențe ca de exemplu întoarcerea către celălalt, atenția aprofundată, încetinirea, întrebarea, viziune proaspătă și auto-înțelegere, totodată presupune competențe lingvistice esențiale: abilitatea de a participa la crearea sensurilor printr-o relație dialogică.

Cuvinte cheie: înțelegerea ca proces, medialitate dialogică, eveniment al adevărului, eveniment al formei, dispoziție la dialog, comunitate interpretativă

Réka PUPP

DIFICULTĂȚI DE PREDARE A SINTAXEI MAGHIARE.

Esența predării și învățării unei limbi străine constă în primul rând în contrastivitate și în capacitatea de transfer a persoanei care învață limba.

Profesorul trebuie să fie conștient de dificultățile cu care studenții se confruntă atunci când învață limba maghiară. Prin urmare, trebuie să privim din exterior tot ceea ce este, de altfel evident pentru vorbitorul nativ. Regulile pe care le oferim studenților noștri nu ar trebui să descrie doar forma, ci ar trebui să fie cheia creării propozițiilor, a utilizării limbii. De asemenea, este foarte mare nevoie ca profesorul să aibă o imagine generală despre limba maternă a studenților pentru a compara asemănările și diferențele acestora cu limba maghiară. În felul acesta, devine mai evident studentului ceea ce trebuie să învețe cu adevărat și cum anume să facă acest lucru.

În această lucrare discut despre problemele de învățare și predare pe care le-am întâmpinat în timp ce lucrăm cu studenți cu limba maternă română din București.

Cuvinte cheie: sintaxa, gramatica, subordonare, coordonare, propoziție, frază

Krisztina SÁROSI MÁRDIROSZ

INTERPRETUL ÎN SITUAȚII LIMITĂ. EXPERIENȚELE UNUI INTERPRET PE BAZA ROMANULUI AUTOBIOGRAFIC AL LUI DAOUD HARI INTITULAT *TRANSLATORUL*

Articolul are ca obiect prezentarea unei forme mai speciale a activității de interpret, interpretarea în condiții de criză sau în zone de conflict.

Articolul prezintă unele aspecte teoretice legate de activitatea de interpret în general și de cel de interpret în zone de conflict. Prin intermediul cărții intitulate *Translatorul*, Daoud Hari prezintă viața unui tânăr (care este însuși autorul cărții),

care în timpul genocidului din regiunea Darfur activează ca și interpret. Prin prisma poveștii lui Daoud Hari, articolul dorește să prezinte provocările și riscurile meseriei de interpret care activează pe teren în unele zone cu grad ridicat de risc.

Cuvinte cheie: interpret, zonă de conflict, risc, provocare, profesionalism

Erika SIPOS

DIALOGUL LUI HEIDEGGER ȘI KOSZTOLÁNYI DESPRE ARTA JOCULUI MORȚII PROPRII

Moartea constituie o problemă mult dezbătută de-a lungul istoriei, care a rămas actuală și în zilele noastre. Pe parcursul documentării și aprofundării temei mi-am dat seama că a înțelege moartea pare a fi vocația profundă atât a filosofiei, cât și a literaturii.

Conștientă fiind de faptul că taina morții nu poate fi niciodată descifrată, voi încerca să argumentez importanța efectului acestui fenomen asupra vieții noastre. În opoziție cu afirmația lui Epicur „cât timp noi existăm, moartea nu este, iar atunci când moartea vine, noi nu mai suntem, ceea ce înseamnă că moartea nu este nimic pentru noi.”, sunt de părere că oamenii care sunt conștienți de propria lor moarte își dau seama de importanța acestui fenomen, prin urmare nu taina morții proprii, ci efectul ei merită să fie cercetat.

Această concepție este dezbătută sistematic de către Heidegger în opera *Ființă și timp*. Așadar în primul rând o să argumentez importanța cercetării problemei morții proprii cu referire la Heidegger. Însă cum reiese și din citatul lui Epicur moartea proprie nu poate fi experimentată în mod direct. Pentru rezolvarea acestei probleme Heidegger ne sugerează metoda alergării înainte spre certitudinea morții inevitabile care însă nu este un fenomen natural. Heidegger rezolvă această problemă prin introducerea termenului neliniștii/angoasei care apare în situații-limită⁴ și ne duce înainte către propria noastră moarte. Din fericire însă, aceste situații-limită care ne scot din familiaritatea lumii *das Man*-ului sunt rare, dar din nefericire, după depășirea crizei, ne credem iar nemuritori, adică ne transformăm iar în *das Man*. Gândind mai departe, cum putem scăpa de domnia *das Man*-ului, sunt de părere că literatura poate să ne ajute în acest sens, deoarece ea creează situații-limită fictive, prin urmare poate să aibă un rol important în motivarea alergării înainte către propria noastră moarte.

Așadar, în primul rând intenționez să prezint importanța literaturii în conștientizarea morții proprii cu referire la Platon, Heidegger precum și la Gadamer. După tratarea teoretică a problematicii prezentate, doresc să argumentez importanța rolului literaturii în conștientizarea morții proprii, prin analiza câtorva poeme ale lui Dezső Kosztolányi din ciclul „Plângerile sărmanului copil”.

Cuvinte cheie: ontologie, hermeneutică, cuvânt poetic, dialog

---

4 Termen împrumutat de Karl Jaspers.

Júlia SOMODI

**SPAȚIILE INTERMEDIARE ALE PRAGMATICII ȘI TRADUCTOLOGIEI
(DIN PERSPECTIVA BINOMULUI JAPONEZ-MAGHIAR)**

Numeroase cercetări dovedesc faptul că în traductologie pragmatica îndeplinește un rol determinant (Klaudy 2017; Colina 2015). Acesta nu este întâmplător, căci pragmatica așază în centrul atenției intenția vorbirii și semnificația vorbitorului (Szili 2004), iar în traduceri tocmai producțiile textuale și actualizarea lor în limba țintă devine importantă. Din perspectiva traducerilor, înțelegerea intenției de comunicare este determinantă, fapt pentru care nu este suficientă înțelegerea lexicală (locuțională) a manifestărilor verbale, ci și a valorilor ilocuționale ale intenției transmițerii. În prezentare voi aborda interdependența dintre pragmatică și traductologie. Pe baza exemplelor selectate dintr-un material audio-vizual tradus, voi ilustra ce fel de funcții pragmatice îndeplinește vocativul din limba japoneză și voi prezenta cum se schimbă relațiile interpersonale în contextul strategiilor de traducere. Voi încerca să identific care sunt situațiile care din punct de vedere pragmatic creează dificultăți în traduceri, care sunt principalele probleme pentru care trebuie să se acorde o atenție specială la orele dedicate tehnicilor de traducere și mă voi referi asupra gradului de conștientizare a importanței sensului pragmatic de către traducătorii laici. În prelegere voi aborda și ideea că nu numai pragmatica poate contribui la traductologie, ci și traductologia poate susține vorbitorul în conștientizarea aspectelor pragmatice ale producțiilor verbale.

Cuvinte cheie: japonologia, pragmatica, traductologia, vocativul

Csaba SZABÓ

**ECOUL UNEI REVIZUIRI DE GRANIȚĂ. DE LA PĂȘUNAT
ILEGAL LA CONFLICT INTERNAȚIONAL. CAZUL
AMANETĂRII DE LA MUNTELE SOLINTARU**

Pe baza noilor documente descoperite în Arhivele Naționale, filiala județului Harghita, poate fi reconstituită evoluția unei proprietăți private secuiești spre un spațiu intermediar la sfârșitul secolului al XIX-lea. Teritoriul în cauză este Muntele Solintaru, a cărui istorie zbuciumată reflectă soarta locuitorilor săi.

În 1886 s-a făcut o revizuire a graniței între România recent devenită stat independent *de iure* și Austro-Ungaria, tocmai pentru a rezolva vechile conflicte cauzate de chestiunea posesiei munților limitrofi. Comisia mixtă româno-maghiară a decis că Solintaru trebuie să aparțină României. Această decizie, în loc să rezolve, a reaprins vechiul conflict de posesiune a valoroaselor ei păduri și pășuni montane. Astfel, muntele a devenit un spațiu intermediar, pentru că înainte de decizie aparținea Proprietăților Private din Ciuc și nu statului maghiar. Conducătorii comitatului Ciuc afirmău că muntele aparține în continuare

complexului de bunuri numit Proprietățile Private din Ciuc (Csíki Magánjavak). În viziunea oficialităților române însă, problema prindea alt contur, pentru că teritoriul intra în componența României. Clarificarea situației era din ce în ce mai importantă pentru conducerea comitatului Ciuc, implicându-se astfel într-un scandal internațional. Acesta era cauzat de faptul că ei au luat în gaj cireada țăranilor români, prinsă pe pășunea în cauză.

Incidentul a elucidat litigiul teritorial, așa că spațiul intermediar a dispărut.

Cuvinte cheie: istorie, Monarhia Austro-Ungară, România, secolul al XX-lea, Comitatul Ciucului

László Szilárd SZILVESZTER

SPAȚIILE INTERMEDIARE ALE MEMORIEI CULTURALE ȘI PREZENȚEI SACRULUI ÎN POEZIA LUI ALADÁR LÁSZLÓFFY

În poezia maghiară ardeleană a ultimelor cinci decenii sunt frecvente motivele legate de călătoria în spațiu și timp, evocând istoria omenirii, diferitele epoci istorice și etapele importante ale vieții de la naștere până la moarte. Tradiția lirică și evenimentele vremurilor trecute, de asemenea, creează un teren fertil pentru călătoriile imaginare în timp, pentru dialogurile virtuale cu epoci și personalități istorice, în cadrul cărora, de cele mai multe ori, nu numai adresatul, ci și vorbitorul, adică subiectul liric își asumă o mască și identitate specială. Poeziile lui Aladár Lászlóffy, create în secolul XX și XXI, ilustrează extraordinar de bine acest sistem cuprinzător de relații și semnificații, care apare în diferite forme de căutare, de identificare și identitate într-un spațiu și timp alegoric, mitic ori tragic, ironic.

În prezentarea mea, voi analiza felul în care spațiile intermediare ale memoriei culturale se manifestă în volumele lui Lászlóffy, iar coordonatele spațio-temporale se leagă de marile perioade ale prezenței sacrului, ale tradiției literare și artistice, ale istoriei naționale și trecutului omenirii, de realitatea socială, ideologică, estetică și poetică.

Cuvinte cheie: poezie ardeleană, sacru, spațiu istoric, memorie culturală, dictatură comunistă

Erika TEKEI

MODIFICAREA SPONTANĂ ȘI DIRECȚIONATĂ A TEXTELOR POVEȘTILOR ȘI BASMELOR POPULARE – DEPĂȘIREA LIMITELOR ȘI STATUTUL INTERMEDIAR ÎN MASS-MEDIA

Pe baza textelor poveștilor populare maghiare din Transilvania publicate în ultimii șaptezeci de ani, a modificării și schimbării lor, în prezentul studiu caut răspuns la întrebările: cum modifică/organizează diferitele tehnologii de comunicare, suprapunerea lor reciprocă structura și conceptul tradiției, atitudi-

nea față de tradiție, relația dintre utilizatorii, deținătorii, cercetătorii și furnizorii tradiției. Analizez drumul acestor texte de la povestitorul și publicul tradițional până la povestitorul funcțional din zilele noastre, `oralitate` versus `scriere`, apoi la multimedia și un fel de „e-tradiție”, precum reîntoarcerea la `oralitate`.

După al Doilea Război Mondial, în contextul istorico-politic al perioadei socialiste, organizarea învățământului școlar obligatoriu controlat de Partidul Muncitoresc/Comunist Român, apariția noilor tehnologii informaționale și de comunicare – ziarele, revistele și cărțile supravegheate, controlate și cenzurate de partid, și mai târziu răspândirea rapidă a radioului și a televiziunii – s-a transformat din ce în ce mai mult caracterul oral al culturii populare tradiționale, structura repertoriului textual tradițional. Au devenit foarte importante înregistrarea și conservarea textelor narative care au ca scop reprezentarea socială a individului și a comunității, care fac parte din construirea identității naționale și locale – astfel și înregistrarea textelor poveștilor populare. Păstrarea și conservarea moștenirii culturale orale erau și sunt și în prezent posibile numai cu ajutorul, cu autoritatea persoanelor bine poziționate social, care în Transilvania în cele mai multe cazuri sunt cunoscătorii și încă utilizatorii acestei moșteniri. Însă în construirea și răspândirea reprezentărilor se include și riscul apariției reprezentării folclorismului științific și reprezentățional în loc de folclor organic legat de viața materială și spirituală a poporului.

Prin analiza recepției științifice și laice a volumelor de basme populare urmăresc drumul poveștii prin labirintul spațiilor intermediare.

Cuvinte cheie: ediția volumelor folclorice, recepție profesională, recepție locală, povestire orală tradițională, tehnologii de comunicare intermediare

Beáta THOMKA

SPAȚIUL INTERMEDIAR AL UNOR MOȘTENIRI CONSERVANTE ȘI APĂSĂTOARE

În clarificarea unei probleme ridicate de organizatorii conferinței, prezenta lucrare se bazează pe eseurile unor scriitori de renume internațional ai secolelor XX-XXI. Baza teoretică a fost oferită de studiul lui Pascal Casanova intitulat *Literatura ca lume*. Scriitorii fac deseori referiri la acele diferențe civilizatorii și situații de dezavantaj cu care se confruntă anumite literaturi naționale. Experiența rupturii dintre culturile occidentale de o tradiție literară bogată și dintre literaturile mici ale unor popoare colonizate este sesizată mereu de scriitori. În artele poetice și în evaluarea carierelor scriitoricești apar diverse nuanțe ale intermediarului ca o formă de bază a culturii. Ambiguitățile lingvistice, religioase, culturale moștenite din familie fac parte dintre variantele acestuia. Limbile moștenite și cele dobândite influențează deopotrivă coagularea identității. Fenomenele istorico-politice joacă un rol la fel de important în soarta indivizilor, generațiilor și comunităților. Situațiile provocate de acești factori, crizele și încercările vor influența în mod direct sau indirect autopercepțiile și orientările artistice. Aderarea

la diversele comunități naționale sau spirituale, grupări sau curente artistice se produce prin însușirea unor modele identitare. Concepția lui Casanova referitoare la un spațiu al literaturii universale vine în reformarea ideii de literatură universală bazată pe traduceri încheată în secolul al XIX-lea. „Mecanismele care determină funcționarea acestui univers literar sunt contrare globalizării literare.” Autorii adepți ai unor culturi deschise caută răspunsuri în limbile lor și pe baza propriilor experiențe la întrebările universale ale existenței umane.

Cuvinte cheie: premiul Nobel, spațiu al literaturii universale, conștiința colectivității, dualitatea căminului și a lumii exterioare

Csilla TÓTH

CRIZĂ DE IDENTITATE ȘI FORME NARATIVE ÎN LITERATURA MAGHIARĂ INTERBELICĂ

Lucrarea mea cercetează formele narative prin care identitățile periclitare de la periferia societății sunt exprimate în operele cele mai importante ale prozei maghiare între cele două războaie mondiale. Deviațiile de la formele impuse de realismul clasic și de reprezentarea conștiinței (naratorul omniscient, flux de conștiință) au dus la o varietate de noi forme în literatură care însă au o trăsătură comună: toți au reinterpretat rolul naratorului. Experiența fenomenelor intermediare – alienația, pierderea identității, criza identității, conflicte între culturi – toate erau sentimente importante în perioada discutată. Această experiență poate fi asociată cu tehnici narative variate care diferă de perspectivele narative tradiționale. Între exemple putem enumera radicalizarea focalizației externe (*Anna Édes* de Dezső Kosztolányi, 1926) și narațiunea multipersonală (*Idegen emberek* de Sándor Márai, 1929). Aceste forme au legătură cu experiența subiectivă a pierderii identității și a crizei identitare. Funcțiile naratorului (narare, evaluare, interpretare) sunt substanțial revizuite. De exemplu, preferarea dialogurilor în nuvelele lui Zsigmond Móricz din anii 1930 care se axează pe conflictele culturale (*Barbárok, A kondás legszenyesebb inge*) reformulează funcția evaluativă și interpretativă a naratorului. Monologul autobiografic care poate fi asociat cu construcția identității capătă o importanță deosebită în opera lui Sándor Márai din anii 1930 (*Válás Budán*, 1935), unde personajul își construiește identitatea fără medierea unui narator. Apariția în literatură a modelelor identitare competitive, afectate de criză, respectiv a conflictelor socio-culturale merg mână în mână cu ruperea formelor tradiționale.

Cuvinte cheie: criză identitară, literatura maghiară interbelică, forme narative, funcțiile naratorului

László V. SZABÓ

**SPAȚII INTERMEDIARE CULTURALE ÎN OPERA
CONFESIUNILE UNUI BURGHEZ DE SÁNDOR MÁRAI**

Lucrarea de față aplică termenele de spațiu cultural, spațiu memorial și spațiu hibrid în analiza romanului autobiografic *Confesiunile unui burghez* publicat în limba maghiară de Sándor Márai în 1934. Spațiul cultural va fi deci abordat ca unul în care sunt prezente mai multe culturi simultan, ca și în cazul orașului Kassa/Kosice, unde autorul s-a născut și a copilărit, sau Germania unde a studiat și a profesat jurnalismul Abordez de asemenea întrebări cum ar fi 1.) în ce fel spațiile culturale pot deveni spații intermediare sau 2.) în ce condiții acestea pot corespunde cu conceptul de „al treilea spațiu” al lui Homi Babha.

Cuvinte cheie: spațiu cultural, spațiu memorial, spații intermediare sau spații hibride, rudenie culturală, hibridizație culturală și lingvistică

András ZOPUS

**CLASIFICAREA NUMELOR CU MAI MULTE FORME ÎN PREDAREA
LIMBII MAGHIARE CA LIMBĂ STRĂINĂ. PROBLEMATICA
TERMINAȚIILOR ATAȘATE SUBSTANTIVELOR CU MAI MULTE FORME**

În cursul predării limbii maghiare ca limbă străină este o problemă foarte grea predarea și explicarea problemelor legate de nume și de verbe cu mai multe forme. În studiul de față prezint clasificarea numelor cu mai multe forme după care, folosind baza de date creată din versiunea digitalizată a celor 7 volume ale dicționarului explicativ *A magyar nyelv értelmező szótára (1959-1962)*, cunoscut în lingvistică sub denumirea de *Debreceni Thesaurus* (prescurtat *DT*), prezint clasificarea substantivelor cu mai multe forme. La sfârșitul studiului prezint rezolvările posibile ale problemei discutate.

Cuvinte cheie: rădăcină pluriformă de substantive, tipuri de rădăcini, variante de rădăcini, clasă de cuvinte

SZERZŐINK

Ajtay-Horváth Magda

főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza
ajtayhm@gmail.com

András Ferenc

dr. habil., Pannon Egyetem, Veszprém
andrasf2011@gmail.com

Arany Zsuzsanna

docens, Pannon Egyetem, Veszprém
aranyzs@gmail.com

Bandi Irén

vendégoktató, Ohridi Szent Kelemen Egyetem, Szófia
irenbandi@hotmail.com

Bartha Krisztina

adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad
krisztinabartha83@gmail.com

Bíró Béla

professor emeritus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda
bbela@planet.ro

Csata Adél

doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
adelcsata@yahoo.com

Csiszár Gábor

vezetőtanár, ELTE Apáczai Csere János Gyakorló Gimnázium
cameliard@gmail.com

Dani Erzsébet

docens, Debreceni Egyetem, Debrecen
dani.erzsebet@inf.unideb.hu

Egyed Emese

professzor, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
egyedemesek@yahoo.com

Erdős Márton

doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
martinus1313@gmail.com

Horváth Krisztina

habilitált docens, ELTE, Budapest
horvath.krisztina@btk.elte.hu

- Ispánovics Csapó Julianna
docens, Újvidéki Egyetem, Újvidék
csapo@eunet.rs
- Karmacsi Zoltán
docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász
kozi1526@gmail.com
- Ladányi István
docens, Pannon Egyetem, Veszprém
lada1594@gmail.com
- Lajos Katalin
adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda
lajoskatalin@uni.sapientia.ro
- Láng Orsolya
freelancer, Marosvásárhely
ursula.flamme@yahoo.com
- Lilyana Lesnichkova
docens, Szófiai Ohridi Szent Kelemen Egyetem
l.lesnichkova@uni-sofia.bg
- Lódi Gabriella
műszaki asszisztens, EM Commerce Kft., Topolya
lodi.gabriella@citromail.hu
- Marcin Grad
adjunktus, Varsói Tudományegyetem, Varsó
marcingrad@uw.edu.pl
- Nemes Krisztina
adjunktus, Pannon Egyetem, Veszprém
nemeskrisztina2015@gmail.com
- Orbán Gyöngyi
professzor, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
orbangyongy@gmail.com
- Pupp Réka
adjunktus, Bukaresti Egyetem, Bukarest
puppreka@yahoo.com
- Sárosi Márdirosz Krisztina
adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhely
sarosikrisztina2015@gmail.com
- Sipos Erika
doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
serika9@yahoo.com
- Somodi Júlia
adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
somodi.julia@kre.hu

Szabó Csaba

történelemtanár, Petőfi Sándor Általános Iskola, Csíkszereda
szabocsaba11@yahoo.de

Szabó Dóra

egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem, Debrecen
szabo96dora@gmail.com

Szilveszter László Szilárd

docens, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
szilveszter.laszlo@gmail.com

Tekei Erika

felelős szerkesztő, Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely
tekeierika@gmail.com

Thomka Beáta

professzor, Pécsi Tudományegyetem, Pécs
thomka.beata@pte.hu

Tóth Csilla

független kutató
tothfull@gmail.com

V. Szabó László

docens, Pannon Egyetem, Veszprém
vszabol@freemail.hu

Zopus András

vendégtanár, Bukaresti Egyetem, Bukarest
drsza@gmx.com

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tél./ fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Tördelés:

Dobos Piroska

Tipográfia:

Könczey Elemér

Borítóterv:

Tipotéka Kft.

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.
Igazgató: Ambrus Enikő

2019. április 26–27-én a Sapientia EMTE Csíkszeredai Karán szervezett *Köztes terek / Spații intermediare / Spaces In Between* című nemzetközi konferencián a *köztesség* létünket meghatározó tapasztalata változatos megnyilvánulási formáiban és különböző tudományos paradigmák felől közelítve került vizsgálat alá. Az *itt is – ott is, itt sem – ott sem egészen* helyzet különféle alakzatait elemezték az előadók az irodalmi, nyelvi, társadalmi és mediális jelenségekben. A napjaink globális és digitális kultúrájában végbemenő folyamatok tekintetében a *köztesség* tanulmányozása nem a bináris logikát erősíti, a pólusokat nem szétválasztottságukban tételezi, hanem az összefüggésekben, átjárásokban, átfedésekben, kereszteződési és találkozási pontokban, egyidejűségekből és konvergenciákban. Az interkulturalitás vonatkozásában a *köztesség* vizsgálata nem a *saját* és a *más* szembeállításában, hanem éppen a *sajátban* a *más*, a *másban* a *saját* felismerésére ösztönöz.

ISBN 978-606-975-029-2

9 786069 750292